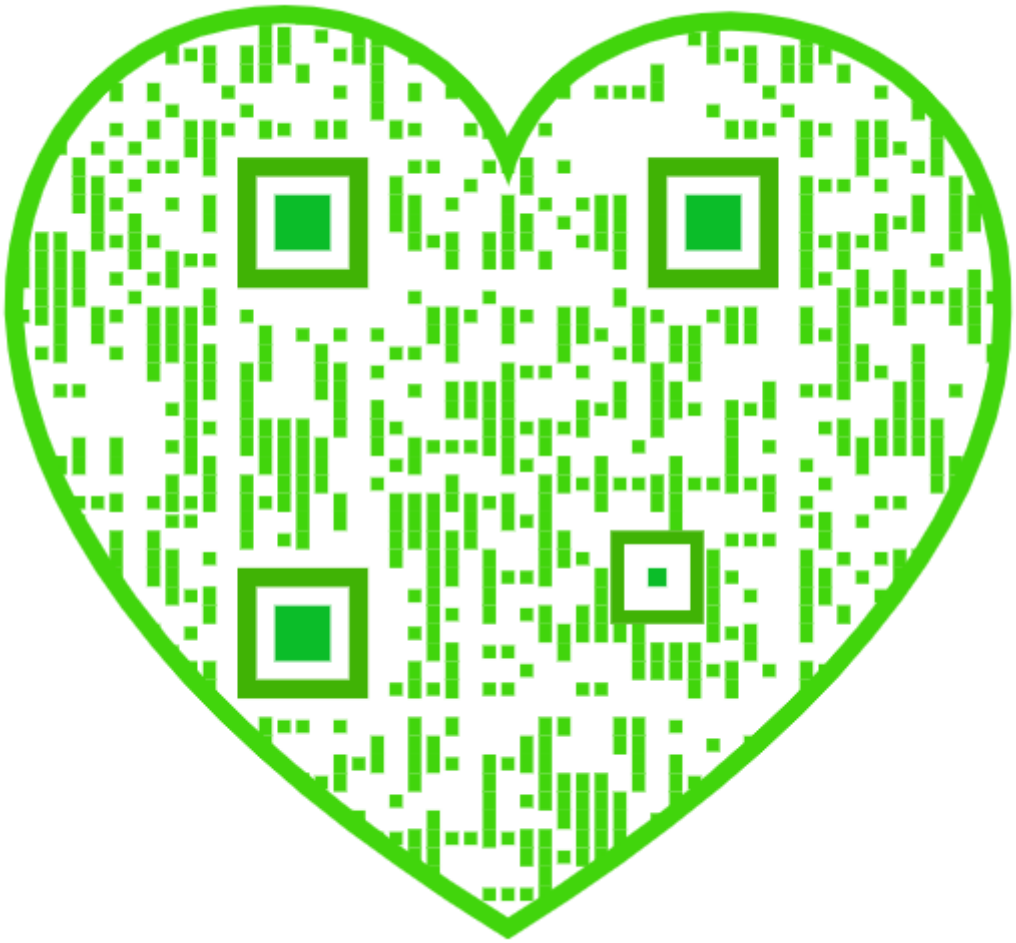

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

DRIE EN ZESTIGSTE DEEL.

1873.

Vindicamus hereditatem patrum
nostrorum.
1 Mach. XV, 34.

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benediede
En hine Aertsche Bisscop wiede.
Melis Stoke.

LEIDEN,
J. W. VAN LEEUWEN.

INHOUD.

HOOFDARTIKELEN

Bladz.

Een terugblik 1
B. H. KLÖNNE.

Theophilus presbyter, Concordia Evangeliorum Synoptica . 15

J. Bouvy, Stimulus praedicatori 20

De Kunst in den dienst der Kerk. Het Gildeboek. II . . 25
Dr. B.

Of kopieën te maken van aloude imagines thaumaturgicae eene afwijking is van de liturgische praktijk, in de Kerk tot hiertoe in acht genomen? 62
H. E. H. DECKERS.

Magnetisme, Somnambulisme en Spiritisme 73
C. WULFINGH.

Het mirakel te Soriano 107
H. J. J. PRENGER.

Vrede 129
Mr. HARRY BARGE.

De heilige Kerkleeraar Alphonsus Maria de Liguori . . . 169
J. A. VAN DEN AKKER.

Bladz.

Nog iets over kopieën van oude imagines thaumaturgicae, welke ter openbare vereering worden bestemd. Antwoord op eene Kritiek 184

Dr. B.

Onwillekeurige hulde aan de Vulgaat 225

Het geologiesch en bijbelsch diluvium.

Inleiding.

Geschiedkundig overzigt.

Algemeene beschrijving van het diluvium 240

L. H. Borking.

Necrologium Dioecesis Harlemensis (*Vervolg* en *slot* van dl. LXII, blz. 255) 265

Cervántes en zijn »Reis naar den Parnassus" 277

J. J. Putman.

Eene nieuwe gissing over de veroordeeling van Paus Honorius I 307

C. J. M. Bottemanne.

Broere's Constantijn.

Eerste Zang 325

Historische schets van de ontwikkeling der liturgie van het H. Misoffer 354

W. J. van Campen.

Nog een woord over »Kopieën van oude imagines thaumaturgicae" enz. 388

De Redactie.

VERSCHEIDENHEDEN.

Deharbe's verklaring der katholieke geloofs- en zedeleer, 2e uitgave 71

P. C. van den Berg, De ideis divinis 117

Geheimen der Vrijmetselarij 120

P. Félix, S. J., De arbeid, wet des levens en der opvoeding 122

Laboulaye, over den strijd tegen de Jesuieten 124

Bladz.

C. B. Verheul, Rede bij gelegenheid der inwijding van het R. K. Kerkhof te Rijsenburg 127

Overwegingen, oefeningen en gebeden tot den lijdenden en stervenden Jesus 224

Th. H. v. V., De Vincentius-Vereeniging 321

H. J. J. PRENGER.

J. G. H. C. ESSINK, Stichtelijke lectuur voor de maanden Junij en December 324

H. C. J. M. van Nispen tot Sevenaer, Drie Kruiswegoefeningen 391

SPROKKELING.

Rome en Indië . . . . . 128.

EEN TERUGBLIK.

De nieuwe jaarkring wordt wederom onder ernstige en dreigende teekenen geopend. Wij doorleven nog steeds het herstellings- en ontwikkelingstijdperk, dat noodzakelijk op de afkondiging van het ontzaggelijk leerstuk der Onfeilbaarheid volgen zou. De opportuniteit, het tegen-argument van hen die wat al te menschelijk dachten, moest tot haar regt komen. Uit den vreeselijken weêrstoot, uit het rumoer en alarm in het vijandig kamp, uit den smartkreet des ongeloofs zou het blijken, of de H. Geest te gelegener ure gesproken had. De 18de Julij 1870 ligt nog te digt achter ons, om de wereldgebeurtenis van dien dag in haren wijden omvang te meten, in hare verre gevolgen na te sporen; maar wat er in het korte tijdsverloop van bijna 2½ jaar voorviel, wat wij sedert den datum der afkondiging hoorden en aanschouwden — het getuigt alles voor de opportuniteit en zou ons bijna het argument van het periculum in mora aan de hand doen.

Hoog klonk de zuivere en vaste toon van het Vatikaan boven de onzekere uitspraken der wijze wereldmannen, die in de levende en de levenlooze schepping den steen der wijzen zochten en, na al de metingen aan het ongenaakbaar firmament, na al de peilingen in het hart der aarde, nergens de stem eens onfeilbaren hadden vernomen maar

veeleer het getuigenis meenden ontdekt te hebben, dat al wie voor zijne uitspraken onvoorwaardelijke erkenning vroeg, de grens der bescheidenheid overschreed, aanmatigend op het gebied der vrije wetenschap ingreep en tegen de scherpe kritiek der eeuw het hoofd moest te pletter loopen.

Had niet gelijktijdig de reuzenstrijd op het fransche grondgebied aller geesten in spanning, aller gemoederen in bange verwachting gehouden, tegen de uitspraak van het Vatikaan ware aanstonds het dreigend protest uit de sferen des ongeloofs opgegaan. Maar Hij die de wereldgebeurtenissen leidt, vertraagde den aanval van buiten en schonk middelerwijl den altijd vruchtdragenden boom der Kerk de gelegenheid, om zijn inwendig zuiverings-proces te doorleven, de dorrende bladeren en takken af te schudden en zonder krachtsverspilling de verspreiding zijner kostbare levenssappen binnen den groenen stam en zijne bloeijende loten te beperken.

In den boezem der Kerk liep deze eerste faze van ontwikkeling reeds bijna ten einde, toen, na de gebeurtenis van Sédan, de leugeneeuw met groot gedruisch en openbaar vertoon al de elementen, waarover zij op kerkelijk, staatkundig en maatschappelijk gebied beschikte, tegen den Onfeilbare in de weer bragt.

In dien toestand, in het midden van dien strijd bevonden wij ons bij den aanvang van het pas verstreken jaar.

En nu?

Hebben wij aan het einde van dat jaar en bij het intreden van het nieuwe te juichen over zegepralen, of te jammeren over nederlagen? Een tertium comparationis bestaat niet. Van den stilstand des doods kan geen sprake zijn. De Kerk immers leeft, en zij leeft even snel en krachtig als de tijdgeest, met wien zij de onverpoosde worsteling aanvaard heeft.

Maar op de gestelde vraag zou welligt een kort en beslissend antwoord velen onbevredigd laten.

Dat de Kerk elken dag haar overwinning naderbij komt, dat zij zich in elke vervolging tot een schitterender toekomst voorbereidt, hiervoor getuigt hare eeuwenoude geschiedenis, hoezeer de tijdgenooten, die in de dagen der vervolging leefden, het licht niet zagen doorbreken, nergens het begin der oplossing bespeurden. Den kleinmoedigen komt het welligt voor, dat de tijd, anders op snelle wieken voorbijtrekkende, zich thans met zwaren en loggen tred voortbeweegt. Bij den terugblik op het naast verleden meenen zij niet dan dreigender verwikkelingen, verscherping van den strijd te bespeuren.

Met die kleinmoedigen rekenen wij niet. De Kerk, de magtige stichting Gods, is te groot, ook in lijden, om in het enge meetsnoer der kleinmoedigen te worden omvat. Wie haar van nabij wil kennen, haar inwendig schoon, hare onuitputtelijke levenskracht, haar alles trotseerend weêrstandsvermogen, hare goddelijke majesteit bewonderen, hij hebbe den moed de steile rots te beklimmen, waarop zij gevestigd staat.

Niet op den grond, maar op de spits dier rots werpe hij een blik over het wijde slagveld, waar de strijd werd gestreden en nog heden de vijandelijke legers tegenover elkander staan. Het zal hem blijken, welke stellingen wij hebben veroverd, op welke nieuwe zegepralen wij ons mogen voorbereiden. Want — hoezeer de wapenen niet rusten en welligt nog langen tijd opgeheven blijven, hoezeer onze nieuwjaarsgroet ook ditmaal klinkt als de wapenkreet der makkers, die elkander in het strijdperk ontmoeten en om den gemeenschappelijken standaard verdringen — toch was 1872 rijk aan overwinningen.

Het luttel volks, dat zich te Munchen bij den grijzen geschiedschrijver Döllinger aansloot om, naar het voorgaf, binnen de Kerk hervorming te bewerken, had op den eersten Januarij 1872 nog niet op officieele wijze, nog niet openbaar genoeg met de onveranderlijke Moederkerk gebroken. Het streven was dwaas, maar daarom nog niet onschadelijk. Aan het hoofd der beweging stonden, in het priesterkleed gehuld, mannen, die zich wanhopig aan het altaar vastklemden, waaraan zij jaren achtereen de verheven geheimen gevierd hadden. Van dat altaar wilden zij niet scheiden, en de gruwelen der ontwijding bedreigden Gods heiligdom met telkens pijnlijker schennissen. Honderden, meer dan duizend priesters — dus kondigden zij aan — zouden hunne gelederen komen versterken, en een geëxcommuniceerde bisschop maakte zich gereed om in den loop des jaars het waarlijk tragisch schouwspel eener ongeoorloofde priesterwijding te vertoonen. Bij dit alles vonden zij zedelijken en stoffelijken steun van staatswege, aanmoediging en toejuiching bij wie den ondergang der Kerk hoopten.

Onder zoodanige omstandigheden het jaar '72 intredende, hadden we, hoe groot ook ons vertrouwen ware, redenen te over, om ons op eene reeks van rampzalige gebeurtenissen voor te bereiden. Dat jaar, zoo mogten we vreezen, zou aan het geschiedboek der Kerk menig bezoedeld blad leveren.

Maar thans ligt het achter ons, en blijde mogen wij herdenken, hoe de wolken, die zich aan het luchtruim zamenpakten, voorbijdreven, zonder dat het onweder boven onze hoofden losbrak.

Waar zijn nu die honderden afvalligen, die gereed stonden om zich bij de onbeduidende kudde aan te sluiten? Waar

bleef de zoogenaamde bisschop, die zoo dringend genoodigd, zoo vurig gewacht werd, en de verzekering ontving, dat hij van staatswege geene belemmeringen zou ondervinden?

Te schande zijn die dreigende voorspellingen geworden. Verlaten, volkomen verlaten staat daar het beklagenswaardig hoopje van afvalligen. Zelfs de drift, waarmede in het eerst de magtige Kanselier zijn niet te versmaden onderstand bood, schijnt bekoeld en door de onverschilligheid der minachting vervangen.

Als wij dus boven gewaagden van het herstellingstijdperk, van het inwendig zuiveringsproces der Kerk, dan hadden wij vooral het oog op de volkomen afscheuring der oud-katholieke secte, die zich als een parasiet aan den boezem der Moederkerk meende vast te zetten, om zich met haar hartebloed te voeden en hare levenskracht uit te putten. Maar hoe volkomen werd niet dat onrustbarend pogen voor altijd verijdeld?

Op het onlangs gehouden Keulsche Kongres heeft het oud-katholicisme zich zelf den doodsteek gegeven. Het staat thans even ver b u i t e n d e K e r k als de Anglikanen, Russen en ongeloovigen, met wie het te Keulen een broederbond sloot.

Ronge en Döllinger behooren voortaan in éénen adem genoemd te worden, en voor den laatste wijst het verloopen jaar het cijfer aan, waarin die beschamende gelijkstelling haar beslag kreeg.

Nog een tweede ramp bedreigde in '72 het inwendig leven der Kerk.

Toen het episcopaat in Fulda de vierschaar spande, om den albedillenden Staat, die als indringer het kerkelijk terrein betrad, over zijne aanmatiging ter verantwoording

te roepen, hielden de vijanden van Rome, geslingerd tusschen hoop en vrees, op den bisschop van Rottenburg hun oog gevestigd. Van de hand des doorluchten prelaats bezaten zij vertrouwelijke brieven, ruim drie maanden na het Concilie geschreven en in geheel anderen toon gesteld als zij van de overige vergaderde bisschoppen te wachten hadden.

Ware slechts deze ééne aan hunne zijde gevallen! Met hoeveel ophef hadden zij verkondigd — wat zij toen nog slechts fluisterden — dat deze ééne man in wetenschap en geleerdheid tegen al zijne ambtgenooten opwoog. Maar wat in de vergadering te Fulda werd ontworpen, verscheen eenige dagen later in den vorm van een gedenkschrift en bragt het krachtig getuigenis van onvoorwaardelijke en innige gehechtheid aan den H. Stoel; en ..... Hefele's naam prijkt thans op de voltallige lijst der bisschoppen, die have en lijf voor de verdediging der Kerk veil hebben.

De verbittering steeg te hooger, naarmate eene andere uitkomst vuriger begeerd, de teleurstelling verpletterender was. Het wraakgevoel kon zich niet bedwingen. Wat slechts voor het kabinet eener vertrouwelijke mededeeling was bestemd, werd met schendige hand ter welkome prooi toegeworpen aan hen, die tot de schromelijkste misduiding in staat waren. Zóó meenden de magteloozen ten minste nog iets te kunnen bijbrengen, om den hoogwaardigen kerkvoogd te smaden en in hem al de onderteekenaars van het gedenkschrift te treffen. Maar juist die openbaarmaking moest helder in het licht stellen, met wat wonderbare kracht God zijne Kerk beschermt en bewaart.

„Die Gegner der Denkschrift — dus luidt het in het November-nummer der Historisch-politische Blätter — die Gegner der Denkschrift glaubten sich an dem hochwürdigsten Bischofe zu rächen für seine Unterschrift

zu dem groszen Dokument von Fulda, indem sie das vertrauliche Schreiben vom November 1870 indiscret veröffentlichten. In Wahrheit hat diese Correspondenz wie durch elektrisches Licht die ganze Situation erleuchtet, die wir jetzt glücklich hinter uns haben. Ietzt erst erkennt man in ihrem vollen Umfange die Gefahr, in welcher die katholische Kirche Deutschlands in jener bis zur Besinnungslosigkeit aufgeregten Zeit geschwebt hat. Ebenso erkennt man erst jetzt die Grösze des Wunders, das der göttliche Geist in der Kirche gewirkt hat, indem er alle auf die Insurrektion des eigenwilligen Subjectivismus gebauten Hoffnungen und Erwartungen zu Schanden gemacht hat. Fast sollte man wünschen, die Herren möchten doch in ihrem verzeihlichen Aerger noch mehr solcher Briefe veröffentlichen, wenn sie können."

Was het wonder, dat bij zoo beslissende oplossingen in het jaar 1872 de officieuse organen des Kanseliers hunne klaagliederen in allerlei toonaarden zongen? De bisschoppen en de katholieke geestelijkheid hadden aan de in hen gestelde verwachtingen onder geen enkel opzigt voldaan. In plaats van de levée en masse, waarop de oppositie vóór en tijdens het Concilie rekende, in plaats van het zegevierend leger, dat „het absolutistisch juk der pauselijke dwingelandij" zou afschudden — overal de betuigingen eener innige verknochtheid, alom versterking van inwendige levenskracht.

De vijanden der Kerk moesten dus wel, om hunne kansen niet geheel ongebruikt te laten voorbijgaan, op een geduchten aanval van buiten zinnen; want de verwoes-

ting eener inwendige scheuring en verdeeldheid af te wachten bleek dwaasheid.

De Staat, bij name de duitsche — want deze wierp zich als aanvoerder der strijdmagten op — heeft echter in het gansche jaar 1872 slechts eene enkele geruchtmakende poging gewaagd, om door list van buiten stoornis van binnen te bewerken. Al zijne overige daden waren daden van louter geweld.

Maar die ééne poging, waarop wij doelen, ze was werkelijk sluw aangelegd.

De broeder des voormaligen beijerschen ministers, de Kardinaal Hohenlohe, dezelfde die Professor Friedrich tot zijnen theologischen raadgever had gekozen, de Kardinaal uit wiens kabinet de geheime documenten der Augsb. Allgem. Zeitung waren te voorschijn gekomen, werd te Berlijn, waar hij zich geruimen tijd ophield, de hooge onderscheiding waardig gekeurd, om als vertegenwoordiger van het Duitsche Rijk bij het Pauselijk Hof te worden aangesteld. Wat kon Pius, wat kon de katholieke wereld nog meer verlangen? Een protestantsch Hof wilde zich, niet door een protestant, niet door een eenvoudigen katholieken leek, zelfs niet door een priester, maar....., merveille de condescendance et d'empressement!..... door een Kardinaal doen vertegenwoordigen.

Doch onder de geurige bloemen lag een venijnige adder verscholen. De Kardinaal Hohenlohe zou den keizerlijken gezant Hohenlohe toegang verschaffen tot zelfs in het Konklaaf, en den keizer, dien hij vertegenwoordigde, zitting en stem bezorgen in het Consistorie en in het Concilie. Welke onberekenbare voordeelen! Van Berlijn uit, dus hoopte men reeds, zou de Katholieke Kerk geregeerd of ten minste gemaszregelt worden.

Om den toeleg te doen gelukken, was men zonder

voorafgaande beraadslaging tot de benoeming overgegaan; zoodat de Paus als 't ware voor een fait accompli stond en bij weigering zoo mogelijk nog heviger met de keizerlijke ongenade in botsing zou komen.

Maar de H. Vader, het sluwe plan doorschouwende, liet zich niet verschalken. Het was niet voor de eerste maal, dat een duitsche keizer een gepurperden vertegenwoordiger koos, om zich zelven het blozen te besparen. Joseph II en Kardinaal Herzan waren nog niet vergeten.

Naar Berlijn ging de tijding, dat de reeds benoemde gezant in het Vatikaan nooit erkenning zou verwerven; en Bismarck, gewoon overal servilisme te ontmoeten, riep met verbazing uit: „iets dergelijks is mij in mijn gansche politieke loopbaan nog nooit overkomen!"

Die verbazing en die leugenachtige uitspraak had echter de Kanselier achterwege kunnen houden; hij ondervond slechts van wege den Paus wat de vervolgde bisschoppen hem reeds hadden geleerd. Het was in 1872 nog gelijk in 372, dus vijftien eeuwen vroeger, toen namelijk een keizerlijke prefect, zich verwonderende over de onverschrokkenheid van den H. Basilius, van dezen tot antwoord ontving: „Zoo U mijne vrijmoedigheid verbaast, hebt gij ongetwijfeld nog nooit met een bisschop te doen gehad."

Aan misleiding, aan verschalking door huichelarij schijnt dan ook de Kanselier niet meer te denken. De uitkomst der laatste proefneming was voor een eer- en heerschzuchtige al te beschamend, om niet de zucht tot verder pogen ten eenemale te doven. De list heeft zich uitgeput; de logen redeneert niet meer; het geweld, slechts het barbaarsch geweld, het Caesarisme met zijne staatsgoden, die 't reeds eenmaal tegen de Kerk verloren — ziedaar de eenige wapenen, die nog gehanteerd worden.

Gelukkig, zeggen we, voor de Kerk zelve!

Te lang reeds had het tijdperk der veinzerij geduurd. Twintig jaren achtereen had de sluwheid eens keizers in 't geheim het heiligdom bestookt. Het werd hoog tijd, dat de dolk van den sluipmoordenaar voor het zwaard van den geweldenaar werd ingewisseld.

Na eene valsche, eene uitputtende en ontzenuwende rust, waarin de ledematen bijna aan de worsteling ontwend werden, kwam gelukkig de ontwaking door het geschetter der schelle krijgsklaroen. De strijd in het verschiet, vroeger schuchter ontvloden, herwon zijne oude aantrekkelijkheid, als de frissche herfstkoelte, die het door hitte afgetobde en vadzige leven tot nieuwe krachtsontwikkeling en heilzame inspanning prikkelt. Die herfstlucht, gretig in de wijdgeopende longen opgevangen, zal ons sterken tegen de naderende winterstormen. Als deze komen, zullen zij ons om de ooren snerpen, het gelaat pijnigen, maar ons tegelijk den blos der jeugdige kracht op de kaken voeren. Zij zullen onze ligchamen beuken, maar tevens onze levenswarmte verhoogen en het hartebloed in sneller vaart door de aderen jagen.

Wij herhalen het: gelukkig voor de Kerk, dat het schikken en plooijen uit heeft. Daardoor vermindert het gevaar, dat de kinderen Gods zich ligtelijk met de kinderen der menschen vermengen, om een vreemd geslacht, reusachtig van stal, reusachtig in het kwaad, voort te brengen.

Gelukkig voor de Kerk, dat het blijspel der huichelarij zijn laatste tooneel vertoond heeft en het hooger drama, waarin het harteleed luid kan worden uitgekreten, zijne ontknooping nadert. Die ontknooping zal ons heete tranen afpersen, maar tranen eener onbeschrijfelijke verkwikking.

—

De meest in 't oog vallende gewelddaad, de openbare Jesuïetenjagt heeft in Duitschland slechts de noodlottige vrucht der verdeeldheid geleverd. Het pas gevestigd Rijk werd voor eenigen tijd van eene krachtige keurbende beroofd; maar de Katholieke Kerk, aan geen tijd en land gebonden, heeft zich elders schadeloos gesteld. Toen de ballingen aan de grenzen van hun vaderland het stof van hunne voeten afschudden, waren millioenen handen aan gene zijde van den Oceaan naar hen uitgestrekt. In een ander werelddeel komen zij hunne eigene landgenooten te hulp. De Duitschers, die in de Staten Illinois, Jowa, Ohio, Kansas, Michigan, Indiana, Minnesota, Missouri, Montana, Nebraska en Wisconsin de meerderheid der bevolking uitmaken en jaarlijks gezanten naar Europa zenden, om er biddend en smeekend priesters te werven voor de uitgebreide amerikaansche zendingen, zagen de verdreven herders met onbeschrijfelijke vreugde naderen. Evenals in de vervolging der zestiende eeuw de ijver voor buitenlandsche missien ontwaakte en nieuwe landen voor het Kruis werden gewonnen; evenals de vervolging der kloosterlingen in het rijk van Victor Emmanuel de uitbreiding des geloofs in Egypte te stade kwam; zoo zal ook door Gods beschikking de verjaging der Jesuïeten en Redemptoristen voor nieuwe oorden nieuwe vruchten leveren.

Maar ook voor Duitschland zelf werd het verlies een gewin. Het katholieke leven ontwikkelde zijne spannende veerkracht in protest op protest. Voor elken balling traden duizend verdedigers van het regt te voorschijn. De Wanderversammlungen trokken door het land en verkondigden alom met den blakenden gloed der verontwaardiging het onregt, aan trouwe staatsburgers gepleegd. De beêvaartplaatsen waren dit jaar met vrome pelgrims als overstroomd, en zelfs van Protestanten, van eenen von

Gerlach, dwong de Katholieke Kerk de betuigingen van bewondering af.

Het heeft welligt veler aandacht getrokken, dat het roekeloos spel met de katholieke belangen in Duitschland nergens openbaar verzet uitlokte. Lijdelijk zag de bevolking hare zielzorgers vertrekken; lijdelijk staarde zij het tergend schouwspel aan, als zusters van liefde, wier scholen werden gesloten, de daaraan grenzende kloosters verlieten, om elders nieuwe liefdewerken op te sporen. Op het oogenblik des vertreks hielden krijgers aan de kloosterpoort de wacht, om de orde te handhaven. Zij stonden daar roerloos, het hoofd afgewend, om de onmogelijk te weerhouden traan, die hun in 't oog blonk, te verbergen. Geen wonder. Zij trokken dan weg, die zusteren der reine liefde, gewond door het eigen volk, waaraan zij als reddende engelen op het slagveld laafnis bragten. De wapenrok, de blinkende helm, in eere op den vijandelijken bodem gedragen, werden op den vaderlandschen grond de herkenningsteekenen van den beul. Maar hij bleef op zijn post en vervulde zijn last, terwijl de ontroerde menigte met bevende hand bloemen strooide langs het pad, waarop de zusters hare laatste voetstappen zouden drukken. Een diepe zucht, hier en daar een luide smartkreet was het teeken, dat het laatste oogenblik gekomen was. De maagden traden de met bloemkransen en immortellen behangen kloosterpoort uit en togen onder duizend liefdebetuigingen naar de grens der gemeente — en het vonnis was volbragt.

Maar nergens weêrstand, nergens een poging tot verzet! Vanwaar zooveel ongeloofelijke zelfbeheersching te midden eener zoo hooggespannen ontroering? Een bisschoppelijk, een priesterlijk woord was daarvoor genoeg Ook de leeken moesten toonen, dat zij konden dulden. Hunne zielzorgers, hen herinnerende hoe de Kerk groot werd in het lijden,

hadden hen vermaand, en als gehoorzame zonen bogen zij het hoofd onder de felle slagen van het onregt.

Uit die mysterieuse magt van het woord aan de ééne zijde, de volgzaamheid aan de andere, bleek de innige gehechtheid tusschen priesters en volk. Daarin ligt de onverwinnelijke kracht, waarvan de Kerk, ook in het afgeloopen jaar, getuigenis gaf. Want kunnen wij bij al de bijzondere feiten, die er plaats grepen, niet stilstaan; de kracht van het weêrstandsvermogen der Kerk is onloochenbaar en openbaart zich aan alle kanten.

Wat de Katholieke Kerk eenmaal in en op de maatschappij heeft veroverd, laat zij zich niet ontwringen. Zij wijkt voor brutaal geweld, maar teekent geen afstand. Wat in Gambetta's mond ijdel was, bleef waarheid voor haar: geen voet van onzen grond, geen steen van onzen tempelmuur! Moeten vorsten en koningrijken, omdat zij vergankelijk zijn, zich haasten; de Kerk blijft leven en kan het geroofde altijd terugvorderen. Zij biedt weêrstand, omdat zij de toekomst bezit en haar verlies slechts tijdelijk is.

In Pius toont zich die kracht van weêrstand, zelfs tot verbazing zijner vijanden. Ook in het verdelgingsjaar 1872 heeft hij zijne majesteit gehandhaafd. Behalve van een aan de golven ontwoekerd Land, genoot hij nog steeds de hulde eens soevereins. Welke andere vorst zou onder gelijke omstandigheden in zijne hoofdstad kunnen toeven? Koningen, nog in het volle bezit hunner staten, werden eensklaps uitgeworpen en dolen door vreemde landen rond. De Paus bood weêrstand, ofschoon hem de laatste voet gronds werd betwist. Hij zwerft niet; zijn zetel staat in de rots. Regerende, noch bij de gratie des volks, noch door de genade eens Kanseliers, maar als Plaatsbekleeder van Jesus Christus, was het hem mogelijk die onafhankelijke

taal te voeren, die wij in zijne laatste Allocutie bewonderen. Wie het nog betwijfelde, kon zich onlangs overtuigen, hoe de Paus niets van de goevernementen verwacht en zich slechts op den aanval des gewelds voorbereidt. Den hem toegeworpen handschoen heeft hij ten aanschouwen der gansche wereld opgenomen. Het rijk van den rooverkoning draagt den naam van „Subalpijnsch Goevernement"; het Italiaansche Koningrijk is den Paus nog onbekend. Oostenrijk geniet zelfs de eer niet, om met een enkel woord vermeld te worden. En de Regering van het nieuwe Duitschland wordt als „onbeschaamd" gebrandmerkt.

De oorlog derhalve, aan Rome aangezegd, wordt door Rome aanvaard. Geen schikken, geen plooijen meer; op weêrstand alleen is het bedacht.

Maar rustig, met onbegrensd vertrouwen wacht het Hoofd der Kerk zijn nieuwen „onbeschaamden" vijand af, minder geducht dan die, welken hij, na twintigjarigen strijd, in den afgrond zag nedervallen. Hoe hardnekkig ook de aanval worde doorgezet, de barbaarschheid van het heidendom heeft reeds vroeger haar eigen onmagt ondervonden.

Seien sie ohne Sorge, nach Canossa gehen wir nicht — sprak de Kanselier in de zitting van den Rijksraad, op 14 Mei ll. Wij willen dat woord gelooven. De eer eens boetelings zou een te groote eere wezen. Wij rekenen slechts op blinde hardnekkigheid, maar blijven niettemin in het onbegrensd vertrouwen op de overwinning gevestigd. Ook Napoleon I ging niet naar Canossa; maar hij toog naar Moskou en stierf op St. Helena.

B. H. Klönne.

„Concordia Evangeliorum synoptica" [1]).

Behalve het Proöemium, eenige bladzijden Chronologica en Notanda, en een Index, waarin de vier Evangeliën bij hoofdstuk en vers naast elkaâr opgegeven staan volgens de hoofdverdeeling in Res primae, res mediae, en res ultimae, biedt de pseudonieme Theophilus eene nieuwe Concordia Evangeliorum aan; een boek, dat den werkzamen priester vele jaren van gezette en onvermoeide studie heeft gekost en, naar onze bescheiden meening, hoogst verdienstelijk mag heeten.

De titel zelf vermeldt, waarin het eigenaardige van deze Concordia bestaat: de historische volgorde van den H. Marcus en den H. Lucas is tot grondslag genomen; daarnaar wordt de H. Matthaeus, waar hij van hen verschilt, gerangschikt, en de H. Joannes, die zooveel heeft wat de drie eerste evangelisten (de Synoptici) niet hebben, is er ter gepaste plaatse ingevoegd.

Van deze rangschikking geeft de schrijver rekenschap

1) De geheele titel is: „*Concordia Evangeliorum synoptica*, qua Marci „et Lucae ordini Matthaeus ubi differt adaptatur, Joannes apto loco in„tercalatur. (Ex editione Vulgata Latina) Disposuit Theophilus presby„ter." — Te Brussel, bij Alph. Greuse. 1871. — Met kerkelijke goedkeuring. — 285 bladz. gr. 12o.

in zijn Proöemium, en ook nog in zijne Chronologica en Notanda, doch hier meer over bijzondere gedeelten.

Over 't geheel, gelijk men weet, komen de Synoptici in de tijdsorde vrij wel overeen; daar is echter ook afwijking, en Mt. VIII—XI bijv. verschilt ten eenen male van de rangschikking bij Marcus en Lucas. Ter geregelde en gezamentlijke bestudering van de vier Evangeliën, dachten velen weleer eene eigen volgorde uit, zonder dat men daarbij aan een der Synoptici de voorkeur gaf; vervolgens waren er enkelen, die zich aan Mt., en meerderen, die zich aan Lc. hielden. Wat men minder opmerkte, of althans in eene Latijnsche Concordia niet doorvoerde, is: dat Mc. en Lc., ook dan wanneer Mt. van hen verschilt, ééne en dezelfde volgorde aanbieden, en dat, waar zij verschillen, Mc. bevestigd wordt door Mt.

Vergelijken we de evangelisten een weinig nader.

Men verdeele de evangelie-geschiedenis, naar reeds oud gebruik, in de eerste, de laatste en de daartusschen liggende gebeurtenissen. Mc. en Joannes zwijgen over het eerste gedeelte; Mt. en Lc. hebben niet dezelfde verhalen; hier dus is weinig moeijelijkheid. In het laatste gedeelte hebben de Synoptici nagenoeg hetzelfde; Jo. laat een en ander weg, geeft er veel ook bij; doch ook in die laatste gebeurtenissen ligt het groote bezwaar niet. We hebben meer te letten op het middengedeelte. Joannes heeft daar, behalve de gebeurtenissen in het begin bij den Jordaan en de vermenigvuldiging der brooden omstreeks het voorlaatste Paschen, geheel iets anders dan de overigen, en beschrijft enkel wat te Jerusalem met Paschen of andere feesten gezegd of geschied, en door de andere evangelisten niet opgeteekend is. Mt., Mc., Lc. verhalen, ieder op zijne wijze, menigmaal hetzelfde.

Want ofschoon Mc. in dit middengedeelte woordvoeringen van den Heer en eenige gelijkenissen weglaat, die of bij Mt. of bij Lc. staan, en Lc. zelf in H. VII en van X—XVII groote gedeelten heeft, welke men bij Mt. en Mc. niet vindt, hebben zij alle drie toch veel gemeen, maar dit niet overal in dezelfde orde. Zij gaan wel veelal zamen, doch somwijlen ook wijkt er een van de beide anderen af; zooals Mt. meermalen in H. VIII—XI; Lc. slechts tweemaal H. VIII, 19—21 en XI, 14—32. Marcus echter, men merke dit wel op, staat in dat middengedeelte nooit zóó alleen, dat hij van twee verschilt [1]).

Plaatst men nu de drie Synoptici naast elkaâr en alzoo Mc. in het midden, dan zal men bevinden, dat Mc. en Lc. datgene wat zij gemeen hebben genoegzaam op dezelfde wijze rangschikken, doch Mt. dikwijls van die orde afwijkt. Daarentegen is het blijkbaar, dat Mc. zich in de keuze van het verhaalde naar Mt. rigt. Zoo bijv. gaat Mc. van de eerste vermenigvuldiging der brooden tot de belijdenis van Petrus met Mt. alleen voort, en evenzeer zwijgt hij met Mt. van Lc. X—XVII. Daarom heeft men Mc. wel den verkorter van Mt. genoemd, en, voor het bovenstaande, niet zonder eenigen grond; overigens echter is het onwaar; want niet alleen heeft Mc. veel wat plaats en tijd en nadere bijzonderheden betreft, in zijn verhaal er bij; maar, wat hoofdzaak is, hij wijkt in de rangschikking van Mt. af en komt hierin genoegzaam met Lc. overeen. Heeft Mt. (VIII—XI), om wat reden ook, verspreide gedeelten zamengevat: Mc. volgt hem daarin niet, maar neemt de tijdsorde in acht.

---

1) De schrijver toont ook ter loops, hoe het met de goddelijke inspiratie niet in strijd is, dat verschillende Evangelisten een zelfde voorval in eene andere orde of op eene andere wijze verhalen.

De vraag is dan: wien vooral der Synoptici zal men in het zamenstellen eener Concordia of Synopsis der Evangelien volgen? of zal men aan geen hunner uitsluitend, maar nu eens aan Mt., dan aan Mc. of Lc. de voorkeur geven

Dit laatste schenkt ons een eigengemaakt, verhakkeld geheel, in den trant der vroeger veelgebruikte Concordia van Corn. Jansenius, of Bern. Lamy. We hebben dan een bijeengepast evangelie, met onvolledigen, dikwerf moeijelijk te volgen tekst en zamenhang der verschillende evangelisten, met velerlei verplaatsingen en omzettingen, die gansch naar het oordeel des bewerkers, en niet naar een vast en beslissend beginsel geschieden.

Kiest men echter een der evangelisten tot gids, dan heeft men al dadelijk een bepaald en hoog gezag; blijkt het daarenboven, dat een hunner zich meer bijzonder aan de tijdsorde heeft gehouden, dan is de keuze niet twijfelachtig meer. Welnu: wie in het middengedeelte Mc. volgt, volgt ook Lc., slechts één verhaal uitgenomen [1]), waar Mc. met Mt. zamengaat, van wien hij anders dikwerf afwijkt; reden genoeg, om in dit geval Lc. niet te volgen.

Dit alles geldt meer de Synoptici; aan het reeds gezegde over Joannes, is slechts toe te voegen, dat men zeer bijzonder bij Lc. plaatsen vindt (IX, 51, XIII, 22, XVII, 11), waarmeê men wat Joannes alleen heeft zeer gevoegelijk kan verbinden. Overeenkomstig die bevindingen nu, en naar die deugdelijke gronden, heeft Theophilus

---

1) Ter bovengenoemde plaatse (Lc. XI, 14—32 en VIII, 19—21), het verhaal van den blinden en stommen bezetene met de komst van Jesus' Moeder en broeders, vgl Mt. XII, 22—45 en 46—50 en Mc. III, 22—30 en 31—35 Friedlieb en Tischendorf hebben hier in hunne *Grieksche Synopsis evangelica* nagenoeg dezelfde rangschikking als Theophilus.

zijne Concordia Evangeliorum gerangschikt; voor de Lijdensgeschiedenis echter heeft hij gemeend, zich om de gelijkvormigheid aan de volgorde van Prof. Beelen te moeten houden; te meer, zegt hij, wijl deze beroemde exegeet zelf den tekst zoo min mogelijk verplaatst.

Met een enkelen oogslag in des schrijvers Index ziet men, hoe geleidelijk en met hoe weinig omzetting de gansche evangelie-geschiedenis voortgaat; hij geeft daarenboven al de evangelisten voluit naast elkaâr, zoodat men dadelijk verschil en overeenkomst opmerkt. Het lijdt geen twijfel, of deze eenvoudige, hoogst bruikbare Concordia en Synopsis zal spoedig de Janseniaansche en dergelijke soort verdringen. Niet dat er nog geen moeijelijkheden en onzekerheden overblijven, de schrijver geeft er zelf genoeg op; maar buiten kijf heeft Theophilus de niet geringe verdienste, dat hij deze soort van studie met zijn werk veel vereenvoudigd en vergemakkelijkt heeft. Jammer slechts, dat de correctie voor punctuatie en lezing te wenschen overlaat, en er zelfs in de gegeven verbeteringen nog weêr te verbeteren valt. Wij sluiten met de kleine wijziging, welke de auteur zelf later voor zijne Chronologica heeft openbaar gemaakt; zij luidt aldus: „Op bladz. 273 de regeering van Tiberius (Lc. III, 1) „volgens toenmalige Joodsche tijdrekening, te beginnen „met de maand Tischri 766 U. C.; zijn 15de jaar dus „met Tischri 780; en omtrent laatstgenoemden tijd alzoo „óók het optreden van den Dooper."

„Stimulus praedicatori" [1]).

Om dit werkje wel te beoordeelen en van den schrijver niet meer te verwachten dan hij belooft, heeft men te letten op den titel en de toelichting er van door de „inleiding". Het heet een prikkel of aansporing voor den prediker tot de studie en het regte gebruik der H. Schrift. De schrijver wil door zijn boek den gewijden redenaar opwekken tot schriftuurstudie, hem daarin, meestal door praktische regelen, behulpzaam zijn, en herinnert vervolgens, wat er al toe behoort, om in eene preek de H. Schrift onder alle opzigten goed te gebruiken. Hij wil geen geheel der uitlegkunde, noch eene geleerde verhandeling geven, noch polemiek voeren over betwiste schriftplaatsen: hij heeft vooral het oog op priesters, die in drukke bediening zijn, en geen genoegzamen tijd voor eene diepgaande studie der gewijde boeken beschikbaar vinden; ook zij moeten van de H. Schrift doorvoed, en er altijd op bedacht zijn, dat zij haar niet ten onpas, of buiten

1) De volle titel luidt: „*Stimulus praedicatori ad studium rectumque usum Scripturae sacrae auctore J. Bouvy, Presbytero congregationis „SS. Redemptoris. — Cum permissu superiorum.*" — 1872. Te Parijs bij Laroche, te Leipzig bij Kittler, en te Doornik bij Casterman — X en 268 blz. gr. 8o.

of tegen den zin aanhalen; ten hunnen behoeve inzonderheid biedt de geleerde Redemptorist zijn werkje aan, dat inderdaad met veel ondervinding, met veel zorg en kunde is zamengesteld.

Het heeft alzoo een meer theoretiesch (blz. 1—171), en een meer praktiesch deel (blz. 173—260); in dit laatste, verdere toelichting van het eerste deel, heeft men eene reeks van teksten, die op den preekstoel niet zelden verkeerd of ten onpas worden bijgebragt; ook in het eerste gedeelte vindt men een aantal voorbeelden van dien aard; een uitvoerig register geeft al die meer of minder verklaarde, hetzij kortere of langere teksten op.

In het theoretische gedeelte spreekt de schrijver, altijd naar zijn doel, I. over de noodzakelijkheid der schriftkennis voor den gewijden redenaar; II. over de noodzakelijkheid der schriftstudie en over de regte methode bij die studie; III. over de verschillende zinnen der H. Schrift; — over het vinden, — en over de bewijskracht dier zinnen; dit laatste artikel vooral is zeer bondig en nuttig; IV. over het regte gebruik der H. Schrift in preken: in den tekst, in den loop der rede. Daar de schrijver hier nu eenmaal meer op rhetoriesch gebied is overgetreden, had hij er ook een woord over het gebruik van tekstplaatsen in de slotrede of peroratie kunnen bijvoegen. Het V^de^ hoofdstuk handelt beknopt maar zakelijk over het gezag van de kerkvaders en van anderen, wat hun uitlegging en gebruik van de H. S. betreft. — In het VI^de^ hoofdstuk, dat eigenlijk zooveel als het tweede, bepaald praktische gedeelte van den „Stimulus" uitmaakt, wordt het voorgaande met sprekende voorbeelden van verkeerd gebruik der H. S. toegelicht en aangedrongen. Menigeen zal er alligt van moeten getuigen: Zóó heb ik het soms gehoord, ja zelf gedaan!

Bij het verhandelde over de verschillende schriftzinnen, hadden wij gaarne iets naders en bepaalders vernomen, in hoeverre de schrijver zich al of niet vereenigt met de steile voorstanders van slechts één letterlijken zin. Zijne verklaring (blz. 255): „een veelvuldigen letterlijken zin „heb ik niet geheel verworpen, doch ook niet voorgestaan", ook in verband gezien met hetgeen volgt en met vroegere aanhalingen, als uit Le Hir (blz. 90 vv.), uit Passaglia (blz. 103), het brengt ons niet veel verder. Om de weinige hoofdplaatsen, waarover vooral de strijd loopt, daar te laten: neemt hij in de H. Schrift althans eene rijkheid of vruchtbaarheid of veelvuldigheid van zin aan, doch zóó, dat hij overal slechts één naasten zin erkent, maar andere er meê verbonden zinnen niet uitgesloten wil hebben? Immers zulk eene veelheid van zin kan zich bij zamengestelde subjecten, als Christus (God en mensch), de mensch (ziel en ligchaam), bij veelzinnige subjecten, als rijk Gods, Christus' komst, Christus' oordeel, Jerusalem, Sion, het leven, en bij eene menigte van woorden zeer dikwerf voordoen. De Heer bijv. sprak in den hof tot zijne leerlingen: „Waakt!" Is hier alleen het ligchamelijke waken, of is dit het naast maar tevens het zedelijke waken, of is enkel dit laatste bedoeld en het andere er van zelf onder te verstaan? Christus roept aan het kruis: „Ik dorst!" Hier is zeker het naast, én om de profetie én om de bijkomende omstandigheden, zijn ligchamelijke dorst bedoeld; maar moet daarom de dorst zijner ziel, zijn brandend verlangen naar de volle verheerlijking en verzoening zijns Vaders en de verlossing der wereld worden uitgesloten? Welk brood ziet de schrijver in de bede: „Geef ons heden ons dagelijksch brood"? Tot de stokstijve letterknechten, die zelfs op zulke en al zoodanige plaatsen maar van één zin of ééne beteekenis des

woords willen weten, behoort Pater Bouvy ongetwijfeld niet.

Welligt ware het, voor sommigen althans, nuttig geweest, dat de schrijver even gewezen had op hetgeen wij, bijzonder in het N. T., den feitelijken zin kunnen noemen, dat is, die voorbeduidende zin, welke er van zelf in de gansche toedragt dier eerste Christelijke historie ligt. Werd, naar den H. Augustinus, in het N. T. openbaar wat in het O. T. verborgen lag: evenzeer wordt in de voortgaande geschiedenis der Kerk hare eerste stichting en ontwikkeling, ofschoon gedurig gewijzigd, toch onophoudelijk herhaald; 't is altijd hetzelfde voortgaande rijk Gods én rondom ons én in ons; zoodat die eerste gebeurtenissen in des Heeren leven en lijden, in de eerste uitbreiding der Kerk als zoovele levende, feitelijke typen, historische vooraf beeldingen en aanwijzingen zijn van hetgeen in den loop der tijden zou geschieden; gelijk immers dezelfde Godmensch, die persoonlijk zijn rijk begint, het zelf nog, hoewel verborgen, door de eeuwen voortzet. Met die gedachte bijv. lette men eens op de verschillende personen, die voor of tegen den Heer zijn; op de magten, welke Hem in zijn leven en lijden vervolgen; op al dat slag van lieden, die Hem aan het kruis bespotten; op de tegenstanders en volgelingen der apostelen in de Akten en in hunne Brieven. Wel te regt en op zeer diepen grond wordt thans opgemerkt, dat wij weder aan een keerpunt der geschiedenis zijn genaderd. Waarom? Wijl wij zoo ontzettend véél van Jesus lijdensgeschiedenis in zijn Stedehouder, en van de eerste vervolging der Kerk in onze dagen herhaald zien.

Tot ons groote genoegen merkten wij uit geheel het werkje, dat de conscientiéuse auteur den hoogsten eerbied koestert voor onze hoogst te eerbiedigen en wel eens te ligtvaardig bejegende Vulgaat; dat hij, zonder de latere

schrijvers voorbij te zien, zich bij voorkeur hecht aan de traditionele uitlegging der kerkvaders en van oudere deugdelijke Katholieke exegeten, die dan ook niet spaarzaam worden aangehaald.

De „Stimulus" laat zich bij al zijne degelijkheid zeer genoegelijk lezen; wat geene geringe aanbeveling is. Wij wenschen het nuttige boek in de handen van elken priester. Het zal hem eene welkomen verfrissching zijn van veel, van zeer veel zeker, wat hij voorlang weet en trouw in oefening brengt; maar alligt zal hij ook zijn voordeel kunnen doen met de ondervinding en rijke belezenheid van Pater Bouvy, die zich jaren lang op praktische schriftkennis heeft toegelegd, en gewoon is, de H. Schrift in dien geest voor zijne jongere kloosterbroeders te verklaren.

De Kunst in den dienst der Kerk.

Het gildeboek. tijdschrift voor kerkelijke kunst en oudheidkunde, uitgegeven door het st. bernulphus-gilde te utrecht.

(*Vervolg* en *slot* van dl. LXII, blz. 377).

IV. Het Vloertapijt der Metropole te Utrecht. Met warme belangstelling en onverdeelden bijval hebben ongetwijfeld de lezers van het Gildeboek, gelijk wij, de uitnemend geslaagde teekening van dit kostbaar vloerkleed op plaat III bezigtigd en daarbij de uitvoerige beschrijving en verklaring ter hand genomen, welke de Eerw. G. W. van Heukelum van de techniek en de symbolische voorstellingen van dit kunstwerk heeft gegeven (blz. 31—35). Het is een der vele verdiensten van den geleerden Gildedeken op het gebied der kerkelijke kunst, dat hij de beoefening van dezen tak der Paramentiek ook hier te lande het eerst heeft aangemoedigd, en lust en waardeering voor dit uitmuntend versieringsmiddel van den Christelijken voortijd heeft weten op te wekken. Gelijk te Keulen door de onvermoeide pogingen en zaakkundige voor-

lichting van den hoogleeraar Kreuser en den Conservator Ramboux, voor het Domkoor aldaar, door eenige aanzienlijke vrouwen, de kunstvaardige navolgsters van hare middeleeuwsche stadgenooten [1]), twaalf prachtige met figuren en bloemwerk bestikte muurbehangsels werden vervaardigd: zoo kwamen later ook te Aken, Paderborn, Gulich, Crefeld, enz. soortgelijke wand- of vloertapijten tot stand; terwijl ook nu ons vaderland op de niet minder verdienstelijke kunstwerken kan wijzen, die vrouwelijke offerwilligheid en vrome kunstzin aan de Metropole van Utrecht [2]) en de parochiekerk van O. L. V. te Zwolle hebben geschonken. 't Kan niet uitblijven of ook elders zal dit lofwaardig voorbeeld navolging vinden, en bevorderlijk zijn aan de verspreiding der echt kerkelijke paramentiek; want „waar de vrouw", zegt te regt de Eerw. van Heukelum, „de echt kerkelijke kunst weder in het leven invoert, daar is voor hare beginselen de baan gebroken en de zegepraal bereid" (blz. 35).

Wie zal deze verdienstelijke pogingen tot wederinvoering der tapijtstikkerij, als versieringsmiddel voor onze kerken, niet van harte toejuichen: vooral indien, gelijk wij durven hopen, niet alleen vloerbekleedingen, maar ook gehistorieerde behangsels, op de muurvlakten of langs de pijlerbogen, onze heiligdommen later zullen opluisteren? Welke stree-

---

1) In Merlo's *Nachrichten* over Keulsche kunstenaars vonden wij o. a. in het jaar 1315 zekere Gida als *mitrifex* werkzaam; in 1345 eene Bela van Deutz, als *factrix stolarum*, en in 1356 zekere Druda van Wipperfurth, als *operatrix casularum*. Het blijkt alzoo, dat in de middeleeuwen elke onderafdeeling der paramentiek hare afzonderlijke bewerksters vond. De hoedanigheid van den arbeid kon er niet dan bij winnen.

2) De Hoogw Dr. F. Bock heeft, in zijne voortreffelijke *Geschichte der Liturgischen Gewander* III. 120, van het Utrechtsche vloertapijt met lof melding gemaakt.

lende voldoening zal het niet zijn voor allen, die deze herleving der kerkelijke weef- of borduurkunst zullen helpen bevorderen, van daardoor voor goed uit onze kerken te zullen verbannen al het ellendig behangers-decoratief met vlaggendoek en gasvlammetjes, met bloempotten van allerlei slag [1]), met klatergoud en papieren geknutsel, dat, bij feestelijke gelegenheden en vooral bij de viering der Meimaand, sinds eenige jaren eene waarlijk onrustbarende vlugt dreigt te nemen, en beter in een festijn- of meetingzaal dan in het Huis des Heeren kan worden geduld! Welk pijnlijk contrast maakt toch die wufte spektakelmakerij der moderne ornamentiek met de waardigheid en degelijkheid van die onzer voorvaderen! Wat moeten die oude basilieken er prachtig hebben uitgezien, in al de majesteit en heiligen ernst van den Christelijken cultus, wanneer zij, bij de hooge plegtigheden des kerkelijken jaars, zich in haar feestdos tooiden, en rondom of in de nabijheid van het rijk versierde Altaar, hare kostbare behangsels, de tetravela [2]), velamina, cortinae of *περιπετάσματα* [3]), van goudlaken of oostersche zijdenstoffen [4]) ophingen, of langs de koorwanden en tusschen de

1) Tot zelfs porseleinen bloemvaasjes *onder stolpen* — vroeger het onmisbaar versiersel van elke burgermans chiffonnière — die wij meermalen op altaren of bij Maria-beelden, ook in de groote kerken onzer steden, hebben aangetroffen!

2) Praeclarus pontifex (Leo III) fecit in circuitu altaris beati Petri apostoli tetravela rubea holoserica alythina, habentia tabulas seu orbiculos de chrysoclavo (met de *clavus* in 't goud gestikt), diversis depictos historiis etc. *Anast* in Leon III.

3) Zoo noemt de H. Chrysostomus (Hom. 3 in Ephes I) de altaarbehangsels van zijnen tijd. In de oude Liturgien van vóór de 9de eeuw heeft de *oratio velaminis* haren naam aan deze *velamina* ontleend.

4) „Cortinas mirae magnitudinis de pallis stauracin" (eene kostbare zijdenstof met kruisen (*σταυρός*) doorweven) Anastas. Bibl. *Lib. Pontif.* II, 243, Ed. Vign. „Per singulos arcus presbyterii vela serica leonata nonaginta." *Ibid.* in Steph. VI.

pijlers van het middenschip, in onafzienbare rijen, de met historische voorstellingen uit het leven des Heeren bestikte muurtapijten ontplooiden [1])! 't Was dan een in waarheid koninklijk gewaad, waarin de Bruid van den Koning des Hemels verscheen: Astitit Regina in vestitu deaurato, circumdata varietate [2]). Helaas, van al die kostbaarheden en kunstschatten, door de voorvaderlijke vroomheid aan de Kerk geschonken, is in onze dagen weinig meer behouden gebleven, dan eenige, meestal fragmentarische overblijfselen in de schatkamers der oude kathedralen van Italië, Frankrijk en Duitschland, of hier en daar in de musaeen en private kunstverzamelingen. Maar uit de uitvoerige berigten van Anastasius Bibliothecarius in zijn Liber Pontificalis [3]), waarvan echter de technische nomenclatuur niet zelden moeijelijk is te verklaren, of uit die der oude kerk-inventarissen door de Ecole des Chartes uitgegeven en die der middeleeuwsche kronijken en annalisten in de groote werken van Muratori en Pertz, kan men zich een denkbeeld vormen van den wonderbaren rijkdom en pracht, die in deze klas

---

1) „In ecclesia tredecim pannos fecit, *evangelicam in iis depingens historiam*, quos jussit de columnarum capitibus ad ornatum pendere." *Joan. Diac.* apud Murator. *Antiq. Ital.* t 2 p. 406. „Endothyn bissinam pretiosissimam *omnem Christi Dei historiam* continentem." *Ibid.*

2) Psalm XLIV, 10.

3) In de door degelijkheid van inhoud en sierlijkheid van uitgave uitmuntende Oostenrijksche *Mittheilungen d. kk. Central-Commission z. Erf. u. Erh. der Baudenkmale*, 1860, S. 70 fg kan men van de door Anastasius gebezigde technische nomenclatuur een vrij volledig overzigt vinden. Ook Dr. Bock geeft in zijn hierboven aangehaald werk (III, 82—95) daarover zeer lezenswaardige opheldering. Vgl ook de studien van P Arthur Martin over de „Etoffes historiées" in de bekende *Mélanges d'archéologie*, en vooral de technische exegese van den geleerden Engelschen oudheidkundige Dr. Daniel Rock, in zijne in 1870 verschenen *Textile Fabrics*, etc.

van kerksieraden waren ten toon gespreid. In de vooral in Italië, Frankrijk en Engeland nog in goeden staat bewaarde muurbehangsels van lateren oorsprong, uit den bloeitijd van de tapijtweverij in Vlaanderen, Frankrijk en later ook in Noord-Nederland [1]), kunnen wij nog, door eigen aanschouwing, daarvan voorbeelden vinden. Al wie het voorregt heeft genoten van de prachtige tapijten de haute lisse [2]), naar de cartons van Raffaele op last van Paus Leo X in Vlaanderen geweven, in de Galleria degli Arazzi [3]) te kunnen bewonderen, zal niet ligt den indruk vergeten, die dit soort van wandversiering, wat ware grootschheid van stijl en majesteit van uitwerking betreft, op den toeschouwer teweegbrengt.

Maar de bewondering voor de kunstwerken van het verleden zou ons bijkans de verdienstelijke pogingen van het tegenwoordige doen vergeten, die echter allezins verdienen, dat wij er nog eenige oogenblikken bij stilstaan.

Het vloertapijt der Utrechtsche Metropole is, gelijk wij reeds hierboven opmerkten, het werk van vaderlandsche vrouwen. „Een vijftigtal Dames uit de steden Utrecht en Zwolle", verhaalt ons de Eerw. van Heukelum, „bekend om haren kunstzin en milddadigheid, werden uitge-

---

1) Vooral te Delft, Haarlem en 's Hage. Vgl. over de tapijtweverij hier te lande de belangrijke monographie van Mr. J. van der Graft: *De tapijtfabrieken* der XVIe en XVIIe eeuw, enz. Middelburg, 1869.

2) Voor den in deze studien niet ingewijden lezer merken wij aan, dat *Tapisseries de haute lisse* dezulke zijn, ter welker vervaardiging het weefgetouw *verticaal* gespannen was. De volgens de oudere manier met *horizontale* weefgetouwen bewerkte werden *de basse lisse* genoemd.

3) Deze benaming geven de Italianen in 't algemeen aan alle gehistorieerd tapijtwerk, vooral aan die van *haute lisse*. Zij ontleenden die aan de stad *Arras*, welke in den bloeitijd dezer kunstindustrie een der hoofdzetels der tapijtweverij was, en haar naam aan de beroemde *tapisseries d'Arras* heeft gegeven.

noodigd om ieder een stuk stamijn van ruim een vierkante el oppervlakte met wolle in te vullen naar de teekening door het penseel van Mr. Kleinertz [uit Keulen] op de stamijn zelve met lijmverf aangegeven."

„ De grondgedachte, welke den kunstenaar bij 't ontwerpen van zijn tapijt heeft geleid, is de symbolisch-allegorische voorstelling der Verlossing, waaraan het menschelijk geslacht en geheel de Schepping deelachtig werd door Christus onzen Heiland. Ter wille dier Verlossing jubelt geheel de Schepping" (blz. 32).

„ Deze idee", vervolgt de geleerde Gildedeken, „ voert ons allereerst naar 't Paradijs", hetgeen hier door de uitmuntend geteekende allegorische beelden der vier Paradijsstroomen met hunne namen [Genes. II, 11—15] en den Boom des Levens wordt vertegenwoordigd; terwijl tevens de vier wereldsteden Bethlehem, Jerusalem, Rome en Utrecht, „welke in de geschiedenis der Verlossing op zoo bijzondere wijze deel hadden [1]), rondom het cirkelvormig veld, waarop de levensboom zich verheft", zijn geplaatst. Daartusschen zijn de twaalf teekens van den Dierenriem, en op de vier hoeken de vier windstreken [2]) aangebragt. „ Deze laatsten worden onderling verbonden door een breeden rand, die langs het geheele tapijt heenloopt, en waarin de vier elementen door phantastische dieren zijn vertegenwoordigd" (blz. 33). Rondom deze slingeren zich spreukbanden in ovaalvormige méanders, waarop eenige verzen van den Lofzang der Jongelingen Dan. III, in middeleeuwsche kapitaal-letters, zijn te lezen. In het Latijnsch opschrift van den buitenrand worden de matronen

1) Natuurlijk is dit, wat *Utrecht* aangaat, *in sensu accommodo* (van de evangelisatie door den H. Willibrord) te verstaan.

2) Is de onderlinge plaatsing der windstreken, die hier van de gewone verschilt, misschien aan de door den afdruk der plaat veranderde rigting te wijten?

en jonkvrouwen van Utrecht en Zwolle [1]) herdacht, wier kunstvaardige hand het vloertapijt heeft bewerkt.

De beschrijving van het Utrechtste vloerkleed geeft aan den Eerw. van Heukelum aanleiding om een ander dergelijk kunstwerk te bespreken, dat sinds eenige maanden het hoogaltaar der Lieve-Vrouwekerk te Zwolle versiert, en „door keurige bewerking, fijne kleurschakering en geheel nieuwe compositie tot nog toe eenig in zijn soort is" (blz. 35). Dit vloertapijt werd ontworpen en op stamijn geteekend door den verdienstelijken kerkschilder en decorateur Chr. Lindsen te Utrecht, en wordt door den Eerw. van Heukelum vooral ook daarom geprezen, wijl de ontwerper, beter dan Mr. Kleinertz, de eigenaardige techniek der stamijn-stikkerij bij zijne teekening heeft in het oog gehouden, zoodat in dit opzigt zijn werk „verreweg de voorkeur verdient" boven dat van den Keulschen kunstenaar. Wat daarenboven aan het tapijt van Mr. Lindsen, naar het oordeel van den Gildedeken, „nog eene bijzondere waarde geeft, is dat hij een geheel nieuwe idee daarin heeft ontwikkeld, n.l. de aanbidding van het Lam door de vier-en-twintig Oudsten" (blz. 34).

Niet zonder eenige bevreemding zagen wij den Eerw. van Heukelum om dezen laatsten beweeggrond aan de compositie van Mr. Lindsen groote verdienste toekennen. Wij moeten ons veroorloven hierin van gevoelen met hem te

---

1) „*Hoc opus acus* [*acu?*] *perfecerunt piae mulieres almae civitatis Ultrajectens.*" etc. Zoo luidt het Latijn. De vertaling in den tekst van het Gildeboek blz. 34 is ietwat uitvoeriger: *vrome Vrouwen en Jonkvrouwen van 't Aartsbisdom Utrecht.* Op het Liborius-Teppich van Paderborn leest men: *virgines foeminaeque* Wij zouden de voorkeur geven aan *matronae ac virgines.* Vgl. de teekening van het Liborius-Teppich in het *Organ fur Christl. Kunst*, 1856 No. 14.

verschillen. Juist in de keuze van het onderwerp, de aanbidding van het Lam, uit het Boek der Openbaring van Joannes, voor een tapijt tot vloerbedekking bestemd, meenen wij eene miskenning of althans een voorbijzien der oude kunst-traditie te moeten laken, zoowel als een vergrijp tegen de regelen der kerkelijke liturgie en der aesthetiek, ja zelfs eene — zeker niet gewilde — beleediging van het Christelijke gevoel.

Wijl het hier beginselen geldt, die bij de vervaardiging van dergelijke kerkparamenten, ook voor de toekomst, tot rigtsnoer zullen strekken, achten wij de zaak van genoegzaam gewigt, om hier ons oordeel door eenige korte aanmerkingen te motiveeren.

Laat ons beginnen met de traditiën der vroegere kerkelijke kunstpraktijk.

Uit de berigten der middeleeuwsche kronijken, annalen of oorkonden, waarin van behangsels of tapijten ter kerkversiering wordt gewaagd, kan opgemaakt worden, hoe verbazend rijk sommige kerken of kloosters in dat soort van paramenten waren [1]), en hoe groote verscheidenheid van stof, weefsel en teekening in die meestal kostbare bekleedingen was waar te nemen. Dr. Bock heeft in het 3de deel zijner Geschichte der Liturgischen Ge-

1) In het 3e deel van zijne *Monumenta Moguntina*, waarin vooral de Brieven van den H. Bonifacius zijn opgenomen, is door den geleerden uitgever, Dr. Ph. Jaffé, ook een *Chronicon* van den aartsbisschop Christiaan uit het midden der 13e eeuw medegedeeld, waarin eene beschrijving voorkomt van den schat der Mainzer metropole. Verbazend is de rijkdom der kerksieraden — o. a. een gouden Kruis van 600 pond zwaar — die daarin worden opgenoemd. Voor ons onderwerp is vooral merkwaardig het volgende: "*Erant ibi purpurarum praeciosarum tantae copiae, ut diebus festivis totum monasterium, cum sit tam longum et latum, intrinsecus tegeretur, et tamen adhuc superfuerunt. Erant tapetia et dorsalia mira picturae varietate distincta, quae operis subtilitate et pulchritudine animos intuentium admiratione delectabant.*" L. c. p. 678.

wàn der zeer lezenswaardige bijzonderheden daaromtrent medegedeeld; terwijl over de beteekenis der technische benamingen het Glossarium van Ducange dikwijls zeer welkome inlichtingen kan geven, en de grootere werken van Ch. de Linas over de Zijdenstoffen en dat van Achille Jubinal over de Tapisseries historiées, met hunne kostbare platen, voor de vrienden dezer studiën veel belangrijks en wetenswaardigs behelzen. Ons bestek gedoogt niet daarover in meer bijzonderheden te treden. Toereikend voor ons doel is hier aan te merken, dat al die verschillende soorten van bekleedingen, waarvan de eigenaardige en zich niet altoos gelijkblijvende nomenclatuur, soms met tamelijk veel variatiën, in de middeleeuwsche schrijvers en oorkonden voorkomt, zich tot drie hoofdklassen laten terugbrengen, naar gelang zij tot versiering *a*) van het altaar en zijne onmiddellijke omgeving; of *b*) tot die der muurvlakten van het koor of schip der kerk, der zittingen van de geestelijkheid en voorname personen, of als voorhangsels van deuren; en eindelijk *c*) tot bedekking van vloer of altaartreden werden gebezigd.

a. In de eerste klas ontmoeten wij de tetravela of triavela, de vela of velamina altaris, de cortinae, de *περιπετάσματα* der Grieken, de vela lateralia, enz. [1]). Voor deze werden gewoonlijk de kostbaarste stoffen gebruikt, meermalen geschenken van god-

1) Wij gewagen hier niet, als voor ons doel minder dienend, van het oudtijds gebruikelijke *Velum quadragesimale*, waardoor het Koor van het Schip in den vaste-tijd werd afgesloten, en dat de Franschen *drap de faim* en de Duitschers *Hungertuch* noemen; noch van het groote velum, dat als eene soort van *Conopaeum* boven het altaar, nog in de Ambrosiaansche Liturgie, gelijk wij ons herinneren in de metropole van Milaan te hebben gezien, in gebruik is.

vruchtige vrouwen [1]); zij waren kunstmatig geweven of gestikt met ornamenten van bloem- of lofwerk, met geometrische méanders, met phantastische of allegorische versieringen uit het dieren- of plantenrijk (pallia cum historiis animalium), met patronen door kruising en combinatie van het Gammadion [2]) gevormd; doch zeldzaam waren zij bezet met menschenbeelden of historische voorstellingen, wijl de mindere uitgebreidheid dier paramenten het niet wel toeliet, om althans beelden van zekere grootte, voor het volk uit de verte zigtbaar, daarop te plaatsen.

b. De tweede klasse bevatte bekleedsels en behangsels, waarvan de uitgebreidheid, naar gelang hunner bestemming, zeer verschilde, en de technische behandeling zoowel als de keuze der grondstof ter hunner vervaardiging, ook door deze werd geregeld. Er waren er, die op de ruggezijde van de zittingen voor den Clerus bestemd, aan de sedilia of koorgestoelten werden aangebragt [3]), of andere die, vooral vóór de 12 eeuw, als

---

1) Palladius verhaalt, dat de Romeinsche matronen, die een godvruchtig leven wilden leiden, al hare zijden gewaden (*πάντα τὰ σηρικὰ ἡμοφόρια*) aan de altaren schonken (*Bibl. PP. Graec.* t 2 p. 1036).

2) Het *Gammadion* was een patroon uit de kruisvormige rangschikking van vier of acht grieksche *gamma's* (Γ) gevormd (de *gamma* als *regthoek* was bij de ouden een embleem van Christus als *hoek-steen*, Ephes. II, 20). De stoffen met dit patroon geweven, werden *gammadia* genoemd. De Grieken hadden een *στιχάριον διὰ γαμμάτων*.

3) Hieronder zijn te rekenen de bij middeleeuwsche schrijvers voorkomende *scamnalia*, *dossalli*, *dorsilia pallia*, *bancales seric*, *bancalia tapetia*, *integumenta ambonum et lectoriiium et sellae episcopalis*, de *stragula* en *cussini stallorum*. *Dorsalia*, zegt Durandus (Ration. I, 3), sunt panni, in choro pendentia a *dorso clericorum*. De Duitschers noemden ze *Rücklaken*. De metropole van Utrecht bezit een stel van schoone, door eene kunstvaardige hand gestikte *Dorsalia*, ter bekleeding der kanunnikstallen bij feestelijke gelegenheden. Dr. Bock heeft ze met lof vermeld, *Gesch.* III, 196.

voorhangsels van deuren [1]) of tusschen de pijlers of kolommen [2]) werden gebezigd. Van grooteren omvang waren de behangsels, die tegen de muurvlakten van het koor of in het schip der kerk werden opgehangen: vela per oratorii parietes, pallia parieti pendentia, vela pensilia, pensiles cortinae. Het waren deze soort van tapijten, die het best gelegenheid aanboden om voorstellingen uit de gewijde oorkonden, of soms zelfs uit de profane geschiedenis [3]), bij onze oude schrijvers scenerien genoemd, op hare meer uitgebreide oppervlakte op te nemen. In de voor ons onderwerp zoo inhoudrijke verhandeling van Muratori in zijne Antiquitates Italicae medii aevi [4]) vindt men o. a. uit een middeleeuwschen annalist aangehaald, dat een aartsbisschop van Napels dertien groote behangsels met voorstellingen uit de Evangeliën voor zijne kerk liet vervaardigen, welke

---

1) Deze voorhangsels hadden veel van de tegenwoordige *portières*. De Gricken noemden ze ἀμφίθυρα of βηλόθυρα en de Latijnen *belothyra* en *velothyra*. Dikwijls werden linnen of wollen stoffen daarvoor gebruikt. Daarom *panni* of *drapi de lana*. Anastasius Bibl. gewaagt van *vela Alexandrina ante portas pendentia* (in Leon. III)

2) *Pendentia vela inter columnas e pallis sericis* (in Zachar.) en *per singulos arcus presbyteri vela serica leonata* (Anast. Bibl. in Nic. I).

3) Zoo o. a. de beroemde *tapisseries de Bayeux* uit de elfde eeuw, die aan koningin Mathilda, echtgenoote van Willem den Veroveraar, worden toegeschreven. Zij zijn op grof-wit-linnen grond met wolle gestikt (dus geen eigenlijk tapijtwerk) en stellen de voornaamste oorlogsfeiten van den Veroveraar voor (Dr. Dan. Rock heeft in zijne *Textile Fabrics*, p CXVI—VIII de echtheid van deze tapisserien, als een werk van Mathilda, bestreden). Tot dezelfde categorie moeten worden teruggebragt de *beschilderde* behangsels, meestal van linnen, die ook tot kerkversiering in de middeleeuwen werden gebezigd.

4) Tom. 2, Diss. 25 p. 406 Het verwondert ons, dat Dr. Bock in zijne *Gesch. d L. G.* niet meer van deze rijke bron voor middeleeuwsche paramentiek heeft gebruik gemaakt.

op de hoogte der kapiteelen tusschen de pijlers werden opgehangen [1]). Dergelijke gehistoriëerde tapijten waren voor het geloovig volk als een geopend boek (laicorum literae), waarin zelfs de gewone leek, oculis subjecta fidelibus, de geschiedenissen des O. en vooral des N. T. in zoovele, tot het oog en het gemoed sprekende voorstellingen, zag veraanschouwelijkt. Hun veelvuldig gebruik in de middeleeuwsche kerken bewijst ontegensprekelijk — 't zij hier in het voorbijgaan opgemerkt — dat de kennis van den inhoud der H. Schrift en der gewijde geschiedenis toen vrij algemeen verbreid was, en de Bijbel geenszins voor het volk een „gesloten boek" bleef, gelijk nog altoos, ook hier te lande, door geleerden van zekere rigting, voor wie de middeleeuwsche geschiedschrijvers een gesloten boek bleven, ten onregte, hoewel gewoonlijk op zeer apodiktischen toon, beweerd wordt. Hadden die wijze bevitters der duistere middeleeuwen slechts de talrijke behangsels, die op de groote feesten den Dom van St. Ulrich te Augsburg versierden, kunnen zien! Op die wonderbare tapijten was eene gansche Theologie, in sceneriën uit het O. en N. T., afgebeeld. „Wat al volheid van ideeën", zegt Dr. Sighart die ze beschrijft, „welk eene wonderbare verscheidenheid van vormen, motieven, leerrijke en hartverheffende beelden, was hier niet op de betrekkelijk geringe oppervlakte van de muren eener kerk te zamen gebragt!" [2])

c. Tot de laatste klas van bekleedsels behoorden de eigenlijk gezegde vloertapijten, ter bedekking vooral van den koorbodem of der altaartreden. De oude schrijvers noemen die pedalia altaris et chori, aulaea, stragula transmarina, tapetia Alexandrina, vela tarta-

---

1) Vgl. aanteek. 1 op blz. 27.

2) *Geschichte der bildenden Künste in Kon Bayern*, S. 204—7

rica, later algemeen tapis de Smyrne geheeten, welke reeds vóór den tijd van den H. Gregorius den Groote in Italië in gebruik waren, en zich vandaar, gelijk Dr. Bock opmerkt [1]), reeds vóór de regering der Karolingers, in in Frankrijk, Duitschland en Engeland hadden verspreid. Later, na de kruistogten, werden zij vooral door Italiaansche kooplieden van Venetië, Genua en Pisa uit Alexandrië ingevoerd. Sommige dier tapijten waren met figuren van dieren, andere met bloem-ornament versierd [2]). Zij werden meestal van wolle geweven; en daaraan is het toe te schrijven, dat het getal der zeer oude, nog bewaarde, uiterst gering is, wijl de wol, minder dan de zijde, aan de verwoestingen door mot en stof aangerigt, weerstand kan bieden. Dr. Bock heeft, in zijn werk over de Heiligdommen van Keulen [3]), eene teekening en beschrijving gegeven van een zeldzaam wollen vloertapijt uit het laatst der elfde eeuw, nog in de gewerfkamer van St. Gereon aanwezig, dat in teekening en technische bearbeiding onder de zoogenaamde vela rotata of scutellata (met een rad- of schotelvormig patroon) moet worden gerangschikt. Veel talrijker zijn de nog overgeblevene tapijten met geometrische figuren of voorstellingen uit het dieren- of plantenrijk, gelijk Ducange (in v. pedale) uit een middeleeuwschen annalist, er twee aanhaalt: duo magna pedalia leonibus intexta, ponenda ante magnum altare in festis principalibus. Van deze of gelijksoortige factuur en teekening waren de tapijten, die vooral te Arras, reeds in de 13de eeuw, in navolging der oostersche

---

1) *Gesch. d. L. G.* III, 112.

2) Duo magna pedalia leonibus intexta, et duo breviora floribus respersa. *Hist. Monast. S. Flor.* ap. Martene et Durand, V, 1106.

3) *Das Heilige Coln*, S. 10—15.

vloerkleeden werden nagemaakt, en overal onder den naam van opus polymitarium, in den handel gebragt [1]). De latere tapijtwerken van deze klas, uit de fabrieken van Frankrijk, Rijnland en Vlaanderen, zijn daarentegen veel eenvoudiger in kleurschakeering, en hebben gewoonlijk een in lichte toonen gehouden grond met donkerder tinten voor de figuren, die meestal uit dooreenloopende quadratische méanders of wel uit het bekende granaatappel-patroon zijn zamengesteld. Nergens echter is op al die van elkander zoo verschillende weefsels of handstikkerijen eenig spoor te ontdekken van heiligen-beelden en symbolen, van historische of legendarische tafereelen uit de levens der Heiligen of uit de gewijde geschiedenis en die der Kerk. Nooit hebben de middeleeuwsche Meesters voorstellingen van dat karakter gekozen, wanneer zij ontwerpen voor de bekleeding van kerkvloer of altaartrappen moesten schetsen. Met eene fijnheid van tact en een geest des onderscheids, die hen maar zelden verliet, hebben zij ingezien, dat eene dusdanige keuze onder het aesthetisch oogpunt niet te verdedigen, ja zelfs voor het Christelijk gevoel kwetsend zou geweest zijn. Immers dan ware voor elken bezoeker der kerkgebouwen de noodzakelijkheid ontstaan om heilige symbolen of beelden, die onzen diepsten eerbied afvergen, met de voeten te treden! Hun geoefend kunstgevoel zoowel als hunne kiesche piëteit deed hun die onbehoorlijkheid vermijden. En daarom zouden zij nooit de goddelijke scenerie der Apocalyps tot stoffeering van een pedale hebben gekozen.

Het heeft ons dus te regt bevreemd, dat een zoo doorkneed kenner der oude paramentiek, als de Eerw. van Heukelum, bij de beoordeeling van Mr. Lindsen's ontwerp voor het

---

1) Vgl E. van Drival, *Les Tapisseries d'Arras*, Arras, 1864.

het vloertapijt van Zwolle, die wetgevende beginselen voor de middeleeuwsche „tapisseriën" kon voorbijzien, of beter gezegd, dat hij, ofschoon zelf deze beginselen huldigend, de toepassing achterliet, welligt door verschoonbare toegeeflijkheid voor een anders hoogst verdienstelijk werkstuk. Immers in eene aanteekening op blz. 32, worden wij ter goeder ure door hem herinnerd aan het „voorschrift der Kerk, waardoor het streng verboden is kruisbeelden of beelden van heiligen op den vloer aan te brengen." Uitmuntend. Maar laat ons dan ook consequent blijven, en de kerkelijke wet, ook door eene gezonde aesthetiek gebillijkt, in de praktijk toepassen.

Wij hebben ons deze bescheiden, maar welligt al te lang gerekte, opmerkingen veroorloofd, omdat wij aan dezen opbloeijenden tak der paramentiek gaarne eene schoone toekomst zagen verzekerd, en wij overtuigd zijn, dat de Eerw. Gildedeken daartoe zeker naar best vermogen zal medewerken. Daarom achten wij het van groot belang, dat hij voor het vervolg in de praktijk zich de schoone woorden herinnere van zijn geleerden kunstvriend, Dr. Bock, die ook hier als eene erkende autoriteit mag gelden: „Das Mittelalter, welches in seinem reich entwickelten Formensinne allen kirchlichen Utensiliën die zuständigen passenden Ornamente zu geben wustte, begriff es, dass es den Zartsinn der Gläubigen verletzen würde, wenn man in diesen „Pedaliën", worunber man einherschritt, die Mysteriën des Glaubens oder Bilder der Heiligen zur Darstellung brächte" [1]). Zoo is het inderdaad. Derhalve zal in ons niemand, vertrouwen we, den wensch misbillijken, dien wij hier uiten: dat bij

---

1) Dr. Fr. Bock in het *Organ fur christl. Kunst*, 1859, S. 91.

de te hopen uitbreiding der tapijtenversiering in onze kerken, het Zwolsche vloerkleed, wat „keurige bewerking en fijne kleurschakering" aangaat, talrijke navolgers zal vinden; maar wat het karakter van het daarop afgebeeld Apocalyptisch tafereel betreft, „eenig in zijne soort" moge blijven.

V. Studiebladen. „Onder deze Rubriek", lezen wij op blz. 36, „zal in beeld en bijschrift eene reeks van kunstvoortbrengselen uit vroegeren tijd weêrgegeven en besproken worden, die vooral welkom zullen zijn aan den praktischen kunstenaar, wien het niet altijd gegeven is eene verzameling van kostbare boek- en plaatwerken ter beschikking te hebben, waarin hij modellen of althans de motieven voor zijn uit te voeren werk zou kunnen vinden.... Willen onze kunstenaars, zegt Aug. Reichensperger, een kunstwerk voortbrengen, dat in opvatting en vormen den stempel zal dragen van een echt middeleeuwsch kunstgewrocht, dan moeten zij zich steeds de vraag stellen: Hoe hebben „die Alten" dat gewild en uitgevoerd? Men behoeft de werken onzer vaderen niet slaafs te kopiëeren, maar men moet ze zien en bestudeeren, opdat zij ons inspireeren en leiden."

Elk beoefenaar of vriend der kerkelijke kunst zal dit uitnemend praktisch denkbeeld van den Eerw. van Heukelum toejuichen. Niet alleen zullen de Studiebladen van het Gildeboek een kostbaar hulpmiddel kunnen worden voor onze aankomende kunstenaars; maar zij zullen ook — de met onvermoeiden ijver voortgezette nasporingen van den verdienstelijken Conservator geven ons regt om dit te verwachten — belangrijke bijdragen leveren tot betere kennis der kunstgeschiedenis, vooral van ons Vaderland. Wij drukken met opzet op dit laatste. Het is toch maar al te waar, dat een aantal kunstwerken, vooral van vroeger

tijd, nog aan slechts weinigen of in 't geheel niet bekend zijn. Wij bezitten nog geen inventaris onzer vaderlandsche, vooral niet onzer kerkelijke kunstschatten. De loffelijke onderneming van den Eerw. van Heukelum zal een eerste stap en welkome poging zijn, om die leemte in onze vaderlandsche kunstgeschiedenis aan te vullen.

Het eerste Studieblad dezer Serie is eene proeve der goudsmeedkunst uit de eerste helft der veertiende eeuw, het fraaije zilveren wierookvat, toebehoorend aan de St. Eusebius-kerk te Arnhem, waarvan Meester Mengelberg eene teekening op de ware grootte heeft geschetst (zie plaat VI). Bij de bekende schaarschte aan goede en niet al te kostbare exemplaren van wierookvaten, kan dit verdienstelijke kunstwerk tot een model dienen, dat met goed gevolg zal kunnen worden nagemaakt. Voor dit doel echter zal het, onzes inziens, allernuttigst, zoo niet noodzakelijk zijn, dat in het vervolg de te leveren model-teekeningen nog strenger geometrisch-naauwkeurig zullen gehouden worden, dan de hier verstrekte, welke in dit opzigt wel wat te wenschen overlaat. Vooral ook zullen wij gaarne zien, dat de voornaamste détails, insgelijks op de ware grootte, er aan worden toegevoegd. Immers, volgens de eigen opmerking van den Eerw. Gildedeken, „ligt juist in het streng doorvoeren der détails het struikelblok van velen onzer meesters, die in de bijzonderheden maar al te dikwijls den stijl van het geheel verloochenen" (blz. 38). Alleen op zulke voorwaarden kunnen de Studiebladen, als praktische handleiding, aan den werkman waarlijk nuttig zijn. De bekende verzameling van den Belgischen archeoloog en kunstkenner Thomas King levert hiervoor een navolgenswaardig voorbeeld [1]).

1) *Orfévrerie et ouvrages en métal du Moyen-Age, mesurés et dessinés d'après les anciens modèles.* Bruges, 1852—54 2 vol fol.

Op plaat IV en V geven de Studiebladen eenige proeven van een ander kunstvak uit den aanvang der zestiende eeuw. Het zijn een viertal facsimile's van houtsneden [1]) uit het Missale Trajectense in 1507 door Wolfgang Holpijl te Parijs gedrukt, en hier op voldoende wijze door den heer van de Weijer te Utrecht gereproduceerd in evenveel tafereeltjes met de bijschriften: O. L. Vrouwe Boodschap, O. L. V. Visitatie, Gheboorte Christi en Mariæ Suyveringhe. Zij zijn ons welkom als een specimen der zeldzame uitgave van het oudst gedrukte Utrechtsche Missaal, en als een middel tot kennismaking met de techniek der plaatdrukkunst in de eerste helft der zestiende eeuw. De Parijssche drukker Holpijl, een Keulenaar van geboorte, schijnt nog Rijnlandsche kunstenaars ten zijnen dienste te hebben gehad, die, zegt ons de Eerw. van Heukelum, „het spoor van Meister Stephan en zijn school nog niet bijster waren. Men ziet bij den eersten blik dat de graveur geheel op de hoogte stond van zijn eigenaardig kunstvak en zelf ontwerper en teekenaar al de moeielijkheden zijner techniek niet slechts kende, maar ook wist te overwinnen. In bloote omtrekken, en zonder lichteffect, doen deze gravuren eene werking, welke onder elk opzicht bevredigt" (blz. 37).

Hier veroorloven wij ons nogmaals in gevoelen met den waardigen Gildedeken te verschillen, en zijne hooge ingenomenheid met de „in elk opzicht bevredigende" plaatjes van het Utrechtsche Missaal, bepaaldelijk wat teekening

1) Zijn het werkelijk *houts*neden? Wij hebben geen gelegenheid om ons door autopsie der origineelen in het Missaal van 1507 (wij bezitten slechts een exemplaar van 1540) te overtuigen, doch wij twijfelen toch zeer, of reeds in 1507 het Parijssche Missaal met xylographische illustratien is uitgegeven.

en compositie aangaat, niet te deelen. Vooral hopen wij, dat tafereeltjes, gelijk dat van de Geboorte Christi, niet ter eeniger tijd tot model of studie-motief zullen worden gekozen voor de eventueele illustratie onzer Liturgische Boeken. Liever in dat geval de hulp ingeroepen van de teekenpen eens Deger, Itenbach of Führich, of ten onzent, eens Cuypers, Brouwer, enz.; liever de loffelijke pogingen ondersteund en nagevolgd der Dusseldorfer Vereeniging, wier degelijk en soms zeer verdienstelijk kunstwerk nog altoos hier te lande, ook van de zijde der geestelijkheid, te weinig wordt gewaardeerd, en nog veel minder wordt aangekocht en verspreid [1]). Of verkiest men uitsluitend bij „die Alten" — maar die eerenaam van „Alten" is zoo elastiek! — voorbeelden ter navolging te zoeken, laat men ze dan vragen, zoo al niet aan Meester Stephan zelven of aan zijne school, dan toch aan de groote Meesters uit den bloeitijd der middeleeuwsche houtsneê- of graveerkunst; maar niet aan hunne gebrekkige nabootsers, bij wie zekere naieve onoogelijkheid (zie maar op plaat V het Goddelijk Kind en den H. Joseph) de liefelijke gratie, de correcte teekening en de dikwerf onovertreffelijke Anmuth der ware „Alten" heeft vervangen. Men versta ons echter wel, gelijk wij het, ook hier, verlangen: men denke niet dat wij, omdat we kunstproducten in den trant der Hol-

1) Aan de firma C. L van Langenhuysen te Amsterdam behoort de lof, dat zij de verspreiding dezer schoone plaatjes met ijver tracht te bevorderen. Aan dezelfde firma, in vereeniging met de Heeren Buffa c. s., hebben de vrienden der middeleeuwsche kunst de uitgave te danken van het prachtwerk: *De Christelijke Kunst in Holland en Vlaanderen, van de Gebroeders van Eyck tot aan Otto Venius en Pourbus*, waarvan de staalplaten gegraveerd worden door een onzer verdienstelijkste kunstenaars, den Heer C. Ed. Taurel, en de verklarende tekst geleverd wordt door onze uitmuntendste oudheidkundigen en kunstkenners, zooals Dr W. Moll, J A. Alberdingk Thijm, D. van der Kellen, enz

pijlsche etsjes niet toejuichen, ons in de armen der nieuwmodische plaatjeskramerij zullen werpen. Het tegendeel is onze bedoeling. Niemand voorzeker gevoelt inniger afkeer dan wij voor de onbeschaamde — we zouden bijkans zeggen heiligschennige — devotieprentjes-industrie, waarmeê de Parijssche markt ons overstroomt, en die zich niet ontziet de verheerlijkte dienaren Gods voor te stellen met het kostuum der mode-albums, of 's Hemels engelen in het postuur van balletmeesters. Maar terwijl wij die verkeerdheden veroordeelen, zijn we daarom nog niet terstond bereid, om b. v. een Mariabeeld te bewonderen, enkel en alleen wijl men haar een gediapreerden mantel heeft omgehangen, of engelengestalten te prijzen, omdat zij een zoetsappig tronietjen en lange haarlokken hebben of dalmatiekjes en koorkapjes dragen. Wij vinden geen woorden van afkeuring te streng voor de trivialiteit en onwaardige behandeling der moderne plaatjes-makerij; maar daarom willen wij nog niet in het tegenovergesteld uiterste vervallen, en alle middeleeuwsche sukkelaars als corypheeën der kerkelijke kunst bewonderen. Ja, zelfs toegegeven, dat soms het vrome gemoed van den onhandigen kunstenaar in het naïeve karakter zijner beelden doorschemert en daarover een waas van pieteit verspreidt; dan nog kan hierdoor alleen, dunkt ons, de verdienstelijkheid zijner onbeholpen teekenpen niet worden gered. In goeden ernst: laat ons niet dweepen met hetgeen als kunstwerk geen bewondering, veel minder nog navolging verdient. Ik hoop niets onbescheidens te zeggen: maar wanneer het ware Kunst, ook ware kerkelijke Kunst geldt, geef ik, ronduit gesproken, al de etsen van het Holpijlsche Missaal voor een enkel kopjen van Hans Memling of Huibert van Eyck!

VI. De zoo inhoudrijke eerste aflev. van het Gildeboek wordt doelmatig gesloten met een beknopt, maar welgeschreven Verslag over het ontstaan en de werkzaamheden van het S. Bernulphusgilde te Utrecht (blz. 39—44). Uit dit verslag blijkt overtuigend, hoe heilzaam en doelmatig tot aankweeking van historische kennis, tot opwekking van kunstzin, en tot verdere bekwaming in de kunstpraktijk eene Vereeniging gelijk die der Utrechtsche Gildebroeders kan werken, of liever gezegd, reeds aan het werken is. Naar ons best weten bestaat er hier te lande nog geene instelling van dien aard, waar met zooveel eenheid in het doel, zooveel spontaneiteit in de zamenwerking en zooveel verscheidenheid in de middelen, de beoefenaars der kerkelijke kunst voedsel en aanmoediging, onderrigting en voorlichting kunnen vinden.

Een zelfs vlugtig overzigt van dit Verslag zal onze waardeering van den arbeid der Utrechtsche Gildebroeders volkomen regtvaardigen.

De voordragten in de maandelijksche vergaderingen van het Gilde gehouden, kenmerken zich reeds bij den aanvang door de gewenschte verscheidenheid van inhoud. Zij bewijzen, hoezeer het den Gildebroeders ernst is, om zooveel mogelijk alle vakken der Kerkelijke Kunst ter bespreking te brengen. Men kan, dunkt ons, niet te hoog opgeven van het veelzijdig nut en den heilzamen invloed, welke dit broederlijk verkeer van wetenschappelijk gevormde mannen en bekwame kunstenaars, tot wederzijdsche vorming of volmaking, zal te weeg brengen. Het „zonder naijver mededeelen" [1]), die beminnelijke karaktertrek van alle ware wetenschap, erlangt hier zijne ruimste toepassing. Al wat ijverige navorsching en geniale opvatting of be-

1) „Sine invidia communico." *Sap.* VII, 13.

proefde kunstpraktijk kunnen ten beste geven, komt hier door onderlinge wisseling van gedachten en medegedeelde ervaring der kerkelijke kunst ten bate.

Onder de sprekers die beurtelings in de vergaderingen der Gildebroeders optraden, vinden wij meermalen de namen van den Eerw. van Heukelum, en van den hoogleeraar Schaepman terug. Gelijk het betaamde, werd de reeks van voorlezingen en mededeelingen geopend door den verdienstelijken Gildedeken, die een historisch overzigt gaf van de ontwikkeling der kerkelijke bouwkunst, met eenige inlichtingen over de eigenaardige terminologie der middeleeuwsche bouwtaal; welk veelomvattend onderwerp nog in vier volgende vergaderingen werd voortgezet. Later begon de geachte Conservator eene serie van voordragten over de geschiedenis der liturgische gewaden, en sprak bij andere gelegenheden over de behoorlijke inrigting der kruiswegstatiën, en over die der koorafsluitingen (doxaal), met aanvoering der „archeologische, liturgische en aesthetische gronden, die voor haar behoud en wederoprichting in onze kerken" pleiten.

Van het even bereidvaardig als veelzijdig talent des hoogleeraars Schaepman ontvingen de Gildebroeders eene reeks van verhandelingen over de ontwikkeling en geschiedenis der kerkelijke kunst met eene levensschets van den bij uitnemendheid Christelijken schilder Fra Angelico da Fiesole. Bij gelegenheid der ophanden zijnde Pius-feesten bragt dezelfde Geleerde eene passende hulde aan de verdiensten der Pausen op het gebied der Kunst [1]), terwijl

1) De behandeling van dit onderwerp was ons niet alleen welkom om den inhoud zelven, maar ook voornamelijk, met betrekking tot het *Gildeboek*, om de strekking die het heeft en de sympathien die het verraadt. Men kan toch kwalijk de verdiensten der Pausen op het gebied der kerkelijke kunst huldigen, zonder iets te laten afdingen van de exclusieve geschiktheid der Gothiek (wij gebruiken de in zwang gekomen benaming)

hij door zijn "geestvol woord over de beteekenis der eunjers" teregt de aandacht der Gildebroeders vestigde op het betrekkelijk gewigt ook der ondergeschikte bouwdeelen, in de middeleeuwsche kunst.

De kerkelijke muziek (meer bepaaldelijk het liturgisch gezang) vond haren woordvoerder in den Heer J. Lindsen; de Christelijke ikonographie in de Eerw. Heeren A. Aukes en H. Sinnige.

Met genoegen zagen wij, dat ook een onzer bekwaamste bouwmeesters, de Heer P. J. H. Cuypers zijnen jongeren kunstvrienden de vruchten van zijne veelzijdige wetenschap en ervaring niet heeft onthouden. "Hij stelde en verdedigde het beginsel: dat ieder kerkelijke kunstenaar in het oog moet houden, wat hem op zijn gebied het Evangelie, de geschiedenis en de rede leert, en toonde daarbij aan, hoe vooral de bouwkunst der XIIIe eeuw aan dit beginsel haren bloei en hare grootheid te danken had" (blz. 42).

Twee andere praktische kunstenaars, de heeren W. Mengelberg beeldhouwer, en A. Tepe architect traden meermalen als sprekers op. Door eerstgenoemden werd de noodzakelijkheid betoogd om de eigenaardige vormen, door elk materiaal gevorderd, te blijven eerbiedigen, en in dit opzigt de kunstpraktijk der middeleeuwen aangeprezen. Later besprak nog dezelfde kunstenaar de verhouding van het beeldhouwwerk in een kerkgebouw tot zijne architectuur, gaf inlichtingen omtrent de doelmatigste inrigting en beschildering van orgelkasten en toonde in zijne voordragt

voor kerkelijke doeleinden. De Pausen trouwens waren meerendeels geen groote Gothiekers, en nooit heeft zich de spitsbogenstijl te Rome kunnen acclimateeren. Zelfs in de bijvakken der kerkelijke kunst blijft de Gothiek den Italianen, en meer bepaaldelijk den Romeinen, ongevallig: immers het is o. a. bekend, hoe voor eenigen tijd, de wederinvoering der middeleeuwsche vormen voor de paramentiek ter naauwernood aan eene officieele afkeuring is ontsnapt

over de glasschildering der kerkramen, dat de hoofdoorzaak van het minder gelukkig slagen onzer tegenwoordige glasschilders moet worden gezocht „in het verwaarloozen der manier en techniek, die men in de middeleeuwen volgde; waarvan het treurig gevolg is, dat men, in plaats van beschilderde vensters, schilderijen levert op glas" (blz. 41).

Van den Heer Tepe ontvingen de Gildebroeders eene voorlezing over den baksteenbouw en zijne bijzondere geschiktheid voor onzen bodem; waaraan zich later de behandeling aansloot van een hiermede verwant onderwerp, hetgeen ons uitnemend tijdig en welgekozen voorkomt. Sprekend over de „beginselen der Nederlandsche kerkelijke bouwkunst" (d. i. der kerkbouwkunst voor Nederland) wijst de nog jeugdige maar veelbelovende bouwmeester op de gevaren, die uit eene slaafsche navolging hier te lande van de Fransche of Duitsche Gothiek voor onze kerkelijke architectuur zouden kunnen ontstaan. Teregt verlangt de Heer Tepe, dat men „de bijzondere geaardheid van bodem, materiaal en behoeften in de verschillende landen" niet buiten rekening late, en laakt het in onze hedendaagsche bouwpraktijk, dat zij niet genoeg acht slaat op onzen eigen bodem, noch op het gebrek aan zeker soort van materiaal en van middelen, in vergelijking met die, waarover onze naburen kunnen beschikken; terwijl daarenboven maar al te vaak onze eigendommelijke behoeften en de smaak van ons volk worden voorbijgezien. Daarom acht hij het wenschelijk, dat men het „voor de behoeften van ons land meest geschikte materiaal met alle zorg bestudeere", en het zooveel mogelijk trachte te volmaken. Wij zijn zeer met deze waarlijk praktische bouwtheorie van den Heer Tepe ingenomen; en zouden volgaarne zijne nuttige wenken, behoorlijk ontwikkeld, en zoo mogelijk door eenige schetsteekeningen van de hand

des auteurs toegelicht, ter gelegener tijd in het Gildeboek zien verschijnen [1]). Eene dergelijke studie zou vermoedelijk goede diensten kunnen bewijzen, om het voortreffelijk bouwmateriaal, dat wij in onze uitmuntende baksteenen bezitten, meer in eere te brengen en kunstmatiger te leeren verwerken; terwijl daarentegen de meer en meer ingrijpende voorliefde voor béton- of portlandcement-afgietsels en meer dergelijke surrogaten, in hare reeds verontrustende vaart zou worden gestuit

Hier eindigen wij ons overzigt van de eerste werkzaamheden der Utrechtsche Gildebroeders, met hun van harte een gezegenden, immermeer bloeijenden en voor onze kerkelijke kunst regt heilzamen werkkring toe te wenschen. Hun reeds verdienstelijk tegenwoordige draagt in zich eene nog veel heilbrengender toekomst. Het verheven protectoraat, waarin zich het Gilde mag verheugen; de leidende, aanmoedigende, beschermende invloed, dien het kan oefenen; de veelzijdige middelen, waarover het beschikt; de zamenwerking van zooveel bekwame, voor de kerkelijke kunst

---

1) In dat geval zouden wij alleen verlangen, dat de wel wat harde uitval tegen de *Renaissance* wegbleef. Luidens het *verslag* in het *Gildeboek* (blz. 42) zou de Heer Tepe aangetoond hebben "hoe de Renaissance, tot straf harer verbreking van den band der geschiedenis uit willekeur *elk gezond begrip van stijl verloren had*" — En Palladio dan, en Bramante, en Sansovino en Sangallo (om slechts van de Italianen te gewagen), en zooveel anderen, tot zelfs Michelangelo toe, zouden dus *elk gezond begrip van stijl* bijster zijn geworden! Mij dunkt, de Heer Tepe moet zich uit zijne kunstreizen den indruk nog herinneren, dien de groote werken van de beroemde Meesters der Renaissance op hem te weeg bragten. Laat hij dien indruk nog eens ververschen, al ware 't maar door een vlugtigen blik te werpen in de handige verzameling van Peyer-im-Hof (*Die Renaissance-Architectur in Italien*, Leipzig 1870); en wij zijn zeker dat hij zijn al te strenge blaan. zal temperen.

met den loffelijksten ijver bezielde mannen, die het zich ziet verzekerd: dat alles voorspelt, waarborgt eene hoogst verdienstelijke en vruchtbare loopbaan. Allen, wien de belangen der kerkelijke kunst ter harte gaan, zullen zich gaarne aan die zoo welgemeende pogingen der Utrechtsche Gildebroeders aansluiten. Ook wij zijn bereid, binnen den kring onzer zeer beperkte krachten, om niet alleen toe te juichen, maar ook, naar ons best vermogen, mede te werken. Daartoe, meenen we, kan ook nu en dan, bij wisseling van gedachten, vooral waar het beginselen geldt, een woord van bescheiden kritiek goede diensten bewijzen. Doch wat ons aangaat, zal de kritiek wel nooit iets anders beoogen dan de bereiking van het gemeenschappelijk, ons allen gelijkelijk dierbare doel, den bloei der kerkelijke kunst hier te lande in al hare vertakkingen; zij zal 't liefst niets anders zijn, dan 't geen zij in de hier door ons geopperde bedenkingen was: eene hulde gebragt aan geniale kunstoefening, gerijpte studie en degelijken, wetenschappelijken arbeid.

Bovenstaande bladzijden waren reeds geschreven toen ons de tweede aflevering van het Gildeboek in handen kwam. Er blijft ons, vóór het afdrukken dezer bladen, nog de tijd over om haar even in 't voorbijgaan te begroeten.

1. Onze aandacht werd het eerst getrokken door twee nieuwe Rubrieken, die der Hagiographie en Iconographie en die der Bibliographie, waardoor het Gildeboek nog aan verscheidenheid van inhoud zal winnen. De eerste zal „beknopte biographieën aanbieden in woord en beeld" van vaderlandsche Heiligen, „geschreven met het doel, om zoowel hun leven beter te doen kennen als om den

praktischen kunstenaar eene vingerwijzing te geven, waar hij hun persoon en leven in beelden voor ons oog voert" (blz. 67). Zonder twijfel kunnen zulke levensberigten hun nut hebben; doch het zal altoos een hunner hoofdvereischten blijven, dat zij zeer beknopt zijn. Historische kritiek te oefenen, hoe noodig ook misschien voor onze vaderlandsche hagiographie, ligt, onzes inziens, niet regtstreeks in de roeping van het Gildeboek; en door het opnemen van levensschetsen, zoo uitvoerig als het anders verdienstelijk en welgeschreven opstel van den Eerw. P. Braam, zou de voor kerkelijke kunst en oudheidkunde beschikbare ruimte alligt te veel worden ingenomen. Daarentegen zouden we verlangen, dat aan het ikonographisch gedeelte dezer Rubriek meer zorg wierd besteed, dan voor alsnu is geschied. Het bekend maken van oude, nog bestaande en als kunstwerken verdienstelijke voorstellingen van vaderlandsche Heiligen, hetzij in beeld- of schilderwerk of plaatdruk, het toelichten en verklaren van de hun passende attributen of karakteristieken, met nu en dan een greintje van ikonologische kritiek, zou zeker allen welkom en voor velen nuttig zijn. Wil men echter ook de „vingerwijzingen in beeld" door het Gildeboek gegeven, voor den praktischen kunstenaar werkelijk bruikbaar maken, dan dient de hand van den teekenaar, die de beelden schetst, door een wetenschappelijk ikonoloog te worden bestuurd. Anders zal menigmaal op het terrein der liturgie of archeologie het juiste niet worden getroffen. Zoo is b. v. hier op plaat VII, den H. Willibrordus voorstellende, het pallium òf niet genoeg van den doorloopenden kruisband van het kasuifel onderscheiden òf niet met de vereischte naauwkeurigheid geteekend. De ontwerpers van de toekomstige Heiligenbeelden voor het Gildeboek bestemd, zullen dus weldoen bij voorkomende gelegenheden den raad en toelich-

ting hunner wetenschappelijke kunstbroeders in te winnen.

In de Bibliographie vinden wij twee Boekaankondigingen. De eerste betreft de nieuwe uitgave van het Graduale Romanum cum cantu Pauli V [1]), een herdruk in klein formaat van de beroemde Editio Medicaea in fol. van 1614. Deze aankondiging blijkt te zijn geschreven door een man van het vak, en doet ons verlangen om in het Gildeboek meer van denzelfden schrijver over de literatuur van het kerkgezang te zien opnemen [2]).

Het tweede hier aangekondigde werk is dat van Mgr. Fr. Bock en den Eerw. M. Willemsen over de kunst- en reliquiën-schatten van de St. Servatius- en Lieve Vrouwekerken te Maastricht, die in ons vaderland hun weêrga niet hebben [3]). Het is Dr. Schaepman, die deze belangrijke monographie hier kortelijk bespreekt en hare verdiensten voor de geschiedenis der oude kerkelijke kunst doet uitkomen.

---

1) Bij den verdienstelijken uitgever van een aantal liturgische boeken, Fr. Pustet te Regensburg, die ook de uitgave in folio heeft gedrukt.

2) Wij veroorloven ons slechts eene kleine aanmerking. Is het wel juist te zeggen: „Rome heeft het gebruik van dezen herdruk niet verplichtend gesteld; de Congregatie der Riten zegt alleen door deze officieele uitgave: dit is mijn Graduale, hetgene gij gebruikt moge beter zijn, de Editio Medicaea is de mijne; zoo was het ook met den tekst der H. Schrift; menig andere overzetting moge en kan beter zijn dan de Vulgata, deze is de bijbeltekst door de H. Kerk voorgeschreven en gebruikt" (blz. 86)? — Het Decreet toch van Trente maakte het *gebruik* der Vulgata wel degelijk *verplichtend*, zeker niet met uitsluiting of afkeuring der andere Bijbelvertalingen, maar wel als *officieel* aangewezen, wettelijk *geldig* erkend instrument voor alle openbare handelingen in de Westersche Kerk. De Heer L. zegt zelf, dat de Vulgata door de H. Kerk is *voorgeschreven*. Dit zal hij zeker niet van het *Graduale* beweren. Indien dus de vergelijking hier van het Graduale met de Vulgaat doorging, zou er juist het tegendeel uit volgen van hetgeen de Heer L. beoogt.

3) Die mitteralterlichen Kunst- und Reliquienschatze zu Maestricht etc. archaol. und hist. beschrieben von Mgr Dr Fr. Bock und Vicar M. Willemsen. Koln, 1872.

Als een vervolg op de Studiebladen biedt deze aflev nog twee tafereeltjes uit het Holpijlsche Missaal, waarmede hopen wij, de voor het Gildeboek bestemde collectie compleet zal zijn [1]).

Zeer welkom was ons hier de naauwkeurige en zaakkundige beschrijving door den Eerw. van Heukelum (met eene afbeelding door Mr. Mengelberg op pl. XI) van de waarlijk merkwaardige ampullen uit de St. Jacobus-kerk te 's Hage. De kerkelijke angeiologie der middeleeuwen is zoo schaarsch in hare berigten over dit soort van altaargerief, dat de Haagsche ampullen als een gelukkige vondst moeten worden aangezien. Zij zijn daarenboven zoo sierlijk van vorm en profiel, en verraden zooveel soberen kunstzin in den ontwerper, dat zij ten volle verdienen om als na te volgen modellen te worden aangeprezen [2]).

Ook het Verslag der Gilde-vergaderingen wordt hier voortgezet, hetgeen wij hopen dat ook in 't vervolg zal geschieden, wijl zeker alle lezers van het Gildeboek, gelijk wij, groot belang stellen in de meestal zeer gewigtige onderwerpen, die in deze bijeenkomsten worden besproken. Ditmaal heeft daaronder vooral onze aandacht getrokken de verhandeling van den Eerw. van Heukelum over de Monstrans [3]), waarvan „de invoering gelukkig viel in de bloeiperiode der Gothiek." Als schoone exemplaren

---

1) Met genoegen zagen we, dat ons vermoeden, wat de houtsneêkunst dezer plaatjes betreft, gegrond was. Het zijn geen *houtsneden*. De Eerw. van Heukelum houdt ze voor *lood-drukken*

2) Wij zouden durven voorstellen om van deze ampullen naauwkeurige teekeningen te doen vervaardigen op de ware grootte met de noodige détails en ze voor onze zilversmeden verkrijgbaar te stellen.

3) Waarom schrijven toch sommigen voortdurend „*Remonstrans*", hetgeen geen of een verkeerden zin heeft

dezer categorie van kostbare altaargeraden hier te lande, worden genoemd de Monstransen van Deventer, Ootmarsum, Oldenzaal (een der oudste), Purmerend, Zutphen, St. Agatha bij Cuyk, Oss en vooral Venray. Wij gelooven dat de geachte Conservator menigen lezer van het Gildeboek zal verpligten door hen met zijne omvangrijke studiën over de Monstrans en met de hierboven vermelde kunstwerken van Nederlandschen oorsprong nader bekend te maken.

Dr. Schaepman sprak in de Gilde-vergaderingen herhaaldelijk over kerkelijke kunst en inzonderheid over de wording en den aard der Christelijke Schilderkunst.

Als woordvoerder over de Ikonographie, meer bepaaldelijk die der Engelen, trad ditmaal op de Eerw. B. T. Nasz, van wiens verhandeling hier eene betrekkelijk uitvoerige analyse wordt gegeven, waarvan de conclusie was: „de ware afbeelding der Engelen is die, welke hen ons toont als schitterende van licht in menschelijken vorm" [1]).

2. De belangrijkste opstellen in deze aflev. zijn die van den Eerw. van Heukelum en Dr. Schaepman. Van den eerste ontvangen wij eene vrij uitvoerige verhandeling (blz. 53—66) over de Piscina, met inlichtingen over hare bouwkundige constructie en liturgisch gebruik, en met de noodige opheldering omtrent hare verschillende benamingen bij de middeleeuwsche schrijvers. Wij vinden eenig bezwaar om de betrekkelijk rijke synonimie, hier door den geleerden schrijver bijeengebragt, zooals: *θάλασσα*, sacrarium, perfusorium, lavatorium, lavacrum,

1) Voor *nimbus* of aureole schrijft de Eerw. Nasz hier „*gloriole.*" Dit is zeker eene vergissing. Dit woord doet immers aan het Fransche *gloriole* denken, dat hier eene gansch ongepaste beteekenis zou hebben.

fenestra, en die nog voor uitbreiding vatbaar is [1]), zonder voorbehoud aan te nemen, in die beteekenis namelijk, welke gewoonlijk aan Piscina werd gehecht. Onder de hier voorkomende benamingen is er tegen de synonimie van piscina, sacrarium en zelfs lavacrum, bij de middeleeuwsche schrijvers, geene bedenking. Voor de overige echter staat dit, onzes inziens, niet gelijkelijk vast. Zoo vonden we, b. v., in den Ordo Romanus 14, perfusorium gebruikt voor lijnwaad: linteum ad tergendum calicem; zoo schijnt het ons vrij zeker, dat lavatorium allerzeldzaamst voor eene piscina tot kerkelijk gebruik bestemd, werd gebezigd; maar daarentegen in zwang was voor de lavoirs of waschbekkens, waarin men, vooral in de kloosters, aangezigt en handen reinigde [2]). En wat fenestra [3]) betreft, zoo werden in de kloosterkerken vooral de tabernakels ter bewaring van het Allerheiligste genoemd, en volgens Ducange (in v.) werd fenestra ook gebruikt voor de zoogenaamde tours in de kloosters (vandaar fenestrarius, a) en zelfs voor winkelpui. De piscina kon insgelijks zoo bij analogie genoemd

---

1) In het *Lib Usuum Cisterciens* vonden we nog *ablutorium*, en bij Goar, *Eucholog.* p 12, χονσῖον en θαλασσιδιον τῆς ἁγίας τραπέζης. Het schijnt ons opmerkelijk, dat de LXX het hebreeuwsche woord *thealah* (I Reg. 18) vertaald hebben door θάλασσα.

2) "Sumpto urceo abluendis manibus praeparato *lavatorium* petit: primitus quidem manus et faciem lavat", — "Quando percutitur cymbalum, fratres... eant ad Lavatorium." Bij Ducange i. v. — Viollet-le-Duc heeft in zijn Diction raisonné du Mobilier français, p. 152 een allerfraaist bronzen lavoir opgenomen uit een abdij bij Rouaan.

3) In plaats van *fenestra* komt meermalen in oude oorkonden en schrijvers over de Liturgie *fenestella* voor, in de beteekenis van eene nis, waarin de piscina en ook de tablet, die de credentie-tafel kan vervangen, is geplaatst. Hetzelfde woord gebruikt het Rom Missaal in de *Rubricae gener.* cap XX "ampullae cum pelvicula et manutergio mundo in fenestella"

worden, wanneer zij den vorm van een venster had, of liever in eene venstervormige opening was aangebragt. — Maar aan deze opmerkingen over de nomenclatuur der Piscina willen wij niet te veel waarde hechten; wijl het bekend is, dat de middeleeuwsche schrijvers niet altoos in het gebruik hunner terminologie zich zelven gelijk bleven, en daarenboven het spraakgebruik niet overal hetzelfde was.

Bij de wederinvoering der Piscina's in onze kerken, die wij, met den Eerw. van Heukelum, wenschelijk achten, zal echter behoorlijk moeten worden onderscheiden, of zij uitsluitend of ten minste hoofdzakelijk bestemd is voor die liturgische wasschingen, welke vóór de Mis of bij andere gelegenheden, door het Ritueel zijn bevolen, dan wel of zij dienen moet voor het gebruik, waarvoor het Sacrarium is aangewezen, vooral in kerken, die geen afzonderlijk Baptisterium hebben. In het eerste geval vindt zij hare plaats in de Sacristij, en zouden wij haar het liefst lavatorium blijven noemen. Voor de andere, de eigenlijke Piscina, zouden wij gaarne het voorschrift van eenige Synoden, o. a. die van Bayeux, in praktijk gebragt zien: Piscina collocetur prope altare. Wij vertrouwen dat het hier door ons gemaakt onderscheid door den Eerw. van Heukelum zelven zal worden beaamd, daar hij als hoofddoel zijner verhandeling aangeeft „den lezer te overtuigen, dat in een goed ingerichte kerk de piscina hare vroegere plaats dient in te nemen" (blz. 65), en het doelmatig acht dat zij, in sommige kerken, voor het plaatsen der ampullen de credentie-tafel vervange. De Piscina zal dus in de Kerk, het Lavatorium in de Sacristij te huis behooren. Als bestemd voor dit laatste doel houden wij het ontwerp door Mr. Mengelberg op pl. X, 8 geschetst.[1]) Dit toch zou

1) Hoewel de hier gegeven schets „naar oude gegevens" is vervaardigd, zouden wij toch niet gaarne, ze als model voor toekomstige lava-

blijkbaar voor eene Piscina, in de Kerk te plaatsen, niet kunnen dienen, wijl van weerszijden overhuifde kapstokken voor handdoeken zijn aangebragt.

Met belangstelling hebben we in de verhandeling van den Eerw. Gildedeken een onde vaderlandsche Piscina vermeld gezien, welke indertijd zeer onze aandacht heeft getrokken, en die wij nu hoop hebben door afbeelding en bijschrift in het Gildeboek nader besproken te zullen zien. Wij bedoelen het Utrechtsche Lavacrum, ook vooral opmerkenswaardig wegens zijne beschildering, waarvan wij met genoegen, op plaat X, 9, eene schets hebben aangetroffen. Zij werd het eerst, indien we ons niet vergissen, na hare ontdekking in een aan den Dom belendend huis, bekend gemaakt door een uitmuntend kenner van de oudheden zijner Vaderstad, den Hoogleeraar Mr. B J. Lintelo Baron de Geer van Jutphaas, die den 11 Mei 1868. in eene vergadering van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, onder overlegging van naauwkeurige teekeningen van Nis en Schilderwerk, dit overblijfsel van kerkelijke kunst ter sprake bragt [1])

Ten slotte veroorloven wij ons de aandacht van den Eerw van Heukelum te roepen, in geval hij zijne met zoo-

---

toria zien aannemen Alwie het ontwerp van Mr. Mengelberg met de afbeelding der oude Utrechtsche piscina, op pl X er neven geplaatst, vergelijkt, zal dunkt ons in zijne keuze niet aarzelen Ook zijn wij weinig ingenomen met den „koperen ketel met twee tuiten, die in de nis behoort te hangen" Uit Viollet-le-Duc's opgaven blijkt het, dat de oude lavoirs ook kraantjes hadden aan deze geven wij de voorkeur, daar de ketels met twee tuiten, behalve hunnen onoogelijken vorm, nog onhandig zijn voor het gebruik, wijl het water, wil men *beide* handen tegelijk bevochtigen, niet kan vloeijen dan met behulp van iemand anders.

1) Vgl het Verslag der Commissie v d K Akad v W, tot het opsporen enz van de overblijfselen der Vaderl Kunst, over 1868, blz 41, en de Versl en Med der Kon. Akad. v W., Fl XII, blz. 86

veel ijver begonnen studien over de Piscina's wil voortzetten, op een inhoudrijk opstel over dit onderwerp, dat in het bekende Engelsche Tijdschrift The Ecclesiologist, Vol. V (1847), pag 329—360 voorkomt; alsmede op een aantal fraaije Piscina's, die Parker in zijn Glossary of Architecture heeft opgenomen, waaronder er vele zijn van af de Romaansche periode, tot het laatste der 15e eeuw, van 1120 tot 1490 (Vgl. vol. I, 361 en Vol. II, plates, part. 2, pl. 155—158). Voor het versieren der nieuwe te maken piscina's met eene „passende polychromie", zal het prachtwerk van Viollet-le-Duc [1]) over de kapellen van Notre-Dame te Parijs goede diensten kunnen bewijzen.

Het opstel van Dr. Schaepman dat wij, om aangenaam van onze lezers te scheiden, voor het laatst hebben bewaard, opent in deze aflev. zooals in de vorige, de rij der bijdragen. Het is, gelijk alles wat uit de pen van den begaafden schrijver vloeit, rijk aan schoone gedachten, en heeft tot opschrift: Ideaal en Traditie in de Kunst (blz. 45—52). De bedenking van een onzer vrienden tegen den wat al te fragmentarischen vorm dezer bespiegeling, welke slechts „enkele gedachten heeft opgenomen" uit eene vroeger gehouden rede in de vergaderingen van het St. Bernulphus-Gilde, schijnt ons wederlegd door de opmerking van den auteur zelven, waarin tegelijk eene verklaring en eene verontschuldiging ligt: „de improvisatie heeft niet meer nagelaten." De Schrijver, ter bespreking van zijn onderwerp, leidt ons binnen in een der rijkste kunstverzamelingen van Italië „Wij zijn in de Pinacotheek te Bologna", zegt hij. „Laat ons een oogenblik stilstaan bij

1) *Peintures Murales des Chapelles de N. D. de Paris.* Paris, 1870

deze schilderij van Rafael." En hij plaatst ons tegenover de beroemde Cecilia van den grooten Meester. — 't Is zeker een geniale greep om zóó ons de theorie van het Ideaal in de Kunst te verduidelijken door een van die bewonderenswaardige kunstgewrochten, waaruit „de zinnelijke glans van het ideale" ons tegenstraalt, of, gelijk een onzer ervarenste kunstkenners zegt, waarin „Gods conceptie — de ziel, zich uitsprekend in het zichtbaar deel — aanschouwelijk voor ons wordt gemaakt" [1]). Immers, vervolgt Dr. Schaepman met het hem eigen geluk van uitdrukking, „waar het ideeal in het kunstwerk leeft, daar zien ook onze zinnelijke oogen het visioen, dat de geest zag in eene aanschouwing, die hem tot schepper maakte" (blz. 47). Allerschoonst voorzeker! Maar „wij zijn in de Pinacotheek te Bologna" en schrijven voor het Gildeboek. Is de keuze van Raffaele's Cecilia, te midden der andere Bologneesche kunstschatten, wel doeltreffend om, inzonderheid voor de lezers van het Gildeboek, het ideaal in de Christelijke Kunst te vertegenwoordigen? Mij dunkt, had ik het voorregt genoten om te Bologna in Dr. Schaepman's gezelschap te zijn, moeijelijk zou ik de verzoeking hebben kunnen weêrstaan, om hem bescheiden in het oor te fluisteren: Mijn waarde Maëstro, zouden we ons niet een weinig omkeeren? Dáár, vlak tegenover Raffaele's Cecilia, hangen de wonderschoone Madonna's van Francesco Francia, en een weinig verder de biddende Magdalena van

---

1) Vgl. *Dietsche Warande*, 1872, X. 2, blz. 162. Het gansche opstel van den Heer J. A. Alberdingk Thijm, waaruit wij dezen volzin ontleenen, is de ernstige aandacht en overdenking van alle vrienden der Kunst vooral der vaderlandsche kunst, overwaardig Voor 't eerst, meenen wij, wordt daarin het wat al te hoog opgedreven *diapason* van bewondering voor het schoonheids-element in de werken onzer oude Meesters, op zijn waren toon teruggebragt.

Timoteo delle Vite, Francia's discipel en later Raffaele's medearbeider te Rome aan de fresco's van S. Maria della Pace. Welligt straalt ons uit deze kunstjuweelen nog beter de „zinnelijke glans van het ideaal" voor de Christelijke Kunst tegen, dan uit het beeld der Cecilia, dat wel, gelijk alles wat de groote Urbinater penseelde, den stempel van zijn onvergelijkelijk talent draagt, maar toch, vooral in de hoofdfiguur [1]), zeker niet een der gelukkigste van Sanzio's idealen is, en daarenboven door onhandige overschildering veel heeft geleden. Beter, met uw verlof, zullen we misschien den „eigenaardigen schoonheidsvorm", door u teregt als karakteristiek der Christelijke Kunst geroemd, terugvinden in Francia's hemelsche gestalten en in de biddende Boetelinge van zijn uitstekenden leerling, van welke laatste zeker de Duitsche kunstkritikers niet zullen kunnen zeggen, gelijk zij het, niet gansch ten onregte, van Raffaele's Magdalena deden: dat zij er „ziemlich irdisch" uitziet. — Doch laat ik met reeds oude, maar mij altoos zoete reisherinneringen mijn begaafden kunstbroeder niet bemoeijelijken: maar hem veel liever danken voor de tijdige en welkome geruststelling, die mij ditmaal zijne schoone bespiegeling over het Ideaal, tegen de ook door mij, ik beken het, gevreesde voorliefde voor eene al te archaïstische rigting in het Gildeboek, heeft aangeboden Mijne vroegere bekommering is nu bemoediging geworden. Alwie toch een kunstgewrocht van Rafael tot

---

1) Op Raffaele's schilderij heeft de H Cecilia zes heerlijke Engelenfiguren boven zich, en van weerszijden twee Heiligenbeelden. „Aan haar rechter staat Paulus, . naast hem bewondert gij Johannes... Tegenover Paulus St. Augustinus, tegenover Johannes Maria Magdalena, de zondaresse van Capharnaum, ook zij een kind der liefde, der liefde die in tranen herboren wordt, die in de omhelzing Gods haar maagdelijkheid hervindt" (blz 46)

uitgangspunt van zijne beschouwingen over het Ideaal in de Christelijke Kunst verkiest, en daarin het „wonderbaar poëem der Schoonheid, gezongen in kleur en lijn" met zooveel geestdrift verheerlijkt: die zal ongetwijfeld, ware het ooit noodig, bij het eventueel ijveren voor middeleeuwsche wanstaltigheid, al tooide zij zich ook met de aureole der Symboliek of der Mystiek, ter trouwe verdediging van de regten der Schoonheid, onze medestander, laat ik liever zeggen, onze aanvoerder zijn!

V., 27 Dec. 1872. Dr. B.

Of kopieën te maken van aloude imagines thaumaturgicae eene afwijking is van de liturgische praktijk, in de Kerk tot hiertoe in acht genomen?

De laatste aflevering van De Katholiek [1]) behelst een opstel over De Kunst in den dienst der Kerk, geschreven door Dr B. te V., naar aanleiding van een, op heusche uitnoodiging der Redactie van genoemd tijdschrift, uit te brengen verslag over het Gildeboek [2]).

Over de stof zelve, waaraan dit artikel in de hoofdzaak en op de eerste plaats gewijd is, zal ik zwijgen en aan meer bevoegden het woord laten. Maar behalve deze hoofdstof worden door Dr. B., én in den loop van het artikel zelf én in de daaraan toegevoegde noten, nog andere punten aangeroerd, besproken, op min of meer beslissenden toon uitgemaakt, punten over welke ik mij wel bevoegd, ja en ook verpligt reken, het mijne in het midden te brengen.

Bij het bespreken van ééne enkele plaats uit Dr. B 's opstel wil ik het, althans voor heden, laten. En opdat ieder onbevangen lezer zou kunnen oordeelen, of het zwijgen mij hier niet verboden, het spreken ten pligt gemaakt wordt, begin ik met de bedoelde plaats woordelijk af te schrijven:

---

1) December-nummer 1872. 2) Blz. 351.

„ Wij spreken onverholen onze afkeuring uit . . . wanneer men ons wil terugvoeren tot het stijf hieratisme der Byzantijnsche *ikons*; (maar) wij bedoelen hier niet de oude eerbiedwaardige overblijfsels der Byzantijnsche kunst, door de pieteit der geloovigen sinds eeuwen in sommige kerken, vooral van Italië, bewaard en vereerd. Onze afkeuring treft de kopieen. Het waas van oudheid, dat de oorspronkelijke *ikons* omsluijert, geeft haar een reverentieele aantrekkelijkheid: daarentegen doet het glimmend vernis der moderne konterfeitsels de gebrekkelijkheid der vormen meer in het oog vallen. In een der groote kerken van Amsterdam — wij meenen ook te Aken en te Brussel een dergelijke schilderij te hebben aangetroffen — heeft men voor eenigen tijd de kopie van een oud miraculeus Mariabeeld, van Griekschen oorsprong, dat te Rome in de kerk van den H. Mattheus wordt bewaard, ten toongesteld. Kopieen te maken van aloude *imagines thaumaturgicae*, en die ter vereering ten toon te stellen, schijnt ons eene afwijking van de liturgische praktijk, in de Kerk tot hiertoe in acht genomen. Het is, voor zooveel wij weten, eene innovatie zonder antecedent" [1]).

Had de Heer B. het gelaten bij de bewering, dat „het glimmend vernis der moderne konterfeitels de gebrekkelijkheid der vormen [in de oorspronkelijke *ikons*?] nog meer in het oog doet vallen", — niet hierover zou ik hem lastig vallen; ik herhaal het, aan meer bevoegden in het vak wil ik het volgaarne overlaten uit te maken, of de Dr. het al dan niet bij het regte eind heeft.

Maar hij is verder gegaan; hij heeft het gebied der kunst verlaten om dat der z u i v e r kerkelijke wetenschappen te betreden. En van dit oogenblik af heeft hij zich ook nog voor eene andere regtbank te verantwoorden dan die van een kunstminnend en kunstbeoefenend publiek.

1) t. a. p. blz. 360.

Vooreerst, met te zeggen dat het „oud miraculeus Maria-beeld van Griekschen oorsprong te Rome in de kerk van den H. Mattheus wordt bewaard", begaat de Heer B. eene fout, waarop men zich niet verwachten kon van iemand, die langen tijd te Rome geweest is [1]). Daarom toch kon en moest hij ook weten, dat de kerk van den H. Mattheus sinds weldra eene eeuw niet meer bestaat, tijdens de Fransche invasie onder Pius VI, tot hare grondslagen toe vernield werd, zóó zelfs dat men thans nog slechts bij traditie de juiste plaats weet aan te wijzen, waar zij eenmaal gestaan heeft [2]).

Doch aan een misslag van veel ernstiger aard maakt de Heer B zich schuldig, wanneer hij zegt, dat volgens hem, „kopieën te maken van aloude imagines thaumaturgicae en die ter vereering ten toon te stellen eene afwijking is van de liturgische praktijk, in de Kerk tot hiertoe in acht genomen, eene innovatie is zonder antecedent."

Na kennis genomen te hebben van de hierna volgende bescheiden, zal een ieder, ik vertrouw het vastelijk, evenmin als ik, kunnen begrijpen, hoe de Heer B. ooit zulk eene meening heeft kunnen aankleven, laat staan, uitspreken, tenzij dan „in een onbewaakt oogenblik."

Want door geheel Italië en te Rome zelf, ook in Duitschland, worden ter vereering ten toon gesteld kopieën van

---

1) Wij vermeenen dit zoo te mogen zeggen, aangezien het thans van algemeene bekendheid is, wie de Schrijver is van het artikel: „De Kunst in den dienst der Kerk."

2) Het miraculeus Maria-beeld: *Sancta Maria de perpetuo Succursu* werd gered, maar zóó zorgzaam verborgen, dat eerst in 1866 het aan de openbare vereering werd teruggeschonken. Op last van Z. H. Paus Pius IX werd het toen geplaatst in de kerk van den H. Alphonsus, gelegen op den Esquilino, niet verre van de plaats, waar vroeger de H. Mattheus-kerk gestaan heeft.

de meest oeroemde imagines thaumaturgicae, zooals daar zijn: de O. L. Vrouw van Lorette, van S. Lucas, de Bono Consilio, en vele andere.

Het is van algemeene bekendheid, dat de H. Franciscus van Borgia, derde Generaal der Societeit van Jesus, den Paus verlof vroeg en, door de bemiddeling van den H. Carolus Borromeus, ook verkreeg, om kopieën te doen vervaardigen van de beroemde Schilderij, die aan den H. Lucas toegeschreven en in de kerk van de H. Maria de Meerdere te Rome bewaard en vereerd wordt. De heilige man, zegt Ribadeneira [1]), zond er naar de leden der koninklijke familie van Spanje, naar de collegiën der Societeit met het doel om de devotie tot de H. Maagd te doen aangroeijen, tot haar die ons stervelingen beschermen moet.

Minder bekend is, wat P. Gumppenberg S. J. verhaalt, dat op verschillende plaatsen, zooals te Brünn (Moravië) en te Krakau, die kopieën, na verloop van eenigen tijd, zelve imagines thaumaturgicae geworden zijn [2]).

Dezelfde geleerde en vrome Jesuiet verhaalt nog, dat Paus Clemens VIII aan de dochter des Hertogs van Kurland, gemalin van zekeren Vorst Razivil, een beeldje ten geschenke gaf, volkomen gelijkend op dat, hetwelk in het Heiligdom van Lorette vereerd wordt: statuam adamussim Lauretanae similem; en hoe dit allerkostbaarst geschenk in de parochiale kerk te Posterwint geplaatst, door de geloovigen vurig vereerd en, na eenigen tijd (om-

1) . . . . effigies quae visitur Romae in aede sacra B. Mariae Majoris, a Luca Evangelista, ut pie creditur, depicta. suo arbitratu *exemplaria eduxit*, misitque ad Hispaniae dynastas aliquot, Societatisque collegia, ut Virginis cultus merito cresceret, quia mortalium patrocinium gerit. Ribadeneira, *Vita S Francisci B.* cap, XIV, no. 231

2) *Atlas Marianus*, Cent. quinta, no. 442, en 487.

streeks het jaar 1621), door wonderdadige krachten, die van hetzelve uitgingen, alom beroemd werd [1]).

De groote en teedere devotie, welke de zonen van den H. Ignatius tot de allerzaligste en onbevlekte Moedermaagd koesterden, spoorde hen reeds vroegtijdig aan, om kopieën te verspreiden van nog andere beroemde Maria-beelden, zooals die van O. L. Vrouw van Lorette: „Vilnae in Lithuania imago in templo S. J. colitur, anno 1647 Laureti exacte ad prototypon facta, et aliquamdiu, ut solet, in sacra aede Lauretana detenta", zegt de schrijver van den Atlas Marianus [2]).

Ja, zoo weinig iets nieuws, zoo min eene innovatie is het maken en vereeren van kopieën der aloude imagines thaumaturgicae, dat genoemde schrijver, de reden opsporend waarom zeker miraculeus Maria-beeld, dat sinds het jaar 1400 te Venetië vereerd werd, den naam draagt van S. Maria Major, geen andere weet op te geven, dan dat het eene kopie moet zijn van het miraculeus beeld, hetwelk te Rome in de kerk van de H. Maria de Meerdere bewaard wordt [3]).

En nog meer. Aan een grensplaatsje van ons eigen Vaderland doet zich immers, en op treffende wijze, het

---

1) „Interea quaesita a duce imagini sedes Postirwintis, oppidum dioecesis Vilnensis; cum, qui pompam procurabant, denuntiato vicinis populis die, quam maximo licuit cultu, sacram statuam in parochiali templo deponunt. Jam tum Deipara magna Lithuanis bona destinaverat; sed fidem prius probare et exercere piorum pietatem placuit, et differre tantisper vim imaginis thaumaturgicam, quae se primum anno 1621 exseruit, ita tamen, ut in haec usque tempora fons tantorum beneficiorum nondum exaruerit" (*Summa Aurea*, t. 11, p. IV, S. 9, cent. 99).

2) *Atlas Mar.* t. a. p. nº. 519.... *ut solet*: deze woorden komen dikwijls terug, en zijn dus een doorslaand bewijs, dat zulks bij herhaling geschiedde.

3) t. a. p. centuria quinta, nº. 404.

feit voor, dat door den Heer B. betwist wordt. Of is de allen katholieken Nederlanders zoo innig dierbare Lieve Vrouw van Kevelaar wel iets anders dan de kopie van een Maria-beeld, dat te Luxemburg vereerd wordt? Of, zoo er eenig onderscheid bestaat tusschen het oorspronkelijke beeld en de kopie, is het niet dit welligt, dat het der goddelijke Almagt behaagd heeft, de gebeden der geloovigen door meer wonderen te beloonen in de omgeving van het konterfeitsel (!) dan in die van het oorspronkelijk beeld zelf? [1])

Eindelijk, het is volkomen waar, wat de Heer B. schrijft, dat in eene der groote kerken van Amsterdam, ook te Aken en te Brussel, kopieen van een oud miraculeus Maria-beeld: S. Maria de perpetuo Succursu aangetroffen worden. Maar had nu juist deze waarneming den Heer B. niet tot nadenken moeten brengen, en stellig terughouden, om het „ter vereering ten toon stellen van die kopieën als eene afwijking van de liturgische praktijk, in de Kerk tot heden toe gevolgd, als „eene innovatie" te brandmerken? Want, te goeder trouw, heeft de Heer B. één oogenblik kunnen gelooven, dat de Kerkvoogden van Haarlem, Keulen en Mechelen, onder welker jurisdictie

1) Vergelijk Knippenbergh *Historia Eccles. ducatus Geldriae*, lib. 7. c. 1. Zie ook *Atlas Marianus*, cent. sexta, no. 555 Dit nummer is, wat het onderwerpelijke punt betreft, al te merkwaardig om niet in zijn geheel meegedeeld te worden: „Non postrema statuae Luxemburgensis gloria est, quod se, ut de aeterna Sapientia loquitur Sacra Scriptura, sine invidia multis locis communicavit, siquidem, *statuae vel imagines Luxemburgensi similes* ubique gratias operantur, videre hoc est Duaci, Valencenis, Cameraci, Montibus, Leodii, Armenteriae, Namurci etc. Geldrensem statuam hic expono" etc... *Geldrensem*, d. i Kevelaar, door hem Gelder genoemd, omdat volgens Knippenbergh Kevelaar maar *vicus* was op twee uren afstands van Gelder, en het prentje ook eenigen tijd in Gelder zelf geweest is.

genoemde steden ressorteeren, zoo maar lijdzaam zouden aanzien, dat in hunne bisdommen, op zoo ongehoorde wijze — immers er is sprake van eene innovatie zonder antecedent — van de liturgische praktijk afgeweken werd?

Heeft hij zoo iets niet kunnen gelooven, dan had hij het ook niet moeten schrijven. Zelfs door de keuze van de meest kiesche schrijfvormen: „schijnt ons", „voor zooveel we weten", kan hij zoo iets niet goed maken.

Doch ik wil het berigt van den Heer B. aanvullen:

Kopieën van het oud miraculeus beeld: S. Maria de perpetuo Succursu worden aangetroffen niet alleen te Amsterdam, te Aken en te Brussel, maar in nog meer dan *twee honderd andere kerken en bidplaatsen* der katholieke wereld. Al deze kopieën zijn te Rome vervaardigd en uit Rome verzonden, nadat over verreweg de meeste de H. Vader zijnen zegen uitgesproken had.

Ik zal er nog bijvoegen:

dat Z.D.H. Mgr. von Ketteler, Bisschop van Mentz, eene kopie van het miraculeus beeld: S. Maria de P. S. geplaatst heeft in eene der kapellen van zijne Kathedraal, en de plegtigheid der inauguratie heeft willen verhoogen door het uitspreken eener allerkeurigste feestrede;

dat zijne Eminentie, de Kardinaal Corsi, Aartsbisschop van Pisa, niet tevreden eene kopie van hetzelfde beeld in eene kerk zijner bisschoppelijke stad te plaatsen, nog daarenboven „eene vrome Vereeniging" onder den titel van S. Maria de P. S. opgerigt heeft;

dat, toen nog zeer kortelings de katholieke bevolking van Zitomir (Rusland) zich tot den H. Vader gewend had met de bede: het mogt Z. H. behagen haar eene der te Rome vereerd wordende Madonna's te zenden, om in eene der kerken van de bisschoppelijke stad geplaatst te worden, onze H. Vader de Paus, proprio motu,

aan die vrome lieden eene kopie van het miraculeus beeld: S. Maria de P. S. gegeven heeft;

dat, wie ooit, sedert de wedervinding van het miraculeus beeld: S. Maria de P. S., de hooge eer en het onwaardeerbaar geluk genieten mogt in de huiskapel des H. Vaders toegelaten te worden, ook hier eene kopie er van zou hebben aangetroffen, welke Z. H. nooit zal verzuimen op zeer eerbiedige wijze te groeten, zoo vaak hij het heiligdom binnentreedt;

dat, ten bewijze hoe de openbare Vereering der kopieën van het miraculeus beeld: S. Maria de P. S. met zijne volle Opperpriesterlijke goedkeuring geschiedt, Z. H. de Paus aan de vereerders er van, zoowel hier te Amsterdam als op vele andere plaatsen, gedeeltelijke en volle aflaten heeft willen verleenen.

Met betrekking tot dit laatste feit moet ik onbewimpeld verklaren, niet te kunnen begrijpen, hoe het mogelijk is, dat Dr. B. zulks niet opgemerkt heeft. Men geve acht: op drie plaatsen, te Amsterdam, te Brussel en te Aken, heeft de Heer B. de kopie aangetroffen en zóó goed kunnen waarnemen, dat hij ze wel moest afkeuren: zóó zeer doet „het glimmend vernis der „moderne konterfeitsels de gebrekkelijkheid der vormen „in het oog vallen." Maar zie, ook op de drie plaatsen: te A., te B. en te A. staat, vlak onder de schilderij, een uittreksel te lezen der Breve, waarbij Z. H. die aflaten verleent, in letters zóó groot en zóó lijvig, dat ook zij wel in het oog moeten vallen.... En toch, van een anderen kant ben ik overtuigd en affirmeer ik ten stelligste, dat hij er geen kennis van gedragen heeft. En men begrijpt aanstonds waarom. Immers het kan onmogelijk in de bedoeling van Dr. B. gelegen hebben, dengene door

zijne kritiek te treffen, die toch, wel beschouwd, getroffen wordt, de H. Vader, die de aflaten verleend heeft.

Wat er van zij, na al het door mij aangevoerde durf ik gerustelijk besluiten, dat kopieën te maken van imagines thaumaturgicae, en die ter vereering ten toon te stellen, wel verre van in strijd te zijn met de liturgische praktijk, tot hiertoe in de Kerk gevolgd, berust op tal van traditioneele gronden en, wat hier nog meer zegt, de algeheele goedkeuring van den H. Stoel wegdraagt.

Ik houd mij verzekerd, dat de Heer B., na inzage der bovenstaande aanmerkingen, de eerste zijn zal, om de ongegrondheid zijner beweringen te erkennen.

Amsterdam, 13 Januarij 1873.

H. E. H. Deckers, Rector.

VERSCHEIDENHEID.

B. Dankelman, Deharbe's verklaring der katholieke geloofs- en zedeleer. 2de Uitgave.

Godgeleerdheid is niet meer de wetenschap van eenigen: ieder is er tegenwoordig op zijne manier in bedreven: in dagbladen, in koffijhuis en op spoortrein, overal worden de moeijelijkste vraagstukken luchthartig behandeld. De Katholiek, gerust in zijn geloof, zal geene godgeleerde vragen te pas en te onpas opwerpen; maar wees een uur in vreemd gezelschap, en 't is bijna zeker, dat de altijd onzekere en naar waarheid zoekende Protestant of de ongeloovige u aanklampt met een of ander godsdienstig vraagpunt. We hebben slechts aan 't leerstuk der onfeilbaarheid te denken: wie heeft daarover zijn woord niet gezegd, en met wat kennis?

Die toestand maakt het voor den geloovigen Katholiek niet alleen wenschelijk (want dit is 't altijd geweest) maar ook noodzakelijk zich zulk eene uitgebreide godsdienstige kennis te verwerven, dat hij zijn geloof kunne verdedigen.

Dit in aanmerking genomen, is het allerverblijdendst te zien dat Deharbe's verklaring der kath. geloofs- en zedeleer, ook in ons land, eene tweede uitgave beleeft. Want zoo één boek, dan is dit in staat om in bovengenoemde behoefte te voorzien.

Deharbe toch heeft zijne stof meesterlijk behandeld: volledigheid, kortheid en duidelijkheid zijn vereischten voor een werk gelijk hij wilde schrijven, en aan die zware eischen heeft Deharbe geheel en al voldaan. Ofschoon beknopt, behandelt hij de geloofsartikelen volledig; bij elke waarheid brengt hij alle bewijzen te voorschijn, laat hij geene tegenwerpingen onbeantwoord, en dit alles op eene wijze zóó klaar en helder, dat het ook den minder ingewijde gemakkelijk zal vallen de waarheden van onze godsdienst grondig te leeren kennen.

Menige Katholiek heeft, door de groote woorden, door de snoeverij des ongeloofs uit het veld geslagen, eenigzins geleden in zijn geloof. Mogten vooral de zoodanigen Deharbe in handen krijgen en met aandacht lezen. Hoe menige opwerping, die zij nu niet kunnen weêrleggen, zouden zij in al hare nietigheid aanschouwen. Bijv. het ongeloof onzer dagen beweert (en daardoor wordt menigeen verleid), dat ook de godsdienstwaarheden, evenals de menschelijke wetenschappen vooruitgaan; de ongeloovigen gaan er groot op, dat zij vrij wat beter op de hoogte zijn van de geloofswaarheden dan hunne eenvoudige voorouders. Wij, zeggen ze, staan op een hoogeren trap van ontwikkling, onze blik is ruimer en minder beneveld,

en daarom verwerpen wij als fabels en ongerijmdheid wat onze voorouders als goddelijke waarheid aannamen. Daarmede hebben zij zich op een voetstuk verheven, van welks hoogte zij meêlijdend neêrzien op ons, domme Katholieken, die nog maar niet willen weten van het verblindende flikkerlicht der moderne wetenschap, die nog maar niet de goddelijke openbaring willen wegwerpen. Doch laat de Katholiek, die zich door zulke grootspraak liet verleiden, eens Deharbe (I. 24—32 en 133—154) lezen. Hij zal zien, hoe Deharbe de ongeloovigen van hun eigen gemaakt voetstuk nederhaalt, niet met groote woorden, maar streng redeneerend en, uit 't gezond verstand, de geschiedenis en door geloofwaardige voorbeelden bewijzend, dat 't ongeloof niet voortkomt uit verhevenheid van geest, maar uit de dwaling des verstands en de bedorvenheid des harten, uit hun hoogmoed en zinnelijkheid, uit hun menschelijk opzigt.

En ook voor den katholieken priester verdient Deharbe's werk alle aanbeveling. De priester toch moet de geloovigen onderrigten, en moeijelijk zal hij een beteren leiddraad daarvoor vinden. Deharbe is aan te raden om de geregelde verdeeling zijner stof, om de klaarheid zijner behandeling, de volledigheid zijner bewijzen en de hartelijkheid zijner toepassingen. De priester, die, bij 't voorbereiden zijner onderrigtingen, Deharbe raadpleegt, zal zonder twijfel zijnen hoorders eene soliede onderrigting geven, waardoor hunne geloofskennis vermeerderd, hun hart verbeterd wordt

Moet ik na dit alles nog een woord zeggen tot lof van den Eerw. Heer Dankelman, die Deharbe onder ons gebragt, die ons dat schoone boek geschonken heeft? Ja, behalve voor zijne naauwkeurige vertaling moeten we hem onzen dank brengen voor de vele moeite, die hij zich bij deze tweede uitgave getroost heeft. Behalve ontelbare kleinere verbeteringen, heeft hij de voorbeelden en aanmerkingen op de plaats, waar zij behooren, tusschen den tekst ingevoegd, terwijl ze in de eerste uitgave, tot groot ongerief der lezers, allen bijeen stonden aan 't eind eener paragraaf; vooral ook, hij heeft met prijzenswaardigen ijver de decreten van het Vaticaansche Concilie ter plaatse ingelascht, en het boek verrijkt met citaten uit goede hollandsche werken. Mogten we nog iets van hem vragen, 't zou zijn, dat hij deze uitgave besloot met een goed alphabetiesch register der behandelde zaken.

Moge de Eerw. bewerker kracht en lust behouden om de overige drie deelen met evenveel zorg af te werken als dit eerste. Dan zal ongetwijfeld door Gods zegen zijn priesterlijke wensch vervuld worden: verlevendiging des geloofs en toeneming van het godsdienstig leven zullen de heerlijke vrucht wezen van zijn werk.

MAGNETISME, SOMNAMBULISME EN SPIRITISME [1].

Mijne Heeren,

Zonder vele pligtplegingen zeg ik U mijn opregten dank voor uwe vereerende uitnoodiging. In het volle bewustzijn mijner onbevoegdheid ten deze, nam ik ze toch gretig aan en kom er heden aan beantwoorden.

Mijn eerste gedachte van dien tijd af liep natuurlijk over het antwoord, dat ik mijzelven verschuldigd was op de vraag: wat zult ge behandelen? De keuze der stof, voor iederen spreker een punt van het hoogste gewigt, baart mij inzonderheid vele moeijelijkheden. Het duurde lang, alvorens ik eene beslissing nam; nu helde ik tot dit, dan weer tot een ander onderwerp over; niet zelden kwam mij daarbij als een schrikbeeld voor den geest het uit vroegere dagen zoo bekende:

> Sumite materiem vestris, qui scribitis, aequam
> Viribus, et versate diu, quid ferre recusent,
> Quid valeant humeri (Hor. De arte poet.).

> Als gij het onderstaat te schrijven, kiest een stof
> Naar uwe krachten, en denkt lang er over of
> Uw schoudren wel in staat zijn zulken last te torschen,
> Of niet.

1) Eene lezing, gehouden voor de leden der *Katholieke Leesvereeniging* te Amsterdam, 24 October 1872.

Welgemeende raad van door mij hooggeschatte vrienden deed mij eindelijk besluiten tot het voorwerp mijner keuze: ik besloot u te spreken over het spiritisme.

Verlangt gij welligt, M. H., de beweegreden dezer keus te kennen? Ik wil ze u gaarne zeggen. Vóór alles wenschte ik nuttig te zijn, en ik vond geen onderwerp van zóó actueel belang als juist dit. Eene onmiddellijke aanleiding daartoe werd mij echter gegeven door een vijftal blaauwboekjes, oorspronkelijk in onze moedertaal over dat onderwerp geschreven, welke mij juist toen, en als bij toeval, in handen vielen; blaauwboekjes, alle in de drie of vier laatste jaren, door naamlooze schrijvers in 't licht gegeven.

De twee eersten en de twee laatsten dier brochures zijn herkomstig van iemand, die zich gelieft te noemen „een medium", en onder dien weidschen titel zendt hij zijn eerste geschrijf in de wereld bij de uitgevers T. Hooiberg & Zn te Leiden in 't jaar 1869. De schrijver verklaart daarin op erbarmelijk langdradige wijze, hoe hij medium geworden is. Eene tweede brochure, in ditzelfde jaar door denzelfden schrijver in 't licht gegeven, voert tot titel „De wedergeboorte." Hij behandelt daarin werkelijk dat groote leerstuk der spiriten en tracht eene soort van zielsverhuizing zoo waar mogelijk te doen voorkomen, ja, in overeenstemming te brengen met de leer van Christus.

In datzelfde jaar schreef een gemoedelijk doch excentriek Protestant, naar aanleiding dezer beide brochures, „Eene welgemeende waarschuwing"; ze verscheen bij D. Allart te Amsterdam. De schrijver komt daarin op (krachtens welke zending?) tegen verklaringen van Bijbelteksten door het medium gegeven; schrijft verder niet alleen al die fenomenen aan den Satan toe, doch gaat zóóver, dat er volgens hem geene ziekten meer bestaan dan als werken van den boozen geest, en geene geneesmiddelen

(gevolgelijk ook geene geneeskunde) dan als listen van den vader der logentaal. Hoever komt men toch niet door het „vrije onderzoek"!

Zonder melding te maken van deze „welgemeende waarschuwing" gaat nu „het medium" voort, en schenkt ons nog in 1869 eenige bladzijden onder den titel „Onze toekomst", en in 1871 in éénen adem twee verhandelingen over „Godsdienstzin." Jammer is het wel voor de zaak, dat de schrijver in zijne eerste brochure te verstaan geeft en in zijne laatste uitdrukkelijk zegt te schrijven onder ingeving van „zijnen geest". Ieder lezer zal het nu immers uitroepen: „Armzalige geest van dat medium!"

Als ik melding maak van deze blaauwboekjes, M. H., dan is het niet, omdat ik ze der vermelding waardig acht, maar wel omdat mij daardoor een nieuw bewijs geleverd wordt, dat een woord van welgemeende waarschuwing inderdaad nuttig wezen zal en tijdig tevens. Na deze korte inleiding ga ik over tot de behandeling der stof: vooraf geef ik een beknopt overzigt der ontwikking van het dierlijk magnetisme tot somnambulisme en spiritisme, om vervolgens de ware oorzaak dier wonderbare fenomenen aan te toonen.

I.

Antonius Mesmer, lid der geneeskundige faculteit te Weenen, was van meening, dat de mensch eene zekere magnetische vloeistof, welke hij dierlijk magnetisme noemde, ook aan een ander organisme zou kunnen meêdeelen en daardoor invloed op diens gestel uitoefenen, ja, sommige ziekten genezen. Hij nam zijne eerste proeven in Januarij 1773, en wel met goed gevolg. In korten tijd sprak men van de vele genezingen, door middel van het mesmerisme te weeg gebragt, en weldra had de faam

deze ontdekking aan de wereld verkondigd. De academiën van Parijs en Weenen en vele geleerden stelden omtrent de genezingen en de theorie van Mesmer een wetenschappelijk onderzoek in; doch, zooals dat gewoonlijk bij eene nieuwe ontdekking plaats grijpt, de gevoelens der geleerden liepen zeer uit elkander. Sommigen begroetten het mesmerisme als eene wondervolle ontdekking, welke, vooral met het oog op de geneeskunde, een verbazenden vooruitgang in de wetenschap ten gevolge zou hebben; anderen daarentegen haalden ongeloovig de schouders op en zagen met de gewone magtspreuken: zinsbedrog, charlatanisme en wat dies meer zij, van alle wetenschappelijk onderzoek af. Van beide zijden ging men te ver; ook hier werd wederom bewaarheid: „medium tenuere beati: gelukkig zij, die den middenweg houden." Nadat men gedurende eene eeuw het voor en het tegen van het dierlijk magnetisme in tallooze werken, brochures en tijdschriften behandeld heeft, zal het wel niet vermetel zijn daarover een oordeel te vellen.

Men onderscheidt gewoonlijk drie scholen in het magnetisme: die van Mesmer, die van Puységur en die der spiriten [1]), welke allen achtereenvolgens uit elkander ontstonden.

Aanvankelijk werd veel gevorderd om de verschijnselen van het mesmerisme te verkrijgen; men vereischte bijzondere hoedanigheden zoowel in den magnetiseur als in den patiënt [2]). De patiënt vooral mogt niet te oud zijn, moest zeker gestel of temperament hebben, gewoonlijk van 't ander geslacht wezen, en vooral moest hij zekere sympathie hebben voor den magnetiseur en vastelijk gelooven aan het magne-

1) Deleuze, *Hist. Critique du Magnétisme animal.* Part. I, ch. III.

2) Door patient versta ik hier den persoon, die gemagnetiseerd wordt.

tisme [1]). Anderen beweerden, dat al die vereischten, gelijk de ondervinding dan ook bevestigde, niet noodig waren, en men vorderde ten slotte slechts twee zaken: dat namelijk de magnetische vloeistof in den magnetiseur sterker ware dan in den patiënt, en — last not least — de onmisbare sympathie tusschen hen beiden [2]). Ook werden in den beginne toestellen en toebereidselen noodig geacht, wilde men zijne magnetische vloeistof aan anderen meedeelen. Zoo bezigde Mesmer eene soort van badkuip, waarin de patiënt lag, waarschijnlijk om hem te isoleeren, en een keten of draad als geleider van zijn magnetisme. Puységur gebruikte andere werktuigen; doch allengskens werd dit alles onnoodig geacht, en men bewerkte den patiënt onmiddellijk [3]). Dit nu geschiedde en geschiedt nog heden op verschillende wijzen. Wrijvingen met de hand, strijkingen over het ligchaam van het hoofd tot de voeten, en dat zoolang tot zich de verschijnselen voordoen, — is de manier van sommigen. Anderen doen het zonder handtastingen, alleen door gebaren, eenige malen herhaald. Weer anderen door den blik der oogen, gedurende langeren of korteren tijd op den patiënt gevestigd; ja, zoo deze reeds meermalen bewerkt is, door een enkele daad van den wil, en dat zelfs op een afstand van uren, zoodat het in zulk geval genoeg is te zeggen: „slaap!" [4]).

Doch hoe geschiedt het? Hoe geraakt de patiënt in slaap? Ziehier de gewone verschijnselen. Als de patiënt op de boven beschreven wijze bewerkt wordt, begint hij eerst te geeuwen, maakt verschillende bewegingen als

1) Deleuze, t. a. p. ch. IV.

2) Saillard, *Journal du Magnét.* Tome XIV, p. 399.

3) Deleuze, t. a. p.

4) Loubert, *Le Magnétisme et le Somnambulisme devant les corps savants, la cour de Rome et les Théologiens.* p. 172—174.

stuiptrekkingen, wordt loom en eindelijk gevoelloos. Zijne ledematen zijn dof en stijf. Maak het grootst geraas in zijne onmiddellijke nabijheid: hij hoort niets; steek hem met naalden, doe hem zelfs de pijnlijkste operatiën ondergaan: hij gevoelt niets. Hij is onbewegelijk en gevoelloos volgens den wil van den magnetiseur. Deze alleen kan hem zich doen bewegen, gelijk hij alleen hem kan doen ontwaken. Deze slaap is nog geen somnambulisme, doch gaat het onmiddellijk vooraf; hij wordt daarom genoemd de magnetiesch-physiologiesch-natuurlijke slaap, om hem zoowel van het kunstmatig of opgewekt somnambulisme als van den gewonen slaap te onderscheiden. Men beweert, dat Mesmer door dezen slaap velen genas; zeker althans is het, dat hij door niet weinigen bewonderd werd en verscheidene genezingen door de meest geloofwaardige getuigen bevestigd zijn.

Doch bij deze verschijnselen bepaalt zich het mesmerisme niet. Die slaap ging weldra over in somnambulisme, om niet te zeggen, dat hij daarvan niet verschilt. Immers het was na dergelijke bewerking, dat men het eerst de wonderbare verschijnselen van het somnambulisme ontdekte. Zoo verhaalt ons Deleuze:

„Il parâit que ce fut M. de Puységur, qui aperçut le „premier ce phénomène. Ayant par hasard adressé la parole „à un malade qu'il avait endormi, ce malade l'avertit de „son état et de la possibilité de produire un état semblable „chez d'autres malades. Dès-lors le somnambulisme fut „observé par tous les magnétiseurs, et l'étonnement qu'ex„cita ce phénomène, redoubla leur zêle et leur activité[1]).

Bertrand gaat zelfs zóó ver, dat hij de ontdekking aan

1) Deleuze, t. a. p. ch. I. p. 17.

Mesmer zelven toeschrijft [1]). In dezen toestand bezit de patiënt, dien we nu somnambule zullen noemen, wonderbare eigenschappen. Buiten eenige betrekking met alles wat haar omringt, ziet, hoort en spreekt zij met haren magnetiseur, van wien ze geheel afhangt. Deze heeft slechts te bevelen, — en zij ziet, hoort, in één woord, gevoelt al wat hij slechts wil dat ze zien, hooren, gevoelen zal, al zou het ook niet bestaan. Zoo zag men somnambulen zich vermaken met vogels, schilderijen en andere voorwerpen, als waren die werkelijk in haar bezit; en toch niets van dat alles was aanwezig. Verder ziet zij met gesloten oogen, op zeer verre afstanden, door een muur of andere ondoorschijnende ligchamen heen en verhaalt met juistheid wat daar gebeurt. Doctor Bertrand, een uitstekend geneesheer, nam zelf de proef bij eene somnambule, wier oogen goed gesloten waren. Hij nam zijn ring van den vinger, gaf dien aan een der aanwezigen en vroeg nu de somnambule, waar zijn ring was. Deze antwoordde onmiddellijk en wees den persoon aan [2]). Zóó deed ook Doctor Rostan, in tegenwoordigheid van twee andere geneesheeren, Delpit en Ferrus, verschillende proeven. De somnambule zag door het achterst gedeelte van haar hoofd, en onderscheidde niet slechts het voorwerp, maar gaf ook met juistheid het tijdstip aan, dat het horloge aanwees [3]). Doch waartoe feiten aanhalen? Er zijn er te veel. Het zij genoeg in 't algemeen te herhalen, dat de somnambule ook door ieder ander gedeelte van 't ligchaam en dus zonder oogen ziet, en dit gezigt door niets wordt belemmerd [4]).

---

1) *Du Magn. animal en France* p. 212.

2) *Journal historique etc.* Tom. V, p. 406.

3) *Journ hist.* t a p

4) Perrone, *De Virtute Religionis*, p. 171.

Deze verschijnselen op physiologiesch gebied worden nog verre overtroffen door de psychologische fenomenen. Immers de somnambule ziet de gedachten van anderen, onderhoudt zich inwendig en zonder eenig uiterlijk teeken met haren magnetiseur; spreekt verder talen, welke ze nooit geleerd heeft en buiten dien toestand ook verstaat; redeneert over waarheden, welke ver boven haar gewoon begrip zijn, en bezit wetenschappelijke kennissen, die ze nooit heeft opgedaan [1]) Zoo b. v. ziet ze in de ligchamen van anderen, zegt, wat er aan 't organisme ontbreekt, ja zelfs, welke kruiden of geneesmiddelen tegen zulke kwaal moeten gebruikt worden, hoewel ze buiten den magnetischen slaap noch van 't menschelijk organisme, noch van de genezende kracht der planten eenige hoegenaamde kennis bezit. Eindelijk, en dat is de hoogste graad van magnetisme, ze geraakt in eene magnetische verrukking. Sommigen beweren in die extase tot op onze planeet Saturnus te zijn verplaatst geworden; ze hooren de schoonste muziek en hebben verschijningen, spreken namelijk met engelen en heiligen of met de zielen der afgestorvenen. En zóó smelt inderdaad het somnambulisme in een met het spiritisme.

Deze derde gedaanteverwisseling van het mesmerisme werd, zoo wil men althans, het eerst, en wel bij toeval, in Amerika ontdekt. Drie kinderen hadden spelende hunne handen op eene tafel gelegd, en ondervonden, dat zij op die wijze de tafel, hoe zwaar ze ook ware, volgens hunnen wil konden bewegen en doen draaijen. Naauwelijks werd dit feit bekend, of men begon de proef te nemen. Men ondervond inderdaad hetzelfde: tafels en andere voorwerpen geraakten in beweging, en in geheel Amerika deed men

---

1) Perrone, t a. p. no. 435.

de tafels dansen. Van het jaar 1832 hielden zich geleerden en ongeleerden, ook in Europa, met den tafeldans onledig. Dit in beweging stellen der tafels was nog slechts een begin. Weldra bewogen zich de tafels van zelf, klopten eenige malen met één of twee pooten op den grond, en gaven door een vastgesteld getal slagen een bevestigend of ontkennend antwoord op de vragen der omstanders.

Dit gaf aanleiding tot de theorie der spiriten. Trachtte men toch tot hiertoe alles te verklaren door eene vloeistof en werden de verdedigers dier theorie daarom fluidisten genoemd; hier zag men, dat eene intelligentie in het spel was, en velen verklaarden nu de wonderbare verschijnselen van 't mesmerisme en 't somnambulisme door diezelfde oorzaak: zij werden spiriten of spiritisten geheeten. Nu ging men met rassche schreden vooruit. Iedere letter van het alphabet werd door een getal beteekend, en de tafel gaf woorden en volzinnen ten antwoord. De gemeenschap met de geesten was dus aangeknoopt. Men ondervroeg de geheimzinnige tafel over de natuur van het wezen, dat in haar sprak [1]), en het antwoord gaf de verzekering, dat er een „geest" of „genius" sprak; hij noemde zijn naam en gaf meerdere inlichtingen nopens zichzelven. Dit feit, door Allan Kardec zelven verhaald, verdient opmerking: die geesten hebben dus zichzelven doen kennen. Men heeft de tusschenkomst der geesten niet slechts moeten aannemen om de fenomenen te verklaren; maar ook de geesten zelven hebben zich in en door de verschijnselen kenbaar gemaakt.

De wijze van spreken was echter langwijlig: hoevele slagen der tafel voor ééne letter, voor één woord, voor één volzin! Doch geen nood: de geesten zullen een ander

1) Allan Kardec, *Le livre des esprits*. Introd., pag. XI

en gemakkelijker middel aan de hand doen; een potlood, op de tafel gelegd, zal het antwoord der geesten schrijven. Deze inlichting werd door de tafel te gelijkertijd in Amerika, in Frankrijk en in andere gewesten gegeven. Ziehier de termen, waarin ze vervat was te Parijs. Een der ijverigste voorstanders van het spiritisme, die zich sedert 1849 op de klopgeesterij had toegelegd, ontving op den 10 Junij 1853, van zijne tafel het volgend bevel:

„Va prendre, dans la chambre à côté, la petite cor-„beille; attaches-y un crayon; place-le sur le papier; mets „les doigts sur le bord."

Hij, wien de geesten gehoorzaamden, was nu op zijne beurt gehoorzaam: hij nam het korfje, hechtte er een potlood aan vast, legde het op een vel papier op de tafel en bragt nu zijne handen op den rand van het korfje. En zie! het korfje begint zich onder zijne hand te bewegen, en het potlood schrijft zeer leesbaar dezen volzin:

„Ce que je vous dis là, je vous défends expressément de le dire à personne; la première fois que j'écrirai, j'écrirai mieux" [1]).

Men begreep spoedig, dat het korfje een willekeurig werktuig was: men kon het door een plankje of ieder ander voorwerp vervangen, mits hij, die het bezigde, een daartoe begaafd persoon was; iedereen echter kan die hoedanigheid verkrijgen door oefening; doch deze wordt dan ook gevorderd om „een medium" of een middelaar tusschen de menschen en de geesten te worden. Weldra werd ook korfje en plankje als noodeloos verworpen: de geesten verklaarden het overbodig. In het jaar 1854 gaven zij in eene vergadering te Munchen in Beijeren (den hoofdzetel der jongste sektarissen) aan de aanwezigen te kennen,

1) Allan Kardec, t. a p.

dat zij voortaan hunne antwoorden zouden geven door een daar aanwezig meisje, omstreeks 25 jaar oud, en Maria Kahlhammer genaamd. Deze plaatste zich nu aan de tafel, nam het potlood in de hand en hoorde de vragen der aanwezigen. Haar arm werd, nu heviger dan zachter en blijkbaar zonder haar toedoen, bewogen, en zij schreef, of liever de geesten schreven door hare hand, het antwoord neder [1]). De schrijvende mediums of typologen werden van toen af zeer veelvuldig, en (gelijk we uit de brochures: „Een medium", „De wedergeboorte", enz. zien) zij schijnen ook in ons vaderland te bestaan [2]). Men begon nu verschillende geesten, vooral die der afgestorvenen, op te roepen, en deze gaven antwoorden. Voor hen, die de vragen stelden, scheen de tegenwoordigheid der opgeroepen afgestorvenen onbetwistbaar: het schrift van den overledene, het antwoord zelf, dat soms niemand dan hem alleen kon bekend wezen, waren voor hen onwederlegbare bewijzen. Het kon niet uitblijven, of er moest nu eene leer der geesten volgen; men ondervroeg ze over de groote en gewigtige vraagstukken van 's menschen leven en zijn toekomstig lot, en uit die antwoorden werd nu de zoogenaamde leer van het spiritisme opgesteld [3]).

Alvorens ik tot mijn tweede deel overga, om u de ware oorzaak dezer verschijnselen aan te toonen, meen ik een

---

1) Perrone, l. c p. 274.

2) De brochures „*Een medium*" enz. zijn van den Heer W. N. Rose, oud-gemeente-architekt van Rotterdam, thans woonachtig te 's Gravenhage, zooals blijkt uit de pas verschenen eerste aflevering van het „*Spiritisch tijdschrift*" onder redactie van S. T. W. Roorda van Eysinga, emeritus Predikant. Het verschijnt in vrije afleveringen bij P. S. Kraft te 's Gravenhage.

3) Allan Kardec, t. a. p.

enkel woord te moeten zeggen over het bestaan der feiten. Velen toch, en vooral onder de geleerden, meenen nog steeds te moeten voortgaan met het feit te ontkennen en alles als bedrog te beschouwen. Ik geloof, M. H., dat die tijd voorbij is. De feiten kunnen moeijelijk geloochend worden. Zonder voor 't oogenblik nog acht te slaan op hunne oorzaak, zijn we redelijkerwijze verpligt het bestaan der feiten aan te nemen. Ziehier eenige der redenen, welke de geleerde Perrone daarvoor aangeeft [1]):

Velen, die er hoegenaamd geen baat bij kunnen vinden de wereld te bedriegen, treden als getuigen op, en die getuigen zijn uit alle standen der maatschappij: niet slechts mannen van voortvarend karakter, maar ook van bezadigd gemoed en ernstig onderzoekenden geest; geleerden zoowel als ongeleerden. Daaronder moeten we vooral hen rekenen, die het mesmerisme eerst te Weenen, vervolgens te Parijs met kracht bestreden hebben, doch later, zonder nogtans de theorie aan te nemen, voor de feiten zijn gezwicht; en zulke zijn niet slechts enkele personen, maar geheele faculteiten, openbare tijdschriften en een groot aantal schrijvers gedurende een tijdvak van 90 jaren. Die allen als leugenaars te bejegenen, gaat zeker niet aan; en ze allen te zamen voor ligtgeloovigen of te goeder trouw misleiden te verklaren, zou toch misschien wel wat eigenwijs wezen; want we vinden

Een tweede niet gering bewijs in de vele uitstekende mannen, om hunne grondige kennis der natuurwetenschappen te regt beroemd, die de feiten erkennen; zoodanigen zijn b. v. Cuvier, La Place, Rostan en anderen, wier opsomming te lang zou wezen [2]). Voegt daarbij het

1) t. a. p. pag. 174 enz.

2) Een geheele lijst kan men vinden in Caroli, *Del Magnetismo animale*, Part. II, cap. 1.

gezag van Lacordaire, Mgr. Sibour, gewezen Aartsbisschop van Parijs, Kardinaal Gousset, Maupied, Guillon, Cauport, Loubert, en niet weinige geestelijken, ook van rang, die toch gewoonlijk, wat ook de wereld moge zeggen, niet zoo gemakkelijk gelooven [1]). Deze getuigenissen hebben te meer kracht, omdat velen onder hen zich eerst langen tijd tegen het aannemen der feiten verzet hebben. Daarbij komt dat niet weinige geneesheeren, ook met eigen nadeel en slechts door de klaarblijkelijkheid gedwongen, de feiten erkend hebben: zoodanigen zijn Georget, Ferrus, Bertrand, Récamier, Fouquier en vele anderen [2]).

Zal ik hier nog bijvoegen de openbare bekendheid dier verschijnselen sedert weldra eene eeuw? Hoevele vijanden het mesmerisme ook geteld hebbe en nog moge tellen, hoe dikwijls men ook in openbare tijdschriften en boeken deszelfs resultaten aan zinsbedrog en zelfs tooverkunst hebbe toegeschreven; toch werden de feiten niet geloochend, ja, openlijk werden ze, hoewel men steeds de verklaring bleef betwisten, op nieuw bevestigd.

In het jaar 1826 werd op nieuw een onderzoek ingesteld door de medische faculteit te Parijs. De daartoe afgevaardigde commissie heeft, na een onderzoek van vijf jaren, haar officieel verslag uitgebragt. Dat zoo bekend verslag, onder den naam van Dr. Husson in 't licht gegeven, bevestigt op nieuw het grootste getal der feiten en legt den tegenstanders het stilzwijgen op.

Bij zulke bewijzen, bij zoo groot aantal en in dit geval geloofwaardige getuigen, zou het vermetel zijn de feiten nog te blijven ontkennen, enkel en alleen omdat ze ons onbegrijpelijk voorkomen. Want wat de beweeggronden aangaat, welke men, behalve het onverklaarbare der zaak,

1) Caroli, t. a. p. blz. 245.

2) Zie De Mirville, *Questions sur les esprits*. Part. I, ch. II.

voor het niet bestaan wil aanvoeren, is het bijna genoeg die te vermelden om ze daardoor reeds te weerleggen.

— Er komen nog vele en groote geleerden tegen op, zegt men.

— Ik geloof het gaarne. Maar was dat niet altijd zoo? Werd, vóór de ontdekking van Amerika, het plan en de berekening van Columbus niet door allen bespot? En toch kwam het tot werkelijkheid. Welken tegenstand ondervonden niet Copernicus en Galilei, toen zij de beweging der aarde en der hemelligchamen van ons zonnestelsel leeraarden? Et pourtant ils se meuvent.

— Maar toch, zoo gaat men voort, 't is zeker en bewezen, dat er veel bedrog bij is.

— Ook dit is waar. Ook nu wordt er onder den naam van magnetisme veel bedrog gepleegd; doch zal nu daaruit volgen, dat al de andere feiten bedrog zijn? Wat zou dan nog waar zijn in de wereld? Daaruit kan men alleen afleiden, dat men de feiten, alvorens ze aan te nemen, wel moet onderzoeken.

Ik houd op, M. H., opwerpingen tegen het bestaan der feiten te weerleggen. Eéne enkele nog, die niet van 'tzelfde gehalte schijnt, meen ik niet te mogen verzwijgen.

— Weet ge wel, zou men mij kunnen vragen, dat het laatste onderzoek, door de faculteit te Parijs ingesteld, geheel en al mislukt is? Dat Dr. Berna, gelijk blijkt uit het verslag van den Heer Dubois van Amiens, voor eene vergadering van geleerden proeven deed en deze hoegenaamd geen resultaat opleverden? Dat hetzelfde plaats vond bij Mejufvrouw Pigeaire, toen zij met haren vader naar Parijs kwam om den prijs te behalen van drie duizend francs, uitgeloofd voor de somnambule, die met gesloten oogen zou lezen? Ook dit was zonder gevolg.

— Ziehier, M. H., het antwoord van den geleerden Pater Perrone [1]):

Wanneer ook eenige proefnemingen tot geen resultaat leiden, dan worden daardoor de reeds verkregen uitkomsten niet te niet gedaan.

En wat het bijzonder feit van Dr. Berna betreft, de deputatie, voor welke hij met zijne somnambule verscheen, bestond uit negen leden, waarvan vijf openlijke tegenstanders waren van het magnetisme ; hun oordeel is dan ook bestempeld geworden met deze veel beteekenende woorden: „assassinat scientifique avec préméditation"; en de Heer Dubois van Amiens heeft het verslag met zooveel kunst en drogredenen zaamgesteld, dat Dr. Berna daartegen openlijk protest indiende. Doch nog eens eene mislukte proefneming zou toch niets tegen het welslagen der andere bewijzen.

Wat het geval aangaat van Mej. Pigeaire, is het duidelijk, dat de parijssche commissie reeds vooraf besloten scheen de premie niet toe te kennen: men weet immers dat Mej. P. las, dat zij las door een viermalen vernieuwden en verdubbelden blinddoek, die niet slechts hare oogen, maar ook een groot gedeelte van haar aangezigt bedekte. Doch zóólang bleef de deputatie moeijelijkheden opperen en den blinddoek veranderen, tot de vader, het dralen moede, den oogsluijer afrukte en met zijne dochter huiswaarts keerde, zonder verder naar den prijs te dingen. Dr. Berna schreef dan ook een brief, aan de academie overhandigd, waarvan het slot luidt:

„L'académie refuse à Mademoiselle Pigeaire le prix de „trois mille francs sous le prétexte de l'insuffisance du „bandeau qui lui intercepte la lumière; je viens faire à

1) t. a. p. pag. 179 en volgende

„Messieurs les commissaires la proposition suivante: cin-
„quante-mille francs sont offerts à celui d'entr'eux, qui
„pourra lire un seul mot avec le bandeau ordinaire de
„Mlle Pigeaire, et dans le cas où MM. Bouillau et Dubois
„(d'Amiens) prouveraient qu'on y voit à merveille, on y
„ajoutera vingt-mille francs."

Dit werd echter niet aangenomen; de brief bleef onbeantwoord, en uitstekende mannen der wetenschap, zooals Adelon, Pelletier, J. Cloquet en Delens hebben tegen de uitspraak der academie, als zijnde onregtvaardig, geprotesteerd. Op die wijze zal de uitgeloofde premie wel nooit geschonken worden.

We moeten dus de feiten aannemen; doch daar geen uitwerksel zonder oorzaak is, zoo blijft ons over, deze aan te toonen. Hier geldt het woord van Bilderdijk:

Gij, Wijzen, steeds bedacht, met onafmeetbre schreden
Natuur, waarheen ze ook sluipt, op 't voetspoor na te treden,
Haar 't kleed te ontrukken waar ze in wegschuilt, elk misleidt,
En met de poging spot der broze menschlijkheid.
Vergeefs bedriegt zij met ijdle fenoménen;
Gij ziet door 't sluierdoek van hare omhuldsels henen.
Geen golving van de lucht, geen etherstraal van 't licht,
Of prikkling van den smaak begoochelt u 't gezicht,
Geen reukwalm, of geen handbetasting. Voor uwe oogen
Is alles één gevoel, op ééne wijs bewogen.
't Zijn vloei- en prikkelstof, en 't werktuig dat ze ontfangt
Verscheiden in zijn vorm, waaraan onze indruk hangt.
Eén zintuig slechts bestaat in die verscheidenheden:
Gevoel. En dit gevoel is zelfbesef en reden.

(*Geestenwareld.*)

II.

We hebben een vlugtigen blik geworpen op de verschijnselen van het dierlijk magnetisme, het somnambu-

lisme en het spiritisme. Ik stelde ze u voor als met elkander verwant en uit elkander ontstaan, en dit, M. H., niet alleen om hunne historische ontwikkeling, maar vooral, zooals gij allen, ik vertrouw het, met mij zult instemmen, om de eenheid van oorzaak.

Ik heb mij tot taak gesteld U die oorzaak aan te toonen: ik verzoek dus al uwe aandacht.

Hadde ik met den naam van spiritisme alléén het oproepen van geesten en het verkeer met geesten door middel der mediums willen aanduiden, mijne taak zou spoedig geeindigd wezen. Ik zou U wijzen op de leer van het spiritisme, welke een zamenweefsel is van valschheden, niet alleen voor den Katholiek, maar voor ieder gezond verstand. De voortdurende tegenspraak tusschen de antwoorden toont ten duidelijkste den meester aan, den vader namelijk der logentaal. Om U daarvan een enkel voorbeeld te geven (want ik wil er niet lang bij stilstaan), behoef ik U slechts te zeggen, dat de geesten, die te Geneve door den beruchten Bort spreken, het Protestantisme en het Calvinisme hemelhoog verheffen, en de stad van Calvijn als de koninginne der steden en het heiligdom der wereld prijzen. Zoo lezen we in een der werken van Bort zelven [1]), dat de opgeroepen geest (ik huiver om het te zeggen), de opgeroepen geest van Christus, die in hunne oogen wel een verheven geest doch geen God is, in dezer voege sprak:

„Cette table n'est point à Bethléhem ... mais elle est à Genève, dans la petite ville que me prépara mon serviteur Calvin: oui, c'est la fille de ce digne missionaire, qui reçoit aujourd'hui les hommes des cieux .... Oui, Genève, ville bénie, qui fut dès son enfance couchée sur

1) *Révélations divines et mystérieuses, ou communications entre le ciel et la terre par le moyen d'une table*, pag 43.

les bras du bon Dieu... Genève, o mon amie! tes cloches ne mêleront point leurs voix aux abominations de Rome."

Welnu, diezelfde geesten verkondigen in Beijeren, dat de Roomsch-Katholieke Kerk de ééne ware is; hier veroordeelen zij het Protestantisme en verdedigen de onfeilbaarheid van den Paus! [1])

Doch genoeg, M. H., de geesten zelven hebben de oplossing gegeven, en hoewel ze in hunne leer het bestaan der duivelen loochenen, hebben ze desniettemin meermalen zichzelven betuigd [2]). Overigens kan onder dit opzigt een Katholiek niet gemakkelijk dwalen, en hij kan moeijelijk te goeder trouw zijn, als hij vergaderingen van spiriten blijft bijwonen.

Doch ik kom tot mijn eigenlijk doel: ik wilde U toonen, dat men de fenomenen van het somnambulisme en 't dierlijk magnetisme in 't algemeen, zooals die zich gewoonlijk voordoen, door geene vloei- of andere stof kan verklaren; dat men noodzakelijk tot de tusschenkomst van geesten besluiten moet.

Om kort en duidelijk te zijn, zal ik eenige beginselen vooropstellen, welke, naar ik meen, door U allen zullen beaamd worden.

De ziel, M. H., is een wezenlijk deel van den mensch. Hoewel van nature een geest, en dus, wat haar bestaan

---

1) *Civiltà Cattol.* Serie terza. Vol. V, p. 41. — Ook in ons Vaderland is die tegenspraak reeds blijkbaar geworden. Zoo lezen we in de eerste aflevering van het boven vermeld tijdschrift over het spiritisme, te 's Gravenhage verschijnend, dat de *rationalistische* zienswijze omtrent Christus in het spiritisch gezelschap *Veritas* te Amsterdam, met de *docetische* zienswijze de Redactie van het tijdschrift in strijd is (blz. 95).

2) Zie Matignon, *Les morts et les vivants.* Des Mousseaux, *La magie*, p. 195 etc.

aangaat, van het stof onafhankelijk, vormt zij toch met het ligchaam ééne zelfstandige natuur [1]).

Die zelfstandige vereeniging, door welke ziel en ligchaam ééne natuur vormen, stelt tusschen die beide deelen de betrekking van vorm tot stof en omgekeerd. Ziel en ligchaam zijn dus niet door een tusschenwezen (het moge dan plastiesch midden, of levensgeest, of electro-magnetiesch- of zenuwvocht, of hoe dan ook genoemd worden), maar onmiddellijk met elkander verbonden. De ziel is waarlijk en door zich zelve, zij is (niet een toevallige of bijkomende, maar) de zelfstandige vorm [2]) des ligchaams en van al deszelfs deelen [3]). Men meene daarom niet, dat ik de aanwezigheid van magnetische vloeistoffen (de kwestie of het magnetisme inderdaad eene vloeistof zij, aan deskun-

---

1) Leibniz en Malebranche vermetigden door hunne respectieve stelsels van de voorbestemde orde (*harmoniae praestabilitae*) en van de gelegenheids-oorzaken (*causarum occasionalium*) de eenheid der menschelijke natuur.

2) Door „toevallige of bijkomende vorm" verstaan de *Scholastici* een vorm, die aan een reeds bestaand subject wordt toegevoegd; door „zelfstandige vorm" een zoodanige, die het subject maakt tot hetgeen het wezen moet: zoo b. v. de ziel maakt het ligchaam tot menschelijk ligchaam, het oog tot menschelijk oog (Cfr. S. Thomas in *Summa* I, qu 76, art. 8, qu. 77, art. 6).

3) Leclerc wilde den *plastischen middelaar*, nog spreken velen onzer moderne physiologen van een middenstof ter verbinding van ziel en ligchaam.

Het Concilie van Vienne echter zegt uitdrukkelijk:

Doctrinam omnem seu positionem, temere asserentem aut vertentem in dubium, quod substantia animae rationalis seu intellectivae *vere* ac *per se* humani corporis non sit forma, velut erroneam ac veritati catholicae inimicam fidei, praedicto sacro approbante Concilio, reprobamus: definientes,... quod quisquis deinceps asserere, defendere seu tenere pertinaciter praesumpserit, quod anima rationalis seu intellectiva non sit forma corporis humani per se et *essentialiter*, tamquam haereticus sit censendus

Ditzelfde decreet is door Leo X in het vijfde Concilie van Lateranen, en nog door Pius IX tegen Günther en vervolgens tegen diens leerling Baltzer vernieuwd

digen overlatende) in 's menschen ligchaam wil ontkennen; dat ligt volstrekt niet in mijne bedoeling. Integendeel, we erkennen de aanwezigheid dier vloeistoffen in ons, en we nemen volgaarne met den H. Thomas van Aquine aan, dat, hoewel er geen sprake kan zijn van eene middenstof ter verbinding van ziel en ligchaam, de ziel evenwel, bij het in beweging brengen des ligchaams, de ligtere en meer geestelijke stoffen als middel gebruikt om de vastere en digtere te bewegen. Doch merkt wel op, dan zijn die vloeistoffen in het organisme opgenomen, deelen in het wezen van het door de ziel georganiseerde ligchaam en zijn dus door de ziel wat ze zijn.

Wijders is de ziel, omdat ze zelfstandige vorm des ligchaams is, in ons het beginsel van alles, wat in ons is. De ziel des menschen namelijk heeft vooral twee soorten van vermogens: die, welke haar als geest eigen zijn en in het wezen der ziel als in hun subject zetelen, het verstand en den wil; en die, welke hun subject niet in het wezen der ziel, maar in 's menschen zaâmgestelde natuur hebben, het zinnelijk waarnemings-vermogen en de zinnelijke neiging of begeerte. Door de ziel nu hebben we niet slechts het denken en het willen, maar ook het zien en het gevoelen. Ja, als wij plaatselijke beweging nemen, als wij groeijen, ook hiervan ligt het beginsel in de ziel. Door de ziel, in één woord, hebben we niet alleen de verstandelijke vermogens met de geesten gemeen, maar krachtens datzelfde beginsel deelen we, gelijk de H. Thomas zegt [1]), ook in het dieren- en plantenleven, ja zijn we, wat we zijn. Er kan dus in den mensch geen spraak zijn van een levensbeginsel, dat van de ziel verschilt.

1) *Summa* I, qu. 76, art. I Anima est primum, quo nutrimur et sentimus et movemur secundum locum, et similiter quo primo intelligimus

Onze ziel, alweder omdat ze zelfstandige vorm is, is in ieder deel des ligchaams geheel aanwezig; doch hoewel overal geheel volgens haar wezen, is ze niet overal geheel volgens hare werking; maar zij ziet in het oog, zij hoort in het oor [1]). Van den anderen kant echter is zij in hare werking aan het ligchaam en deszelfs organen ook gebonden: uit zichzelve, zonder ligchaam, kan zij niet gevoelen, en voor iedere organische werking heeft zij de hulp noodig van het daartoe bestemde orgaan; en wijl iedere levenswerking eene immanente is of in het vermogen zelf voltrokken wordt, zoo kan de ziel niet zien dan in het oog, niet hooren dan in het oor, enz. Kortom, natuurlijkerwijze geen organische werking buiten het organisme, geen bijzondere organische werking buiten het daartoe geeigend orgaan.

De ziel is verder, en alweder omdat zij zelfstandige vorm is, ook voor haar geestelijk kenvermogen eenigermate afhankelijk van de zinnen: de ziel schept zich geen gedachte, maar zij brengt die voort. Om evenwel hare gedachte, haar woord, laat ik zeggen, haar kind te baren, moet de ziel ontvangen, en zij ontvangt niet tenzij door de zinnen. Bij gevolg kan ze natuurlijkerwijze geene gedachten hebben dan die, welke ze door de zintuigen heeft verkregen of uit de reeds verkregene door zamenstelling, ontbinding of afleiding heeft gevormd [2]).

1) *Summa* I, Qu. 6, art 8 Anima tota est in qualibet parte corporis secundum totalitatem perfectionis et essentiae, non autem secundum totalitatem virtutis: quia non secundum quamlibet suam potentiam est in qualibet parte corporis, sed secundum visum in oculo, secundum auditum in aure, et sic de aliis.

2) Dat ik ook dit beginsel onvoorwaardelijk aangeef, zonder op vele stelsels over den oorsprong der gedachten icht te slaan, zonder zelfs van het *Ontologisme* te gewagen, is voor den katholieken wijsgeer geen raadsel. Voor andersdenkenden spreek ik niet; in dat geval toch zou hier kunnen ontwikkeld worden, dat ook de gezonde rede, op straffe van in panhteïsme te vervallen, het *Ontologisme* verwerpen moet.

Na deze beginselen te hebben vooropgezet, zal het mij niet moeijelijk zijn, M. H., mijne stelling te bewijzen.

Onder de verschijnselen van 't somnambulisme zijn er vele, welke eene levenswerking vorderen buiten het organisme; b. v. als de somnambule ziet in het ligchaam van een zieke, op uren afstand; als ze ziet met gesloten oogen, leest door den maagkuil, het achterhoofd of ieder ander lidmaat, dat niet is het orgaan des gezigts. Andere fenomenen eischen, dat ze gedachten en kennissen heeft, welke ze nooit heeft opgedaan, en die ze natuurlijkerwijze niet kan bezitten, zoo b. v. als ze over het organisme oordeelt, over ziekten redeneert, geneesmiddelen aangeeft, welke ze buiten dien magnetischen toestand nimmer leerde kennen; wanneer ze talen spreekt, welke ze nooit geleerd heeft, enz. Weer andere fenomenen schijnen te vorderen, dat de ziel ook zonder behulp des ligchaams gevoelt of waarneemt, zoo b. v. wanneer de somnambule, in eene magnetische extase, op andere ver verwijderde plaatsen als aanwezig, dáár ziet en hoort wat er omgaat, enz.

Welnu, M. H, deze en dergelijke uitwerkselen, welke allen eene denkende en vrij handelende oorzaak vorderen, kunnen den mensch, volgens de wetten, welke zijne natuur regelen, niet worden toegeschreven: ze zijn dus toe te schrijven aan geesten. Doctor Billot, die langen tijd de uitwerkselen van het magnetisme aan eene natuurlijke en stoffelijke oorzaak toeschreef, moest eindelijk de tusschenkomst van geesten erkennen. Lang onderhandelde hij daarover met Deleuze [1]) en vond vele aanhangers, zóó vele, dat men thans bijna geen wetenschappelijke magnetiseurs meer vindt, die nog trachten eene andere verklaring te geven. Ziedaar althans eene zijdelingsche en goede

1) *Correspondance avec Deleuze*

uitwerking van het magnetisme: het bestaan der geesten wordt erkend, het materialisme behoort niet meer tot het gebied der wetenschap.

Maar zijn het nu de booze geesten?

Dat Billot een tijd lang en te goeder trouw geloofd hebbe aan het onderhoud zijner patiënte met haren engel-bewaarder [1]); dat sommigen, die onbewust werktuigen zijn van den Satan, gelooven door hun goeden geest te worden bijgestaan; ik geloof het gaarne, M. H., ik zal meer zeggen: ik ben daarvan overtuigd. Doch wat bewijs ligt daarin? Zoo vaak vertoont zich de booze geest in de gedaante van een engel des lichts.

Het zijn de booze geesten, M.H.; de bewijzen liggen voor de hand. Laat ik U eenige hunner openbaringen doen hooren, uw christelijk gemoed zal U daarbij doen huiveren.

Zij verklaren dan den mensch in 't algemeen voor God of voor het mensch-gewo den Woord [2]), Christus voor een mensch als Socrates, een mensch, die zijn goddelijk werk als overgegoten heeft in de zintuigen eener George Sand (de liederlijkste aller vrouwen); zij stellen, in de plaats van het geheim der H. Drievuldigheid, een Lamennais, eene George Sand en een Beranger: een waar geheel, zooals zij zeggen, in drie personen [3]); zij verkondigen, dat Satan de andere helft is van den Christus en een tot hiertoe ongekende God, maar wiens rijk nu aanstaande is [4]), en op wiens vaandel deze leus zal geschreven zijn: „vrijheid, gelijkheid en broederschap" [5]). Doch ik houd op, U verder deze goddeloosheden op te sommen; het gezond verstand

---

1) t a p. Tom. II. pag. 101 etc.

2) Olivier, *Traité du Magnétisme*, blz. 103.

3) Olivier, d. t. p. blz. 255.

4) Olivier, d. t. p. blz. 340.

5) Vergelijk verder Bizouard, *Des rapports de l homme avec le démon.*

zegt ons trouwens genoeg, dat de goede engelen niet maar zoo gereed staan om op ieder gegeven teeken hunne magt ter beschikking te stellen van een magnetiseur.

Het zijn de booze geesten, M. H., die hier een nieuw middel aanwenden om de menschen te verderven.

Ik zou al te lang worden en misbruik maken van uw reeds lang gerekt geduld, indien ik al de verklaringen, die men aan deze fenomenen heeft trachten te geven, wilde aanhalen en weerleggen. Het zij mij vergund eene enkele te vermelden, die der fluidisten.

Zij dan zeggen: de mensch kan zijne magnetische vloeistof, zijn dierlijk magnetisme, door zijne wilskracht in beweging stellen, en op deze wijze zijne sfeer van magnetisme rondom zich verwijden. Deze vloeistof nu, uiterst fijn zijnde, doordringt de ligchamen, en wijl die vloeistof overal dezelfde is of eene voortzetting van de vloeistof in den mensch, zoo kan deze overal, waar zijne vloeistof doordringt, zien, hooren, in één woord, handelen.

Zeer zeker eene aardig uitgedachte hypothese, doch onzinnig tevens! Immers, M. H., gesteld eens, dat de mensch, hoewel hij daarvan over 't algemeen (iets wat toch voor eene daad, van zijnen vrijen wil afhankelijk, wel gevorderd wordt!) geen bewustzijn heeft; doch gesteld eens, dat hij zijne magnetische vloeistof kan uitstorten: wat dan? Dan moet immers die vloeistof, zoodra ze buiten het bezield organisme treedt, de wetten volgen der onbezielde natuur? Zeg dus niet, dat de ziel door die uitstorting haren werkkring verbreidt; want moogt ge die uitgestorte vloeistof nog organiesch noemen, georganiseerd is ze niet meer. Gesteld dus, dat de mensch, zoo vaak hij het wil, zijne magnetische sfeer uitbreiden kan, dan begrijpt men de niet-onmogelijkheid van sommige fenomenen. Men zou b. v. niet kunnen zeggen: 't is on-

mogelijk, dat die vloeistof de beweging, door de zielskracht in het organisme ontvangen en daar buiten behouden, mechaniesch aan andere voorwerpen, b. v. aan eene tafel, mededeelt en die doet draaijen; dat zij verder door hare eigenschappen in een ander organisme, dat ze doordrongen heeft, verandering van gestel, ja, genezing eener ziekte te weeg brengt; dat de vermogens van dit zóó doordrongen organisme, nu meer verzadigd, in kracht toenemen, en die persoon op verdere afstanden, bij dikke duisternis, misschien zelfs door een voor het gewoon oog ondoorschijnend ligchaam ziet, enz. enz. Dat echter de ziel in die vloeistof buiten het organisme (zegge: *zonder orgaan*) organiesch werkt: dat is, dat blijft onmogelijk.

Het zich beroepen op nog verborgen natuurkrachten kan dus hier niet baten, M. H.. Er zijn zeker nog vele krachten in de natuur, ook in den mensch, die we nog niet kennen; doch de natuur is niet, kan nooit in strijd met zich zelve zijn.

Ontslaat mij, M. H., van het aanhalen en weerleggen van verdere theoriën, opwerpingen en instantiën. Het bestek eener lezing laat niet toe, dat men alles zegge, wat omtrent deze zaak zou kunnen gezegd worden. Behalve de tijdschriften immers zouden alleen de boeken, welke voor en tegen 't magnetisme geschreven zijn, eene niet onaanzienlijke bibliotheek van duizenden boekdeelen vormen. Ik oordeel het beter, M. H., U eenige decreten van onze Moeder de H. Kerk omtrent dit punt mede te deelen en daaruit eenige gevolgtrekkingen af te leiden. Ik doe dit te meer om u nogmaals Gods wijsheid in zijne Kerk te doen bewonderen.

In het jaar 1840 gaf de Congregatie van het H. Officie, daaromtrent geraadpleegd, eenvoudig, zonder verder eenige beslissing te nemen, ten antwoord, dat men bij goede

schrijvers zou te rade gaan. Zij voegde er evenwel bij, dat het eenvoudig aanwenden van natuurlijke, anderszins geoorloofde middelen, mits het geschiede zonder eenige dwaling, tooverij en uitdrukkelijke of stilzwijgende aanroeping des duivels, volgens de zedeleer niet verboden is, zoo dikwijls daarbij een geoorloofd en goed doel beoogd wordt; maar ook van den anderen kant, dat het gebruik van zuiver natuurlijke beginselen en middelen, ter verkrijging van bovennatuurlijke uitwerkselen, om deze natuurlijk te verklaren, niets anders is dan eene volstrekt ongeoorloofde en kettersche misleiding [1]).

In 't jaar 1841 werd aan diezelfde Romeinsche Congregatie een geval voorgesteld met eenige bijzondere omstandigheden, welke daarbij plaats vonden; en zij antwoordde den 21 April: „usum magnetismi, prout exponitur, non licere": het gebruik van 't magnetisme, op die wijze, is niet geoorloofd. Datzelfde antwoord gaf zij op een ander haar voorgesteld geval, den 1 Julij van datzelfde jaar [2]).

Deze antwoorden gaven echter geene beslissing. Ziet gij hier, M. H., de voorzigtigheid der Kerk? Zij beaamt het bestaan der feiten niet, maar antwoordt: in zulk geval — zijn die feiten waar — dan is het ongeoorloofd. Doch men wilde wel weten, waaraan zich te houden. Kardinaal Gousset, de gunstig bekende schrijver over de zedeleer, de volgeling van den kerkleeraar Alphonsus Maria, raadpleegde dan nogmaals den H. Vader in 't jaar 1842 en verlangde een beslissend antwoord. De Groot-Penitencier schreef hem nu, dat hij, wijl de zaak door den H. Stoel nog niet onderzocht was, omtrent het al of niet geoorloofde gebruik nog geen beslissend antwoord geven kon. Daaruit nu heeft de kardinaal Gousset afgeleid,

1) Latijnsche tekst bij Perrone, pag 251.

2) Latijnsche tekst bij Perrone, pag 252

dat de biechtvaders, zijns inziens, de praktijk van 't magnetisme nog niet volstrekt moesten verbieden, doch die konden dulden, mits men daarbij in acht nam, vooreerst, dat én magnetiseur én patient het magnetisme te goeder trouw als een natuurlijk geneesmiddel beschouwden; dat zij ten andere, bij deszelfs gebruik, zedig en overeenkomstig de wetten der zedelijkheid te werk gingen; en dat zij eindelijk tegen alle inwerking des duivels protesteerden. — We voegen daarbij, zegt dan dezelfde Kardinaal, dat dus een biechtvader het dierlijk magnetisme noch aanraden noch goedkeuren moet [1]).

Herhaalde malen omtrent bijzondere gevallen geraadpleegd, gaf de H Stoel, op Woensdag den 28 Julij van 't jaar 1847, op nieuw den algemeenen regel, reeds in 1840 aangeduid, namelijk:

„Het gebruik van 't magnetisme, met terzijdestelling van alle dwaling, tooverij en uitdrukkelijke of stilzwijgende aanroeping des duivels, wel te verstaan het eenvoudig aanwenden van natuurlijke en geoorloofde middelen, is volgens de zedeleer niet verboden, mits het niet strekke tot een ongeoorloofd of om welke reden dan ook verkeerd doel. Het gebruik nu van bloot natuurlijke beginselen en middelen voor waarlijk bovennatuurlijke uitwerkselen, om die op natuurlijke wijze te verklaren, is niets anders dan eene volstrekt ongeoorloofde en kettersche misleiding."

De Kerk veroordeelde dus het magnetisme niet; zij gaf den regel aan, waaruit men genoegzaam kon afleiden, wat te doen stond. Hier gold het woord van Christus: „qui habet aures audiendi, audiat: wie ooren heeft om te hooren, die hoore!"

Wijl men echter voortging het dierlijk magnetisme op dezelfde wijze te beoefenen, rigtte de Congregatie van het

1) *Théologie Morale.* Bruxelles. 1849, pag. 130, no. 425.

H. Officie een Rondgaand Schrijven tot al de Bisschoppen der wereld, waarin deze gewaarschuwd en tot waakzaamheid over de hun toevertrouwde kudde werden aangespoord. Doch ziehier den tekst van dit hoogst belangrijk document.

RONDGAAND SCHRIJVEN DER HOOGSTE HEILIGE ROOMSCHE ALGEMEENE INQUISITIE, AAN ALLE BISSCHOPPEN, TEGEN DE MISBRUIKEN VAN HET MAGNETISME [1]).

Woensdag, 30 Julij 1856. In de algemeene vergadering der Heilige Roomsche en Algemeene Inquisitie, gehouden

---

1) Supremae S. R U. Inquisitionis encyclica ad omnes Episcopos adversus magnetismi abusus.

Feria IV, die 30 Julii 1856.

In Congregatione generali S R. et Universalis Inquisitionis, habita in conventu S. M supra Minervam, Em. ac Rev. DD Cardinales in tota republica christiana adversus haereticam pravitatem Generales Inquisitores, mature perpensis iis, quae circa *magnetismi* experimenta a viris fide dignis undequaque relata sunt, decreverunt, edi praesentes literas encyclicas ad omnes Epicopos *ad magnetismi abusus compescendos*

Etenim compertum est, novum quoddam superstitionis genus invehi ex phaenomenis magneticis, quibus haud scientiis physicis enucleandis, ut par esset, sed decipiendis ac seducendis hominibus student neoterici plures, rati, posse occulta, remota ac futura detegi magnetismi arte vel praestigio, praesertim ope mulierc ularum, quae unice a magnetizatoris nutu pendent.

Nonnullae jam hac de re a S. Sede datae sunt responsiones ad peculiares casus, quibus reprobantur tamquam illicita illa experimenta, quae ad finem non naturalem, non honestum, non debitis mediis adhibitis assequendum ordinantur, unde in similibus casibus decretum est feria IV, 21 Apr. 1841: *Usum magnetismi, prout exponitur, non licere.* Similiter quosdam libros, ejusmodi errores pervicaciter disseminantes, prohibendos censuit S Congregatio. Verum quia praeter particulares casus de usu magnetismi generatim agendum erat, hinc per modum regulae sic statutum fuit feria IV, 28 Julii 1847 „Remoto omni errore, sortilegio, ex plicita aut implicita daemonis invocatione, usus magnetismi, nempe merus actus adhibendi media physica aliunde licita, non est moraliter vetitus,

in het klooster der H. Maria supra Minervam, hebben de Doorluchtige en Hoogwaardige Heeren Kardinalen, algemeene Inquisitoren voor geheel de Christenheid tegen de kettersche boosheid, na rijpelijk overwogen te hebben wat van alle zijden door geloofwaardige mannen omtrent de proefnemingen van het magnetisme is berigt geworden, besloten dezen Rondgaanden Brief tot al de Bisschoppen

---

dummodo non tendat ad finem illicitum aut quomodolibet pravum. Applicatio autem principiorum et mediorum pure physicorum ad res et effectus vere supernaturales, ut physice explicentur, non est nisi deceptio omnino illicita et haereticalis "

Quamquam generali hoc decreto satis explicetur licitudo aut illicitudo in usu aut abusu magnetismi, tamen adeo crevit hominum malitia, ut, neglecto licito studio scientiae, potius curiosa sectantes, magna cum animarum jactura ipsiusque civilis societatis detrimento, ariolandi divinandive principium quoddam se nactos glorientur. Hinc somnambulismi et clarae intuitionis, uti vocant, praestigiis mulierculae illae gesticulationibus non semper verecundis abreptae, se invisibilia quaeque conspicere effutiunt, ac de ipsa religione sermones instituere, animas mortuorum evocare, responsa accipere, ignota ac longinqua detegere, aliaque id genus superstitiosa exercere ausu temerario praesumunt, magnum quaestum sibi ac dominis suis divinando certo consecuturae In hisce omnibus, quacunque demum utantur arte vel illusione, cum ordinentur media physica ad effectus non naturales, reperitur deceptio omnino illicita et haereticalis, et scandalum contra honestatem morum.

Igitur ad tantum nefas, et religioni et civili societati infestissimum, efficaciter cohibendum, excitari quam maxime debet pastoralis sollicitudo, vigilantia ac zelus episcoporum omnium Quapropter quantum divina adjutrice gratia poterunt locorum Ordinarii, qua paternae caritatis monitis, qua severis objurgationibus, qua demum juris remediis adhibitis, prout attentis locorum, personarum, temporumque adjunctis expedire in Domino judicaverint, omnem impendant operam ad hujusmodi magnetismi abusus reprimendos et evellendos, ut dominicus grex defendatur ab inimico homine, depositum fidei sartum tectumque custodiatur, et fideles sibi crediti a morum corruptione praeserventur.

Datum Romae in cancellaria S. Officii, apud Vaticanum, die 4 Augusti 1856

V. Card. Macchi.

te rigten, ten einde de misbruiken van het magnetisme tegen te gaan.

Immers het is gebleken, dat een nieuw soort van bijgeloof wordt ingevoerd door de magnetische verschijnselen, waarmede zeer vele nieuwgezinden zich beijveren, niet om, zooals het betamen zou, de natuurlijke wetenschappen tot klaarheid te brengen, maar om de menschen te bedriegen en te misleiden, dewijl zij meenen, dat door de kunst of het bedrog van het magnetisme, vooral met behulp van vrouwspersonen, die enkel en alleen van den wenk des magnetiseurs afhankelijk zijn, verborgen, verwijderde en toekomstige dingen kunnen ontdekt worden.

Er zijn omtrent deze zaak door den H. Stoel reeds eenige antwoorden op bijzondere gevallen gegeven, waarmee zulke proefnemingen als ongeoorloofd worden verworpen, welke de strekking hebben om een niet natuurlijk, een niet goed doel met niet behoorlijke middelen te bereiken; waarom voor dergelijke gevallen, op Woensdag 21 April 1841, besloten is: Dat het gebruik van het magnetisme op die wijze, als het wordt blootgelegd, niet geoorloofd is. Zoo heeft de H. Congregatie ook gemeend eenige boeken, die dusdanige dwalingen hardnekkig verspreiden, te moeten verbieden.

Dewijl echter, buiten de bijzondere gevallen, ook over het gebruik van het magnetisme in het algemeen moest gehandeld worden, zoo is, op Woensdag 28 July 1847, bij wijze van regel aldus vastgesteld: „Met terzijdestelling van alle dwaling, tooverij en uitdrukkelijke of stilzwijgende aanroeping des duivels, is het gebruik van het magnetisme, wel te verstaan het eenvoudig aanwenden van natuurlijke en anders geoorloofde middelen, volgens de zedeleer niet verboden, mits het niet strekke tot een ongeoorloofd of om welke reden dan ook verkeerd doel. Het gebruik nu van

bloot natuurlijke beginselen en middelen voor waarlijk bovennatuurlijke dingen en uitwerkselen, om die op natuurlijke wijze te verklaren, is niets anders dan eene volstrekt ongeoorloofde en kettersche misleiding."

Ofschoon door dit algemeen decreet het geoorloofde of het ongeoorloofde in het gebruik of misbruik van het magnetisme genoegzaam verklaard wordt, is echter de boosheid der menschen dermate toegenomen, dat zij (de geoorloofde studie der wetenschap verwaarloozende en liever, tot groot nadeel der zielen en tot schade zelfs van de burgerlijke maatschappij, naar vreemde dingen vorschende) zich beroemen een nieuw middel van waarzeggen en voorspellen te hebben gevonden.

Vandaar dat die vrouwspersonen, door de kunstenarijen van het somnambulisme en van de zoogenaamde klaarzigtigheid, met niet altijd eerbare handbewegingen, buiten zich zelve gebragt, bazelen dat zij allerlei onzigtbare dingen duidelijk zien, en in vermetelen overmoed het wagen, zelfs over de godsdienst te handelen, de zielen der afgestorvenen op te roepen, [van deze] antwoorden te ontvangen, onbekende en verwijderde zaken te ontdekken en andere gelijksoortige bijgeloovigheden in praktijk te brengen, zekerlijk om door die waarzeggerij aan zich zelve en hare meesters groot gewin te verschaffen [Act. XVI, 16].

En wijl in al deze dingen, wat kunst of zinsbedrog men daartoe dan ook bezige, natuurlijke middelen tot niet natuurlijke uitwerkselen geordend worden, zoo ligt daarin eene volstrekt ongeoorloofde en kettersche misleiding en eene ergernis voor de eerbaarheid der zeden.

Om derhalve een gruwel, die zoo groot en niet alleen voor de godsdienst maar ook voor de burgerlijke maatschappij allerverderfelijkst is, krachtdadig te keer te gaan,

moet de herderlijke bezorgdheid, waakzaamheid en ijver van al de Bisschoppen ten zeerste worden opgewekt.

De Bisschoppen derhalve zullen, zooveel zij met de hulp van Gods genade vermogen, én door vaderlijke en liefdevolle vermaningen, én door strenge berispingen, én eindelijk door geregtelijke middelen, zooals zij het naar gelang van plaatsen, personen en omstandigheden in den Heer dienstig oordeelen, al hunne kracht inspannen om dusdanige misbruiken van het magnetisme tegen te gaan en uit te roeijen, opdat de kudde des Heeren tegen den vijandigen mensch worde verdedigd, de schat des geloofs ongeschonden bewaard, en de hun toevertrouwde geloovigen tegen het bederf der zeden beveiligd worden.

Gegeven te Rome, in de kanselarij van 't H. Officie, bij het Vatikaan, den 4 Aug. 1856.

(W. G.) S. Card. Macchi.

Ziedaar, M. H., de verklaring der Kerk. Wat moeten we daaruit afleiden?

1°. Dat het onzin is, zoo in 't algemeen te beweren: „de Kerk heeft het magnetisme veroordeeld." De Kerk heeft niet het magnetisme, maar het kettersch misleiden door middel van het magnetisme veroordeeld.

2°. Dat het magnetisme, voor zoover daarbij over godsdienst wordt geraadpleegd of zielen van overledenen ondervraagd worden, zeer zeker is: „eene volstrekt ongeoorloofde en kettersche misleiding."

3°. Dat de somnambule, die, over ziekten geraadpleegd, in het organisme of op een afstand ziet; over dit organisme, over ziekten en geneesmiddelen, ook zonder dat ze die kennissen ooit te voren heeft opgedaan, redeneert, volgens de boven uiteengezette beginselen van den H. Thomas wel degelijk valt onder de categorie dergenen, van welke het decreet zegt: „in die klaar-

zigtigheid .... wagen zij het ..... onbekende en verwijderde zaken te ontdekken", en het daarom niet geoorloofd is zulke somnambule of voor zichzelven te raadplegen, of anderen daartoe raad te geven of behulpzaam te zijn. Eindelijk

4°. Dat men zich niet kan beroepen op godgeleerden, die (hoe veilig overigens hunne leer ook moge wezen) hunne zedeleer geschreven hebben vóór het bekend worden van dit laatste document. Deze immers, zooals b. v. Gury (Compend. Theol. Mor. Cap. II. Appendix de magnetismo animali), uitgegeven in 1853; Scavini (Theol. Mor. Universa, Vol. II. Tract. V. Cap. III, art. III. Coroll. de magnetismo, ut vocant, animali) verschenen in hetzelfde jaar 1853; Gousset (Theol. Morale, Vol. I p. 130, n°. 425) reeds in 1849 uitgegeven, en anderen — deze, zeg ik, hebben zich neutraal gehouden, en zij moesten het doen. Doch, gelijk Pater Perrone [1]) teregt aanmerkt, hunne leer moet overeenkomstig deze laatste beslissing gewijzigd worden.

Ik eindig M. H., met een laatste woord:

Wij zijn katholieken. Het rijk der geesten is ons derhalve niet vreemd: we onderhouden ons in 't gebed met God en zijne engelen en heiligen.

Welnu, als we God aanbidden en zijne wet onderhouden, als we de inspraken onzer goede engelen niet versmaden, als we, volgens de leer der Kerk, het voetspoor der heiligen drukken; dan wordt in ons bewaarheid het woord van Paulus: conversatio nostra in coelis est [2]), dat we namelijk reeds hier op aarde met de hemelingen om-

1) P. 255.

2) Ad Philip. III, 20.

gaan, als een flaauwe doch reeds kostbare voorsmaak van die zoete zamenleving, welke ons dan, wanneer dit sterfelijk ligchaam de onsterfelijkheid, dit bederfelijk vleesch de onbederfelijkheid zal hebben aangetrokken, met God en de hemelsche geesten wacht!

C. Wulfingh.

Het mirakel te Soriano. [1])

Op den 15en September 1870 werd in het stadje Soriano, in Calabrië, een bij de Napolitanen wel bekend feest gevierd: de Gedachtenis van den H. Dominicus te Soriano. Dezen Heilige noemen de bewoners van Soriano en geheel de omstreek hunnen avvocato; zijn algemeen voor mirakuleus gehouden beeld wordt sedert de zestiende eeuw in de heerlijke kerk van het in 1863 opgeheven Dominikanenklooster te Soriano bewaard, door talrijke bedevaartgangers bezocht en in hooge eer gehouden. Uit Soriano verbreidde zich eene levendige devotie tot den H. Dominicus over de verschillende provinciën van het Koningrijk Napels, zoo zelfs dat in 1640 de Bisschoppen en de Staten hem tot patroon van het Napolitaansche volk verkozen, „om het groot getal mirakelen, „die het den Heer behaagd heeft uit te werken", zoo schreven de Staten des Koningrijks aan Paus Urbanus VIII, „en om de menigte bijzondere gunsten, die de godde„lijke goedheid voortdurend bij het heilige beeld van

1) *Le Miracle de Saint Dominique à Soriano* par le rév. Pere Fr. Pie Marie Rouard de Card, ex-Provincial des frères Prêcheurs, Docteur en Théologie. Louvain, C J Fonteyn, Père. Paris, Poussielge Frères. 1871.

„Soriano verleent... Wij zien dagelijks met welken god-
„vruchtigen drang men uit de meest verwijderde landen,
„als naar een zeker toevlugtsoord in allen nood, daar-
„heen trekt, en met welke vreugde men van daar
„terugkeert, na de weldaad, waarom men gebeden heeft,
„verkregen te hebben."

De jaarmarkt, die van oudsher op den 15 September gehouden wordt en den naam draagt van St. Dominicusmarkt, had ook in 1870 een grooten toevloed van koopers en verkoopers naar de stad getrokken; doch door den druk der tijden en den bij velen erg afgenomen geloofsijver was het niet mogelijk geweest de kerk, waarin het feest zou gevierd worden, met de vroeger gebruikelijke kostbaarheid te versieren. Alleen hadden de leden der Broederschap van den Rozenkrans, zooveel ze nog vermogten, het kerkgebouw met tapijten en bloemen een feestelijk aanzien gegeven, zwakke, maar opregte hulde van hunne liefde en hun vertrouwen. Tevens was in het schip der kerk, vóór het hoogaltaar een gepolychromeerd beeld van den H. Dominicus geplaatst; dit was in het jaar 1856 door Joseph Antonius Ruffo in lindenhout gesneden; op eenigen afstand had men waskaarsen en bloemen er om heen gezet.

Wel werd nog, volgens oud gebruik, ten twee ure des morgens de Nacht-mis gezongen en door vele geloovigen bijgewoond, maar hun aantal kwam niet in vergelijking bij de menigte van vreemden en stedelingen, die zich anders in de kerk verdrong; en later, ten elf ure des morgens, hoe geheel anders was het toen dan in vorige jaren! Voorheen werd dan de Hoogmis opgedragen, en daarna trokken de ontelbare geloovigen in plegtige processie het kerkgebouw uit, om de straten der stad van godsdienstige liederen te doen weêrgalmen. Maar deze proces-

sie werd dit jaar voor het eerst niet gehouden, en daarom was ook de gewone Hoogdienst achterwege gelaten; buiten eenige vrouwen, die voor het beeld des Heiligen en de altaren geknield lagen, was de kerk ledig.

Er greep toen onder die stille gewelven iets plaats, dat een geheelen omkeer in de gemoederen der Sorianers en een allersterkste vermeerdering en opwekking hunner devotie tot den H. Dominicus veroorzaakte. Welk een buitengewone geestdrift heerschte er des avonds, na de onverschilligheid van den morgen; en welk een levendige eerbied voor den Beschermheilige, welke vurige gebeden, welke blijde gezangen, welk een onophoudelijk aangroeijend getal van geloovigen in het nu te kleine kerkgebouw! De Sindaco van Soriano had, in weerwil der vigerende politie-bepalingen, die 's avonds alle godsdienstige optogten verbieden, aan den algemeenen drang wel moeten toegeven en veroorloofd, dat er nog eene processie door de straten zou gaan. Eenige invloedrijke personen hadden deze plegtigheid opgezet en er de kosten van op zich genomen; twee derden van Soriano 's bevolking volgden het beeld van den H. Dominicus, dat werd rondgedragen, en nooit was er te Soriano, bij menschengeheugenis, eene processie met een zoo groot enthusiasme en met zulke uitingen van godsdienstig gevoel gehouden als deze.

Wat was de oorzaak dezer plotselinge verandering, wat had de liefde der Sorianers voor hunnen Patroon zoo eensklaps en zoo sterk aangevuurd?

Hoe anderen er ook over denken, hoe bijtend ook de glimlach zij, dien we op de lippen van enkelen onzer lezers reeds zien spelen, wij meenen de verklaring, die toen te Soriano op bijna aller tongen was, hier gerust te mogen meêdeelen: men riep het uit, en men gevoelde het: God heeft zijnen dienaar Dominicus met een mirakel ver-

heerlijkt en ons eene geheel bijzondere genade geschonken! — Want mogt de een de beteekenis van hetgeen er des morgens in de kerk met het beeld van den Heilige gebeurd was zóó, en de andere weêr anders opvatten, het ernstige gedeelte der bevolking beschouwde het feit als een door God gegeven teeken om de Kerk in dezen tijd harer beproeving te troosten en aan te moedigen; zelfs zij die te Soriano door den tijdgeest tot volslagen ongeloof omtrent het Christendom vervoerd waren, stonden verbaasd en beschaamd en zwegen.

De waarheid van het mirakel te Soriano is zeker niet in hoogste beroep uitgemaakt, maar toch door betrouwbare getuigen, een zeer naauwgezet onderzoek en de uitspraak van het bevoegde gezag bevestigd.

De Katholieke Kerk is niet zoo spoedig gereed om in een of andere buitengewone gebeurtenis een wonder te zien en te erkennen; integendeel zij verbiedt nieuwe mirakelen aan te nemen, wanneer het mirakuleuze karakter der feiten niet door het bevoegde gezag onderzocht en erkend is; en zoolang de over de geheele wereld verspreide of in een Algemeen Concilie vergaderde Kerk of de ex cathedra leerende Paus een feit niet als een mirakel te gelooven hebben voorgesteld, verpligt het geloof niemand om een of andere gebeurtenis voor mirakuleus aan te nemen, al zou hij daartoe overigens door de meest afdoende gronden eener natuurlijke zekerheid genoopt worden.

Wanneer men de bepalingen van het canonieke regt en de gewone handelwijze der kerkelijke overheden nagaat, dan zal men — al versta ik onder dit algemeene woord ook onbevooroordeelde niet-Katholieken — ligtelijk overtuigd worden van de bezadigdheid, de voorzigtigheid, de conscientieuse naauwgezetheid, waarmede de Kerk bij de beoordeeling van voor mirakuleus opgegeven feiten te werk gaat.

Het Concilie van Trente bepaalde, dat „ er geene nieuwe „ mirakelen moeten aangenomen worden, tenzij nadat de „ Bisschop ze hebbe onderzocht en goedgekeurd"; en deze moet „ den raad van godgeleerden en andere godvruchtige „ mannen inwinnen, om daarna te doen wat volgens zijn „ oordeel met de waarheid en de godsvrucht overeenkomt." (Sessio XXV. De invocatione sanctorum.)

Ziedaar het algemeene voorschrift; op welke wijze nu wordt dit bisschoppelijk onderzoek geleid, wat wordt er voor de uitspraak vereischt?

De kerkelijke regtsgeleerden toonen uit andere teksten van het canonieke regt aan, dat het onderzoek aangaande een mirakel zoo naauwgezet en streng mogelijk behoort te wezen; dit slaat van zelf vooral op het getuigen-verhoor; in den regel kan de werkelijkheid van een mirakel alleen door meerdere onwraakbare en beëedigde getuigen bewezen worden. Daarenboven moeten hunne getuigenissen niet op zich zelve staan en ze moeten over feiten loopen, die de getuigen zelf gehoord, gezien of ondervonden hebben, en eindelijk wordt vereischt, dat de bisschop of zijn gemagtigde ieder der getuigen afzonderlijk ondervrage.

Bij de beoordeeling van het feit, dat te Soriano plaats greep, werden al deze voorschriften opgevolgd. De zeer eerwaarde Rouard de Card heeft in de boven aangekondigde brochure den ganschen loop van het kerkelijk geding met de belangrijkste aktestukken publiek gemaakt. Tot deze laatste behooren de voornaamste verklaringen der 61 getuigen. Bij het doorloopen hunner namen ziet men, dat zij tot alle standen der maatschappij behooren; verscheidene hunner zijn van de verstandigste en aanzienlijkste lieden van Soriano en den omtrek.

De schrijver der genoemde brochure is bijzonder goed in staat ons het wonder van Soriano en den loop van het

bisschoppelijk onderzoek te beschrijven; hij was een dergenen, die door den Bisschop van Mileto gemagtigd werden om ter plaatse zelf het canonieke onderzoek te houden. Soriano ligt in het bisdom Mileto.

Deze enquête is niet slechts een voorbeeld, hoe streng de kerkelijke praktijk de hier van toepassing zijnde voorschriften van het canonieke regt opvat. maar tevens juist daarom een waarborg, dat de werkelijkheid en het mirakuleuze karakter van het feit des 15^{en} Septembers 1870 op deugdelijke gronden wordt aangenomen.

Dit onderzoek werd gevolgd door de bisschoppelijke sententia, die ons eene naauwkeurige beschrijving aanbiedt van het wonder van Soriano.

Wij, Philippus Mincione, doctor in de godgeleerdheid en meester van het godgeleerde collegie te Napels, door de genade Gods en de gunst van den H. Stoel, bisschop van Mileto, baron van Galatro enz.,

Ter eere van God en van zijne Heiligen,

Overwegende, dat een voor mirakuleus gehouden feit op den 15^{en} September 1870, in de Dominikanenkerk te Soriano heeft plaats gegrepen;

Overwegende, dat het onze pligt was omtrent dit feit een onderzoek in te stellen; dat het bevel tot een canoniek geding door Ons gegeven is, en de meest naauwgezette onderzoekingen door onze gemagtigden gedaan zijn;

Overwegende, dat het onze pligt is, nu, in het belang der zielen, die aan onze herderlijke zorg zijn toevertrouwd, over den aard van dat feit eene uitspraak te doen;

Overwegende, dat men den 15^{en} September ll. te Soriano, in de Dominikanenkerk, het feest der Gedachtenis van den H. Dominicus vierde, en dat dit feest, hetwelk sedert verscheidene eeuwen een volksfeest is, er een grooten toeloop van geloovigen had heen getrokken;

Overwegende, dat het beeld van den Heilige sedert den vorigen dag ..... was uitgesteld geworden in de kerk, buiten het priesterkoor en vóór het hoogaltaar, een weinig naar de linkerzijde; dat hetzelfde beeld stevig op twee tafels was gezet, met een verhemelte er boven van verguld carton, en dat met draperiën versierd was, terwijl de koorden, waaraan dit opgehangen was en die, welke het moesten regt houden, het beeld niet raakten; [hier volgt eene omstandige beschrijving van het verhemelte] dat het een gesneden massief houten beeld is, van natuurlijke grootte en beschilderd, en dat het den H. Dominicus voorstelt;

Overwegende, dat den vorigen dag des avonds en den anderen morgen, na de H. Mis, die bij pauselijk privilegie des nachts gezongen wordt, het beeld op eene buitengewone wijze in beweging gezien is, en dat deze bewegingen, hoewel ze niet met dezelfde naauwkeurigheid als later zijn gadegeslagen, toch van groot belang zijn, wanneer men ze beschouwt in verband met latere bewegingen;

Overwegende, dat het beeld van elf uur tot den middag door verscheidene personen in beweging gezien is, welke gezamentlijk of achtereenvolgens alle waarnemingen gemaakt hebben om zich te verzekeren, dat deze bewegingen geene natuurlijke oorzaak hadden; dat zij er met eenige personen en met de leden hunner huisgezinnen in vertrouwen over gesproken hebben, en dat, zoo zij dit verwonderlijke feit niet meer bekend hebben gemaakt, zulks door beweegredenen van voorzigtigheid of bescheidenheid wordt verklaard;

Overwegende, dat, toen omstreeks den middag het feit publiek geworden was, de menigte der bewoners van Soriano en die der vreemdelingen, welke ter gelegenheid van de kermis bijeengekomen waren, aangetrokken is door de kreten van verbazing, die het verwonderlijke feit in de kerk te weeg bragt, en daar gedurende meer dan een uur de onverklaarbare bewegingen van het beeld heeft kunnen gadeslaan;

Overwegende, dat dit beeld, volgens de verklaring der ge-

tuigen, welke hetzelve het best hebben kunnen gadeslaan, zich naar voren en naar achteren en van de linker- naar de regterzijde, d. i. in den vorm van een kruis, bewoog, en dat deze beweging plaats had, terwijl de tafels, waarop het beeld was gezet, onbewegelijk bleven;

Overwegende, dat de beweging niet kan verklaard worden door een inwendig mechanisme, noch door de werking van iemand die zich verborgen hield, daar het een massief houten beeld is, en de naauwlettendste onderzoekingen geconstateerd hebben, dat het volkomen geïsoleerd was;

Overwegende, dat de wind deze beweging niet kan hebben veroorzaakt, daar het beeld stevig op de tafels, welke het droegen, was neêrgezet, en vier personen het met moeite konden in beweging brengen; de koorden, waaraan het verhemelte hing, raakten het beeld nergens; terwijl overigens geconstateerd is, dat er geene slingering of beweging in de draperien van het verhemelte is waargenomen, evenmin als in de ontstoken waskaarsen, die naast het beeld stonden;

Overwegende, dat er evenmin een gezigtsbedrog bij heeft kunnen zijn, dewijl de beweging van het beeld is gadegeslagen door eene menigte van personen, die digt bij of op een afstand en in de meest verschillende rigtingen stonden; het verhemelte, dat alleen de oorzaak van dit gezigtsbedrog kon wezen, is verwijderd, en men zag, dat de beweging zich nog sterker dan te voren voortzette;

Overwegende, dat het beeld meermalen en door verscheidene personen is vastgehouden om het stil te doen staan, en dat men degenen, die beproefden het tegen te houden, door de beweging van het beeld heeft zien meêslepen;

Overwegende, dat men het beeld ter hoogte eener halve palm heeft zien opheffen, en dat deszelfs beweging het sterkste was in het hoofd; dat de regterhand, die gesloten is, open

ging en zich heen en weêr bewoog als een girandola, zeggen de getuigen [1]); dat de lelie, die in de linkerhand was, zich naar alle zijden bewoog, dat hetzelfde met den stralenkrans en de metalen ster, die op het hoofd geplaatst was, gebeurde, en dat, zooals de getuigen zeggen, deze beweging sterker was dan wanneer het beeld in de processie wordt rondgedragen;

Overwegende, dat het gelaat van den Heilige verschillende kleuren heeft aangenomen, overgaande van het levendigste incarnaat tot eene uiterste bleekheid, en dat het achtereenvolgens, even alsof het leefde, de verontwaardiging en de kalmte uitdrukte; dat men het voorhoofd zich heeft zien rimpelen en het gelaat met zweetdruppels bedekt worden, dat de oogen zich naar alle rigtingen bewogen en zich het meest met eene uitdrukking van zachtmoedigheid en vertrouwen naar het beeld van Onze Lieve Vrouw van den Rozenkrans wendden; dat de lippen zich openden als bij iemand die iets zeggen wil;

Overwegende, dat een en zestig getuigen gehoord zijn, en dat het onderzoek niet verder is voortgezet, dewijl het onzen gemagtigden voorkwam, dat er bewijzen in overvloed waren; al deze getuigen leggen getuigenis af over hetgeen zij zelve gezien hebben; allen komen in de hoofdzaak omtrent de feiten overeen; en zoo eenigen meer schijnen opgemerkt te hebben, dan wordt dit verklaard door de meerdere of mindere nabijheid der plaats, die zij in de kerk innamen, en door het oogenblik, waarop zij hunne opmerkingen hebben kunnen maken;

Overwegende, dat het zelfbedrog van een zoo groot getal personen welligt een moeijelijker te verklaren feit zou zijn dan het feit, waarvan sprake is;

Overwegende, dat, zoo geene andere natuurlijke verklaring

1) Door deze spreekwijze bedoelen zij, dat de hand in een snelle ronddraaijende beweging was, een gebaar, dat aan de zuidelijke volken bij hevige gemoedsaandoening eigen is.

van het feit kan gegeven worden, de omstandigheden van tijd, van plaats en de zedelijke uitwerkselen, op de bevolking te weeg gebragt, iedere andere tusschenkomst, die niet in waarheid bovennatuurlijk is, uitsluiten;

Overwegende, dat het bij Ons bekend en door het onderzoek gebleken is, dat er buitengewone gunsten, zelfs voor het tijdelijke, verkregen zijn, en dat de zedelijke uitwerkselen zoowel voor de bevolking van ons bisdom als voor die van Soriano, zeer gelukkig zijn geweest;

Na aanroeping van den Heiligen Naam van God,

Verklaren, dat in de bewegingen van het beeld des Heiligen Dominicus op den 15en September 1870, zooals wij het beschreven hebben, alles bovennatuurlijk en mirakuleus is.

Mileto, 11 Februarij 1871.

† Philippus,
Bisschop van Mileto.

Wie de brochure van den zeer eerwaarden Rouard de Card leest, begrijpt, dat Mgr. Mincione deze uitspraak met een hoogen graad van moreele zekerheid doen kon; ieder Katholiek weet overigens, dat zijne Hoogwaardigheid niemand heeft willen verpligten om dit ambtelijk oordeel, hoe rijp overlegd en hoe gegrond het ook zijn moge, voor uitgemaakt zeker en ontwijfelbaar te houden: maar zijne sententia geeft aan ieder het regt om in het feit van Soriano een waar wonderteeken der goddelijke almagt te erkennen.

H. J. J. Prenger.

VERSCHEIDENHEDEN.

P. C. van den Berg, De Ideis divinis [1]).

Genoemd werk wordt door de *Civiltà* (4 Gennaio 1873) volgenderwijze aangekondigd en gerecenseerd.

Daar reeds zoo menige philosophische cursus volgens de principen van den H. Thomas van Aquine, niet alleen in Italië maar ook in Frankrijk, Spanje en Duitschland, het licht zag, heeft P. van den Berg het teregt nuttiger geacht de leeringen van dien H. Doctor over de goddelijke ideeën of liever het goddelijk wezen als *prototypon* aller dingen, een der belangrijkste punten zijner doctrien, meer in het breede te behandelen.

De schrijver had juist gezien, toen hij het den grondslag, het levensbeginsel der geheele philosophie noemde. " *Tanta vis in ideis constituitur*, zeide de H. Augustinus, *ut nisi iis intellectis sapiens nemo esse possit*" [2]).

En de koortsachtige droombeelden van Hegel's systeem, die juist door vooropstelling van- en voortredenerend uit zijne ideeën-theorie, in het gedrogtelijkst pantheïsme, die ver-

1) *seu de divina essentia, prout est omnium rerum Idea et primum exemplar, juxta doctrinam Doctoris Angelici D. Thomae Aquinatis, contra Pantheismum praesertim Idealisticum, aliosque errores modernos.* Auctore fr. P. C. v. d. Berg, Ord. Praed. S. Th. Magistro Stud. Reg. in Coll. Huissensi. Buscoduci, apud G. Mosmans. 1872. Un vol. in 8°. — Ingezonden.

2) *Liber de* 83 *quaestionibus, qu.* 46.

giftigde bron aller zedelijkheid en wetenschap besmettende dwalingen, vervalt; die droombeelden pleiten voor de bijzondere opportuniteit dezer verhandeling in onze dagen. „*Ex hac infesta Hegelianismi radice*, merkt onze schrijver aan, *pullulavit et pullulat tum auri, divitiarum ac voluptatum fames late serpens, tum immanis turba hominum, qui sub specie reformandi humanam societatem et instaurandi aequalitatem et libertatem inter homines, societatem ipsam funditus subvertere pertentant, Christianam Religionem, quae ipsorum conatibus obstat, acri odio persequuntur, ac denique hominum divinitatem proclamantes, divinitatem simul proclamant materiae, carnis et passionum*" [1]).

Volgens den H. Thomas is de idee: „*forma rei praeter ipsam existens*", de buiten haar bestaande vorm eener zaak. Zij kan speculatief en practiesch zijn. Is zij enkel de voorstelling van eenig voorwerp, en alzoo slechts het beginsel van kennis, dan noemt men haar speculatief; is zij echter het beginsel eener werking, als zijnde datgene, wat de werkende persoon zich ter navolging voorstelt, zoo heet men haar practiesch. Deze laatste is hare beteekenis in meer eigenlijken zin; want in de beteekenis dezes woords schijnt niet zoozeer een louter verstandelijke voorstelling te liggen als wel een zoodanige verstandelijke voorstelling, die eenigermate invloed heeft op een werking naar buiten; dat laatste nu is het eigenaardige van de forma exemplaris.

Vervolgens bewijst de schrijver, dat zoodanige ideeën in God, den verheven Maker des heelals, werkelijk bestaan. Doch in Hem zijn zij niets dan het goddelijk wezen, in zoover het zich zelven, tot op een bepaalden graad van gelijkheid, mededeelbaar en navolgbaar door schepselen kent. Een gevolg daarvan is, dat zij door ons nimmer (gelijk de Ontologisten beweren) onmiddellijk kunnen worden aanschouwd. Zonder inzage (intuitie) van het goddelijk wezen zelve, is ook die der goddelijke ideeën onmogelijk, vereenzelvigd als zij zijn met dat goddelijk wezen zelven. „*Non est possibile*, zegt

1) Pag 7.

de H. Thomas, *quod aliquis videat rationes aeternas in ipsa divina essentia, ita quod eam non videat*" [1]). En de reden, die hij daarvoor aangeeft, is deze: "*ratio idealis non addit supra divinam essentiam nisi respectum ad creaturas;* en: *prius est aliquid cognoscere in se, quam cognoscere illud per comparationem ad aliud.*" Ook kan het onderscheid, dat zij tusschen Gods *wezen* en *zijn* of tusschen *volmaakt* en *onvolmaakt zien* trachten te maken, den Ontologisten evenmin baten. Het eerste weerlegt hij aldus: *Esse dupliciter dicitur; uno modo significat actum essendi, alio modo significat compositionem propositionis, quam anima adinvenit conjungens praedicatum subjecto. Primo igitur modo accipiendo esse, non possumus scire esse Dei, sicut nec ejus essentiam, sed solum secundo modo. Scimus enim quod haec propositio, quam formamus de Deo, cum dicimus Deus est, vera est; et hoc scimus ex ejus effectibus* [2]). En aangaande het tweede zegt hij: *Visio beati a visione viatoris distinguitur non per hoc quod est perfectius vel minus perfecte videre, sed per hoc quod est videre et non videre* [3]).

Nadat onze schrijver, in het eerste hoofdstuk van zijn werk, de goddelijke ideeën in zich zelve beschouwd heeft, brengt hij ze in het tweede met de schepping, in het derde met alle bestaande zaken in het algemeen in verband.

Hier weerlegt hij Hegel's pantheisme. De theorie van den pruissischen philosoof komt hierop neer: De schepping is niet meer of minder dan de ontwikkeling Gods (d. i. van de Idee) in de wereld en het menschdom; en de verschillende graden dier ontwikkeling stellen Gods eigenlijk leven daar. En de orde, waarin volgens hem gezegde ontwikkeling plaats heeft, is deze: God, d. i. de Idee, bestaat van den beginne, geheel en al in zich zelven besloten, als éénheid en volstrekte eenzelvigheid van alle dingen. Daarna ontvouwt hij zich in de ruimte en vormt alzoo de natuur of de stoffelijke

---

1) *Summa* D. Th 2a 2ae. q 173, a. I.

2) *Summa* D Th 1, q 3, a. 4 ad 2

3) QQ Disp *De veritate*, q. XVIII, a. I.

wereld. Dan, van de natuur tot zich zelven keerende, kent hij zich zelven of komt in den mensch tot het bewustzijn van zich zelven; en ziedaar de ontwikkelde in volmaakte God. Zoo zijn alle bestaande zaken niets anders dan openbaringen, verschijnselen, bepalingen van het goddelijk wezen, of liever van de Idee, die zich door een noodzakende kracht ontwikkelt. Tegenover die verdierlijkende ideeën-verwarring stelt de schrijver de ware en heldere leer van den H. Thomas, volgens welke de God, oneindig en allervolmaaktst van natuur, door een vrije handeling de dingen daar buiten, als navolgingen en mededeelingen zijner volmaaktheden, uit het niet te voorschijn roept, volgens de eeuwige *prototypen* van zijn goddelijke kennis. Wij zullen den schrijver in zijne zoo verhevene stof, niet verder volgen; maar dit alleen moeten wij nog getuigen, dat hij die niet slechts meesterlijk heeft behandeld, maar diepzinnigheid van redenering aan wonderbare klaarheid van uiteenzetting paart, en alom een volmaakte en bij uitstek getrouwe bekendheid met de philosophische en theologische leeringen van den Engelachtigen Leeraar ten toon spreidt.

Geheimen der Vrijmetselarij [1])

De geheimen der vrijmetselaars voor een groot deel te ontsluijeren door aanhalingen uit bladen en tijdschriften der Orde zelve — ziedaar het doel, wat de duitsche schrijver met de uitgave van bovengenoemd werkje heeft voor oogen gehad. De vertaler vermeerderde het met een voorberigt, waarin nog bijzonderheden omtrent de Orde, overgenomen uit De Katholiek, dl LII en LIII, zijn te zamen gevoegd.

Het boekje behelst vele merkwaardige aanhalingen; de vrijmetselaars zelven verhalen er de plegtigheden, welke de op-

1) Naar de tweede duitsche uitgave. Leiden, J. W. van Leeuwen 1872 Prijs *f* 0,75.

name van een leerling enz. in de Loge vergezellen; plegtigheden die slechts den lachlust zouden opwekken, indien daaronder niet een vreeselijke en huiveringwekkende eed behoorde; men zie b. v. blz. 15 en 16.

Belangrijk vooral is hetgeen onder den titel „Doel" wordt medegedeeld; men vindt daar o. a. een uittreksel uit het gedenkschrift, hetwelk de koninklijke pruissische minister von Haugewitz aan het congres der Monarchen te Verona (1822) overhandigde; deze graaf was zelf provinciaal-grootmeester der Orde geweest en als zoodanig met vele harer geheimen bekend geworden; hij verklaart daar o. a. dat de fransche revolutie van 1789 en volgende jaren reeds tien en meer jaren te voren niet alleen besloten, maar ook door verbindtenissen en eeden was voorbereid.

In hetzelfde hoofdstuk wordt de oorlog van Napoleon I met Pruissen nagegaan, en verschillende anders onverklaarbare gebeurtenissen uit die dagen worden door verraderij der Loge uitgelegd: „de geslachtsregisters der Orde uit dien tijd bevatten alle namen der voorname officieren, die toenmaals Pruissens leger aanvoerden" (blz 45).

Welken ontzettenden invloed de Orde gehad heeft op de gebeurtenissen in Frankrijk van 1848 en volgende jaren, hoe zij gewerkt heeft en nog werkt in Spanje en Duitschland, wordt in een twaalftal bladzijden op schrikwekkende wijze aangetoond.

Een der Loge-Broeders vat de godsdienst der Orde in deze woorden zamen: „een vrij, waar heidendom komt meer met ons overeen dan een bekrompen christendom" (blz. 63); een staaltje van haar zedeleer geeft een ander Broeder aldus: „wat is regt en onregt onder de menschen anders als toevallig oordeel der menschen, dat overal anders is, waar menschen anders denken? Wat zijn vorsten-regten, die door de natie niet gebillijkt worden, anders als beleediging der menschheid, tegen welke zelfs de menschheid om wraak roept?" (bl. 65).

Na eenige merkwaardige getuigenissen omtrent de houding der Loge tegenover het laatste Algemeen Concilie, het onfeilbaarheids-dogma en de Jesuieten, omtrent haar invloed op de

scholen en het onderwijs der jeugd, wordt het werkje gesloten met een hoofdstuk onder den titel „Middel". Daar worden de schoone woorden van Mgr. von Ketteler aangehaald, waarin de doorluchtige prelaat het geheim der vrijmetselarij als hare kracht en sterkte aanwijst; verschillende documenten toonen ons den ontzaggelijken invloed, dien de zamenwerkende Ordebroeders bij de verkiezingen en het begeven van hooge ambten uitoefenen; eindelijk wordt als hun derde en zeker het diepst ingrijpende middel de pers aangewezen, die — het werkje toont het ijzingwekkend duidelijk — overal door de Loge wordt beheerscht en aan geen andere dan aan hare bevelen gehoorzaamt.

De vertaler voegt hierbij als besluit het programma der Internationale, zooals het door *Le Soir* gepubliceerd is, en waarin de doodende vruchten van het giftkweekend zaad staan bijeenverzameld.

Het boekje kan veel nut stichten, vooral onder hen, die, omdat zij nog slechts in de laagste graden leden der Orde zijn, helaas! nog altoos meenen, dat de Vrijmetselarij geen kwade bedoelingen heeft en de herhaalde veroordeeling der H. Kerk niet kan geregtvaardigd worden. Hunne oogen mogen geopend worden, wanneer zij bij, het lezen van dit werkje, de allerduidelijkste bewijzen zien, dat hun slechts het uiterlijke, schitterend schoone, ja oogverblindend prachtige kleed getoond wordt, waaronder zich het afschuwelijkst monster der hel heeft weten te verbergen.

De Arbeid, wet des levens en der opvoeding [1])

Ziehier den titel eener reeds voor vele jaren uitgesproken redevoering. Pater Felix — wie onzers lezers kent hem niet? —

---

1) *Redevoering* van P. Félix, S J. uit het fransch met aanteekeningen door B. van Meurs, 's Hertogenbosch. W van Gulick 1872.

hield haar op den 28en Augustus 1856; maar het woord der echte welsprekendheid verliest door de jaren zijne frischheid evenmin als zijne kracht.

Dit bondige betoog, gevat in onberispelijke vormen, werd gerigt tot de 400 studenten van het collegie van St. Franciscus Xaverius te Vannes: maar hoewel het op de eerste plaats de jongelingen toespreekt, ook hij die reeds het *curriculum studiorum* geheel heeft afgelegd, de volwassen man, die de vruchten zijner vroegere inspanning plukt, we durven het gerust te verzekeren, zal deze rede, zoo niet met nut, dan toch met ware voldoening lezen Doch waar blijft het, bijzonder voor den studerenden jongeling is dit woord gesproken.

Jongelingen en mannen hebben dat woord begrepen; het blijkt uit de snelle verbreiding der redevoering, die op aandrang der studenten van het collegie en hunner familiën in het licht verscheen; de eerste oplage, buitengewoon aanzienlijk, was binnen eenige weken uitverkocht en moest spoedig door meerdere uitgaven gevolgd worden. De nederlandsche vertaling, ons thans aangeboden, werd gemaakt naar de zesde uitgaaf.

In deze rede bewijst Père Félix door strenge redenering en met aangrijpende warmte van overtuiging, dat de arbeid de wet des levens en der opvoeding is. Het gevolg van den vloek, door God in het paradijs over de menschheid, uitgesproken: „Gij zult uw brood eten in het zweet uws aangezigts", toont zich nog dagelijks. De aarde blijft nog immer onvruchtbaar, tenzij het zweet van den landman haar bevochtigt; hij kan dan eerst een gunstigen oogst verwachten, als hij zich veel zorg en veel inspanning getroost heeft.

Ook kennis en wetenschap worden slechts door moeitevollen arbeid verkregen. De eerepalmen, die men zich door de studie verworven heeft, kan men met het volste regt „kinderen zijner „smart" heeten Elke kreet van bewondering, die ons werk begroet, beantwoordt aan een zucht, bij den arbeid geslaakt

In zich zelven, in zijn eigen hart heeft de mensch een vreeselijken strijd te strijden; wil hij zijn einddoel bereiken, dan moet hij deugdzaam zijn; maar geen deugd zonder arbeid.

Of is de strijd tegen de hartstogten, die met onbeschrijfelijke hevigheid in ons binnenste woelen, is hij geen zware arbeid?

Zoo is de arbeid wet des levens; dat verkondigt ons de stem der geschiedenis, de stem der natuur en de stem van God; doch de arbeid is ook wet der opvoeding.

Van de opvoeders der jeugd wordt arbeid gevorderd, maar zal de opvoeding slagen, dan moet de meeste arbeid door den leerling zelven verrigt worden. Wat baat het eene plant te begieten en te verwarmen, als zij in zich zelve geene kracht bezit, die de haar aangeboden elementen voor leven en groei opneemt en verwerkt?

Dit zijn de hoofdgedachten der redevoering van Père Félix. De eerwaarde Pater van Meurs leverde er eene sierlijke vertaling van, terwijl hij tot meerdere staving der waarheid van het behandelde, maar bijzonder om de erkende waarheden des te levendiger te doen gevoelen en te dieper in den geest te prenten, er eene reeks van "aanteekeningen" aan toevoegde, waarin hij, onder telkens afwisselenden vorm, eene menigte van losse gedachten, geestige aanmerkingen, leerrijke anecdoten, wijze wenken ten beste geeft. Deze zullen, voorzeker, op menigeen, we gelooven zelfs op enkele *trage* beginners in de dienst van Minerva' den invloed uitoefenen, welken de schrijver zich ten doel stelde: "een waar begrip van den arbeid in te "scherpen, met een heftigen afkeer van luiheid en ledigheid "te bezielen, en tot werkzaamheid en ijver krachtig aan te "sporen."

Rigte zich de schrijver in de aanteekeningen alleen tot den jongeling, ook de volwassen man zal er veel wat hem past in vinden; en gelukkig de geleerde, die ze leest en niet genoodzaakt is somtijds over zich zelven te glimlagchen of te zuchten.

Laboulaye, over den strijd tegen de Jesuïeten.

De kwestie over de Jesuïeten is het thema van een open brief, door den bekenden, franschen geleerde en schrijver *Laboulaye*

in de wereld gezonden. Zooals bekend is, was in de italiaansche stap Pisa een twistgeschrijf ontstaan over de Orde der Jesuieten en over hare verhouding tot den Staat. Het volksoproer, in genoemde stad tegen de Jesuieten uitgebroken, had aanleiding tot die discussie gegeven, en de professor Harbaro van Modena, lid van het Italiaansche Parlement en behoorende tot de uiterste linkerzijde, had den handschoen voor het regt der Jesuieten openlijk en dapper opgenomen. Aan deze rigtte Laboulaye zijn schrijven, waarin hij zich op de duideijkste wijze met de ideeën van den professor vereenigde:

„De ware staatkundige vrijheid bestaat daarin, dat alle levende bestanddeelen der maatschappij in hunne regten gehandhaafd worden, dat hun eene plaats onder de zon gegund en alle geweld tegen hen met kracht geweerd wordt. De mannen der groote fransche Revolutie waren zoo verstandig niet; gedurende den tijd, tusschen de jaren 1791 en 1796 verloopen, voerden zij een hardnekkigen strijd tegen de Kerk, en ten laatste waren zij de overwonnenen. Het geweten verhief zich tegen hen. Wil men heden wederom dien strijd opvatten en daarin bezwijken? Macaulay merkte reeds aan dat, als waarheid en dwaling hare krachten meten, de waarheid ten laatste altijd zegeviert; dat daarentegen de dwaling gewoonlijk de zege behaalt, als de waarheid in dien strijd de hulp inroept van het geweld. De reden daarvoor is zeer eenvoudig: het hart des menschen verzet zich altijd tegen alle gewelddadigheid en kiest partij voor de martelaren, zelfs als de zaak voor welke zij lijden slecht is. Het eenvoudig gezond menschen-verstand zegt aan een ieder dat, als men anderen wegens hun geloof in de gevangenis werpen of uit het land verdrijven kan, niemand meer zeker is, en dat het geweten van geen enkele meer vrij is, als eerst het geweten van deze of gene in het naauw wordt gebragt. Of de wet aan geestelijke genootschappen het grondbezit veroorloven of verbieden mag, is een oeconomiesch vraagstuk [?] en behoort bij de politiek te huis [?] maar om burgers omdat zij Ordesgeestelijken zijn, te verbieden, dat zij zich kleeden volgens hun believen en God op hunne wijze dienen,

dit is een door niemand te billijken vergrijp tegen het geweten, Men kan wel de opwerping maken, dat het vier vijfde der geheele bevolking aan de grimmigste vijanden van beschaving, verlichting en vrijheid zou overgeleverd worden [?], als den Jesuïeten het regt gegeven werd om te leeren, te prediken en zich uit te breiden; maar deze opwerping heeft geen anderen zin dan dezen, dat in een Staat, op de volks-soevereiniteit gegrondvest, de minderheid van een vijfde het regt zou bezitten om over het geloof en het geweten van het geheele volk te beslissen [!]. Hoe? Gij hebt de pers en de tribune, het regt van vereeniging en vergadering, gij kunt voordragten houden en bibliotheeken stichten; en niettegenstaande vreest gij nog voor de schaduw van een Jesuïet? Gij hebt alzoo geen vertrouwen meer in de waarheid? De Heer von Bismarck aanvaart nu openlijk den strijd tegen de Bisschoppen. Spoedig zal hij te zijnen nadeele ondervinden, wat de eerste Napoleon zoo treffend de magteloosheid van het geweld noemde. Het is veel gemakkelijker een volk met kracht van wapenen te verpletteren dan het geweten van eene oude vrouw of van een eenvoudigen dorps-pastoor te buigen. Ik had aan U, Italianen, eene schoonere rol toegedacht. Gij hebt het eerst het beginsel der vrije Kerk in den vrijen Staat uitgeproken. Het was nu uw pligt — van de oudste zonen der moderne beschaving — te bewijzen, dat het genoemde beginsel niet slechts eene holle, ijdele phrase was. Als iedereen, wie maar wil, leeren mag, dat de mensch niets dan stof is, en dat niemand aan gene zijde des grafs iets meer te hopen heeft: dan moet gij ook den priester toestaan van Jesus Christus en van de broederlijke liefde te preken. Ik verklaar mij ten gunste der priesters en der Ordesgeestelijken, als zij vervolgd worden; ik stel mij partij voor hen, als zij vrijheid verkrijgen, zelfs al willen zij die op eene andere wijze gebruiken dan mij goed toeschijnt; maar ik ben tegen hen, als zij heerschen willen. Doch ook in dat geval erken ik geen wettig wapen ane hen te bestrijden dan de vrijheid."

Ofschoon wij ons, gelijk iedereen reeds zal begrepen hebben, met verscheidene gedachten, die in dezen brief voorkomen (b. v. dat de kwestie van het regt der geestelijke genootschappen op grondbezit bij de oeconomie of de politiek zou te huis behooren; dat de Jesuïeten de grimmigste vijanden van verlichting, beschaving en vrijheid zijn), volstrekt niet kunnen vereenigen; zoo hebben we toch gemeend, den brief te mogen meêdeelen, omdat hij gezonde begrippen geeft over de magteloosheid van het geweld en de kracht der waarheid, over het regt van iederen burger (ook van den priester en den Ordesgeestelijke) op constitutionele vrijheid, en vooral over de onweerstaanbare en mysterieuse kracht van het martelaarschap.

C. B. Verheul, Rede bij gelegenheid der inwijding van het R. K. Kerkhof te Rijsenburg [1]).

Eene voortreffelijke „Rede", waarin, naar aanleiding van Ps. XV. 9 en 10: „Mijn vleesch zal rusten in hope, want Gij zult mijne ziel niet laten in het rijk des doods, noch toelaten dat uw Heilige het bederf zie", wordt aangetoond:

1. dat de dood eene rust en het Kerkhof eene rustplaats is;

2. dat de dood eene voorbereiding is van eene heerlijke verrijzenis en het Kerkhof eene plaats van hoopvolle afwachting.

De dood is een zoet insluimeren na het werk van den levensdag; het kerkhof is eene slaapplaats, waaruit onze ligchamen tot een nieuw en verheerlijkt leven zullen opgewekt worden: deze hoog verhevene en christelijke gedachten worden helder en met een beraden enthusiasme ontwikkeld.

Ten slotte brengt de Redenaar, als hoofd der R. K. gemeente van Rijsenburg, op een waardige wijze hulde aan al degenen, die tot de stichting, de inrigting en de inzegening van het nieuwe Kerkhof hebben meêgewerkt.

---

1) Rijsenburg, Petit en Co.

SPROKKELING.

Rome en Indië. Een Protestantsch zendeling legt, in het *Orgaan der Nederlandsche Zendeling-Vereeniging*, deze schoone getuigenis af over den invloed der Katholieke Kerk in Nederlandsch Indië:

„Rome heeft eenmaal vasten voet op Java gekregen — en „met wel berekend overleg breidt Rome zich uit — met be„geerigen blik strekt zich het verlangen harer dienaren uit „naar de jeugd, in 't bijzonder naar de kinderen van de Eu„ropeesche bevolking op Java! Scholen heeft ze te Batavia, „Samarang en Soerabaja. Rome breidt zich uit. Door den „trouw en de zelfverloochening harer dienaren heeft ze repu„tatie verkregen, en hoe weinig men zich op Java over gods„dienst bekommert, een woord van lof heeft men wel voor den „priester van Rome over. En hij verdient het ook wel. Want „met noesten vlijt en stalen volharding is hij bezig. Rome „begint met Mekka zoo langzamerhand den strijd aan te binden; „niet ruw, niet onbekookt; o neen! Met bedachtzaam overleg, „zich rekenschap gevende van elken stap. De jeugd, de Eu„ropeesche jeugd, eenmaal bemachtigd, dan heeft ze een be„langrijke schrede voorwaarts gedaan. Rusteloos houdt ze haar „doel voor oogen. Het kind van den hooggeplaatsten ambtenaar, „zoowel als het verwaarloosde soldatenkind, dat anders in de „kampong onder Mohammedaanschen invloed opgroeit, is van „hare gading. En men behoeft geen profeet te zijn, noch de „zoon eens profeten om te kunnen voorspellen, dat over een „twintigtal jaren, Rome een belangrijken invloed op Java zal „uitoefenen."

VREDE [1]).

Ik weet niet, mijne Heeren, of het bericht, ons onlangs door de dagbladen medegedeeld, juist is, en of het verzoekschrift, door den Nederlandschen Vredebond aan de Keizers-conferentie te Berlijn gezonden, zijne bestemming heeft bereikt en de Heeren afzenders een andwoord hebben ontvangen.

Dit meen ik echter als zeker te mogen stellen, dat de drie machtige vorsten niet in andwoord op dat adres de belofte hebben afgelegd, van voortaan nimmermeer het zwaard te trekken, maar steeds zóó eensgezind, zóó broederlijk elkander te omhelzen, als zij dat bij hunne ontmoeting te Berlijn hadden gedaan, en ook hunne onderdanen uit te noodigen, om op die accolade der kroonen den eeuwigen broederkus der volkeren te doen volgen. Ik meen zelfs, dat men niet verre van de waarheid zal verwijderd zijn, wanneer men zich de drie Keizers, bij het ontvangen van dat verzoekschrift, in eene opgeruimde gemoedsstemming voorstelt, en min of meer in de positie van personen, wier lachspieren onverwachts gevoelig worden geprikkeld. Wij allen toch hebben, bij het lezen van het bericht der af-

1) Eene lezing, gehouden in de *Katholieke Leesvereeniging* te Rotterdam, 15 November 1872.

zending, een glimlach niet kunnen bedwingen, en wie weet, hoe dikwerf in de laatste jaren, die vredecongressen en vredebonden de ongezochte aanleiding waren tot menigen gullen lach, tot menigen geestigen kwinkslag!

Inderdaad, 't was ook een zonderling verschijnsel, toen op den vooravond van een der bloedigste oorlogen, die de geschiedenis heeft geboekstaafd, terwijl de atmosfeer reeds zoozeer met vijandige elementen bezwangerd was, dat niemand aan de schier noodzakelijke losbarsting van het onweder, in een niet al te ver verschiet, kon twijfelen; — dat toen, tegenover de dreigende houding der Staten, individuen zich hier en daar vereenigden, om eene utopie tot werkelijkheid te maken en aan de maatschappij, — die zoolang de geschiedenis ons hare lotgevallen verhaalt, steeds uit onderling vijandige Staten heeft bestaan, welke wederom altijd en overal uit individuen waren saâmgesteld, die, van de kinderkamer en de school tot in den hoogsten areopaag, een licht geprikkeld eergevoel, toorn, hebzucht, haat en nijd, als even vele kiemen tot twist en tweedracht, in zich ronddragen, — dat die individuen aan zulk eene maatschappij, zeg ik, een eeuwigen ongestoorden vrede, door middel van redevoeringen, brochuren en volksvoordrachten meenden te kunnen bereiden.

Is het waar, wat een geestig psycholoog meent te hebben opgemerkt, dat de beweging onzer lachspieren steeds eene onevenredige verhouding tusschen middelen en doel, of eene aan het doel ten eenemale vreemde uitkomst tot aanleiding heeft: dan voorzeker leverde dit schouwspel der niet altijd eensgezinde vredegenootschappen daartoe aanleiding te over.

En toch, M. H., heeft zeker menigeen bij de aandachtige beschouwing van dit verschijnsel eene zekere weemoedige, min of meer sympathieke aandoening niet kunnen

onderdrukken. Want, hoe onnoozel en onvoldoende het gekozen middel, hoe naief het vertrouwen op zijne deugdelijkheid, hoe utopistiesch het geloof aan de bereiking van het doel ook zij; toch is het ondernemen van dit Danaïdenwerk een uitvloeisel, schoon dan ook een ziekelijk uitvloeisel, van een natuurlijk menschelijk gevoel, eene uiting van een der geheele menschheid ingeschapen en immer weder onbevredigd verlangen. De wereld hijgt naar vrede, ja, zij moet naar vrede verlangen; want vrede is het doel van het individu, vrede het doel ook van den uit individuen saâmgestelden Staat.

Doch 't is niet dezelfde vrede, die aan beiden ten doel is gesteld. Gij kent, M. H., het doel van den mensch. Onder Katholieken is daarover geen verschil, geen twijfel mogelijk. De Katechismus leert het ons: de mensch is geschapen om God te kennen, Hem te beminnen, Hem te dienen en Hem hiernamaals eeuwig te bezitten. Door kennis moet hij beminnen, door liefde moet hij dienen, door dienen hier zal hij eenmaal dáar bezitten. Doch er is hier zooveel wat ons oog benevelt, wat ons hart aftrekt, wat onzen wil vleit en van zijn doel tracht terug te houden. Tegen dat alles moeten wij hier strijden, en slechts wanneer wij dáar volkomen kennen, volmaakt liefhebben en geen anderen wil meer volgen dan den wil van Hem, dien wij dáar bezitten, hebben wij ons doel bereikt; dáar is er geen strijd meer, dáar is eeuwig vrede!

Ziedaar, M. H., het doel van den mensch, zooals onze heilige godsdienst ons dit leert kennen.

Om dit doel te bereiken, moet de mensch, zooals wij zagen, God dienen, dat wil zeggen: zijn wil aan Gods wil onderwerpen.

Doch die dienst, welken God van ons vordert, is geen dienst als van een blind werktuig, dat noodzakelijk, door

eene zekere kracht gedreven, zóó en niet anders werken kan. De praemissen, welke tot die conclusie leiden, om 't even of zij zich hier als fatalisme, ginds als praedestinatie, elders weêr als determinisme vertoonen, zijn altijd en overal door de Kerk verworpen en als ketterij gedoemd. Neen, de eeuwige Almacht, die tevens de eeuwige Liefde is, wilde den mensch gelukkig maken, maar ook volkomen gelukkig. Tot het hoogst mogelijke geluk heeft Hij den mensch geroepen, en Hij, de Alwijze, wist, dat het geluk, hoe hoog ook opgevoerd, nog verhoogd wordt door het besef, dat men zelf tot bereiking van dat geluk het zijne heeft bijgedragen, dat het eene belooning is, al is ook het loon oneindig boven den dienst verheven. De dienst, dien God van den mensch vordert, moest eene verdienste worden, en daartoe heeft God hem vrij geschapen, heeft Hij hem die eigenschap geschonken, welke de volmaking, de kroon van al zijne eigenschappen is: de vrijheid.

Door vrije zelfbepaling Gods geboden onderhouden, ziedaar de plicht van iederen mensch, ziedaar dan ook zijn onvervreemdbaar recht.

Maar de mensch is niet alléén op de wereld. Aan millioenen en millioenen is dezelfde plicht opgelegd, moet dus ook hetzelfde recht worden toegekend; en daar nu zij allen die eigenschap bezitten, waarvan het goede gebruik hunne plichtvervulling verdienstelijk maakt, maar die zij ook kunnen misbruiken om Gods geboden te overtreden, kunnen zij ook dat gebod overtreden, 't welk de eerbiediging van het recht hunner evenmenschen eischt. Natuurlijk zouden dezen hun recht tegen die aanranding verdedigen, en zoo zou er een strijd ontstaan tusschen individu en individu, een eindelooze strijd, die de menschheid al spoedig tot haren ondergang zou voeren.

Doch de mensch is geen eenling. Vereeniging is voor

hem eene moreele en physieke behoefte. Door banden des bloeds, banden der vriendschap en der liefde, door gemeenschappelijke belangen, zijn de menschen onderling verbonden en is vereeniging voor hen noodzakelijk gemaakt. En al de leden dier vereeniging hebben wederom hetzelfde doel, dat zij gemeenschappelijk moeten bereiken; op hen rust de plicht elkander in het bereiken van dat doel te helpen, zeker niet te hinderen.

Zonder gemeenschappelijk doel en gemeenschappelijk streven naar dat doel is geene vereeniging denkbaar, evenmin als een gemeenschappelijk streven van verschillende willen naar één doel mogelijk is zonder onderwerping aan één wil, die ze verbindt en leidt, dat wil zeggen, zonder gezag.

Een harmonieus samenwerken is het doel van de vereeniging, de zorg voor die harmonie het doel van het gezag. Maar waar strijd is, daar is geen harmonie. Het voorkomen, het weren, het onderdrukken van strijd, daarheen moet iedere vereeniging streven.

Eene vereeniging nu van menschen, die onder een gemeenschappelijk oppergezag en op een bepaald grondgebied wonen, en ten doel hebben de handhaving dier harmonie tegen alles wat haar van binnen of van buiten zou kunnen aanranden, noemt men Staat; en zoo is dan ook het doel van den Staat het voorkomen, het afweren, het onderdrukken van strijd, zijn doel is vrede.

Een ieder ziet nochtans het overgroote onderscheid, dat tusschen het doel van den Staat en het doel van den mensch moet gemaakt worden. 's Menschen doel is een innerlijke vrede, de harmonie tusschen al zijne vermogens en zijn wil, en de volmaakte overeenstemming van dien wil met den wil van God. Het doel van den Staat is het onderdrukken van strijd onder de menschen, door eene harmonieuse regeling en behartiging van aller belangen. Ook bestaat er

tusschen die beide doeleinden, als ik mij zoo mag uitdrukken, een groot verschil van graad. 's Menschen doel is niet van deze aarde, het is in eene andere, in eene volmaakte wereld gesteld: zijn doel is een volmaakte vrede, en ook de bereiking van dat doel zal volmaakt zijn. Doch het doel der Staten is tot dit aardsche leven bepaald, waar alles onvolmaakt is en niets volmaakt kan zijn. Een eeuwige ongestoorde vrede is hier niet denkbaar; zooveel mogelijk vrede, dat is het doel van den Staat.

En hoe wij allen naar vrede moeten trachten, hoe wij allen moeten medewerken om dien vrede te bereiken, dat toont ons onze H. Kerk, wanneer zij ons leert dagelijks om vrede te bidden, wanneer zij zelve, door den mond des priesters, onophoudelijk bij het H. Offer smeekt: „dona nobis pacem, Heer, schenk ons den vrede", en als vrucht van het offer aan de geloovigen den vrede toewenscht: „pax Domini sit semper vobiscum, de vrede des Heeren zij altijd met u."

Meent niet, M. H., dat dit gebed en deze wensch zich uitsluitend tot den innerlijken vrede, die zeker in de eerste plaats bedoeld wordt, beperkt.

Neen voorzeker, voor ons, kinderen van het Nieuw Verbond, voor ons, kinderen der vrije vrouw, is ook reeds hier op aarde geen minder deel weggelegd dan voor de zonen der slavin; en reeds in het Oud Verbond wordt ook de uitwendige, de aardsche vrede beloofd: Dabo pacem in finibus vestris; gladius non transibit terminos vestros [1]); ik zal vrede schenken op uw grondgebied; het zwaard zal uwe grenzen niet overschrijden. Ja, toen reeds beval God aan zijne dienaren naar vrede te zoeken en voor den vrede van hun ballingsoord te bidden:

---

1) Levit. XXVI, 6.

„Quaerite pacem civitatis, ad quam transmigrare vos feci, et orate pro ea ad Dominum [1]), Zoekt den vrede voor de stad, waarheen ik u liet wegvoeren, en bidt voor haar tot den Heer; want — voegt de Schrift er bij — haar vrede zal uw vrede zijn, quia in pace illius erit pax vobis" [2]).

Indien dus reeds vóór de menschwording van den God des vredes, aan de nog niet verloste menschheid, de vrede, ook de Statenvrede, als eene weldaad werd beloofd en het zoeken naar vrede als plicht werd opgelegd: quaerite pacem — hoeveel te meer dan na de verschijning van Hem, van wien de door den H. Geest bezielde vader des Voorloopers en Wegbereiders reeds vóór zijne geboorte zong, dat Hij uit de hoogte zou verschijnen als een opgaande zon, ten einde onze voeten te richten op den weg des vredes: „oriens ex alto, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis [3]); bij wiens geboorte de engelen jubelden: „in terra pax [4]), vrede op aarde"; wiens goddelijke mond hen zalig prees, die den vrede beminnen: beati pacifici [5]); die aan zijne leerlingen, nadat Hij het werk der verlossing had voltooid, den vrede als vrucht dier verlossing toewenschte, en telkens, wanneer Hij hun weder verscheen, dezen groet herhaalde: Pax vobis [6]), Vrede zij u!"

Is dan de vrede volgens de leer der rede, die in den godsdienst hare bevestiging vindt, het doel van den Staat, waarheen de mensch, die in zich zelven reeds een drang naar

---

1) Jer. XXIX, 7.
2) Ibid.
3) Luc. 1, 78 en 79.
4) Luc. II, 14.
5) Matth. V, 9.
6) Luc. XXIV, 36. Joan. XX, 19, 21, 26

vrede heeft (omdat de drang naar het doèl, door den Schepper gesteld, wel verminderd en verkeerd kan geleid, maar nimmer geheel onderdrukt worden), streven moet — hoe komt het dan, dat er zoo weinig vrede is; dat op de wereld de eene oorlog en de eene rustverstoring op de andere volgt, ja dat men ook in onze dagen schier geen land vindt, waar vrede én van binnen én naar buiten heerscht, en dat, waar zich nog de schijn van vrede mogt vertoonen, deze niet de kalme rust van een schoonen lentedag gelijkt, maar de benauwende stilte, die aan de uitbarsting van den orkaan voorafgaat?

Waarom is er geen vrede?

Vooraleer ik tracht u die vraag te beandwoorden, M. H. vergunt mij eene opmerking, voor die beandwoording van het grootste gewicht.

I.

Wij Katholieken zijn overtuigd, dat wij aan de leer van onzen heiligen godsdienst, in Schrift en Overlevering vervat, onze levensregels moeten ontleenen. Dáar zoeken wij het andwoord, als de vraag naar ons doel in ons binnenste opstijgt; dáar zoeken wij den weg, die naar ons doel geleidt; dáar zoeken wij den gids, die ons dien weg aanwijst; dáar zoeken wij kracht om dien weg te bewandelen en om niet te bezwijken, vooraleer wij het einde onzer reis bereikt hebben.

Voor het leven van het individu is ons de religie de onfeilbare leermeesteres, die ons het doel leert kennen, en ook de middelen om tot dat doel te geraken aanwijst, die ons de voorwaarden toont, onder welke wij, door de bereiking van het doel gelukkig, of door het niet bereiken rampzalig zullen zijn.

En wat voor het individu geldt, geldt dat niet ook voor de volkeren?

Is de God, die ons heeft geschapen, niet dezelfde, die het leven in Staten voor ons noodzakelijk maakte?

Hij, die ons lichaam boetseerde, de werking van onze organen regelde en bestuurde, die onze ziel met zoovele en zoo verscheidene eigenschappen tooide: is Hij niet dezelfde, die uit verscheidenheid van behoeften, verscheidenheid van belangen, verscheidenheid van gaven en talenten, dat kunstige weefsel der schepselen in het leven riep, dat wij de maatschappij noemen?

Die aan het leven van iederen mensch zijne perken stelt en zijn levenspad heenleidt, waarheen Hij wil — langs bloeijende velden en lachende dalen, of langs steile rotsen en door duistere spelonken — is Hij niet dedezelfde, die in het veld der geschiedenis ook aan de volkeren hunne banen afbakent en de natiën geleidt, waarheen Hij wil?

De Heer van leven en dood, de Almachtige en Albestierder, is Hij niet ook de Koning der koningen, de God der volkeren?

Derhalve, — zoeken wij bij Hem, in Zijne leer, zooals Hij ons die in Schrift en Overlevering heeft verkondigd en door den onfeilbaren mond der Kerk niet ophoudt te verkondigen en uit te leggen, de wetten, die het leven van den mensch moeten leiden, de voorwaarden onder welke de bereiking van zijn doel mogelijk is, de oplossing der raadselen, die het leven op aarde ons steeds vertoont; — waarom dan elders dan bij dit onfeilbaar orakel eene verklaring gezocht, wanneer het geldt de wetten, de levensvoorwaarden der volkeren, de problemen, welke de geschiedenis van het verleden en de beschouwing van het heden ons voorhoudt?

Waarom is er geen vrede? Uit den hemel zelven daalt het andwoord neder, in den heiligsten nacht ons door het

koor der jubelende engelen verkondigd; „in terra pax hominibus bonae voluntatis, vrede op aarde", maar „vrede voor hen, die van goeden wille zijn." Goede wil, ziedaar de wet, ziedaar de voorwaarde van vrede, ziedaar de oplossing van het probleem, dat ons bezig houdt.

II.

Reeds heb ik er op gewezen, M. H., hoe de Katholieke Kerk iedere leerstelling, die aan den menschelijken wil de vrijheid ontzegt, als dwaling heeft veroordeeld. Als altijd vertoont zich ook hier de leer der H. Kerk in volkomen harmonie met de rede. Wij weten het, al kunnen hare dogma's ook het bereik der rede te boven gaan, al kan zij, door het licht der goddelijke openbaring beschenen, ons ook waarheden verkondigen uit eene sfeer, tot welke het menschelijk verstand niet kan doordringen, al kan zij ons ook, uit kracht der zending van God zelven ontvangen, verplichten om het verstand nederig te buigen voor wat dit verstand niet kan bevatten, omdat het zijn bevattingsvermogen oneindig te boven gaat; — tegen de rede kan hare leer niet strijden; want tot erkenning der waarheid is ons de rede gegeven, en wat onder haar bereik overeenkomstig met de waarheid is, dat is ook overeenkomstig met de rede; maar de waarheid is één, en of zij laag langs den grond zweeft, zoodat de rede haar kan volgen, of dat zij opstijgt tot in de hoogte van Gods verborgenheden, waarvan de gedachte alléén het menschelijk brein doet duizelen; de waarheid blijft dezelfde, zij weêrspreekt zich zelve niet.

Maar kan ook al de leer der Kerk nimmer met de rede strijden, niet al hare leerstellingen zijn zulke waarheden, die men met de menschelijke rede alleen achterhalen kan.

Doch daar zijn er ook zóó eenvoudig, zóó tastbaar als het ware, dat men zich nauwelijks kan begrijpen, hoe er ooit een enkele twijfel in den menschelijken geest daartegen kan oprijzen. Tot deze laatste behoort ook de leer van den vrijen wil.

Er gaat schier geen oogenblik in ons leven voorbij, dat ons niet van de waarheid dezer leerstelling overtuigt. Daar is bijna geen handeling van den mensch, waarbij hij niet kan zeggen: indien ik wilde, ik zou het anders kunnen; ik wil dit, maar ik zou ook het tegenovergestelde kunnen willen. De meest fanatieke fatalist, de hardnekkigste voorstander der praedestinatie, de geleerdste en meest consequente aanhanger van het determinisme is nauwelijks, aan zijne godsdienstige of philosophische speculatie onttrokken, in het dagelijksche leven onder den onwederstaanbaren invloed van den bon sens teruggekeerd, of hij laat zijn stelsel varen, en maakt even als ieder gewoon sterveling weêr onderscheid tusschen willen en moeten. Zeg aan een vader, die fatalist is, dat hij zijn zoon bevele niet meer te eten, te drinken, te slapen; hij zal u andwoorden: maar dat is onmogelijk, het kind moet dit alles doen; zulk een bevel ware eene dwaasheid! En toch, straks zal hij zelf aan zijn kind het snoepen verbieden. Maar als het kind nu niet anders kan, als het snoepen moet?

Zeg aan den moralist, die het met de praedestinatie houdt, dat hij der menschheid rade, om nimmermeer te denken, zich niets meer te herinneren, niets meer te verlangen; hij zal lachen over zooveel onzin en verklaren, dat niet denken, zich niets herinneren, niets verlangen, bij een mensch, die niet krankzinnig is, niet kan gedacht worden. En toch zal hij straks aan de menigte prediken: weest oprecht, weest niet haatdragend, weest eerlijk. Maar

als de menschen nu onoprecht, haatdragend, oneerlijk zijn moeten?

Zeg aan den wetgever, die bij het determinisme zweert, dat hij tegen teringachtigen, typhuslijders en cholera-zieken strafbepalingen uitvaardige; hij zou verontwaardigd zijn over zooveel tirannie, die den mensch wil straffen voor iets, waar zijn wil geen invloed op uitoefent, waar aan geene schuld te denken valt. En toch, straks zal, krachtens eene wet door hem gegeven, een dief, een brandstichter, een moordenaar veroordeeld worden. Maar als deze menschen geen vrijen wil hadden, als zij stelen, brandstichten en moorden moesten, waar was dan de schuld?

Indien de mensch geen vrijen wil heeft, waarom zijn er dan wetten? Of er eene wet is of niet, de mensch die altijd uit noodzakelijkheid handelt, zou er zich toch niet aan storen; hij zou er zich niet eens aan kunnen storen. Even redelijk ware het dan wetten te stellen voor het bloeijen der boomen, het zingen der vogels, het geuren der bloemen. Neen, dan is de rechtbank eene anomalie, de wetgeving eene dwaasheid. Noch rechterlijke macht, noch wetgevende macht vinden dan voor de consequentie genade, en alle gezag worde vernietigd; want de verschillende en soms tegenstrijdige willen moet het gezag, wij zagen het, verbinden en tot één doel leiden. Maar als iedere wil de richting, die hij neemt, nu eenmaal nemen moet, en geen andere richting nemen kan: wat spreekt men dan nog van verbinden en leiden, waartoe dient dan het gezag?

Zoo zien wij dan, M. H., dat, wie in strijd met de leer der Kerk den vrijen wil ontkent, niet slechts met een van de eenvoudigste gegevens van het gezond verstand, maar ook met de grondbeginselen, waar het geheele maatschappelijke en Statenleven op berust, in onverzoenlijken strijd verkeert. De mensch heeft dus een vrijen wil, d. w. z.

hij kan, op een gegeven oogenblik, tusschen verschillende mogelijke handelingen eene vrije keuze doen.

Maar is die wil daarom ook onafhankelijk? d. w. z. mag hij, waar hij het vermogen heeft om te kiezen, altijd die keuze doen, welke hij wil? Is hij nooit gebonden om zijn wil te onderwerpen? Dit te beweren, ware in eene niet minder schromelijke, eene voor Staat en maatschappij niet minder gevaarlijke dwaling vallen. Een ieder gevoelt, hoe ook dan iedere wet eene onrechtvaardigheid, ieder gezag eene ondraagbare tirannie zou zijn.

Geen vrije wil, of geen banden voor den onafhankelijken wil: beide deze stellingen voeren consequent tot de anarchie.

Kan derhalve de wil ook vrij op verschillende doeleinden gericht worden, hij mag niet gericht worden dan op het doel, door een wettig gezag aan hem gesteld. En daar wij goed noemen, wat inderdaad zóó is, als het wezen moet, zoo is een goede wil een wil, die de regelen volgt, welke eene wettige macht hem voorschrijft, een wil, welke overeenstemt met den wil van hem, die het recht heeft te gebieden. Noemen wij dan God den Heer van hemel en aarde, erkennen wij Zijne macht en Zijn recht, om alles volgens Zijn heiligen wil te regeeren; — dan is overeenstemming met den wil van God, gehoorzamen aan Zijne geboden, de voorwaarde onder welke, bij de geboorte van Christus, vrede op aarde beloofd werd door de engelen, die zongen: „in terra pax hominibus bonae voluntatis."

Behoeven wij nu, M. H., wanneer wij een blik werpen op de Staten, nog de vraag te stellen: waarom is er geen vrede?

Waar is de Staat, die nog rekening houdt met de wet van God?

„Ik ben de Heer uw God, gij zult geen vreemde goden naast Mij hebben."

Wie zijt Gij? Persoonlijke God der Christenen, de god der hypothese, alles bezielende geest der pantheïsten, natuurkracht der materialisten: wat weet de Staat er van? Wees Heer, waar Gij wilt; maar op zijn terrein erkent hij U niet, — blijf buiten den Staat!

„Gij zult den naam van den Heer uwen God niet ijdel noemen!"

U keut hij niet, U eert hij niet; maar uw naam doet hem nog goede diensten. In dien naam, het klinkt zoo plechtig, sluit hij traktaten; dien naam laat hij inroepen, als hij zich trouw laat zweren; want schoon hij niet gelooft, er moet toch een eed zijn, en de menigte stelt er zich soms nog wat bij voor.

„Eert de overheid! alle ziele zij aan de overheid hebbende macht onderworpen; want er is geene macht dan van God!" [1])

Bij de gratie Gods? Die tijden zijn voorbij. Neen, niet aan U, aan het volk ontleent onze overheid de macht. Bij de gratie der menigte, bij de gratie der stemmen, bij de gratie van 't getal, bij de gratie van de helft plus één, indien 't niet is bij de gratie van petroleum of dolk!

„Gij zult niet dooden!"

Ja, dat gebod zou men nog kunnen onderhouden; laat ons de doodstraf afschaffen, wij hebben immers nog het slagveld en de revolutie!

„Gij zult niet stelen!" — dat wil zeggen, geene kleinigheden; maar annexeeren, maar seculariseeren, als 't maar is door het zwaard of bij de wet!

„Gij zult geene valsche getuigenis afleggen tegen uw evennaaste!"

Verbonden, traktaten, waarborgen, andwoordt gij? Laat de journalen der diplomatie het getuigen! Napels, Madrid,

1) Rom. XIII, 1.

Parijs, Rome, laat uwe straten verhalen wat ze zagen: hoe denken in de 19e eeuw regeeringen en volken over het achtste gebod?

„Non moechaberis". „Het huwelijk is een groot Sakrament, maar ik zeg, in Christus en Zijne Kerk" [1]).

Laat mij zwijgen, M. H., over de verkrachting van de heiligste wetten van godsdienst en rede, waardoor eene menschelijke wet bepaalt, wat bindt en niet bindt, waar God alleen binden, de dood alleen ontbinden kan; — waardoor eene menschelijke wet zich aanmatigt, de voorwaarden vast te stellen, waaronder uwe geboorte eene eer en eene vreugde, of wel eene bron van leed en schande voor uwe moeder zal zijn!

„Wat God vereende, dat zal de mensch niet scheiden" [2]), en de wetten der Staten verklaren: „wij ontbinden, gij zijt gescheiden." Maar 't is waar, dat had niet God, dat hadden de wetten vereenigd!

Vrede aan die van goeden wille zijn, vrede voor die hun wil naar Gods wil richten, die Zijne geboden onderhouden. Ik herhaal het: behoeven wij nog te vragen, waarom er geen vrede is?

Maar 't is nog niet genoeg! God, uit de wetgeving en uit de politiek gebannen, blijft nog voortheerschen in de harten van het volk.

Dáár wordt nog aan Hem geloofd, dáár wordt nog kracht geput uit het op Hem gericht vertrouwen, dáár wordt door de liefde Zijne wet nog onderhouden. Nog! Hoelang zal het duren? Zoolang eene godsdienstige opvoeding een godsdienstig geslacht kweekt.

Is het waar, M. H., wat van zoovele en zoo verschillende zijden en met zoo verschillende bedoelingen beweerd wordt, dat wie de school heeft, ook binnen kort het volk

---

1) Ephes V, 32.

2) Matth. XIX, 6 Marc X, 9.

zal hebben, omdat de school vormt, en datgene wat de school vormt, eenmaal het volk zal zijn? Wij allen zullen wel geen oogenblik aarzelen om die vraag bevestigend te beandwoorden; maar dan volgt daaruit ook onmiddellijk, dat, wat nu de school zonder God is, eenmaal het volk zonder God zal zijn.

Het volk zonder God! wie kan er zonder beven aan denken? Maar weet gij, M. H., wat het vreeselijkst, het hartverscheurendste is?

Het grootste gedeelte van dat volk is arm, en — laat ons nu het algemeen eens vergeten, laat ons aan de gevaren die de maatschappij bedreigen, niet eens denken; vestigt uwe aandacht op het individu alléén, op den mensch — en vraagt u af, wat dat is: arm zijn zonder God!

De meesten, zoo niet allen onder u, zijn allicht in de gelegenheid geweest om den invloed van den godsdienst, in de rampzaligste oogenblikken dier ongelukkigen, met eigen oog te aanschouwen.

Gij hebt hem gezien, den afgeleefden grijsaard, die onder de vreeselijkste smarten op een handvol stroo ligt uitgestrekt. De wereld had hem niets te geven. Een leven van ontberingen en ellende heeft hij achter zich. Iedere dag van dat leven was met het zweet van zijn aangezicht aan den honger ontworsteld. En wat het hart nog bezat, wat de wereld zelfs aan den armste niet kan ontnemen, — de liefde, de liefde van gade en kroost, dat had de dood hem ontrukt. — Daar ligt hij, in zijn ouden dag op zijn sterfbed, alléén! Neen, niet alléén; want aan zijne zijde staat de priester, de afgezant van den God des vredes! Hij reikt hem de troostmiddelen der Kerk, hij wijst op den hemel, die zich voor hem ontsluit, waar vrouw en kinderen hem reeds wachten, waar geen ellende, geen smart en geen scheiden meer zal zijn, — en een glimlach verspreidt zich, misschien

voor het eerst na lange jaren, op dat afgeleefde, door kommer en ellende uitgemergelde gelaat; met inspanning der laatste krachten vouwt hij de handen, en met het brekende oog op het kruisbeeld gericht, beweegt hij nog eenmaal de lippen: „Kom, Heer Jesus, kom!" en de arme strijder verscheidt in vrede!

Gij hebt haar gezien, de bedrukte weduwe.

Zij hebben haren man grafwaarts gedragen, en met hem de broodwinning, het onderhoud van haar talrijk gezin. Wat vlijt en zuinigheid voor den kwaden dag had bijeenvergaard, dat heeft de lange, slepende ziekte verteerd; en met haren laatsten penning heeft zij de laatste eer aan haren man bewezen.

Daar staan die halfnaakte, verkleumde kinderen om haar heen; zoo smeekend steken zij hunne magere armpjes naar moeder uit, en als een dolksteek dringt de bede in haar hart: „moeder, moeder, een stukje brood!" — O, als de pelikaan zou zij haar hartebloed aan die kinderen ten spijs willen geven; en daar is niets, waarmede zij hun honger kan stillen. Als de wanhoop over de aarde rondsluipt om naar buit te spieden, waar zal hij een lichtere prooi vinden dan dat bloedende moederhart?

En toch, zij verliest den moed niet, maar vol geloof werpt zij zich op de knieen, en: „geef ons heden ons dagelijksch brood" klinkt het door die schamele woning; vol vertrouwen ziet het vochtige oog nog ten hemel, want zij weet: dáár woont een beschermer der weduwen, een vader der weezen, die beproevingen toelaat, die den nood soms hoog laat stijgen, maar toch nooit zijne kinderen vergeet!

Maar vooral, gij hebt ze gezien, die schare van armen, van kleinen naar de wereld, wanneer zij zich verdringen rondom het altaar en gehoor geven aan de stem der liefde,

die vandaar hen uitnoodigt: „Komt allen tot Mij, die belast en beladen zijt, en Ik zal u verkwikken." Voor een oogenblik is dan al het lijden, alle smart, alle vernedering vergeten; daar rusten zij in Zijne armen; daar drinken zij in volle teugen den beker Zijner liefde; daar is een feestmaal, waar zij niet worden teruggestooten, maar waar zij de eersten zijn, omdat zij het meest gelijken op den nederigen, den lijdenden, den armen God!

O, gij grooten en wijzen naar de wereld, die aan dit volk zijn Jesus zoudt willen ontnemen; die niet tevreden met Hem uit uwe vergaderzalen, uwe boeken, uwe wetten te hebben gebannen, den God des vredes nog zoudt willen verdrijven uit het huisgezin en uit het hart van deze kleinen! — wij zouden u kunnen vloeken, zoo diezelfde God des vredes ons niet de bede op de lippen legde, welke Hij zelf eenmaal ten hemel zond voor die Hem door den kruisdood aan Zijne wereld meenden te ontrukken: „Vader, vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen!" [1])

III.

Dat de aanleiding tot den oorlog bijna altijd in eene overtreding der geboden Gods gevonden wordt, kan de geschiedenis ons op schier elke harer bladzijden toonen.

De menschelijke hartstocht, die tot de overtreding dier geboden leidt, ziedaar de kiem van den twist, en met recht mogt een fransche schrijver zeggen: „zoolang gij op straat twee jongens samen ziet vechten, zoolang zult gij ook de volkeren op het slagveld tegenover elkander zien staan."

Het doet er al weinig toe af, aan wien het recht om oorlog te verklaren wordt toegekend.

Of de vorst of de president eener republiek dat recht alléén bezitte, of dat eene vergadering, welke dan ook,

1) Luc. XXIII, 34.

tusschen oorlog en vrede beslisse: zal er daarom meer of minder oorlog zijn?

Er zijn er die het meenen; ja, bij ons te lande zelfs vindt de opinie niet weinig aanhangers, welke in de afschaffing van het recht der kroon, in art. 56 en 57 onzer Grondwet vervat, voor ons vaderland een waarborg te meer vindt voor een ongestoorden vrede; en zoo de omstandigheden den invloed dier meening niet wijzigen, is bij eene eventueele Grondwetsherziening (moge ze nog lang in het verschiet zijn!) die verandering eene groote waarschijnlijkheid. Toch had reeds Mirabeau in 1790 in de Assemblée Constituante de ijdelheid der hope, op deze meening gebouwd, welsprekend betoogd, en de geschiedenis der fransche republiek haastte zich de juistheid zijner ziens-wijze met feiten te bevestigen. Nog onlangs wijdde de utrechtsche Hoogleeraar Vreede, door den Nederlandschen Vredebond om advies gevraagd, aan deze kwestie eene overtuigende bladzijde, die ik meen u niet te moeten onthouden.

„Dat *ter bevordering van den Vrede*," zoo schrijft de Hoogleeraar, „met de toekenning van het Regt van Oorlog aan de Volksvertegenwoordiging, niets ter wereld gewonnen zou worden, heeft dunkt mij, de Geschiedenis van alle tijden en Volken zonneklaar geleerd. Onstuimige drift zonder doorzigt, geeft meest in talrijke Vergaderingen den toon. Wijs en bedaard overleg, grondig onderzoek, geheimhouding, Staatsbeleid zijn er zeldzamer dan in de stille en koelzinnige overweging van het voor en tegen, in het Kabinet van verantwoordelijke Raadslieden. — Van het Engelsch Parlement af, dat naar de voorstelling van PHILIPPE DE COMINES, steeds zoo bereidwillig de gelden tot een krijgstogt naar Frankrijk, vroeger naar Schotland verleende; dat zoo gretig de woorden van ASHLEY COOPER (Lord SHAFTESBURY) opving die tegen het nieuwe Karthago donderende, met den ouden *Cato* zijne Reden plag te eindigen met het: „*Præterea censeo, Amstelodamum esse delen-*

dam"; van het Parlement dat op het gezigt van den wreed verminkten zeeman in woede tegen Spanje ontstak en tot den oorlog werd aangevuurd; van het Parlement, dat jaar op jaar, millioenen schats aan den tweeden PITT tot de Coalitie-oorlogen tegen Frankrijk, later tegen BONAPARTE bewilligde, soms zonder andere verantwoording van verbazende sommen gelds, dan dat die *"for continental uses"*, tegen den vijand waren uitgegeven; — van dat Parlement af tot de Fransche Staatsvergaderingen, die den ongelukkigen LODEWIJK XVI, trots de tegenspraak van den eenigen BECQUEY, tot den oorlog tegen den Koning van Hongarije en Bohemen dwongen; van de dolzinnige verklaring der Nationale Conventie af, den 1 Februarij 1793 op het rapport van BRISSOT, tegen Groot-Britannië en den Stadhouder van Holland, met al de offers in manschap en geld tot 1814 telkens met de laagste pluimstrijkerij toegestaan, en nog in 1870 aan den derden NAPOLEON even gedwee — trots de tegenspraak van den eenigen THIERS — door de Wetgevende Ligchamen onder allerlei gedaanten en vorm gebragt, — tot den door v. BISMARCK vóór en na 1866 beheerschten Pruissischen Land- of Duitschen Rijksdag toe, kan ik in het overbrengen van het oorlogsregt naar de Volksvertegenwoordiging, geene meerdere waarborgen ontdekken. — Het waren in Mei 1795 Staten-Generaal, die het Tractaat met de Fransche Republiek sloten en niet alleen 100 millioen gulden beloofden, maar Nederland, als bondgenoot of liever vasal van Frankrijk, door een uitdrukkelijk beding aan de Politiek van de overmoedige dwingelanden der groote Natie klonken en in eindelooze oorlogen wikkelden; — en het waren in 1806 al weder dusgenaamd Hoogmogenden, die even flaauwhartig eene Deputatie naar Parijs afvaardigden, om er een vreemden Prins, op goed geluk af, tot Koning van Holland te verheffen!

De praktijk van het Regt van Oorlog en Vrede door talrijke Vergaderingen, is dus nergens gelukkig geweest."

Inderdaad, M. H., zoolang het menschen zijn, die over oorlog en vrede beslissen, zoolang bestaat er geen andere

waarborg tegen den oorlog dan gehoorzaamheid dier menschen aan de wet van God: „gij zult niet stelen, gij zult de verdragen niet breken", maar vooral: „gij zult niet begeeren!"

En of men het rooven van het grondgebied van een anderen Staat „annexeeren", „zucht tot vereeniging der nationaliteiten" of „natuurlijke machtsontwikkeling" noemt;

of men het schenden der traktaten als „een verlicht breken met het oude en onbruikbare", of als een „verplicht toegeven aan de eischen van het nationaal geweten" bestempelt:

of men het verlangen naar vreemde havens tot uitbreiding van eigen handel,

het begeeren van vreemde vaste plaatsen tot bescherming van eigen grenzen,

het watertanden naar vreemde provincien tot uitbreiding van eigen macht,

het zuchten naar hegemonie ten koste van vreemde rechten als „een noodzakelijk proces bij de ontwikkeling van nieuw leven", of als „een natuurlijk absorbeeren van vreemde bestanddeelen bij het machtig ademhalen der verjongde volkeren" kenmerkt; — deze en ontelbare andere aanleidingen tot strijd zullen blijven bestaan, zoolang de machthebbende individuen in de politiek eene andere moraal huldigen dan de eeuwige onveranderlijke moraal van Gods wet.

Dit geldt zoowel voor den offensieven als voor den defensieven oorlog. Immers de strijd is niet de schuld van hem, die oorlog verklaart, maar van hem, die tot de oorlogsverklaring aanleiding gaf, en vreeselijk zal de verantwoording zijn, wanneer die duizenden slagtoffers van den strijd, met hunne bloedige en verminkte ledematen, voor den rechterstoel der eeuwige rechtvaardigheid tegen den verkrachter van Gods wet zullen optreden, en de

engel der wrake op het vijfde gebod van die grondwet der menschheid wijst: „non occides", „gij zult niet dooden!"

Toch, ik zeide het reeds, is een volmaakte vrede in onze onvolmaakte wereld niet denkbaar, en de Staat zal zich van zijn plicht hebben gekweten, indien hij zooveel mogelijk den vrede heeft gehandhaafd.

Oorlogvoeren kan plichtmatig zijn, wanneer er geen ander middel bestaat om aanranding van zijn recht, zijne eer en zijn bestaan te beletten; of om de heerschappij van het recht, ook in de internationale orde van zaken, als eenige voorwaarde van rust en vrede onder de volkeren te handhaven. Dan kan een tijdige oorlogsverklaring allicht meer bloedige oorlogen beletten.

Wat dan te denken van het moderne zoogenaamde „beginsel van non-interventie", dat, in de gewone taal van het menschelijk leven vertolkt, niet anders beteekent dan: „ik blusch niet, zoolang mijn eigen huis niet brandt"?

't Klinkt misschien zeer vredelievend: daar ontstaat een bloedige oorlog, mijn zwakke nabuur is door een sterkeren aangerand, die hem een gedeelte van zijn land wil ontnemen; — doch daar vloeit reeds bloed genoeg: zou ik voor dat vreemde belang ook nog het bloed mijner onderdanen offeren?

Maar ongelukkige, wie zegt u, dat die sterkere, wanneer hij uwen nabuur heeft verslagen, zich niet tegen u keert?

Zoo gij niet voor het recht van den zwakkere optreedt, wie zal dan uw recht verdedigen, wanneer gij eenmaal de zwakkere zult zijn?

Zoo gij de heerschappij van het recht niet helpt handhaven, hoe zult gij u dan redden, wanneer het sterkere onrecht tegenover uw recht staat?

Gij wilt nu het bloed uwer onderdanen sparen?

Het onrecht, door zege op zege machtiger geworden, zal eenmaal met verpletterende overmacht aan uwe grenzen staan; en met het bloed uwer onderdanen zal nog iets anders verloren gaan, dat, zoolang gevoel van eer en vaderlandsliefde in het menschelijke hart nog eene plaats vindt, voor uwe onderdanen kostbaarder is dan hun bloed: de eer, de onafhankelijkheid, de vrijheid van het vaderland!

Indien de europeesche mogendheden vóór de instandhouding der verdragen en tegen de vernedering van Oostenrijk waren in de bres gesprongen, zou Sadowa op Magenta, zou Sedan op Sadowa zijn gevolgd?

Indien de wapens van Europa de rooverijen in Italië, de annexatie van Hannover, Nassau, den Elzas en Lotharingen hadden voorkomen of vernietigd: zouden alle natiën van Europa nu genoodzaakt zijn, om de beste jaren hunner zonen aan den onverbiddelijken Mars ten offer te brengen? Zouden wij, kleinere Staten, niet geruster de toekomst te gemoet gaan?

Maar het beginsel van non-interventie was wederom eene verkrachting van Gods wet, die ook in de familie der volkeren de verdediging van den zwakke aan den sterke ten plicht stelt; die voor de volken, evenmin als voor de individuen, genoegen neemt met het andwoord van Kain: „ben ik dan de bewaker van mijn broeder?" Omdat het tegen de wet van God strijdt, is het beginsel van non-interventie eene nieuwe bron van strijd, want vrede is slechts aan hen beloofd, die Gods wet onderhouden, die van goeden wille zijn: „pax hominibus bonae voluntatis."

Zooveel wat betreft den uitwendigen vrede.

Maar daar is voor den Staat een vrede van nog veel grooter belang, omdat hij het eigenlijke doel van den

Staat en eene onmisbare voorwaarde voor den vrede met andere volken is; dat is de vrede binnen de grenzen, de orde. Daar is een erger vijand voor den vrede en het geluk der Staten dan de bloedigste buitenlandsche oorlog; erger, omdat hij in de eigen ingewanden van het vaderland woet, zonen van hetzelfde land vijandig tegenover elkander stelt, de beginselen, waarop het Statenleven berust, tracht omver te werpen en de geheele maatschappij op hare grondvesten doet schokken; — die vijand is de Revolutie.

Wij zagen het reeds, M. H., hoe er zonder gezag geene vereeniging van menschen kan bestaan. Want streven naar een gemeenschappelijk doel is de reden van bestaan van iedere vereeniging; en daar de verschillende willen, die vrij zijn, zich dus ook in eene aan het doel tegenovergestelde richting kunnen bewegen, moet er één wil zijn, waaraan de andere gehoorzamen, en die den weerspannigen wil kan dwingen hem te volgen of ten minste beletten, dat daardoor de harmonieuse samenwerking gestoord worde; en deze leidende wil is juist het gezag.

Iedere vereeniging bestaat dus noodzakelijk uit twee elementen: een leidend element en een element, dat geleid wordt.

In die vereenigingen nu, welke men Staten noemt, moeten die twee elementen eveneens aanwezig zijn; en 't is verder onverschillig of een enkel persoon de drager van dat gezag is, zooals in de absolute monarchien en diktatoriale republieken, of dat, zooals in de constitutioneele Staten, één persoon, zij hij dan vorst of president, met de vertegenwoordigers der burgers, dat gezag in eenig opzicht deelt, of dat, zooals in de oligarchién en demokratische republieken, dat gezag bij eene of andere vergadering berust: — g e z a g moet er zijn, en aan dat gezag moeten de staatsburgers zich onderwerpen. Tot bereiking van het staatsdoel moet dus het gezag steeds dat doel in het

oog houden, en de staatsburgers moeten het gezag in zijn streven naar dat doel helpen en volgen; en hoe beter het gezag zijn doel begrijpt en de middelen, die er toe leiden, kent en gebruikt; en hoe trouwer de burgers dat gezag dan gehoorzamen en volgen, — hoe volmaakter de Staat zijn doel zal bereiken.

Maar de mensch is vrij; het bewustzijn zijner vrijheid draagt hij in zich. Die eigenschap, evenals alle eigenschappen, die hij bezit, geeft hem zekere rechten; hij heeft het recht om vrij te zijn en zijn vrijen wil te volgen, zoo niet tegenover zijn recht op vrijheid het recht van een anderen wil op gehoorzaamheid staat. Tegenover iemand, die niet het recht heeft hem te gebieden, is hij niet tot gehoorzaamheid, tot onderwerping van zijn wil verplicht, en de plicht van gehoorzaamheid strekt zich niet verder uit, dan het recht van gebieden van hem, die gehoorzaamheid vordert.

Wij nu, M. H., die weten en erkennen, dat God de Schepper en de Heer van alles, de oppermachtige Meester van al het geschapene is, en dat wij daarom onzen wil aan Zijn wil, op welke wijze die wil ook tot onze kennis kome, moeten onderwerpen, wij weten tevens, dat Hij ons menschen zoodanig heeft geschapen, dat het maatschappelijke leven, het leven in Staten, voor ons eene noodzakelijkheid is; dat Hij dus wil, dat wij vereenigingen, Staten vormen; en daar nu die door Hem gewilde vereeniging, van door Hem dusdanig gevormde menschen niet mogelijk is, zonder dat aan het hoofd dier vereeniging een gezag sta, waaraan de leden der vereeniging moeten gehoorzamen: zoo weten wij tevens, dat het Gods wil is, dat het gezag ons leide, en dat wij aan de overheid, met dat gezag bekleed, onderdanig zijn. Van den anderen kant, God stelt nimmer aan den mensch een doel, dat hij niet

kan bereiken. Heeft Hij dus een doel gesteld, dan geeft Hij ook het recht om te doen, wat tot bereiking van dat doel noodzakelijk is; en daar Hij nu aan den Staat, of liever aan de overheid in den Staat, een doel heeft gesteld, dat zonder recht op de onderwerping van den wil der staatsburgers niet bereikt kan worden: zoo weten wij, dat Hij aan die overheid het recht om te bevelen heeft gegeven; dat wij dus, dat recht der overheid erkennende, een door God verleend recht erkennen en, aan de overheid gehoorzamende, aan God gehoorzamen.

Reeds buiten de bovennatuurlijke openbaring om ligt dit in de kennis, die wij van God door de natuurlijke openbaring kunnen hebben, in verband met hetgeen wij door ervaring en redeneering van de wereld weten, opgesloten.

Maar daarenboven is het ons nog in de bovennatuurlijke openbaring, in de boeken der H. Schrift, op verscheidene plaatsen bevestigd. Wij willen hier alleen aan de heerlijke plaats van den H. Paulus in zijn brief aan de Romeinen herinneren: „Alle ziele, zegt de Apostel, zij aan de overheidhebbende machten onderworpen. Want er is geene macht dan van God, en de bestaande zijn door God verordend. Daarom die der macht weêrstaat, weêrstaat God, en die wederstaan, brengen over zich zelven het oordeel;... want zij is dienares van God u ten goede."

Ik kan niet nalaten, M. H., u de schoone opmerking mede te deelen, die de verdienstelijke Lipman aan zijne vertaling van deze plaats bijvoegt.

„Opmerkelijk, zegt hij, is hier en overal de rijkdom van Paulus leering. Terwijl hij alleen hen, die geregeerd worden, vermaant, verkondigt hij nadrukkelijk ook aan hen, die regeren, groote en ontzagwekkende waarheden: dat zij hun gezag alleen van God ontleenen,

alleen tot heil der maatschappij bezitten, en niets zijn, dan dienaren van GOD! Dit herinnert hij niet zijdelings, maar door den noodwendigen zamenhang tusschen den aard van alle menschelijke gezag en de daaraan verbondene verantwoordelijkheid. Toen de Apostel nu aan de Romeinen deze Epistel rigtte, was het tijdvak nog verre verwijderd, waarin het hoogste gezag door belijders van Christus zoude uitgeoefend worden. Nog eeuwen daarna zoude de wereldheerschappij uitsluitend behooren aan ongeloovigen, heidenen, afgodendienaars, die voor zich zelven afgodische eere van hunne onderdanen eischten en ontvingen — aan monsters veelal, door de meest afschuwelijke ondeugden onteerd, en die (met zeldzame uitzonderingen), hunnen roem stellende in de meest wreede en woedende vervolging der Christenen, hunne handen bevlekten met het bloed, waardoor de Martelaren hunnen Heere en Zijne Kerk verheerlijkten.

„Niettemin noemt de H. Paulus de overheid dienares van God, en de onmenschen, die den troon der wereld vervulden, en hunne trawanten, Gods dienaren; niettemin leert hij: Alle ziele zij aan de overheid hebbende magten onderworpen! De Christelijke Zedeleer, gelijk de Christelijke Geloofsleer, is niet aan eenig bijzonder tijdvak verbonden. Zoo is ook het gebod, hetwelk hier geboden wordt, onafhankelijk van de goede of kwade eigenschappen der regerenden: zoo zij hunnen pligt schenden, de Christen vervulle den zijnen!"

Deze leer, door de Schriftuur zoo duidelijk verkondigd, heeft de Katholieke Kerk, de onfeilbare bewaarster en uitlegster der openbaring, nooit opgehouden te prediken. Hebben wij allen, M. H., niet reeds in onze jeugd uit den Katechismus geleerd, hoe de Kerk het vierde gebod: „eert vader en moeder!" niet alleen van de vleeschelijke ouders, maar van alle overheid, de geestelijke zoowel als de we-

reldlijke verstaat? Neen, eerbied voor het gezag, gehoorzaamheid aan de gestelde machten, kan op geen hechtere, geen onwrikbaarder grondslagen rusten dan op de geloofs- en zedeleer der Katholieke Kerk!

Doch, schoon wij het recht der overheid in den Staat om ons te gebieden, en onzen plicht om te gehoorzamen erkennen, weten wij evenwel dat een onbegrensd recht slechts aan een onbeperkt, oneindig wezen kan worden toegekend. En dewijl wij den Staat en de overheid in den Staat, hoe hoog ook, toch zóó hoog niet schatten, dat wij hun de oneindigheid toeschrijven, moeten wij noodzakelijk besluiten, dat hun recht om van ons gehoorzaamheid te vorderen, niet onbeperkt kan zijn.

Aan haar doel ontleent de overheid dat recht; verder dan de bereiking van dat doel, kan dus ook dat recht niet strekken. Zij kan alleen het recht hebben, om ons die wetten te stellen, die tot de zoo goed mogelijke bereiking van haar doel noodzakelijk zijn.

Maar kennen wij dan ons zelven het recht toe, om te beoordeelen, waar zij haar recht overschrijdt, en haar dus daar de gehoorzaamheid te ontzeggen? Dat zij verre! Het oordeel hierover aan de onderdanen overlaten, ware die onderdanen boven het gezag plaatsen; dat ware de totale ommekeer der door God gestelde orde; het idee van Staat, ja, van vereeniging zou verdwijnen. Alleen eene hoogere macht heeft het regt om hier te oordeelen en te beslissen.

Doch er zijn gevallen, waar de beslissing eener hoogere macht reeds bij voorbaat vaststaat. God, die aan de overheid het recht heeft gegeven om te bevelen, wat voor de bereiking van het haar door Hem gestelde doel noodzakelijk is, heeft ook aan ons menschen een doel gesteld, en tot bereiking van dat doel is gehoorzaamheid aan Zijne geboden noodzakelijk.

Nu kan God toch niets tegenstrijdigs willen. Waar Hij zelf ons een gebod heeft gegeven, daar heeft Hij dus ook zelf verklaard, dat iets wat met dit gebod strijdt, niet tot bereiking van het door Hem aan den Staat gestelde doel noodzakelijk kan zijn; dat dus de Staat niet het recht heeft om zoo iets van ons te vorderen. Dáár is dus de grens van onze verplichting tot gehoorzaamheid aan den Staat: „Gij zult Gode meer gehoorzamen dan aan de menschen!"

Daarom ook onderging diezelfde Paulus, die zoo uitdrukkelijk en zoo dringend gehoorzaamheid aan de gestelde machten predikte, toch liever den marteldood, dan dat hij der overheid zou gehoorzamen, waar haar gebod met Gods wetten streed.

Is nu het in het oog houden van haar doel en het gebruiken van die middelen, welke tot dat doel leiden, van den kant der overheid, en het gehoorzamen aan het gezag van den kant der onderdanen de eenige voorwaarde, waaronder vrede binnen de grenzen, orde mogelijk is; dan zien wij ook hier weêr, hoe alleen in de opvolging van Gods wet, én door de overheid én door de onderdanen, een waarborg te vinden is voor den vrede: „Pax hominibus bonae voluntatis."

Ziet er nu de beginselen eens op aan, die in onzen tijd bij de menigte den schepter zwaaien en zelfs in de meeste staatsregelingen zijn overgebracht. Waar is er tusschen overheid en onderdanen nog sprake van Gods wet? Zou er wel één gebod des Heeren zijn, dat niet reeds door eene staatswet is overtreden? Zou er nog wel een enkele Staat zijn, die in zijne wetgeving Gods wil eerbiedigt?

En hoe staat het met den eerbied voor de overheid? Gevreesd wordt zij en, schoon bespot, toch gehoorzaamd,

waar zij den sterken arm tot haar dienst heeft, zij wordt gevleid, ja slaafsch wordt voor haar gekropen, waar zij de zucht naar blinkenden roem voedt of de hartstochten der menigte streelt; men wil haar toejuichen, lofliederen ter harer eer doen klinken, knielend haar in wierookswolken hullen — onder voorwaarde dat zij den godsdienst vervolgt en het recht in het aangezicht slaat! Voor de overheid, die haren plicht vervult, heeft men geen eerbied over; en helaas, wilde men zulk eene overheid ook al eerbiedigen, waar ze te vinden? Is het wonder, M. H., dat de wereld op een uitgestrekten vulkaan gelijkt, die in elken Staat zijne openingen heeft? Al de voorteekenen van eene naderende losbarsting zijn er reeds; 't is maar de vraag, waar de ziedende lava het eerst hare verwoesting over de wereld zal verspreiden.

Het is eene onbetwistbare waarheid, dat een begrip, wanneer het eenmaal in den menschelijken geest heeft wortel gevat, door den tijd steeds tot de consequentie wordt uitgesponnen. De mensch is niet altijd consequent; vooral in onze dagen van schromelijke begripsverwarring kan men consequentie niet tot de kenmerkende eigenschappen van den tijd rekenen. Stellingen worden er te over verkondigd, voor wier gevolgtrekkingen hij, die ze het eerst predikte, terugdeinst.

Doch de tijd is altijd consequent; is de stelling eenmaal op het veld der geesten gezaaid, dan springt van zelve het jonge spruitje te voorschijn, dat met den tijd in omvang toeneemt, zijne takken al verder en verder uitspreidt, als het tijdstip gekomen is, zijne bloesems vertoont en ze weêr afwerpt, totdat eindelijk de vrucht zich ontwikkelt en, rijp geworden, als daad van den boom der theorie afvalt.

Zulk een beginsel werd in 1789 verkondigd, toen men, bij art. III van „de declaratie der regten van den

mensch", de soevereiniteit van het volk dekreteerde. In de gloeiende atmosfeer, die toen in Frankrijk heerschte, waren er maar weinige jaren noodig om dit beginsel te ontwikkelen en zijne vruchten te vertoonen. Doch het zaad van dezen revolutie-boom werd, van Frankrijk uit, schier over de geheele wereld verspreid. Niet overal viel het op zoo vruchtbaren bodem, niet overal vond het in den maatschappelijken dampkring die broeikasthitte, welke groei en bloei zoo uitermate begunstigde. Doch waar 't in de geesten der volken werd opgevangen, daar ontkiemde het, daar zal het groeien en bloeien en onvermijdelijk eenmaal dezelfde vruchten afwerpen, indien de stam niet voor den oogsttijd wordt afgekapt en uitgeroeid tot den wortel.

Wij zagen zoo even, M. H., hoe het gezag een noodzakelijk element van iedere vereeniging is. Doch het kan zijn, dat eene vereeniging niet op zich zelve staat, maar slechts een deel is van eene andere, grootere vereeniging. Het gezag van deze ondergeschikte vereeniging zal dan noodzakelijk aan het gezag der grootere vereeniging moeten onderworpen zijn, juist omdat zij een deel van die vereeniging is, en het gezag der grootere vereeniging de leiding der deelen ten doel heeft. Eene vereeniging nu, die tot geen andere vereeniging behoort, en waarvan het gezag dus aan geen ander gezag is onderworpen, noemt men eene soevereine vereeniging, dat gezag soevereiniteit, en den drager van dat gezag soeverein. In een onafhankelijken Staat is dus hij, die met het hoogste gezag bekleed is, de soeverein.

Die soeverein kan per se niet voor de uitoefening van zijn gezag verandwoordelijk zijn; want aan iemand het recht toekennen om over het gebruik van dat gezag te oordeelen, zou zijn, een gezag boven de soevereiniteit

erkennen; en dit ware eene tegenstrijdigheid, omdat dan soevereiniteit geene soevereiniteit meer is.

Uit hetgeen wij verder zagen, dat het gezag uit eene door God gestelde noodzakelijkheid voortvloeit, en daarom Gods wil de oorzaak, het beginsel van alle gezag is, volgt van zelve dat ook het beginsel der soevereiniteit bij God berust, dat alle soevereiniteit van God is. Tegenover God kan er dus van soevereiniteit geen sprake zijn; Gods wil is de hoogste wil, aan zijn gezag is alles onderworpen.

Maar dit belet niet, dat wij tegenover menschen die aardsche soevereiniteit erkennen. Wij noemen die macht soevereine macht, waar geene menschelijke macht boven staat.

Hiermede nu is het beginsel van 1789 in lijnrechten strijd: „de grond van iedere soevereiniteit", zoo heet het daar, „berust uit hare natuur in de natie." Uit het volk komt dus, volgens deze leer, het opperste gezag voort. Gij bemerkt reeds aanstonds, dat dit inderdaad een revolutionair beginsel is; want daar noodzakelijk hij, aan wien een gezag is ontleend, boven dat gezag staat, zoo wordt hierdoor aan het volk een gezag boven de soevereiniteit toegekend, dus in waarheid het volk soeverein verklaard; en deze soevereiniteit is niet die soevereiniteit, welke wij aan de aardsche soevereinen toekennen, maar de soevereiniteit van God zelven; want essentiellement, in haar wezen, volgens hare natuur berust zij bij het volk, dat haar dus aan niemand anders, zelfs niet aan God, ontleent.

Maar tevens wordt ook elk idee van gezag vernietigd; immers iedere vereeniging bestaat, zooals wij zagen, uit twee elementen: een leidend element en een, dat geleid wordt; en het leidende element is juist het gezag; maar als nu in de vereeniging „Staat" al de leden dier vereeniging samen, „het volk", „de natie" soeverein is,

dan gaan die twee elementen in elkander op; dan is de leidende wil dezelfde als de wil die geleid wordt; maar dan is er geene leiding meer, dan kan er van gezag, dus ook van Staat geen spraak meer zijn.

In theorie is het dus eene dwaasheid; en in de praktijk? Het volk is soeverein, de wil van het volk is de hoogste wil! Maar als allen niet hetzelfde willen, dan zal wel dat, wat de meesten willen, voor den algemeenen wil moeten doorgaan. Al aanstonds komt dus de soevereiniteit van het volk op de soevereiniteit van de meerderheid neer. Doch men kan alleen de meerderheid constateeren van hen, die hun wil hebben te kennen gegeven; dan hebben wij dus reeds de soevereiniteit van de stemmende stemgerechtigden.

Hoe dikwerf zal nu die wil van de meerderheid der uitgebrachte stemmen inderdaad de soevereine wil van het volk zijn?

Men moet het er voor houden, anders komt men nooit tot orde, zegt men; men moet vooronderstellen, dat deze de soevereine wil is. Treurige orde, die op eene hypothese berust!

Maar zoo uwe vooronderstelling faalt, dan is ook dat gezag onwettig, dan zijn zijne besluiten niet geldig, dan ben ik niet verplicht om er aan te gehoorzamen. Berust het hoogste wettige gezag bij het volk, d. w. z. bij de meerderheid, dan moet er een middel zijn om voortdurend te weten waar die meerderheid is, welke wil de wil is van het wettig gezag.

Elke minuut, elke seconde kan die meerderheid verplaatst worden, en is dus de uitgedrukte wil der vorige meerderheid niet meer de uitdrukking van het wettig gezag. en kan dus geen aanspraak maken op mijne onderwerping; eene permanente volksvergadering alleen, die

ieder oogenblik haren wil kenbaar maakt, kan dan het wettig gezag uitdrukken.

En al zou men nu ook willen aannemen, dat het volk zijne macht delegeert, dat het eene regeering in zijne plaats aanstelt, dan kan het soevereine volk toch telkens, wanneer die regeering niet aan de meerderheid behaagt, de bestaande omverwerpen en eene nieuwe aanstellen; dan blijft niettemin eene permanente revolutie de normale toestand; en hoe het dan met de orde, met den inwendigen vrede der Staten gesteld is, daarop geeft de geschiedenis, helaas, een maar al te duidelijk andwoord.

Ziedaar slechts één der beginselen, die van lieverlede in het europeesche staatsrecht zijn ingedrongen. Daarnevens zijn er nog vele andere, voor de orde, dus voor den Staat zelven, niet minder gevaarlijk. Ik behoef uit zoovelen slechts vrijheid van denken, vrijheid van geweten, vrijheid van drukpers te noemen.

Maar als de mensch mag denken wat hij wil, waarom mag hij dan die gedachten niet in daden vertolken?

Wat helpt het mij, dat mijn geweten wordt vrij verklaard, en ik niet overeenkomstig dat vrij geweten mag handelen?

„O, zegt men, dat onderscheid is toch tastbaar; door de gedachte wordt de evenmensch niet benadeeld; slechts door eene handeling kan ik het recht van een ander verkorten, en slechts waar misbruik van vrijheid een recht aanrandt, mag de Staat tusschen beiden komen." Mij dunkt, daarmede zullen wij ons allen tamelijk wel kunnen vereenigen. Maar wat beteekenen dan die zoogenaamde moderne vrijheden? Is er ooit een Staat geweest, die de innerlijke gedachte kon controleeren, en alleen om dat innerlijke denken heeft kunnen, of ook maar willen straffen?

Zal de Staat ook maar enkel kennis nemen van de gedachte, dan moet zij geuit zijn, en iedere uiting der ge-

dachte is wel degelijk eene handéling, en dan komt het er maar op aan, of die uitingen eenig recht kunnen verkrachten, eenige schade kunnen aanbrengen.

Neen, zal de verklaring van vrijheid van denken iets beteekenen, dan moet het zijn: de vrijheid om zijne gedachten ten minste in woorden te uiten; dan vindt zij in vrijheid van spreken, van schrijven, van drukken hare eerste consequentie! — Maar waarom dan het handelen niet geheel vrij verklaard? 't Moet er toch eens van komen. Al is bij den mensch de handeling niet altijd in overeenstemming met gedachte en woorden; indien eene gedachte eenmaal door herhaalde uiting het gemeengoed der menschheid is geworden, wordt zij onvermijdelijk in den loop der tijden tot daad.

Maar aan de verklaring van de vrijheid van denken ligt een nog veel gevaarlijker beginsel ten grondslag: de onafhankelijkheid van het denkvermogen; „het denken zooals hij wil, zegt men, is een onvervreemdbaar recht van den mensch!" Dat is de miskenning van het recht der waarheid, of liever de totale ontkenning van het bestaan der waarheid; want indien de waarheid bestaat, dan moet de mensch zich ook aan die waarheid onderwerpen; dan mag hij niet voor waar houden, wat niet waar is.

Mag hij daarentegen voor waar houden wat hij wil, dan mag hij ook voor goed houden wat hij wil; maar dan mag hij ook doen wat hij voor goed houdt; is zijn denkvermogen onafhankelijk, dan is hij ook onafhankelijk in zijn handelen; dan is iedere belemmering van zijne vrije handeling slechts dwingelandij, het gezag een keten, orde een kerker.

Al die beginselen zijn in strijd met de wet van God, en daarom kan er in de Staten, die deze beginselen huldigen, geen vrede zijn; want vrede is slechts het gevolg van overeen-

stemming met Gods wet, van een goeden wil! Weet gij, M. H., waar deze vrijheden het eerst zijn verkondigd?

In het aardsch paradijs; toen de vader van de leugen den mensch wilde overhalen om de verbodene vrucht te plukken, toen verklaarde hij als onvervreemdbaar recht van den mensch: de vrijheid van eten.

Dat was de eerste déclaration des droits de l'homme; maar 't was ook tevens de eerste oorzaak van al den strijd, die sedert onophoudelijk de wereld heeft geteisterd.

IV.

Vrede is het doel van den mensch, vrede het doel der Staten, de wereld hijgt naar vrede, en waarheen wij onze oogen wenden, zien wij het zaad van twist en tweedragt met kwistige hand over de aarde uitgestrooid; ieder geluid dat ons oor opvangt, is eene uittarting, die straks in een woedenden oorlogskreet zal overgaan. Het beginsel van verwoesting, door de wetenschap in duizende stellingen als evenveel orakelspreuken verkondigd, door de moderne Solon's in de wetboeken der natiën gegrift, door de lier bezongen, door penseel en beitel verheerlijkt, ja zelfs ten tempel gevoerd en van den verheven leeraarsstoel als het voorwerp van een meer verlichten en gelouterden eeredienst voorgehouden, dat beginsel, in den geroofden tooi van waarheid en vrijheid gehuld, ziet de volkeren aan zijne voeten, de geesten door zijn valschen glans beneveld, de harten voor zijne vleitaal geopend, de gewapende armen tot zijn dienst bereid.

Wie durft hier op vrede hopen? Hoe de ziedende lava van den rand des kraters, dien zij straks dreigt te overschrijden, tot de ingewanden der aarde terug te bannen? Wie zal de uitbarsting van den dreigenden storm bezweren en de verwoestende bliksems in den schoot der wolken

geketend houden? „Levavi oculos meos in montes, unde veniet auxilium!" [1]) Arme wereld, die nog terugdeinst voor den strijd, die nog uitkomst, nog redding verwacht, nog de hoop op vrede niet kunt laten varen, zie op tot den berg!

Op de steenrots, langs wier kruin de stormen machteloos loeien, aan wier voeten de woedende baren uiteen spatten, daar staat hij, de Stedehouder van den God des vredes; en of de wereld hem haat, of de machtigen hem vervolgen, of geheel het heir van die in dienst staan van het beginsel der verwoesting tegen hem samenspant, hij houdt niet op aan de menschheid de leer des vredes te verkondigen: „cum his qui oderunt pacem, eram pacificus" [2]). En op hetzelfde oogenblik, dat de dwaling zich bereidt om haren grootsten triomf te vieren, terwijl het giftige zaad der valsche beginselen tot zelfs onder de tarwe van het veld der waarheid woekerde, terwijl de geest des tijds door zijn sirenenzang zelfs de eigen kinderen der Kerk, de edelmoedigste strijders voor de eer van Gods bruid, dreigde te bekoren, klonk het woord van Pius over de aarde; de dwaling wordt ontmaskerd, en millioenen stemmen herhalen het: Petrus heeft gesproken: God regeert het al, Hij is de Koning der Koningen, voor het licht Zijner waarheid moet de menschelijke rede zwichten; de mensch is niet vrij om die waarheid aan te nemen of te verwerpen, zooals hij wil; over Gods Kerk heeft de wereldlijke overheid geene macht; het recht van den Staat is niet onbeperkt; aan God ontleenen de menschelijke wetten hare verbindende kracht; niet de som van het getal en de materieele krachten vormen het gezag; het zoo-

1) Ps. CXX, I.
2) Ps CXIX, 7.

genaamde beginsel van non-interventie is nadeelig en gevaarlijk; het is niet geoorloofd aan de wettige vorsten de gehoorzaamheid te ontzeggen; de onwrikbare beginselen der eeuwige gerechtigheid moeten onveranderd bewaard blijven; en noch de Paus, noch met hem eenig Katholiek, kan zich ooit met het liberalisme verzoenen! [1])

In onze tijden, M. H., verdringen de gebeurtenissen elkander met schier ongekenden spoed. 't Is of in de eeuw van den stoom zelfs beginselen, stelsels, de vaandeldragers van den materieelen en intellectueelen strijd, de aanvoerders der legers van het zwaard en der legers van den geest, als de aaneengeschakelde deelen van den vliegenden stoomdraak, elkander beurtelings trekken en voortstuwen; 't is of de geschiedenis zelve in door den stoom bevleugelde vaart langs de ijzeren banen voortholt. Wat gisteren de wereld met zijn naam vervulde, is heden weêr vergeten; voor wien gisteren de vorsten beefden, is heden nog slechts het doelwit voor den lagen spot eener cynische pers; wie gisteren als een hoogepriester der wetenschap werd vereerd, wiens genie tot in de wolken werd verheven, zijn naam wordt niet meer genoemd; en het machtige woord, het woord van den vorst, dat over de toekomst van Europa zou beslissen, het woord van den staatsman, dat voor het volk een nieuw tijdperk van geluk zou openen, het woord van den geleerde, dat aan het bijgeloof den doodsteek zou geven, het woord van den wijsgeer, die eindelijk aan de wereld de tooverformule zou leeren, waardoor ellende en armoede voor goed van de aarde werden gebannen, al die woorden, door de gretige pers opgevangen en, in boeken en bladen verduizendvoudigd, over de

1) In deze regelen heb ik getracht de voor den Staat meest belangrijke stellingen van den *Syllabus* samen te vatten.

aarde verspreid, — de adem des tijds jaagt ze voort, altijd voort, om plaats te maken voor een ander doordringender geluid, voor het schetteren der krijgsklaroenen, het gekletter der wapenen, het donderen van 't kanon of, te midden van het gekraak der instortende paleizen, den schorren verwoestingskreet der petroleuse!

Maar ééne klank wordt niet gesmoord, ééne stem klinkt boven het getier der schreeuwendste dissonanten uit, *één woord blijft staan!* „Hemel en aarde zullen vergaan, maar mijne woorden zullen niet vergaan."

God is dezelfde, nu en altijd en in alle eeuwigheid!

Na achttien eeuwen biedt de Stedehouder van den vorst des vredes dezelfde vredesvoorwaarden aan, als de engelen in den nacht van zijne geboorte verkondigden: Eert God, volbrengt Zijn wil, *„Gloria Deo, pax hominibus bonae voluntatis."*

„Maar", zoo mogen wij met den dapperen strijder voor Gods recht, Louis Veuillot, vragen: „zal de wereld deze voorwaarden aannemen? Men sluit de oogen om de uitbarsting der teekenen van eene afgrijselijke weigering niet te zien. Zal de trots berouw willen gevoelen? Zal zich het egoïsme onder 't heilig banier der christelijke liefde willen scharen?" [1])

Met Veuillot andwoorden wij: „Willen zij het, dan is de wereld gered, willen zij het niet, dan zal God eenige zielen sparen en de wereld laten vergaan."

Maar wie van ons stemt dan niet tevens met Veuillot's bede in: „o Heer, mogt de arbeid van mijn leven er toe bijdragen om het getal dier zielen, al is 't maar met één, te vermeerderen."

Op ons Katholieken rust eene vreeselijke verandwoording, M. H.!

1) Louis Veuillot, *Les libres penseurs*. Paris. Palmé. pag. 367.

Terwijl de wereld lijdt en, niet wetende waarheen zich te wenden, zich in de armen werpt van den eerste den beste die haar, zoo al geen genezing, ten minste verandering in haar ondragelijken toestand belooft; — kennen wij het middel, dat haar genezing en rust kan bezorgen; weten wij, dat trouw aan de eeuwige beginselen der gerechtigheid, trouw aan Gods wet, de eenige voorwaarde is voor het heil der maatschappij, voor vrede!

Houden wij dan niet op, door woord en schrift, maar vooral door onze daden die beginselen te verkondigen. Zoo de Katholieken steeds waren trouw gebleven aan de leer hunner Kerk, zou de maatschappij nu zoo krank, zoo lijdend zijn?

Welaan dan, zoo de gedachte aan ons eigen geluk er ons niet reeds toe aanspoort, laat ons den godsdienst des vredes, ook op maatschappelijk gebied, door woord en werken prediken, uit liefde voor onze dwalende broeders, die in den nacht der dwaling te vergeefs naar vrede verlangen: propter fratres meos et proximos meos loquebar pacem de te [1]).

Houden wij niet op het te belijden: zal vrede over de aarde heerschen, dan moet de Vorst des vredes in Zijne eer hersteld, dan moeten de volkeren zich onder Zijn standaard scharen, dan moet de lucht weergalmen van den triomfkreet van Koning Christus: Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat, — Christus overwint, Christus heerscht, Christus triomfeert.

HARRY BARGE.

---

1) Ps CXXI, 8

DE HEILIGE KERKLEERAAR ALPHONSUS MARIA DE LIGUORI.

Bij een pauselijk decreet van den 23 Maart 1871 werd de H. Alphonsus tot Kerkleeraar verklaard.

Reeds onder de roemrijke regering van Paus Gregorius XVI hadden 75 aartsbisschoppen, bisschoppen en andere hooge prelaten aan Z. H. het verzoek gerigt, om den Heilige onder het getal der Kerkleeraren op te nemen. Een soortgelijk verzoekschrift, onderteekend door 39 kardinalen, 10 patriarchen, 135 aartsbisschoppen en 544 bisschoppen, onder welke wij ook al de bisschoppen van Nederland en zijne overzeesche kolonien mogen tellen, had onlangs, om tal van redenen daarin opgenoemd, Z H. Pius IX dringend gebeden tot deze verheffing wel te willen besluiten. Deze zoo algemeene deelneming van de hooge bestuurders der Kerk gaf wel reeds genoegzame blijken van het bijzonder gewigt, dat aan zulk eene gebeurtenis was te hechten, maar was met de redenen, die er toe leidden, nog niet van die algemeene bekendheid, welke noodig is om ook de deelnemende belangstelling der geloovigen op te wekken. De Eerw. paters Redemptoristen begrepen teregt, dat hiertoe eene duidelijke verklaring van de waardigheid van Kerkleeraar vereischt werd, en daarom gaven zij te Amsterdam al zeer spoedig eenige weinige bladzijden in het licht, om aan de geloovigen begrijpelijk te maken,

dat men thans eene zeldzame wereldgebeurtenis te vieren had. De edele zonen van den H. Alphonsus waren echter met deze beknopte onderrigting nog niet tevreden, en daaraan hebben wij een zeldzaam werk te danken, dat om zijne uitgebreidheid, zijne nette uitvoering, maar bovenal om zijn rijken inhoud, eene billijke aanspraak op den eeretitel van zeldzaam maken mag.

„De Kerkleeraarswaardigheid en de verheffing van den „H. Alphonsus Maria de Liguori tot Kerkleeraar, ter „gelegenheid van het Petrus-Pius-Jubileum aan zijne Hei„ligheid Pius IX eerbiedig opgedragen, door C. Scholten, „Pr. der Congr. des Allerh. Verlossers. Met kerkelijke „goedkeuring" [1]), zoo is het opschrift van dit achtingswaardige boek.

De schrijver zegt in zijne voorrede, dat hij op het gebied der kerkelijke letterkunde geene werken kent, welke over de waardigheid en de verdiensten der Kerkleeraars handelen. Hij wenscht deze leemte aan te vullen, gaat daarom de vereischten tot deze waardigheid voorstellen en onderzoeken, om dan de geheele vervulling dezer vereischten in den H. Aphonsus aan te toonen.

Het eerste hoofdstuk „De waarheid in de Kerk van Christus" handelt over „de Openbaring door Christus", hoe Christus door de Kerk aller Leeraar is tot aan het einde der eeuwen, hoe deze leeraarsbediening op de voortreffelijkste wijze wordt uitgeoefend door de Kerkleeraars, daar zij door hunne heldere kennis, hunne trouwe verklaring en onbezweken verdediging der zuivere leer, in hun levend woord en blijvende geschriften hunne nabijzijnde en ver verwijderde tijdgenooten en zelfs de latere geslachten hebben onderwezen. „Elk hunner is dan ook in de Kerk een

1) Amsterdam, F. H. J. Bekker. 1872

geldige, een getrouw en officiëel getuige en tolk van de geloofsleer." Daarna spreekt S. over, „de voltooijing van Christus' Openbaring door den H. Geest"; duidt aan, dat de Kerkleeraars, onder zijn bijzonderen bijstand, naar de behoefte van de verschillende tijden, de geopenbaarde waarheid toegelicht, meer duidelijk omschreven en met wonderbare kracht, vooral tegen de dwaling, verdedigd hebben, en toch, bij alle ontwikkeling der christelijke waarheid, in volmaakte eenstemmigheid ons onderrigten.

Het tweede hoofdstuk behandelt de Overlevering en de Kerkleeraars als hare dragers en getuigen. De S. geeft een goed begrip van die Overlevering in objectieven en subjectieven zin. De algemeene leer des Christendoms is haar object, maar die leer leeft, onder de werking van den H. Geest, in de Kerk; wordt daar subjectief en spreidt er hare oneindige volheid ten toon. Dat is het waarheidsgevoel der Kerk, de onfeilbare bron van alle verkondiging der waarheid, het levend bewustzijn der Openbaring, dat zich vooral in de woorden en geschriften der Kerkleeraars uitdrukt.

De waardigheid van Kerkleeraar wordt in het derde hoofdstuk breedvoerig besproken. Het begint met het onderscheid tusschen de Apostolische Vaders, de Kerkvaders, de Kerkleeraars en de Kerkelijke Schrijvers, en toont aan, dat de Kerk den verheven titel van Kerkleeraar slechts aan diegenen toekent, die in den allerhoogsten graad door heiligheid en wetenschap uitgemunt, aan eene buitengewone zuiverheid des geloofs eene weinig geëvenaarde wetenschap ter verdediging, ter bevestiging en ter verklaring der geloofswaarheden gepaard en zich daardoor in het Rijk Gods, zoowel ten opzigte der latere geslachten als hunner tijdgenooten, bijzonder verdienstelijk gemaakt hebben. Deze hoedanigheden en de kerkelijke toekenning

van dezen verheven titel zijn vervolgens het voorwerp van een geleerd en duidelijk onderzoek. De H. Alphonsus is de achttiende, aan wien deze bijzondere titel te beurt viel.

De S. beschouwt vervolgens in het vierde hoofdstuk den H. Alphonsus als den waardigen mededinger der Kerkleeraars. Zijn de vroègere Kerkleeraars de magtige strijders geweest tegen de ketterijen, Alphonsus was het tegen de aanvallers in zijne eeuw, n.l. de Protestanten, Jansenisten, Regalisten en de ongeloovige sekte der zoogenaamde Philosofen. Dit alles wordt in de volgende hoofdstukken breedvoeriger voorgesteld en betoogd; en wel vooreerst de voortreffelijke openbare heiligheid van den jongsten Kerkleeraar, daar deze het eerste hoofdvereischte is voor zulk eene buitengewone verheffing. Die heiligheid vooronderstelt van den kant van God eene buitengewone roeping met de daaraan geëvenredigde genaden en gaven, en van 's menschen zijde eene buitengewone en heldhaftige getrouwheid; verder zal God ook, om aan de leer der Kerkleeraars een bijzonder gezag bij te zetten, hun de gaaf der wonderen en andere buitengewone gaven en genaden mededeelen. Dit alles wordt op eene even stichtende als boeijende wijze ook in het leven van den H. Alphonsus aangetoond, terwijl zijne bijzondere liefde tot Maria hem op eene geheel eigenaardige wijze voor onze oogen laat schitteren.

Die openbare heiligheid, welke voortspruit uit de verhevene roeping en de heldhaftige getrouwheid aan de buitengewone genadegaven, is reeds een ontegensprekelijk getuigenis voor iemands innerlijke heiligheid. Ook deze treedt hier in volle glansen voor en maakt van de bladzijden, welke aan hare beschrijving zijn toegewijd, voor ieder eene krachtige opwekking, om in elke levensbetrekking naar die innerlijke heiligheid te streven. Zij toch is niets

anders dan de gelijkvormigheid aan God, den wil Gods in alles volbrengen, dat is: het kwaad vlugten en het goede doen

In het zesde hoofdstuk, dat de ruimste plaats inneemt, wordt het tweede hoofdvereischte ter Kerkleeraarswaardigheid, de uitmuntende wetenschap van den Heilige, behandeld. Deze blijkt 1°. uit de veelsoortige, moeijelijke, verhevene en duistere vraagstukken, door hem met diepe zaakkennis behandeld en op klare en duidelijke wijze uitgelegd. Eenige weinige maar hoogst belangrijke getuigenissen bevestigen hier de waarheid dezer woorden. Zij toont zich 2°. in zijne verdediging van de waarheden der geloofs- en zedeleer tegen de aanvallen en de kunstgrepen van de vijanden der Kerk. Ook dit wordt door tal van getuigen en door verwijzing naar zijne werken aangetoond. Maar dieper gaat de bewijsvoering, waar de S. uit Alphonsus' leer en zegepraal over de verschillende dwalingen zijner eeuw, die uitmuntende wetenschap gaat afleiden; waar hij laat zien, dat het Jansenisme in het innigst verband stond met al de dwalingen en al de gruwelen der achttiende eeuw, en dat de strijd van den Heilige tegen dat Jansenisme tegelijk een strijd was tegen al de daaraan verwante dwalingen.

Het beginsel van het Jansenisme is eene dubbele dwaling in het geloof. De eerste dwaling betreft de natuur, de uitdeeling en de werking der genade, en is in het naauwste verband met vele andere valsche leeringen dier sekte. De tweede betreft de natuur en het wezen der Kerk, door de sekte miskend, daar zij het pauselijk Primaat en het Opperherderschap der opvolgers van den H. Petrus verwierp.

De H. Alphonsus heeft deze dubbele dwaling bestreden door zijne dogmatische werken, in het bijzonder door zijn systeem over de genade en het gebed, en door zijne leer

over de voorregten, welke Christus aan den H. Petrus, en in hem aan zijne opvolgers, verleend heeft. Voorop wordt het verband aangewezen tusschen het Jansenisme en het ongeloof met de daaruit voortgesproten beginselen van 1789. Daarop volgt een kort verslag van de dogmatische werken des H. Kerkleeraars tegen de heerschende dwalingen, en eene duidelijke uiteenzetting van Alphonsus' systeem over de genade en het gebed, dat zelf eene schitterende weerlegging van het Jansenisme mag genoemd worden.

De Heilige bewijst, dat God in waarheid en met oprégtheid de zaligheid van alle menschen wil, en dat onze Heer Jesus Christus voor alle menschen gestorven is; hij ondermijnt alzoo den grondslag van het Jansenisme. Hij bestrijdt de volstrekt zegevierende verlustiging (delectatio absolute victrix) van Jansenius en staaft de innerlijke vrijheid van 's menschen wil, betoogt dat God de noodzakelijke genaden aan alle menschen verleent, namelijk, aan de regtvaardigen om de goddelijke geboden te kunnen onderhouden, en aan de zondaren om tot bekeering te kunnen komen.

Jansenius had in zijn kettersch boek, dat hij den titel van "Augustinus" had durven geven, gezegd:

"Dewijl velen die genade, welke hen in staat zou stellen "de geboden te onderhouden, of wel niet vragen, of wel "niet zóó vragen, als zij dat zouden behooren te doen, "en dewijl God niet aan allen de genade van vurig te "bidden of zelfs van te kunnen bidden verleent, is het "allerduidelijkst, dat die genoegzame genade, en gevol"gelijk ook dat voortdurend vermogen om de geboden te "kunnen onderhouden, welk vermogen door sommige god"geleerden aangenomen wordt, aan vele geloovigen ont"breekt."

Na deze treurige leer wederlegd te hebben, stelt de H.

Alphonsus deze waarheid er tegenover: „Allen bezitten „de genade van daadwerkelijk te kunnen bidden, zonder „dat zij hiertoe eene nieuwe genade behoeven, en, door mid- „del des gebeds, kan men elken anderen bijstand verkrijgen, „die noodzakelijk is ter onderhouding van de geboden en „ter verkrijging van de zaligheid."

De gewone en algemeene genade des gebeds is volgens den Heilige de genoegzame genade. Drie voorname bewijzen worden uit die van den Heilige aangestipt:

1°. De H. Kerkvergadering van Trente leert ons, dat God het onmogelijke niet gebiedt, maar dat Hij ons aanzet om te vragen wat wij niet kunnen, en ons dan helpt om het te kunnen. Waaruit blijkt, dat de genade, die ons tot het gebed aanzet, en door wier bemiddeling alle gebeden kunnen onderhouden worden, aan niemand ontbreekt.

2°. De Heilige toont uit dezelfde Kerkvergadering aan, dat een regtvaardige alleen daarom valt, omdat hij niet bidt, omdat hij vrijwillig de hem gegeven genoegzame genade van te kunnen bidden verwaarloost.

3°. Bewijst hij deze genoegzame genade uit het gebod der hoop; welk gebod ons verzekert, dat God, van zijn kant althans, onze verwachting der toekomstige heerlijkheid zeker maakt en ons de genoegzame genade van het gebed verleent als het middel, waardoor wij de verdere onontbeerlijke genaden kunnen verkrijgen.

De schrijver ontwikkelt vervolgens de leer des Heiligen over de innerlijk krachtdadige genade in verband met 's menschen vrijheid, en stelt haar in vollen luister aan onzen geest voor.

De tweede dwaling der Jansenisten betrof de natuur en het wezen der Kerk. Zij leerden, evenals de Gallicanen, dat in de Kerk de Kerkvergaderingen boven den Paus zijn, dat het

gezag der leden grooter is dan het gezag van het hoofd, dat de Paus in de geloofs- en zedeleer niet onfeilbaar is, dat zijne beslissingen, om verpligtend te zijn, de instemming der Kerk noodig hebben. Hieruit volgde de valsche leer van Febronius, die de regten der Kerk op de vorsten overbragt.

De S. geeft verschillende verhandelingen op, waarmede de Heilige tegen dezen drievoudigen vijand is opgekomen.

Nu volgt de beschrijving van den strijd door den H. Alphonsus tegen den geest van het Jansenisme, op het gebied der zedekundige godgeleerdheid, gevoerd, vooral door zijn systeem over het Probabilisme en door zijne leer over de veelmalige Communie. De S. geeft in weinige bladzijden een goed en duidelijk begrip van de zedekundige godgeleerdheid, en van de verderfelijke jansenistische gestrengheid. Deze gestrengheid moet bij velen wanhoop, verwijdering van de HH. Sakramenten en afkeer tegen God ten gevolge hebben. En daar het eene uiterste het andere voortbrengt, zoo ontstond, tegenover dat Rigorisme, het Laxisme met zijne gemakkelijke, het geweten in slaap sussende, beginselen. Daar rees door de goddelijke beschikking de H. Alphonsus op, om in zijn systeem van het gematigd Probabilisme, ook het Aequiprobabilisme genoemd, den veiligen middelweg tusschen die beide uitersten aan te wijzen. De S. geeft het hoofdbeginsel van dit systeem in de volgende woorden op:

„In den zamenloop van twee opiniën, die even of nagenoeg even probabel zijn, en waarvan de eene — de minder veilige — ten gunste der vrijheid, en de andere — de meer veilige — ten gunste der wet is, kan men, indien men twijfelt aan het bestaan der wet, de opinie volgen, welke ten gunste der vrijheid is; twijfelt men echter of de wet, die eerst zeker bestaan heeft, opgehouden hebbe te bestaan of te verpligten, dan moet men

de opinie volgen, welke ten gunste der wet of voor de wet is."

Daarna laat S. regt wedervaren aan de onbegrijpelijk vele en langdurende zorgen, welke de Heilige aan zijn werk van de zedekundige godgeleerdheid heeft besteed, hoe hij al de godgeleerden in deze stof heeft geraadpleegd en al biddende, vrij van allen hartstogt, bij zijne beslissingen de voorkeur gaf aan goede en gegronde redenen boven het gezag der schrijvers.

Tegenover het streven der Jansenisten om de kinderen der Kerk van de Heilige Communie verwijderd te houden, stelde Alphonsus zijne leer over de veelmalige Communie. Door deze bedoelt hij meer dan eens in de week communiceren. De Kardinaal Villecourt vat die leer in weinige punten zamen:

1°. De wekelijksche Communie is toe te laten en, in het algemeen genomen, zeer aan te raden en aan te bevelen aan allen, die, ofschoon zij gewoonlijk nog vrijwillige dagelijksche zonden bedrijven, toch alle doodzonden vermijden, of althans het vaste voornemen hebben zich daarvan te onthouden.

2°. Voor de veelmalige Communie vereischt de Heilige de vlugt van alle volkomen vrijwillige dagelijksche zonden en zelfs het vrij zijn van alle gehechtheid daaraan; de streving naar de volmaaktheid, gepaard met een innig verlangen naar de Communie, om door deze in de liefde Gods toe te nemen; de beoefening van het inwendig gebed of de meditatie; de versterving der driften en der zinnen, en eene dankzegging na de H. Communie van ten minste een half uur.

3°. De dagelijksche Communie, die zich tot zes dagen in de week dient te bepalen, kan toegelaten worden aan hen, die de meeste hunner kwade geneigdheden overwonnen hebben, zich veel toeleggen op het inwendig

gebed en op de versterving, en daarbij eenen min of meer hoogen graad van volmaaktheid bereikt hebben.

De hierop volgende achttien bladzijden roepen eene reeks van de eerbiedwaardigste getuigen op, om de verdiensten van Alphonsus' zedekundige werken uit hunnen aard en heilzame gevolgen in een hemelsch licht te laten schitteren.

Niet minder overtuigend en medeslepend is de S. in zijne verhandeling over de ascetische werken van den Heilige, die door deze het godvruchtige leven, de teederheid, de liefde, den troost der godsdienst, ten spijt van het Jansenisme, in de harten der geloovigen wederom opgewekt, verlevendigd en bevestigd heeft.

Daarna gaat hij Alphonsus voorstellen als den grooten Leeraar onzer eeuw. Tegenover de materialistische strekking der tegenwoordige eeuw staat de Kerkleeraar met zijne bovenzinnelijke wetenschap. Zijne geheele wetenschap is geestelijk en bovenzinnelijk. De ijver is haar beginsel; haar kenmerk is de godsvrucht, hij bidt in al zijne boeken; haar doel is de heiliging der zielen door de aankweeking der deugd. De Heilige bereikt ook in onze eeuw dat doel door zijne veelvuldige geschriften, en behaalt op die wijze de glansrijkste overwinningen over het materialisme van onze dagen. Tegenover het rationalisme van onzen tijd staat de Heilige met zijne geloovige wetenschap, met de handhaving van bijna al die christelijke waarheden, welke, bij de veroordeeling der thans heerschende dwalingen in den Syllabus van 8 December 1864, luide aan de wereld zijn verkondigd. Alphonsus staat ten laatste als de man der traditie tegenover den geest onzer eeuw, die met de oudheid breekt om het nieuwe te omhelzen. Het hoofdstuk over de uitmuntende wetenschap van den Heilige wordt waardig gesloten met de buitengewone goedkeuringen,

welke de H. Kerk zoo veelvuldig aan zijne leer geschonken heeft.

Het volgend hoofdstuk handelt over „het derde hoofdvereischte ter Kerkleeraarswaardigheid. De verklaring der Kerk of de kerkelijke toekenning van den titel van Kerkleeraar aan den H. Alphonsus Maria de Liguori."

Opmerkelijk zijn de woorden van een Jansenist in de vorige eeuw: „Laten we God bidden, dat Alphonsus toch nooit door de Kerk verheerlijkt worde, dan toch is het gedaan met onze zaak"; en van een ander: „Als deze heilig verklaard wordt, zijn wij verloren."

Alphonsus is heilig verklaard, en zijne verheerlijking is de ondergang van het Jansenisme geworden. Maar meer nog, hij werd reeds feitelijk als Kerkleeraar beschouwd, alvorens daartoe verheven te zijn door de uitspraak der Kerk. Door dat loflied evenwel, dat den Heilige als Kerkleeraar huldigde, klonk in de laatste jaren slechts een enkele wanklank, en deze was van Ballerini, den schrijver van eenige noten, die bij de Theologie van Gury zijn ingelascht. Hadden de afkeurende noten van Ballerini alleen ten doel gehad, om de onjuistheid van enkele aanhalingen of citaten, meestal op gezag van andere schrijvers door den Heilige aangegeven, te berispen, — om het gemis van orde of van duidelijkheid in de behandeling van een of ander vraagstuk, of wel een zweem van tegenspraak, welken men tusschen zijne meeningen dacht te zien, aan te stippen; — S. zou deze feilen erkend, maar daaraan geen anderen naam hebben kunnen geven dan dien van vlekken in de zon. Nu echter Ballerini verder ging en de leer zelve des Heiligen aangreep, voelde hij zich aangespoord om iets langer bij zijne wederlegging stil te staan Daarop volgt dan eene reeks van getuigenissen, door verschillende Pausen over Alphonsus' werken afgelegd, en eindelijk het pauselijk

decreet voor Stad en Wereld, waarbij de H. Alphonsus tot de waardigheid van Kerkleeraar wordt verheven.

En welke zijn nu de gevolgen van die verheffing?

De S. geeft in het laatste hoofdstuk een antwoord op deze vraag. Hij noemt de verheffing van den Heilige eene verheerlijking voor de Kerk, eene verheerlijking ook voor onzen H. Vader den Paus, eene bron van troost en van vreugde voor alle geloovigen, eene veroordeeling van de moderne wetenschap, en eene voortreffelijke verheerlijking van den Heilige zelven.

Wij meenen vooral te moeten wijzen op de nieuwe kracht, welke deze verheffing van den Heilige aan zijne talrijke geschriften kwam geven. Hij toch, zooals de S. opmerkt, door God als bestrijder van het Jansenisme opgewekt, heeft het rijk der barmhartigheid en der liefde hersteld en de hoop en de vreugde weder op aarde doen wonen.

„Als de barmhartige Samaritaan bereidde — hij in den Biechtstoel — de heilzame olie der barmhartigheid, die alle wonden der ziel geneest, en gaf den Biechtvaders het goedertieren vaderhart in Christus weder, hun door de Jansenisten ontroofd" [1]). De wreede en ijskoude hand van het Jansenisme zou gaarne op de deur van het tabernakel geschreven hebben: „Verbod aan de Liefde om neer te dalen in het hart der menschen... meer dan eenmaal 's jaars." Maar Alphonsus trad onze kerken binnen, besteeg de trappen van het altaar en toonde met een van liefde trillenden vinger het heilig tabernakel en riep met magtige stem het christenvolk deze woorden toe: „Komt, komt allen! uwe vrees en uwe verwijdering doen de Liefde zoo pijnlijk lijden: komt, o komt! want de Liefde is alleen!" [2]) Het

---

1) Blz 491.

2) Blz 262 en 263.

vertrouwen herleeft, de hoop op den hemel wordt bevestigd in 't gemoed van allen, die zijne geestelijke boeken doorloopen, en de zoetste vreugde doorstroomt de ziel, die van Alphonsus leert, hoe zij Maria moet vereeren en beminnen. Hij leert de geheimen van het godvruchtig leven aan allen, zelfs aan hen, die te midden der wereld leven. Zijne verheffing nu, die de hoogste bekrooning is en de bevestiging zijner zuivere leer en onbevlekte wetenschap, moet het vertrouwen in zijne geschriften bij allen versterken en vermeerderen, en zoo allen tot geluk strekken.

Een ander heilzaam gevolg van deze verheffing, dat onze aandacht heeft getrokken, is de glorie der geloovige wetenschap. Die verheffing toch is de luisterrijkste stralenkrans, die aan 's menschen talenten, aan de krachten des geestes, aan de wetenschap hier op aarde kan worden toegekend. Die stralenkrans zal blijven schitteren tot aan het einde der dagen; want de wetenschap van een Kerkleeraar is vereeuwigd, omdat zijne geschriften voor altijd tot kerkelijke leerboeken verklaard zijn.

Zijne werken behooren thans tot de onvergankelijke literatuur der Kerk. Zoek nu eene maatschappij, die aan de wetenschap zooveel luister geeft als de Kerk aan die harer leeraren. Nergens zult gij er eene vinden, omdat gij buiten de Kerk geene maatschappij zult aantreffen, die zelf onvergankelijk is om eenen onvergankelijken luister te kunnen geven, of eene wetenschap, die eeuwig blijft om een eeuwigen luister te kunnen dragen.

Wij hebben een overzigt gegeven van dit werk, dat wij met alle regt een voortreffelijk en een zeer aan te prijzen boek mogen noemen. Wij gaven dit overzigt niet om onzen lezers de moeite te besparen van het werk zelf aandachtig door te lezen, maar veeleer om door dit weinige hen op te wekken tot eene kennismaking met het geheel. De stijl

is gemakkelijk en vloeijend, de voorstelling zóó duidelijk, dat er zelden eenige inspanning noodig is om den schrijver te volgen.

Waren wij geheel voldaan, toen wij dit werk hadden doorgelezen? Misschien strekt het den schrijver tot eer, dat wij van zijne bekwame hand nog meer verlangd hadden, dan hij in dit boek, dat toch ruim vijfhonderd bladzijden groot is, ons heeft gegeven. De schrijver heeft den H. Alphonsus in zijnen strijd en zijne overwinning tegenover het Jansenisme zóó meesterlijk geschetst, dat wij als Nederlanders van eenen nederlandschen schrijver wel hadden mogen vernemen, of die strijd en overwinning van den Heilige ook in ons vaderland eenigen invloed op het Jansenisme of in de harten onzer Katholieken tegen de jansenistische strekking hebben uitgeoefend. Waaraan toch is het dank te zeggen, dat de wederstand van onze Katholieken de Jansenisten buiten de Kerk sloot, en dezen zich tot een schisma vormden? Vanwaar die overoude vaststaande gewoonte, vooral ten platten lande, om tegen alle jansenistische invloeden in, meer dan eenmaal per jaar, en wel op de hoogtijden en bij uitvaarten en jaargetijden, tot de HH. Sakramenten te naderen? Vanwaar die innige gehechtheid aan den Paus van Rome, die teedere vereering van de A. H. Maagd, zooals wij die reeds in onze vroegste jeugd leerden kennen? Vanwaar die stipte naleving der kerkelijke wetten, dat streng onderhouden van de vasten? Had de schrijver kunnen aangeven, dat onze zielzorgers van deze en de vorige eeuw onder den invloed der werken van den H. Alphonsus de geloovigen zoo echt katholiek en dus zoo anti-jansenistiesch hadden gevormd, dan zou hij door deze mededeeling ons eene zeer groote dienst bewezen en den Heilige zelven eene nog hoogere vereering onder onze landgenooten hebben bereid. Ja, de

H. Alphonsus, toen hij eerst, door sommige zijner geschriften, in eene vreemde taal, en later door zijne naaste volgelingen en zijne vertaalde werken [1]) bij ons binnen kwam, vond hier goed voorbereide harten, in wie het uitgestrooide zaad van zijne heilige vermaningen weldra honderdvoudige vruchten ging dragen. Heffen wij onze hoofden op en zien wij dien rijken oogst, dan kunnen wij den wensch niet onderdrukken: dat toch onze voorouders in de vorige eeuw de werken van dezen nieuwen Kerkleeraar hadden mogen kennen, welligt ware het Katholieke Nederland thans reeds een land van heiligen geweest.

J. A. VAN DEN AKKER.

---

1) De Eerw. Paters Redemptoristen meenen te moeten waarschuwen, dat de nederlandsche vertaling van Alphonsus' gezamentlijke werken niet tot maatstaf hunner beoordeeling kan strekken. Die vertaling is onder alle opzigten gebrekkig. Zij hopen met der tijd eene volledige en naauwkeurige vertaling in het licht te geven. — Deze zal ongetwijfeld hoogst welkom zijn.

Nog iets over kopieën van oude imagines thaumaturgicae, welke ter openbare vereering worden bestemd.

Antwoord op eene Kritiek.

In het Januari-nummer van De Katholiek heb ik met belangstelling en ik hoop niet zonder vrucht eene vrij uitvoerige kritiek [1]) gelezen van de vroeger door mij, in een opstel over Kerkelijke Kunst, geheel incidenteel geuite meening: dat kopieën te maken van oude miraculeuse Beelden, om [2]) die ter openbare vereering ten toon te stellen, mij eene afwijking scheen van de liturgische praktijk tot hiertoe in de Kerk gevolgd. Aanleiding tot deze opmerking had ik gevonden in eene kopie van dergelijken aard, die naar eene zoo het schijnt [3]) oorspronkelijke Byzantijnsche ikon is vervaardigd, en in eene der groote kerken van Amsterdam mijne aandacht had getrokken. Zóó zeer afwijkend in stijl en karakter van de hier te lande gebruikelijke Maria-beelden was die kopie mij voorgekomen,

---

1) Het opstel is geteekend door den Weleerwaarden P. Rector der Algemeene Hulpkerk te Amsterdam.

2) Beter dan *en*, gelijk in mijn eerste opstel gedrukt is.

3) Het is bekend dat er in Italie een groot aantal schilderstukken zijn, die voor Grieksche of Byzantijnsche doorgaan en van wier onderdom men hoog opgeeft. Vele zijn echter, in Italie zelf, door Grieksche schilders in de 12e en 13e eeuw vervaardigd. Over de zoogenaamde St. Lucasbeelden spreek ik later.

dat ik haar als een sprekend bewijs meende te kunnen aanvoeren voor de thesis: dat het stijf hiëratisme der Byzantijnsche kunstenaars of hunner kopisten voor onzen tijd en landaard minder geschikt is; terwijl ik daarenboven mij veroorloofde op te merken, dat het, met zooveel ongewoon vertoon, repraestineeren van verouderde vormen, ook op liturgisch gebied zijne bedenkelijkheid hebben kon. Hierop de aandacht te roepen van wien het kon aangaan of er belang in stellen mogt, was alleen mijne bedoeling. Daarom gewaagde ik toen niet eens van de meer dan opzigtelijke polychromie, die het fraai gebeiteld eikenhouten Repositorium, waarin de Amsterdamsche ikon geplaatst is, op de gansche muurvlakte van het Transsept omgeeft, en achtte het overbodig een woord van kritiek te wagen over het zeer problematisch kunstkarakter van het kleine Beeldje (Z. H. den Paus, de ikon bekroonend moetende voorstellen), dat halver-lijfs boven de schilderij uitsteekt, en in het boogpaneel is aangebragt.

Gelijk wel eenigzins te verwachten was, heeft mijn afkeurend woord tegenspraak uitgelokt, die zich (wat men minder kon voorzien) geuit heeft in den vorm eener literarische kastijding. Mijne schuld lag hoofdzakelijk daarin, dat ik nog over iets anders heb durven spreken dan over Kunst. Had ik mij binnen de grenzen van een bescheiden dilettantisme gehouden, dan had mijn Eerwaarde Censor mij niet bemoeijelijkt, het volgaarne aan anderen overlatend om hiervoor „uit te maken, of de Dr. het al dan niet bij het regte eind heeft" [1]). Doch ik heb, roekeloos genoeg, „het gebied der kunst verlaten, om dat der zuiver ker-

1) Om regtvaardig te blijven moet ik opmerken, dat de hier door mijn Censor gebezigde zegswijs, in den Noordbrabantschen tongval niet zóo onwellevend klinkt, als zij ten onzent, in beschaafde kringen, doen zou.

kelijke wetenschappen" te betreden. „Van dit oogenblik af", zegt de Schrijver der Kritiek, „heeft de Heer B. zich ook nog voor eene andere regtbank te verantwoorden dan die van een kunstminnend en kunstbeoefenend publiek."

Laat ik tegen de competentie dier „andere regtbank" geen bezwaar inbrengen; maar mij liever bij dit zuiver wetenschappelijk pleitgeding het vermanend woord van een mijner oude kennissen te Rome, een vroom en geleerd Oosterling, herinneren, die mij eens schertsend, toen ik mij wat vinnig in een theologisch dispuut uitliet, het Arabisch spreekwoord in 't oor fluisterde: „Kus de hand van uw Regter, ook wanneer zij u slaat." Met andere woorden: laat ik naar mijn best vermogen de tegen mij ingebragte bezwaren trachten te toetsen: dwaling erkennend waar ik heb gedwaald, mij dankbaar toonend voor het mij verstrekt onderrigt, en nooit vergetend dat een greintje heuschheid niet schaadt, ook zelfs wanneer de „zuiver kerkelijke wetenschappen" zich in het debat komen mengen. Zóó, dunkt mij, zal ik door mijn antwoord mij het best kwijten van een pligt van literarische hoffelijkheid, en welligt tevens gelegenheid vinden om hier en daar, als in 't voorbijgaan, eenige punten aan te roeren, die anders zoo passend niet kunnen worden besproken.

Reeds bij den aanvang mijner bescheiden zelfverdediging wil ik trachten mijn Eerwaarden Censor gunstig te stemmen, door zonder voorbehoud schuld te bekennen ten opzigte van de eerste aanklagt, die hij tegen mij inbrengt. Ik heb inderdaad gedwaald, al is 't ook hier in geen punt van „zuiver kerkelijke wetenschap." Mijn onverschoonbare misslag is deze. De kerk van St. Mattheus, die ik als de plaats had opgegeven, waar het oude Maria-beeld bewaard wordt (jammer dat ik niet „werd" heb geschre-

ven!), „bestaat sinds weldra eene eeuw niet meer, en werd tijdens de Fransche invasie onder Pius VI, tot hare grondslagen toe vernield, zóó zelfs dat men thans nog slechts bij traditie de juiste plaats weet aan te wijzen, waar zij eenmaal gestaan heeft." De oude ikon, die sinds al dien tijd „zoo zorgzaam verborgen was gebleven, is slechts sedert 1866" in de tien jaren vroeger gebouwde kerk van den H. Alphonsus geplaatst. Habes confitentem reum. Ik kende die St. Mattheus-kerk alleen uit de middeleeuwsche catalogi der voormalige presbyteriaalsche titels van Rome, waaronder ook zij behoorde; maar ik wist niet, dat zij sinds het laatst der vorige eeuw was afgebroken, en was ook zelfs niet op het denkbeeld gekomen om mij over hare topographie te vergewissen, wijl mij de plaats van het Beeld, als zoodanig, bij het behandelde onderwerp van geen belang scheen. Maar dit belet niet, zal mijn Eerw. Censor zeggen, „dat de Heer B. eene fout beging, waarop men zich niet verwachten zou van iemand, die langen tijd te Rome geweest is. Daarom toch kon en moest hij ook weten, dat de kerk van den H. Mattheus sinds weldra eene eeuw niet meer bestaat." Zonder mijne schuld te willen verminderen, mag ik hier vragen of deze laatste eisch niet wat te hoog is gesteld? Ik herinner mij, dat wijlen Paus Gregorius XVI z. g., met den beminnelijken humor die hem eigen was, den wereldberoemden polyglot, Kardinaal Joseph Mezzofanti, wegens diens aan 't wonderbaar grenzende taalkennis, een „levend Pinksterfeest" plagt te noemen. Het was in een geestig woord hulde gebragt aan schier voorbeeldelooze talenten. Naar 't schijnt, wil mijn Eerw. Censor, wat de kerkelijke topographie betreft, aanspraak geven op eene soortgelijke loftuiting aan allen, die, gelijk ik, het geluk hadden eenige jaren in de Eeuwige Stad door te brengen: zij kunnen, ja zij moeten

allen levende kerk-inventarissen zijn geworden! 't Is, dunkt mij, wel wat veel gevergd. Wat mij althans aangaat, moet ik, om opregt te zijn, gulweg bekennen, dat ik, na veeljarige studie en met eenigen goeden wil om op het gebied der Kerkelijke Oudheid iets te leeren, er niet in geslaagd ben om zelfs de helft der kerken van Rome te kunnen opzeggen. Ik kan dus hier wel schuld belijden, maar geen beterschap beloven. Als blijk echter van mijn goeden wil, en om mij dankbaar te toonen voor de verstrekte inlichting, zal ik trachten hier een kleinen wederdienst aan mijn Eerw. Censor te bewijzen. In stede van de niet altoos vertrouwbare berigten der "traditie", kan ik het genoegen hebben, hem de "juiste plaats", waar eertijds de kerk van den H. Matheus stond, door de meer zekere bescheiden der oude topographie aan te wijzen. Indien hij zich de moeite wil geven om de beroemde Ichnographia Urbis, door den architekt Nolli in 1748 uitgegeven [1]), te raadplegen, zal hij op den Esquilijnschen heuvel, een weinig regts van de Thermen van Titus, de "juiste plaats", waar toen ter tijd de kerk van St. Matheus nog stond, met geometrische naauwkeurigheid aangeduid vinden.

Blijft, zelfs na deze korte toelichting, mijne topographische onbedrevenheid buiten kijf, niet zoo evident schijnt mij de "misslag van veel ernstiger aard", waaraan ik mij zou

1) De exemplaren van Nolli's *Ichnographia*, die eene reductie was van het groote plan van Rome, door Leonardo Bufalini in 1551 vervaardigd, zijn zeer zeldzaam geworden. Men kan er echter een naauwkeurigen afdruk van vinden achter het derde Deel von Alfr. van Reumont's *Geschichte der Stadt Rom*, Berlin. 1870. Van Bufalini's groot werk, in acht bladen, schijnt slechts één exemplaar, en dat nog incompleet, in de Bibliotèca Barberini te zijn bewaard gebleven.

hebben schuldig gemaakt — ditmaal op het gebied der „zuiver kerkelijke wetenschappen" — door te beweren: dat kopieën te maken van oude miraculeuse Maria-beelden, om die ter openbare vereering ten toon te stellen, mij eene afwijking scheen van de liturgische praktijk tot hiertoe in de Kerk gebruikelijk. Mijn Eerw. Censor verklaart „niet te kunnen begrijpen, hoe de Heer B. ooit zulk eene meening heeft kunnen aankleven, laat staan uitspreken, tenzij dan in een onbewaakt oogenblik"; en maakt zich sterk om op „tal van traditioneele gronden" het tegendeel te bewijzen. Ik mag niet beslissen, of hij zich al aanstonds zijne taak gemakkelijker heeft willen maken door in zijne thesis, gelijk hij die stelt in het opschrift zijner kritiek, juist weg te laten, waarop het hier voornamelijk aankomt: het bestemmen namelijk ter openbare vereering van de gemaakte kopieën [1]). Was er immers alleen sprake geweest van kopieën te maken zonder deze hoofd- of nevenbedoeling, wie zou, zonder in 't ongerijmde te vervallen, zulk bedrijf hebben kunnen afkeuren? Ik zeker niet, die zelf eene kopie van een oude miraculeuse Madonna uit Rome heb medegebragt, die zoo menigmaal eene fraaije reproductie van die der Capella Borghèse uit de Basiliek van S. Maria Major in de bisschoppelijke woning te Haarlem had gezien, en nog onlangs in een der nieuwste Guide's heb gelezen, dat kopieën van diezelfde, sedert veertien eeuwen vereerde en ook door haar kunstkarakter waarlijk merkwaardige Ikon, in grooten getale te Rome zijn verkrijgbaar gesteld [2]).

---

1) De titel der Kritiek luidt: *Of kopieen te maken van aloude* imagines thaumaturgicae *eene afwijking is van de liturgische praktijk, in de Kerk tot hiertoe in acht genomen*

2) Vgl. o a. Ed de Bleser, *Rome et ses Monuments. Guide du voyageur catholique*, p. 157, waar de HoogEerw. Kanunnik over de *Madonna*

Ik veroorloof mij bijzonderen nadruk te leggen op hetgeen ik hier heb aangemerkt. Niet toch het bloot kopieën-maken van oude miraculeuse Maria-beelden kan, als zoodanig, in strijd worden geacht met eenig bepaald liturgisch voorschrift van vroeger tijd; — hoewel ook in dit punt de liturgische praktijk in de Westersche Kerk, gelijk wij zien zullen, van die in het Oosten gebruikelijk veel verschilde — maar het kopieeren met het doel, om door een zooveel mogelijk identiek konterfeitsel van het prototypon, de kopie als het ware tot een surrogaat daarvan bij de openbare vereering te doen dienen, en alzoo, kon het, iets van de reverentieele aantrekkelijkheid der oorspronkelijke ikon en van den meer dan gewonen eerbied, waarmede zij door de piëteit der geloovigen omgeven is, in hun oog, op de kopie te doen afdalen [1]). Indien toch eene dergelijke bedoeling of ingebeeld gevolg, bij het afnemen der kopie niet voorzit, waarom ze dan gemaakt? Waarom dan bij voorkeur, gelijk in casu geschiedt, eene Beeltenis gekozen, die zich noch door locale of historische herinneringen, dierbaar aan de plaats harer bestemming,

---

di S. Luca schrijft: "S. François Borgia ayant obtenu du pape S. Pie V la permission de la faire copier, d'autres copies encore ont été faites après la sienne et se sont repandues dans le monde entier. On peut s'en procurer chez presque tous les marchands d'estampes de Rome au *Corso* et en particulier dans la *Via di S. Chiara* 44, près l'hôtel de la Minerve."

1) Opmerkelijk zijn, in verband met deze beschouwing, de woorden van de provinciaal-Synode van Keulen, in 1452 onder voorzitting van den pauselijken Legaat Nicolaas van Cusa gehouden, waarvan de besluiten ook voor onze streken verpligtend waren: "Statuimus et ordinamus, quod visitationes fiant, prout de jure praecipitur, et si ordinarii in visitationibus suarum dioecesium, vel alias reperiant concursum populi ad aliquas imagines, cognoverintque, informatione summaria recepta, populum amplius ad dispositionem figurae talis imaginis, quam salva fide expediat, inclinari, quod tunc imaginem tollant... et quaestuarius accursus populi prohibeatur." *Hartzheim, Conc. Germ.* V, 416.

noch door hooge oudheid en eerbiedwaardigheid van het prototypon, noch door hare voortreffelijkheid als product der kerkelijke kunst aanbeveelt? Waarom dan? Ik onthoud mij van te antwoorden, omdat ik geen passend antwoord vind; maar vergenoeg mij met aan het bevel der H. Kerkvergadering van Trente te herinneren, die uitdrukkelijk verbiedt, om aan Beelden, welke ook, „eenige kracht toe te schrijven, of eenig vertrouwen er in te stellen, gelijk de Heidenen deden, die in hunne afgodsbeelden hunne hoop vestigden" [1]). Streng geformuleerd oordeel voorzeker, maar dat ons een voortdurend en zegevierend wapenschild blijft tegen de zoo dikwerf herhaalde beschuldiging van afgodischen Beeldendienst, die door de vijanden der Kerk haar wordt naar het hoofd geslingerd! Of nu, in ons geval, met deze leer der Trentsche Vaderen, de uitdrukkingen, prout sonant [2]), wel te rijmen zijn,

---

1) Imagines Christi, Deiparae Virginis, et aliorum Sanctorum, in templis praesertim habendas et retinendas, eisque debitum honorem et venerationem impertiendam; *non quod credatur inesse aliqua in iis divinitas, vel virtus, propter quam sint colendae; vel quod ab eis sit aliquid petendum; vel quod fiducia in imaginibus sit figenda, veluti olim fiebat a Gentibus, quae in idolis spem suam collocabant;* etc. Conc. Trid. Sess. XXV.

2) Mijn Eerw. Censor, op blz. 65 eene kopie van het O. L. V. Beeld van Loreto vermeldend, door Paus Clemens VIII aan zekeren Vorst Razivil [Radzivill] geschonken, zegt er van (de woorden van P. Gumppenberg S. J, die van eene *vis thaumaturgica* spreekt, vertalend), dat deze kopie „na eenigen tijd, *door wonderdadige krachten, die van haar uitgingen, alom beroemd werd.*" Ik wil hier noch den geleerden schrijver van den *Atlas Marianus*, noch mijn geachten Censor in 't minst verdenken van iets tegen de leer der Kerk te *willen* zeggen; maar vestig slechts de aandacht op de hier door hen gebezigde woorden, om een voorbeeld te meer te leveren hoe het, ook met de loffelijkste bedoelingen, gebeuren kan, dat men, door niet omzigtig gekozen uitdrukkingen, werkelijk *zegt* wat men niet *meent* Ik weet wel, dat ook hier zelfs de weg tot verklaring en vergoelijking open staat. Met eenigen aanlég voor euphemistische exegese brengt men het spoedig tamelijk ver, om door *instru-*

die mijn Eerw. Censor aan een vroegeren schrijver ontleent en tot de zijne maakt, staat niet aan mij te beslissen; hoewel mij de bewering dat „wonderdadige krachten van een Beeld uitgaan", juist het tegendeel schijnt te zeggen van hetgeen de Kerkvergadering van Trente uitdrukkelijk leerde: dat er volstrekt geene kracht hoegenaamd van uitgaat of uitgaan kan.

Iets anders nog waarop ik behoefte heb de aandacht te roepen, is het karakter van innovatie, waarmede ik, volgens mijn Eerw. Censor, geheel ten onregte, het ter openbare vereering ten toon stellen der bewuste kopieën zou hebben „gebrandmerkt". Ook hier zij het mij vergund mijne vroeger geuite meening ietwat te verduidelijken.

Toen ik hetgeen te Amsterdam met de kopie van het oude Maria-beeld uit de voormalige St. Mattheus-kerk te Rome gebeurd was, eene afwijking van de tot hiertoe in de Kerk gevolgde liturgische praktijk en eene innovatie zonder antecedent noemde, heb ik mij, voor het doel wat ik beoogde, in wat te algemeene en onbepaalde termen uitgedrukt; waardoor ik mijn Eerw. Censor in staat stelde om aan mijne thesis eene uitgestrektheid van toepassing te geven, die ik wel niet beoogd had, maar die toch, ik beken het, met regt uit mijne woorden kon worden afgeleid. Ik had dus voorzigtiger kunnen en moeten spreken. Want hoewel ik straks de zoogenaamde „traditioneele gronden", die mijn Eerw. Censor aanvoert om zijne kritiek te motiveeren, zorgvuldig zal toetsen, en daaruit, vertrouw ik, blijken zal, dat door die „gronden" mijne thesis niet wordt ver-

---

mentaliter, *relative*, *improprie* of iets dergelijks, aan onbetamelijke uitdrukkingen een dragelijken zin te geven. Maar dat verklaren door „weg te redeneeren" (Vgl. *De Kath.* Dec. 1872, blz. 377) komt mij altoos minder veilig voor, dan zich eenvoudig aan de, ook zonder verklaring voor elk verstaanbare, taal der Kerk te houden.

zwakt, veel minder wordt wederlegd; — toch wil ik hier doen opmerken, dat ik in mijn bewust opstel vooral de liturgische praktijk in ons Vaderland, meer bepaaldelijk in de noordelijke gewesten, en allermeest in het oude Bisdom van Utrecht, welks vroeger uitgestrekter gebied ook dat van Haarlem omvatte, op het oog had. Dáár voorzeker zal de kritiek niet kunnen wraken, dat de openbare vereering eener kopie-ikon, gelijk die van Amsterdam, eene liturgische innovatie te noemen zij. Wat immers voor 't eerst geschiedt, is met alle regt nieuw te heeten. En voor 't eerst toch, meen ik, sinds de H. Willebrord hier te lande het Evangelie verkondigde, heeft iets dergelijks, onder gelijke omstandigheden en met hetzelfde apparaat, plaats gevonden. Ik heb mij eenige moeite gegeven om in de vroegere kerkgeschiedenis onzer gewesten een tweede voorbeeld te vinden, en ben niet geslaagd; maar zal erkentelijk zijn voor elke verstrekte inlichting, daarop betrekkelijk. Meermalen intusschen was het onder mijne nasporingen bij mij opgekomen, of welligt van de indertijd hier te lande door vele wonderen verheerlijkte en zoo vermaarde Mariabeelden vroeger kopieën mogten zijn verspreid: zooals b. v. van de „Lieve Vrouwe van Jesse" te Delft [1]) en die van Schiedam, bij welke de gelukz. Lidwina als kind zoo menigmaal had gebeden [2]); of van de schoone en veel oudere beeltenis in het nonnen-convent Jesse te Groningen, reeds door Caesarius van Heisterbach bezocht [3]); of van het merkwaardig zilveren mirakel-beeld der kerk te 's Gravesande, van de H. Elisabeth van Hongarije afkomstig en een geschenk

1) *Batavia Sacra*, II, 179 en 191, en *Oudh. van Delft*. blz. 333.
2) Thom a Kempis, *De vita B. Liduuinae*, Opp. III, 2. p. 132.
3) *Oudh. van Groning*. blz 338, en *Caesar. Heist.* II, 65

van Machteld, gravin van Holland en gemalin van graaf Floris IV[1]); of van de wereldberoemde Maria-van-Aardenburg, in Zeeuwsch-Vlaanderen, die in 1425 plegtstatiglijk door Philips de Goede met groot gevolg, en vroeger door koningen van Frankrijk en Engeland, werd bezocht en begiftigd[2]). Ook kon het zijn, dacht ik, dat onze Broeders of Klerken „van 't Gemeene Leven", die talrijke „afzetsels" van hun Instituut in Italië bezaten, eene kopie voor een hunner fraterhuizen hier te lande hadden ontboden van een der beroemdste zoogenaamde[3]) St. Lucas-Madonna's van Sicilië, ja van gansch het

---

1) Gravin Machteld was zuster van Hertog Hendrik IV van Brabant, wiens gemalin Sophia eene dochter was der H. Elisabeth. Machteld schonk een ander beeld aan de kerk van Hal, in België, waar thans eene zeer bezochte bedevaartsplaats is.

2) Vgl. *Matthaei Anal.* II, 291; en vooral voor deze en vele andere wetenswaardige bijzonderheden uit de vroegere geschiedenis onzer vaderlandsche kerken, het voortreffelijk werk van Dr. W. Moll, *Kerkgesch. van Nederl. voor de Herv.*, waarin, daargelaten het protestantsch standpunt van den auteur, voor elk beoefenaar onzer Kerkgesch. een schat van kennis voorhanden is, uit bronnen somtijds voor 't eerst geraadpleegd, en met evenveel degelijke geleerdheid als bewonderenswaardige vlijt bijeenverzameld.

3) In Italie vooral bevindt zich een groot getal van geschilderde Mariabeelden, die aan den H. Evangelist Lucas worden toegeschreven. De geleerde Kardinaal Steph. Borgia, een vriend van wijlen onzen Aartspriester Cramer, roemwaardiger gedachtenis, uit zich in dezer voege over hunne echtheid: „Tot in Italia circumferuntur imagines Mariae Virginis Lucae manu depictae, ut ideirco traditiones hujusmodi et ex synonimi pictoris ambiguitate, et ex nimia credulitate aut etiam ex quorumdam impostura profectas censere debeamus; siquidem multiplici harum traditionum dissemination non unus error vehificari fortasse potuit. Tandem illud rem conficere videtur, quod quemadmodum distinguit pictores peculiaris quaedam pingendi ratio, et colorum permiscendorum varietas, haec ipsa diversa picturarum discrepantia, quae in singulis hujusmodi iconibus advertitur, et diversos artifices, quorum penicillo elaboratae fuerint, non vero unum, eumque Lucam Evangelistam, et diversa etiam tempora, in quibus prodierint, non autem primum ecclesiae saeculum luculenter patefaciat." *De Cruce Velit.* p. 170. Dit schreef

Schiereiland, die in hun convent te Palermo werd vereerd [1]). Welligt ook bevond zich onder de door den Utrechtschen bisschop Philips van Bourgondië uit Italië medegebragte antieke beelden [2]), of onder de „vruchten van Italiaansche penseelkunst", die in 1510 te Dordrecht [3]) nog aanwezig waren, een of andere kopie van oude ikons of van in Italië beroemde Maria-beelden. Vruchteloos zijn echter al mijne nasporingen daaromtrent geweest, en nergens tot dusverre heb ik in het tijdvak vóór of kort na de Hervorming der zestiende eeuw eenig spoor ten bewijze der liturgische praktijk daaromtrent in onze vaderlandsche kerken kunnen ontdekken. Dezelfde teleurstelling wachtte mij ook bij mijne nasporingen over een later en zelfs van het onze niet veel verwijderd tijdvak. Vooral mag het verwondering baren, dat ware in dit punt de praktijk der Kerk in die dagen gevestigd geweest, de Reguliere geestelijken van verschillende Orden, welke in de 17e en 18e eeuw vooral in onze noordelijke gewesten met zooveel ijver de vereering der Allerheiligste Maagd hebben bevorderd, en die in hunne kerken te Rome veel beroemder

---

Kard. Borgia te Rome. Hij liet zich in zijne beoordeeling der Lucaslegende niet terughouden door het opschrift, dat hij o. a. in de kerk van *St Maria in Via Lata* onder eene reeds in de 8e eeuw beroemde Madonna di S. Luca kon lezen:

LOCVS ANTIQVA VENERATIONE SACER ET NOBILIS
VBI S. LVCAM EVANGELISTAM ET SCRIPSISSE
ET DEIPARAE VIRGINIS IMAGINES DEPINXISSE
IAM INDE A PRIMIS TEMPORIBVS TRADITVM.

wel wetende, dat ten aanzien van soortgelijke quaestien te Rome aan de wetenschappelijke kritiek veel vrijheid wordt gelaten.

1) *Oudh. van Deventer*, blz. 265.

2) *Matth. Analect* I, 152

3) *Schotel, Kerk. Dordr.* blz. 17, bij *Moll. Kerkg.* II, 3. blz 192.

Maria-beelden bezaten, dan ooit de ikon van St. Mattheus geweest is, zich nooit van dat middel tot opwekking der godsvrucht zouden hebben bediend. Voor zooveel ik door vlijtige navorsching heb kunnen weten, hebben nooit de EE. PP. Augustijnen van de eeuwenoude Madonna del Popolo of van die del Parto; of de Carmelieten van die van S. Maria in Transpontina, of de Minderbroeders van het reeds in de tijden van den H. Gregorius den Groote vereerde Maria-beeld van Ara-Coeli; of de Predikheeren van dat der kapel Naro in de Minerva, en vooral van SS. Domenico e Sisto; of de EE. PP. der Societeit van Jesus, hetzij van de miraculeuse Madonna in de Gesù, hetzij van het later te noemen ectypon van die der Capella Borghèse in S. Andrea op het Quirinaal, eene kopie ter openbare vereering in hunne statiën hier te lande ten toon gesteld. Wel daarom had ik, dunkt mij, eenige reden, om bij de eerste verschijning eener sinds eeuwen hier nooit in zwang geweest zijnde liturgische praktijk ten deze, aan „innovatie" te denken.

Mijn Eerw. Censor schijnt mij echter, wijl ik nieuw heb durven noemen hetgeen voor 't eerst onder ons plaats vond, impliciet daardoor schuldig te achten aan miskenning van hetgeen, naar verzekerd wordt, de „algeheele goedkeuring" van het Hoogste Gezag in de Kerk wegdraagt. 't Is alsof het praedicaat van „innovatie", aan het gebeurde met de kopie der St. Mattheus-ikon ten laste gelegd, ook tegelijk eene ontkenning ware van de wettige wijze, waarop zij hare plaats in de Algemeene Hulpkerk te Amsterdam kon innemen! Aan zulk eene illogische gevolgtrekking ben ik niet schuldig. Niemand eerbiedigt meer dan ik, wat door het wettig gezag der Kerk wordt verordend, of zelfs toegelaten; maar daarom schijnt het

mij nog geen miskenning van het kerkelijk gezag, in zaken van tucht en gebruiken, (die niet overal dezelfde zijn, en waaromtrent de Kerk eene wijze toegevendheid en menschkundige oeconomie in acht neemt, en landaard en gebruiken eerbiedigt of duldt) de doelmatigheid, tijdigheid of wenschelijkheid van een of ander gebruik of handeling bij den openbaren eeredienst, welke van de gewone liturgische praktijk afwijken, te durven betwijfelen [1]). Dit is zóó waar, dat zelfs omtrent Beelden, die te Rome zelf ter vereering zijn uitgesteld, ikonologische kritiek niet ongeoorloofd is: zoodat een Romeinsch prelaat, die onder de oogen des Pausen schreef, en in liturgische quaestiën eene autoriteit is, niet aarzelt te beweren, dat uit de aanwezigheid van een Beeld in een of andere kerk te Rome, niet als deugdelijke gevolgtrekking kan worden afgeleid, dat de wijze van voorstelling eene geoorloofde is [2]). Zoo ver ben ik niet

---

1) Allerschoonst wordt deze waarheid ontwikkeld in een brief van St. Gregorius den Groote aan den H. Augustinus, apostel van Engeland in de zesde eeuw. De H. Augustinus had den Paus gevraagd: *Cum una sit fides, cur sunt ecclesiarum diversae consuetudines?* De Paus antwoordt o. a.: *Novit fraternitas tua Romanae Ecclesiae consuetudinem, in qua se memnit nutritam. Sed mihi placet, ut sive in Romana, sive in Galliarum, seu in qualibet ecclesia, aliquid invenisti quod plus omnipotenti Deo possit placere, sollicite eligas, etc. Non enim pro locis res, sed pro bonis rebus loca amanda sunt.*" Bij Beda Ven. *Hist. Eccles.* lib 1. cap. 27.

2) Het geval is te leerzaam om het hier niet te vermelden. Toen voor eenige jaren de priesters van de congregatie der Missie te Napels verlof vroegen om in hunne kerk een Maria-beeld te plaatsen, naar de voorstelling der bekende *Parijssche medaille*, werd hun dit door de Congregatie der Riten geweigerd, die van oordeel was, dat genoemde voorstelling van de gebruikelijke in de Kerk afweek, en onder de *insolitae imagines*, waarvan het Decreet van Trente spreekt, moest worden gerangschikt. Op de tegenwerping, dat zoodanige voorstelling toch te Rome zelf werd ge-

gegaan. Hetgeen hier te lande ongewoon was in onze kerkelijke gebruiken sinds de dagen van den H. Willibrord, heb ik „eene afwijking van de liturgische praktijk", en hetgeen voor 't eerst plaats greep, eene „innovatie zonder antecedent" genoemd. Het gepleegde feit kan immers zóó blijven gekarakteriseerd, zonder dat de wettigheid van zijne tot-standkoming en de geoorloofdheid van zijn voortbestaan allerminst worden in twijfel getrokken. Zelfs kan de Amsterdamsche kopie-ikon, onzes inziens, indien zij door andere hier te lande, op even legale wijze tot stand gekomene kopieën wordt gevolgd, in de toekomst de eerste schakel en het „antecedent" vormen onder de „traditioneele gronden", waardoor later aan onze nazaten de oudheid der liturgische praktijk ten deze zal kunnen worden bewezen.

Deze laatste opmerking opent voor ons het verschiet der toekomst; en 't is veeleer het verleden, waarop mijn Eerw. Censor mijne aandacht heeft willen vestigen. In dat verleden toch laat hij de Traditie spreken, wier berigten hij ter verdediging zijner stelling heeft ingeroepen. Laat ons zien, welk het „tal van gronden" zijn, die zij hem uit hare ikonologische schatten heeft ten dienste gesteld.

Al aanstonds moet ik, om het verleden niet met het tegenwoordige, de overlevering niet met de actualiteit te verwarren, al de door mijn Eerw. Censor bijeengebragte „traditioneele gronden" in twee hoofdgroepen splitsen,

---

vonden, o a. in de kerk van St. Andrea delle Fratte (waar de wonderbare bekeering van den Israeliet Alph. de Ratisbonne plaats had), antwoordt de prelaat Gardellini, in zijn commentaar op het daartoe betrekkelijk decreet van de Congregatie der Riten „*Dicet fortasse aliquis, Romae Imaginem hanc et modo supradicto repraesentatam esse in Altari, e. g. in Ecclesia S. Andreae de Fractis et alibi. Nemo certe hoc inficiabitur; sed nihil ab hoc desumi potest pro licitudine.*" Decr. S. C. R. n. 4578. Vgl. Muhlbauer, *Decreta auth.* etc. I, 643.

waarvan de eerste tot de histoire contemporaine behoort en de weinige jaren omvat, die verloopen zijn sedert het miraculeuse Beeld van S. Maria de perpetuo Succursu in 1866 aan zijne langdurige verborgenheid is onttrokken geworden [1]).

---

1) Vgl. hierover het werkje: *O. L. V. van Altijddurenden Bijstand, Geschiedkundige Schets*, door C. S. — 's Hertogenb. 1872, blz. 20—46. Vgl. ook blz. 82, waar de auteur schrijft, dat „O. L. V. van Alt. Bijstand *onder dien nieuwen titel de Beschermster is der Heilige Kerk en van den H. Stoel*", en blz. 40, waar gevraagd wordt: „Wie weet of Maria, die zichzelve de Moeder van Altijddurenden Bijstand genoemd heeft, den vrede der wereld en het heil der volkeren *aan de herstelling van hare vroegere eerdienst niet heeft verbonden?*"; alsmede blz. 88, waar verzekerd wordt dat „onder de verschillende daadzaken, welke de troostende hoop, het blijde vertrouwen wettigen, dat de zegepraal [over de vijanden der Kerk] door Maria verkregen zal worden, men vrij de *onverwachte wederverschijning* kan rekenen van O. L. V. van Alt. Bijstand. Ook was zij naauwelijks verschenen, of allen die haar naam hoorden, voelden in zich de innige overtuiging, *dat God in deze Madonna eene nieuwe Beschermster aan de Heilige Kerk had gegeven.*" In hetzelfde Boekje worden door den auteur C. S. vele wonderen verhaald, natuurlijk onder protestatie dat hij „overeenkomstig de voorschriften van den Heiligen Stoel, aan het verhaal dier wonderen geen ander dan een louter menschelijk gezag toekent" (blz X). Ook zelfs onder zoodanig voorbehoud komt mij echter het als „wonder" karakteriseeren van voorvallen, gelijk dat b. v op blz. 80, bedenkelijk voor. De „Geschiedkundige Schets" van C. S is vooral voor het volk geschreven, en om tevens als handboek bij de viering der Meimaand te kunnen dienen. Ook in dit opzigt valt het werkje onder die categorie van geschriften, waarvan de geleerde P. Ch. Daniel S J. in de *Etudes* wijselijk schreef. „Ce n'est pas dans ce qu'on a spirituellement nommé *la littérature des Mois de Marie*, qu'il convient de chercher la pensée de l'Eglise Catholique . . . . Ces ouvrages renferment des expressions hyperboliques, inexactes, quintessenciées, et un certain nombre d'assertions qu'il ne faut pas prendre au pied de la lettre. C'est l'office des théologiens qui tiennent une plume de signaler, dans l'occasion, ce qu'ils ont rencontré de répréhensible dans les livres offerts à la dévotion des fidèles." *Etudes, N. S.* XI, 484. Dit laatste geschiedt maar al te zelden; vooral wanneer de geestelijke boekenkeurders zich slechts bezig houden met hetgeen *tegen* de *geloofsleer* of de *goede zeden* in de hun ter keuring ge-

Die gansche groep van bewijzen kunnen wij veilig ter zijde leggen als niet ontvankelijke documenten in het geding. De reden hiervan ligt voor de hand. Immers kopieën, die van 1866 tot 1872 zijn vervaardigd en dus naauwlijks een zesjarigen ouderdom hebben bereikt, kunnen bezwaarlijk een bewijs leveren voor de liturgische praktijk vroeger in de Kerk in 't algemeen, en meer bepaaldelijk hier te lande in acht genomen. Niet ontvankelijk zijn dus hier de in meer dan twee honderd andere kerken en bidplaatsen, behalve te Amsterdam, Brussel en Aken, tentoongestelde kopieën, waarbij ik nog gaarne voegen wil de schier tallooze exemplaren door middel der photographie verspreid [1]). Evenmin kan de hooge onderscheiding die aan eene kopie der St. Mattheus-ikon te beurt viel, om in de huiskapel van Z. H. den Paus te worden geplaatst, of „motu proprio" door Zijne Heiligheid als een geschenk aan de Katholieke bevolking van Zytomir [2]) te zijn ge-

---

zonden werken zou strijden. En daarom kan een waarschuwend woord nu en dan zijn nut hebben, vooral ten opzigte van schrijvers, die, zeggen wij met de woorden van P. Daniel. „n'ayant pas en matière de dévotion à la Sainte Vierge des idées assez saines, désertent les grandes voies de la tradition et s'attachent plus qu'il ne convient à des opinions frivoles et à des récits légendaires." *T. a. p.*

1) Ik heb er van verschillende grootten gezien, en bezit een fraai exemplaar van nog geen halven palm in 't vierkant. Mijn Eerw. Censor heeft, gelijk later blijken zal, eene hem eigen opvatting van de beteekenis van *kopie*. Volgens hem kan een zeer klein prentje eene *kopie* worden genoemd van een zeer groot beeld of schilderij, en zou b. v. een photographietje van eenige centimeters oppervlakte van het reuzenbeeld van den H. Carolus Borrom op Isola Maggiore, dat eenige meters hoog is, of van de *Bavaria* te Munchen, eene Kopie kunnen zijn! Vgl. blz. 206.

2) Zitomir [Zytomir] in Wolhynien in Rusland (Luccorien et Zytomerien) is de zetel van een Katholieken bisschop, lat. rit., die op den officieelen, Catalogus van het Concilium Vaticanum niet vermeld staat, omdat hij afwezig was Het was een blijk van groote wijsheid en menschenkennis,

zonden; alsmede hare vereering in de metropole van Pisa of in de kathedraal van Ments, iets afdoende bewijzen voor hetgeen hier te bewijzen viel: dat namelijk door de vroegere liturgische praktijk der Kerk een dusdanig kopie-maken van oude miraculeuse Maria-beelden, om die ter openbare vereering uit te stellen, niet alleen was gewettigd maar ook bestendig en algemeen geoefend. Wat in onze dagen geschiedt, en zelfs wettig geschiedt, kan eene nieuwe praktijk in dit opzigt invoeren, maar de vroegere niet toelichten noch bewijzen.

Ik ga derhalve over tot de beschouwing van de andere groep van "traditioneele gronden", welke het moeten uitmaken dat ik in het ongelijk was.

Het schijnt mij al aanstonds opmerkelijk, dat al de bewijsgronden dezer klas, met uitzondering van twee, uit den bekenden Atlas Marianus van P. Wilhelm Gumppenberg S. J. zijn getrokken, welke verzameling eene ware aurifodina is voor de historie der miraculeuse Maria-beelden tot aan het eind der zeventiende eeuw [1]). 't Is niet minder in 't oog vallend, dat mijn Eerw. Censor

---

dat de Heilige Vader eene *ikon* van Grieksch karakter, en van denzelfden traditioneelen typus, die in Rusland algemeen is, aan die onder Russische (Griecksche) schismatieken en in Rusland wonende bevolking van Zytomir zond. Deze bijzonderheid vermindert evenwel de kracht van het argument in de opvatting van mijn Eerw. Censor.

2) P. Gumppenberg overleed in 1675. Vele miraculeuse Beelden, die in zijn *Atlas* worden vermeld, zijn even als met de St. Matthaeus-ikon was geschied, sedert in vergetelheid geraakt, en door andere vervangen. Voor de aanvulling der geschiedenis tot op onzen tijd kan het *Marianum* van den Ew. G Ott, een Beijersch priester (Regensb. 2 Dl. 4), en voor de Romeinsche Madonna's de *Raccolta* van P. Bombelli (Roma, 4 Dl) goede diensten bewijzen Een Italiaansch geestelijke te Verona, Agostino Zanella heeft in 1839—1842 van den *Atlas* een *vervolg* uitgegeven. Vgl. Aug. et Al. de Backer. *Biblioth. d. Ecriv. d. l. Comp. de Jésus*, II, 282.

slechts een viertal „traditioneele gronden" in dien rijken schat van Marialogische bescheiden voor zijne thesis heeft kunnen opsporen. Maar: non numerandi sed ponderandi versus. Laat ons zien hoeveel het viertal weegt.

1. Het eerste bewijs leveren de kopieën, welke de H. Franciscus Borgia, met verlof van den H. Pius V, liet maken naar de aloude en beroemde Madonna di S. Luca in de Basiliek van de H. Maria de Meerdere te Rome, gelijk de biograaf van den Heilige, P. Ribadeneira vermeldt, om er ectypons van te zenden aan „leden van de Koninklijke Familie van Spanje [1]) en naar de Collegiën der Societeit." Van die kopieën zouden er eenigen, gelijk P. Gumppenberg S. J. verhaalt, naderhand zelve imagines thaumaturgicae zijn geworden, zooals b. v. te Brünn, en te Krakau. Of nu de kopieën door den H. Franciscus Borgia besteld, ook allen bestemd waren om openbaar te worden vereerd; dan wel, gelijk zich vermoeden laat van de aan Grandes van Spanje gezondene, om tot een aandenken uit een der beroemdste heiligdommen der Eeuwige Stad te dienen, kan moeijelijk worden uitgemaakt. Nogtans schijnt het mij zeker, dat van diegene althans, welke naar openbare kerken van Moravië of Polen gezonden zijn, zulks moet worden ondersteld. Voor dat geval zou ik hier mijn Eerw. Censor gewonnen zaak kunnen geven, onder dit voorbehoud echter, dat geïsoleerde feiten, gelijk deze, de algemeene praktijk der Kerk niet

---

1) P. Ribadeneira zegt in zijne *Vita* dat de Heilige zijne kopieen zond *ad Hispaniae dynastas aliquot.* Zou hij niet hierdoor Spaansche *Grandes* gemeend hebben? De H. Franc. Borgia was Generaal der Societeit van 1565 tot 1572, onder de regering in Spanje van Philips II. De leden der koninkl. familie waren toen schaarsch en P. Ribadeneira gebruikt *aliquot.* Ik geef mijne aanm. voor beter.

kunnen bewijzen. Als eene bijzonderheid, waardig om nog te worden vermeld, herinner ik hier dat de eerste kopie, welke op last van den H. Franciscus Borgia vervaardigd werd, nog in een der kapellen van het Noviciaat der EE. PP. Jesuiten, bij het Quirinaal, wordt bewaard. Deze kopie was dus in hare soort het prototypon, waarvan al de andere afstamden. Of nu eenige der vele kopieën die in Spanje en elders werden verspreid, ook ooit haren weg vonden naar de talrijke statiën, welke de Societeit van Jesus vroeger hier te lande door hare leden bezette, heb ik niet kunnen ontdekken. Voor zooveel ik weet, wordt althans in geene der tegenwoordige kerken van de Societeit in ons vaderland een dergelijke kostbare reliek bewaard. Voorzeker zou het moeten bevreemden, dat bij de veronderstelde algemeenheid der liturgische praktijk toen ter tijd, om kopieën van miraculeuse ikons te maken en die ter openbare vereering te bestemmen, onze vaderlandsche kerken op den algemeenen regel eene uitzondering zouden hebben gemaakt [1]).

2. Een mijns inziens nog aannemelijker argument vindt mijn Eerw. Censor voor zijne antithese in het facsimile van de Madonna van Loreto (statuam adamussim Lauretanae similem), dat Paus Clemens VIII aan de gemalin van zekeren Vorst Razivil [Radzivill] ten geschenke zond. De vorst liet het Beeld plaatsen in de parochiekerk van Posterwint, nabij Wilna, waar het „na eenigen tijd (omstreeks 1621) door wonderdadige krachten, die van hetzelve uitgingen [2]), alom beroemd werd." Te Wilna zelf werd eenige jaren later, in 1647, eene tweede kopie van de Madonna van Loreto in de kerk der EE. PP. Jesuiten geplaatst, insgelijks exacte ad prototypon facta",

---

1) Vgl. nog hierover het vroeger door mij opgemerkte op blz. 196.

2) Vgl. mijne aanmerkingen op blz. 191, aant. 2.

na volgens gewoonte („hetgeen een doorslaand bewijs is, dat zulks bij herhaling geschiedde") eenigen tijd in de Basiliek van Loreto te zijn verbleven. — Hier kan ik, onder hetzelfde voorbehoud, mijn Eerw. Censor weder in 't gelijk stellen; ja wat meer is, aan deze beide voorbeelden er nog eenige andere toevoegen, waarvan de bestemming ter openbare vereering mij zekerder schijnt, dan die van het pauselijk geschenk aan Vorst Radzivill. Het zijn o. a. de miraculeuse Beelden van O. L. V. van Loreto te Bühl, en te Oggersheim in Beijeren [1]), en vooral dat van de keizerlijke Hofkapel te Weenen, waaraan deze belangwekkende herinneringen zijn verbonden, dat Keizer Ferdinand II in 1632 aan dit Beeld den ring schonk, dien Gustaaf Adolf in den slag bij Lützen droeg, en dat Johannes Sobieski, Koning van Polen, in 1683, aan zijn voet den lauwerkrans ophing, dien hem de stad Weenen na hare bevrijding had aangeboden[2]). Vooral in Tyrol, gelijk de Eerw. G. Ott in zijn Marianum verhaalt, begon men in de 17e en 18e eeuw op vele plaatsen kapellen te bouwen, geheel in vorm en aanleg aan de Santa Casa van Loreto gelijk [3]), in welke, tot voltooijing van den kopie-bouw, ook natuurlijk een facsimile van het Mariabeeld te huis behoorde. Naar 't schijnt was hier het kopieeren des Beelds meer een gevolg van het nabouwen der Santa Casa.

3. Miraculeuse Madonna te Venetië. Min gelukkig argument; maar dat mij toch welkom was, omdat het mij gelegenheid schenkt bij herhaling een kleinen dienst te kunnen bewijzen. De geleerde P. Gumppenberg, zegt mijn Eerw. Censor, de reden willende „opsporen waarom zeker miraculeus Maria-beeld, dat sinds het jaar 1400 [vermoe-

1) Vgl. G. Ott, *Marianum*, S. 532 en S. 2554.

2) Vgl. Zenner, *Die Gnadenbilder Wiens*, § 25.

3) Te Weenen had Keizerin Eleonora reeds in 1627 hetzelfde in de bovengenoemde Hofkerk laten doen.

delijk een rond cijfer] te Venetië vereerd werd, den naam draagt van S. Maria Major, weet geen andere op te geven, dan dat het eene kopie moet zijn van het miraculeus beeld, hetwelk te Rome in de kerk van de H. Maria de Meerdere bewaard wordt." — De gelijkluidendheid van naam heeft hier, meen ik, aanleiding gegeven tot eene conjectuur, voor welke ik een historisch berigt, vermoedelijk met een weinig legende vermengd, kan in de plaats stellen. Ziehier wat ik toevallig in eene zeer naauwkeurige beschrijving van al de kerken en kunstschatten van Venetië vond. „Im j. 1433 sah ein Eremit Pietro und einige Fischer eine überraschend schöne Frau mit einem Kinde ein gewisser Terrain van einem Ende zum andern mit Schritten abmessen; Bernardino v. Feltre sollte schon früher die Erbauung eines Klosters an demselben Orte vorhergesagt haben. All dieses bewog eine Einsiedlerin dem Prinzen Agostino Barberigo im Senat eine Petition zu uberreichen, worin sie ihn bat, ihr aus Liebe zu Gott so viel Terrain an der betreffenden Statte zu überlassen, als nöthig sei zu Erbauung eins Franciscaner-Klosters. Die Proveditori des Wasserdiensten überliessen es ihr sofort und es würde eine kleine Kapelle gebaut, und die Gründerin mit einigen Andern lebte dort. Ihr geistlicher Director, der Vater Agostino von den Barfüssern, schenkte ihnen ein wunderthätiges Marienbild, welches viel Volk herzuzog. In Folge baute Luigi Malapier [1]) 1497 die jetzige Kirche unter dem Titel S. Maria maggiore" [2]). In de Lagunenstad waren er drie kerken met dit vocabel: de genoemde, en S. Giorgio maggiore en S. Lorenzo maggiore. Ook de prachtige kerk S. Maria gloriosa ai Frari, in 1192 door den H. Franciscus begonnen, droeg bij het volk

1) Een der paleizen te Venetie droeg den naam dezer Dogenfamilie.

2) Vgl. Oscar Mothes, *Gesch. d. Bauk. Venedigs*, I, 135.

dien naam. Mij dunkt, de verklaring waarnaar P. Gumppenberg zocht, ligt hier voor de hand. De voor het miraculeus Beeld gebouwde kerk heette S. Maria Major, en gaf haar naam, in den wandel, aan het Beeld zelf; welke afleiding veel natuurlijker en waarschijnlijker is, dan indien men die ontleent van het Beeld der Capella Borghèse te Rome, dat gewoonlijk niet S. Maria Major maar κατ' ἐξοχήν Madonna di S. Luca genoemd wordt.

4. Het laatste bewijs, door mijn Eerw. Censor aangebragt, behoeven wij niet in Italié te zoeken, maar vinden het „aan een grensplaatsje van ons eigen Vaderland." Daar immers „doet zich, en op treffende wijze, het feit voor, dat door den Heer B. betwist wordt. Of is de allen katholieken Nederlanders zoo innig dierbare Lieve Vrouw van Kevelaar wel iets anders dan de kopie van een Mariabeeld, dat te Luxemburg vereerd wordt?" — Aan allen die ooit de schoone streken der Ardennes hebben bezocht, is het bekend, dat „O. L. V. van Troost" te Luxemburg een houten beeld is van ruim een meter hoog, terwijl O. L V. van Kevelaer een papieren „prentje" is, gelijk mijn Eerw. Censor zelf het miraculeuse Beeld noemt, van ongeveer een palm in 't vierkant. Als dàt nu eene kopie kan heeten, dient de gewone beteekenis, in de kunsttaal aan dit woord gehecht (vgl. blz. 200), geheel te worden gewijzigd. Daarom is het bewijs aan Kevelaer ontleend hier niet ontvankelijk. Daarenboven, hetgeen hier alles afdoet, was het „prentje" van Kevelaer niet afgedrukt geworden met het doel om ter openbare vereering plegtig te worden uitgesteld. De openbare vereering was bij het „prentje" van Kevelaer niet het doel, maar het gevolg: nadat het namelijk der Goddelijke Almagt had behaagd door wonderen „de gebeden der geloovigen te beloonen": waardoor het den roem verkreeg van een miraculeus Beeld te zijn. Oorspronkelijk toch

was het een papieren plaatje, toevallig door een pelgrim, in Mei 1642, uit Luxemburg overgebragt, en geheel gelijk aan de honderden van bedevaartsprentjes, die de vrome pelgrims uit Kevelaer, als eene gedachtenis, plegen mede te nemen. Ik kan mij het geval voorstellen, dat een der Amsterdamsche Geestelijken, die de processiën begeleiden, op het denkbeeld kwame, om een dezer „prentjes" (dàt zou eene ware kopie zijn) in een van de kerken der Hoofdstad, met een ongewoon en plegtstatig apparaat, ter openbare vereering ten toon te hangen. Indien wij daarbij de mogelijkheid aannemen der Bisschoppelijke goedkeuring (die hier gevergd wordt; want de bedoelde kerken zijn niet exempt [1]), dan zouden wij een geval hebben volmaakt identiek met hetgeen in de Algemeene Hulpkerk voor de Ikon is geschied. Of het feit geheel in overeenkomst met de vroeger en de thans gebruikelijke liturgische praktijk zou worden geacht, en geen opzien baren zou, laat ik bescheiden in 't midden.

Ik heb nu den ganschen inventaris der „traditioneele gronden" door mijn Eerw. Censor ter staving zijner antithesis bijeen gezocht, geheel uitgemonsterd. Bij de opvallende schaarschheid zijner historische bescheiden gedurende een tijdsverloop van schier driehonderd jaren [2]), voegt zich eene volstrekte afwezigheid van elk bewijs uit een vroeger tijdvak, dan de laatste helft der zestiende eeuw (wijl de Madonna van Venetië slechts op eene problematische conjectuur berust), om de liturgische praktijk voorheen in de Kerk gevolgd, deugdelijk te staven. Immers die weinige op

---

1) Vgl. op blz. 219 hetgeen daar over de *exemptie* der Algemeene Hulpkerk gezegd wordt.

2) Van de keuze tot het Generalaat der Societeit van den H. Franc. Borgia in 1565 tot de „inauguratie" der St. Mattheus-Ikon in 1866.

zich zelf staande gevallen bewijzen veel meer de uitzondering dan de praktijk. Daarom heeft het mij bevreemd dat de Schrijver der Kritiek niet wat hooger in de geschiedenis der Marianische ikonologie zij opgeklommen, en nog andere bronnen dan den Atlas van P. Gumppenberg hebbe gegeraadpleegd: waardoor hij zeker aan zijne „traditioneele gronden" een veel eerbiedwaardiger en overtuigender voorkomen zou hebben kunnen verzekeren. Ik mag hier die taak niet voor hem opnemen, wijl anders mijn reeds vrij lange commentaar over eene korte aanteekening eene onbescheiden uitgebreidheid verkrijgen zou. Slechts in 't voorbijgaan zij het mij veroorloofd te herinneren aan de eeuwenoude kopieën der beroemdste Maria-ikons, waarvan de Grieksche geschied- en kronijkschrijvers, vooral die der elfde en twaalfde eeuw, hebben gewaagd. Deze kopieën hebben zich, meestal van Constantinopel uit, sedert den aanvang der zesde eeuw algemeen verspreid, en zijn bijzonder in het Westen bekend geworden ten tijde der Ikonoklasten en vooral in het tijdvak der kruistogten. Zij waren vervaardigd naar die beeltenissen van de Moeder des Heeren, welke door aloude afkomst, door historische herinneringen, of wegens wonderen waardoor zij waren verheerlijkt, eene groote beroemdheid hadden erlangd. Men denke hier slechts aan het door geheel het Oosten bekende Maria-beeld, dat aan den H. Lucas toegeschreven, en door de Keizerin Eudoxia van Jerusalem naar Constantinopel gezonden, daar onder den naam van *Ὁδηγήτρια* lang in hooge waarde gehouden, later naar Wladimir in Rusland en omtrent 1395 naar Moscou werd overgebragt [1]); of aan de miracu-

1) Deze ikon blijft nog te Moscou in het Kremlin bewaard, geniet een buitengewone vereering bij de Russen, en wordt door hen als het *Palladium* van Rusland aangezien Men vindt van dit beroemde beeld een fraaije houtsnee in de *Vie milit.* et *relig. du Moyen Age*, par Paul Lacroix, Paris 1873, p. 409, waardoor men zich van de techniek dezer

leuse Ikon van het klooster Ivéron op den Berg-Athos, ook *Ποοταίτισσα* genaamd, die zulke schoone gezangen aan de Byzantijnsche hymnographen heeft geïnspireerd; aan die van de *Θεομήτωρ* in Blachernis te Constantinopel, waarvan in het Kalendarium CPolit. een feest op den 2 Juli voorkomt; of aan het Maria-beeld, dat zulk eene groote vermaardheid in het Oosten verkreeg, wijl de H. Joannes van Damascus, tijdens de ikonoklastische vervolging, er bij biddend, zijne regterhand had hersteld gezien, die hem op bevel van den Kaliph van Damascus was afgehouwen. Van deze en dergelijke beroemde en als miraculeus vereerde ikons maakte men overal kopieën, eeuwen lang (en maakt men die nog in het Oosten en bij de Grieken, zoowel geünieerde als schismatieke [1]), niet zoozeer omdat men een konterfeitsel verlangde van eene imago thaumaturgica, als zoodanig, als wel omdat het kerkelijk gebruik, of gelijk bij de Grieken, de kerkelijke wetten [1]) het medebragten, dat slechts beeltenissen, naar deze oude hiératische typen vervaardigd, door de liturgische praktijk werden geduld. Het Westen bleef langen tijd in dit opzigt schatpligtig aan het Oosten, en ontving bijna uitsluitend, vooral sedert de kruistogten, zijne Heiligenbeelden van Grieksche kunstenaars. Bijzonder in Italië,

---

ikons, en tegelijk van hunne kostbare versiering met edelgesteenten enz., een denkbeeld kan vormen.

1) De Grieken beroepen zich op het 2e Conc. van Nicea (*act.* 6.), en doen deze traditioneele ikonographie tot den H Basilius opklimmen. De Basilianer-monniken vervaardigen nog heden ten dage in Rusland en in het Oosten een groot aantal der aldaar, ook bij de leeken, zeer verspreide *Maria-ikons* volgens den ouden stijl. Het komt mij zeer waarschijnlijk voor dat ook de St. Mattheus-ikon voor een der vele, vroeger overal in Italie door Grieksche Schilders verspreide, beelden van deze categorie moet worden gehouden. In de *Gesch. Schets* door C. S. wordt verhaald dat zij uit Creta kwam, maar de schrijver geeft zijne histo-

dat toen op politiek gebied verdeeld was en voortdurend met de Grieken in handelsverkeer stond, deed zich de Grieksche invloed op de kunst blijvend gevoelen. Niet zelden werden dáár uit Griekenland kunstenaars ontboden; gelijk b. v. de abt Desiderius van Monte-Cassino in 1066 er uit Constantinopel liet komen, om de basiliek en het klooster, die hij had laten bouwen, met muurschilderingen en mozaieken te versieren [1]).

Deze toestand duurde in het Westen tot aan het midden der dertiende eeuw. Tegen dien tijd, d. i ruim drie eeuwen vóór dat de "traditioneele gronden" van mijn Eerw. Censor aanvangen, waren Guinta van Pisa en vooral Cimabue en Giotto in Italie de baanbrekers voor eene gewijzigde, naderhand nog veel volmaakte, opvatting en beoefening der Kerkelijke Kunst. Zij verlosten haar van het dwangbuis der hiëratische typiek, welke hare ontwikkeling voortdurend had belemmerd. Van toen af (hoewel de By-

---

rische bronnen niet aan, uitgezonderd op twee plaatsen (blz 3 en 22), waar hij spreekt van "de oude H SS. van den Esquilino" (?) en van de "oude kronyken" der voormalige St. Mattheus-kerk te Rome, maar niet zegt waar men die kan vinden. Zijne berigten zijn daarom niet minder uitvoerig (blz. 9—19) Volgens hem kwam de Schilderij van O L V. van Altijdd. Bijstand omstreeks 1450 uit Creta naar Italie, en droeg reeds *toen* (in Creta natuurlijk) dien naam en was ook toen reeds (in Creta altijd) een "wonderbeeld" (blz 16) Zij werd in Italie gebragt door een "godvreezend koopman, wiens voornaamste bezigheid bestond in het vergaderen van geestelijke rijkdommen" Deze reisde met het wonderbeeld naar Rome Daar overleed hij, en zóó kwam de ikon in de handen zijner vrouw, die haar in 't eerst niet wilde afstaan, maar door haar dochtertje "een heve kleine engel van zuiverheid en onschuld" dat een visioen had, bewogen werd, om het Beeld in de St. Mattheus-kerk te plaatsen, welke in een tweede visioen aan het dochtertje, door de Allerh. Maagd zelve aangewezen werd; enz. — Men heeft verlof om hier aan de Const. van Urbanus VIII te denken, en 't kan misschien ook raadzaam zijn zich bij de schifting der legendarische berigten uit Creta de waarschuwende woorden te herinneren van den Apostel *Ep. ad Tit.* I, 12, waaruit blijkt, dat toen reeds de Cretensers op het stuk van waarheidsliefde geen besten naam hadden.

1) Vgl. Alph. Dantier, *Les Monastères Bénédictins d'Italie*, I, 44.

zantijnsche techniek nog lang daarna zekeren invloed bleef oefenen) dagteekent die vrijer beweging op het gebied der Kunst, waardoor de opvolgers van Cimabue, zooals Orcagna, Gozzoli, Lorenzo da Credi, Perugino, Duccio, Luini, en vooral Angelico da Fiesole, tot aan Raffaele Santi en Francesco Francia toe, het werk van hunnen voorganger volmaakten, en in de schilderscholen van Sienna, Ferrara, Bologna, Venetië en vooral in die van Florence en de Ombrische en Lombardische, zulke heerlijke kunstgewrochten hebben nagelaten [1]). „Le génie occidental", zegt de geleerde P. Toulemont S J. in de Etudes (XII, 615) „pleinement retrempé dans le christianisme, devoit à son tour prendre son essor artistique. L'Italie du XIIIe siècle va voir commencer, après un long hiver, le printemps de la nouvelle peinture chrétienne, dont elle offrira les premières fleurs à la Mère de Dieu, en attendant qu'elle orne son front de la plus belle couronne esthétique qu' elle ait jamais reçue de la main des hommes."

Deze toen nieuwe rigting door de kerkelijke kunstpraktijk in het Westen gehuldigd, was eigenlijk een terugkeeren tot de oude, tot de Kunst uit de vroegste eeuwen van het Christendom. De jongste nasporingen in de catacomben te Rome hebben dienaangaande verrassende ontdekkingen aan het licht gebragt. Behalve van het feit, dat de H. Moedermaagd ook reeds vóór het Concilie van Ephese met het Goddelijk Kind op den schoot of in de armen werd voorgesteld, is o. a. door het wonderschoone Maria-beeld (geschilderd), dat De Rossi in het Coemeterium Domitillae ontdekte, ook het overtuigend bewijs geleverd,

1) Vgl in Montalembert's *Vandalisme et Cath. dans l'Art*, p. 135-- 158 het *Tableau chronologique des Ecoles Cath. de peinture en Italie.* Het bevat de voornaamste Meesters gedurende een tijdvak van ruim drie eeuwen, van Guinta (1220) tot Guercino (1590).

dat de oudste christelijke Maria-type geheel en al verschilde van de Byzantische, en zich onderscheidde door aanminnigheid, jeugd en schoonheid van vormen: „La Mère de Dieu y est parée d'une jeunesse charmante", zegt de Eerw. Martigny in zijn Dict. d'antiq. chrét. p. 658, „une pureté toute virginale respire sur ses traits .... elle soutient sur ses genoux l'Enfant divin, qui reçoit les offrandes des Mages." De Rossi heeft in zijne Imagines select. Virg. Deiparae, tab. II eene voorstelling van dit schoone Beeld gegeven.

Maar indien de liturgische praktijk in de Westersche Kerk sedert meer dan zes eeuwen het Byzantijnsche hiëratisme en het stereotiep gehouden karakter der Maria-beelden liet varen; de Oostersche Kerk, de geünieerde Armeniërs, de Copten, de Maronieten, de Grieksche Melchieten, enz. deden zulks niet: zij bleven voortdurend aan de oude traditioneele kunstvormen gehecht. Vooral zijn het de schismatieke Russen en Grieken, bij welke zich tot op onze dagen dit eigenaardig en karakteristiek verschil der liturgische praktijk tusschen de Oostersche en Westersche Kerken, vooral voor de vervaardiging van Christus- en Maria-beelden het best laat waarnemen [1]). Want terwijl zij voor gewijde kunstvoorstellingen aan het O. of N. T. of aan hunne kerkelijke geschiedenis ontleend wat meer vrijheid aan den kunstschilder geven: voor de beelden van den Goddelijken Zaligmaker of der H. Moedermaagd handhaven zij met onverbiddelijke strengheid de oude, geconsacreerde typiek. Meest al de tegenwoordig in Rusland voor liturgisch gebruik bestemde heiligen-ikons worden vervaardigd

1) In kerkelijke en vooral liturgische gebruiken verschillen de Grieksche en Russische Schismatieken niet veel van de geünieerde d i. Katholieke Grieken.

naar de werken van een Basilianer monnik, Andreas Rublaw genaamd (c. 1400) die als eerste Russische ikonschilder in de geschiedenis bekend staat. De beelden van dezen schilder achtte men zoo voortreffelijk, dat zij in het „orthodoxe" kerkelijk wetboek, Stoglawnik [1]) genaamd, als verpligte modellen worden aanbevolen. Het nihil innovetur blijft derhalve in de Grieksch-Russische Kerk en in geheel het Oosten voortdurend liturgische wet. Het zijn vooral de Basilianer-monniken, die de bestendige naleving dezer wet bevorderen door de tallooze heiligenbeelden, welke zij in hunne monasterien vervaardigen. Toen in 1839 de Fransche archeoloog Didron eene ontdekkingsreis maakte in de talrijke kloosters en skyten van den Berg-Athos op het Schiereiland van dien naam [2]), meest alle bewoond door Basilianer-monniken (die gens aeterna in qua nemo nascitur, gelijk hen een middeleeuwsch annalist noemt), vond hij [3]) behalve talrijke muurschilderingen waarvan hij het kunstkarakter prijst,

---

1) De Stoglawnik (van Sto = 100 en Glawa = hoofd, hoofdstuk) is een kerkelijk wetboek, onder den Tsaar Iwan IV Wassiljewitsch uitgevaardigd, dat 100 hoofdstukken inhoudt, waarin de verzamelde Bisschoppen op 69 vragen, die de Tsaar hun had voorgelegd, antwoordden. Vgl ook voor andere bijzonderheden hiertoe betrekkelijk, Dr. H. Alt, *Die Heiligenbilder*, Berlin 1845, S 144.

2) Eigenlijk ὁ ἅγιος ὄρος, welken naam het verkreeg in de elfde eeuw. Bij de Ouden heette het schiereiland Acte.

3) Vgl. de belangrijke mededeelingen van Didron over den Berg-Athos in de door hem uitgegeven *Annales archéologiques* Tom. I, IV, V, VII, XVII, XX. Vgl ook in het prachtwerk „*Géographie de Ptolomée, reprod photolithographique d'un MS. Grec du monastère de Vatopédi au Mont-Athos*, Paris 1867", de geleerde „Préface" van Victor Langlois Ik herinner mij vroeger in de boekerij van wijlen den Baron de Knorring, Gezant van Rusland bij ons Hof, eene Beschrijving gezien te hebben van de Miraculeuse Beelden van den Berg-Athos, naar een Grieksch HS., in het Russisch te Petersburg uitgegeven.

in een der rijke bibliotheken dezer kloosters het Grieksch HS. van eene *Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς* uit de elfde eeuw [1]), waarvan exemplaren in al de schilder-ateliers verspreid waren. Deze „ Handleiding tot de Schilderkunst " bevatte de naauwkeurigste en gedetailleerdste voorschriften betrekkelijk het vervaardigen van allerlei Heiligen-beelden, vooral met het doel om de schilders getrouw te doen blijven aan de door de traditie en het liturgisch gebruik gewettigde en sedert eeuwen aangenomen kunsttypen. Diezelfde voorschriften vond Didron naderhand met godsdienstige naauwgezetheid in praktijk gebragt door andere Russische kunstenaars uit de School van den Berg-Athos, waar sedert de verovering van Constantinopel door de Turken, de hoofdzetel der gewijde kunst bij de Grieken gebleven is. Deze kerkelijke schilders, meerendeels monniken, hebben zich vooral te Kiew en te Viazma gevestigd, en leveren bijna al de Heiligenbeelden die in Rusland bij duizendtallen worden verspreid. Het kunstkarakter dezer hiëratische Ikons is onveranderlijk hetzelfde gebleven sedert eeuwen.

Maar ik mag niet langer over dit onderwerp, hoe aantrekkelijk het ook zij, uitweiden. De weinige hier gemaakte opmerkingen zullen, hoop ik, den lezer niet onwelkom zijn geweest, en althans iets kunnen bijdragen om het karakteristiek verschil der liturgische praktijk in de Westersche Kerk tegenover de in het Oosten gehandhaafde, duidelijker te doen uitkomen. Het Oosten trouwens bleef onveranderlijk aan de voorvaderlijke typiek van Byzantium vasthouden; de Westersche Kerk daarentegen veroorloofde aan de Kunst in haren dienst eene vrijer beweging; en terwijl zij

---

1) Deze „ Handleiding " werd door Didron en Durand in 1848 vertaald uitgegeven onder den titel van *Manuel d'Iconographie chrétienne.*

ook voor gewijde voorstellingen de wetten der schoonheid huldigde, gaf zij aan hare Beelden hetzelfde kunstkarakter, dat de nieuwe ontdekkingen der christelijke archeologie ons ook als dat der vroegste eeuwen van het Christendom hebben doen kennen. In het Westen verdween diensvolgens allengs de techniek der Byzantijnsche ikons, om slechts over te blijven in die aloude, eerbiedwaardige beelden, welke door historische herinneringen of door van God verkregen genaden aan het geloovig volk waren dierbaar geworden. Deze bleven ja met eere bewaard; maar kopieën van hen te maken, als zoodanig, zou, sinds de Christelijke Kunst wederom haar waar karakter heroverde, zelfs reeds in de dagen van Fra Angelico, gelijk het zulks nu dubbel is, een anachronisme geweest zijn.

Na deze kleine historische uitweiding zij het mij vergund het resultaat van mijn onderzoek in eenige woorden zamen te vatten.

Uit de door mij gemaakte tegenbedenkingen zal, naar ik vertrouw, zijn gebleken:

a. Dat het „tal van traditioneele gronden" welke mijn Eerw. Censor zich sterk maakte te hebben aangebragt, zich bepaalt tot eenige zeer weinige, waarvan (met uitzondering van ééne, niet gelukkige conjectuur) geen enkel hooger opklimt dan het laatst der zestiende eeuw;

b. dat door deze belangrijke leemte in de bewijsvoering, de liturgische praktijk der Kerk ten deze, tot aan genoemd tijdvak onverklaard, onzeker en bijgevolg onbewezen blijft;

c. dat onder al de aangevoerde „gronden" er niet één voorkomt, aan de vroegere kerkgeschiedenis van ons Vaderland ontleend;

d. dat al de „traditioneele" bewijzen met uitzondering van twee, getrokken zijn uit één Schrijver;

e. dat van de zeer weinige bewijzen die ontvankelijk zijn gebleven, en ook door mij als geldig zijn aangenomen, toch moet worden erkend, dat zij òf een geheel privaat karakter droegen (vorst Radzivill), òf te midden der algemeene praktijk der Kerk als sporadische feiten op zich zelve staan;

f. dat diensvolgens hetgeen zoo uiterst zeldzaam was in de laatste drie eeuwen, en onbewezen blijft voor de vroegere, geen wettig liturgisch gebruik of praktijk kon tot stand brengen, in de beteekenis, die het kerkelijk taaleigen aan dit woord hecht;

g. dat handelingen, die in onzen leeftijd vallen (1866—1872) geen deugdelijk argument kunnen leveren voor de vroeger in de Kerk geheerscht hebbende liturgische praktijk in casu;

h. dat bijgevolg hetgeen te Amsterdam in de Algemeene Hulpkerk plaats had, hoe wettiglijk ook tot stand gekomen, en hoe rijkelijk ook met geestelijke gunsten omringd, volstrekt niets bewijst voor de legaliteit, en nog veel minder voor het kerkelijk gebruik van een reeds lang vervlogen verleden;

i. dat daarom ook het plaatsen eener kopie-ikon in de pauselijke Huiskapel, of hare schenking door den Heiligen Vader aan de kerk van Zytomir; alsmede hare vereering te Aken, Brussel, Keulen, Ments en Pisa, wat ook de belangrijkheid moge zijn dezer feiten op zich zelven, niets voor de praktijk van vroeger, en derhalve niets voor de thesis in quaestie bewijzen;

k. dat eindelijk, aangezien uit de door mijn Censor aangevoerde „traditioneele gronden" zelve overtuigend blijkt, dat het ter openbare vereering uitstellen van kopieen eener miraculeuse Ikon, met hetzelfde doel en onder dezelfde omstandigheden als te Amsterdam is geschied, sedert de laatste zes eeuwen

in de Westersche Kerk uiterst zeldzaam, en hier te lande nimmer plaats vond [1]): diensvolgens aan deze handeling met alle regt het praedicaat van „afwijking van de oude liturgische praktijk" ten deze, en van „innovatie [2]) zonder antecedent" kon worden toegeschreven;

Quod erat demonstrandum.

In mijne tot hiertoe geopperde tegenbedenkingen, heb ik naar best vermogen al de „traditioneele gronden", door mijn Eerw. Censor in zijne Kritiek bijeengedragen, zorgvuldig getoetst en de maat hunner bewijskracht aangegeven. Ik mag thans overgaan tot een ander soort van argumenten, een tweetal slechts, die door den Schrijver voor het laatst bewaard, welligt in zijne oogen ook niet het minst wogen.

Hier moeten wij het terrein der Traditie verlaten. De Atlas van P. Gumppenberg heeft uitgediend; en thans gaat mijn Eerw. Censor voor zijne bewijsvoering een klas van argumenten kiezen, die men in de school ad hominem pleegt te noemen. Deze taktiek heeft hare bedenkelijke zijde. Er behoort toch niet zoozeer eene stoute en krachtige als wel eene uiterst voorzigtige en „feingebildete" hand toe, om

---

1) Ook zelfs wanneer, bij voortgezette nasporing, een of ander voorbeeld uit onze vroegere kerkelijke geschiedenis aan het licht kwam, zou toch hierdoor de liturgische praktijk niet kunnen worden bewezen.

2) De H. Anselmus, in zijn tractaat *de Exc M. Virg.*, gebruikt ook het woord innovatie, waar hij leert dat de Kerk het onvoegzaam acht iets twijfelachtigs tot Maria's verheerlijking te zeggen, terwijl het zekere dat men van Haar kan vermelden zulke rijke stof biedt tot lofprijzing. Wie zulks doet, is volgens den grooten verdediger der Onbevlekte Ontvangenis, niet vrij van *pruritus innovationis*.

dit allergevaarlijkste der dialectische wapenen met goed gevolg te hanteeren. Laat ons zien of dit aan den Schrijver der Kritiek gelukt zij.

Op mijne mededeeling dat ik kopieën van de St. Mattheus-ikon niet alleen te Amsterdam, maar ook te Aken en te Brussel had gezien, merkt mijn Eerw. Censor aan, „dat juist deze waarneming den Heer B. tot nadenken had moeten brengen, en stellig terughouden, om het ter vereering ten toon stellen van die kopieën als eene afwijking van de liturgische praktijk in de Kerk tot heden toe gevolgd, als eene innovatie te brandmerken." „Want, te goeder trouw," vervolgt hij, „heeft de Heer B. één oogenblik kunnen gelooven, dat de Kerkvoogden van Haarlem, Keulen en Mechelen, onder welker jurisdictie genoemde steden ressorteeren, zoo maar lijdzaam zouden aanzien, dat in hunne bisdommen, op zoo ongehoorde wijze — immers er is sprake van eene innovatie zonder antecedent — van de liturgische praktijk afgeweken werd? Heeft hij zoo iets niet kunnen gelooven, dan had hij het ook niet moeten schrijven. Zelfs door de keuze van de meest kiesche schrijfvormen: schijnt ons, voor zooveel wij weten, kan hij zoo iets niet goed maken."

Mijn antwoord zal hier kort, maar, hoop ik, afdoende zijn. Met terzijdestelling van de diocesen van Mechelen en Keulen, waarin toestanden en verhoudingen mij minder zeker bekend zijn (hoewel ik reden heb om die analoog te denken aan de hier te lande bestaande), wil ik alleen het Bisdom van Haarlem, waaronder Amsterdam ressorteert, in het oog vatten: omdat ik mij bewust ben daaromtrent beter onderigt te zijn. In het Bisdom van Haarlem dan, ligt de Algemeene Hulpkerk te Amsterdam, waarin de Ikon van O. L. V. van Altijddurenden Bijstand geplaatst

is. Deze kerk (ik weet het ditmaal zeker,) is in 't genot van het kanoniek privilegie van exemptie; dat wil zeggen: dat zij regtens ja, maar zeker niet minder feitelijk aan de inspectie des Bisschops blijft onttrokken. Diensvolgens wordt zij noch door den Bisschop van Haarlem, noch door diens gemagtigde kerkelijk gevisiteerd. Waar het privilegie van exemptie wordt gehandhaafd en toegepast, — en ik kan hier verzekeren dat zulks voor de Algemeene Hulpkerk te Amsterdam het geval is, — waar derhalve geen visitatie ambtshalve door of van wege den Bisschop der diocees regtens mogelijk is, moet noodzakelijk alle aansprakelijkheid en verantwoordelijkheid van de betrokken Overheid vervallen. Indien men immers begint met iemand, zij het ook regtens, de deur te sluiten, kan men bezwaarlijk dienzelfden uitgesloten persoon tot getuige roepen, dat alles in huis in de volmaaktste orde is. En toch iets dergelijks geschiedde hier door mijn Eerw. Censor. Hij kon en moest weten en wist dat zijn geprivilegieerde kerk buiten het bereik der bisschoppelijke inspectie lag; en toch maakte hij zich een schild van het te oefenen toezigt door den Bisschop, tegen allen, die iets in het ontoegankelijke lokaal zouden durven afkeuren! En toch ontzag hij zich niet ter zelfverdediging naar een wapen te grijpen, hetgeen, door zijn onhandig gebruik, niet mij maar hemzelven zou kwetsen. Of was het niet meer dan gewaagd, — ik gebruik hier met opzet, op 't gevaar af van mijn Eerw Censor te mishagen, een „kieschen vorm" — was het niet meer dan onvoorzigtig, den Heer B. een verwijt te maken en op hem de blaam te werpen van zijn eigen Kerkvoogd oneerbiedig te verdenken en laatdunkend te beschuldigen, dat Deze zijn opperherderlijken pligt verzuimde door „zoo maar lijdzaam aan te zien": terwijl de aanklager zelf zich bewust was, dat

aan den Bisschop het zien, het officieele zien althans, door handhaving der exemptie moest worden belet? .... Ik wensch bescheiden te blijven; maar durf hier toch aan elk regtschapen lezer de vraag stellen: of het geen verdienste is, tegenover zulk slag van paralogismen, geduld en zelfbeheersching te bewaren?

Ik heb hier met ernst moeten spreken, en zie mij genoodzaakt met denzelfden, zoo niet met nog verhoogden ernst, het laatste argument af te handelen, waarmede mijn Eerw. Censor zijne Kritiek besluit. Het is de laatste pijl in zijn boog, en die pijl wordt, om beter te treffen, gelijk het zwaard van dien ouden Griek, met mirtenloof omzwachteld. Immers andermaal het terrein van wetenschappelijk onderzoek verlatend, betreedt mijn Censor onbeschroomd dat der omsluierde insinuatie [1]). — Naar zulke wapens mag of kan ik, zelfs

---

1) De lezer oordeele of ik hier de bewijsvoering van mijn Censor te streng karakteriseer. Ik had gezegd, dat ik ook te Brussel en te Aken soortgelijke ikon-kopieen als te Amsterdam meende te hebben gezien.

Daarop bouwt mijn Eerw Censor de volgende redeneering

„Ik verklaar onbewimpeld niet te kunnen begrijpen, hoe het mogelijk is, dat de heer B. op die drie plaatsen, niet opgemerkt heeft het uittreksel der Breve, waarbij Z H de Paus aflaten verleend heeft aan de vereerders der kopieen vau het miraculeus beeld S. Maria de P S"

„Dat uittreksel toch staat vlak onder de schilderij, in letters zóó groot en zóó lijvig, dat ook zij wel in het oog moeten vallen."

„En toch ben ik er van overtuigd en afflrmeer ik ten stelligste, dat de Heer B er *geen* kennis van gedragen heeft."

„Immers het kan onmogelijk in de bedoeling van Dr B gelegen hebben, *dengene* door zijne kritiek te treffen, die toch, wel beschouwd, getroffen wordt, *de H. Vader*, die de aflaten verleend heeft"

En als of het gansch natuurlijk ware, laat mijn Eerw. Censor op dezen *passus* onmiddellijk volgen: „*Wat er van zij*," enz. Dit laatste woord is het puntje van den pijl, en welligt ook de wegwijzer, om in dien doolhof van het „onmogelijke" het waarschijnlijke terug te vinden: *Sit sermo vester: Est est, Non non.*

ter regtmatige tegenweer, de hand niet uitsteken. Liever dan het te doen, breek ik mijne lans en verlaat het wetenschappelijk tornooi. Waar zou het toch heen, indien het in zwang geraakte, om bij elke literarische schermutseling, al zij het dan ook op het strijdveld der zuiver kerkelijke wetenschappen, zijn tegenstander eene min of meer verbloemde verdachtmaking van onkerkelijkheid naar 't hoofd te slingeren? Dan ware het spoedig met alle wetenschappelijke discussie, met elke vrijmoedige uiting van gevoelen, op het vrije terrein der geoorloofde opiniën in de Kerk, gedaan. Dat zou een verzaken zijn van de beginselen en de methode, door de groote theologen der oude School aangeprezen. Neen; dan liever het roemwaardig voorbeeld gevolgd van dat wonder van geleerdheid, Dionysius Petavius [1]), den vriend van onzen Huig de Groot, of dat van onzen heiligen en ook door zijne wetenschap uitmuntenden landgenoot Petrus Canisius [2]), door Pius IX op de altaren geplaatst: welke beide groote mannen zoowel voor de Katholieke vereering van de Moeder des Heeren, als tegen misbruiken en tegen immoderatam in praedicandis B. Virginis laudibus licentiam [3]), in hunne onsterfelijke werken hebben geijverd [4]). Liever den geest van bezadigde en wijze kritiek ingeademd, die een ander beroemd lid der Societeit kenmerkte, P. Theophilus Raynaud, den

---

1) Vgl. vooral *de Incarn.* XIV. 8, 11.

2) Vgl. o. a *De Maria Deipara*, p. 518.

3) Woorden van Petavius, t. a. p.

4) Dr Newman heeft in zijne discussie met Dr. Pusey, over de vereering van Maria de Moeder des Heeren in de Katholieke Kerk, de woorden van dezelfde groote Godgeleerden, die ik hier noem, meesterlijk gebruikt, om zijn tegenstander het ware karakter der Katholieke devotie duidelijk te maken. Vgl. *A Letter*, etc. p. 114—18.

Schrijver der Diptycha Mariana[1]), waarin hij met groote vrijmoedigheid en niet minder ernst, bestaande misbruiken, gewaagde stellingen en overdreven devotie-praktijk in de vereering der Allerheiligste Maagd gispt en somtijds streng veroordeelt: om, gelijk hij het eigenaardig uitdrukt, de bruikbare blom te scheiden van de zemelen: "furfur doctrinae"[2]). Maar genoeg hierover. Het praktisch resultaat van dit niet door mij gezocht maar blijmoedig aangenomen ikonologisch debat, komt hierop neêr: dat de wet van oeconomie en discretie, door den grooten Apostel gepredikt en in de praktijk geoefend, nog niet is verjaard. Zijn gulden regel: Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt (1 Cor. X, 23) blijft nog altoos van toepassing, vooral tegen elken pruritus innovationis (S. Anselm.) die zich mogt voordoen. Daarom, — en laat ik hiermede eindigen — mogt het onverhoopt ooit gebeuren, dat het geval, waarop ik hierboven zinspeelde,

---

1) De titel luidt in zijn geheel. "Diptycha Mariana, quibus inanes Beatissimae Virginis praerogativae, plerisque novis scriptionibus vulgatae, a probatis et veris apud Patres Theologosque receptis solide et accurate secernuntur." Ook het motto is opmerkenswaardig: "Honor Reginae judicium diligit. Virgo regia falso non gaudet honore, etc" (S. Bern. Ep. 174).

2) Ik kan niet nalaten hier de schoone woorden af te schrijven, waarin P. Daniel S. J. in zijn opstel in de *Etudes* (XI, 462—485: *La Dévotion à Marie*), de verhandeling van P. Raynaud karakteriseert. "Çà et là, le P. Théophile Raynaud se montre sévère, car il abandonne, il combat même vivement certaines pieuses croyances répandues dans les ouvrages ascétiques de son temps, et ce temps étoit celui de S François de Sales et du cardinal Du Perron, une époque où l'on ne se payait pas de mots et où l'on savait sa théologie Même une ou deux fois notre auteur rejette des propositions qui ont paru vraies ou probables à Suarez. Que conclure de là? Qu'il règne dans l'Eglise une grande liberté en ces sortes de choses. Théophile Raynaud, homme vraiment pieux, ne fut jamais inquiété sur sa doctrine, et il ne tint pas au Pape qu'il ne succédat sur e Siége de Genève à saint François de Sales." *Etudes*, t. a. p., p. 485.

zich verwezenlijkte, en dat een mijner eerwaarde ambtsbroeders te Amsterdam of elders in ons Bisdom (ik spreek alleen van de niet-exempten) verlof vroeg, om van een of ander oud mirakuleus Maria-beeld, van dat van Kevelaer b. v. of van Hal [1]), eene kopie ter openbare vereering plegtstatig ten toon te stellen: mijne overtuiging zou dezelfde blijven en ik zou niet aarzelen haar onbewimpeld uit te spreken. Zelfs na al hetgeen door mijn Eerw. Censor, zoowel door zijn historisch betoog als door intimidatie, tegen mij werd ingebragt, blijf ik vrijmoedigheid behouden, om, des gevraagd door mijne kerkelijke Overheid, mijn ontradend advies in casu te formuleeren met de korte maar veel beteekenende woorden, die de Congregatie der Riten te Rome in soortgelijke quaestien pleegt te gebruiken: non expedire.

V. 24 Febr. 1873. Dr. B.

---

1) Ik noem Hal bij voorkeur, omdat dáár het nog zeer bezochte miraculeus Maria-beeld vereerd wordt, hetgeen weleer aan de kerk van Hal gegeven werd door Machteld, echtgenoote van graaf Floris IV, welke ook het Beeld had geschonken, dat in vroeger tijden zoo veel pelgrims naar 's Gravezande trok (vgl. hierboven blz 194, aant. 1). Beide waren haar nagelaten door hare moeder, Sophia, Hertogin van Brabant, gemalin van Hendrik II, en dochter van de H. Elisabeth van Hongarije. Vgl. Justus Lipsius, *Diva Virgo Hallensis*, Opp III, 695.

VERSCHEIDENHEID.

Overwegingen, Oefeningen en Gebeden [1]).

Wij moeten het den Eerw. Schrijver van dit hoogst eenvoudig maar niettemin zeer verdienstelijk boekje toegeven, dat tegenwoordig de zonde meer algemeen, de beoefening der deugd daarentegen zeldzamer wordt, en dat zeer velen alzoo eenen weg bewandelen, die hen nooit tot de eeuwige zaligheid brengen kan.

Wat is eene der voornaamste oorzaken van dit treurig verschijnsel?

Het verwaarloozen eener ernstige overweging van het lijden en sterven des Zaligmakers. Uit deze overweging immers leert men, hoe afschuwelijk de zonde is, en welke weg ten eeuwigen leven leidt.

Wij kunnen dan ook niet anders dan de poging van den Eerw. Schrijver — de geloovigen tot de overweging van 's Heeren lijden op te wekken en hun daarbij behulpzaam te zijn — prijzen en hopen, dat zijn vurigst verlangen worde vervuld.

Alles in dit boekje beantwoordt aan het doel van den Schrijver; maar wij wenschten, voor het gemak der godvruchtige lezers, eene betere indeeling.

---

1) De volle titel is *Overwegingen, Oefeningen en Gebeden tot den lijdenden en stervenden Jesus,* door een Kath Priester Met kerkelijke goedkeuring. 's Bosch, J. J. A. Schoonens. 1872

ONWILLEKEURIGE HULDE AAN DE VULGAAT.

Vóór ruim achttien jaren (November 1854) schreef nu wijlen G. Vissering, predikant bij de Doopsgezinde gemeente te Wormer en Jisp, in het Voorberigt bij zijne vertaling van het N. T. [1]), bladz. VI v.:

„Wat den Griekschen tekst betreft, die aan mijne vertaling te grond ligt: ik heb gemeend mij niet te moeten houden aan den tekst, dien de Statenoverzetters hebben gevolgd, maar heb een anderen gekozen, die de vrucht is van de vorderingen, welke de oordeelkunde van de Schriften des N. V. in den loop der twee laatste eeuwen gemaakt heeft. Van den tijd af, dat de Statenvertaling werd bewerkt en voltooid, zijn er zoo vele handschriften van den oorspronkelijken tekst des N. V. ontdekt en vergeleken, en zijn de hulpmiddelen, in de oude vertalingen en de schriften der Kerkvaders aanwezig, zoo ijverig onderzocht en zoo oordeelkundig gebruikt, dat er omtrent de onechtheid van vele lezingen in den zoogenoemden gewonen Griekschen tekst [textus receptus], onder deskun-

1) „*Al de boeken des Nieuwen Verbonds*, uit het Grieksch op nieuw vertaald, en met opschriften, gelijkluidende plaatsen en eenige aanteekeningen voorzien, door G Vissering, predikant bij de Doopsgezinde gemeente te Wormer en Jisp. — Amsterdam, Frederik Muller. 1854."

digen althans, wel geen twijfel bestaat. Gelijk nu de Statenoverzetters naar den Griekschen tekst vertaald hebben, die in hunne dagen, volgens het algemeen aangenomen gevoelen, voor den besten gehouden werd, zoo heb ik, op hun voorbeeld, bij mijne vertaling, den Griekschen tekst te grond gelegd, die in onze dagen algemeen gerekend wordt boven alle andere de voorkeur te verdienen, en wel dien van den Leipziger Hoogleeraar C. Tischendorf (edit. sec. Lipsiae 1849); iets waartoe ik te eerder besloot, omdat ik mij met de afwijkende lezingen daarin voorkomende, over 't geheel zeer goed kon vereenigen. Wat ik geef, is dus eene vertaling van den Griekschen tekst des N. V. naar de genoemde uitgave van Tischendorf; en aan deze heb ik mij overal gehouden, behalve dat ik twee afdeelingen, die daarin als onecht zijn weggelaten, in mijne vertaling heb opgenomen, namelijk Marc. XVI. 9—20 en Joh. VII. 53—VIII. 11. Deze afdeelingen toch, al zijn ze niet van de hand der genoemde Evangelisten afkomstig, zijn te groot van omvang en te belangrijk van inhoud, dan dat men ze niet hoogst ongaarne in eene vertaling des N. V. zou missen en deze om die reden niet als onvolledig zou beschouwen. Wat voorts de afwijkende lezingen betreft, waardoor de Grieksche tekst, door mij gevolgd, zich van den zoogenoemden gewonen tekst onderscheidt: ik heb ze alle, voor zoo ver ze op de vertaling invloed moesten hebben, aan den voet der bladzijden in de aanteekeningen vermeld, opdat ze te gemakkelijker zouden kunnen worden nagegaan, en ook ter kennis zouden komen van hen, die niet in staat zijn den Griekschen tekst met mijne vertaling te vergelijken. — Nog voeg ik hierbij, dat ik somtijds achter de afwijkende lezingen, in de aanteekeningen vermeld, andere plaatsen des N. V. heb aangehaald, zoo om aan te wijzen waar men kan

vinden wat in den tekst van Tischendorf als onecht is weggelaten, als om wenken te geven omtrent het waarschijnlijk ontstaan der verkeerde lezing in den gewonen tekst."

Wat moet een regtzinnig Protestant, voor wien zijn vertaalde bijbel de eenige kenbron der waarheid is, bij een weinig nadenken wel niet gevoelen, als hij zóó over den grondtekst zelven der H. Schrift hoort spreken. Het bleek voorlang, en met elken dag blijkt het te meer, dat de zoogenaamde gewone of aangenomen tekst, waarop zijne dierbare Statenoverzetting gemaakt is, weinig vertrouwen verdient en gemeenlijk van de alleroudste, best betuigde lezingen afwijkt. En toch heeft die meest bedorven grondtekst voor de meest verbreide vertalingen, als de Duitsche, Engelsche, Russische [1]), zoowel als voor den Statenbijbel gediend. Vissering kiest voor zijne vertaling van het N. T. een anderen tekst, en wel dien van Tischendorf, naar de tweede uitgave van 1849; met de afwijkende lezingen daarin voorkomende, kon hij zich zeer goed vereenigen. Nogtans behield hij twee afdeelingen: de twaalf laatste verzen van Mc. XVI, en het verhaal der overspelige vrouw Jo. VII, 53—VIII, 11, ofschoon Tischendorf die plaatsen als onecht heeft weggelaten. Niet dat Vissering zich met de Katholieke en die Protestantsche geleerden vereenigt, welke deze gedeelten zeer goed als echt weten te verdedigen; neen, maar men zou die afdeelingen, „al zijn ze niet van de hand der genoemde „Evangelisten afkomstig," niet dan hoogst ongaarne in eene vertaling des N. V. missen. Ook heeft hij, vermoedelijk

1) Men zie C. von Tischendorf: „*Die Synaibibel*", bladz. 81. Leipzig, Giesecke & Devrient. 1871; — men leze daarbij, wat Mr. S. P. Lipman over dien *textus receptus* uiteenzet in de *Inleiding* op zijne vertaling van het N. T., bladz. LV vv. — 's Hertogenbosch, bij P. N. Verhoeven. 1859.

om de bezorgdheid of weetgierigheid zijner lezers te gemoet te komen, de afwijkende lezingen nog naauwgezet aan den voet der bladzijden vermeld.

Onredelijk zal men het zeker niet vinden, dat de vertaler zich op het punt van tekstkritiek met een man van het vak als Tischendorf heeft vereenigd. Doch wat gebeurt? In zeer weinige jaren is de eerste druk van Vissering's vertaling uitverkocht en wordt eene nieuwe oplage noodig. Wat schrijft hij nu, juist vijf jaren later?

„Wat den Griekschen tekst betreft, door mij bij het vertalen te grond gelegd, deze is niet meer, gelijk bij den eersten druk, die van Tischendorf, maar een tekst door mij zelven, na naauwgezet onderzoek, vastgesteld. Niet dan na lange aarzeling was ik in der tijd er toe gekomen om mij steeds aan den tekst van genoemden Geleerde te houden, en te eerder besloot ik nu mij van diens gezag los te maken, daar ook een mijner Beoordeelaars te regt heeft opgemerkt, dat ik mij op het gebied der oordeelkunde niet van een ander afhankelijk had moeten stellen, maar zelfstandig mijn weg had dienen te bewandelen. Ik heb daarom mijne vertaling in haren tweeden druk gegrond op de lezingen van den oorspronkelijken tekst, die mij, na zorgvuldig onderzoek, toeschenen zich om uiten inwendige redenen het meest aan te bevelen, terwijl ik om den ruimen voorraad van verschillende lezingen goed te leeren kennen, gebruik gemaakt heb van Tischendorfs laatste uitgave van den Griekschen tekst, in den loop van dit jaar [1859] verschenen. In de meeste gevallen had ik niet anders te doen dan den tekst door hem vastgesteld te volgen, daar ik mij met de door hem gekozen lezingen veelal kon vereenigen. Op vele plaatsen evenwel meende ik van hem te moeten afwijken, hetzij door tot de lezing van den gewonen tekst terug te keeren, hetzij door eene andere lezing op te nemen, welke ik oordeelde

dat de voorkeur verdiende. Dat ik dikwijls eerst na langdurige aarzeling aan deze of gene lezing de voorkeur gaf, zal ieder deskundige ligtelijk begrijpen, terwijl hij het ook, naar ik vertrouw, zal goedkeuren, dat ik, waar de keuze tusschen eene lezing van den gewonen tekst en eene daarvan verschillende in mijn oog hoogst moeijelijk was, mij aan die van den gewonen tekst gehouden heb." (Voorberigt, blz. XIII v.) Verder nog berigt de vertaler, dat hij bij zijne afwijkingen van de lezing der Statenoverzetters nu alleen die heeft vermeld, welke op den zin een meer of minder belangrijken invloed hadden. Over 't geheel sluit zich deze tweede uitgave nog meer aan hunne vertaling aan. Is hij op enkele plaatsen van haar afgeweken, waar hij zich vroeger aan haar hield, nu is hij op vele plaatsen tot haar teruggekeerd, waar hij, na vernieuwd onderzoek, begreep te onregt haar te hebben verlaten, of waar althans afwijking van haar hem niet genoegzaam geregtvaardigd scheen.

Wat moet, vragen we alweder, een regtzinnig Protestant die dit leest, wij zeggen niet van de vertaling, maar van den grondtekst zelven denken? Blijft hij niet altijd in het onzekere, of wel de ware lezing gekozen, en of die dan nog trouw overgebragt is? Welk eene verandering in vijf jaren tijds bij een uitnemend geleerde als Visser ing. Eerst volgt hij Tischendorfs tekst van 1849; nu heeft hij diens tekst van 1859, dat is, niet meer de tweede, maar de zevende uitgave, met al de resultaten van eene specialiteit in dit vak als Tischendorf; en toch, hij volgt hem niet meer: hij kiest en maakt zelf een tekst; en hoezeer hij vroeger den gewonen tekst der Statenoverzetting ook afkeurde, hij is op vele plaatsen tot haar teruggekeerd! Wat zekerheid heeft een Protestant van zulk een vertaalden tekst, als hij bedenkt, dat de verschillende lezingen, al zijn verre de meesten van minder belang, toch duizenden en duizenden bedragen. Wat de predikant Vis-

sering, door den hoogleeraar Tischendorf voorgelicht, voor de ware lezing houdt en vertaalt, dat ontvangt de gewone lezer der Heilige Schrift als het woord van God, en in vijf jaren tijds met zoo veelvuldige wijziging en verandering!

Doch voor dienzelfden Protestant is thans de onzekerheid weêr zooveel te grooter. Want diezelfde onvermoeide ijveraar voor tekstkritiek, die in dat vak zoo doorknede Tischendorf, heeft in 1859 een zeer oud handschrift van het grootste gedeelte der H. S. ontdekt en in 1862 aan het licht gebragt, den thans veelbesproken Sinaitischen codex [1]); en die Leipziger geleerde geeft nu, onder aanhoudende raadpleging van zulk een onschatbaren gids uit de grijze oudheid, eene achtste uitgave van zijn Grieksch N. T., met veelvuldige afwijking van vroeger door hem vastgestelde tekstlezingen. Vissering nadert in vijf jaren tijds al meer de gewone Statenlezing, welke hoofdzakelijk op jongere handschriften gemaakt is; Tischendorf verlaat dien tekst al meer, naar gelang hij oudere oorkonden opspoort, en vooral nu hij zijn dierbaar Sinaitiesch handschrift kan vergelijken, dat, evenals de Vatikaansche codex (B), tot omstreeks de helft der vierde eeuw behoort, maar een tekst aanbiedt, die tot veel vroeger tijd opklimt en de hoop geeft, dat men eene wijdverbreide lezing van de tweede eeuw zal kunnen vaststellen. Tischendorf althans schrijft aldus:

„Deze (zoogenaamde gewone) tekst werd in de XVI eeuw aan eenige juist voor handen zijnde nieuwere Grieksche

---

1) Van het N. T. alleen verscheen reeds in 1865, te Leipzig bij Brockhaus, eene tweede uitgave onder den titel: „*Novum Testamentum graece.* Ex Sinaitico codice omnium antiquissimo Vaticana itemque Elzeviriana lectione notata. Cum tabula."

handschriften ontleend. Het is gebleken, dat het die tekst is, welke bijna uitsluitend sedert meer dan duizend jaren door duizenden van afschriften in de Byzantijnsche Staatskerk verbreid werd. Doch nu heeft het bestuderen der bronnen, gelijk het in de twee laatste eeuwen, en altijd met meer vrucht, geschiedde, het bewijs geleverd, dat al de oudste Grieksche, en ook de Latijnsche, Syrische, Egyptische en andere oorkonden, alsmede de buitengemeen talrijke aanhalingen der Kerkvaders, eene afwijking van den gewonen gedrukten tekst aanbieden, welke zich tot bijna elk vers van het N. T. uitstrekt, al is die afwijking meestal enkel van taalkundigen aard en slechts in zeldzame gevallen van leerstellig belang. Daaruit ontstond de vraag, aan welken kant de grootste oorspronkelijkheid was. Alleen door de stille magt der gewoonte, en door zekere van die magt niet onafhankelijke vooroordeelen, is het te verklaren, dat men, op weinige uitzonderingen na, den voorrang aan den ouderen tekst, die zeker zelf ook meermalen in de dokumenten twijfelachtig is, kon onthouden. In de laatste tientallen jaren echter is al meer en meer de voorkeur aan den ouderen tekst gegeven; en de hierop gegronde onderneming van eene doortastende hervorming vindt de grootste belangstelling niet slechts onder de geleerden, maar ook bij de Christelijke gemeente, zoowel in Duitschland als vooral in Engeland en Amerika. Wat kon er nu voor deze gewigtige aangelegenheid gewenschter zijn dan het vinden en uitgeven van een volledig Nieuw Testament, waarbij, wat ouderdom en tekst aangaat, slechts de codex Vaticanus, die tot nog toe in de schatting het hoogst was en op vijf boeken na kompleet is, kan vergeleken worden. Ondanks alle gebreken, welke dezen tekstschat van Sinai en de er mede verwante oorkonden aankleven, staat het vast, dat de wetenschap der tekstkritiek er een nieuw

tijdperk meê ingaat, al is er voor het regte gebruik van dien codex eene volle kennis der historie van den tekst en eene wijze voorzigtigheid noodig. Door het bezit van den Sinaibijbel zijn wij buiten kijf in staat, om op zijn minst een apostelteksten te herstellen, welke in de tweede eeuw wijd verspreid was. Het is klaar, hoeveel digter die tekst bij den oorspronkelijken van de hand der apostelen komt, dan de tekst van elken lateren tijd." [1])

Zoo ver gaat de hoop van Tischendorf; en anderen, als Franz Delitzsch, door hem aangehaald, schijnen in die opvatting te deelen. Deze verklaart in zijn jongste geschrift [2]): „Even historiesch — als Bentley en Lachmann — vat ook von Tischendorf de taak der kritiek op; en eerst zijne gedenkwaardige vonden en grootsche werkzaamheden hebben de oplossing van deze historische taak der kritiek zooveel bevorderd, dat hij in de thans verschijnende Editio octava verre kan uitgaan boven hetgeen Bentley en Lachmann zich voorstelden te geven; immers hij belooft een tekst van het N. T. te zullen aanbieden, niet enkel zooals die ten tijde der Kerkvergadering van Nicea in omloop was, maar gelijk de Kerk dien ten tijde van Irenaeus bezat. Het vinden van den Sinai-codex heeft de bereikbaarheid van dit doel beslist."

Wij Katholieken kunnen bij die voortgezette studiën en hare uitkomsten niet anders dan groote vreugde gevoelen. Is men buiten de Kerk, gelijk zoo duidelijk reeds uit onze bovenstaande aanhalingen blijkt, nog altijd zoekende naar een oudsten en vasten, of den eigenlijken en oorspronkelijken tekst van dien bijbel, waaruit ieder echt Pro-

1) „*Die Sinaibibel*", bladz. 81 v.

2) „*Paulus des Apostels Brief an die Römer*, in das Hebräische übersetzt und aus Talmud und Midrasch erläutert", bladz. 40.

testant zelf zijn eigen geloof moet opmaken: wij hebben het heilig woord Gods in aloude proefhoudende vertaling, welke tot de allereerste tijden der Kerk opklimt, reeds voor eeuwen als authentiek verklaard en in vasten standtekst uitgegeven is. Wij weten dus, waaraan wij ons in alwat geloof en zeden betreft te houden hebben: aan onze eeuwenoude eerbiedwaardige Vulgaat, welker vertaling zoowel als tekstlezing thans met den dag al meer geregtvaardigd en gewaardeerd wordt. In 't voorbijgaan zij herinnerd, dat de Kerk niet de minste uitspraak aangaande den oorspronkelijken, hetzij Hebreeuwschen of Griekschen, grondtekst heeft gedaan. Er is een tijd geweest, dat men uit zekere wetenschappelijke hoogte met een soort van minachting op de kerkelijke Vulgaat nederzag; en daar zijn er zeker nog, wien het een lust schijnt te zijn, als zij eenig verschil tusschen haar en het Grieksch weten op te diepen, en wel het Grieksch naar de lezing van den textus receptus! die toch, gelijk voorlang uitgemaakt is, een zeer betwistbaar gezag heeft. Overigens hebben thans de geleerden ook met onze Vulgaat rekening te houden, en dit toen zij dan ook; men zie bijv. slechts de Duitsche, ook onkatholieke exegeten: men zie, hoe menigmaal reeds onze wereldberoemde hoogleeraar Peerlkamp hare lezing en vertaling verdedigt en prijst [1]). Maar wat is dan ook de einduitkomst van de studie der tekstkritiek met al hare nieuwe hulpmiddelen van onzen lateren tijd? Dat al meer en meer de wijsheid blijkt der Trentsche Kerkvergadering: dat zij eensdeels niet aan eenigen Griekschen tekst de authenticiteit toekende, en dat

---

1) In zijne *„Opmerkingen* betreffende de Staten-overzetting van de Evangeliën en Handelingen der Apostelen. — Amsterdam, P. N. van Kampen. 1855."

zij anderdeels den Latijnschen tekst der VULGATA authentiek verklaarde. Immers, zonder vrees voor tegenspraak, herhalen we wat Mr. Lipman, op het voetspoor van vele geleerden als Kardinaal Wiseman, in 1859 (Inleiding, blz. LXIII) schreef: „De getuigenis der Tekst-Critiek heeft in beide opzigten de handelingen der achtbare Kerkvergadering op eene treffende wijze bewaarheid. Gelijk elke vooruitgang der Wetenschap de waarde van den Textus receptus noodwendig deed dalen, heeft elke vooruitgang der Wetenschap de schatting der Vulgata verhoogd. Naar mate de kennis der oudsten en besten onder de nog voorhandene Grieksche handschriften toenam, naar mate de onvermoeide arbeid van de beste Critici de bestaande hulpmiddelen door nieuwe ontdekkingen vermeerderde, naar mate men de critische vergelijking over een grooter getal van manuscripten konde uitstrekken, was ook voor de Wetenschap de uitkomst schier altoos, de echtheid van den Tekst der Vulgata te bevestigen, en de daarvan afwijkende lezing als onnaauwkeurig te verwerpen. Zoo werd het oordeel gewijzigd, hetwelk eerst was geveld op het gezag der Grieksche handschriften, welke in de kindschheid der nieuwere Tekst-Critiek, waartoe de Textus receptus behoort, aanvankelijk waren geraadpleegd geworden."

Wij twijfelen niet, of de zorgvuldige vergelijking van den altijd hoogst belangrijken Sinaitischen tekst, al wil men er niet al die waarde aan toekennen, welke hij voor Tischendorf heeft, zal dezelfde uitkomst opleveren. Zonder het te bedoelen, heeft de Leidsche hoogleeraar J. J. Prins het reeds met enkele plaatsen getoond. In zijn opstel: „De Brief aan de Galatiers in de Editio N. T. VIII van Tischendorf", geplaatst in het „Theologisch Tijdschrift" (Nov. 1872), vergelijkt hij voor dien

Brief deze achtste nog niet voltooide uitgave met de vorige zevende van Tischendorf, vooral met het oog op den nu daarbij zorgzaam geraadpleegden Sinaitischen Codex. Vier en dertig, kleinere of grootere, veranderingen heeft hij in dien eenen brief opgemerkt; over 't geheel schijnt het hem te hinderen, dat er zulk een overwegend gezag aan den Sinaiticus is toegekend; en hierin zeker heeft hij gelijk, dat het gezag van één handschrift, al is het ook oud, op zich zelf niet afdoende is om eene lezing uit te maken. Zoo keurt hij onder de kleinere veranderingen er enkele af, als: I, 8 den aor. *εὐαγγελίσηται* voor het praes. *εὐαγγελίζηται*; III, 10 *πᾶσιν* voor *ἐν πᾶσιν*; III, 23 het praes. *συγκλειόμενοι* voor het perf. *συγκεκλεισμένοι*; IV, 9 den aor. *δουλεῦσαι* voor het praes. *δουλεύειν*; IV, 19 *τέκνα μου* voor *τεκνία μου*; VI, 10 *ἔχωμεν* voor *ἔχομεν*, enz. Enkele van die kleinere veranderingen keurt hij goed, als: VI, 16 *στοιχήσουσιν* voor *στοιχοῦσιν*, enz. Met die aanmerkingen kunnen wij ons zeer wel vereenigen; te meer, wijl de lezing, door Prof. Prins voorgestaan, juist overeenkomt met die van onze Vulgaat.

Doch komen we op de boven door ons bedoelde grootere veranderingen. Op zes plaatsen, zegt de Leidsche hoogleeraar, zijn werkelijk onder den invloed van den Sinaiticus verbeteringen aangebragt, die iets meer beduiden en waaronder zelfs hoogst belangrijke zijn. „Het toeval wil, dat ik, zoo deelt hij ons mede, toen ik vóór eenige jaren dezen Brief behandelde, blijkens mijne schriftelijke aanteekeningen, al deze thans door Tischendorf aangebrachte verbeteringen op critische en exegetische gronden reeds voor wenschelijk verklaard heb. Verstrekt het mij tot eenige voldoening, dat ik ze nu door hem zie opgenomen, het valt mij dan ook natuurlijk niet zwaar, daarvoor het pleit te voeren. Ik doe dat te eerder, omdat ze voor

de interpretatie van den Brief van eenig gewicht zijn. Men oordeele!"

Wij voelen ons niet minder gelukkig dan Prof. Prins; want van de zes grootere verbeteringen, waarvoor hij het pleit voert, heeft de Vulgaat er sinds eeuwen en eeuwen niet minder dan vijf in haren vertaalden tekst. De eene zoogezegde verbetering, welke van de Vulgaat afwijkt, is, dat III, 1 nu ook ἐν ὑμῖν is weggelaten, gelijk men daar vroeger reeds τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι had verwijderd. Wij hebben hier de verre van ongegronde lezing der Vulgaat niet te verdedigen, maar merken alleen op, dat de hoofdzin van dit vers naar de lezing der Vulgaat wél zoo duidelijk en sterk uitgedrukt is als in de verkorting, welke met Tischendorf ook Prof. Prins hier wil, en de Synodale bijbelvertaling reeds gemaakt heeft.

Een enkel woord dan over de andere vijf plaatsen.

„Oppervlakkig beschouwd," schrijft onze pleitvoerder, „beteekent het weinig, of H. I. 10 in de woorden εἰ ἔτι ἀνθρώποις ἤρεσκον al of niet γάρ achter εἰ wordt ingevoegd. Tischendorf liet het in 1849 weg, herstelde het in 1859 en heeft het thans weder uitgeworpen. Wie echter den zamenhang opmerkzaam raadpleegt, zal met mij aan het asyndeton de voorkeur geven, als zijnde meest in overeenstemming met de gemoedsgesteldheid van den Apostel. En het gezag, door dat van den Sin. versterkt, pleit voor de weglating van γάρ. Geef ik dus hieraan gaarne goedkeuring, ik zou echter daarbij gewenscht hebben, dat nu ook in vs. 11, onmiddellijk daarna, δὲ voor γὰρ had plaats gemaakt. Dit δὲ komt mij voor in plaats van γὰρ geschreven te zijn, nadat γὰρ vs. 10 was toegevoegd; het moest dienen, om den concursus van het herhaalde γὰρ te vermijden, en komt voor juist in die HSS., die vs. 10 γὰρ hadden ingevoegd. Daarom moet de aanhef van

vs. 11 thans luiden: γνωρίζω γὰρ ὑμῖν, waardoor Paulus overeenkomstig zijne gewoonte (vgl. Rom. I: 16, 17, 18, 1 Kor. I: 17), het historisch-apologetisch betoog, hetwelk volgen zal, vastknoopte aan hetgeen voorafgaat."

Welnu: niet anders dan Prof. Prins het wenscht, heeft het onze Vulgaat: „Si adhuc hominibus placerem", en: „Notum enim vobis facio".

„Een zeer lastige variant", lezen we verder, „wordt H. IV. 14 aangetroffen." De hoofdzaak is, of dáár (vs. 14 in het Grieksch, vs. 13 in de Vulgaat) μου of ὑμῶν, mijne of uwe beproeving, moet gelezen worden. „Deze laatste lezing nu", zegt de hoogleeraar, „komt mij, ook omdat zij moeilijker is dan de andere, metterdaad verkieselijk voor, na herhaalde overweging van hetgeen door Meyer en vooral door Wieseler daarover gezegd is. Niet slechts beveelt haar het overwegend gezag der HSS. aan; maar het laat zich ook zonder moeite begrijpen, dat de latere afschrijvers, niet vattende, hoe hier bij mogelijkheid sprake zijn kan van eene beproeving der Galatiërs, voor ὑμῶν in plaats gesteld hebben μου, terwijl het omgekeerd, indien μου oorspronkelijk ware, zich niet zeggen laat, vanwaar ὑμων afkomstig is." Ook de bedoeling des apostels vraagt deze lezing van ὑμῶν.

Alweder, overeenkomstig de verdediging van Prof. Prins, de Vulgaat leest (vs. 13): „tentationem vestram in carne mea".

„Onmiddellijk hierop", gaat hij voort, „volgt H. IV. 15, en de vraag is niet minder lastig, of daar gelezen moet worden: τίς οὖν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν; dan wel ποῦ οὖν κτέ. Eerstgenoemde lezing is die van den textus receptus, door Tischendorf ed. 7 en ook door Meyer en Wieseler voorgestaan. - - - Maar nu het overwegend gezag der HSS. ποῦ aanbeveelt, nu blijkt 's apostels bedoeling deze te zijn:

„Waar is dan nu uwe toenmalige zaligspreking?" d. i. hoezeer is zij verdwenen, om voor een gansch anderen toestand plaats te maken! waarop dan μαρτυρῶ γὰρ ὑμῖν κτὲ uitnemend volgt."

Nogmaals, gelijk Prof. Prins het voorstaat, zoo leest de Vulgaat: „Ubi est ergo beatitudo vestra? Testimonium enim perhibeo vobis" etc.

Nu is IV, 25 met zijne „groote moeilijkheden" aan de beurt. Het komt hierop neêr, of daar „Agar" in den tekst hoort, al dan niet. Tischendorf las vroeger Ἄγαρ er bij, ofschoon het in betrekkelijk zeer weinige en enkel jongere HSS. voorkomt; maar nu laat hij het weg, en geeft: τὸ γὰρ Σινᾶ ὄρος ἐστιν. „Werkelijk", verklaart Prof. Prins, „pleit hiervoor, te midden van groote verscheidenheid der HSS., voldoend gezag. En hiermede zijn wij tot recht verstand dezer moeilijke plaats een goed eind wegs gevorderd."

Zóó juist heeft de Vulgaat: „Sina enim mons est in Arabia". Prof. Prins wil hier eene „gissing wagen" en die volgens hem „tamelijk onbeduidende woorden" voor een „later toevoegsel" houden, „niet van Paulus afkomstig": wij wagen ons aan zulke ongegronde gissingen niet, en vermeten ons niet, zoo ligtvaardig over dien welbetuigden tusschenzin te oordeelen.

„Eindelijk" — wij zijn aan de laatste plaats — „behoeft men", schrijft de Leidsche hoogleeraar, „de critische aanteekening op H. V. 1 slechts even in te zien, om zich te overtuigen van de moeilijkheid, die er bestaat, om de ware lezing vast te stellen. Ik geloof echter op goede gronden, dat zij thans werkelijk door Tischendorf gegeven is." Prof. Prins weidt daarover uit; de zaak in 't kort is deze. De vroegere lezing van den t. r., zoowel als de

lezing, door Tischendorf en die door Wieseler gevolgd, hadden veel bezwaar, en werden verkeerd uitgelegd. Waar lag de fout? „De ware oorzaak, dat men heeft misgetast, ligt in de meening, dat hier [met: τῇ ἐλευθερίᾳ] eene nieuwe pericope zou begonnen zijn. Dit is het geval niet."

Welnu! Onze Vulgaat eindigt het IVe en begint het Ve hoofdstuk juist dáár waar men het thans verlangt. Hare lezing verschilt wel een weinig van de nu verkozene, die echter nog zoo zeker niet is, maar zij geeft overigens denzelfden zin.

Onwillekeurig alzoo heeft de Leidsche hoogleeraar hulde gebragt aan onze kerkelijke Vulgaat! Van alle verdere onbevooroordeelde tekstkritiek verwachten we over 't geheel ook altoos verdere regtvaardiging van hare lezing en vertaling. En tevens valt het in 't oog, van hoeveel aanhoudende veranderingen, twijfelingen, onzekerheden wij door onze Vulgaat verlost zijn, en hoe wij voorlang op eene hoogte staan van tekstkritiek, zooals de latere wetenschap met al hare inspanning en hulpmiddelen nog maar niet heeft kunnen bereiken. Eer en dank ongetwijfeld aan de onvermoeide wetenschap, maar eer en dank niet minder aan het kerkelijk toevoorzigt!

W.— Nov. 1872.

HET GEOLOGIESCH EN BIJBELSCH DILUVIUM.

INLEIDING.

Toen God, ziende dat de boosheid der menschen menigvuldig was op aarde, het vreeselijk vonnis had uitgesproken: Ik zal den mensch, dien ik geschapen heb, van den aardbodem verdelgen, menschen en vee, en kruipend gedierte, en het gevogelte des hemels [1]), volgde die geweldige overstrooming, waarbij al de fonteinen des grooten afgronds openbraken en de sluizen des hemels geopend werden, en die aan ons allen bekend is onder den naam van zondvloed. Deze geweldige gebeurtenis, waarbij de vereenigde krachten der natuur het strafvonnis Gods volvoerden, moest noodzakelijk eene levendige herinnering achterlaten in den geest der weinige bevoorregten, die haar overleefden. En waarlijk, de overlevering van de grootste aller katastrophen bleef in zulke sprekende trekken bij alle volken voortbestaan, dat von Humboldt, die in de tropische landstreken over den zondvloed dezelfde verhalen aantrof, welke andere reizigers in de gematigde en koude aardgordels vernomen hadden, daarvan het volgende schoone getuigenis geven

1) Gen. VI, 7.

moest. „De oude sagen van het menschelijk geslacht," zegt hij [1]), „die wij als de overblijfselen van eene groote „schipbreuk overal op de aarde aantreffen, boezemen ieder, „die de geschiedenis der menschheid navorscht, het hoogste „belang in. Gelijk zekere planten-familiën, ondanks den „verschillenden invloed van land en klimaat, de uitdrukking „van haren gemeenschappelijken oorsprong bewaren, zoo „bieden ook de verschillende overleveringen van het ontstaan „der wereld eene gelijkenis aan, die ons tot bewondering „stemt. Dezelfde feiten, slechts weinig afwijkend naar „het plaatselijk coloriet, zijn in de meest verschillende „talen door de overlevering bewaard gebleven. Op de „groote vastelanden zoowel als op kleinste eilanden van „den Stillen Oceaan is het telkens de naaste hoogste berg, „waarop de overblijfselen van het menschelijk geslacht „vlugtten, en de gebeurtenis van den grooten vloed wordt „in dezelfde mate jonger als de volken onbeschaafder zijn. „Geen verstandig mensch zal in ernst zeggen, dat deze „sagen de voortbrengselen zijn eener spelende verbeelding. „Want vanwaar die merkwaardige overeenstemming bij de „verst verwijderde, zoo sterk mogelijk in taal en zeden „verschillende stammen, indien geene feitelijke gebeurtenis „aan deze overleveringen ten grond ligt?"

Het is inderdaad treffend de verschillende overleveringen van den zondvloed na te gaan. Geen volk, dat eenige herinnering heeft van het verledene, of het deelt u zijne overlevering mede. Natuurlijk heeft de oorspronkelijke gebeurtenis allerlei mythische vormen aangenomen en zekere wijzigingen ondergaan, die den eigenaardigen toestand van ieder volk in het bijzonder uitdrukken, maar in de hoofdzaak is zij overal dezelfde gebleven. Uit de groote menigte

1) *Reise in die Aequinoctial-Gegenden* Th. III, S 408.

dezer overleveringen zullen wij er enkelen mededeelen en ons hierbij laten leiden door het voortreffelijk werk van Professor Lücken [1]).

Te Hiërapolis in Syrië was een beroemde oude tempel, die volgens de overlevering des volks door den eersten mensch na den zondvloed gebouwd was. Deze tempel, zegt Lucianus, die zelf een Syriër was, moet volgens de sage gesticht zijn door Deucalion den Scyth, die ten tijde van de groote overstrooming leefde. Van hem heb ik in Griekenland het volgende gehoord. Het tegenwoordige menschelijke geslacht is niet het eerste; dit is omgekomen. Het is een tweede geslacht, dat van Deucalion voortkwam en zeer talrijk werd. De vorige menschen waren zeer vermetel en bedreven groote misdaden. Zij hielden hunne eeden niet, noch beoefenden de gastvrijheid; zij namen den vreemdeling niet op en hadden geen medelijden met hem, als hij om hulp vroeg. Daarom overkwam hun een groot ongeluk. De wateren sprongen in groote hoeveelheid uit de aarde en vielen niet minder overvloedig van den hemel. De zeeën zwollen op, totdat alles overstroomd was. De wijsheid en godsvrucht van Deucalion maakte, dat hij alleen gered werd uit deze ramp om de stamvader te worden van een nieuw geslacht. Zijne redding had op de volgende wijze plaats. Hij ging met zijne vrouw en kinderen in een groot schip, dat hij zelf vervaardigd had. Paren van zwijnen, paarden, leeuwen, slangen en van alle soorten van dieren, welke de aarde voedde, kwamen daarop tot hem en gingen met hem mede. Zij deden hem geen kwaad; want Jupiter had ze zeer tam gemaakt. Zij bleven zoolang varen als de wateren wiesen. Dit verhalen de Grieken van Deucalion. Het vervolg der geschiedenis, zooals zij te

---

1) *Die Traditionen des Menschengeslechts.* Zweite Auflage.

Hierapolis verhaald wordt, is zeer wonderbaar. Er zou namelijk in deze streek een diepe afgrond ontstaan zijn, die al de wateren der overstrooming verzwolg. Deucalion rigtte hier altaren op en bouwde boven den afgrond eenen tempel ter eere van Juno, dat is, van de syrische Atergatis. Ik heb dezen afgrond gezien, hij is zeer klein; hoe hij, daar hij vroeger groot was, zoo klein geworden is, weet ik niet; maar dit zag ik, dat hij zeer klein was [1]).

Bijzonder schoon en volledig is de sage der oude Babyloniërs, zooals zij verhaald wordt door den beroemden Baalpriester Berosus, die ongeveer 260 jaar vóór Christus leefde. Onder de regering van Xisuthrus (den laatsten hunner tien mythische koningen) had er eene groote overstrooming plaats. Kronos verscheen in een droom aan Xisuthrus en maakte hem bekend, dat de menschen op den 15 van de maand Daesius door eenen vloed zouden verdelgd worden. Hij beval hem alle menschelijke wetenschappen op te schrijven en in de zonnestad Liparis te verbergen, daarna een schip te bouwen en dit met zijne gezellen, verwanten en naaste vrienden te bestijgen, zich te voorzien van spijs en drank en zoowel gevleugelde als viervoetige dieren mede te nemen. Wanneer men hem vragen zou, waarheen hij voer, móest hij zeggen: naar de goden, om hen voor het welzijn der menschen te bidden. Hij gehoorzaamde en maakte een schip van vijf stadiën lang en twee stadien breed; bragt alles, wat hem bevolen was, bijeen en scheepte zich met zijne vrouw, kinderen en verwanten in. Toen de watervloed begon te dalen, liet Xisuthrus eenen vogel vliegen, die weder in het schip terugkeerde, wijl hij geen voedsel vond noch grond om zich neder te zetten. Na eenige dagen liet hij een tweeden

1) Lücken, t. a. p. S. 197.

vogel uitvliegen; deze kwam terug met slijk aan de pooten. De derde vogel, dien hij uitzond, kwam niet terug. Toen bemerkte Xisuthrus, dat er zich land vertoonde en, eene opening in het schip gemaakt hebbende, zag hij het op eenen berg vastzitten. Daarop ging hij er met zijne vrouw, zijne dochter en den stuurman uit. Toen hij nu de aarde aanbeden, een altaar opgerigt en aan de goden geofferd had, verdween hij. Zij, die in het schip waren gebleven, gingen, toen zij Xisuthrus niet zagen terugkeeren, er ook uit om hem op te zoeken en riepen hem bij zijnen naam. Xisuthrus werd niet meer gezien, maar door de lucht klonk eene stem, dat zij godvreezend moesten zijn. Hij was opgevaren tot de goden. Dezelfde eer viel zijne vrouw, zijne dochter en den stuurman ten deel. Hij beval hun naar Babylon terug te keeren, de schriften uit Liparis te halen en deze aan de menschen mede te deelen. De plaats, waar zij zich bevonden, was Armenië [1]).

Niet minder treffend stemt de indische sage overeen met het verhaal des Bijbels. Deze sage, die in vele oude geschriften der Indiërs bevat is, werd het eerst volgens een der Purana medegedeeld door den Engelschman Jones. Verkort luidt zij aldus: Toen tegen het einde der laatste Calpa (het tijdperk van Brahma) de reus Hajagriva de heilige Veda's gestolen en het menschelijk geslacht daardoor de leer en de wet van God verloren had, kwam Wischnu in de gedaante van eenen visch op de aarde om de Veda's en de deugdzame menschen te redden. Er leefde toenmaals een vroom en deugdzaam koning, Manus Satjavrata geheeten. De Heer des heelals beminde hem en wilde hem redden van den vloed des verderfs, die door de bedorvenheid der tijden noodzakelijk was geworden. In de

1) Lucken, t. a p. S 199.

gedaante van eenen visch gaf hij hem het volgend bevel. Binnen zeven dagen zullen de drie werelden verzwolgen worden door den oceaan des doods, maar midden op de woedende golven zal er voor u een schip wezen, dat ik voor uw gebruik heb gezonden. Dan moet gij alle heilzame gewassen en allerhande zaden medenemen en in gezelschap van zeven heiligen, omringd met paren van redelooze dieren, in de groote ark gaan; hierin zult gij beveiligd blijven voor den vloed op een onmetelijken oceaan, met geen ander licht dan den glans, die afstraalt van uwe heilige gezellen. Wanneer uw schip door een onstuimigen wind geslingerd wordt, moet gij het met eene groote zeeslang aan mijnen hoorn binden; ik zal u dan bijstaan, het schip met u en uwe gezellen voorttrekken en op den oceaan blijven, totdat de nacht van Brahma geeindigd is. Nadat de visch aldus tot den koning gesproken had, verdween hij. De zee trad nu buiten hare oevers en overstroomde de gansche aarde; weldra werd de vloed nog hooger door de plasregens, die uit de dikke wolken vielen. Toen de koning het schip zag naderen, ging hij er in met de voornaamste Brahmanen (de zeven wijzen), de heilzaamste kruiden medenemende en alles inrigtende volgens het bevel van den god. Daarop verscheen de god op den grooten oceaan in de gedaante van een visch, die schitterde als goud, een millioen mijlen groot was en een ontzettend grooten hoorn had, waaraan de koning het schip vastmaakte. Toen de verdelgende vloed gedaald was, verhief zich de god, versloeg den reus Hajagriva en kreeg de h. boeken weder in zijn bezit. Bij het einde van den vloed gingen de acht personen uit het schip en baden Wischnu aan [1]).

---

1) Lücken, t. a. p. S. 206.

De volgende sage der Chinezen is vooral merkwaardig om hare zinspeling op den regenboog. Kung-Kung, een booze geest, was zeer vertoornd, omdat hij in den oorlog overwonnen was. In zijne woede gaf hij met zijn hoofd zulk een stoot tegen een der pilaren des hemels, dat deze brak en de wolken aldaar de aarde aanraakten. Hierdoor werd alles overstroomd en hield het niet op met vreeselijk te regenen. Doch Niu-hoa overwon het water door het hout en maakte een schip, dat geschikt was om zeer ver te varen. Daarna polijstte hij eenen steen met vijf kleuren, sloot het gewelf des hemels en hief het in de hoogte met de schaal van eene schildpad, die hij gedood had. Vervolgens doodde hij den zwarten draak (Kung-Kung) en maakte met de asch eener meloenschil de gaten digt, waardoor de wateren des hemels de aarde overstroomd hadden [1]).

Ook op het eiland Kamtschatka is de herinnering aan den zondvloed bewaard gebleven. De Kamtschadalen verhalen namelijk, dat er in den voortijd, toen hun god, schepper en stamvader Kutka nog op Kamtschatka leefde, eene groote overstrooming plaats had. Hierdoor waren vele menschen verdronken. Zij, die behouden bleven, hadden groote vlotten gemaakt, waarop zij met hunne levensmiddelen en hun gansche vermogen waren gevlugt; zij waren niet in zee gedreven, wijl zij groote steenen, aan riemen gebonden, in de diepte hadden laten vallen. Bij het afloopen des waters waren zij met hun vlot boven op eenen berg blijven zitten [2]).

In Griekenland begint iedere afzonderlijke volksstam zijne geschiedenis met een mythiesch verhaal van den zondvloed. Van deze verschillende sagen is die van Deucalion bij-

---

1) Lucken, t. a. p. S. 213.

2) Lucken, t. a. p. S. 215.

zonder bekend. Zeus had besloten het goddelooze geslacht der ijzeren eeuw te verdelgen. Daarom zond hij een grooten vloed over Hellas, waarbij het menschelijk geslacht omkwam. Deucalion en Pyrrha bleven alleen behouden. Op raad van Prometheus namelijk vervaardigde Deucalion een vaartuig, voorzag dit van levensmiddelen en ging er, terwijl Zeus zware regenbuijen van den hemel goot, met Pyrrha in. Negen dagen en negen nachten dreven zij rond en landden toen op den top van den Parnassus. Nadat het had opgehouden te regenen, ging Deucalion uit het vaartuig en bragt een offer aan Zeus. Deze zond hem daarop Hermes, den bode der goden, met den last hem te zeggen, dat hij zou vragen, wat hij wilde. Deucalion verzocht nu, dat er menschen zouden ontstaan. Op bevel van Zeus nam hij toen steenen en wierp deze over zijn hoofd; de steenen, welke Deucalion wierp, werden mannen, en die, welke Pyrrha wierp, werden vrouwen [1]).

In de bardenzangen der keltische bevolking van Wallis in Engeland treffen wij insgelijks eene zondvloed-sage aan, die in de mythologie van dat volk eene aanzienlijke rol moet gespeeld hebben. Zij is van den volgenden inhoud: Eene der verschrikkelijkste gebeurtenissen was de overstrooming van de Llyn Llion, de zee der zeeen, die de wereld overstroomde en alle menschen deed omkomen behalve Dwyvan en Dwyvach. Zij bleven behouden in een schip zonder zeilen en bevolkten Brittannië. Dit schip, gebouwd door Neivion, den heer des hemels, was een der drie meesterstukken en nam bij de overstrooming van de Llyn Llion een mannetje en een wijfje van iedere diersoort in zich op. Neivion, de bouwheer der ark, komt bij de Kelten ook voor onder den naam van Hu en wordt

1) Lucken, t. a. p. S. 222.

als zoodanig door hen vereerd als de uitvinder van den wijn en als de eerste landman [1]).

Ook de overlevering van den zondvloed bij de Litthauers verdient onze volle belangstelling. Toen Pramzimas, de hoogste god, door een venster van zijn hemelsch huis naar de wereld keek en enkel oorlog en moord onder de menschen zag, zond hij op de zondige aarde twee reuzen, Wandu en Wegas (wind en water), die gedurende twintig nachten en dagen alles verwoestten. Wederom naar de aarde ziende, terwijl hij juist hemelsche noten at, wierp Pramzimas eenen dop naar beneden, die nederviel op den top van den hoogsten berg, waarheen dieren en eenige menschenparen waren gevlugt. Allen gingen nu in den notedop, die op den alles bedekkenden vloed ronddreef. De god rigtte daarop voor de derde maal zijn aanschijn naar de aarde en liet den storm bedaren en de wateren wegvloeijen. Toen verspreidden zich de geredden, en slechts twee menschen, van welke de Litthauers afstammen, bleven in die streek. Zij waren reeds oud en zeer mistroostig; daarom zond de god den regenboog, die hun den raad gaf over de beenderen der aarde te springen. Zij sprongen negenmaal en er ontstonden negen paren, die de voorouders werden der negen litthausche stammen [2]).

De volgende sage is nog tegenwoordig zeer populair in Egypte. 300 jaren vóór den zondvloed leefde koning Saurid, die op zekeren nacht droomde, dat alles op aarde zamenstortte, de menschen ter aarde vielen en overdekt werden met de invallende huizen. De sterren stootten aan den hemel tegen elkander en hare puinhoopen bedekten tot eene aanzienlijke hoogte den grond. De koning, van

---

1) Lücken, t. a. p. S. 225.

2) Lucken, t. a. p. S. 229.

schrik ontwaakt zijnde, ging naar den zonnetempel, waar hij geruimen tijd bleef weenen. Daarop riep hij de priesters en waarzeggers bijeen. De priester Akliman, de wijsste hunner, verklaarde hem, dat hij een dergelijken droom had gehad. Ik droomde, zeide hij, dat ik met u op een hoogen berg was en den hemel zóó laag zag nederhangen, dat hij ons hoofd aanraakte. Daarop kwam het volk aanloopen en hulp bij u zoeken. Gij hieft nu de handen naar omhoog en beproefdet den hemel te stutten, opdat hij niet lager zou nederdalen, en zoodra ik dit zag, deed ik hetzelfde; op dit oogenblik klonk er uit den hemel eene stem, die zeide: de hemel zal zijne gewone plaats weder innemen, wanneer ik driehonderd maal mijnen loop gedaan heb. Toen de priester dit gezegd had, liet koning Saurid de hoogte der sterren meten en onderzoeken, welke gebeurtenissen zij voorspelden. Men berekende, dat er eerst een watervloed en daarna een vuurvloed komen zou. De koning liet nu de pyramiden bouwen en wel met hoekige kanten om den stoot der sterren te kunnen verduren en ontzettend groote steenen op elkander plaatsen, die met ijzeren banden verbonden werden en zoo zorgvuldig gehouwen waren, dat noch het vuur des hemels noch de watervloed ze kon doordringen. Hierheen zouden in geval van nood de koning en de grooten des lands vlugten met hunne boeken en wetenschappelijke symbolen en talismans en alles wat voor de toekomst van het menschelijk geslacht moest behouden blijven [1]).

De Honderibs-Indianen, aan de rivier Mackenzie in het noorden van Amerika wonende, hebben hunne herinnering aan den zondvloed in de volgende sage neergelegd.

Tschapiwih, hun stamvader, leefde met zijne familie aan

1) Lücken, t. a. p. S. 232.

eene zeeengte. Hij had hier eenen dam gemaakt om visschen te vangen en deze kwamen in zulk eene menigte, dat de zeeengte verstopte en het water over de aarde stroomde. Tschapiwih ging nu met zijne familie in eene boot en nam alle soorten van viervoetige dieren en vogelen mede. Gedurende verscheidene dagen stond het water op de aarde. Maar ten laatste zeide Tschapiwih: Dat kan niet altijd zoo blijven, wij moeten weder land zoeken. Hij zond daarom een bever uit; doch deze verdronk, en men zag zijn aas op het water drijven. Hierop zond Tschapiwih eene muskusrat uit. Deze tweede bode bleef lang weg en was bij hare terugkomst zeer vermoeid, maar zij bragt wat aarde aan hare pooten mede. Tschapiwih verheugde zich bij het zien der aarde, liefkoosde de rat en verwarmde haar aan zijnen boezem, totdat zij weder bijkwam. Nu nam hij de aarde, kneedde ze tusschen zijne vingers en legde ze op het water, waar zij langzamerhand grooter werd en eindelijk een eiland vormde in den oceaan [1]).

Niet minder schoon is de overlevering der bewoners van Mechoacan, eene provincie in het noorden van Mexico. God had uit de aarde eenen man en eene vrouw geschapen. Deze stamouders van het menschelijk geslacht hadden eens in het water gebaad en daarbij hunne gedaante verloren. Hun schepper gaf hun deze echter terug door hen met allerhande metalen te vermengen. Van hen stammen alle volken af. Toen de menschen naderhand hunne pligten en hunnen oorsprong geheel en al vergeten hadden, werden zij door een algemeenen watervloed verdelgd. Slechts een indiaansch priester, Tezbi genaamd, bleef gespaard. Deze had zich met zijne vrouw en kinderen in een groot houten schip geplaatst en verschillende dieren en zaden medege-

1) Lucken, t. a. p. S. 240.

nomen. Nadat het water gedaald was, liet hij den vogel Aura vliegen; deze kwam echter niet terug. Zoo ging het ook met verscheidene andere vogels, die hij uitliet. Slechts de allerkleinste, de kolibri, kwam na eenigen tijd terug met een boomtak in den bek [1]).

Welk eene wonderbare mengeling van waarheid en verdichtsel in deze verschillende overleveringen! Welk eene rijke variatie op een en hetzelfde thema!

Zoo het nu niemand in de gedachte komt om het denkbeeld van den zondvloed een aangeboren denkbeeld te noemen, dan moet de omstandigheid, dat alle bekende volken bijna op dezelfde wijze hunne geschiedenis tot den grooten vloed laten opklimmen en zich als afstammelingen van een of van weinige menschenparen beschouwen, die door goddelijke hulp de katastrophe overleefden, een krachtig bewijs zijn voor de waarheid van het feit, dat de H. Schriftuur vermeldt [2]). Toch ontbreekt het niet aan natuurkundigen, die de geschiedenis van den zondvloed voor eene eenvoudige mythe houden, welke in de wetten der natuur niet de minste verklaring vindt. Ons echter komt het voor, dat het ontstaan dezer mythe en hare gelijkvormige opneming in de verschillende godsdienststelsels al zeer moeijelijk te verklaren zal zijn, zoo de geschiedenis van

---

1) Lucken, t a. p. S. 247.

2) Wie de zondvloed-sagen en bijzonder die van Amerika, gelijk meermalen gebeurd is, aan den invloed van het Christendom zou willen toeschrijven, hem wijzen wij op de volgende woorden van von Humboldt, t. a. p. Wer die Mexicanischen Alterthumer aus den Zeiten, welche der Entdeckung der neuen Welt voraugingen, aufmerksam erforscht, wer mit dem Innern der Walder des Orenoco, mit der Kleinheit und Vereinzelung der europaischen Einrichtungen und hinwieder auch mit den Verhaltnissen der unabhangig gebliebenen Volkerstamme bekannt is, der kann unmoglich versucht sein, die bemerkten Aehnlichkeiten dem Einflusse der Missionarien und des Christenthums auf die National-Ueberlieferungen zuschreiben zu wollen.

den zondvloed buiten rekening moet gelaten worden. Winkler bijv. in zijne geologie [1]) over de diluviaalvormingen sprekende, zegt van haar (D. II, blz. 154): „dat zij een „voortbrengsel zijn van wateren, die langen tijd aaneen „de vroeger reeds drooge gedeelten der aarde bedekt hebben", en gaat dan voort :

„Uit dat feit laat het zich bij vele volkeren, Joden, „Indianen, Grieken, verspreide geloof aan eene groote over- „strooming, aan een grooten vloed, aan eenen zond- „vloed verklaren."

Hoe dit nu te rijmen is met andere plaatsen van zijn werk, zooals (D. I, blz. 226): „Alles toont aan dat eerst „met de wording van het Alluvium [het geologiesch tijd- perk, dat op het diluvium volgt] „het verschijnen van „den mensch op aarde heeft plaats gehad"; en (D. II, blz. 186) dat de aarde eerst „na afloop van den alge- „meenen diluviaalvloed" voorbereid was voor de schepping van den mensch, — dit verklaren wij niet te begrijpen. Want zoo de mensch nog niet leefde ten tijde van het diluvium, hoe is dan bij de verschillende volken het algemeene ge- loof aan een grooten vloed ontstaan? In het begin dier „duizenden en nogmaals duizenden van jaren", die tus- schen het diluvium en den tegenwoordigen tijd verloopen zijn, zal toch de studie der geologie niet op die hoogte gestaan hebben, dat de volkeren algemeen uit de gesteld- heid der aarde konden besluiten tot een algemeenen watervloed vóór hunne verschijning op aarde. Wijl het derhalve onmogelijk is het bestaan der verschillende zond- vloed-sagen te verklaren zonder het verhaal der H. Schriftuur tot basis onzer redenering te nemen, zoo meenen wij de uitspraken der geologen te moeten betwijfelen en gevoelen

---

1) *De geologie voor beschaafde lezers bevattelijk behandeld.*

wij ons geregtigd te onderzoeken, of de gronden, waarop hun gevoelen steunt, wel zoo onomstootelijk zijn, als de toon hunner beweringen doet vermoeden. Wij zullen daarom in deze studiën het geologiesch en het bijbelsch diluvium aan een ernstig onderzoek onderwerpen en nagaan, of de verklaringen der geologen van het diluvium genoegzaam rekenschap geven van de veranderingen, welke de aarde in dat tijdvak harer wording onderging; en vervolgens, of het verhaal der H. Schriftuur wel in een enkel opzigt met de feiten der geologie in strijd is. Voordat wij echter ons onderwerp regtstreeks gaan behandelen, zullen wij eerst een overzigt geven van de geschiedenis der geologie met betrekking tot den zondvloed.

GESCHIEDKUNDIG OVERZIGT.

De versteende overblijfselen van dieren en planten, die over de gansche aarde gevonden worden, zoowel in de diepste mijnen als op de hoogste bergen, zelfs in de steenblokken, die uit de groeven worden gehouwen, konden aan de algemeene aandacht niet ontgaan. Het raadselachtige hunner aanwezigheid werd nog verhoogd, doordat de overblijfselen van sommige dieren gevonden werden in streken, waar zij, naar het scheen, nimmer konden geleefd hebben, zooals olifants-tanden op onderscheidene plaatsen van Europa, koraalgewassen, schelpen en geraamten van zeevisschen in oorden, die ver van de zee verwijderd waren.

Ofschoon het van verschillende kanten blijkt, dat ook de ouden kennis droegen van de fossielen, zoo schijnen de natuurkundigen zich echter vóór het einde der 15de eeuw niet ernstig met derzelver verklaring bezig gehouden te hebben. Alstoen nam men, om de aanwezigheid dier voorwerpen te verklaren, vrij algemeen aan, dat die planten en schelpen nimmer wezenlijke planten en schelpen geweest

waren, evenmin als die versteende, dikwijls reusachtige beenderen ooit aan eenig dier hadden toebehoord, maar dat al dergelijke voorwerpen toevallige steenachtige zamengroeisels waren, aan welke de natuur zekere gelijkenis met planten, schelpen en dieren had willen geven. Het waren spelingen der natuur [1]). Zoo zegt de beroemde Jesuïet Athanasius Kircher [2]): „Daar de spelende natuur „geen groeikracht of gevoel kon geven aan de delfstoffen, „zoo heeft zij toch gedaan wat zij vermogt; zij heeft hun „de gedaante gegeven van dieren en planten!"

Agricola verklaarde deze werking der natuur door een succus lapidescens of steenvormend sap, en Andrea Mattioli door zekere materia pinguis of vette stof, die door de hitte in gisting werd gebragt.

Hoe algemeen deze verklaring der fossielen ingang had gevonden, blijkt onder anderen uit den strijd, die tusschen de voornaamste geleerden dier dagen gevoerd werd over zekere geweldig groote beenderen, in het jaar 1613 gevonden in de nabijheid van het kasteel Chaumont op den linkeroever der Rhône. Mazurier, een geneesheer, maakte zich meester van de vondst en kondigde aan, dat hij het graf van koning Teutobochus gevonden had. Naar het voorkomen van het geraamte was het een reus geweest, hetgeen ook verzekerd werd door de romeinsche geschiedschrijvers, volgens welke zijn hoofd boven de lansen der romeinsche soldaten uitstak. Dat de beenderen volgens hunne gedaante menschenbeenderen waren, betwijfelde niemand; de strijd liep enkel hierover, of die beenderen werkelijk aan eenen reus hadden toebehoord, of dat zij door eene scheppende kracht, die in de aarde inwoonde, gevormd

1) Aldus ongeveer Dr. Lubach, *Een geologisch raadsel. Album der Natuur*, 1852. blz 23.

2) *Mundus Subterraneus* II, 27.

waren. Later bleek het, dat het beenderen waren van een antidiluviaanschen olifant, mastodon geheeten [1]).

Dit ongerijmd gevoelen moest eindelijk het veld ruimen voor eene andere theorie, volgens welke de versteeningen in den schoot der aarde begraven waren door een grooten vloed. Scilla, een beroemd italiaansch dierenschilder, had reeds omstreeks 1570 deze theorie opgezet [2]). Haar groote verdediger echter was de engelsche geneesheer John Woodward in zijn Essay towards the natural history of the earth, London 1695. Deze wederlegde op afdoende gronden de valsche meening der natuurspelingen en toonde aan, dat alle fossielen overblijfselen waren van dieren en planten, die echter voor een gedeelte uit de verst verwijderde streken der aarde waren gekomen, gelijk de geraamten van olifanten in de noordelijke poolstreken bewezen [3]).

De vloed, waardoor dit geschied was, had de gansche aarde tot boven de toppen der bergen overstroomd en alle leven vernietigd. Deze theorie scheen rekenschap te geven van de meeste geologische verschijnselen en was tevens een duidelijk bewijs voor de waarheid van het bijbelsche verhaal des zondvloeds.

Het is natuurlijk, dat de voorstanders dezer theorie verwonderd waren, dat men onder zoovele overblijfselen van dieren nooit duidelijk herkenbare menschenbeenderen aantrof: zij verklaarden dit echter daardoor, dat de natuur aan haar lievelingskind een grooter gehalte phosphorus had gegeven om de ontbinding na den dood te bevorderen;

---

1) Fraas, *Vor der Sündfluth*. S. 376.

2) Winkler, *Over versteeningen. Album der Natuur*, 1864. blz. 366.

3) Quenstedt, *Sonst und Jetzt* S. 203.

menschenbeenderen konden dus alleen onder zeer gunstige omstandigheden bewaard worden [1]).

Ofschoon deze verklaring bij velen gereeden ingang vond en alle moeijelijkheid wegnam, was het toch eene ware overwinning voor de verdedigers der zondvloed-theorie, toen een hunner voornaamste aanhangers, Johann Jacob Scheuchzer, geneesheer en hoogleeraar in de wis- en natuurkunde te Zurich, in het jaar 1726 vermeldde, dat hij in het bezit gekomen was van eenen steen uit de groeven van Oeningen, die eenen anthropoliet of versteenden mensch bevatte. Was behalve het verschil in de wervelbeenderen ook het hoofd van dit voorwerp geheel anders gevormd dan dat van eenen mensch, waren de oogholten naar evenredigheid veel te groot, en werd er geen spoor van tanden of tandkassen gevonden; de geneesheer was zoo overtuigd, dat zijn fossiel het geraamte was van eenen ongelukkige, die in den zondvloed was omgekomen, dat hij het den naam gaf van homo diluvii testis. Onder de afbeelding van dezen anthropoliet in de „Kupferbibel" schreef Miller het volgende vers:

Betrübtes Beingerüst von einem alten Sunder,
Erweiche Stein und Herz der neuen Bosheits-Kinder!

Hoewel men spoedig aan de waarheid van Scheuchzer's bewering begon te twijfelen, bleef het fossiel toch langen tijd een raadsel. Zoo hield Johann Gessner het voor een grooten zoetwatervisch, meerval geheeten, en Petrus Camper voor eene hagedis. Eerst in 1811 bewees Cuvier bij zijne beschouwing van Scheuchzer's fossiel in de geologische ver-

1) *Bibel und Natur in der Harmonie ihrer Offenbarungen*, von Zollmann Zweite Auflage. S. 192.

zameling van Teyler's stichting te Haarlem, dat de gewaande anthropoliet niets anders was dan een reusachtige salamander uit de voorwereld [1]).

Een der hevigste maar ook oppervlakkigste bestrijders der zondvloed-theorie was ongetwijfeld Voltaire. Volgens hem behoorden de meeste fossiele schelpen aan dieren van nog levende soorten. De vreemde schelpen, die men op de bergen vond, hadden pelgrims van hunne hoeden verloren of waren werkelijke steenen, die slechts den vorm van schelpen hadden. Zoo men bij Etampes in Frankrijk de beenderen van een rendier en van een nijlpaard vond, dan mogt men daaruit niet besluiten, dat de Nijl en Lapland elkander tusschen Parijs en Orleans een bezoek gebragt hadden; de een of andere verzamelaar van curiositeiten had die beenderen daar zeker toevallig verloren [2]).

Deze zondvloed-theorie, in den laatsten tijd nog verdedigd door de theologen Keil, Veith, Bosizio, Sorignet en Laurent en door den geoloog Kutorga, werd echter al spoedig hoe langer hoe onhoudbaarder. Hoe meer men vorderde in het nasporen der versteeningen, des te meer zag men in, dat zij in de verschillende aardlagen evenzeer van elkander als van de thans levende dieren- en plantenvormen afweken; men kwam allengs tot de overtuiging, dat de overblijfselen der bewerktuigde wezens over het geheel in de diepste lagen het meest van de thans levende verschilden, en eerst in de lagen, die met betrekking tot andere hooger waren gelegen, langzamerhand het voorkomen der tegenwoordige planten- en dierenwereld aan-

1) Vgl Winkler, *De geologie*, D II. blz. 143. Lubach, *Een geologisch raadsel Album der Natuur*, 1852 blz. 25.

2) Reusch, *Bibel und Natur. Vorlesungen uber die Mosaische Urgeschichte und ihr verhaltnisz zu den Ergebnissen der Naturforschung.* Zweite Auflage S. 201.

namen. Deze opeenvolging nu der fossielen was niet te verklaren, zoo zij allen door den zondvloed in den schoot der aarde waren bedolven. Was dit het geval geweest, dan zouden de lager en hooger georganiseerde wezens door elkander gelegen zijn en geen trapsgewijze opklimming van het minder tot het meer volmaakte duidelijk zigtbaar wezen [1]).

Een tweede bezwaar tegen deze zondvloedt-heorie is genomen uit de wijze, waarop de overblijfselen van dieren en planten in de verschillende lagen voorkomen. Zoo zij daarin gelegd waren door den zondvloed, moesten zij wild en woest door elkander liggen en niet aantoonen, dat zij even rustig bezonken zijn als de lagen, waarin zij rusten [2]).

Eindelijk is het niet te begrijpen, hoe de dierlijke en plantaardige overblijfselen door deze overstrooming in het binnenste der rotsen geraakt zijn en door ontzettende steenmassa's konden omgeven worden.

Op deze en andere gronden namen de natuurkundigen nu aan, dat verreweg de meeste fossielen lang vóór den tijd des zondvloeds door andere werkingen der natuur in den schoot der aarde waren neergelegd; en dit gevoelen is bij den tegenwoordigen stand der wetenschap zóó afdoende gestaafd, dat de Jesuiet Pianciani, Professor aan het Collegium Romanum, niet aarzelt te zeggen: „Si quis haec omnia phaenomena et fossilium distributionem noëtico diluvio adscribat, quod subito erumpens cito transiit, hic profecto peregrinus est in cognitione naturae et aliorum oculis videt, si quid videt [3]).

---

1) Vgl J. van der Hoeven, *Over de opvolging en ontwikkeling der dierlijke bewerktuiging op de oppervlakte onzer planeet in de verschillende tijdperken van haar bestaan* *Album der Natuur* 1858 blz 37.

2) Wiseman, *Discours sur les rapports entre la science et la religion révelée* 5e edition. p. 258.

3) *In historiam creationis mosaicam commentatio.* p 46.

De verschillende bezwaren der besproken zondvloed-theorie schenen echter niet te gelden tegen de geologische lagen, die onmiddellijk onder de tegenwoordig gevormde lagen gevonden worden. Op grond hiervan betoogde Buckland in 1823, in zijne Reliquiae diluvianae, dat deze lagen waren zamengesteld door den zondvloed des Bijbels. Bijna gelijktijdig met Buckland deed zich ook de beroemde Cuvier als een voorstander van dit gevoelen kennen. „Ik geloof, zeide hij [1]), met Deluc en Dolomieu, dat, zoo iets van de geologie vaststaat, het dit is, dat de oppervlakte onzer aarde eene groote en plotselinge omwenteling ondergaan heeft, wier dagteekening niet ver boven de vijf of zes duizend jaren kan opklimmen; dat door deze omwenteling dat gedeelte van het vaste land, waarop toen de menschen en de thans bekende dieren woonden, verdronken en verdwenen is, en dat die omwenteling den bodem van de voormalige zee droog gelegd en het thans bewoonde vaste land gevormd heeft."

Hoewel het gevoelen van Buckland door verschillende geologen gehuldigd werd, ondervond het echter bij anderen zulk eene bestrijding, dat Buckland zelf het terugnam en de vorming dier aardlagen in een vroegeren tijd plaatste dan waarin de zondvloed des Bijbels geschied was. Het is waarschijnlijker, zegt hij, dat de geweldige overstrooming, wier bewijzen ik in 1823 heb bijeengebragt, niet zamenvalt met die, van welke in de geschiedenis gesproken wordt, maar de laatste der groote geologische omwentelingen was, die door eene geweldige inbraak van het water veroorzaakt werden. Men heeft tegen de poging om deze groote geschiedkundige gebeurtenis te vereenzelvigen met die laatste omwenteling onzer aarde met regt ingebragt,

---

1) *Discours sur les révolutions de la surface du globe.* 3e edition. p 138.

dat eene vergelijkenderwijze zoo rustige overstrooming en een zoo kortstondig en langzaam wassen en vallen van het water, als de vloed van Noë volgens de beschrijving des Bijbels was, slechts eene betrekkelijk geringe verandering van het overstroomde land kon bewerken. Het overwigt van uitgestorven soorten onder de dieren, die wij in de holen en diluviale bezinksels vinden, en het ontbreken van menschenbeenderen zijn voor ons nog meerdere beslissende gronden om deze soorten toe te schrijven aan eene schepping, die het tijdvak van den mensch voorafging [1]).

Ofschoon de geologen de laatste groote omwenteling der aarde van den zondvloed onderscheidden, lieten zij haar toch den aan den Bijbel ontleenden naam van diluvium behouden. De aardlagen, die door de werking des waters in de menschelijke periode gevormd waren, ontvingen den naam van alluvium.

Tegen dit gevoelen van Buckland en de moderne geologen is evenwel zeer veel in te brengen. Even wettig als het besluit was, dat niet alle fossielen door den zondvloed op hunne tegenwoordige ligplaats gebragt zijn, zoo voorbarig en willekeurig is de meening, dat het geologiesch diluvium van het bijbelsch diluvium onderscheiden is. Eene nadere beschouwing zoowel van de laatste groote geologische omwenteling als van den zondvloed der H. Schriftuur zal ons gelegenheid geven deze verklaring met bewijzen te staven.

ALGEMEENE BESCHRIJVING VAN HET DILUVIUM.

Gelijk de geschiedschrijver, die de lotgevallen van Staten en volken verhaalt, zekere tijdperken aanneemt, begrensd

---

1) Vgl. Reusch. t. a. p. S. 274.

door groote en belangrijke gebeurtenissen, welke op die lotgevallen een gewigtigen invloed hebben uitgeoefend, zoo verdeelt ook de geoloog de geschiedenis van de vorming der aarde in eenige tijdperken, die door belangrijke eigenaardigheden van elkander onderscheiden zijn. Zoo wij de geschiedenis der aarde laten beginnen met den tijd, waarop de eerste organische wezens verschenen, kunnen wij haar gevoegelijk in vier tijdperken verdeelen. Het voornaamste kenteeken, waarop deze verdeeling steunt, zijn niet de delfstoffelijke bestanddeelen, waaruit de verschillende lagen der aarde bestaan — want deze leveren te weinig verschil op om tot maatstaf van vergelijking te kunnen dienen —, maar de overblijfselen van planten en dieren, die in de beddingen der verschillende lagen begraven zijn. Volgens dit beginsel de geschiedenis der aarde verdeelende en hierbij uitsluitend lettende op de hoogste klas van bewerktuigde wezens, namelijk die der gewervelde dieren, kunnen wij het eerste tijdperk noemen: dat der visschen, het tweede: dat der kruipende dieren, het derde: dat der zoogdieren, en het vierde: dat der menschen. Met het opgeven dezer verdeeling willen wij alleen de gewoonte der geologen volgen en volstrekt niet als onze meening beschouwd hebben, dat de mensch eerst na het derde tijdperk op aarde verschenen is [1]).

Deze groote tijdperken worden weder in verschillende onderdeelen gesplitst, die gewoonlijk naar de eene of andere eigenaardigheid der aardlagen, die toen gevormd werden, genoemd worden. Zoo wordt het derde tijdperk onderscheiden vooreerst in nummulieten-terrein, dat grootendeels uit kalklagen bestaat, die geheel zijn zamengesteld

---

1) Vgl Harting, *De voorwereldlijke scheppingen vergeleken met de tegenwoordige.* blz. 109—112.

uit de overblijfselen van zeedieren, nummulieten geheeten; vervolgens in gronden, die onder den meer bepaalden naam van tertiaire gronden zamengevat en in oudste, middelste en jongste tertiair terrein onderscheiden worden; ten laatste in diluvium of vloedvorming.

Het diluviale terrein ligt meerendeels aan de oppervlakte der aarde en bedekt de verschillende tertiaire gronden. Op vele plaatsen is het echter op zijne beurt wederom bedekt met de zandlagen van het vierde tijdperk, die daarop door de rivieren of door de zee zijn afgezet en gewoonlijk onder den algemeenen naam van alluvium begrepen worden [1]).

Bij deze verdeeling moeten wij wel de aandacht vestigen op de volgende woorden van Fraas [2]): „Hoe jonger de aarde „wordt, des te moeijelijker is het de lagen van gelijken „ouderdom bij elkander te voegen. Het klimaat heeft reeds „op de planten en dieren der verschillende plaatsen zulk een „soortelijk verschillenden stempel gedrukt, dat het bijna on„mogelijk is om onderafdeelingen van tijdperken te maken „en aan ieder dezer hare eigene fossielen toe te kennen. „Dit wordt afdoende bewezen door de tegenspraak, waarin „de voornaamste vakmannen met elkander komen, als „zij eene vergelijkende chronologie in dezen laatsten tijd „der aarde trachten te brengen."

De delfstoffelijke bestanddeelen, waaruit het diluvium gevormd is, zijn hoofdzakelijk zanden, soms met leem en klei vermengd, soms ook enkele leembeddingen en altoos vermengd met rotsblokken van allerhande aard en geologischen ouderdom. Terwijl de verschillende tertiaire gronden zeer verspreid zijn gelegen, heeft het diluviale terrein eene

---

1) Vgl. Harting, t. a. p. 214—215

2) *Vor der Sundfluth.* S. 394.

zeer groote uitbreiding en is het zeer zamenhangend. Men vindt het bijna over de gansche aarde [1]).

In den diluviaaltijd vinden wij al onze land- en zeedieren in leven. Katten, beren, buffels, paarden, giraffen hyena's, schilddieren, slangen, hagedissen en hoe zij allen heeten mogen, de wilde en de tamme, de vlugge en de logge bewoners van het land, de kleine zang- en de groote roofvogels in de lucht, de schuwe dieren van het bosch, de schubbige bewoners van poelen en meren, de reuzen der zee [2]). Tot deze dieren behoort ook een soort van olifant, mammouth geheeten [3]). Hunne beenderen worden gevonden in zand, leem en veenbeddingen; vervolgens in holen of grotten, waarin hun aantal soms zoo menigvuldig is, dat men ze beenderenholen of beenderengrotten heeft genoemd, en eindelijk in de ijsvelden van noordelijk Siberië.

Zoo men de planten van het tertiaire tijdperk met elkander vergelijkt, dan blijkt het duidelijk, dat zij in het begin van dat tijdperk een zuiver tropiesch karakter hadden; later ontmoet men reeds vormen, die een meer gematigd klimaat aanduiden, en uit het laatste gedeelte heeft men talrijke soorten leeren kennen, die de luchtgesteldheid van koudere gewesten zeer goed zouden verdragen. Uit dit alles kan men ontegenzeggelijk besluiten, dat gedurende het tertiaire tijdperk het klimaat van Europa eene langzame maar gestadige afkoeling heeft ondergaan, waardoor het zich bij het begin van het diluviale tijdperk ongeveer in dien toestand zal bevonden hebben, waarin wij het thans kennen [4]).

---

1) Vgl. Uilkens, *De volmaaktheden van den Schepper in zijne schepselen beschouwd* dl. V, blz. 352.

2) Winkler, *De geologie*, dl. II, blz 159

3) Winkler, t a p. blz 156.

4) Uilkens, t. a. p. dl. V, blz. 366.

Over de natuurkrachten, die den overgang bewerkten van het diluvium in het alluvium zijn de geologen het niet eens. „Op welke wijze, zegt Miquel [1]), en onder welke „omstandigheden de toestand van het diluviale tijdvak „in de hedendaagsche orde van zaken is overgegaan, kan, „zoolang dat tijdvak zelf niet volledíger bekend is, niet „met zekerheid bepaald worden."

Harting spreekt een stelliger oordeel uit [2]): „hieruit „volgt onmiddelijk dat, evenmin als het tertiaire tijdvak „zich in eenigermate scherp begrensde kleinere perioden „laat splitsen, er evenmin eene bepaalde grens tusschen „dit tijdvak en het tegenwoordige is aan te wijzen, maar „dat integendeel de overgang van het eene in het andere „onmerkbaar en allengs heeft plaats gehad."

Vlak tegenover dit gevoelen staat de meening van het tijdschrift Natur und Offenbarung [3]): „De vloedvor- „ming, wordt daar gezegd, toont bepaald het karakter „van een plotselingen en onstuimigen neerslag „uit het water; de lagen zijn bezonken, gelijk het onder „zulke omstandigheden geschieden moest; van eene regel- „matige afzetting, gelijk dit doorloopend het geval is bij „de vroegere lagen, is hier geen spraak."

Wij zullen thans de voornaamste bijzonderheden van het diluvium meer uitvoerig beschrijven en de verklaringen, die de geologen van derzelver oorzaken geven, aan een naauwgezet onderzoek onderwerpen.

Seminarie Hageveld. L. H. Borking.

---

1) Uilkens, t. a p dl V, blz. 385.

2) *De voorwereldlijke scheppingen*, blz. 344

3) 1859. S 267.

NECROLOGIUM DIOECESIS HARLEMENSIS.

AUSPICIUM SUMENS AB ANNO DOMINI 1600.

Studio (ut putatur) R. Viri JOANNIS BUGGAEI,

Canonici ejusdem Ecclesiae,

inchoatum,

descriptum vero A°. 1710 et deinceps continuatum per N. N.

(*Vervolg* en *slot* van dl. LXII, blz. 255.)

1701.

R. D. Boschardus Hesterman, pastor Oldensaliae, obijt ibid. 13 Februarij.

Adm. R. D. Wilhelmus Rosenhouwer, pastor in Crommenierdijck, obijt ibid. 12 Aprilis.

R D. Joannes Pesser, pastor in Crommenie, obijt ibidem.

R. Pr. Carolus de Backer, Ord. S. Aug. missionarius Groningae, obijt ibidem Sept.

R. adm. D. Joannes Pijnacker, pastor in Suburbio Amstelodamensi, obijt ibidem 16 Novembris.

1702.

Adm. R. D. Bernardus Wolderinck, pastor Lingae, obijt ibid. 26 Januarij.

Adm. R. D. Arnoldus van Winde, pastor in Eyckenduijnen, obijt ibid. 28 Febr.

Obijt Amstelodami 12 Maij R. adm. atque Ampliss. D. Wilhelmus Schep, S. T. L. Dioecesis Harlemensis quondam Provicarius, ac Pastor Amstelodamensis.

R. D. Joannes van Duijn, obijt prope Leydam 3 Junij.

R. adm. Pater Jacobus de Rechter, Ord. S. Francisci mission. Campis, obijt ibid, 24 Junij.

Adm. R. D. Joannes Croes, pastor in Scapen, territorii Lingensis, obijt ibid. 8 Julij.

R. Adm. D. Joannes Blanckebijl, pastor Muijdae, obijt ibidem 20 Septembris.

R. D. Balthasar van Raij, ecclesiae S. Martini sacellanus graduatus Embricae, obijt ibid. 7 Octobris.

R. Adm. D. Nicolaus Meinders, olim pastor in Spanbroeck etc. obijt Amst. 26 Octob.

Adm. R. Pr. Joannes Waesbergen, S. T. L. Ord. S. Dominici, missionarius Alcmariae, obijt ibidem 7 Novemb.

R. Adm. Pr. Aegidius a Costa, Soc. Jesu, missionarius Hornae, obijt ibid. 15 Novemb.

R. D. Jacobus van Luijck, pastor in Duijvedrecht, obijt ibid. 6 Decembris.

Obijt in Wormer Adm. R. ac Eruditiss. D. Carolus van Bont, S. T. L. 27 Decembris.

1703.

R. Pr. Joannes Baptista de Corduanier, Soc. Jesu, missionarius Harlemi, obijt ibidem 28 Febr.

Adm. R. et Eruditiss. D. Hieronijmus Koeck, S. T. L. quondam pastor in Akersloot, obijt Avenionae 14 Julij.

R. Adm. D. Rutgerus van der Burg, S. T. B. F. pastor Hussiae, obijt ibid. 5 Augusti.

R. D. Jacobus Vlug, pastor in Meijdrecht, obijt ibid. 11 Aug.

R. D. Renerus Peumans, S. T. B. F. pastor in Blaricum, obijt ibid. 24 Augusti.

R. Pr. Michael Denzerus, Ord. FF. Min. missionarius Harlemi, obijt ibid. Aug.

1704.

Adm. R. D. Hieronijmus Killer, pastor in Oudzevenaer, obijt ibid. 16 Januarij.

R. Adm. Pr. Joannes Baptista van der Horst, Ord. S. Dominici, mission. Amstelodami, obijt ibid. 9 Martij.

Adm. R. D. Henricus Paauw, pastor in Beverwijck, obijt ibid. 4 Aprilis.

R. Adm. D. Joannes Stier, pastor bij d'Uythoorn aen de Quakel, obijt Amst. 21 Aprilis.

R. Adm. D. Petrus Hanneman, pastor Edami, obijt ibid. 30 Aprilis.

R. Adm. Pr. Joannes Schoonhoven, Ord. S. Franc. missionar. Alcmariae, obijt ibid. 23 Junij.

Adm. R. D. Rembertus Entaeus, pastor in Werkershoof, obijt ibid. 1 Augusti.

R. D. Joannes de Groot, pastor in Vinckeveen, obijt ibid. 1 Augusti.

R. Adm. D. Joannes Pelt, pastor in Aerlanderveen, obijt ibid. 6 Sept.

Obijt in Koudekerk prope Leijdam 9 Octobris Adm. R. D. Petrus Ignatius Pelt, Protonotarius Aplicus etc.

Adm. R. D Wilhelmus Heusken, pastor in Steenwijckerwold, obijt ibidem 20 Octobris.

Adm. R. D. Joannes van Dijck, Rector Gymnasii Hussiensis, ac Slootae quondam pastor, obijt Hussiae 9 Novembris.

R. Pr. Petrus Scillemans, Ord. Praed. obijt Amst. 24 Novembris.

Adm. R. D. Antonius Brugman, obijt Hornae 22 Decembris.

1705.

Adm. R. D. Cornelius van den Hove, pastor Gorcomij, obijt ibid. 1 Januarij.

Adm. R. D. Gerardus Tucker, pastor in Castricom, obijt ibidem 7 Febr.

Adm. R. D. Petrus Lettebos, pastor Amstel., obijt Vianae 9 Februarij.

Adm. R D. Laurentius Stoock, pastor Ultraj., obijt ibid. 13 Februarij.

Adm R. D. Joannes Walteri, pastor in Tutjenhorn, obijt ibid. 1 Martij.

Adm. R. D. Joannes Marsael, pastor in Jisp, obijt ibid. 7 Martij.

Adm. R D. Joannes de Roij, pastor in Pijnakker, obijt ibid. 8 Maij.

Adm. R. D. Franciscus van Wetering, pastor in Cralinge, obijt ibid. 20 Maij.

Adm. R. D. Arnoldus van Voorn, obijt Leijdae 19 Maij.

Adm. R. D. Everardus Stael, pastor in Stompwijck, obijt ibid. 30 Maij.

Adm. R. D. Cornelius Oosterlaan, pastor in Raemburg, obijt ibid. 11 Augusti

Adm. R. D. Cornelius Straffintveld, pastor in Polsbroeck, obijt ibid. 15 Augusti

Adm. R. D. Timotheus van Oosten, pastor in Dronrijp, obijt ibid. 30 Septembris.

R. D. Franciscus Hugla, pastor in Berckenrode, obijt ibid. 31 Octobris.

Adm. R. Pr Henricus Eeltjens, Ord. Min. missionarius Gorcomij, obijt ibid. 2 Decembris.

Reverendissimus Dominus D. Gerardus Potcamp ex pastore et Archipresbijtero Lingensi creatus Vicarius Apostolicus per Foederatum Belgium, obijt Lugduni-Batavorum 16 Decembris

1706

Adm. R. D. Godefridus Kool, pastor Amstelodami, obijt ibidem 5 Januarij.

Adm. R. D. Adrianus Smits, pastor in Hilversom, obijt ibidem 15 Februarij

Adm. R. D. Everardus Stalpaert, pastor in Rijswijck, obijt ibidem 17 Maij.

Adm. R. Pr. Florentius Montfoort, Soc. Jesu missionarius Alcmariae, obijt ibid. 4 Julij.

Adm. R. Pr. Henricus Horsmans, Ord. S. Aug. mission. Amsteled., obijt Antverpiae 4 Octobris.

Adm. R. D. Adrianus van Cuijl, pastor in Osdorp, obijt ibidem 10 Decembris.

Adm. R. D. Guilielmus Bouquet, pastor Lugduni-Batavorum, obijt ibidem 9 Decembris.

1707.

Adm. R. D. Gerardus Sambrinck, obijt Ultrajecti 24 Januarij.

Adm. R. D. Henricus Snabel, pastor in Wassenaer, obijt Hagae-comitis 30 Januarij.

Adm. R. D. Joannes Beckers, pastor in Goor in Tubantia, obijt ibid. 24 Junij.

Adm. R. D. Philippus Mensinck, pastor Amstelodami, obijt ibidem 12 Augusti.

Adm. R. D. Joannes Akerboom, pastor in Obdam, obijt Lugduni-Batavorum 10 Septemb.

Adm. R. D Joannes van Amerongen, pastor Ultrajecti, 2 Novembris ibidem obijt.

1708.

Adm. R. D. Franciscus Verburg, pastor in de Poeldijck, obijt ibid. 1 Januarij.

Adm. R. D. Jacobus Lollema, pastor Worcomij in Frisia, obijt ibid. 16 Januarij.

R. ac Ampliss. D. Lambertus Schaep, pastor in Lisse, obijt ibid. 10 Aprilis.

Adm. R. D. Gerardus Alkemade, pastor in Schagen, obijt ibid. 27 Aprilis.

Adm. R. D. Nicolaus Cijrix, pastor Alcmariae, obijt ibid. 26 Junij.

Adm. R. D. Antonius Ryser, pastor in Slootdijck, obijt ibid. 29 Septembris.

Adm. R. D. Joannnes de Graaf, pastor Amstelodami, obijt ibidem 28 Octobris.

1709.

Adm. R. D. Rudolphus Westrenen, pastor in Woggenom, obijt ibid. 13 Januarij.

Adm. R. D. Joannes de Weert, pastor in den Bergsenhoeck, obijt ibid. 14 Januarij.

Adm. R. D. Gerardus Hoogebcom, pastor in Heijloo, obijt ibidem 7 Februarij.

Adm. R. D. Gerardus Scheuning, pastor Campis, obijt ibid. 14 Februarij.

Adm. R. D. Antonius Ravesteijn, pastor Muijdae, obijt ibid. 26 Februarij.

Adm. R. D. Gabriël Prauwels, pastor Amstelodami, obijt ibidem 18 Martij.

Adm. R. D. Franciscus Breugel, pastor Monikendami, obijt ibidem 13 Martij.

Adm. R. D. Petrus Coster, pastor in Nubbixwoud, obijt ibid. 16 Martij.

Adm. R. D. Joannes van Heumen, pastor in Suburbio Amstelod., obijt ibid. 13 Aprilis.

Adm. R. D. Augustinus Engevorst, pastor in Tekkop, obijt ibidem.

Adm. R. D. Ulricus Swaga, pastor in Woudsend, obijt ibidem 16 Junij.

Adm. R. D. Matthias van Veen, olim pastor in Blocker, obijt Harlemi 25 Junij.

Adm. R. D. Franciscus van der Lisse, pastor aen d'Oud' Aa, obijt ibidem 19 Augusti.

Adm. R D. Petrus van Westrenen, pastor in Groessen, obijt ibidem 29 Decembris.

1710.

Adm. R. Pr. Humbertus Mees, Ord. Praed. missionarius Harlemi, obijt ibidem 18 Febr.

Adm. R. D. Nicolaus Benschop, pastor in Berckel, obijt ibidem.

Adm. R. D. Joannes Brandijn, Hagae comitanus, deservitor in Berckel, obijt ibidem 20 Martij.

Adm. R. D. Cornelius Velthuisen, pastor Ultrajecti, obijt ibid. 8 Maij.

Adm. R. D. Nicolaus de Jong, pastor Monachodami, obijt ibid. 30 Maij.

Adm. R. D. Gerardus Ubius, pastor Hornae, obijt ibid. 7 Junij.

Adm. R. D. Theodorus Pellenrock, nuper pastor in Swaeg, obijt Groningae mense Junio.

Adm. R. Pr. Fulgentius Stevins, Ord. S. Aug. missionarius Amst., obijt ibidem 8 Julij.

Adm. R. D. Alardus Blockhoven, obijt Swollae 21 Julij, pastor ibidem.

Adm. R. D. Arnoldus Hodenpijl, obijt in Overveen 9 Augusti, primus pastor in Overveen, Bloemendael, et Santvoort.

Adm. R. D. Joannes Rhombius, obijt Iselstadij, pastor ibidem. Supplement: [15 Sept.]

Adm. R. D. Theodorus Verhoog, obijt Lugd. Bat. 1 Octobris, Sacellanus ibidem apud Ampliss. Heussenium.

Illmus ac Revmus Dnus Petrus Codde, Archiepiscopus Sebastenus, Vicarius Aplicus Foederati Belgij, obijt ex asthmate convulsivo Ultrajecti 13 Decembris.

R. D. Arnoldus Sligtermaus, obijt Dordraci 22 Decembris, Sacellanus ibidem apud R. Dnum Tiebosch.

1711.

R. D. Joannes Rispens, quondam presbijter Oratorij, obijt pastor Groningae 19 Jan.

R. adm. D. Joannes Swerinck obijt Hornae 8 Febr. pastor ibidem.

Adm. R. D. Hildebrandus van der Wielen, obijt Goudae 15 Febr. pastor ibid.

R. D. Albertus Schucking, obijt Amst 12 Junij, pastor ibidem.

Rev. ac Amplissimus D. D. Paulus Roskam, Conventus Divae Agnetis Embricae olim Praepositus, Archipresbijter et librorum censor, obijt Delphis ex thijsi 22 Sept.

1712.

Adm. R. D. Joannes Berck Ultrajectensis, obijt in Rijp en Graft 9 Jan. pastor ibidem. [Supplement: 3 Jan.]

R. D. N. Bouwmeester Roterodamus, obijt Iselstadij mense Januario, pastor ibidem.

R. D. Antonius Capel Aelsmeranus, obijt in Kalslagen et Kudelstaert 25 Febr. pastor ibidem.

Adm. R. D. Jacobus Aldenhoven, obijt in Outdorp 20 Martij, pastor ibidem.

R. Pr. Albertus de Helder Ord. Praed. pastor Doesburgi, obijt ibidem mense Aprili.

Adm. R. D. Jacobus Noorman, obijt in Akersloot 26 Aprilis, pastor ibidem.

Rev. ac Ampl. D. Simon Coetenburg, obijt Amst. 10 Maij, pastor Begghinasij ibidem et Archipresbijter Amstelandiae.

SUPPLEMENT.

Een drietal losse bladen, in het medegedeelde Manuscript liggende, bevat nog enkele toevoegingen, die alzoo hier nog eene plaats vragen.

1677 Rdus D. Richardus Niepoort, Ultrajecti.

1684 Harlemi, die 17 Octobris Rdus D. Guilielmus La Lieve.

1687 die 29 Octobris in Darmen Rdus D. Henricus Erpensteijn, presbijter prope Lingam.

1688 13 Julij Amstelodami Rdus ac Erudit. D. Dominicus ab Alma, S. T. L. past. ibid.

1694 die 26 Junij Daventriae Rdus D. Theodorus Mensingk, past. in Jutphaas.

1695 die 25 Febr. Harlemi Rdus P. Adamus Stam, Ord. Minorum, miss. ibid.

1697 die 4 Januarij Bornae in Tubantia Rdus D. Albertus Bekenink, past. ibid.

1698 die 9 Octobris Amstelod. Rdus P. Martinus van Aulke, Ord. Praed. pro miss. Neodamensi admissus.

1702 die 19 Decembris Arnhemij R. ac Ampl. D. Henricus van Deventer, archipr. et past. ibid.

1703 die 8 Febr. in Rijnsterwouw R. D. Cornelius Groenendijk, past. ibid.

Eodem anno Delphis 16 Maij R. ac Ampl. D. Joannes Roos, past. Begg. ibidem.

Eodem anno Ultrajecti 29 Junij R. P. Nicolaus de Munck, Ord. Praed. miss. ibid.

Eodem anno in Slooten mense Sept. R. D. Antonius Wulphertze, past. ibid.

Eodem anno in Kella 3 Octobris, R. D. Guilielmus Voorst, past. ibid.

1708 Amstelod. 29 Novembris, R. P. Martialis a S. Joan. Bapt. Ord. Carmelit. discal. miss. ibid.

1712. Ultrajecti 18 Maij, R. ac Ampliss. D. Jacobus van Catz, past. et archipr. ibid.

31 Maij Sluijssiae R. D. Jacobus Helling, quondam past. ibidem, deinde Rector conventus S. Elisabeth.

15 Novemb. in Homade Adm. R. D. Alardus Hofland, p. ibidem.

31 Decemb. Vianae, Adm. R. D. Everardus van Dal, past. ibid. et
in Delden, Adm. R. D. Joannes Sweering, p. ibid.

30 Decemb. in Oude Tongen Adm. R. D. Hubertus van der Meer, p. ibid.

Anno 1713.

21 Januarij in Makkom, Adm. R. D. Willebrordus Etma, p. ibid.

7 Febr. in Raemburg, Adm. Jacobus van Rijt, p. ibid.

Febr. in Luttiebroek, R. adm. D. Volkardus Roos p. ibid.

21 Febr. Amstelodami, R. A. D. Guilielmus Fox, p. ibid.

30 Martij Harlemi Eximius atque Ampl. D. Martinus de Swaan, S. T D. Cathedr. Ecclesiae Harlemensis Canonicus et Decanus, Archipr. Kennemariae et Waterlandiae, sacrarum Virginum praepositus etc. etc.

4 Maij Amstelod. A. R. P. Thomas Debbaut, Ord. Erem. S. August. mission.

Anni 1715, 1715 et 1716 vacant.

Anno 1717.

13 Julij Amstelodami, A. R. D. Joannes Andreas Hugla, p. ibid.

20 Octobris Slooten in Frisia, A. R. D. Joannes Kelders, p. ibid.

22 Decemb. Montfortij A. R. D. Joannes Reeder, p. ibid.

30 Decemb. Coloniae Agrip. Illust. ac Rmus D. D. Adam Daemen, Archiepis. Adrianopolitanus, Canonicus Metropol. Eccles. Colon., praepositus collegiatae Ecclesiae Sancti Andreae ibid. Archidiaconalis Embricensis Eccles. S. Martini Decanus, praeses Ratiocinarij etc. etc.

Anno 1718.

15 Maij in Rheenseveen, A. R. D. Joannes van Veen, p. ibid.

2 Julij Purmerendae, Adm. R. ac Ampl. D. Nicolaus van Sweringen, past. ibid. Hollandiae borealis Archipresb. capit. Harlem. assessor, S. T. D. et Protonotarius Apostolicus.

23 Sept. in Overdiemen, A. R. D. Theodorus Huijsman, p. ibid.

14 Octobr. Edami, A. R. D. Gerardus de Jager, p. ibid.

10 Octobr. Middelburgi, A. R. D. Paulus Otiers, sacellanus ibid.

19 Octobr. Amstelodami, R. P. Bonaventura Meijers, minorita ac miss. ibid. sub signo arboris.

23 Novembr. Calcariae R. A. D. Joannes Neelman, antea pastor in Ankeveen.

Anno 1719.

16 Jan. in de Nes, R. D. Stephanus Oort, p. ibid.

25 Febr. in Overveen, R. D. Franciscus Tuijnslijper, past. in Krommeniedijk.

22 Febr. in Schoorl, R. D. Laurentius Raap, p. ibid.

22 Mart. Harlemi Ampl. ac R. D. Stephanus van der Werve, praepositus SS. Virginum, vulgo den Hoek, capit. Harl. assessor, proton. Apostol.

. . . in Italia R. D. Caspar van Dimen, quondam Sacell. in begginasio Amstelod.

13 April in Nootdorp, R. D. Nicolaus Outhooren, p. ibid.

17 April in Akersloot, R. D. Franciscus Jacobus de Broeder, p. ibid.

2 Junij Sneeae, R. D. Lambertus Cramer, p. ibid.

4 Junij Ultrajecti, R. D. Cornelius van Wijkersloot, pastor in Vleuten.

3 Octob. in Hem, R. D. Joannes Renfort, p. ibid.

31 Aug. Hornae R. P. Mathias Craghs, ord. ff. min. mission. ibid.

30 Aug. Spaarwoudae, R. D. Meinardus de Jonge, olim past. ibid.

26 Aug. Maccomii, R. D. Bartholomaeus Beijer, p. ibid.

21 Aug. Medemblici, R. D. Nicolaus Vincent, olim p. ibid.

28 Aug. in Tessel, R. D. Abundius Hanstra, p. ibid.

19 Nov. Leijdzendam, R. D. Martinus van Cromstreijen, p. ibid.

Anno 1720.

30 Jan. Alkmariae, R. D. Henricus de l'Arche, olim past. in de Zijpe.

12 Febr. in de Beemster, R. D. Joannes Roggeduyts, p. ibid.

9 Febr. in insula Wieringen, R. D. Fredericus Blondel, p. ibid.

12 Febr. in Duijvendrecht, R. D. Joannes Silling, p. ibid.

14 Martij in Moort, R. D. Joannes Bapt. Mutzelier, p. ibid.

Anno 1721.

23 Aprilis in Steenwijkerwold, R. D. Fredericus Kloppers, p. ibid.

22 April in Laren, R. D. Martinus Loman, p. ibid.

" April in Vogelezang, R. D. Petrus Trom, p. ibid.

" Julij Amstelodami, R. D. Cornelius Heukelman, sacellan. ibidem.

Anno 1722.

13 Januar. Amstelodami, R. D. Jacobus van den Berg, p. ibid.

.. Febr. in Bullewijk, R. D. Guilielmus Abbekerk, p. ibid.

13 Febr. Amstelod. R.P. Jacobus Baart, Ord. Erem. S. Aug. mission. ibid.

6 Maart in Bovenkarspel, R. P. Hermanus Harssen, ord. Crucigerorum, miss. ibid.

30 Novemb. Leowardiae R. P. Henricus Fuijts, Ord. ff. min. miss.

5 Decemb. in Teckop, R. D. Cornelius Bonaventura Derhout, p. ibid.

CERVANTES EN ZIJN „REIS NAAR DEN PARNASSUS".

In de Gids van Aug. 1872, blz. 363, schrijft de heer M. een paar bladzijden over mijn: Cervántes' Reis naar den Parnassus; ik betuig ZEd. mijne erkentenis voor den dank, mij bij die gelegenheid toegebragt.

De heer M. is van meening, dat het genoemde dichtstuk vrij juist het doodvonnis van bijna alle spaansche dichters uit Cervántes' tijd zou kunnen genoemd worden. Ik echter schreef: „Blijkbaar stelt Cervántes zich ten „hoofddoel, aan Spanje's ware dichters lof en hulde te „brengen, waarin hij — zijne hem eigene toegefelijke „goedhartigheid bragt hem daartoe — zeker niet van „overdrijving is vrij te pleiten. Niet minder duidelijk „evenwel is ook zijn toeleg om de „prulpoëten" die, „in zijne dagen zoo menigvuldig, èn stijl èn taal èn smaak „bedierven, nog eens — het was niet de eerste keer, dat „hij het deed — voor goed aan de kaak te stellen."

Dit gezegde meen ik te moeten handhaven. Cervántes' Viaje del Parnaso is het doodvonnis van de poëtasters, maar volstrekt niet van bijna alle spaansche dichters van zijn tijd. Veel meer dan honderd beroemde tijdgenooten worden er met eere in genoemd, bezongen liever in onmiskenbare en soms vrij hooggestemde uitdrukkingen van hulde en bewondering. Men leze slechts vooral het tweede

hoofdstuk. Dáár worden mannen vermeld, wier namen „aan der dichteren hemel schitterende zonnen zijn, door geen „enkele wolk verduisterd,

No hay nube que á su sol claro deslumbre;

„forsche geesten, die pijlen schieten en bliksems uitslinge„ren, welke de verwaande domheid in het hart treffen; mannen, „die den regten sleutel van het geheim bezitten van met „zooveel bevalligheid en geestigheid te schrijven, dat hun „weêrga op de wereld niet gevonden wordt,

Que tiene de escribir la llave
Con gracia y agudeza en tanto extremo,
Que su igual en la orbe no se sabe;

„mannen", zegt de dichter, „zóó ver boven mijnen lof „verheven, dat, al voerde ik dien op tot de hoogst mogelijke „hoogte, ik vreezen moet, hen te kwetsen door te laag te „blijven,

. . . . . á quien temo
Agraviar en mis cortas alabanzas,
Aunque las suba al grado mas supremo;

„dichters van den echten stempel, zóó aan Apollo ver„knocht, zóó zich bewegend in — en gegrondvest op het „onvergankelijk schoone en waarachtig ware, dat ze staan: „onwrikbaar als hooge rotsen, te vergeefs van alle zijden „door woedende golven gebeukt; dat ze staan: krachtig „geworteld als de hooge ceders, waartegen Boreas vruch„teloos zijn gram geweld beproeft."

Ni menos á la tierra trae rendidos
Los altos cedros Boreas, cuando airado
Quiere humillar los mas fortalecidos.

Op tijdgenooten roemt Cervántes, die „aan Ovidius, aan „Virgilius, aan Homerus doen denken, dichters als reuzen, „geesels van het poëtambre, wier namen niet dan met „gouden hoofdletteren mogen geschreven worden, en van „wie de Muzen zich zoo gaarne de vriendinnen heeten; helden, „duizend soldaten waard (que valdrá por mil soldados), „die het koor der Muzen in verbazing brengen" (que al „coro de las Musas pone espanto).

Dan weder geldt het dichters, „door Tasso's geest be-„zield, prachtige en sterke zuilen van Apollo's zetel, schep-„pende geniën, die in staat zijn, het koninklijk paleis van „der dichteren god — konde het ooit in puin storten — „weder in vollen luister op te trekken; mannen, wier roem-„rijke gedachtenis door alle eeuwen heen bestaan zal."

Siglos infinitos durará la memoria.

Juist het tegendeel van een zoo algemeen doodvonnis. Cervántes verklaart zeer velen onsterfelijk, en keurt het meerendeel der dichters van zijne dagen Apollo's hooge gunsten overwaardig.

De opvatting van den heer M. is dan ook niet overeenkomstig met de strekking noch met het plan van Cervántes' dichtstuk. De voornaamste bedoeling daarvan is inderdaad: lof en hulde te brengen aan Spanje's echte dichters, maar op de tweede plaats (en de tegenstelling wordt juist als middel tot het hoofddoel gebezigd) rigt hij zich tegen den allernadeeligsten invloed eener in zijn tijd zich opdringende valsche, ontaarde kunst, tegen de waanpoëten van een bastaardslag, dat hij „poetambre" noemt. Dat „poëtambre" bestond vooral uit jonge lieden, die het er op toelegden, al wat de ouderen schreven, af te keuren en, in stede van — wat Cervántes gebiedend vorderde —

den smaak van het volk te veredelen en het door degelijke poëzij tot het wezenlijk ware, schoone en goede op te voeren, zichzelven en de poëzij verlaagden, taal, kunst en volk bedierven.

Het „poëtambre" beraamt het vermetele plan, Apollo in zijn heiligdom te gaan bestrijden; Apollo, daarvan niet onbewust, doet een beroep op alle ware dichters van Spanje om zich bij het aanstaande kampgevecht op den Parnassus om hem heen te scharen. Zij komen in verbazende menigte; en het einde van de geheele geschiedenis is: de schitterende zegepraal, door Apollo en Spanje's ware dichters op het ellendig „poëtambre" behaald.

Wat Cervántes' hoofdbedoeling aangaat, de spaansche letterkundigen, die ik heb kunnen raadplegen, geven mij gelijk. Ik behoef slechts te noemen: Don Buenaventura Carlos Aribau [1]). Hij zegt, juist wat ik zeide: „Propúsose „por objecto hacer el elogio de los poetas espanoles que „antonces vivian." En het is er zóó ver af, dat Cervántes het op bijna alle spaansche dichters dier dagen zou gemunt hebben, dat hij integendeel de lofredenaar wordt zelfs van mannen, die er al zeer weinig aanspraak op hadden. Als ter verontschuldiging van Cervántes zegt genoemde schrijver daarover: „hij hield ze voor verdienstelijk, „que el reputeba por buenos."

Dezelfde schrijver is het met mij eens, dat, gelijk ik reeds opmerkte, Cervántes in het prijzen en roemen, zelfs ten opzigte van lofwaardiger dichters, tot overdrijving is vervallen en wel uit eene hem eigene, goedhartige toegefelijkheid, „los encomicos son en general exagerados „y propios de su natural indulgencia."

De heer M. zegt: „Toen dit gedicht in 1614 ver„scheen, maakte het weinig opgang." Ik kan dat echter

1) *Obras completas de Cervántes.* Madrid. 1863. Tomo I, p. XLIII.

niet zoo vlot aannemen. Het ligt toch in den aard der zaak, dat een werk, met den naam van Cervántes en in zijne laatste levensdagen uitgegeven, toen zijn roem gevestigd, en van het eerste deel van: Don Quijote met zeldzamen spoed de eene herdruk de andere opgevolgd was, veel opgang maken moest; voor het oogenblik daargelaten, hoe het beoordeeld werd. Dat moest, mijns bedunkens, wel het geval zijn, ook vooral omdat, op weinig uitzondering na, alle toen levende spaansche dichters van eenige bekendheid er met name in vermeld werden. Zij en hunne vrienden en vijanden konden niet nalaten, dat werkje van den zoo druk besproken Cervántes te lezen. Daarenboven had het gedicht eene zeer goede aanbeveling: het verscheen met eene kerkelijke goedkeuring en was voorzien van een koninklijk privilegie, waardoor Alonso Martin het regt verkreeg, het boekje gedurende zes achtereenvolgende jaren te drukken en uit te geven. En om het ook niet slechts bij de dichters, maar in 't algemeen bij de geleerden in te leiden, had Don Augustin de Casanata Rojas er eenige latijnsche regelen vóór geschreven. Het hierop volgende jaar gaf Cervántes zijn: Novelas ejemplares in het licht. In de voorrede van dat werk noemt en plaatst hij op dezelfde lijn zijn: La Galatea, Don Quijote en Viaje del Parnaso, waarvan hij zegt, dat die werken reeds de wereld door zwerven en hij voegt, zich daarover beklagend, er bij: „welligt zonder des „schrijvers naam." Zou men hieruit niet mogen besluiten, dat zijn Viaje, wat inderdaad met de andere genoemde boeken het geval was, zóó werd gezocht, dat er reeds bedriegelijke nadrukken van werden verspreid? Zeker althans is het, dat er reeds het eerste jaar na de echte, oorspronkelijke uitgave, exemplaren verhandeld werden, waarin èn het door Rojas geschrevene, èn het sonnet van

Cervántes' hand: El autor á su pluma, waarmêe de door den schrijver bezorgde uitgaaf prijkte, niet te vinden was. Even zeker ook is het, dat na het verstrijken van genoemden termijn van zes jaren al zeer spoedig een herdruk aangekondigd en verschenen is.

De meening, dat de Viaje weinig opgang maakte, grondt de heer M. hierop: „Cervantes had alles van zijn „meesterlijk proza, niets echter van zijn gebrekkige poëzie „te verwachten." Maar Cervántes' poezij is niet gebrekkig, en vooral is dat niet het geval met zijn: Viaje del Parnaso. Het geldt hier een sieraad, dat de Spanjaard niet gaarne uit die soort zijner litteratuur zou missen. Het is een waar kunststuk, door den gouden draad van het genie, telkens meer of minder duidelijk zigtbaar, tot een harmoniesch geheel afgewerkt. Het echt, schitterend komische neemt in Cervántes' Viaje, als in zijn Don Quijote, verbazende proportiën aan. „La gaieté de „Cervántes, gaieté homérique, s'amuse de tous et de tout. „C'est une raillerie de cyclope en belle humeur" [1]). En Cervántes schrijft hier verzen, zooals Aribau zegt, die niet alleen de kritiek kunnen doorstaan, maar gansche reeksen komen er in voor, waarvan elk dichter, wie dan ook, gaarne het vaderschap zou overnemen. „No deja „de haber tiradas de tercetos que prohijaria cualquiera „sin repugnancia" [2]). En Don Cayetano Alberto de la Barrera, ook een geleerde die gewigt in de schaal legt, noemt het een hoog te schatten, kostbaar, geheel oorspronkelijk gedichtje, zeer te waarderen ook om stijl en versificatie, „estimable, preciosa poemita, realmente

---

1) Emile Chasles, *Michel de Cervántes, sa vie et son temps*, p. 371.
2) *Obras completas de Cervántes*, Tom. I, p. XLIII.

„una obra original, muy apreciable por su estilo y „versificacion" [1]).

Ik vestig de aandacht op de door mij gespatiëerde woorden: „realmente una obra original," om eene onjuiste opvatting te voorkomen der volgende woorden van den heer M.: „de vorm is aan Cesare Caporali's Viaggio „in Parnaso ontleend." Ik had dat stukje nooit gelezen, maar vond het in de Akademie-bibliotheek te Utrecht [2]). De beleefde Bibliothekaris had wel de goedheid, het mij ter lezing af te staan, en zoo heb ik de zekerheid verkregen, dat Cervántes van den vluggen en vloeijenden, maar hoogst onfatsoenlijken, ligtzinnigen italiaanschen verzenmaker eigenlijk niets heeft overgenomen dan den titel of, wil men, het daarin uitgedrukte denkbeeld eener fantazie-reis naar het verblijf van Apollo. Méér kan er door Cervántes dan ook niet bedoeld wezen, toen hij zeide, den togt te ondernemen „imitando al Cesare Caporali" [3]), vooral wanneer men in aanmerking neemt, dat hij met dien „korporaal" en „el poeton," zooals hij hem noemt, niet weinig den spot drijft. Te regt zegt derhalve Guardia, die beiden, Cervántes en Caporali, gelezen had: „Cervántes n'a guère emprunté à Cesare Caporali, poète „de Pérouse, de l'école burlesque du Berni, que le titre „de son poème" [4]), en ik beaam het oordeel van Barrera: Cervántes' Viaje is „realmente original."

Zeker, Cervántes, de uitmuntende prozaist, heeft, wie zal het bestrijden? wel verzen geschreven, die al vrij

---

1) a. w. p. LXVI.

2) In de *Rime piacevoli di Cesare Caporali.* In Venetia, appresso Giacomo Vincenzi, 1588.

3) Men zie over dezen: Maffei, *Storia della letteratura Italiana,* Vol. III, p. 205.

4) *Le voyage au Parnasse de M de Cervántes.* Paris, 1864.

middelmatig waren, maar „il ne faut pas se hâter de „condamner en bloc les vers de Cervántes, comme on s'ac- „corde à condamner ceux de Cicéron. Il a eu ses jours „de bonne veine" [1]). En zulke gelukkige dagen had hij dikwijls. De bewijzen zijn voorhanden. De Viaje del Parnaso is niet zijn eenige, zelfs niet zijn allerbeste dichtstuk. In Sedano's bloemlezing [2]) worden van Cervántes vele verzen aangetroffen, die er met eere eene plaats innemen onder de voortbrengselen van Spanje's grootste dichters. En toen in 1595 bij de plegtige heilig-verklaring van den H. Hyacinthus voor het beste gedicht een eereprijs werd uitgeloofd, heeft Cervántes dien behaald. Zijn dichtstuk werd in de kathedraal van Saragossa in 't openbaar van den kansel voorgelezen en bekroond. Ik moet er echter dadelijk bijvoegen, dat dit op verre na niet een zijner beste stukken was, en ook dat bij dien wedstrijd hem niet de sterkste mededingers in den weg stonden.

Maar toen in 1614 dergelijke feesten, op veel grooter schaal de H. Teresa ter eere door gansch Spanje werden gevierd, trad de grijsaard nog eens en voor het laatst, maar nu met Spanje's uitmuntendste dichters, moedig in het strijdperk. De door hem zoo hoog vereerde Heilige scheen hem te inspireren:

Oye mi voz canzada,
Virgen fecunda, madre venturosa,
Tu, que ganaste obrando
Un nombre en toto el mundo,
Y un grado sin segundo

is de aanhef van dien schoonen zang. Cervántes' dichtstuk werd, met een paar andere, den eersten prijs waardig

1) J M. Guardia, a w. p CLIX

2) *Parnaso Espanol.*

gekeurd en door de beoordeelings-commissie, waarin ook Lope de Vega zitting had, met een eerekroon voorzien, in het licht gegeven Guardia, die anders in dergelijke lektuur niet zoo veel smaak schijnt te vinden, noemt toch dit meesterstuk van Cervántes: „des stances remarquables „par la tendresse des sentiments et par l'harmonieuse „élégance des vers" [1]). Vooral ook als Cervántes zich bewoog op het veld van het komische, waren zijne verzen oorspronkelijk, levendig, krachtig, vloeijend; de beide sonetten: Al tumulo del Rei Felife II [2]), en A la intrada del duque de Medina en Cadiz [3]) zijn meesterstukjes [4]). Vele andere gedichten van Cervántes' hand, al zijn ze niet zoo bijzonder voortreffelijk, worden nog met lof vermeld en in Spanje met genoegen gelezen. Onder de menigvuldige dichtstukken die hij, vooral in

1) a. w. p. XLIV.

2) De belagchelijke geschiedenis van wat er bij de katafalk van Philippus II plaats vond, staat te lezen in: *Semanario pintoresco Español.* Het komt in de hoofdzaak hierop neer op het oogenblik, dat de plegtigheid om die katafalk heen zou aanvangen, ontstond er, onder de gezanten van vreemde hoven, twist over den voorrang, en liep zóó hoog, dat er van de plegtigheid niets kwam. De eene voor, de andere na verliet het gebouw en . . de kerk was uit. Eene gravure dier katafalk in genoemd *Semanario* is, volgens den eerlijken uitgever· „exactamente co- „piado de la curiosissima obra, titulada: *Les délices d' Espagne et du „Portugal*, escrita por Don Juan Alvares de Colmenar. Leiden, 1715."

3) In 1595 zeilde een engelsch eskader de haven van Cadix binnen. De Engelschen namen de stad in, hielden er vier en twintig dagen huis, staken die vervolgens in brand en kozen zee Te Sevilie was alles in rep en roer, oorlogstoebereidselen werden gemaakt op groote schaal, alles werd bedaard en verstandig beredeneerd, en eindelijk stelt de hertog van Medina zich aan het hoofd zijner dapperen, rukt moedig voorwaarts en doet zijn zegevierenden intogt in het verbrande Cadix, toen de Engelschen reeds lang vertrokken waren. Zulk eene geschiedenis was juist een kolfje naar de hand van Lepanto's voortvarenden held. Hij sloeg den bal dan ook raak.

4) Te vinden in: *Obras completas de Cervántes, Poesias sueltas*, T. VIII.

zijn Galatea en Don Quijote, tusschen den tekst van zijn proza vlecht, is veel middelmatigs; maar er zijn ook reeksen van uitmuntende verzen onder te vinden. Zijn Canto de Caliope, schoon voornamelijk van belang voor de kennis van dichters en dichtkunde zijner dagen, heeft ook om de verzen blijvende waarde. Ook El trato de Argel is een allermerkwaardigst stuk: een treffend verhaal van wat Cervántes in Algiers, met zoo vele tot slaaf gemaakte Christenen, gedurende vijf jaren te verduren had. „On y trouve des situations heureuses et surtout „des peintures animées." En als Saavedra — een der slaven die in het stuk optreden — zijne smeekende stem tot God verheft en den bijstand der H. Maagd inroept, dan is dat, zegt Guardia, „exprimé en tres-beaux vers. „Le succès de cette piéce fut éclatant" [1]). Ja, gedurende drie eeuwen is reeds menig woest gemoed door dit schoone tooneelstuk tot zachten weemoed gestemd en menig zoete traan zelfs aan het ongevoeligste oog ontlokt. Treffend is de bede, hen toch niet te laten sterven in dat land der vreemdelingschap, waar hun zelfs geen Christelijke begrafenis zou vergund worden: „de ketenen rammelen over den grond, „en terwijl allen op de knieën nedervallen, bidt Saavedra „voor allen:

Vuelve, Virgen Santísima María,
Tus ojos, que dan luz y gloria al cielo,
A los tristes que lloran noche y dia,
Y riegan con sus lágrimas el suelo,
Socorrenos, bendita Vergin pía,
Antes que este mortal corpóreo velo
Quede sin alma en esta tierra dura,
Y carezca de usada sepultura [2]).

1) a. w. p. XXVI.

2) *Obras completas de Cervántes*, T. XII, p. 83.

Maar als er sprake is van Cervántes' gedichten, dan moet ook vooral genoemd worden zijn: Numancia. Emile Chasles zegt van dit drama: „Philippe II a res-„saisi la vieille Lusitanie „autrefois découpée dans le „manteau de la vieille Castille"; Cervántes jette alors un „cri de triomphe, et en montrant la chute de l'antique „Numance, il fait voir comment s'est relevée l'Espagne „moderne. Pour traduire cette pensée patriotique sur un „théâtre mesquin et sans ressources, le poëte emprunte „tour à tour la pompe naturelle de la langue castillane, „si fière et si sonore, le grand vers souple et large des „Italiens, et le moule grec de la tragédie d'Eschyle" [1]). Zelfs de strengste critici die, en zeker niet ten onregte, op gebreken en zelfs op groote gebreken van dit drama wijzen, zeggen toch eenparig, en daar komt het hier op aan, dat Cervántes er prachtige verzen in schreef. „La tragédie „Numance — n'est pas parfaite: elle a même de grands „défauts; mais elle offre aussi des scènes admirables, „des peintures merveilleuses de vérité et à chaque instant „des élans sublimes, de grandes idées et des vers harmo-„nieux" [2]). En Antoine de Latour, die Cervántes' Numancia ging lezen op de plek, waar eenmaal die stad stond, zegt: „Je repris la route de Valence, en roulant „dans ma pensée les beaux vers de cette oeuvre unique „dans le trésor dramatique de l'Espagne" [3]).

Vanwaar dan toch, dat zulk een werk buiten Spanje niet algemeen, niet méér bekend is? Cervántes heeft zich zelven in de schaduw geplaatst. „L'oeuvre dramatique de Cer-

1) a. w. p 220.

2) *Revue Brittannique*, 1868, No. 4, p. 374.

3) Ald.

„vantes a presque disparu dans la gloire de son Don „Quichotte" [1]). Hetzelfde en zeer juist wordt door den heer A. S. Kok opgemerkt: „De roem van den drama- „schrijver is verduisterd door den roem, dien de nooit „volprezen Don Quichote heeft verworven" [2]).

De meening, dat Cervántes' poëzij zóó gebrekkig was, dat hij daar niets van had te verwachten, kan men niet handhaven door: „zoo betuigde hem immers vrij rond „en open reeds zijn uitgever, toen hij te vergeefs iemand „zocht om zijne comedies te drukken." Cervántes heeft nooit, ten minste blijkt dat nergens uit, te vergeefs een uitgever voor zijne komedies gezocht; maar wel had hij te vergeefs — en dat smartte hem — naar een tooneel-directeur uitgezien, die zijne stukken wilde opvoeren. De hier aangehaalde woorden van den heer M. doelen blijkbaar op een verhaal, door Cervántes zelf medegedeeld in de voorrede zijner Obras dramaticas [3]). Het luidt aldus: „In den waan, dat de tijden nog waren als toen „mijne komedies zooveel opgang maakten, schreef ik er „weder eenige; maar ik vond geen vogeltjes in de nestjes „van het vorige jaar; ik bedoel, dat geen tooneel-directeur, „ofschoon het genoeg bekend was, dat ik die stukken gereed „had liggen, er naar kwam vragen. Maar, eens in gesprek „met een boekverkooper, vernam ik van hem, dat hij mijne „komedies wel zou willen koopen; maar dat een tooneel- „directeur van naam hem gezegd had, dat ik van mijn „proza zeer veel, van mijne verzen echter niets te hopen „had, en, ik kom er rond voor uit, ik voelde, dat het mij

1) *Revue Brittannique*, t. a. p.

2) In zijne schoone vertaling van een van Calderons meesterstukken · *Het leven een droom*, blz. 36.

3) *Obras completas*, T. X.

„ hinderde, zóó iets te moeten hooren, en zeide bij mij zelven: „ één van beiden: òf ik ben dezelfde man niet meer, òf „ de tijden zijn veel verbeterd; maar het laatste zou dan „ toch wel de verkeerde wereld zijn, een ieder toch zegt, „ dat de vervlogen tijden veel beter waren dan die wij be- „ leven." Al zeer spoedig echter werd de koop gesloten, de andere pakt de komedies in en, zegt Cervántes: „ el „ me las pagó razonablemente; yo cogí mi dinero con „ suavidad, sin tener cuenta con dimes ni diretes de re- „ citantes. — Nu kunt ge, geliefde lezer", zoo eindigt hij dan deze voorrede, „ mijne komedies op uw gemak lezen en „ beoordeelen; en bevindt gij, dat er nog al wat goeds in „ gevonden wordt, zeg dan dien tooneel-directeur kwaad- „ spreker, als gij hem ooit op uwen weg tegenkomt, dat „ hij zijn leven beteren moet."

Ik wil echter niet geacht worden, onvoorwaardelijk alle de acht hier bedoelde komedies op hoogen prijs te stellen. Waar is het, dat er geen enkele onder gevonden wordt, waarin niet de spranken van Cervántes' genie vonkelen. Maar een fiksche trek of wat, en hier en daar een schitterende schoonheid maakt nog geen goed geheel. En zoo beschouwd, zijn er twee of drie onder, waarvan men met den spaanschen beoordeelaar zeggen moet: „ que alguna que „ otra vez dormitaba el buen Homero." Maar het gebrek is niet in de versificatie te zoeken. Ook hier schrijft Cervántes verzen, ten minste zoo goed als van anderen, die op het tooneel zoo werden toegejuicht. Te regt zegt Alphonse Royer van deze komedies: „On reproche aux vers „ de Cervántes de ne valoir pas sa prose. Le reproche „ est juste au fond; mais s'ils ne valent pas sa prose, „ ils valent du moins les vers de beaucoup d'autres que „ l'on veut placer au-dessus de lui" [1]).

1) *Théâtre de Michel Cervantes* Paris, 1862. p 6.

En ook van de komedies zelve kan men gerust in het algemeen zeggen, dat die ten minste zoo goed waren als de beste welke in die dagen bij voorkeur werden vertoond. Maar de groote Lope de Vega was reeds eenige jaren te voren opgetreden en stond daar nog in al zijn kracht. Cervántes noemde hem „el monstruo de la naturaleza." Tegen dien man was Cervántes op dat gebied niet opgewassen, omdat het Lope de Vega volstrekt onverschillig was, hoe hij schreef en wat hij schreef, als er maar geld mede was te verdienen; „het volk betaalt; geeft dus het volk wat het „het liefste heeft," zijn 's mans eigen woorden.

„Maar Cervántes trok hevig te velde tegen hetgeen in „de gewijde spelen aan groven wansmaak en onzinnigheid „botvierde en wat hij eene schande voor het spaansche „volk noemt" [1]).

Reeds jaren lang volgde Cervántes dan ook den raad, dien Sancho Panza aan Don Quijote gaf: „in 's hemels „naam, mijnheer! geef u toch nooit meer met komedianten „af." Maar hij liet daarom niet na, met al de kracht die in hem was, tegen den wansmaak te ijveren; en gaf daarbij lessen en wenken, ook nog in onze dagen zeer behartigenswaardig. Hij zegt: „De blijspelen, die thans worden vertoond, de verdichte zoowel als de historische, zijn onzin en zotheden, waaraan kop noch staart te vinden is. En met dat al stroomt het volk naar de komedie en klapt in de handen. En de dichters, die zulke stukken schrijven, zoowel als de komedianten, die ze opvoeren, durven u zeggen, dat ze juist zóó en niet anders moeten zijn, omdat het volk ze zóó en niet anders begeert, en zij het veel verkieslijker vinden, grof geld te verdienen dan den lof van een paar geleerden in te oogsten ..... „Ik herinner mij, eens tot een dier onverbeterlijken gezegd

1) A S Kok, *Het leven een droom*, blz. 64.

„te hebben: kunt ge u niet meer te binnen brengen, dat, nog maar weinige jaren geleden, drie drama's, volgens de regelen der kunst geschreven, in Spanje werden opgevoerd, en ook bij het volk zoo algemeen bijval vonden, dat met die drie stukken veel meer geld verdiend werd, dan met dertig van de beste die men tegenwoordig vertoont? Ik begrijp, antwoordde mij die tooneel-directeur, dat uwe genade bedoelt: La Isabela, La Filis en La Alejandra.[1]) Juist, was mijn antwoord. En zijn dat geen meesterstukken, die in alle opzigten de kritiek kunnen doorstaan? Men geve dus niet aan het volk de schuld; dat vraagt geen bedorven eten; maar men wijte het den dichters en tooneelspelers, die den smaak bederven en geen gezonden kost weten voor te dienen. En is niet hetzelfde gebeurd met: La ingratitud vengada[2]), met Numancia[3]), met El mercader amante[4]), met La enemiga favorable[5])? En zijn dat geen stukken, die den schrijvers onvergankelijken roem en den tooneelisten veel geld hebben bezorgd?..... De komedie behoort te zijn: een spiegel des menschelijken levens, een voorbeeld van goede zeden en het toonbeeld der waarheid. Maar wat zijn ze, die men thans opvoert? Spiegels van dwaasheden, voorbeelden van domme zotheid, toonbeelden van wulpsche ongebondenheid[6]) ..... Kan men grooter dwaasheid uitdenken dan dat een kind, in het eerste tooneel van het eerste bedrijf nog in de windsels, in het tweede

---

1) Van de gebroeders Lupercio en Leonardo de Argensola.

2) Van Lope de Vega.

3) Van Cervántes.

4) Van Caspar de Aguilar.

5) Van den kanunnik Francisco Tarraga.

6) Dat Cervántes niet te veel zegt, blijkt genoeg uit de waarschuwende stem der bisschoppen van die dagen in Spanje.

„optreedt met een fermen baard om de kin? Is het geen dwaasheid, een afgeleefden grijsaard als een dappere held en een flinken jongman als een lafaard te laten handelen; een lakei als een beredeneerd man, en een paadje als een goeden raadgever voor te stellen? Geeft het pas, van een koning een zakkendrager te maken en eene prinses den rang van schoonmaakster te geven? Hebben wij niet blijspelen zien opvoeren, waarvan het eerste bedrijf begon in Europa, het tweede werd voortgezet in Azië en het derde in Afrika eindigde? Jammer dat het vierde ontbrak: dat had anders gevoegelijk in Amerika kunnen geplaatst worden, en men had in ééns alle vier de werelddeelen kunnen bezoeken ..... Is het geen stuitende onzin, koning Pepijn of Karel den Groote de daden van keizer Heraclius te zien verrigten? Keizer Heraclius, met het kruis in de hand, zegevierend Jerusalem te zien intrekken en Godfried van Bouillon niet eens te hooren noemen? .... en om nu op de godsdienstige blijspelen — comedias divinas — te komen, hoeveel wonderen worden daarin verdicht, hoeveel zaken, geheel verkeerd begrepen en zonder waarmerk van het bevoegde gezag, worden daarin opgedischt? Hoeveel wonderwerken van den eenen heilige aan den andere toegeschreven! Zelfs ontziet men zich niet, zonder den minsten eerbied of ontzag, in de meest alledaagsche zaken des menschelijken levens het heilige te mengen om het volk te verbazen en naar den schouwburg te lokken .... Het ongelukkigste nog is, dat er weetnieten genoeg zijn die zeggen: dat hierbij geen kieskeurigheid te pas komt, dat de blijspelen worden opgevoerd om het volk vrolijk en aangenaam bezig te houden en dit doel volkomen bereikt wordt. Maar ik zeg, dat dit doel oneindig veel beter zal bereikt worden door goede blijspelen dan

„ door slechte; want na een goed, volgens de voorschriften der kunst vervaardigd tooneelstuk gehoord te hebben, moet de toeschouwer huiswaarts keeren, opgevrolijkt door de scherts, onderrigt door het ernstige, verrukt door de ontknooping, opgescherpt door de redeneringen, waakzaam geworden tegen listen, verstandiger door de voorbeelden, met haat tegen de ondeugd en met liefde voor de deugd bezield. En alleen door goede tooneelstukken, nimmer door zulke als thans worden opgevoerd, kan dit doel bereikt worden" [1]).

Maar nu kan ik niet beamen: „Cervántes misduidde, „met minder recht, 't den tooneelspelers, zijne rollen niet „te willen vervullen." Waren die tooneelspelers in hun regt met slechts dáárvoor te zorgen, dat zij het meeste geld verdienden, dan was Cervántes minder in zijn regt om van hen te vorderen, dat zijne stukken zouden worden opgevoerd; maar was Cervántes in zijn regt — en wie kan hem dat betwisten? — te verlangen, niet den wansmaak te bevorderen, maar de tooneelspelen te doen dienen ook tot verbetering, beschaving, veredeling van het volk en tot luister van Spanjes litteratuur, dan had hij het regt, er zich over te beklagen, dat men zijne rollen niet wilde vervullen.

Gaarne zal ik van het later bijvoegsel van Cervántes' reis datgene waarop boven aangehaald gezegde betrekking heeft, „welk gedeelte de heer Putman echter niet heeft „opgenomen," hier mededeelen. Ook hieruit blijkt, dat Cervántes niet te vergeefs een uitgever had gezocht, maar wel te vergeefs een tooneel-directeur die zijne stukken wilde opvoeren. Cervántes is aan 't woord:

„ Pancracio. Uwe genade, mijnheer Cervántes! moet weten, dat ik door Apollo's goedheid dichter ben, ten

1) Gegroepeerd uit *Don Quijote*, Parte primera, Cap XLVIII

minste, dat ik zeer verlang, het te zijn, en dat mijn naam is: Pancracio de Roncesvalles.

Miguel. Dat zou ik nooit geloofd hebben, indien ik het niet uit uw eigen mond vernam.

Pan. He! en waarom zou uwe genade dat niet geloofd hebben?

Mig. Omdat het inderdaad wel een wonder is, een dichter te ontmoeten, zoo keurig netjes gekleed als gij zijt; dichters toch zweven steeds zoo hoog boven al het aardsche, dat die zorg voor het ligchaam geheel vergeten wordt. „Ik, mijnheer!" was zijn antwoord, „ik ben jong, ik ben rijk, „en ik ben verliefd! En dat is de reden, dat die onver- „schillige achteloosheid, die de poëzij steeds vergezelt, op „mij volstrekt geen vat heeft: de jeugd geeft mij energie, „rijkdom stelt mij in staat, dat te toonen, terwijl de liefde „mij aanzet nooit slordig voor den dag te komen." „Dan hebt „gij," was mijn antwoord, „reeds drie vierden afgelegd van „den weg, die naar den Parnassus voert."

Pan. Hoe meent gij dat?

Mig. Wel! jeugd en liefde zijn des dichters vleugelen, en rijkdom doet onbekrompen en onbekommerd leven; terwijl de arme dichter een goed deel zijner schoonste gedachten en goddelijke scheppingen weer verliest door de angstige zorg, die hem bevangt voor het dagelijksch brood. Maar, zeg mij eens: welk poëtiesch geregt smaakt u het best, of wat lust gij het liefst? Waarop hij mij antwoordde: „ik begrijp dat niet: poëtiesch geregt."

Mig. Ik bedoel: tot welke soort van poëzij gij u het meest voelt aangetrokken, tot het lyrische, het heroïsche of het komische"? Elke soort kan mij bevallen," was zijn wederwoord; „maar het liefst toch beweeg ik mij op ko- „miesch gebied."

Mig. Zoodat gij dan zeker wel eenige komedies zult geschreven hebben?

Pan. Heel veel; ééne slechts werd opgevoerd.

Mig. En beviel die nog al?

Pan. Aan het volk niet.

Mig. Aan de geleerden dan?

Pan. Ook niet.

Mig. En hoe kwam dat?

Pan. Het stuk was, zoo luidde hun verwijt, langwijlig in redeneringen, gebrekkig van versifikatie en vervelend flaauw in vinding. „Dat zijn dan ook," voegde ik hem toe, „gebreken, die zelfs de komedies van Plautus zouden bedor-„ven hebben." „Maar," was daarop zijn antwoord, „zij waren „niet bevoegd, er over te oordeelen; want het was een ge-„schreeuw en gefluit, dat hooren en zien verging, en het „stuk niet eens ten einde toe kon worden afgespeeld. En „toch, de directeur deed het den volgenden dag weder op-„voeren; maar ja wel, er verscheen geen vijf man." „Geloof „mij," zeide ik, „het is met de komedies als met de schoon-„heden; zij hebben haar tijd, en er is evenveel geluk als „wijsheid noodig, om eene komedie bijval te doen vinden; „te Madrid heb ik stukken hooren uitfluiten, die te Toledo „bekroond werden; laat u daarom door dit eerste ongeluk „niet afschrikken, ga voort met komedies te schrijven; den „een of anderen tijd, als gij er misschien het minst aan „denkt, verwerft gij er roem en geld mede." „Geld," was het antwoord, „daar vraag ik niet naar; roem is het wat ik „zoek. Het is toch waarlijk geen versmadelijk genoegen, „een verbazende menigte vrolijk en opgeruimd huiswaarts „te zien gaan, die dan den dichter, welke intusschen aan „de deur van den schouwburg heeft post gevat, van alle zijden „haar juichende gelukwenschen toewuift." „Het heeft," merkte ik op, „ook eene keerzijde; het wil wat zeggen,

„als de dichter naauwelijks aangezien wordt, niet weet, zich „spoedig en ver genoeg uit de voeten te maken, en de „komedianten verbluft en met beschaamde gezigten voor „zich blijven staan kijken!" „Maar gij, mijnheer Cervántes!" hernam hij, „hebt gij nimmer het tooneel betreden? Hebt „gij geene komedies geschreven?" „In menigte," was mijn antwoord, „en, waren het niet de mijne, ik zou ze hoogelijk „prijzen, als daar zijn: Los Tratos de Argel, La „Numancia, La gran Turquesca, La Batalla „naval, La Jerusalen, La Amaranta ó la del „Mayo, El Bosque amoroso, La unica y la bi„zarra Arsinda, en een menigte andere, die ik mij niet „eens meer herinner; maar welke ik onder alle het meeste „acht, die ik het hoogst schat, is: La Confusa, en, men „veroorlove mij, dat te zeggen, die is eene eereplaats waardig, „onder de beste komedies van mantel en degen (de capa „y espada) die tot op den huidigen dag zijn opgevoerd."

Pan. Maar heeft uwe genade er nog niet eenige gereed?

Mig. Zes, met zooveel tusschen-spelen (entremeses).

Pan. En waarom worden die niet vertoond?

Mig. Omdat de tooneel-directeuren er mij niet om komen vragen, en ik er hen niet mede naloop.

Pan. Welligt weten zij niet, dat uwe genade die gereed heeft liggen?

Mig. Dat weten zij zeer goed; maar zij hebben hun wittebroods-dichters, zij varen daar wel bij, en vragen niet naar roggebrood. Maar ik ben thans van plan om die komedies met de tusschen-spelen te laten drukken; dan kan een ieder ze op zijn gemak beoordeelen, en de schoonheden, die bij het spelen vaak onbegrepen voorbijgaan, bedaard opmerken en op prijs stellen; en, wat zal ik u zeggen? het is voor het overige met die zaken als met de liedjes: zij hebben ook al hun tijd.

Bijna drie eeuwen zijn voorbijgegaan, sinds Cervántes en Lope de Vega als tooneelschrijvers in het strijdperk tegenover elkander stonden; Cervántes bewondert den tegenstander, maar verwijt hem het onedel gebruik, dat hij van zijn wapen maakt: „il exalte son génie dramatique „et blâme l'usage qu'il en fait." En, schoon met spijt in het hart, maakt hij eene ridderlijke buiging en verlaat het strijdperk; „malgré son dépit, il s'incline devant ce „roi de la monarchie comique, et se retire de la lice." Dit was in 1588, en La Confusa het laatste stuk van Cervántes' hand dat gedurende zijn leven werd opgevoerd. „Le peuple ne voulait plus que du Lope, et dans son „ingratitude habituelle il tournait le dos au pauvre Cer„vantes et à ses vingt ou trente comédies" [1]). In 1615, één jaar voor zijn dood, geeft Cervántes zijne komedies in druk, „et laisse à la postérité le soin de les juger. „Or, cette sentence qu'il attend, c'est Lope de Vega qui „la portera. Le lendemain de la mort de Cervantes, Lope „lui emprunta plusieurs de ses pièces, entre autres les „Captifs d'Alger. Ce fut une manière de lui rendre „justice" [2]). En tegenwoordig? Al die komedies van Lope de Vega die het volk wèl wilde, zijn reeds lang vergeten; die van Cervántes, die het volk niet wilde, werden van tijd tot tijd herdrukt (in 1864 nog in eene prachtuitgave), door de geleerden in Spanje nog met genoegen gelezen en in het buitenland door mannen van letterkundigen roem met zorg in hunne taal overgebragt. En nog in onze eeuw, „pendant le siège de Saragosse par les „Français, la Numance de Cervantes fut jouée devant „les assiégés. Les spectateurs étaient des héros. Ils applau-

1) *Théâtre de Michel Cervantes* par Alphonse Royer, p 10.

2) *Michel de Cervantes* par Émile Chasles, p. 362

„dirent avec feu, et au sortir de ce spectacle, ils allèrent „faire ce qu'ils avaient vu, acteurs sublimes dans un „drame terrible. On sait leur conduite, qui rendit Sara-„gosse égale à Numance. Et c'est ainsi que le nom „de Cervantes s'est mêlé à ce patriotique épisode de la „guerre de l'indépendance" [1]).

Lope de Vega schreef zijne beste stukken na Cervántes' dood. Toen deze stierf, was Calderon 16 jaar oud; Moreto, Tirso de Molina, Rojas, Solis enz. traden nog eenige jaren later op, en lieten Cervántes' tijdgenooten ver achter zich, zoodat „de meeste standaardwerken van „stijl en taal en gelukkige opvatting" — altijd met uitzondering van het nooit geëvenaard proza van de H. Teresa en van Cervántes — tot het midden der zeventiende eeuw behooren.

En nu nog een woord — ook naar aanleiding van wat de heer M. schreef — over Cervántes zelven. Hij werd in 1547 te Alcala de Henares geboren, en in '68 vinden wij hem als student te Madrid. Hij woonde de lessen bij van Juan Lopez de Hoyos. Deze geleerde, die Cervántes zijn „caro y amado discipulo" noemde, was door het stedelijk bestuur van Madrid belast met het schrijven der geschiedenis van den pas gestorven prins Don Carlos, en kwam daardoor in kennis met Julius Aguaviva, den gezant, door Paus Pius V in die dagen met brieven van rouwbeklag uit Rome naar Madrid gezonden. Door den meester kwam ook de leerling in aanraking met Aguaviva, die, „virtuoso y de muchas letras," Cervántes dadelijk aan zich verbond en bij zijn spoedig daarop gevolgd

1) *Le voyage au Parnasse de Michel de Cervantes* par J. M. Guardia, p. XXVII.

vertrek naar Rome den jongen edelman „en clase de „camarero" met zich nam. Te Rome teruggekeerd, werd Aguaviva kardinaal, en Cervántes bleef bij hem tot '71, toen hij de wapenen opvatte en zich in den slag van Lepanto zoo onderscheidde [1]). Na dat zeegevecht bleef Cervántes — van zijne wonden geheel hersteld, met verlies echter van den linkerarm — in dienst van Don Juan, trok een groot gedeelte van Italië rond en was in '75 te Napels, waar Don Juan toen verbleef, teruggekeerd. Nu vroeg en kreeg hij zijn paspoort. Don Juan, die hem persoonlijk kende, gaf hem buitengewone aanbevelings-brieven mede voor koning Philips II. Vol levenslust en vreugde nam Cervántes de reis aan; een schoone toekomst, meende hij, lag vóór hem; maar in het gezigt van het dierbaar vaderland, op de spaansche kusten, werd het koopvaardijscheepje „el Sol", waarop hij zich als passagier had begeven, door zeeroovers buit gemaakt, en Cervántes met de gansche bemanning te Algiers opgebragt en als slaaf verkocht. De schoone aanbevelingsbrieven, die hij zorgvuldig had weten te bewaren, vergrootten nu zijn ongeluk: ze werden hem later ontnomen, en men verkreeg er de zekerheid door, dat men met geen alledaagsch man te doen had. Vandaar de buitengewoon hooge som, voor zijne in-vrijheidstelling geëischt, en de telkens onderbrokene en telkens weder aangeknoopte onderhandelingen daarover; waarbij ook telkens Azan Baxa, zoo heette Cervántes' eigenaar, zijne eischen hooger stelde, tot eindelijk zijn laatste woord was: „costo su rescate 500 escudos de oro en oro „de España, porque si nó, le anviaba á Constantinopla" [2]). Door Juan Gil, priester van de orde der Trinitarii, die

1) Zie *Cervantes' reis naar den Parnassus*, blz. 21.

2) *Crónica de los Cervantistas*. Cadiz. Num. de Setiembre de 1872, p. 185.

zich ten hoofddoel stelden, christen-slaven vrij te koopen, werd Cervántes voor dien prijs aan zich zelven terug gegeven. En toen hij na een bijna duldeloos vijfjarig lijden, manmoedig doorgestaan, in het vaderland terugkeerde (1580), stonden koning Philips' legerscharen gereed, een inval in Portugal te doen; dadelijk sloot Cervántes zich daar bij aan: het gemis van den linker- belette hem niet, het vaderland den regter-arm aan te bieden, die, door het dragen der kluisters gestaald, kracht genoeg bezat om den degen te voeren. „Se resolvió sin tardanza, no embargante su „manquedad, á ofrecer su diestra, que vigorosa todavía „y encallecida por los hierros, podia muy bien esgrimir la „espada"[1]).

De veldtogten van 1581 tot '83, ook de zeeslag in de wateren van het eiland St. Michiel, werden door Cervántes meêgemaakt. In '83 keerde hij voor goed in het vaderland terug, hing nu het zwaard in zijn wapenrek en vatte de pen op, die hij niet meer nederlegde, maar welke de dood hem uit de hand nam Reeds in het begin van het volgende jaar verscheen zijn eerste werk (van eenige gelegenheids-stukjes, in zijn studentenjaren geschreven, is niets noemenswaardigs te regt gekomen): La Galatea en vervolgens, onder meer, een twintig- of dertigtal komedies, totdat hij door Lope de Vega van het tooneel werd gedrongen. Na nu eerst nog, namens den koning, eene belangrijke zending aan de Afrikaansche kusten volbragt te hebben, verzocht en kreeg Cervántes op de eerste aanvraag het ambt — dat het zoo sober was, blijkt mij nergens uit — hetwelk hem in de gevangenis bragt te Sevilla in Andaluzie. Hij moest daar zekere belastingen innen, op een anderen tijd weêr medewerken voor de pro-

1) B. C. Aribau, *Obras*, p. 26.

viandering der oorlogsvloot [1]), en had de goedhartige onvoorzigtigheid, een paar duizend realen van 's lands geld aan een valschen vriend ter hand te stellen, die hem beloofde, die som bij zijne aankomst te Madrid aan het hoofdkantoor te zullen storten. Ongelukkigerwijze was het dien man door het hoofd gegaan, dat geld daar àf te geven, en had dat, na verloop van eenigen tijd, ten gevolge, dat Cervántes werd gevangen gezet en eindelijk te Madrid moest verschijnen, om zich te verantwoorden. Daar werd de zaak al zeer spoedig in 't reine gebragt, en hij vertrok, na een borgtogt te hebben gelaten, als eerlijk man weêr naar Sevilla [2]). Dat deze levenswijs hem echter verdroot, omdat de uitoefening van dit ambt voor zulk een man ondragelijk lastig was, blijkt onder anderen ook hieruit, dat hij meermalen en met zooveel klem — maar steeds te vergeefs — een ambt in Amerika verzocht, bereid, het dierbare vaderland te verlaten en op zijne jaren nog het geluk in de nieuwe wereld te gaan beproeven. Het schijnt echter, dat hij in den regel vrolijk leefde: overal waar hij kwam, was hij de vriend van kunstenaars en geleerden, in kennis met alle voorname mannen, lid van alle geleerde genootschappen en daarvan de ziel en het leven, zooals genoeg, schoon slechts ter loops, blijkt uit geschriften van die dagen. In zijn ouderdom zeide hij nog: „Het „is voor de dichters zoo genoegelijk, aan den haard van „vreemden meê gastvrij aan te zitten. Zij denken er niet „aan, schatten te vergaderen of eereposten na te jagen.

---

1) Ik bezit een *facsimile* van een paar bladen uit Cervántes' kassaboek, bij die administratie gehouden. Naast zijne handteekening staat: „Ciudad d'Ecija, 1589." Deze stad ligt in Andaluzie, tusschen Sevilla en Cordoba

2) Te Sevilla was hij met ter woon gevestigd, maar moest — zijn ambt bragt dat meê — van tijd tot tijd elders verblijven

„Den oorlog beweenende of de liefde bezingende, gaan zij „als in een zoeten droom het leven door, en zoo vliegt voor „hen, als voor den vrolijken speler, de tijd daar henen."

Llorando guerras, ó cantando amores
La vida como en sueño se les pasa,
O como suele el tiempo á jugadores.

Maar, ging hij dan ook al gebukt onder den last van de voor hem zoo onaangename betrekking, hij liet daarom niet na, te schrijven, veel te schrijven. Het is waar wat Émile Chasles zegt: „Son oeuvre inégale, variée, originale, „est un monde. Il a composé une quarantaine de pièces „de théâtre, et fondé, chemin faisant, la scène espagnole; „il a écrit des pastorales, un roman de chevalerie, des „contes d'amour, des apologues satiriques, des poésies sans „nombre et tant d'oeuvres fugitives, tant de romances, „qu'il a peine à se les rappeler. Il rencontre en voyage „ses modèles, il les peint d'une main légère, puis il entre „chez un ami, lui lit ses pages toutes fraîches et n'y „pense plus." Het was geen grootspraak van Cervántes, toen hij zeide:

Yo he compuesto romances infinitos.

Spaansche geschiedschrijvers volgen Cervántes van 1588 af, jaar voor jaar op den voet, tot het einde van '98; maar dan verdwijnt hij spoorloos uit hun oog en wordt eerst teruggevonden in Februarij 1603 te Valladolid, waar toen het hof verblijf hield. En indien het waar is, dat hij andermaal in hechtenis raakte en er het eerste gedeelte van zijn Don Quijote schreef, moet dat in dien tusschentijd gebeurd zijn, en wel in het dorp Argamasilla de Alba in La Mancha. Dáár, en in de omstreken, woonden

vele en zeer aanzienlijke leden van zijne familie. Dáár ook wijst men een gebouw aan, dat toen zijne gevangenis zou geweest zijn, waar hij namelijk, zoo verhaalt men, werd opgesloten, omdat hij tot nadeel en ongerief van vele landbouwers een kleine rivier, uit het gebergte stroomend, door doorgraving van een paar akkers land, een' anderen loop had weten te geven ten nutte van een zwavelfabriek en kruitmolen, waaruit ook hij voordeel trok. Dit geheele verhaal echter berust alleen op algemeen verspreide en immer in stand geblevene volkstraditiën; andere bepaalde geschiedkundige gronden zijn daarvoor niet te vinden; „tradiciones," zegt de geschiedschrijver De la Barrera, „que, „si bien generales y constantes, no se apoyan en documen- „tos conocidos."

Het hof vertrok van Valladolid naar Madrid. Cervántes volgde en gaf daar in 1605, bij Juan de la Cuesta, het eerste gedeelte van zijn Don Quijote in het licht. Dit meesterstuk werd door den tijdgenoot ontvangen met den bijval dien het verdiende; nog in datzelfde jaar werd het viermaal herdrukt: „fué recebido por el „público con el aplauso que merecia, como que en el „primer ano salieron cuatro ediciones." Bijna tien jaar later gaf Avellaneda, met denzelfden titel, een vervolg en slot uit van dat onnavolgbaar schoone werk, waarin hij Cervántes op het grievendste gesmaad heeft. Waarschijnlijk was deze toen met het schrijven van het tweede gedeelte tot Cap. LIX gevorderd; dáár ten minste spreekt hij het eerst van dien vijandigen man, en wel: „con el „desden que su resentimiento le inspiraba." Cervántes was in zijne eer aangetast; maar de edelman vergat zichzelven niet; dat deed hij nooit; hij beantwoordde Avellaneda met ernst en waardigheid, „en los terminos de la modestia." En met onverdroten ijver bleef hij met de pen aan Spanje's

roem medewerken, maar, zonder juist gebrek te lijden aan het noodige, waarvoor zijn vele hooggeplaatste vrienden zorgden, was en bleef hij altijd arm en wel door eigen schuld [1]). Zeer juist immers zegt Chasles: „C'etait une âme „ désintéressée ; il manqua toujours de savoir-faire et ne sut „ tirer parti ni de ses campagnes, ni de ses chefs-d'oeuvre."

In 1584 trad hij te Esquivivas in het huwelijk met Dona Catalina de Salazar y Palacios, even als hij, uit een oud adellijk geslacht gesproten. Zij bragt hem, onder anderen, tot bruidsgoed aan: een groot, prachtig huis met eenige akkers land er om heen, door olijfboomen en wijnstokken omzoomd. Van Cervantes' vaste goederen werd nooit iets te gelde gemaakt; alles is van den een op den ander door erfenis overgegaan en in de familie gebleven tot op het einde der vorige eeuw, toen Catalina's laatste bloedverwant uit het geslacht der Quijadas, goeverneur van den prins van Asturië, later koning Ferdinand VII, zonder nakomeling stierf. „No debió Cervántes „ hallarse nunca en extrema escaces de recursos, de que no „ vendiesen nada .... que lo han venido poseyendo hasta „ fines del siglo anterior, en que falleció el último Quijada" [2]). Op dat bevallig buiten, in dat groote, prachtige huis (grande y hermosa casa) bragt Cervántes de eerste jaren van zijn huwelijk door. Later ging hij er met zijne vrouw niet zelden eenige dagen in den kring harer familie verwijlen, om er het wisselend gewoel der hofstad te ontvlugten.

Por huir de la corte el vario estruendo.

---

1) Men zie daarover blz 63 van *Cervántes' reis naar den Parnassus.*

2) *Crónica*, Núm de Octubre 1872.

Dit was nog het geval in de eerste dagen van de maand waarin hij stierf. Hij leed aan hydropisie. En hetzij men, toen de ziekte eene gunstige wending nam, werkelijk de hoop koesterde, den beroemden man nog eenigen tijd te behouden, of dat het was: „la última receta de „los médicos que pierden toda esperanza," de geneesheeren rieden hem de buitenlucht aan. Daar werd gevolg aan gegeven. Hij vertrok naar Esquivias, maar vond er geen baat en keerde binnen weinige dagen naar Madrid terug. Een paar vrienden vergezelden hem op die reis; zooals het den hidalgo voegt, waren zij op flinke paarden gezeten, en, als mannen „de capa y espada" hing de degen aan den sierlijken gordelriem. Op weg was hij nog regt vrolijk en opgeruimd; zijn geestige scherts, bij de kluchtige ontmoeting van een jong student, deed nog zijne vrienden hartelijk lagchen. In Madrid teruggekeerd, legde hij nog de laatste hand aan zijn Persíles en schreef er het paar bladzijden vóór, waaruit ik deze bijzonderheden ontleen. Hij stierf den 23n April 1616 [1]). Zijn trouwe gade, die 32 jaren lief en leed met hem had gedeeld en bij al zijn reizen en trekken nimmer van zijne zijde was geweken, sloot hem de oogen, terwijl hare familie biddend en schreijend om den geliefden doode lag neêrgeknield. Zijn vriend, de licenciaat Francisco Marquez de Torres [2]), kapellaan van den prins-aartsbisschop van Toledo — dezelfde, die hem met eenige fransche edelen eenigen tijd te voren nog een bezoek bragt — had hem de HH. Sakramenten toegediend. Een ander vriend, de priester en licenciaat Francisco Nuñez, die naast hem woonde, regelde zijne tijdelijke zaken, en de geestelijken van de orde der

1) Shakespeare overleed in hetzelfde jaar en in dezelfde maand maar niet op denzelfden dag. Zie: *Cervántes' reis naar den Parnassus*, blz 21.

2) Zie a w. blz. 64.

Tertiarissen zorgden voor de begrafenis, die op echt godsdienstige wijze en met verschuldigd eerbetoon — zonder eenige praal of pracht — plaats had „en la iglesia de las Mon„jas Trinitarias [1]). In die kerk had Cervántes, eenige jaren vroeger, zijn eenig kind, zijne geliefde Isabella, toen zij den sluijer aannam, aan de hand voor het altaar geleid; dáár had hij zelf de plaats aangewezen, waar hij wilde rusten; aan die kerk grensde Isabella's klooster, dáár zou zij nog 's vaders graf bewaken.

Een middelmatig dichter stelde een grafschrift op; het is bewaard gebleven, omdat het Cervántes geldt, niet om innerlijke waarde; maar onder de toen meest beroemde mannen werd er geen enkele gevonden die een handvol bloemen over had, om op zijn nederig graf te strooijen. „Los grandes ingenios no tuvieron una flor para su „humilde tumba."

De twee groote schilders — beide ook vermaarde dichters — Francisco Pacheco en Juan de Jaúregui hebben elk een portret van hunnen vriend naar het leven geschilderd. Dat van Jaúregui's penseel is nog aanwezig, en de prachtige staalgravure, daarnaar genomen, komt sprekend juist overeen met de beschrijving, die Cervántes in een zijner werken van zijn eigen persoon geeft. Het huis, waarin de wereldberoemde man stierf, was het eigendom van een der stadspastoors, en staat (het heeft maar eenige verandering ondergaan) in de Leeuwenstraat op den hoek van de fransche — thans de Cervantes'-straat. In den gevel prijkt de marmeren buste en op het plein voor 's konings paleis het bronzen standbeeld van:

El Principe de los ingenios Espanoles,
Miguel de Cervántes Saavedra.

Utrecht. J. J. Putman.

1) Op blz. 21 van: *Cervántes reis naar den Parnassus*, staat verkeerdelijk: „hunne kloosterkerk."

EENE NIEUWE GISSING OVER DE VEROORDEELING VAN PAUS HONORIUS 1.

In de Univers van 1 Mei 1872 wordt aan den Eerwaarden Heer Darras, schrijver eener nieuwe kerkelijke geschiedenis, groote lof gebragt, zoo om zijne zorgvuldige nasporingen als om zijne wetenschappelijke kennis, die aan zijn werk, boven de anders in Frankrijk zoo gunstig bekende kerkelijke geschiedenis van Rohrbacher, de voorkeur verzekeren. Als voorbeeld daarvan deelt Mgr. de Ségur de „wezenlijke ontdekkingen" mede, door Darras gedaan en in diens zestiende deel opgenomen, betrekkelijk de veroordeeling van Paus Honorius door het zesde algemeene Concilie. Reeds sedert geruimen tijd bestond bij ons het voornemen, aan hetwelk wij heden uitvoering geven, om die nieuwe ontdekkingen aan de lezers van De Katholiek bekend te maken; niet, omdat wij ze bewezen achten, maar omdat zij den beoefenaar der kerkelijke geschiedenis aanleiding geven tot nieuwe onderzoekingen en ons de gelegenheid aanbieden, om eenigzins uiteen te zetten (wat wij in ons betoog over de onechtheid der brieven van Honorius reeds aanstipten), dat „welligt ook aan de echtheid der akten van het zesde Concilie met grond „kan getwijfeld worden [1]).

1) *De Kathol.* LVII, 300. Hoe ligtzinnig de Franschen te werk kunnen gaan, zien wij in ditzelfde artikel van Mgr. de Ségur „Entre autres documents", zegt hij, „cités par lui tout au long et qu'il faut absolument lire dans son nouveau volume, il nous apporte d'abord le texte d'une des onze propositions soutenues par

Darras beweert het volgende. Het zesde Concilie hield elf zittingen, om de leer van het Monothelisme te onderzoeken en te veroordeelen en moest nu alleen nog de geloofsbepaling vaststellen. Georgius, patriarch van Constantinopel, die de veroordeeling der ketterij niet had kunnen keeren, wilde nu ten minste het genoegen hebben

---

le patriarche monothélite d'Alexandrie [Antiochie], et que le sixième concile oecuménique anathématisa dans sa onzième session. Or il y était dit: „*Honorius de Rome a professé notoirement le monothélisme.*" Cette proposition est condamnée, avec les dix autres, comme blasphématoire, fausse, hérétique, et la condamnation, insérée dans le procès-verbal de la session, termine le travail dogmatique du Concile. Ceux qui soutenaient naguère la thèse de la faillibilité, en alléguant la prétendue chute du Pape Honorius, étaient ainsi, sans le savoir, *anathématisés, directement anathématisés par le sixième concile* sur lequel ils s'appuyaient comme sur un roc inébranlable." — Wat staat er nu in die elfde zitting? De schriften van Macarius van Antiochie werden voorgelezen, maar men besloot daar niet mede voort te gaan en slechts enkele plaatsen daaruit op te nemen in de akten van het Concilie, zonder eenige aanmerking, doch die plaatsen telkens te laten volgen door woorden van vroeger veroordeelde ketters, om alzoo te doen uitkomen, dat Macarius met hen *overeenstemde.* Daaronder nu lezen wij de volgende gezegden van Macarius en den ketter Anthimus: „Macarii haeretici de sermone, cujus est initium: *Mirum quid invictissime domine.* Eos qui contraria eis adstruxerunt, sanctos patres nostros condemnaverunt, et anathematizaverunt absolute omnes, qui unam voluntatem domini adstruxerunt, *quorum unus extitit Honorius Romanus, qui unam voluntatem manifestissime praedicavit.* Adaeque autem et qui unam operationem dixerunt, non recipientes sanctis patribus cognitam unam vivificam Christi operationem.

„Anthimi haeretici ex sermone, cujus est initium: *Dei meminisse in omni causa bonum est.* Si ergo una est subsistentia, et una natura Dei verbi incarnata, sicut et est, procul dubio et una voluntas, et una revera est operatio, unaque sapientia, et una scientia utrisque est" (Labbe VI, 905). Hoe is het nu mogelijk, daaruit te besluiten: het zesde Concilie heeft het anathema uitgesproken over degenen, die zeggen, dat Honorius van Rome het monothelisme geleeraard heeft? *De overeenkomst in die leer tusschen Macarius en Anthimus*, ziedaar het eenige, wat het Concilie te dezer plaatse heeft willen aantoonen en brandmerken.

van den Roomschen Stoel eene vlek aan te wrijven door de nagedachtenis van eenen Paus te onteeren; tusschen hem, den keizer, het hof en de oostersche bisschoppen werd de zaak overlegd; maar hun doel kon niet bereikt worden in de tegenwoordigheid der pauselijke gezanten, die daarom in de gevangenis werden geworpen, of althans van hunne vrijheid beroofd, van 22 Maart 681 tot aan de maand Mei van het volgende jaar; gedurende dien tijd hield men nu de twaalfde en volgende zittingen, waarin de zaak van Honorius behandeld werd, in de afwezigheid niet alleen van den keizer, die door vier senatoren vertegenwoordigd werd (gloriosissimi judices worden ze in het Concilie genoemd), maar ook van de pauselijke gezanten, zoodat deze zittingen onmogelijk als wettig kunnen beschouwd worden; het is waar, in de akten dier zittingen worden de gezanten gezegd tegenwoordig te zijn, maar dit is te beschouwen als eene vervalsching dier akten; men liet hen echter wederom verschijnen in de achttiende of laatste zitting op 16 September 681, in welke zij de akten van het Concilie onderteekenden.

Niet zonder grond komt Mgr. de Ségur tegen dit laatste in eenig verzet. Neemt men eenmaal zoodanig bedrog der Grieken aan, dan moet men dit ook op de laatste zitting durven toepassen. Welligt is Darras wederhouden door de geloofsbepaling van de achttiende zitting en door de onderteekening der gezanten. Doch in zijne plaats zouden wij dan de volgende veronderstelling hebben durven maken. Na de elfde zitting werd er nog ééne gehouden om de geloofsbepaling vast te stellen en de akten te doen onderteekenen; wat daar voorgevallen en bepaald is, heeft men met eenige toevoegsels verrijkt en daarvan later de achttiende zitting gemaakt.

We behoeven niet aan te toonen, van hoeveel belang deze

voorstelling van Darras voor de geschiedenis der Honoriuskwestie is. Wat zijn de gronden, waarop zij steunt? Ziehier, wat wij in het artikel van Mgr. de Ségur daaromtrent hebben aangetroffen.

1. Eutychius van Alexandrië, de oudste van al de geschiedschrijvers, die na het zesde Concilie geschreven hebben, zegt uitdrukkelijk, dat de pauselijke gezanten uit de vergadering verwijderd werden: „rejectis tribus diaconis, qui a Patriarcha Romano missi fuerant."

2. De Kerk van Spanje en de Kerken van Gallië hebben altijd slechts de elf eerste zittingen van het zesde Concilie erkend.

3. In het Concilie van Florence hebben de Grieken zelven de onwettigheid der volgende zittingen als een onloochenbaar feit aangenomen. Zoo zeide daar onder anderen Cariophyllus, bisschop van Iconium: Het zesde Concilie was, toen het Honorius veroordeelde, niet oecumeniesch, maar zonder wettig hoofd (acéphale); het is ten volste zeker, dat Honorius „slechts door eene faktie van Oosterschen veroordeeld is." En de aartsbisschop van Ephese [derhalve de beruchte Marcus, die de verzoening der Grieken en Latijnen verhinderde] zeide: „ik zou in één „enkel uur die geheele fabel (der veroordeeling van Ho„norius) omver kunnen werpen."

4. Het Liber pontificalis zegt uitdrukkelijk, dat de pauselijke gezanten werden vrijgelaten „relâchés"; dit geschiedde in Mei 682; duidelijk bewijs, dat zij tot dusverre gevangen of minstens van hunne vrijheid waren beroofd geweest; men verkeerde dan ook te Rome over hen in de grootste ongerustheid.

Dit laatste argument, schijnbaar het krachtigste, als ontleend aan het Liber pontificalis, heeft in ons oog

geene waarde. Wat toch vonden wij in de levensbeschrijving — niet van Paus Agatho, Leo II, of Benedictus II, maar — van den opvolger van Benedictus, Paus Joannes V? „Deze [Joannes], nog diaken zijnde, werd „door Paus Agatho met andere priesters naar Constanti„nopel gezonden als vertegenwoordiger van den H. Stoel „in de heilige zesde synode, die door Gods voorzienigheid „aldaar gehouden is. Na hare sluiting vandaar door den „vorst ontslagen, bragt hij eene groote vreugde voor „de Kerk mede, namelijk de heilige zesde synode of „het edict, waarbij deze door den vorst bekrachtigd „werd." Expleta autem [synodo] exinde a clementissimo principe *relaxatus*, magnum gaudium Ecclesiæ secum detulit[1]). Het is waarlijk onbegrijpelijk, hoe iemand aan het woord *relaxatus* (relâchés) in deze zinsnede de beteekenis kan geven van een ontslag uit den kerker, of van eene herstelling der ontroofde vrijheid.

Maar anders denken wij over de drie eerste argumenten. Voorzeker ook zij zijn op zich zelf niet afdoende. De woorden van Eutychius, die in de negende eeuw leefde, en nog veel minder die der Grieken in het veel latere Concilie van Florence — verondersteld, dat Darras ze goed heeft aangehaald, wat wij op dit oogenblik niet kunnen constateren — kunnen niet beslissend zijn ten opzigte van een in 681 gehouden Concilie; en evenmin maakt de erkenning van slechts elf zittingen door de Westersche Kerken van Spanje en Frankrijk de overige zittingen tot onwettige. Maar toch ligt in dat alles iets zeer opmerkelijks, iets, wat stof geeft tot nadenken. Die overeenstemming tusschen bisschoppen der Oostersche Kerk met Kerken van

1) Labbe, VI, 1285.

het Westen, die verzekering, ons gegeven in de negende eeuw en herhaald in de vijftiende, zij moeten, schijnt het, ergens op steunen, op eene voortlevende overlevering gegrond zijn. En alzoo geregtigen zij tot een zekeren twijfel, die niet van alle verdere nasporingen ontslaat.

Wij voor ons gevoelen ons tot dien twijfel nog meer geregtigd om redenen, die wij in het artikel van Mgr. de Ségur niet hebben aangetroffen. Vooreerst stippen wij in het voorbijgaan aan: het gezegde van Paus Adrianus II in zijnen brief aan de Vaders van het achtste Concilie: „hoewel het anathema over Honorius na zijnen dood „door de Oosterschen is uitgesproken: licet enim „Honorio ab Orientalibus anathema post mortem „sit dictum" [1]); — de meening van den romeinschen bibliothekaris Anastasius, die Honorius verdedigt door te zeggen, dat men niet alles behoeft aan te nemen of goed te keuren, wat in het zesde algemeene Concilie geschied is [2]); — eindelijk het stilzwijgen van Photius, Zonaras, Joannes Diaconus, die volgens Bellarminus [3]) de personen opnoemen, door het zesde Concilie veroordeeld, en daarbij geen gewag maken van Honorius; — bijzonderheden, die men met de argumenten van Darras in verband kan brengen. Maar ten tweede willen wij iets uitvoeriger spreken over het Vita Agathonis Papae, zooals dit gevonden wordt in het Liber pontificalis: daarin toch vinden wij mededeelingen, met de bestaande akten van het zesde Concilie vlakweg in strijd.

---

1) Natalis Alexander, V, 678.

2) Labbe, V, 1080.

3) *De Romano Pontifice*, IV, 11. Hetzelfde lazen wij ook bij anderen; en vooral het stilzwijgen van Photius zou veel beteekenend zijn Heeft hij echter over Honorius gezwegen? In zijne *Epistola ad Michaelem Bulgarorum Regem*, waarvan het eerste gedeelte meermalen aangehaald wordt onder den titel: *De Synodis*, noemt hij Honorius onder de veroordeelde personen. Men vindt dien brief bij Canisius, *lectiones antiquae* (edit. Basnage), Tom II. P. II, p. 393.

Om het gewigt dier tegenstrijdigheid beter te doen uitkomen, behooren wij vooraf te vragen, welk gezag aan dat leven van Paus Agatho moet worden toegekend.

Vrij algemeen werd in vroegeren tijd de bovengenoemde bibliothekaris Anastasius voor den auteur van het Liber pontificalis gehouden. Hiervan is men echter teruggekomen, en men houdt het thans voor uitgemaakt, dat niet een en dezelfde, maar dat verschillende personen de levens der Pausen, daarin voorkomende, geschreven hebben, welke personen echter de pauselijke archieven ter hunner beschikking hadden: eene omstandigheid, welke aan dat boek zekere waarde geeft.

Geldt dit in het algemeen voor de levens van alle Pausen, voor het leven van Paus Agatho geldt bovendien in het bijzonder, dat het door een tijdgenoot geschreven is. Oudin [1]) verdeelt het Liber pontificalis en zegt, dat het derde deel, bevattende de levens van Martinus I tot Sergius I — derhalve loopende over het tijdvak van 648 tot 700 —, geschreven is door iemand, die omstreeks het laatstgenoemde jaar leefde. Dat bij Martinus I een andere schrijver begonnen is, leidt hij af uit de veranderde schrijfwijze en uit de meer uitvoerige en kleine bijzonderheden, die in het leven van dien Paus en van zijne opvolgers verhaald worden; dat hij omstreeks het jaar 700 leefde, uit de volgende woorden, die men vindt in het leven van Leo II, waar van het zesde Concilie gezegd wordt: „hetwelk *onlangs* te Constantinopel gehouden is (quae *nuper* in regia urbe celebrata est). Agatho nu was de onmiddellijke voorganger van Leo II en stierf in Januarij 682; aan zijne levensbeschrijving in het Liber pontificalis moet bij gevolg groot gezag worden toegekend.

---

1) *De scriptoribus Ecclesiae antiquis*, II, 260.

Na dit te hebben vooropgesteld, geven wij hier verslag van hetgeen de schrijver van dit leven meldt over het zesde Concilie. Agatho ontving het verzoek van keizer Constantinus, door diens secretaris Epiphanius aan zijnen voorganger Paus Domnus gerigt, om gezanten naar Constantinopel te zenden, ten einde den vrede der Kerk te herstellen. Hieraan voldoende zond hij de bisschoppen Abundantius, Joannes van Reggio en Joannes van Porto, de priesters Georgius en Theodorus, den diaken Joannes en Constantinus, den priester Theodorus van Ravenna en eenige klocsterlingen derwaarts. Zij deden den 10 November 680 hunne intrede in Constantinopel, werden door den keizer in zijn paleis ontvangen en overhandigden hem de brieven van den Paus. De keizer vermaande hen, om vredelievend te handelen en het geschil te willen beslechten, niet door wijsgeerige onderzoekingen, maar door het gezag der H. Schrift en der Vaders; hij gaf hun het huis, Placidia genaamd, tot verblijf, voorzag in de kosten van hun onderhoud, en liet hen den volgenden zondag met veel plegtigheid afhalen om naar de kerk der H. Maagd te gaan. (Men merke wel op, hoe naauwkeurig de kleinste bijzonderheden vermeld worden).

Den 22 November werden de gezanten in de kerk, Trullus genaamd, ontvangen, waar de keizer was met de patriarchen van Constantinopel en Antiochië, Georgius en Macarius; na hen traden de oostersche bisschoppen binnen, 150 in getal, en daarna de patriciërs en andere voorname personen. De keizer vroeg, welke partij moest beginnen te bewijzen; de gezanten droegen dit aan de tegenstanders op, die, hierover zeer verheugd, hunne vervalschte boeken aanboden, waarin zij een onechten brief van Paus Vigilius en een onecht geschrift van Mennas hadden opgenomen; hun bedrog bleek echter in tegenwoordigheid

van den keizer en de Synode. Op een anderen dag [alia die; zou dit beteekenen: op den volgenden dag?] bevond de keizer, na de codices onderzocht te hebben, dat die valsche stukken er waren ingeschoven.

Den 12 December legden de gezanten hunne boeken en teksten voor. Deze werden vergeleken met de codices, door den diaken Georgius uit het archief van Constantinopel gehaald en, ten opzigte van de twee naturen, willen en werkingen des Heeren, met die codices overeenkomstig bevonden. „En Macarius werd voor de synode beschaamd en leugen„achtig bevonden, en de keizer verbood aan den patriarch „Georgius, om Macarius en de zijnen in zijne kerk toe te „laten: dit was het begin van zijnen val (haec prima ejus „ruina fuit)."

Den 13 Februarij werden de plaatsen der Kerkvaders (die met name opgenoemd worden) door het Concilie overwogen, en men bevond, dat daarin twee willen en werkingen des Heeren werden erkend.

Den volgenden dag werden de synodale brieven van Paus Agatho, door 125 bisschoppen onderteekend, voorgelezen. Macarius werd aangemaand om te verklaren, of hij één of twee willen en werkingen van Christus aannam, maar antwoordde, dat hij noch het een noch het andere zeggen wilde. Hierop liet de keizer een geschrift voorlezen, door Macarius eigenhandig onderteekend, waarin hij allerduidelijkst één wil aan den Heer toeschreef: welk geschrift ook door Theodorus, den afgezetten patriarch van Constantinopel, onderteekend was. Vervolgens werd aan den patriarch Georgius gevraagd, of hij zich met de leer van Paus Agatho vereenigde; hij verzocht, die vraag schriftelijk te mogen beantwoorden.

Op zondag den 17 Februarij werd in de kerk van den H. Petrus binnen het paleis een andere brief van den Paus

voorgelezen. Op dien dag beleed Georgius schriftelijk twee willen en werkingen des Heeren te gelooven, gelijk de Apostolische Stoel geloofde, en sprak het anathema uit over diegenen, die de tegenovergestelde leer aankleefden.

Den 25 Februarij werd Macarius gelast in de vergadering te komen, en het werd vervolgens aan allen ter keuze overgelaten, bij welke partij zij zich wilden aansluiten; Georgius en de zijnen voegden zich bij de Katholieken, Macarius en zijne aanhangers daarentegen bij de ketters. De schriftelijke geloofsbelijdenis van Georgius werd aan den keizer overhandigd en voorgelezen. Macarius werd nogmaals ondervraagd, doch bleef in zijne ketterij volharden. „Op dat oogenblik gebood het Concilie en de keizer, hem „de stool (orarium) te ontnemen, waaraan Basilius, „bisschop van Creta voldeed; het anathema werd over hem „uitgesproken, hij werd buiten de vergadering geworpen „en zoo ook zijn zetel; en de geestelijken van Rome ver„dreven insgelijks zijnen leerling Stephanus uit de synode. „Op dat oogenblik vielen er eene groote menigte allerzwartste „spinnewebben onder het volk, zoodat allen verwonderd „uitriepen: het vuil der ketters is uitgeworpen. En door „Gods genade werden de Kerken vereenigd. In de plaats „van Macarius werd de abt Stephanus (of Theophanius) „tot patriarch van Antiochië verheven. Macarius en zijne „volgelingen, namelijk Stephanus, Anastasius, Leontius, „Polychronius en Epiphanius, werden in ballingschap en „naar Rome gezonden. Daarna werden de namen der „patriarchen, die de ketterij hadden ingevoerd, namelijk „van Cyrus, Sergius, Paulus, Pyrrhus, Petrus van de „diptychen genomen. En zoo groote gunst werd door God „aan de gezanten van den H. Stoel verleend, dat tot vreugde „van het volk en van het heilig Concilie Joannes, bis„schop van Porto, op Paaschzondag in de Sophia-kerk

„de H. Mis deed volgens den latijnschen ritus in tegen-
„woordigheid van den keizer en den patriarch, en dat
„de keizer in het Latijn door allen werd toegejuicht."

Uit dit verslag — zakelijk en, wat het laatste gedeelte betreft, bijna woordelijk hier wedergegeven — vernemen wij eenige bijzonderheden, die in de akten van het Concilie ontbreken; het verbod des keizers aan den patriarch van Constantinopel, om Macarius in zijne kerk toe te laten; de onderteekening van het geschrift van Macarius door den afgezetten patriarch Theodorus; de handeling van Basilius van Creta, die aan Macarius de stool ontnam, enz. Maar van nog meer belang zijn de strijdigheden tusschen dit verhaal en de akten van het Concilie, die wij daarom hier eenvoudig aanteekenen.

Volgens onzen schrijver deden de pauselijke gezanten hunne intrede in Constantinopel den 10 November; volgens de akten hield het Concilie reeds den 7 November, in hunne tegenwoordigheid, zijne eerste zitting.

Volgens onzen schrijver had de eerste zitting plaats den 22 November; volgens de akten waren er vóór dien datum reeds vier zittingen gehouden, den 7, 10, 13 en 15 November.

Onze schrijver spreekt slechts van zes zittingen; de akten behelzen er achttien [1]).

Ook de volgorde van het verhandelde verschilt merkelijk. Volgens onzen schrijver werden den 13 Februarij de teksten der Kerkvaders, door de gezanten aangeboden, onderzocht en in de volgende zittingen de brieven van Paus Agatho gelezen, en wel eerst die van het Romeinsch Concilie op

1) Zonderling genoeg, zooals wij reeds aanmerkten in *De Katholiek*, LVII, 288, stelt de grieksche oorspronkelijke tekst de 12 en 13 zitting, waarin de brieven van Honorius gelezen werden, *op denzelfden dag*, den 22 Maart. De latijnsche tekst wijkt er beide keeren van af, maar stelt de 11 en 12 zitting *op denzelfden dag*, op 20 Maart.

14, daarna die van den Paus op 17 Februarij. Volgens de akten daarentegen werden in de vierde zitting op 15 November beide brieven, eerst die van den Paus en daarna die van het Romeinsch Concilie gelezen, terwijl de teksten der Kerkvaders door de gezanten werden aangeboden in de 7 zitting op 13 Februarij, en door het Concilie overwogen in de 10 zitting op 18 Maart.

Volgens onzen schrijver vereenigde Georgius van Constantinopel zich schriftelijk met de leer van den H. Stoel op den 17 Februarij; volgens de akten deed hij zulks mondelings op den 7 Maart in de 8 zitting.

Onze schrijver gewaagt met geen enkel woord van de veroordeeling van Paus Honorius, noch ook van het onderzoek der geschriften van Sergius, Cyrus enz.; hij zegt alleen, dat na de tot stand gebragte vereeniging hunne namen van de diptychen werden weggenomen, en noemt daarbij den naam van Honorius niet.

Eindelijk werd volgens onzen schrijver de laatste zitting gehouden op den 25 Februarij, en hij geeft duidelijk te kennen, dat met Paschen alles geeindigd was. Want, hoewel men zou kunnen zeggen, dat de gezanten twee Paaschfeesten te Constantinopel hebben bijgewoond en dus de plegtigheid, waarvan hij spreekt, tot het volgende jaar kan gebragt worden, moet van den anderen kant ook gezegd worden, dat niemand bij het lezen van zijn verhaal op dit vermoeden komen zal. De akten daarentegen doen het Concilie veel langer duren, daar zij de drie laatste zittingen stellen op 9 Augustus, 11 en 16 September.

Het verschil, hier door ons aangegeven, is reeds meermalen vóór ons opgemerkt, onder anderen, om iemand te noemen, reeds door Binius [1]); maar niemand schijnt er

1) Bij Labbe VI, 574, 575. Het eenige, wat hij daar aanvoert tegen onzen schrijver, is dat deze verkeerdelijk de intrede der gezanten te Con-

veel aan gehecht te hebben, en men is er bijna zonder eenige verdere nasporing overheen gegaan. Als wij niet met Grieken te doen hadden, zouden ook wij inderdaad niet den minsten twijfel koesteren en zonder eenig voorbehoud aan de akten de voorkeur geven. Maar hunne verregaande onbeschaamdheid in het maken van vervalschingen is bekend; men weet, hoe Photius bij voorbeeld een gansch Concilie verdichtte, en wij behoeven hier niet te herinneren aan de vervalschingen der Monothelieten, gepleegd aan de boeken van het vijfde Concilie. Daarbij komt in aanmerking het lang vertoeven der pauselijke gezanten te Constantinopel, dat altijd vreemd en raadselachtig blijft; waarom duurde het zoolang, eer zij de akten van het Concilie aan den Paus konden overhandigen? Om deze redenen schijnt het ons toe, dat die levensbeschrijving van Paus Agatho zoo onvoorwaardelijk niet mag worden op zij gesteld.

En als men dan dat geschrift zelf overweegt en men ziet, hoe daar de kleinste bijzonderheden met naauwkeurige opgave van dag en plaats worden verhaald, dan moet men zich afvragen: welke reden kan de schrijver gehad hebben, om dat alles te verdichten? Voor de Grieken kan men eene reden aangeven, maar voor hem is zij niet denkbaar; want welk voordeel, welk belang kon hij hebben bij eene valsche mededeeling? Men zegge niet: men heeft welligt in het Liber pontificalis de nagedachtenis van Paus Honorius willen sparen; want dit is niet geschied. Integendeel, in het

---

stantinopel op 10 November stelt; want, zegt Binius, de keizer schreef den 10 September aan den patriarch Georgius, dat de pauselijke gezanten waren aangekomen. Die datum van 10 September is echter slechts een bijvoegsel bij de latijnsche vertaling van 's keizers brief, maar staat niet in den griekschen tekst. — De geringe belangstelling in dit gedeelte van het *Liber pontificalis* is welligt ook daaraan te wijten, dat Anastasius (uit de negende eeuw) voor den schrijver gehouden werd.

leven van den volgenden Paus, Leo II, wordt uitdrukkelijk gezegd, dat Honorius in het zesde Concilie veroordeeld is.

Deze laatste zonderlinge tegenstrijdigheid in verband brengende met al het voorgaande, durven wij vragen, of daarin geen grond is voor het maken der volgende veronderstelling: het zesde Concilie is gehouden, zooals wij dat in het leven van Paus Agatho lezen en derhalve geëindigd vóór Paschen van het jaar 681: wat er voorviel is aan dien Paus gemeld en bij zijnen dood door den schrijver van het Liber pontificalis opgeteekend; maar na den afloop van het Concilie heeft men te Constantinopel eene vlek willen werpen op den H. Stoel; men heeft, met of zonder voorkennis der gezanten, nieuwe kwestien over personen in het leven geroepen en dat alles, tot een geheel gemaakt, aan Paus Leo II aangeboden.

Het is slechts eene vraag die wij doen; want niet gaarne zouden wij het op ons nemen, die veronderstelling te bewijzen. Zeker echter komt het ons voor, dat het wetenschappelijk onderzoek betreffende de echtheid der akten van het zesde Concilie nog niet geëindigd is, en wij hopen, dat anderen, die daarvoor meer gelegenheid en bekwaamheid hebben, dat onderzoek grondig zullen instellen. Hiermede stappen wij van dit onderwerp af, maar denken weldra op onzen vroegeren arbeid terug te komen en de vervalsching der brieven van Paus Honorius nader te staven.

Soeterwoude, 19 Januarij 1873.

C. J. M. Bottemanne.

VERSCHEIDENHEDEN.

DE VINCENTIUS-VEREENIGING. [1])

Wat de Vincentius-Vereeniging is, en hoeveel goeds zij uitwerkt, dat is nog onlangs ter gelegenheid van het vijfentwintigjarig bestaan der Amsterdamsche Conferentiën treffend gebleken. De talrijke liefdewerken, welke in de hoofdstad door de Vereeniging zijn begonnen en tot bloei gebragt: de zondagschool, de gewone scholen voor verschillende standen der maatschappij, het patronaat der scholieren, de kinderfeesten, de spijskokerij voor de armen, het huisbezoek en velerlei andere goede werken zijn door de dagbladen met de toelichtende cijfers vermeld; schijnbaar koude en dorre opgaven, maar in werkelijkheid herinneringen aan ontelbare levende werken van vurige naastenliefde; getallen, die door den engel in het boek des levens zijn opgeteekend. Voorzeker, hier is ten volle het woord van den H. Gregorius den Groote bewaarheid: „De ware „liefde werkt groote dingen."

Doch in de werkende liefde tot den ongelukkige staat Amsterdam niet alleen.

Al wie elders in ons vaderland den arbeid der Conferentiën met eenige aandacht gadesloeg, wie de grootsche en bloeijende stichtingen kent, in zulk een aanzienlijk getal door haar in het

1) Vrij bewerkt naar het Duitsch van Alban Stolz door Th. H. v. V. Amsterdam, C. L. van Langenhuysen. 1873.

leven geroepen, hij heeft het zeker menigmaal bij zich zelven gezegd: Groot is het werk, dat hier gedaan wordt.

Weinig meer dan vijfentwintig jaren zijn er sedert de oprigting der Vereeniging in Nederland voorbijgegaan; dat zij zich hier in dit betrekkelijk kort tijdsverloop op zoo vele plaatsen krachtig heeft kunnen vestigen, strekt der rustelooze inspanning van hare bestuurders en leden, maar ook der geestelijkheid en den geloovigen in 't algemeen tot eene onvergankelijke eer.

De geschiedenis onzer Vincentius-Vereeniging is eene heerlijke getuigenis voor den ijver der Katholieken om het groote gebod der Christelijke naastenliefde te vervullen, en wanneer de verblinde of kwaadaardige dweepzucht ons de beschuldiging naar het hoofd werpt, alsof wij wel kerken bouwen en versieren, maar de stem der noodlijdenden niet hooren, of hun slechts luttel ondersteuning schenken, dan is de in hare soort eenige Vincentius-Vereeniging, zooals ieder onbevangen oog haar in ons vaderland ziet werken, een afdoende wederlegging dier volstrekt ongegronde aantijging. Zij is het, die de Kerk zelfs voor het oog van felle bestrijders met een liefelijken glans tooit, en schreef de Heer Pierson eens, dat de Roomsche Kerk nu „niet veel meer is dan eene vereeniging van „den H. Vincentius in 't groot", hij had onmiddellijk te voren den zin aangegeven, dien hij aan deze woorden zou hechten, en gezegd: „De roomsche kerk zou in onzen tijd als eene hals-„starrige oude vrouw geheel ter zijde moeten gezet worden, „was zij niet even vruchtbaar gebleven als voorheen in liefde „jegens armen en kranken. Dit is hare onvergankelijke jeugd." [1])

1) De Heer A. Pierson schreef dit in 1867; de aangehaalde woorden lazen we in zijn *Rigting en Leven*. Wat daarin ook grieve, het deed ons goed, dat hij onbevooroordeeld genoeg was om de kroon te zien der naastenliefde, het voorname kenmerk der leerlingen van Christus, waar de Katholieke Kerk op mag groot gaan. Uit de meesterlijke artikelen van den Heer des Amorie van der Hoeven (*De Wachter* 1872, IIe Deel p. 233 en 327 vv.) maken we gaarne op, dat de Heer Pierson over enkele uitdrukkingen welke hij, bepaald in *Rigting en Leven*, over de Katholieke Kerk gebruikte, thans berouw gevoelen zal.

Wij wenschen der Vincentius-Vereeniging de meest mogelijke uitbreiding en de ruimste ondersteuning toe. Hierom verheugen we ons over de verschijning eener goede brochure, die bestemd is om de Vereeniging buiten haren kring en vooral op de plaatsen, waar zij zich nog geen werkkring heeft geopend, „meer bekend te maken, en zoo doende haar steeds „meerdere deelneming te verschaffen."

Er bestaan twee geschriften van Alban Stolz over de Vincentius-Vereeniging. De Heer Th. H. v. V. heeft die met eenige bijvoegingen van zijne hand tot een goed geheel bijeengebragt; de inrigting en werkzaamheid der Vereeniging worden beschreven in een eenvoudigen stijl, maar het is een verheven en aangrijpende eenvoudigheid; op eene wijze, alleen eigen aan Alban Stolz, wordt de lezer aangespoord om, hetzij door bijdragen, hetzij door het deelnemen aan het lidmaatschap, hetzij door het oprigten van nieuwe Conferentiën, de Vereeniging te steunen en uit te breiden. De beknoptheid van 't geschrift, de heldere voorstelling, de praktische wenken en de warme toon van echt Christelijke naastenliefde, die deze bladzijden bezielt, maken het zeer geschikt om door de eerwaarde geestelijkheid aan diegenen hunner gemeentenaren ter lezing gegeven te worden, die der Vereeniging eene ijverige medewerking zouden schenken, als zij met haar doel en inrigting beter bekend waren.

Het is waar, we zouden een enkel vlekje, dat deze anders ook om den vorm prijzenswaardige bewerking ontsiert, kunnen aanwijzen; maar we verwachten een spoedige verbreiding van dit hoogst doelmatig geschrift, en zoo zal, hopen we, de bewerker weldra in de gelegenheid zijn om de kleine feilen te verbeteren.

We vereenigen ons volkomen met den wensch van Alban Stolz in zijne Narede aan de geestelijken: „De God „van alle goed en barmhartigheid schenke zijnen zegen aan „deze uitnoodiging en opwekking, opdat zij allereerst bij de „eerwaarde geestelijkheid goeden ingang vinden en van hen „overgebracht worden op vele christelijk gezinde jongelingen en

„mannen ter aankweeking van een frisch en krachtig Chris-„tendom, dat vruchtbaar is in tallooze goede werken!"

H. J. J. PRENGER.

Stichtelijke lectuur voor de maand Junij.

Onze stichtelijke lectuur is in den loop van het voorgaande jaar met een werkje verrijkt, dat wij onder ieder opzigt aan priester zoowel als leek mogen aanbevelen. Het heeft tot titel: Het Goddelijk hart van Jesus in een en dertig overwegingen, voor de maanden Junij en December. Al wat de geleerde schrijver in zijn vroom hart en in zijne uitgebreide Schriftuurkennis vinden kon, geschikt en geeigend om ons een groot denkbeeld van Jesus' ontfermende liefde te geven en om ons op te wekken tot dankbare wederliefde, heeft hij in ruim driehonderd bladzijden bijeen verzameld. En dat die rijke inhoud onder zijne hand een degelijk en aangenaam boekje werd, dat men met groote vrucht en met het hoogst genoegen ter hand neemt, zal wel een ieder beseffen, die weet dat het vervaardigd werd door den Zeer Eerwaarden Heer J. G. H. C. Essink, — vervaardigd werd door den man, die bij herhaling bewees, in hoe hooge mate hij de groote kunst verstaat, om de verhevenste, de meest praktische onderwerpen in klare, gemoedelijke, zalvende taal te behandelen.

BROERE'S CONSTANTIJN.

EERSTE ZANG.

Ik zing den oorlogstogt, waardoor een vrome held
Gods lang vervolgde Kerk in vrijheid heeft gesteld.
Niet 's vijands list alleen, of strijdb're legerscharen
Beproefden zijnen moed; neen, grootere gevaren
Deed hem de onzigtb're magt van Satan ondergaan:
Verschriklijk was hij uit zijn helkolk opgestaan,
En zocht het oog des helds voor Christus' licht te dekken;
Maar 't eeuwig raadsbesluit moest eind'lijk zich voltrekken;
God schonk zijn hart geloof, God zegende zijn zwaard,
En 't heilig kruis beklom met hem den troon der aard'.

Daal neder, Heil'ge Geest! op uwe duivepennen
En werp de stralen uit, die 't sterflijk brein doen kennen
Alwat uwe almagt wrochtte in Christus' droeve Kerk;
Hun beider liefde was uw eeuwig wonderwerk:
Gij deedt die kuische bruid in ketens voor Hem gloeijen,
En gaaft het middel op ter slaking van haar boeijen.
Maar eens trad een profeet uw ouden tempel in,

't Was Amos' zoon, hij bad: — toen zijn verrukte zin
Ook Gods geheim ontwaart; zijn tong, zijn lippen beven,
En spraakloos staat hij daar van al uw glans omgeven.
Zoo niet, zoo niet, o God! die aanblik sloeg veeleer
Mij levenloos ter aard'; zend eerst uw engel neêr,
Om met een enk'le vonk mij 't spraaktuig aan te stippen,
En taal als vloeijend vuur zal stroomen van mijn lippen.

Niet ver van Rome, waar de zeegolf sterker brandt
En driftig ronddraait om een uithoek van het strand,
Daar ligt een zwart moeras. Alsof de hel haar kaken
Hier opende, om haar gif en zwavel uit te braken:
Zoo naar een pestwalm stijgt er telkens uit omhoog;
Daar was 't, dat Satan vaak met duizend geesten vloog
En omzweefde in den damp en rust zocht op de wateren.
De tooverkoningin, Circé, die de Sarmateren
Nabij dien oever op een eiland eens ontvlood,
Zij wist wat schrikb're geest in deze lucht gebood,
En deed tot waar de wind op Thule's verre stranden
Ooit scheepling bragt, de faam van hare magt belanden,
Tot de Almagt, afgetergd, in de opgestoken zee
En eiland en geboomt op eens verzwelgen deê.
Het aardrijk lag in nacht en diepen slaap bedolven,
Toen zich die poel bewoog en uit de onreine golven
De vorst der hel verrees en steigerde in de lucht.
De zee schoot woest terug door 't waaijen van zijn vlugt;
Zij scheen ontroerd het diep des afgronds in te dringen,
Ja starren van heur baan verbleekend weg te springen.

Als de Etna donderend zijn kolk ontbranden doet,
Verrijst een rookkolom op vuur en zwavelgloed,
Slaat tegen 't firmament en waggelt in de wolken
En wekt het noodgeschrei der omgelegen volken;
Zoo schrikbaar hing de geest in d' open hemelboog,
Daar vlam en bliksemlicht hem om de voeten vloog. [1])
Hij wendde 't somber oog naar Rome's booge daken; [2])
„ O Stad!" zucht hij, „ die ik me op aard' ten troon mogt maken,
„ Hoe schoon zit ge op een zee van wereldvolk'ren neêr!
„ U schonk ik 't koningsgoud en purper; de offereer,
„ Die 'k d'Eeuwige betwist, heb ik aan u doen geven;
„ Mijn dochter! mijn boelin! heeft ooit mijn zorglijk streven
„ Voor 't oude Babylon deez' liefde geêvenaard:
„ U schonk der wolven speen van jongs der wolven aard;
„ U toog ik op met bloed en tranen aller volken,
„ En alle lusten, die mijne onderaardsche kolken

---

1) Hier volgde deze nadere inroeping, welke later door den dichter geschrapt is·

Nu sta mij bij, o God! dien 'k in mijn zang dorst eeren:
Uw lichte waarheidsstraal doorsnelt niet slechts de sferen
Des hemels en vergunt ons kennis op deze aard';
Hij is 't, die in uw wraak door 's afgronds duister vaart,
Den duivel in het hart, er dood verspreidt voor leven,
En hem in 't diepst der hel gelooven doet en beven;
Gij weet wat omging in zijn lasterlijk gemoed:
Meld het den zanger, die U biddend hulde doet.

2) Achter dit vers staat deze overgang aangegeven. „ en ziet de Christenen „ gaan; nooit had hij er zooveel gezien, het scheen dat een buitengewone ".

" Verborgen, dartelden ontbloot in uwen wal
" En schonken u haar wijn bij weeld'rig pijpgeschal.
" Ik zelf, heb ik niet vaak mijn duister rijk verlaten
" En 't razend feest der hel gevierd in uwe straten?
" En thans, o Rome! welk een maar komt mij ter oor?
" Wat faam klinkt uit uw muur mijn diepen afgrond door?
" Gij zult mijn altaars, gij mijn tempels nederstooten?
" De Christenen, wier bloed, drie eeuwen lang vergoten,
" Uw gronden overstroomt, zij zullen mij ten spot
" U bukken doen in 't stof voor hun gekruisten God?
" Reeds, zegt men, is het heer eens redders opgetogen,
" Die 't Christendom, zoo lang in ketens neêrgebogen,
" De vrijheid schenken zal en 't heffen op dien troon
" Waarvan hun aller dood der wereld werd geboôn.
" Wat doet hen aan deez' grond als heilig noodlot kleven;
" Wat nieuwe vloek van God heeft allen aangedreven,
" Den zetel hier te slaan dier leer die hem belijdt,
" Als waart ge aan hem, o Rome! aan mij niet toegewijd?
" Zoo heerschte ik eens in 't rijk der oude Kananieten,
" Deed van hun eigen bloed mijn ijz'ren altaar vlieten,
" En der bazuinen klank ging opwaarts met den brand
" En borg mij 't kermen niet der stervende offerand.
" Dan 't vloekbaar Israël, ook opgegroeid in rampen,
" Kwam nader en behield er de overhand in 't kampen,
" Hiew hoogte en lustbosch om en vestigde op dien grond
" Den tempel, die alleen ter mijner eer niet stond.
" Wat wilt gij, hemelgod! me ook hier voor u doen zwichten,

„En in dit Kanaân u een nieuw Jerus'lem stichten?"
Hier hield hij stil!... ah! die gedachte baart hem schrik:
Zijn diepe geest doorziet in 't eigen oogenblik
Alwat zij in zich vat aan kansen en gevaren,
En geen Charybdis voert met tuimelende baren
De kiel zoo woedend 't diep van haren afgrond in,
Als Satan ze aangrijpt en haar wentelt door zijn zin.
„Hoe!" vraagt hij zich nog eens, „zal hier mijn grootheid
(zwichten?
„Zal God zich in dit oord een nieuw Jerus'lem stichten?
„Neen, neen, de list der hel wijkt voor zijn wijsheid niet;
„Te zigtbaar is het plan: de stad, wier rijksgebied
„Heel 't aardrijk in zich sloot, moet voortaan zijn bevelen
„Verstaan en volgen doen aan alle werelddeelen.
„En wie aanbidt mij, wie vreest mijne grootheid meer,
„Zoo Rome hem erkent voor haren opperheer? —
„Maar nimmer wordt de strijd om 's menschen dood of leven,
„Bij 's werelds wieg aanvaard, door Satan opgegeven; —
„Zie neêr, Almagtige! dat Sion, dat uw hand
„Gesticht had en volbouwd, ligt neêrgestort in 't zand;
„'t Onvruchtbaar zout, gestrooid in haar beploegde gronden,
„Blijft aan haar zwervend kroost uw eigen vloek verkonden.
„Zoo, eer dat Rome u eert en mijne dienst verlaat,
„Zoo zal 't geweld des krijgs, van tweedragt en van haat,
„Uitbreken in haar wal, er schrik en dood verspreiden,
„Mijn eigen hellebrand langs dak en tempel weiden,
„Ik zweven in de vlam, die mijne wraak voldoe,

„En waaijen u den smook van hare puinen toe."

Hij zwijgt — zijn plan staat vast, en ijlings in de winden
Geeft hij zich op en gaat de trouwe geesten vinden,
Die 't wank'lend Godendom in ieder luchtgewest
Beschermen en het kwaad als ongeziene pest
Verspreiden om zich heen door helsche list en logen.

Wat nu, wat gaat er om op aarde en in den hoogen?
Wat klimt er in de lucht met ak'lig weegeklag?
Wat wekt den herder op, die diep te slapen lag,
En zucht, en gaat voorbij, en laat zich niet meer hooren?
Wat nachtwind komt de rust van 't stille woud verstoren,
Dat zijn geboomt beweegt en, op een oogenblik,
Zijn blad'ren sidd'ren doet, als waar het van een schrik?
De scheepling ook ontroert en vraagt die met hem waken,
Of niets op 't zeildoek klapte en zijnen mast deed kraken?
Het is de geestendrom, die allen zaâmgevlugt,
Vergad'ren om hun hoofd en zwermen in de lucht.
Vergeefs vraagt men hun raad in Ammons heete zanden:
Zij vloden 't weeld'rig Oost en Daphne's lustwaranden,
En 't oud Canopus en des Xanthus' gouden stroom;
Geen helwind schudt voortaan Dodona's eikenboom;
Zelfs Delphos' priesteres, den drievoet opgestegen,
Zit op der volk'ren vraag en zwijgend en verlegen.
Naar Rome joegen zij, naar Rome's trotschen wal
Riep Satan allen zaâm; dáár wordt het lotgeval
Der wereld slechts beslist en kan hun magt iets baten;

Daar woelen ze op zijn wil door tempelen en straten,
En spreiden onder 't volk ontsteltenis en schrik.
Hij zelf, hij snelt van daar op 't eigen oogenblik,
Gelijk een stormwind, voort; hij wil dat leger tellen,
Hij wil dien strijder, die ter redding aan komt snellen,
Beschouwen met zijn oog, en zien, door wat beleid
Hij 't plan verijd'len kan dier Christen dapperheid. —
Heel Rome midd'lerwijl gewaagt van wonderwerken,
Waarmede 't geestendom het bijgeloof kwam sterken
En wraak vroeg op een volk, dat hunne dienst vergat.
Men hoort, hoe Mavors' beeld zijn lans bewogen had,
Hoe Vesta's heilig vuur reeds ophield van te branden,
Hoe dreigend stemgeluid klonk langs de tempelwanden,
Ja de Geluksgodin in 't haar geheiligd koor,
Waar niemand nadertrad, dien nacht haar kroon verloor;
In 't eind, dat monsters, uit het moederlijf gebroken,
Geboren waren, en een runder had gesproken; —
En aanstonds klonk de maar: „Dat 's Keizers legermagt
„Gejaagd was op de vlugt, verstrooid en omgebragt;
„Dat dapp're Constantijn welhaast op Rome's wallen
„Met eenen oorlogsstroom van volk'ren aan zou vallen,
„En al de pracht helaas! dier hoofdstad van heel de aard'
„Ten prooi verstrekken aan de horden, die zijn zwaard
„Uit 't barre Scythië ten oorlog op kon jagen."
Dra wist men zelfs den tijd en het getal van dagen
Waarna zijn krijgsstandaard zou voor de poorten staan.
„Dit was gewis voor 't minst, en niemand kon 't ontgaan,

„Dat de ijselijkste ramp, waarvan ooit tijd deed hooren,
„Door 't gramme Godendom aan Rome was beschoren."
Maar hoe, hoe steeg de schrik, wanneer de duiv'lenvlugt
De wolken van alom opeenjoeg in de lucht.
Een droeve duisternis kwam dreigend nederzijgen,
De vrees drukte op het hart, de volkshoop stond te zwijgen,
Totdat een bliksemschicht met ak'lig blaauwen dag
Het Kapitool omvliegt, gevolgd van donderslag,
Die als op rad'ren kraakt en hobb'lend door de wolken,
Den afgrond inkomt en blijft romm'len in zijn kolken.
Toen ging de kreet omhoog van Rome's burgerschaar:
„Onsterfelijke Goôn!" zoo roept men, „ach bewaar,
„Bewaar deez' stad, dit volk, uw eigen tempelwanden."
Men strekt naar 't Kapitool de omhoog geheven handen
En bidt van Jupiter, van Juno en Minerf,
Van elk der Schutsgoôn, die oud-Rome's heilig erf
Beschermen, om van daar den rampspoed af te weren.
De schrik schijnt aller hart en zinnen te overheeren,
En als een spook te gaan door elke wijk en straat,
Waar alles voor verstijft en zonder leven staat.
Geen nijv're werkman wil den kooper meer gerijven,
Vermaak en lust houdt op en staakt zijn wanbedrijven;
De baatzucht zelf, die vaak naar 's anders leed verlangt,
Sluit thans heur woekerbank, door eigen vrees geprangd.
Als toen, in worsteling om de oppermagt der aarde,
Eens Rome haren val als naderend aanstaarde,
Italje stond in vlam, en druipend van den moord

Der legers, Hannibal kwam rennen voor de poort:
Zoo was de schrik, die, als ten hemel uitgevallen,
Op eens de stilte bragt in haar luidruchte wallen.

Wie slechts, wie siddert niet voor 't albedreigend leed
En draagt het hoofd zoo hoog, terwijl hij voorwaarts treedt?
Zijn list en loosheid staan in 't draaijend oog te lezen,
Dat fonkelt bij den lach van zijn vermagerd wezen;
Alsof op zijnen wil 't verschriklijk luchtgeweld
De wraak van 't Godendom aan Rome had voorspeld:
Zoo staat hij telkens stil en ziet hij op naar boven... [1])

't Was Grieksche Androgeon, die zich des Keizers gunst

---

1) Dit vers is zonder wederrijm gebleven, toen de dichter later de volgende dertien verzen heeft doorgehaald:

Gij waart het, booswicht! gij, die 't leven deedt ontrooven
Aan Christ'nen zonder tal, wiens rustelooze haat
Hen opzocht dag en nacht, die met verrukt gelaat
In foltering en vuur uwe offers zaagt bezwijken,
Een wreeden gier gelijk, die rondkrijscht om de lijken,
Hun ingewand doorwroet en steig'rend naar het zwerk,
Nog regens slaat van bloed uit klapperende vlerk.
Ach hunne liefde alleen ging zijnen haat te boven;
Hun jammerdood was stof om Gods genâ te loven,
En stervend, sprak hun mond op u den vloek niet uit,
Dien vloek!... maar neen, ook u bevlekk' hij niet, mijn luit!
Wil zijne daden slechts in uwen zang vermelden,
En laat het Gode alleen, haar boosheid te vergelden.

Verwierf door eene faam van schrikb're tooverkunst,
En 't domme bijgeloof des dwing'lands kon bewegen
Naar de inspraak die hij zelf had van de hel gekregen,
Van groote Hecaté, die over aarde en lucht
En zwarten afgrond heerscht, wie Griek en Romer ducht,
Het Oost Astarte noemt, waar zij in gruwb're nachten
Door wellust wordt geëerd en ijs'lijk menschenslagten.
Van haar was hij de tolk en opperofferaar;
Men zegt, in zulk een nacht, toen hij met vreemd misbaar
Alleen zijn offer bragt en lag ter aard gebogen,
Kwam Satan in de vlam zich toonen voor zijne oogen;
Verbond hem aan zijn dienst met ijzingwekkende' eed
En meldde hem wat nog op aard' geen sterv'ling weet. [1])
Hij wist, hij wist te wél, wat dit schrikbarend woelen

---

1) Hierachter zijn deze twaalf verzen doorgeschrapt:

Naauw ziet het volk hem gaan, de kalmte van zijn trekken,
Dat oog, dat eerder vreugd dan zielsangst laat ontdekken,
Die houding, die zoo fier 't gevaar te tarten schijnt,
Of smoort zijn klagt en voelt, dat al zijn vrees verdwijnt.
Men staart, men wijst hem na en fluistert op zijn schreden:
„Het is Androgeon!... wat toch, wat mag de reden
„Van zijn verschijning zijn? Nooit heeft een sterveling
„De gunst gesmaakt, die hij van 't Godendom ontving;
„Hun wil en raadsbesluit ligt voor zijn blikken open:
„O niet vergeefs doet hij ons op hun goedheid hopen."
Zoo sprak men, en helaas! het was geen ijd'le waan,
Dien bij 't beangst gemeen zijn koenheid deed ontstaan.

Der geesten in de stad der Cesars moest bedoelen:
Hun plan was hem bekend, en op hun wil alleen,
Spoedt hij zich naar 't verblijf van Rome's dwing'land heen.

Reeds was Maxentius op 't schroomlijk hemelteeken
In 't diepst van zijn paleis aan aller oog ontweken
En zocht, zoo 't mog'lijk waar, te ontvlugten aan zich zelf.
Daar zat hij,... sloeg een oog op 't duistere gewelf
En bad zijn Godendom, hem voor hun wraak te sparen.
Geen droom zoo ak'lig komt om 't nachtlijk leger waren
Des kranken, die hem 't lijf, onmagtig uitgestrekt,
Afmartelt en met schrik hem uit zijn sluimer wekt,
Als al de beelden, de gedachten, opgerezen
In 's vorsten brein, ontsteld door 't onophoud'lijk vreezen.
Hij vloekt d'ondraagb'ren last van 's aardrijks oppermagt:
Hij waant, dat hém alleen 't verschriklijkst lot verwacht:
Hij hoort reeds 't volksgeschreeuw rondom den zegewagen,
Waarop vorst Constantijn de stad wordt ingedragen;
Hij voelt de ketens, ziet het moordzwaard boven 't hoofd
En siddert op den slag die hem van 't licht berooft.
„Waar zijn," roept hij in 't eind, „waar zijn mijn leger-
(benden?
„Nog mog'lijk is het tijd, den rampslag af te wenden,"
En voor een oogenblik ontvlamt in hem de moed.
Reeds treedt hij voort, toen hem Androgeon begroet,
Wien hij met drift omarmt en overlaadt met vragen.
„Wat tijding brengt gij mij? Is Zena's heer verslagen?

„Zal weldra Constantijn voor Rome's poorten staan?
„Spreek, priester! is 't nog tijd, den ondergang te ontgaan?"
„Vorst!" zegt Androgeon, „vrees niemand dan de Goden.
„Neen, Zena's heer is niet verslagen of gevloden,
„En Constantijn, wel ver dat hij deez' hoofdstad naakt,
„Heeft naauwlijks zich dit uur ten oorlog opgemaakt.
„Der Christ'nen list alleen heeft in deez' logenvonden
„Met 's hemels wonderkracht het lot des krijgs verbonden,
„Het volk den moed ontroofd en u, mijn vorst! misleid."
Maxentius bekomt van zijn verslagenheid
Voor dat herhaald berigt, zit in een zetel neder
En vraagt met kalmer drift zijn trouwen gunst'ling weder,
Wat onheil 't Godendom hem dan heeft aangeduid.
„Nog", zegt hij, „hoort mijn oor dat donderend geluid;
„Nog schroom ik op te zien naar 's hemels duist're bogen."
Hier schoot een straal van vreugd op eens uit 's priesters oogen.
Als van een tijgerdier, dat zijne prooi beloert
En d' adem inhoudt waar hij 't aardrijk meê ontroert:
Zoo was zijn valsch gelaat, zijn uitgespannen trekken,
Toen met naauw hoorb're stem hij 't helsch geheim ontdekken
En de oorzaak melden ging van zooveel wonderheên.
De Christ'nen gold het en hun ondergang alleen:
Hun snoode lastering had 't Godendom verbolgen;
Hen zou, waar ook gevlugt, geregte wraak vervolgen,
Doch 't eerst op Rome's kroost de donder nederslaan,
Die 't heiligschennend volk van de aard' moest doen vergaan.
„'t Is Rome," sprak hij, „'t is de hoofdstad dezer aarde,

„ Die alle volkeren als om haar troon vergaarde,
„ Wier deugd het lot bepaalt van Goôn en sterveling.
„ Van daar bestiert Jupijn des werelds wisselkring;
„ De keten, waar hij land en zeeën aan blijft dragen,
„ Is aan dit heilig erf voor immer vastgeslagen,
„ En nooit, neen nooit geraakt het Christendom ten val,
„ Zoo 't vonnis van hun dood niet uitgaat van deez' wal.
„ Ken, Keizer! dan de taak aan u alleen gegeven:
„ Weer, weer het onheil af, waarvoor wij allen beven;
„ Verdelg het vloekgespan, dat Rome's muur omsluit,
„ En blusch in Christen bloed des hemels wraakvuur uit."
Lang zweeg Maxentius op 's priesters vurig spreken,
Zijn angst voor Constantijn was nog niet gansch geweken;
Niet wetend in het eind, wat hij gelooven moet,
Zegt hij: „'t Is wonderbaar wat gij mij hooren doet:
„ Ik heb niet Constantijn, ik heb de Goôn te vreezen;
„ Heb ik voor hun altaar mijn ijver niet bewezen?
„ De Christ'nen niet vervolgd, en staat het in mijn magt,
„ Te doen wat eeuwen tijds door niemand is volbragt?" —
„ Mijn vorst!" hervat met drift Androgeon, „ wat vragen?
„ Wat vreest gij? en waarom de Goden aan te klagen?
„ 't Is om uw ijver zelf, met gunst van hen aanschouwd,
„ Dat u en u alleen hun wraak wordt toebetrouwd.
„ Gij weet, dat Constantijn reeds lang hun dienst verzaakte,
„ Zijn eigen list, welligt, ook hier dit kenbaar maakte,
„ De Christenen althans in hem den redder zien,
„ Die weldra voor zijn naam uw krijgsmagt zal doen vliên,

„ Hen uit hun boei ontslaan en al hun rampen wreken.
„ Naauw hadt gij tegen hem uw legers op doen breken,
„ Of 't Christendom verhief den ingetrapten kop
„ Verdubbeld en vermeerd aan alle kanten op.
„ Op eens deed van alom een nieuwe stem zich hooren,
„ Als brak een pestvuur uit, werd kwaad uit kwaad geboren,
„ En heel die reuzenteelt, die Jovis bliksemschicht
„ In 't hart der aarde smeet verbrijzeld en ontwricht,
„ Heeft zulk een lastertaal den mond niet uitgeslagen,
„ Als waarvan dag aan dag thans Rome's muren wagen.
„ Zoo dan het Godendom zich eensklaps hooren laat,
„ Wien meent gij dat het geldt, wien spelt hun donder kwaad?
„ Aan u, wiens vrome zorg zij voor hun eer zien waken?
„ Wordt u een oorlogsramp waarnaar de Christ'nen haken,
„ Hun zegepraal vermeld en die van Constantijn?
„ Of zouden 't niet veeleer diezelfde Christ'nen zijn,
„ Om welker euvelmoed, niet langer te verdragen,
„ Jupijn zich ons vertoonde op zijnen bliksemwagen,
„ Gereed, met u dien krijg te aanvaarden, die in 't bloed
„ Dier lasteraars begin en einde nemen moet?"
Te wensch'lijk klonk die taal den dwingeland in de ooren;
Slechts op zich zelf bedacht, kon hij die wraak niet hooren,
Of zag ze in zijn gemoed reeds als beslissend aan.
„ Zal ik dan", vroeg hij weêr, „ en Constantijn verslaan
„ En 't vloekbaar Christen rot uit Rome's muur verdrijven?"
„ Ik zweer het, Keizer! gij, gij zult verwinnaar blijven;
„ Gij zijt de Alcides, die den Opperste der Goôn

„Zult wreken van zijn smaad, zult staven op zijn troon!"
Zoo roept de priester uit, de hand omhoog geheven,
Of de inspraak van een God hem thans had aangedreven,
En de ijd'le dwingeland, bezwijkend voor zijn list,
Geeft toe, het is bepaald, der Christ'nen dood beslist.

Ras brengt de faam het uit: haar onverpoosd gefluister,
Een windgeblaas gelijk, dat bij het vallend duister
De zeeën opzet in het stormig jaargetij,
Voert het bevreesd gemeen tot woede en razernij.
„Wraak op de Christ'nen! wraak!" klinkt het door Rome (henen;
Men ziet alom het volk zich hoopsgewijs vereenen,
Of snellen naar 't paleis van vorst Maxentius.
Daarheen begeeft zich 't eerst de snoode Proculus,
Die van zijn wreedheid eens het Oosten deed gewagen;
Daarheen ook Symmachus, die, in zijn grijze dagen,
Nog d' erfelijken haat op 's Heeren dienaars voedt;
En Maximus, nog klam van hun onschuldig bloed,
En jonge Memmius, die, door 't onbandig leven,
Den ed'len naam onteert, hem naar zijn stam gegeven;
En Fortunatus en straks, met Volusiaan,
Alwie aan 't hoofdbestier van stad en leger staan.
Hun ijver schijnt den vorst met woede te bezielen;
Ras wordt een plan beraamd van moorden en vernielen;
Een nieuw bevel gaat uit, en de afgrond die het hoort,
Herhaalt en galmt den kreet door al zijn holen voort.

O ramp! o doodsgeweld! o gruwb're folteringen!
Die toen voor 's Heeren naam de Christ'nen ondergingen;
't Barbaarsche heidendom steeg nimmer tot dien trap
Van woede en spoorloosheid; met helsche dronkenschap
Bevangen, door het bloed der heiligen te zwelgen,
Hield Rome geene maat in 't moorden en verdelgen.
De geest des afgronds zelf sloeg boven haar zijn vlugt
Toen uit in zegepraal, blies schuif'lend uit de lucht
En vuur en vlammen aan, en zag met gierenblikken
Al de offers van zijn haat in dezen brand verstikken.
Wie noemt hun aantal op? Noch kinderlijke jeugd
Noch grijzende ouderdom, noch maagdelijke deugd
Vermogt het hart van beul of bloedraad te bewegen.
Ginds streed een Fulvia, op roostend vuur gelegen,
En toonde 's hemels kracht in hare teederheid.
Hier werd Camillus weêr den kerker uitgeleid,
Bleef, aan zijn woord getrouw, zijn God getuig'nis geven
En liet in foltering het al te jeugdig leven.
Daar viel het grijze hoofd van Narses voor het zwaard;
Vergeefs had vuur en vlam zijn heilig lijf gespaard,
Vergeefs was het ontzien door de aangetergde leeuwen,
Zoo wreed niet als het volk dat om zijn dood bleef schreeuwen,
En niet eer rustte dan na 't aanzien van zijn dood.
Gij ook, gij Cynthia! gingt met uw echtgenoot
De houtmijt op; gij hadt, wat min u mogt ontvonken,
Aan uw Alcestus nog geen dierb're spruit geschonken,
Maar, ed'ler liefdeblijk, gij hem tot God bekeerd;

Hoe had die liefde sinds u beider hart verteerd!
Ach in het uur des doods, nog was zij even teeder
En badt gij voor elkaâr: God zond zijn engel neder,
Om te gelijk hun ziel te ontbinden uit het stof
En zamen voeren ze op naar 't lichtend hemelhof.
Vaak scheen de wreedheid vuur noch tijgers te vertrouwen,
Greep zelf hare offers aan en sloeg met looden touwen,
Met ijz'ren kammen, God! in teed're maagdenborst.
Ach! ach! niet kenbaar meer, met walg'lijk slijk bemorst,
En door der paarden kracht verscheurd, vaneengereten,
Werd Rullus' heilig lijk den bloedkuil ingesmeten.
Soms scheen het of de haat, van bloed en tranen zat,
Voor Christen deugd alleen verachting over had;
Dan was het nog te veel, hun ligchaam te verscheuren,
En zag de Tibervloed ze langs zijne oevers sleuren,
En schonk ze een zachter dood te midden van zijn wed.
Soms stierf de martelaar alleen, bij stil gebed,
In 't dampig kerkerhol, of als een prooi der dieren;
Zoo, zoo stierf Mastor, die geen offerfeest woû vieren,
Hij arme slaaf, weleer aan d' Afrikaanschen grond
Ontvoerd en onbewust uit wien hij zelf ontstond;
Op eens deed Gods genâ in hem 't geloof ontvonken
En straks werd hij 't gediert veracht'lijk weggeschonken.
Daar stierf hij, niet gezien dan door het oog van God;
Ach geen der Christ'nen zelfs bleek zijn verschriklijk lot,
En schoon reeds 't duister viel en geen gevaar deed vreezen,
Kwam niemand hunner aan om zijn gebeent te lezen.

Dan wat al jamm'ren ook, wat gruw'len die geen tong
Kan melden, aarde en hel op 's Heeren volk begong,
Het bleef 't onsterffijk zaad, het was niet uit te rukken;
Het wies nog hooger op door lijden en verdrukken.
Naauw viel een martelaar, of and'ren, and'ren weêr
Verrezen in zijn plaats en wreekten 's hemels eer.
De regter, toegesneld om 't vonnis uit te spreken,
Riep zich voor Christen uit; de beul die hen doorsteken,
Hen folt'ren moest, hij viel den martelaar te voet
En stortte God ter eer weldra zijn eigen bloed.
Ja zij, vervolgers, zij, wier haat nog kort te voren
Een werelooze schaar den dood had toegezworen,
Ze erkenden Godes kracht door radelooze spijt
En stonden moed'loos stil in d' onvoldongen strijd.
's Volks blinde woede zelf scheen eind'lijk te bedaren:
't Was moê, 't was afgemat, 't begon in 't rond te staren
En vroeg: of 't Godendom niet welhaast was voldaan?
Ook zulk een stilte heerscht na 't buld'ren van d' orkaan;
Het aardrijk hijgt, en 't schijnt alsof des hemels krachten,
Nog dreigend, van elkaâr den eersten aanval wachten.

Maar 'tzij dat Satan weêr met nieuwen hellegloed
Den Keizer had ontvlamd, om 't wankelbaar gemoed
Te sterken en gestaâg zijn traagheid voort te zweepen;
'tZij door de woede zelf, die hem had aangegrepen,
De schok was toegebragt, die aller driften spel
Op eens ontwaken deed in 't loome zielsgestel:

Maxentius begon een snoodheid te vertoonen,
Die geen misleiding meer, geen dweepzucht kon verschoonen,
Die nieuwe rampen baarde en, waar 't in menschenmagt.
't Verfoeilijk plan der hel voorzeker had volbragt. —
Hij reed op 't middaguur naar zijne lustwaranden,
Met keizerlijken schat door duizend arbeidshanden
Voor weeld'rig landvermaak in Rome zelf gesticht.
Verward reeds zweefde 't beeld dier vreugd voor zijn gezigt
En was in hem die lust, die woeste luim gerezen,
Vaak in een dwing'land meer dan gramschap zelf te vreezen.
Dra naakte hij de straat, nog heilig door dien eed,
Die Romer en Sabijn eenmaal verbroed'ren deed.
Hier door 't gewoel des volks, dat als Euripus' baren
Zich eenen doortogt zoekt en af en aan komt varen,
Werd 's Keizers prachtig span in zijne vaart gestuit;
Gedurig sloeg hij 't oog rondom den wagen uit,
En wist op niemand toch zijn ongeduld te wreken,
En voelde nog te meer zijn grimmigheid ontsteken.
Maar hoe verstijfde op eens die oogslag, hoe verschoot
De kleur op zijne kaak, daar hij den mond ontsloot
Tot spreken, doch het woord liet sterven op zijn lippen,
En van verwondering een zucht slechts deed ontglippen.
Hij zag, hij zag een vrouw met hemelschoon gelaat,
Die, door 't gedrang verrast, nabij zijn wagen staat;
Naar hem wendt zij zich om, zijn blik ontmoet haar blikken.
Hetzij die oploop zelf haar thans had doen verschrikken,
'tZij innig boezemleed zich op 't gelaat verspreidt:

Haar trekken overzweeft een zachte treurigheid,
Maar 't kan de zuiverheid van haren blos niet krenken,
Het dooft de stralen niet die ze uitschiet met haar wenken.
Zoo blinkt door luchten damp de schoone dageraad;
Zoo, hoe de lentestorm ook op haar nederslaat,
Haar op den stengel buigt, en heur te teed're bladen
Doet sluiten, met den drop der regenvlaag beladen,
Nog is de veldroos schoon, en half-uiteengespreid,
Staat zij met minder trots en meer bevalligheid.
Nu scheen te spoedig nog zijn wagen heen te varen,
En niet voordat zijn oog haar niet meer na kan staren,
Vraagt hij Androgeon, die aan zijn zijde reed:
„Zeg mij, wie was die vrouw in dat eenvoudig kleed?"
„Wis meent gij Flavia," is 't antwoord, „die 'k omgeven
„Van 't zamendringend volk, met moeite voort zag streven.
„Gelijk een schucht're duif in 's jagers net verward,
„Zoo zag zij om zich heen; beminlijk is heur hart
„En keizerlijk de stam waaruit zij is gesproten.
„Haar egâ, die wel eens uw gunsten heeft genoten,
„En vaak aan 't hof verscheen, is zeker u bekend:
„'t Is vrome Lucius. Van prille jeugd gewend,
„'t Onsterflijk Godendom te minnen en te vreezen,
„Wordt hij alom in Rome om zijne deugd geprezen.
„Thans treurt hij om een zoon, hem door den dood ontrukt;
„Diep gaat hij onder 't wigt van deze ramp gebukt,
„Hij wil zijn vrienden zelfs geen toegang meer verleenen
„En blijft in eenzaamheid zijn eenig kind beweenen."

Zoo kweet de gunst'ling zich en hield met spreken aan.
Dan van Maxentius werd hij niet meer verstaan.
Een snoode vlam begon den dwing'land te overheeren;
Hij zweeg, niet van dien angst, dat onbestemd begeeren,
Waar liefde meê ontwaakt, zich zelf nog onbewust,
Maar in de ontsteltenis van een ontstoken lust,
Die 't brein benevelt en zijn tint'ling schiet in de âren
Op 't schaamtelooze beeld, dat hij waant aan te staren.
Vergeefsch was ieder woord, waarmede Androgeon
Zijn geestig onderhoud gedurig weêr begon;
Vergeefsch zijn vleitaal om een glimlach te verkrijgen;
Één zucht was het, één wensch, die 's Keizers borst deed
(hijgen:
't Was Flavia, niets meer, en 't aardrijk en zijn troon
Zonk als in nev'len weg op 't denkbeeld van haar schoon.
Zoo was hij ongemerkt het lustverblijf genaderd,
Waar reeds in feestgewaad zijn hofstoet stond vergaderd.
Sabeesche wierook klom bij 't vrolijk spel der fluit,
Dat trilt en dartelt langs het groen van bosch en kruid.
Niet langer kon de vorst hier zijne drift verwinnen
En in het oproer, de verbijst'ring zijner zinnen,
Vraagt hij den priester weêr: „Wie was die Flavia?"
Op nieuw hoort hij van hem den naam van haren gâ.
„Welaan!" zoo spreekt hij toen, en staart met vlammende
(oogen
Zijn gunst'ling aan, „ik kan geen uitstel meer gedoogen·
„'k Min Flavia, zij moet, zij moet de mijne zijn;

„Ga, spoed naar Lucius; zeg hem wat liefdepijn
„Op haar gezigt alleen zijn Keizer heeft geleden.
„Beloof hem 't schitt'rendst loon, wanneer hij aan mijn beden
„Gehoor geeft... mijne magt... mijn schatten, al mijn
(gunst...."

Androgeon vertrekt, en roept zijn helsche kunst
Te hulp en overleidt, wat list hij aan zal vangen,
Om 's Keizers snooden wensch van Lucius te erlangen.

Helaas, bij al 't gevaar, dat om haar henen rees,
Gevoelde nog het hart van Flavia geen vrees.
Hoe kon haar kuisch gemoed des dwing'lands blik door-
(dringen?

Die wakende engel zelf, wien vrome stervelingen,
Als hen een ramp genaakt op de aardsche levensbaan,
In fluist'rend voorgevoel den vleugel hooren slaan,
Hij scheen, om hare rust door ak'lige gedachten
Te storen, nog een wenk des hemels af te wachten.
Zij had 't armoedig kroost eens Christens, die voor God
Zijn bloed en leven liet, in hun verschriklijk lot
Getroost, met moed bezield, met weldaân overladen,
En keerde in blijdschap weêr van deze liefdedaden,
In die verheffing, die bij ramp en wederspoed
De deugd nog loont, nog gloort in 't innigst van 't gemoed,
Als 't licht in zomernacht blijft schem'ren aan de kimmen.
Ja 't zielsgenoegen scheen van hare kaak te glimmen,
Toen zij aan haar gemaal der kind'ren dankb're vreugd

Verhaalde, 't ongeluk beschreide hunner jeugd
En bij haar tranen lachte om hun onnoozel spreken
Gij zaagt het, Lucius! gij hemelvreugde breken
Door dit geween, gij scheent te luist'ren naar heur taal,
Maar ach, aan haar alleen dacht gij bij 't droef verhaal.
„O", riep hij in het eind, „mijn Flavia! mijn gade,
„Uw deugd ten loon schonk God mij zijne heilgenade,
„Wier licht mijn oog vervulde en midden onder 't leed
„Van ongekend genot mijn boezem gloeijen deed."

Want neen, geen wanhoop had den hofkring hem onttogen:
Des Keizers gunsteling was door 't gerucht bedrogen
En Lucius reeds lang tot 't heilgeloof bekeerd.
Nooit had hij 't Godendom met kalm gemoed geëerd;
Een eeuw'ge magt te ontzien, 't oneindig goed te minnen,
Dit bleef de kreet zijns harts bij al 't gewoel der zinnen,
En beê, noch offergaaf, noch rookend runderbloed
Bevredigde dien wensch van 't morrende gemoed.
Vaak had hem Flavia met teêrheid toegesproken,
Of 't waar naar deze wond liefkozend heengestoken,
En als hij hare zij' dan zwijgende verliet,
Hem wenend afgevraagd: „Waarom gelooft gij niet?"
Doch als 't aan God behaagt te heerschen in ons harte,
Dan slaat dan brijzelt hij 't met rampen en met smarte
En woelt den grondslag om, tot uit dien onweersvloed
Een zegevierend licht ons voor hem knielen doet.
Ach 't eenig kind, dat hem zijne echtkoets had gegeven,

De hoop van zijn geslacht, het doel van al zijn streven,
Een zoon, die hem alreeds als vader minnen kon,
Hij stierf! — wat bitt're smart, wat wanhoop overwon
Het vaderlijk gemoed; verbijsterd en verslagen,
Zat Lucius alleen, zich zelven te verknagen
En wierp een starren blik zelfs naar zijn Flavia.
Maar dit, dit was het uur, het uur van Gods genâ;
Toen was het dat een leer, voor 't mensch'lijk hart geschapen,
Die in het lijden nog de reinste vreugd doet rapen,
Zich aan zijn oog vertoonde in d' eigen hemelgloed;
Toen trad zijn Flavia hem eensklaps te gemoet:
„Houd op, geliefde gâ! houd op met dus te treuren:
„Des hemels eeuwig heil liet God ons kind gebeuren.
„Dit denkbeeld is mijn troost en lenigt mijne smart;
„Zie me aan! ik ween niet meer, geloof dit moederhart:
„Hij leeft! — gezuiverd door mijn hand, voor smart beveiligd,
„Herleeft hij bij dien God, aan wien hij was geheiligd.
„Ja Lucius! zoo gij dien dierb'ren zoon bemint,
„'t Is mog'lijk dat gij hem nog eenmaal wedervindt.
„Aanbid dien God alleen, die in zijne engelrijen
„Het kind, door mij gebaard, voor eeuwig doet verblijen."
Zoo sprak ze, maar een stem, nog luider dan haar taal,
De donderende stem, die uit het niet eenmaal
Den dag te voorschijn riep, ze schalde door het duister
Zijns harten, en verspreidde er heur genadeluister;
„Sta op!" klonk zij hem toe, „sta op uit uwen nacht!"
En bragt het licht hervoort met de eigen scheppingskracht.

„'k Ben Christen!" roept hij uit, en voelt zijn boezem gloeijen
En aan zijn dorrend oog voor 't eerst een traan ontvloeijen;
Hij weende! ja hij weende in d' arm van Flavia.
O tranen van berouw, o tranen der genâ!
Wie drukt uw zoetheid uit; als dauw en morgendroppen
Uit een gekoesterde aarde op blad en bloemenknoppen:
Zoo stijgt gij uit een hart waarin de liefde gloeit,
En zaligheid ontkiemt alwaar gij nedervloeit!
Van toen scheen enkel vreugd en zielrust en vertrouwen
Te dalen om hem heen; alwat zijn oog beschouwen,
Zijn geest bedenken mogt, 't was anders dan weleer,
Slechts zijne Flavia beminde hij nog meer.
Geen bloedig schouwtooneel, geen feest of hofgespelen
Vervulden meer zijn tijd; zijn schatten uit te deelen
Aan de armoê, in hun nood zijn broeders bij te staan,
Hierin zag hij den dag en op- en ondergaan.
Hij was het, die alom de Christ'nen hield verscholen,
Hun nog verkwikking zond in duist're kerkerholen,
En als reeds hunne ziel een eeuw'ge rust genoot,
Hun heilig overschot verborg in 's aardrijks schoot.
O zaligheid, als hij van zulk een arbeid rustte,
Dien Flavia verhaalde, en haar de tranen kuste
Van het ontroerd gelaat; dan wees hij haar naar God,
Belooner van de deugd, beschikker van het lot;
En de onweerstaanb're hoop, die d' onspoed na blijft treden,
Kwam dan de toekomst weêr met heuren glans omkleeden.
Ook nu, als Lucius, door zijn gevoel verrast,

Zijn gade had omhelsd, zijn hart voor haar ontlast,
En veel nog over 't lot der Christ'nen had gesproken,
Besloot hij dus zijn taal: „Ja, 't uur is aangebroken,
„Het uur der redding slaat; hoe 't heidendom ook woedt,
„De doodstuip is 't, waarin het monster sterven moet.
„Weldra zal Constantijn, verzeld van al zijn dapperen,
„Zijn blijde zegevaan ons over 't hoofd doen wapperen,
„En ge in haar schaâuw Gods Kerk voor altijd rusten zien;
„Hoe kon zelfs deze krijg dan op Gods wil geschiên?
„Maxentius voert dien om reden noch belangen;
„Wie kent er de oorzaak toe? Door luim, door wijn
(bevangen,
„Heeft hij dien Christen vorst den oorlog aangezeid;
„En zeker zal het regt, het schranderst krijgsbeleid,
„Zal de overwinnaar van Germaan en Brit en Gallen,
„Met hem in strijd getreên, niet voor zijn slagen vallen.
„Miskennen wij geen deugd en minder nog Gods hand,
„Die zelfs de dwaasheid stiert van eenen dwingeland."
Zoo dan, zoo sprak hij weêr, en reeds als voor hare oogen
Zag Flavia voor 't kruis heel Rome neêrgebogen,
Toen hun Androgeon zijne aankomst melden laat.
„Androgeon!" zegt zij, „voorzeker niets dan kwaad
„Kan ik mij van de komst diens afgodsdienaars spellen."
Haar egâ vreest nog niet, poogt haar gerust te stellen
En peinst, en gaat in 't eind den priester te gemoet.
Dan ach, hoe kwam hij weêr! — „Spoed! dierb're gade!
(spoed!"...

Roept hij en heeft naauw tijd van 't snood bevel te spreken.
Gelijk men 't avondlicht ziet gloeijen en verbleeken,
Zoo wisselt bij de taal haars ega's 't eerbaarst rood
Zich af op haar gelaat met bleekheid van den dood.
„Ik ben," zoo jammert zij, „ik ben gereed te sneven,"
En valt op zijne borst. „Geliefde! neen, uw leven",
Hervat hij, „is het niet, dat God van u begeert.
„Te vlugten is uw pligt. Voordat de morgen keert,
„Zal ik u buiten Rome in veiligheid geleiden.
„O spoed! de Keizer blijft u aan zijn disch verbeiden.
„Androgeon vertrok! de hemel staat ons bij."
Zoo spreekt hij, wenkt meteen een trouwen slaaf ter zij',
En noodigt Flavia te volgen op zijn schreden.
Een ruw slavinnekleed dekt heure teed're leden;
Hij zelf in zijn gewaad is niet herkenbaar meer.
„Welaan, mijn Flavia! wij gaan," hervat hij weêr,
„Gods engel zal een weg voor onze schreden banen."
Zij poogt terwijl den stroom te stuiten van heur tranen,
En zegt, terwijl zijn hand haar voortleidt, „Aan uw zij,
„Mijn egâ! heeft de dood niets vreeselijks voor mij." [1])

---

1) Wij moeten hier opmerken, dat de dichter later deze twee personen, Lucius en Flavia, gewijzigd heeft, in verdere Zangen komen zij voor als nog niet gehuwd, maar voor elkaâr ten huwelijk bestemd. Ook heet Lucius daar Decius, en is reeds Christen en zoon van een Christen martelaar. Hoe Broere nu deze geheele episode van den Ien Zang had willen veranderen, kan men opmaken uit het verhaal van Sabinus, Flavia's vader, in den IVen Zang.

De Keizer midd'lerwijl was aan zijn disch gelegen,
En proefde uit louter goud alwat langs honderd wegen
Men uit Iberia, van Nijl en Colchis' strand
Zijn lust ten offer bragt en gulzig ingewand.
Vergeefs! noch Chios' wijn, noch Indus' krokuswalmen
Vervrolijkten zijn geest; vergeefs het juichend galmen
Der zang'ren en de klank van luit en citerslaan:
Één wensch vervoert hem en — die wensch wordt niet voldaan.
Maar wie beseft de woede in 's dwing'lands borst ontstoken,
Toen hij vergeefs vertoeft; toen alle schaamt' verbroken
En bode op bode was gesneld; toen het gerucht
In 't eind zijn ooren trof van weigering, van vlugt!
Men zegt, dat vaak de leeuw in Arams zonneblaken
Een vliegend ongediert voelt zwermen om de kaken
En kop en manen schudt, zich geeselt met zijn staart
En zich om niet verweert. Zijn klaauw slaat tegen de aard',
Hij grijpt geen vijand, dien zijn tanden kunnen moorden,
En zijn gebrul verschrikt Euphrates' vruchtb're boorden.
Zoo was des Keizers woede en magtelooze spijt.
En zelfs Androgeon ontstelde op zijn verwijt.
„Mijn vorst!" hernam hij, altijd meester van zijn woorden,
„Ons meer dan u verbaast het narigt dat wij hoorden;
„Verward sprak Lucius. Dan aan uw dienst verknocht,
„Heb ik in zijne taal geen weigering gezocht.
„Het denkbeeld was mij vreemd, dat men u dorst mishagen.
„Nog echter is het tijd, en door het ondervragen
„Van slaaf en huisgenoot, wordt welligt ons beduid,

„Of mijn vermoeden soms.. " — „Spreek!" roept de
(dwing'land uit,
„Of hem de Christ'nen niet voor hunnen aanhang wonnen."
Terstond werd onderzoek en foltering begonnen;
En 'tzij huns meesters deugd te wel hun was bekend,
Hetzij belofte, 'tzij de marteling in 't end
't Ontwrong; 't noodlottig woord werd weldra uitgesproken.
Nu was geen twijfel meer: bij Christenen verstoken,
Werd Flavia ontrukt aan 's Keizers mingeneugt.
Toen werd zij, werd de naam der onschuld en der deugd
De leus van gruweldaân, moest pijn en folteringen
't Geheim van haar verblijf den Christenen ontwringen;
En nog, nog riep de beul, als zij in Gods genâ
Bezweken, tot hun lijk: „Waarheen is Flavia?"
Zoo sloeg 't vervolgingsvuur op nieuw aan alle zijden
Zijn vlammen uit! op nieuw begon het bloedigst strijden
Der Kerk met 't heidendom, door dierendrift gespoord,
Haar strijden met bedrog, met wellust en met moord.
In bloed, in bloed slechts zocht de Keizer zijne liefde
Te blusschen. Ied're slag, die 's mart'laars vleesch doorgriefde,
Was een voldoening voor zijn boos, zijn wrokkend hart;
Door al de fakkelen des afgronds aangesard,
Vlood hij de regtbank op, naar dood en strafplaats henen,
En zag de pijnen aan en hoorde naar het weenen
En bulderde overal, dat hij alleen de Goôn
Door aller Christ'nen smaad zou wreken van hun hoon.

HISTORISCHE SCHETS VAN DE ONTWIKKELING DER LITURGIE VAN HET H. MISOFFER [1]).

Ofschoon het Eucharistiesch Offer in zijn wezen en grondvorm altijd blijven moest, gelijk het door Christus was ingesteld, zoo konden niettemin naar tijd en omstandigheden zich langzamerhand de plegtigheden ontwikkelen, waarmede dat H. Offer gevierd en opgedragen werd. In den avond voor zijn lijden droeg Christus in de eetzaal te Jerusalem hetzelfde offer op, dat de priester nog dagelijks aan het altaar herhaalt, maar niet op dezelfde wijze, met dezelfde gebeden en plegtigheden. Het ging met het offer van de Mis zooals met alle genademiddelen, die onze Verlosser aan de H. Kerk geschonken heeft. Toen b. v. Philippus, zooals in de Handelingen der Apostelen wordt verhaald [2]), den Ethiopiër, den hoveling van de koningin Candace, doopte in eene rivier langs den weg, nadat deze eerst zijn geloof in Jesus Christus had betuigd, was er geen spraak van de lange gebeden en ceremoniën, die nu het doopsel van een vol-

1) Dit artikel is een hoofdstuk van een nog onuitgegeven boek over de Liturgie der H. Mis, voor leeken geschreven. Ik vertrouw, dat de lezer hierop letten zal. Ware het enkel voor theologen geschreven, dan waren sommige punten veel korter, andere breedvoeriger behandeld

2) Act VIII.

wassene vergezellen Slechts langzaam zijn in verloop der tijden die kerkelijke plegtigheden geworden, zooals wij ze nu kennen; maar ofschoon op verschillende plaatsen ontstaan, en soms door bijzondere godsvrucht van dezen of genen persoon, het was altijd door het leidend gezag der Kerk, dat zij bij de liturgie werden ingevoerd en voor de geheele Kerk verpligtend gemaakt. Reeds bij Tertulliaan, die geboren werd in 160, vinden wij vele bewijzen voor den invloed van het kerkelijk gezag op de liturgie [1]).

Wij zullen trachten een historiesch overzigt te geven van die ontwikkeling der Mis-viering, maar wij moeten vooraf betuigen, dat het gebrekkig wezen en slechts in groote omtrekken bestaan zal. Wij zullen 1° nagaan, hoedanig de liturgie der Mis was in de drie eerste eeuwen, en 2° zien, hoe zij in de drie volgende eeuwen de ontwikkeling kreeg, die zij later steeds behouden heeft, en eindelijk 3° een paar gedachten mededeelen over de verschillende liturgien, die in de Kerk bestaan hebben of nog gevolgd worden.

I.

De eetzaal te Jerusalem, waar Christus den laatsten avond van zijn sterfelijk leven doorbragt, was de bakermat van de liturgie van het Misoffer. Die zaal was op bevel des Heeren vooraf door de Apostelen versierd en voor de plegtigheid ingerigt [2]) Wat daar geschiedde, wordt ons door de Evangelisten, wat de hoofdzaak betreft, zeer naauwkeurig verhaald, maar de nevenzaken worden

---

1) b. v. *De praescr.* cap. 51. *De jejunio*, cap. 13. *De oratione*, cap. 11 en 23.

2) Luc. XXII, 12.

slechts met een enkel woord door hen aangegeven. De Consecratie (d. i. de verandering van brood en wijn in het ligchaam en bloed des Heeren) door Christus verrigt, en de nuttiging door de Apostelen, wordt door drie Evangelisten en door den Apostel Paulus met bijna gelijkluidende woorden vermeld. Ook zeggen zij, dat Christus het brood zegende en brak, dat Hij den Vader dankte, en dat zij de zaal niet verlieten, voor zij den hymnus, den lofzang, gezegd hadden. Van welke woorden die dankzegging en zegening vergezeld waren, welke die lofzang was, wordt niet door hen opgegeven.

Wat er meer met betrekking op het H. Misoffer in die zaal geschiedde, kan niet met zekerheid [1]) worden bepaald. Maar de Verlosser had tot zijne Apostelen gezegd: "doet dit ter mijner gedachtenis" en dezen, getrouw aan dat woord huns Meesters, zullen dan ook overal, voor degenen, die in Hem geloofden, datzelfde offer, en waarschijnlijk zooveel mogelijk op dezelfde wijze, hebben opgedragen.

Daarvan getuigen ons ook verschillende plaatsen in de Handelingen der Apostelen en in hunne Brieven, vooral in die van Paulus. Uit die gezamenlijke Schriftuurplaatsen blijkt duidelijk, dat de Apostelen overal het onbloedig offer van Christus opdroegen, dat zij, evenals hun goddelijke Meester, brood en wijn in zijn ligchaam en bloed veranderden, dat de geloovigen door de H.

---

1) Dat de voetwassching, die het onbloedig offer voorafging, een symbool is van de zuiverheid der ziel, voor de Communie gevoiderd, en dus een symbool van het Sakrament van boetvaardigheid, wordt door niemand ontkend. Een der Kerkvaders legt ook in dien zin de woorden uit, die Christus tot Petrus sprak "die gewasschen is (door het water des doopsels) heeft niet van noode dan zich de voeten te wasschen, en hij is geheel rein." Joan. XIII, 10.

Communie daaraan deelnamen, dat zij die heilige handeling deden gepaard gaan met voorlezingen uit de boeken der profeten, met gebeden voor elkander en voor de overledenen [1]), met eene preek of onderrigting, met het bidden van psalmen en lofzangen.

De geleerde Dr. Probst [2]) heeft uit die verschillende Schriftuurplaatsen een geheel beeld geteekend van de liturgie van het Misoffer in het apostolische tijdvak. Die schets evenwel rust meestal op uitdrukkingen, die tamelijk onbepaald zijn, en waarvan de gegevene verklaring niet altijd den toets eener scherpe kritiek kan doorstaan Wij gelooven, dat dit gedeelte van zijn arbeid (par. 9—14) minder waarde heeft voor de historie der liturgie dan het overige, en daarom zullen wij er den lezer niet verder mede bezighouden.

In dien tijd was met het H. Misoffer iets zeer bijzonders verbonden, namelijk de zoogenaamde agapen of liefdemaaltijden. Christus had het H. Offer ingesteld in den avond voor zijn lijden, na het eten van het Paaschlam; en zoo hebben ook de eerste Christenen de H. Communie ontvangen in den avond, na eerst een gemeenschappelijken maaltijd te hebben genomen [3]). Die agapen hadden een tweevoudig doel, 1° om de christelijke gemeenschap en onderlinge liefde te onderhouden bij de

---

1) Hebr. XIII, 7

2) Dr Ferd Probst, *Die Liturgie der drei ersten christlichen Jahrhunderte*. Breslau. 1870. Wij kunnen dit boek niet genoeg aanbevelen aan alle beoefenaars der theologische wetenschap. Door zijn arbeid is over de kennis der liturgie een geheel nieuw licht verspreid De oudste kerkelijke schrijvers, die tot heden toe weinig voor de liturgie waren gebruikt, heeft hij met groote scherpzinnigheid doorzocht, en daaruit bewijzen gehaald, waaraan tot nog toe geen geleerde had gedacht.

3) Zie over de agapen een ander werk van Dr. Probst, *Lehre und Gebet der drei ersten christlichen Jahrhunderte* (Tubingen 1871), pag 349—362

geloovigen, en 2° om de armen en behoeftigen te steunen.

Zij werden gehouden onder voorzitting van den Apostel of Bisschop, en op dezelfde plaats, waar het offer zou worden opgedragen; in den aanvang waarschijnlijk iederen avond, maar toen het getal der Christenen toenam, op iederen Zondag. Reeds in het jaar 104 [1]) waren de agapen gescheiden van het Misoffer; de agapen werden des avonds gehouden, terwijl het H. Misoffer in den vroegen morgen werd opgedragen, en de geloovigen nuchter de H. Communie ontvingen. Waarschijnlijk is die scheiding ook ontstaan door ongeregeldheid en onmatigheid, die soms bij die liefdemalen voorkwam, en waarover reeds de Apostel Paulus klaagde. Ten tijde van Tertulliaan waren de agapen nog zeer in aanzien bij de Christenen, en deze heeft ze in een uitvoerig geschrift tegen den laster der heidenen verdedigd. In het begin der vierde eeuw verdwijnen zij allengs, en in de dagen van den H. Augustinus werd alleen op Witten Donderdag nog een dergelijk liefdemaal gehouden.

Zoeken wij nu verder naar bewijzen van de liturgie van het Misoffer, dan moeten wij eerst onze aandacht geven aan den H. Clemens Romanus, den vierden Paus (92—101), die een leerling van den Apostel Paulus was en door dezen in zijne Brieven wordt genoemd. Wij bezitten nog twee brieven van den H. Clemens, waarin hij dikwijls op de liturgie van het Misoffer zinspeelt. Op duidelijke wijze kon of mogt hij er niet over schrijven, omdat in zijnen tijd de verpligting van geheimhouding, disciplina arcani genaamd, reeds onder de Christenen bestond. Gedurende de vreeselijke vervolging van Nero (67) was het gebleken, dat de heidenen de christelijke godsdienst schandelijk belasterden om verschillende punten,

1) Zooals blijkt uit den brief van Plinius aan keizer Trajanus.

die zij gehoord en niet begrepen hadden of niet wilden begrijpen. Daarom besloten de Bisschoppen, indachtig het woord des Heeren: „wilt geene parelen voor de zwijnen werpen", dat het beter was de groote geheimen voor de ongedoopten verborgen te houden. Zelfs de leerlingen, katechumenen genaamd, vernamen ze eerst na het doopsel te hebben ontvangen. Tot die disciplina arcani behoorde in de eerste plaats het offer der H. Mis, en daar die verpligting van geheimhouding voortduurde zelfs tot na de openbare vervolgingen, zoo vindt men bij al de schrijvers van de drie eerste eeuwen slechts gebrekkige berigten over de liturgie der H. Mis. Dus ook Clemens Romanus kon over dit punt niet duidelijk tot de geloovigen van Corinthe schrijven, ofschoon zeker duidelijk genoeg voor hen, die dagelijks van die plegtigheden getuigen waren.

Evenwel door de studie van den straks genoemden Dr. Probst is er over de karige en duistere berigten van den H. Clemens een groot licht opgegaan. Hij heeft namelijk bewezen, dat de liturgie, die wij vinden in het 8ste boek der Apostolische Constitutie, en die men ook de Clementijnsche noemde, ofschoon men den oorsprong daarvan in de vierde eeuw zocht, werkelijk aan Clemens Romanus moet worden toegeschreven. Daarmede is ook de apostolische oorsprong dier liturgie bevestigd.

Deze liturgie, welke wij geheel bezitten, heeft Dr. Probst vergeleken met de plaatsen uit de brieven van den H. Clemens, en dan worden de vage en duistere woorden zeer bepaald en duidelijk.

Volgens die clementijnsche liturgie [1]) begon de plegtigheid van het Misoffer met eene voorlezing uit een der boeken van het O. T. en uit een der profeten. Daarna

1) Men vindt haar geheel vertaald bij Probst, l. c. pag. 259.

werd een stuk uit de Brieven der Apostelen [1]) of uit de Handelingen gelezen en eindelijk uit de Evangeliën. Waarschijnlijk werden die boeken in de volgende vergaderingen geregeld doorgelezen. Zeker geschiedde dit ten tijde van Origenes in het begin der derde eeuw [2]). Toen ook, zooals Tertulliaan getuigt, bestond het gebruik om de lezing der HH. Boeken af te wisselen door het gezang van een psalm, waarvan de gemeente het laatste vers herhaalde. Een overblijfsel daarvan hebben wij in ons Graduale.

Na die lezingen groette de Bisschop de vergadering met deze woorden: „de genade van onzen Heer Jesus Christus, de liefde Gods en des Vaders en de gemeenschap van den H. Geest zij met u allen." En allen antwoordden: „en met uwen geest." Daarna hield hij de preek of onderrigting, die hij zittend voordroeg, en waarbij ook het volk, even als bij de lezingen, gezeten was.

Zoodra het onderrigt geeindigd was, begon de Bisschop of priester de gebeden te doen over de katechumenen, over de energumenen (de bezetenen), over de boetelingen en over de geloovigen. Over elke klas deed de Bisschop een bijzonder gebed, terwijl de betrokkene personen geknield of voorover op den grond lagen. Bij het einde van dat gebed riep de diaken hen toe, dat zij moesten opstaan en zelven moesten bidden om de barmhartigheid Gods, terwijl de overigen gedurende die gebeden van tijd tot tijd het „Kyrie eleison" herhaalden. Dat er in die eerste eeuwen in de liturgie der Mis een afzonderlijk gebed over de bezetenen werd gesproken, bewijst ons, dat die groote ramp, evenals in de dagen des Heeren, in de eerste eeuwen der Kerk zeer dikwijls voorkwam. Datzelfde blijkt

---

1) Dit gebiedt reeds Paulus, 1 Thess. V, 27.

2) b. v Origenes *In Genesi*, hom. II. *In Isaiam*, hom. I.

overigens uit vele andere berigten van dien tijd, en het kan ons niet verwonderen, dat de duivel de teekenen zijner magt over den mensch nog zoo spoedig niet verloren gaf. De boetelingen, over welke gebeden werd, waren de geloovigen, die zich aan eenige openbare zonde hadden pligtig gemaakt, en daarom voor eenigen tijd uit de gemeenschap der heiligen (Christenen) verbannen werden.

Na het gebed over de boetelingen werden al degenen, voor wie gebeden was, uit de vergadering verwijderd; slechts de ware geloovigen mogten het vervolg der liturgie bijwonen. Wij behoeven niet te zeggen, dat dit in verband stond met de disciplina arcani.

Dan zeide de diaken, voor wie er zou gebeden worden, met deze woorden: „laat ons bidden voor den vrede en de rust der wereld en der H. Kerk; laat ons bidden voor de Kerk, die over de geheele wereld verspreid is, voor deze parochie [1]), voor het Episcopaat, voor de priesters en dienaren der Kerk, voor degenen die belofte van zuiverheid gedaan hebben, voor de asceten, voor de nieuwbekeerden, voor de zieken, voor de gevangenen en voor degenen, die ons haten en de Kerk vervolgen." Na deze optelling, die waarschijnlijk naar tijd en plaats eenige verandering onderging, sprak de Bisschop een afzonderlijk gebed, waarin al die behoeften aan God werden aanbevolen.

Als dit gebed begon, waren de overigen reeds uit de vergadering verwijderd, en was dus de zoogenaamde Mis der katechumenen reeds afgeloopen. Wat daarvan in onze tegenwoordige liturgie nog overbleef, zal de lezer reeds hebben opgemerkt, namelijk het lezen van Epistel en Evangelie, en het gebed Kyrie eleison met het Graduale. Evenwel nog eenmaal in het jaar, in de plegtigheden op Goeden

1) Dit woord komt reeds voor bij den H. Polycarpus.

Vrijdag, doet de Kerk letterlijk hetzelfde, wat zij voor 18 eeuwen deed.

Maar laat ons terugkeeren tot de clementijnsche liturgie. Na het gebed over de geloovigen had de vrede-kus plaats; op het woord van den diaken omhelsden de geestelijken den Bisschop, daarna de mannen elkander en de vrouwen elkander. Het offer zou nu beginnen, daarom moest, ook volgens het woord des Heeren, eerst alle afgekeerdheid en vijandschap worden afgelegd. Bovendien was die omhelzing een symbool van de gemeenschap, waarin zij met elkander en met den Bisschop het H. Offer zouden opdragen. Zoodra nu de rust en stilte in de vergadering hersteld was, begon het offer, en van nu af mogt niemand meer de Kerk verlaten.

De clementijnsche liturgie zegt, dat de diakens de offergaven bij den Bisschop aan het altaar bragten, dat de priesters zich aan zijne regter- en linkerhand plaatsten, en dat aan beide zijden van het altaar diakens stonden met waaijers of paauwenvederen [1]) om te beletten, dat er insekten in den kelk kwamen. Hier wordt niet vermeld, waarin die gaven bestonden, noch door wie ze aan de diakens werden gegeven; maar uit vele andere berigten van de tweede en derde eeuw blijkt, dat slechts brood en wijn, en door vele, zoo niet door alle aanwezigen werd aangebragt. Als een paar bewijzen kunnen hier dienen 1° een woord van Origenes, die zegt: „dezelfde aardsche gaven, die de geloovigen offeren, krijgen zij als hemelsche (in de Communie) terug"; en 2° het woord van den H. Cypriaan: „dat de rijke zich schamen moest niets te offeren, en zoo

1) Een wijze voorzorg in het insekten-rijke Oosten. Waarschijnlijk is hiervan afkomstig het gebruik, dat nog in Rome de H. Vader, als hij in plegtigen optogt naar het altaar gaat, gevolgd wordt door twee dienaren, die zulke waaijers dragen.

in de Communie een deel te krijgen van datgene wat de armen geofferd hebben."

Die opdragt der offergaven ging niet, zooals nu, van een gebed vergezeld; eerst in de 8ste eeuw komt een dergelijk gebed voor in de liturgie [1]).

Zoodra de offergaven aan het altaar gebragt waren, begon de Bisschop met den reeds vermelden groet aan het volk, en het volk antwoordde: „en met uwen geest." Daarna sprak hij: „uwen geest hemelwaarts", en het volk: „wij hebben hem gerigt tot den Heer." De Bisschop: „laat ons den Heer dankzeggen", en het volk: „dat is billijk en regtvaardig." Dan ging de Bisschop alleen voort: „Ja waarlijk, het is billijk en regtvaardig, enz. [2]). Hij dankte dan God en loofde Hem in een zeer lang gebed, waarin hij herdacht al de weldaden, die het menschelijk geslacht in de natuurlijke en bovennatuurlijke orde van God ontvangen heeft, en waarin vooral de geschiedenis van het uitverkoren volk van Israel in groote trekken werd vermeld. Dat lof- en danklied eindigde met het Trisagion, onzen Sanctus.

Het H. Misoffer wordt bij de eerste kerkelijke schrijvers altijd een eucharistiesch, een dankoffer genoemd, en zoodra ook het offer begint, ziet men in de woorden, die het vergezellen, dit bijzonder karakter zeer duidelijk uitgedrukt. Maar bij herinnering aan genoten weldaden kan de liturgie zich niet bepalen; het offer zelf, dat zal worden opgedragen, zal die weldaden voortzetten, ja bekroonen, en daarom dragen alle volgende gebeden eveneens het karakter van dankzegging.

Daarom gaat in onze clementijnsche liturgie, na den

---

1) Zie Probst, l. c. pag. 245.

2) Dus geheel overeenkomstig met onze tegenwoordige Praefatie.

Sanctus, de Bisschop voort met God te danken voor de menschwording zijns Zoons, en herinnert in korte woorden de geschiedenis des Heeren, hoe Hij voor ons gestorven is, verrezen van den dood, en na 40 dagen ten hemel is opgeklommen en zit aan de regterhand des Vaders.

Dat alles indachtig, zoo gaat de Bisschop voort, danken wij U, almagtige God, niet zooals wij moesten, maar zoo goed wij kunnen, en volbrengen alzoo zijn bevel. In den nacht namelijk, waarin Hij overgeleverd werd, nadat Hij het brood in zijne heilige en vlekkelooze handen genomen had, enz. Hier volgde dan de Consecratie, waarin de Bisschop, door het herhalen van Jesus' woorden, het brood en den wijn veranderde in 's Heeren goddelijk ligchaam en bloed, op dezelfde wijze als nog in den Canon der Mis geschiedt.

Onmiddellijk daarna hervat de Bisschop: Gedachtig dan aan zijn dood en lijden, aan zijne opstanding en terugkeer naar den hemel en aan zijne tweede komst, offeren wij U, den Koning en Heer, dit brood en dezen kelk, U door Hem dankzeggende, dat Gij ons waardig keurt, voor U te staan en U als priester te dienen, en wij bidden U, dat Gij met welbehagen moogt nederzien op deze gaven, Gij God, die niets behoeft, en ze met welgevallen moogt aannemen ter eere van uwen Gezalfde. Daarna bidt hij in een kort gebed om den H. Geest [1]). Dan bidt hij voor de geheele H. Kerk, voor den koning, de overheden en het leger. Ook betuigt hij, dat hij dit offer opdraagt ter eere van alle heiligen, der patriarchen, profeten, apostelen, maagden enz en van allen, wier namen Gode bekend zijn. Daarna bad hij nog voor de zieken en de slaven, voor degenen,

1) De zoogenaamde epiclese, die nog in de grieksche en bijna alle oostersche liturgien op deze plaats voorkomt

die vervolgd werden, voor de katechumenen en de boetelingen, voor de vruchten der aarde en voor de afwezigen. Eindelijk volgde nog een gebed voor de geloovigen, waarbij ook de overledenen herdacht werden, en bij het einde van dat gebed antwoordde de gemeente: „Amen."

Onmiddellijk daarop volgde de Communie. De Bisschop riep het volk toe: „het Heilige den heiligen." En het volk antwoordde: „Eén is heilig, één Heer, één Jesus Christus, ter eere van God den Vader geprezen in eeuwigheid, Amen." Daarna nuttigde de Bisschop, vervolgens de priesters en verdere dienaren, en eindelijk de leeken, eerst de mannen en dan de vrouwen met de kinderen. De Bisschop gaf de H. Hostie met de woorden: „het ligchaam des Heeren", en die het ontving, antwoordde: „Amen." Maar de diaken reikte den kelk zeggende: „het bloed van Christus, de kelk des levens." Terwijl de geloovigen communiceerden, werd een psalm gezongen.

Zoodra de psalm geeindigd was, bad de bisschop nog een kort gebed van dankzegging tot God en eene bede om volharding voor de zijnen, en daarna sprak de diaken: „Gaat in vrede."

Tot hiertoe de clementijnsche liturgie, die wij tamelijk uitvoerig hebben medegedeeld, niet alleen omdat wij haar beschouwen als het oudste bewijs voor de wijze van Misviering bij de eerste Christenen, maar omdat alle andere berigten, die wij over de liturgie uit de drie eerste eeuwen der Kerk hebben, met deze apostolische of clementijnsche in de hoofdzaak overeenkomen.

Inderdaad die overeenkomst is opmerkelijk. Dr. Probst heeft met de meeste naauwkeurigheid alle schrijvers uit die eerste eeuwen doorzocht, en alles verzameld wat zij over

de liturgie hebben meêgedeeld. De meesten dier schrijvers bewoonden verschillende landstreken: de H. Ignatius was van Antiochië; de H. Polycarpus stierf te Smyrna; de H. Justinus, martelaar, in Syrië geboren, was in zijne laatste levensjaren te Rome; de H. Irenaeus was Bisschop van Lyon, in Frankrijk; de H. Clemens woonde in Afrika en was Bisschop van Alexandrië; Origenes, waarschijnlijk in Alexandrië geboren, leefde meest in Griekenland, terwijl Tertulliaan en de H. Cypriaan beiden van Carthago waren. En toch al die schrijvers stemmen in hunne berigten over de liturgie van het Misoffer in de hoofdzaak overeen met de beschrevene clementijnsche liturgie. Hunne berigten zijn, vooral door de disciplina arcani, veelal duister; slechts één hunner, de H. Justinus, geeft, voor zoover hij mogt, eene geregelde beschrijving dier plegtigheden, om aan de heidenen te bewijzen, dat de Christenen geene godloochenaars waren, noch in hunne bijeenkomsten schandelijke misdaden bedreven; de overigen schrijven over de liturgie naar aanleiding van andere onderwerpen; maar al wat zij mededeelen, laat zich voegen in, en te beter verklaren door onze clementijnsche liturgie, zoodat wij met alle regt mogen aannemen, dat de Katholieke Kerk in de drie eerste eeuwen van haar bestaan geene andere wijze van Mis-viering gekend heeft.

Wij zullen natuurlijk niet beweren, dat die clementijnsche liturgie overal onveranderd, zooals nu het Romeinsch Missaal, gevolgd werd; immers de genoemde schrijvers leveren vele bewijzen voor kleine afwijkingen, die hier en daar voorkwamen. Evenmin beweren wij, dat de clementijnsche liturgie, gelijk zij tot ons kwam, letterlijk door Clemens Romanus werd opgeschreven; het is genoegzaam zeker, dat zij in de vierde eeuw eenige verandering onderging [1]).

1) Zie Probst, l. c. par. 84—85.

Maar wat wij beweren is, dat deze liturgie in haar geheel en in hare deelen moet beschouwd worden als het trouwe beeld te zijn van de Mis-viering in de drie eerste eeuwen der Kerk.

Voor wij de ontwikkeling der liturgie van de H. Mis in het volgend tijdvak behandelen, willen wij met een enkel woord melding maken van eene belangrijke studie, die onlangs door Dr. Bickell werd in 't licht gegeven [1]). Deze geleerde tracht te bewijzen, dat Christus in het laatste Avondmaal het H Misoffer onmiddellijk verbonden heeft met de plegtigheden, gelijk zij den Joden bij het eten van het Paaschlam waren voorgeschreven.

Deze plegtigheden waren zeer wijdloopig. Men had daarbij vier bekers, die, met wijn en water gevuld, door alle aanwezigen moesten genuttigd worden. Over elk werd een afzonderlijk gebed gesproken; de tweede werd gedronken na het eten van het Paaschlam; daarop volgde het gewone avondmaal en het nuttigen van den derden beker met den gewonen tafelzegen en het dankgebed na den maaltijd. Eindelijk werd de vierde beker gemengd en gezegend en daarbij een bijzonder voorgeschreven lof- en danklied gezongen. Dezen vierden beker, zoo wil Bickell, zal Christus hebben geconsacreerd, en de consecratie-woorden van het brood en den wijn tusschen het voorgeschreven lof- en danklied hebben ingelascht.

Om dit te bewijzen neemt hij met Dr. Probst aan, dat de clementijnsche liturgie werkelijk uit het apostoliesch tijdvak afstamt; naast die liturgie legt hij de gebeden, die

---

1) Dr. G. Bickell, *Messe und Pascha.* Mainz, 1872. Eerst verschenen in het tijdschrift *Der Katholik*, 1871.

de Joden over den vierden beker spraken, en men staat verbaasd over de gelijkvormigheid (uitgenomen natuurlijk de woorden der instelling) en de soms woordelijke gelijkheid van beide formulieren [1]).

Wij zijn niet in staat om de bewijzen van den geleerden oriëntalist te beoordeelen, omdat wij de waarde niet kennen van de liturgische boeken der Joden, waaruit hij de ritus, bij het eten van het Paaschlam voorgeschreven, mededeelt; wij geven dus slechts de slotsom van zijne bewijsvoering. Maar is deze goed, dan hebben wij niet alleen een groot bewijs voor de hooge oudheid der clementijnsche liturgie, maar dan moeten wij aannemen, dat onze tegenwoordige Praefatie en Canon van de H. Mis, die inderdaad zoo weinig van die der clementijnsche verschilt, reeds door Christus in het laatste avondmaal bij de instelling der H. Mis gebeden werd.

Dat de hoofdgedachte van Dr. Bickell met niets strijdt, zal een ieder begrijpen. Immers wij weten zeker, dat Christus in den avond voor het Paaschfeest der Joden de H. Mis heeft ingesteld, en dat Hij eerst met zijne Apostelen het Paaschlam gegeten heeft; wij moeten aannemen, dat de Verlosser, die zich in alles zoo streng aan de Wet en het ceremoniëel der Joden hield, ook hier hare voorschriften zal hebben nagekomen; wij kennen het innig verband, dat er tusschen het Paaschlam-offer en het Misoffer [2]) bestaat; wij weten, dat het eerste eene voorspelling van het tweede

1) In het eerste deel van zijn boek wil hij ook bewijzen, dat de voor-Mis, of die der katechumenen, overeenkomt met het Sabbats-morgengebed der Joden; maar dit gaan wij met stilzwijgen voorbij, omdat Bickell zelf, blijkens zijne voorrede, er niet veel gewigt aan hecht.

2) Ons Paaschlam Christus is geslagt, zegt Paulus 1 Cor. v, 7.

In denzelfden zin zingt heerlijk schoon de H. Thomas van Aquinen.

In hac mensa novi Regis
Novum Pascha novae legis
Phase vetus terminat.

was. Het zou dan ook waarlijk geen wonder zijn, dat onder Gods leiding den Joden eene liturgie was gegeven, die tevens voor het ware Paaschlam der Christenen dienen moest.

Hoe het zij, wij hebben hier slechts de gedachten van Dr. Bickell aangegeven; misschien zullen andere geleerden deze zaak tot grootere klaarheid brengen, waarbij ongetwijfeld onze hooge eerbied voor de plegtigheden en gebeden der H. Mis slechts winnen kan.

II.

Tot hiertoe hebben wij de liturgie van het H. Misoffer beschouwd in de drie eerste eeuwen der Kerk, in den tijd der bloedige vervolgingen. Dat er op het einde van dit tijdvak reeds eenige ontwikkeling in de liturgie zal bestaan hebben, laat zich begrijpen, maar moeijelijk aantoonen, en zal ook misschien voor de Christenen van dien tijd weinig zigtbaar zijn geweest. Gelijk een jonge plant in het eerst geruimen tijd noodig heeft om zich te vestigen in den grond, waarin zij wordt geplaatst, om zich te gewennen aan de lucht, die haar omgeeft, aan de zonnestralen, de schaduw of andere omstandigheden, waaraan zij wordt blootgesteld, maar eenmaal goed gevestigd, snelle ontwikkeling toont, ofschoon zij in haar eerste tijdvak niet stilstond, zoo, kunnen wij zeggen, ging het ook met de liturgie van de H. Mis.

In haar eersten vorm was zij waarschijnlijk reeds door de Apostelen [1]) vastgesteld, alvorens deze Jerusalem verlieten, om aan de geheele wereld het Evangelie te verkondigen. Een leerling van den Apostel Paulus, de H. Clemens, beschrijft haar naauwkeurig, en diezelfde gedaante bewaart

1) Eene suppositie, die nog niet bewezen is, maar meer en meer waarschijnlijk wordt

zij nog tweehonderd laren lang, omdat zij eerst in het leven der Kerk en in de harten der geloovigen moest gevestigd zijn, alvorens zij zich goed kon ontwikkelen.

Welnu, het was vooral in het volgend tijdvak van driehonderd jaren, dat de liturgie der Mis hare volkomene ontwikkeling kreeg, en wat later werd veranderd, was van ondergeschikt belang. Tot die ontwikkeling hebben vooral de volgende oorzaken medegewerkt.

1°. De vrijheid van bestaan aan de Kerk verleend. Ofschoon de Christenen, ook te midden der heetste vervolgingen, hunne tempels en altaren hadden, een aantal bisschoppen, priesters en geestelijke personen van alle rangen, ofschoon de offervaardigheid der geloovigen meer dan voldoende was om het H. Offer met behoorlijken luister te omgeven; toch was dat alles in die tijden aan zooveel wisselvalligheid en aan gedurigen roof onderhevig, dat het de Kerk niet zelden aan het noodzakelijke voor hare liturgie bijna zal ontbroken hebben. Aan ontwikkeling van pracht en luister bij het Offer was althans niet te denken. De Kerk moest nog strijden voor haar regt van bestaan, en kon daarom haar regt van bezit niet handhaven.

Door de bekeering van Keizer Constantijn kwam de Kerk dadelijk in een anderen toestand; ofschoon het heidendom nog niet overwonnen en vernietigd was, de Kerk kreeg regt van bestaan, en dus ook regt van bezit. Zij kon dus meerdere dienaren opvoeden en onderhouden, en deze werden niet meer, zooals vroeger, gevaarlijk voor den Staat geacht. Tijdelijke goederen vloeiden haar toe, waardoor zij den luister van hare plegtigheden kon verhoogen, en zoo beteren indruk maken op den toch altijd en overal zinnelijken mensch. De kunst, de meest vrije uiting van 's menschen geest, trad in dienst der Kerk, en hielp niet weinig om de schoonheid van hare heilige han-

delingen te doen uitkomen. Geen wonder dat in zulke omstandigheden de liturgie der christelijke godsdienst, en in de eerste plaats van het H. Misoffer, zich snel kon ontwikkelen in luister en pracht. Wij vinden dan ook uit de vierde en vijfde eeuw vele bewijzen daarvan: bijna nooit werd het offer opgedragen door een bisschop of priester, of hij was van diakens en subdiakens en vele andere dienaren van minderen rang omgeven; wij vinden voorschriften die bepalen, dat kelken en heilige vaten van goud of zilver moesten zijn; in dien tijd verrezen die ruime basilieken, die geheel voor de liturgie van het Offer waren ingerigt; toen ontwikkelde zich de kerkelijke zang, de luisterrijke processien met de offergaven, in één woord alles wat de hooge waarde van het onbloedig offer des nieuwen Verbonds kon doen uitkomen.

2°. De ontwikkeling van het kerkelijke jaar. Het laat zich denken hoe de Christenen, na het eerste Pinksterfeest, al spoedig sommige gebeurtenissen uit 's Heeren leven feestelijk hebben herdacht; hoe de Apostelen b. v. op den eersten verjaardag van Christus' Verrijzenis niet zullen verzuimd hebben de geloovigen daarover te spreken, en met het oog op die blijde gebeurtenis ook hunne gebeden bij het offer zullen hebben ingerigt. Maar het is even natuurlijk dat die kring van feesten, welke wij nu hebben, eerst langzaam ontwikkeld is. Welnu het was vooral in de vierde en vijfde eeuw dat de verschillende christelijke feesten, die reeds lang te voren hier en daar door de godsvrucht van bijzondere personen ontstaan waren, door het kerkelijk gezag werden geregeld. Uit dat tijdvak dagteekenen de groote feestdagen ter eere van Maria, het feest van de Besnijdenis des Heeren, van Driekoningen en andere; toen ook begon men behalve de martelaren ook andere heiligen te vereeren en aan te roepen; en daar

toen, zooals nu, geheel het godsdienstig leven der Kerk in het H. Misoffer zijn middenpunt vond, moest die ontwikkeling van het kerkelijke jaar van grooten invloed zijn op de liturgie van het H. Offer.

3°. Het verdwijnen der disciplina arcani en van het katechumenaat. Om de eerste werden na de preek allen uit de vergadering verwijderd, die niet tot de goede geloovigen behoorden. De reden tot geheimhouding verviel, toen het Christendom regt had van bestaan, doch niet op eens, maar langzaam, en nog op het laatst der vierde en in het begin der vijfde eeuw vinden wij daarvan sporen. Dit hing zamen met de inrigting van het katechumenaat. Maar toen dit in de vijfde eeuw evenzeer verdween, verviel van zelf die strenge afscheiding tusschen het eerste en tweede deel der Mis, en ook hierdoor ontstond eenige verandering in de liturgie van het Offer.

4°. Vermindering van godsdienst-ijver bij de geloovigen. Het is bekend, dat in de eerste eeuwen der Kerk de geloovigen de H. Communie ontvingen, zoo dikwijls zij Mis hoorden, en dat zij geene gelegenheid daartoe lieten voorbijgaan. Konden zij niet dagelijks de H. Mis bijwonen, dan werd het hun vergund de H. Eucharistie met zich naar huis te nemen, ten einde dagelijks te kunnen communiceeren. Origenes, op het einde der tweede eeuw, klaagt dat sommige geloovigen zich voor de Communie verwijderden, en dat anderen slechts op de Zondagen aan de Mis en de Communie deelnamen. Honderd jaren later vinden wij op het Concilie van Elvira [1]) in den 21sten Canon bepaald, dat hij, die in de stad woonde (dus niet ver van eene kerk verwijderd) en op drie Zondagen de H.

1) Volgens Hefele gehouden in 305 of 306. Zie *Conciliengeschichte* 1 Band, pag. 146, Arnheim.

Mis verzuimde, eenigen tijd onder de boetelingen moest geplaatst worden.

Toen evenwel de tijd van vervolging ophield, ontstond er spoedig bij de Christenen eene groote verslapping van dien eersten ijver en godsvrucht, en zeker zal de rustige zamenleving met de heidenen, die zich nog in alle landen bevonden, daartoe veel hebben bijgedragen. De H. Chrysostomus († 407) klaagt reeds over sommigen, die slechts eenmaal [1]) in het jaar, en over anderen, die maar tweemalen 's jaars communiceerden [2]). En weder honderd jaren later zag het Concilie van Agatha, in het zuiden van Frankrijk, zich gedrongen te bevelen, dat een ieder met Kersmis, Paschen en Pinksteren te Communie moest gaan [3]).

Tot hiertoe hebben wij de vermindering van godsvrucht slechts in een enkel punt besproken, maar in een punt dat van grooten invloed moest zijn op een gedeelte der liturgie. Maar diezelfde verslapping had nog grooter invloed op de geheele liturgie van het H. Offer; want daardoor zag de Kerk zich gedrongen om al de gebeden en plegtigheden van de Mis te verkorten, en aan de tragen ten minste het voorwendsel te ontnemen, dat zij geen tijd hadden om de H. Mis bij te wonen. Zoo althans deden de H. Basilius de Groote († 379) en de H. Chrysostomus, gelijk ons Proclus in de levensgeschiedenis dier heiligen mededeelt: en dat dit niet enkel in Caesarea en in Constantinopel, maar ook in andere Kerken zal hebben plaats gevonden, ligt voor de hand.

Wij zullen er evenwel tot verschooning van de Christenen dier tijden bijvoegen, dat de klagten over de lange plegtig-

---

1) Dat met Paschen allen *moesten* communiceeren, zegt reeds Origenes.

2) Hom. in Epist. ad Hebr. 17.

3) Hefele, *Concil ges.*, Band II, pag 781

heden der Mis misschien niet geheel ongegrond waren.

Vooral deze oorzaken en sommige andere van minder belang hebben er toe bij gedragen om in de vierde en vijfde eeuw de liturgie van de Mis aanzienlijk te doen veranderen en haar allengs te brengen tot den vorm, waarin wij haar nu kennen.

In kleine bijzonderheden aan te wijzen, hoe die ontwikkeling plaats greep, wat er in elke eeuw werd bijgevoegd, en wat er werd verkort of weggelaten, zal wel geheel onmogelijk zijn, omdat wij ook uit dit tijdvak geene uitvoerige berigten hebben over de liturgie, en omdat die ontwikkeling als van zelve, ongemerkt plaats had en niet in alle landen gelijken tred hield; ook hier was de ontwikkeling der liturgie gelijk aan den groei van een plant of boom. Reeds in zijn kiem bevat hij al zijne deelen, zijne takken, bladeren, bloemen en vruchten, alles wat hij worden zal: de verandering, die hij in den loop van eenige jaren ondergaat, is groot, maar onmerkbaar voor het oog dergenen, die hem dagelijks gadeslaan, en zij is dikwijls zeer onregelmatig. Maar gelijk de hovenier aan den honderdjarigen eik de sporen nog kan aanwijzen van de groote kunstbewerkingen, die in den loop der jaren zijne ontwikkeling bevorderd hebben, de groote armen, die hem hier ontnomen, daar ingekort zijn, of de nieuwe loten op zijn stam ingeent; zoo ook kunnen wij met behulp der geschiedenis, ten minste in groote trekken, de veranderingen aangeven, die de liturgie in dit tijdvak onderging.

Wij spreken hier eerst over den Canon, over het voornaamste gedeelte der H. Mis, waartoe wij ook de Praefatie en den Sanctus willen rekenen.

Sedert Paus Gregorius I is in dit gedeelte van de Mis geene verandering meer gebragt, en zeer waarschijnlijk bestonden de Praefatie en de Canon reeds ten tijde van Paus Leo I (440—461) in denzelfden vorm en met dezelfde woorden, waarin ze nog in ons Missaal bestaan, behoudens een paar kleine veranderingen, die van lateren oorsprong zijn.

Vergelijkt men nu den Canon van de clementijnsche liturgie met dien van ons Missaal, dan ziet men dat de tweede inderdaad niet anders dan eene verkorting van de eerste is. Wat dus het gewigtigste is in de liturgie van het Misoffer, is uit den tijd der Apostelen bijna onveranderd tot ons gekomen; de eenige verandering, die zij in de 4de of 5de eeuw onderging, was eene verkorting.

Wat in de Mis onmiddellijk op den Canon volgt, namelijk het gebed des Heeren met eene inleiding en het breken der H. Hostie, bestond reeds in het vorig tijdvak en bleef onveranderd in de drie volgende eeuwen als eene voorbereiding voor de Communie. Maar eene grootere verandering had plaats met het geven van den vrede-kus. In de drie eerste eeuwen werd deze gegeven na de verwijdering van de ongeloovigen en katechumenen, voor de opdragt der offergaven geschiedde. Omdat allen, die het offer bleven bijwonen, zouden communiceeren, moesten zich ook allen door dit uiterlijk teeken met elkander verzoenen. In de vierde en vijfde eeuw, toen de ongeloovigen en doopelingen niet meer van het offer verwijderd werden, en de geloovigen niet meer allen te communie gingen, werd, althans in de Latijnsche Kerk, het geven van den vrede-kus onmiddellijk voor de Communie geplaatst, om de geloovigen te herinneren aan de godsvrucht hunner voorouders, en hen op te wekken om ten minste op geestelijke wijze te communiceeren. De verdere gebeden

van voorbereiding tot de Communie zijn grootendeels van lateren tijd.

De Communie des priesters geschiedde van den aanvang op dezelfde wijze als nu; maar het geven van de Communie aan de leeken onderging in het tweede tijdvak, dat wij bespreken, groote verandering. In de drie eerste eeuwen namelijk ontvingen de leeken het H. Sakrament in de hand en bragten het zelf in den mond; ook mogten zij het met zich naar huis nemen. Dit laatste werd reeds in de vierde eeuw streng verboden, omdat de reden van vroeger niet meer bestond; en in de zesde eeuw, misschien te Rome vroeger, werd aan de priesters het voorschrift gegeven, om het H. Sakrament op de tong der leeken te leggen, natuurlijk met het oog op de vermindering van het geloof en den eerbied der Christenen.

Tot hiertoe spraken wij alleen over de veranderingen, die de liturgie van het tweede, maar het voornaamste gedeelte der Mis onderging in het tijdvak van de 4de tot de 6de eeuw; maar veel grooter was de verandering, die gedurende datzelfde tijdsverloop in het eerste gedeelte, de katechumenen-Mis, plaats greep. Om ons van deze verandering een goed denkbeeld te maken, moeten wij verwijzen naar hetgeen wij boven over de clementijnsche liturgie hebben gezegd. Daar bestond de zoogenaamde voor-Mis in één of twee lezingen uit het Oude Testament, eene lezing uit de schriften der Apostelen en daarna uit de HH. Evangeliën, en die lezingen werden door psalmgezang afgewisseld. Daarna werd er gebeden over de katechumenen, over de bezetenen en de boetelingen; en als al die personen uit de vergadering verwijderd waren, sprak de Bisschop of priester eenige gebeden over de geloovigen, die daarna hunne offergaven aan het altaar bragten.

Dat alles, gelijk men ziet, had weinig betrekking op het offer van het Nieuw Verbond ; het was veeleer eene godsdienst-oefening, die tot stichting en onderrigting der Christenen gehouden werd, die daarom ook meer aan verandering onderhevig was, ja door vele omstandigheden al spoedig verandering eischte. Toen b. v. in den loop der vierde eeuw het christelijk geloof overal veld won, en in de volgende eeuw het groote rijk van het heidensche Rome in een rijk Gods veranderd was, verviel van zelf het groot getal der katechumenen; slechts pasgeboren kinderen werden gedoopt, en waren er nog volwassen heidenen of Joden, die het H. Doopsel begeerden, het was niet meer noodig hen aan een proeftijd van twee of drie jaren te onderwerpen, omdat zij na hun doopsel aan minder gevaren waren blootgesteld en leefden in eene christelijke maatschappij. Reeds in de dagen van den H. Augustinus wilden sommigen het geheele katechumenaat afschaffen, en de bekeerlingen na behoorlijk onderrigt dadelijk doopen. Te regt kwam hij tegen deze praktijk in verzet [1]). Maar spoedig werd de tijd van beproeving verkort en bepaald tot de veertigdaagsche vasten, zooals blijkt uit het Concilie van Agatha en uit de brieven van Gregorius den Groote.

Welnu, waar het getal der katechumenen zoo klein werd, of geheel ontbrak, of slechts een klein gedeelte van het jaar aanwezig was, daar kon het niet meer van dagelijkschen invloed wezen op de liturgie, daar moest de zoogenaamde Mis der katechumenen allengs verdwijnen.

Evenzoo ging het in dit tijdvak met de bezetenen en de boetelingen; van de eersten vindt men na de derde eeuw weinig sporen meer, en de tweede soort verminderde

---

1) In zijn weik: *De fide et operibus.*

zeer in getal en veranderde van hoedanigheid. Toen de bloedige vervolgingen nog woedden, gebeurde het telkens dat Christenen, uit vrees voor eigen behoud, verraad pleegden jegens de Kerk of hun heilig geloof; wilden zij dan later weder verzoend worden, zoo moesten zij voor hunne openbare zonde van afval eerst openbare penitentie doen. Maar toen aan de Kerk een duurzame vrede geschonken was, hielden deze openbare zonden bijna geheel op en werd daardoor het getal der boetelingen gering. Denkt men hierbij aan het verdwijnen van de verpligting tot geheimhouding, dan begrijpt men dat de geheele voor-Mis der clementijnsche liturgie verviel. Slechts de lezingen en gebeden over de geloovigen konden blijven, en inderdaad deze bleven ook, maar werden geheel ingerigt naar het kerkelijke jaar, dat zich in dien tusschentijd ontwikkeld had.

Vraagt men nu, hoe op het einde van dit tijdvak de Mis van het begin tot aan de Praefatie geschiedde, dan kunnen wij hierop een zeer bepaald antwoord geven. Immers in de werken van Paus Gregorius I vinden wij een geheel Missaal, dat ons doet zien, hoe toen reeds dit gedeelte van de Mis geheel was ingerigt, gelijk het nog in de Kerk bestaat.

De Mis begon met den Introitus, die toen langer was dan nu, maar evenals nu voor ieder feest verschilde. De diaken Joannes, die 300 jaren later het leven van Paus Gregorius beschrijft, geeft eene volledige verzameling van inleidingen (introitus) voor elken Zon- en feestdag, welke hij aan Paus Gregorius toeschrijft. Hij getuigt, dat in zijnen tijd het handschrift des Pausen nog in het paleis van Lateranen bestond [1]).

1) Men vindt die verzameling onder den naam van *Antiphonarium St Gregorii* opgenomen in de parijssche uitgave van dien H. Kerkvader. Tom. II, pag. 1244—1312 Zij begint met den eersten Zondag van den Advent.

Na den Introïtus, zoo zegt het liber sacramentorum van dienzelfden H. Paus, wordt de Kyrie eleison gebeden en dan de Gloria, maar slechts door den Bisschop en niet door den priester, tenzij op Paschen. Daarna de oratie, die Collecte [1]) genaamd werd, en dan, zegt Gregorius, volgt de Apostel. Na het Epistel werd, evenals nu, de Graduale gezongen, en vervolgens het H. Evangelie. Onder het zingen van een psalm werden de offergaven aan het altaar gebragt, en daarna sprak de priester de Secreta Oratio, als eenig gebed over de offergaven. In de werken van den H. Gregorius vindt men voor iederen Zon- en feestdag, de Collecte, de Secreta en de Postcommunie, ad complendum genaamd, aangegeven [2]).

Met het begin dus van de zevende eeuw was de liturgie van het H. Misoffer geheel voltooid en volwassen tot dien vorm, waarin zij nog bestaat. De veranderingen toch, die zij later onderging, waren van weinig beteekenis.

Het zal de aandacht van den lezer niet ontgaan zijn, dat de ontwikkeling van de liturgie zuiver spontaneel was en meer door omstandigheden dan door invloed van het kerkelijk gezag in 't leven werd geroepen. Inderdaad tot in de zesde eeuw vindt men weinig algemeene voorschriften, waardoor in de liturgie verandering of ontwikkeling werd aangebragt; zij moest door het leven zelven der Kerk tot ontwikkeling komen. Maar toen zij eenmaal

---

1) Waarschijnlijk van *colligere*, zamenvatten, omdat dit gebed eene verkorting was, of liever de plaats innam, van de vroegere gebeden over de geloovigen

2) Tom. II, pag. 1318—1580. Daar evenwel beginnen de gebeden met de Vigilie van Kersmis, en na den 27sten Zondag na Pinksteren geeft hij nog 5 Zondagen voor het Kerstfeest. Dit doet ons vermoeden, dat de Advent, althans de naam daarvan, nog niet in het kerkelijke jaar bekend was, zooals later, toen de diaken Joannes het Antiphonarium van Gregorius overschreef.

hare ontwikkeling had bereikt, werd zij door het kerkelijk gezag tegen elken verkeerden invloed in bescherming genomen.

Reeds Paus Gregorius I, gelijk wij zagen, schrijft een geheel Missaal, waarin hij zeker weinig van het zijne opnam, maar het bestaande verzamelde en, gezuiverd welligt, aan de Kerk gaf; en na hem ontmoeten wij in de kerkelijke geschiedenis telkens Pausen en kerkvergaderingen, die krachtig de hand houden aan de bestaande liturgie, die haar telkens zuiveren van opkomende nieuwigheden en haar terugbrengen tot den vorm, die, ofschoon geheel vrij ontwikkeld, eenmaal door de gansche Kerk was aangenomen. Een laatst bewijs daarvan vinden wij nog, zooals een ieder weet, op het Concilie van Trente.

Hoe vrij zich dan ook de liturgie van het Misoffer kon ontwikkelen, nu zij eenmaal bestaat, waakt de Kerk over haar met groote zorgvuldigheid; zij beschermt haar tot in de kleinste bijzonderheden, ja, zij zou het den priester tot eene groote zonde aanrekenen, als hij, ook maar in eene kleine bijzonderheid, vrijwillig van haar afweek.

III.

Maar, zal men vragen, vanwaar dan de verschillende liturgien, die in de Kerk bestaan hebben of nog bestaan?

De H. Kerk heeft er altijd naar gestreefd om in al wat hare uiterlijke eeredienst betreft, zooveel mogelijk overal gelijkvormigheid in te voeren. In geloofs- en zedeleer was eene volkomene gelijkvormigheid noodzakelijk, omdat daarin de Kerk zelve niets had te regelen, maar slechts over te leveren wat zij van haren goddelijken stichter Jesus Christus ontvangen had. „Gaat en onderwijst alle volkeren", had de Verlosser tot zijne Apostelen gezegd, „doopt hen in den naam des Vaders en des Zoons en des H. Geestes, en leert hen onderhouden al wat Ik u

bevolen heb." In dat alles moest dus noodzakelijk de grootste gelijkvormigheid behouden blijven: waar ook de Kerk zich verbreidde, ofschoon zij onder de meest verschillende volken en hemelstreken gevestigd werd, overal moest zij hetzelfde geloof, dezelfde zedeleer, dezelfde Sakramenten en andere middelen van genade prediken en vasthouden. En als hier of daar eene ketterij opstaat, die ook maar een enkel punt wil veranderen, zien wij telkens hoe de Kerk met de meeste gestengheid vasthoudt, en liever toelaat, dat geheele volken en landen, dat een half werelddeel haren schoot verlaat (dien zij toch noodzakelijk acht tot eeuwig behoud der zielen), dan eenige verandering toe te laten in den schat der goddelijke waarheid, die haar is toevertrouwd.

Geheel anders is het gedrag der Kerk ten opzigte der plegtigheden, waarmede zij de heilige geheimen omgeeft. Zij beschouwt ze als het kleed, als den feestdos, waarin de goddelijke geheimen zijn gehuld tot verheffing van den eerbied der geloovigen. Daarom kunnen die plegtigheden naar tijd en plaats verandering ondergaan; daarom kon de liturgie van het H. Offer, gelijk wij reeds zagen, zich vrij ontwikkelen en eerst in den loop der eeuwen worden wat zij heden is.

Evenwel niet willekeurig mogt die verandering geschieden: wij vergeleken zoo even de liturgie bij den feestdos der christelijke geheimen; maar gelijk geene versiering den aard van het getooide voorwerp mag voorbijzien, doch integendeel slechts dienen moet om de natuur en de vormen daarvan te verheffen, zoo is het ook met de liturgie. Vandaar dat de Kerk over die plegtigheden zorgvuldig waken moet, opdat deze niet ontaarden in zinlooze vormen, of gedachten uitdrukken, die vreemd zijn aan de waarheden, welke zij omkleeden.

Daarom heeft de Kerk er altijd naar gestreefd om de eenmaal vastgestelde liturgie overal gelijkvormig te maken. Het waren overal dezelfde geheimen, die getooid en versierd moesten worden voor het oog der geloovigen, en geen wonder, dat zij overal denzelfden feestdos wilde invoeren. Vooral in de zesde eeuw, toen de ontwikkeling der liturgie hare voltooijing verkreeg, treft men op vele kerkvergaderingen besluiten aan, die allen ten doel hebben om, althans in de Westersche Kerk, die gelijkvormigheid te bevorderen [1]).

Hierin evenwel kon de Kerk meer toegevend zijn, en waar het gebruiken gold, die door den loop der eeuwen gevestigd waren, heeft zij niet zelden de grootste toegevendheid getoond. B. v het is bekend, dat er een zeer groot verschil bestaat tusschen de liturgie van Rome en die der schismatieke Grieken; maar zoo dikwijls er van hun kant ernstige pogingen tot vereeniging werden aangewend, hebben de Pausen verklaard dat zij de volkomene gelijkvormigheid van liturgie niet zouden eischen. Ja. nog meer: verschillende Pausen [2]) zijn later als verdedigers der grieksche liturgie tegen Missionarissen opgetreden, die in die landen de éénheid van geloof predikten en soms in hun ijver zóó ver gingen van ook de gelijkvormigheid van liturgie te eischen; een nieuw voorbeeld daarvan levert ook onze groote Pius IX, die in eene allocutie van 19 December 1853 over dit onderwerp sprekende, zeide, dat zijne voorgangers geboden hadden, dat men die verschillende liturgiën in de Oostersche Kerk, die door kerkelijk gezag eenmaal regt van bestaan verkregen hadden, niet

---

1) Men vindt ze verzameld bij Bona, 1 c. lib. 1, cap. VII.

2) B. v. Gregorius XIII, Benedictus XIV, Clemens XII, Pius VI. Zie Pitzipios, *l'Eglise Orientale*, pag 137 en volgende.

mag afschaffen zonder verlof van den Opperherder. „Onze Voorgangers", zoo voegt Pius IX er bij, „wisten, dat de vlekkelooze Bruid van Christus in hare uiterlijke teekenen eene wonderbare verscheidenheid toont, die in haar de eenheid niet wegneemt."

Dit alles bewijst ons genoegzaam, dat verschil van liturgie binnen de grenzen der Katholieke Kerk kan en mag bestaan.

Maar, om tot onze eerste vraag terug te keeren, hoe komt het, dat er verschillende liturgiën zijn ontstaan? Wij hebben gezien, dat in de drie eerste eeuwen, in het Oosten en in het Westen, de liturgie van het Misoffer overal dezelfde was Daarom nemen wij aan, dat de Apostelen, voor zij Jerusalem verlieten, eene korte liturgie voor de H. Mis hebben vastgesteld, die voor uitbreiding en ontwikkeling vatbaar was. Die ontwikkeling, gelijk wij aantoonden, had vooral in de vierde en vijfde eeuw plaats, en werd op het laatst der zesde eeuw door kerkelijk gezag gestuit, omdat de ontwikkeling zelve voltooid was.

Maar hoe komt het, zoo vraagt men natuurlijk, dat die ontwikkeling niet overal dezelfde was, dat zij, door dezelfde oorzaken geleid, niet overal hetzelfde gevolg voortbragt, namelijk de eenheid van liturgie?

De Kardinaal Bona [1]) wil die verscheidenheid vooral verklaren door het verschil van zeden en karakter, dat bij verschillende volken gevonden wordt; en bedenkt men, dat in het Oosten, en ook reeds in Griekenland, veel minder ontwikkeling gevonden wordt dan in het Westen, dat men daar ook heden bij het volk gewoonten en toestanden vindt, die voor veertien of vijftien honderd jaren volkomen dezelfde waren, dan wordt het zeer verklaarbaar, dat dit ook van invloed kan geweest zijn op de liturgie der Mis, dat deze in die landen minder dan in het Westen ontwikkelde. Maar diezelfde reden

1) L. c. cap. VI.

kan men niet aangeven voor Spanje, voor Milaan en voor een gedeelte van Frankrijk, waar eveneens eene andere dan de romeinsche liturgie gevonden werd.

Naar ons oordeel, dat wij evenwel gaarne voor een beter prijsgeven, is dat verschil vooral door gebrek aan eenheid van gezag ontstaan. Juist in die eeuwen, waarin de liturgie der Mis zich ontwikkeld en gevestigd heeft, begon in sommige landen die naauwe band, die de Christenen met Rome moet verbonden houden, los te raken, en het is juist in die landen dat eene verschillende liturgie gevonden wordt.

Constantinopel, dat reeds spoedig na zijn ontstaan den grootsten invloed uitoefende op geheel Azië, voor zoover het toen beschaafd was, op een gedeelte van Afrika en van Europa, was reeds in de vierde en vijfde eeuw het brandpunt van verzet tegen het oppergezag des Pausen. Reeds op het algemeen Concilie van Constantinopel (381) toonden vele oostersche bisschoppen eene ijverzucht jegens de Kerk van Rome, waartegen zelfs een H. Gregorius van Nazianze niets vermogt, en die zich in vervolg van tijd telkens herhaalde en telkens versterkte, totdat zij onder Photius het heillooze Schisma tusschen Oostersche en Westersche Kerk voltooide.

Men moet dit niet zoo verstaan, alsof de noodzakelijke eenheid van gezag reeds in de zesde eeuw verbroken was; immers Photius leefde eerst 300 jaren later; maar die eenheid was geschokt en had veel van hare kracht verloren. Zij was nog groot genoeg om de ketterijen te bestrijden en te onderdrukken, om ten laatste, ja, den Paus te doen erkennen als het Opperhoofd der Kerk; maar zij was niet meer sterk genoeg om van invloed te zijn op zaken van minder belang, zooals de liturgie of de kerkelijke tucht. In punten, waar de Kerk van Christus

kon toegeven, gaf zij toe aan die kinderen, die haar moederlijk gezag wilden bevitten, opdat deze niet misschien door hoogere eischen tot afval zouden komen. Maar ongetwijfeld, zoo dunkt ons, zouden alle Kerken de liturgie van Rome hebben aangenomen, als allen in dien tijd nog denzelfden kinderlijken eerbied voor haar hadden bewaard.

Is deze meening over het ontstaan der verschillende liturgiën de ware, dan begrijpen wij waarom deze juist in het Oosten, in Spanje en in Milaan zich konden vestigen. Armenië, Syrië en geheel klein Azië, Egypte en Ethiopie, Griekenland en de landen van den Donau werden allen meer of minder door Byzantium beheerscht, en het is ook juist in die landen, dat zich die groote vruchtbaarheid van liturgiën voordoet. In het noorden Italië was de zetel van den Exarch van Constantinopel, en ofschoon de aartsbisschoplijke stoel van Milaan door den H. Ambrosius werd bezet, die gedurende honderd jaren twaalf voortreffelijke opvolgers had, zij konden door den verkeerden invloed dier oostersche vorsten de geloovigen en zelfs vele priesters hunner Kerk niet altijd vrij houden van dien geest van opstand en verzet, die in het Oosten woekerde. En eindelijk wat Spanje betreft, het is bekend hoe ook daar tot in de zevende eeuw de Kerk onder den invloed van slecht gezinde koningen geleden heeft en van haar middenpunt verwijderd werd gehouden; en toen deze schadelijke invloed ophield, geraakte het schiereiland in de magt der Mooren, waaronder het tot in de vijftiende eeuw gezucht heeft. Juist in die landen, waar de Kerk niet al haren invloed kon doen gevoelen, ontmoeten wij eene liturgie, die van de romeinsche verschilt.

Ten slotte worden wij nog in deze opvatting bevestigd, wanneer wij een blik slaan op die verschillende liturgiën zelven. Bij een vlugtig overzigt ziet men aanstonds, dat

zij, meer dan de romeinsche, gelijken op de liturgiën der drie eerste eeuwen; allen hebben zij nog die strenge afscheiding tusschen de Mis der katechumenen en der geloovigen: bijna allen hebben zij den vrede-kus voor het Offertorium; in het Oosten bleef de Communie onder beide gedaanten, en in geene liturgie is het kerkelijke jaar zoo naauw rond het H. Offer geplaatst als in de romeinsche. Duidelijk ziet men, dat zij allen op den weg van ontwikkeling waren, maar het is als werden zij op dien weg gestoord, alvorens die ontwikkeling zich voltooid had, omdat de Kerken, waar zij in gebruik waren, te zeer buiten den invloed van het oppergezag der Kerk geraakten. En toen later in die landen, ten minste voor sommige Christenen, de invloed van Rome zich beter kon doen gelden, was de liturgie bij volk en geestelijken zoo geliefd, dat de Pausen het niet raadzaam achtten, om haar buiten noodzakelijkheid te veranderen; zij was te zeer in het leven der geloovigen doorgedrongen en had soms door honderden jaren een wettig regt van bestaan verkregen. Maar waar zich in die landen eene vrijwillige neiging vertoonde om de bijzondere liturgie met de romeinsche te verwisselen, hebben de Pausen met beide handen die gelegenheid aangegrepen. In Frankrijk geschiedde zulks door de zorg van Pepijn en van Karel den Groote, en Paus Paulus en Adrianus hebben dadelijk die vorsten in hun arbeid gesteund [1]). In Spanje geschiedde die verandering tijdens de regering van Paus Gregorius VII. Dat de mozarabische liturgie in dat land door verkeerden, d. i. onkerkelijken invloed was ontstaan, wordt duidelijk bewezen door Hefele [2]) en blijkt niet minder uit een brief van Paus Gregorius VII [3]) aan de koningen

1) Zie Bona l. c. cap. XII.

2) Hefele, *Der Cardinal Ximenes.* Arnheim, pag. 150 en volgende.

3) Bona, l c. Cap. XI.

van Castilië en Arragon. Evenwel ook na dezen Paus bleef de mozarabische liturgie, die overigens evenals de grieksche door het kerkelijk gezag was goedgekeurd, nog in sommige streken van Spanje bestaan; en toen zij ten tijde van den grooten Kardinaal Ximenes geheel dreigde op te houden, heeft deze in Toledo eene prachtige kapel gesticht en met vele goederen begiftigd, opdat voortdurend, ten minste in ééne plaats, de mozarabische liturgie als een monument der christelijke oudheid zou bewaard blijven.

Hetzelfde verschijnsel ziet men eindelijk met de milaneesche of ambrosiaansche liturgie, die evenwel het minst van allen van de romeinsche verschilt. Nu en dan hebben de Pausen of hunne Legaten pogingen gedaan, om ook in Milaan de romeinsche liturgie in te voeren; maar daar de geestelijken en het volk er te zeer aan gehecht waren, bleef zij bestaan, en werd zij ook door den H. Carolus Borromaeus in bescherming genomen. Ook nog in onzen tijd bestaat zij in het aartsbisdom van Milaan, maar ook de romeinsche wordt er gevolgd.

W. J. VAN CAMPEN.

Nog een woord over „kopieën van oude imagines thaumaturgicae" enz.

Uit eene ons door den ZEw. Heer H. E. H. Deckers toegezonden „Dupliek" op het artikel: „Nog iets over kopieën" enz. zullen we, ter bekorting van de discussie, slechts de volgende hoofdpunten overnemen.

1. De oorspronkelijke thesis van Dr. B. luidde aldus: „Kopieën te maken van aloude imagines thaumaturgicae, en die ter vereering ten toon te stellen, schijnt ons eene afwijking van de liturgische praktijk, in de Kerk tot hiertoe in acht genomen. Het is, voor zooveel wij weten, eene innovatie zonder antecedent" [1]).

Deze thesis heeft Dr. B. in zijn tweede artikel, door o. a. de algemeene uitdrukking „in de Kerk" te beperken tot „in ons Vaderland, meer bepaaldelijk in de noordelijke gewesten, en allermeest in het oude Bisdom van Utrecht" [2]), naar zijne meening slechts toegelicht, maar in de daad (om niet meer te zeggen) aanmerkelijk gewijzigd.

2. Dr. B. erkent, dat hetgeen te Amsterdam in de Algemeene Hulpkerk plaats had (namelijk het ter openbare

1) *De Katholiek*, dl LXII, blz. 360.

2) Dl. LXIII, blz. 193.

vereering ten toon stellen eener kopie van een aloud miraculeus Maria-beeld van byzantijnschen oorsprong), wettiglijk tot stand gekomen en rijkelijk met geestelijke gunsten omringd is [1]).

„Wettiglijk tot stand gekomen is", d. w. z. onder goedkeuring van het hoogste kerkelijk gezag.

„Rijkelijk met geestelijke gunsten omringd is", d. w. z. dat de vereering dier kopie door datzelfde hoogste kerkelijk gezag wordt aangemoedigd en bevorderd.

Het vereeren dier kopie is derhalve eene devotie, die (van ouden of van nieuwen datum, met of zonder antecedent) door het hoogste kerkelijk gezag goedgekeurd, aangemoedigd en bevorderd wordt.

3. Het kanoniek privilegie van exemptie heeft zijne grenzen. Bij voorbeeld,

a. Niet exempt zijn de Regulieren, als het er op aankomt, aflaten, ook van den Paus verkregen, te publiceren: dit mag volgens het Concilie van Trente [2]) niet geschieden zonder vooraf bekomen vergunning van den diocesaan Bisschop.

Het pauselijk stuk, waarbij aflaten aan de vereerders der kopie verleend worden, is dan ook voorzien van het bisschoppelijk exsequatur.

b. Niet exempt zijn de Regulieren, als het er op aankomt, ongewone beelden ter openbare vereering ten toon te stellen. En zoodra de Bisschop bevonden heeft, dat iets van dien aard in kerken, ook van Exempten, plaats grijpt, zal hij, na den raad van godgeleerden en van andere vrome mannen ingewonnen te hebben, datgene doen, wat hij met de waarheid en godsvrucht overeenkomstig oordeelt. Ook dit is volgens het Concilie van Trente [3]).

1) T. a. p. blz. 216.

2) Conc. Trid. Sess. XXI, cap. 9, de ref.

3) Ibid. Sess. XXV, *De inv. .. Sanctorum et sacris imaginibus.*

Met regt derhalve mogt ik mij, ter verdediging van hetgeen in de Algemeene Hulpkerk te Amsterdam gebeurt, een schild maken van het door den Bisschop te oefenen toezigt.

Met deze punten hebben we den hoofd-inhoud van gemelde „Dupliek", waarmeê de Eerw. Pater Rector verklaart, van zijne zijde een einde te maken aan den strijd, zoo getrouw mogelijk weergegeven.

De Redactie.

VERSCHEIDENHEID.

„Drie Kruiswegoefeningen" [1]).

Dit drietal weldoordachte Kruiswegoefeningen staat met elkaâr in naauw verband en vormt met de uitgebreide voorrede of inleiding een geheel van godsdienstig onderrigt; waardoor ook het anders eenigzins vreemde toevoegsel: „aan de XIX „eeuw aangeboden", genoegzaam verklaard wordt.

De voorrede, welke den leerrijken grond legt voor de oefeningen zelven, laat in de hoofdtrekken zien, wat er, — in gevolge 's menschen drievoudige begeerlijkheid: des geestes of der hoovaardij, der oogen en des vleesches, — van individu, gezin en maatschappij wordt zonder godsdienst, en wijst op het ongeloof in onze XIXe eeuw, hetwelk God overal poogt buiten te sluiten. Individu, gezin, staat, het wil alles zich zelve genoeg, zich zelve als ten God zijn. Dan wordt geschetst, wat de invloed is der godsdienst zoowel op den mensch voor zich als in zijne maatschappelijke betrekking tot anderen, in 't bijzonder ook met het oog op den handwerksstand. Hierop dringt de Eerw. Schrijver bepaaldelijk aan, wijl hij, als Bestuurder der St. Josefs-Gezellen-Vereeniging te Amsterdam, vooral aan

1) De volle titel is. „*Drie Kruiswegoefeningen* (voor openbaar ge„bruik) en eene voorrede, aan de XIX eeuw aangeboden, door H C J. M. „van Nispen tot Sevenaer, R K Pr. — Amsterdam, F. H. J. Bekker. „1873." — Met kerkelijke goedkeuring

de behoeften van hare leden heeft gedacht. Tegenover „de „stelselmatige pogingen, om het Christendom uit de maatschappij „te verbannen," laat hij gedurig deze hoofdwaarheid uitkomen: „Christus is onze Verlosser en ons eenig heil, en dit zoowel „voor ons persoonlijk, als voor onze huisgezinnen, onze werk-„plaatsen, de gemeenten en den Staat, waarin wij gezamenlijk „en met elkaar verbonden leven." Dien Christus wenscht hij „op nieuw aan de afgedwaalde wereld als haren Leeraar, haren „Offeraar en haren Koning voor te stellen, en dit wel op den „lijdensweg, waar Hij onze Verlossing en ons heil zoo bij „uitstek heeft bewerkt."

Na eenige bladzijden van gepast onderrigt over den Kruisweg, volgen de drie reeds aangegeven wijzen van die oefening te houden. Ter bestrijding der driedubbele kwade begeerlijkheid, wordt Christus in de eerste oefening als Leeraar gevolgd in den geest des geloofs; in de tweede als Offeraar in den geest van hoop; in de derde als onze Koning in den geest der liefde. Ongemerkt wordt hierbij de geheele godsdienst, naar haar wezen en doel, hare geboden, raden, genademiddelen, enz., voorgehouden en op het dagelijksche leven toegepast, altijd naar aanleiding van het overwogen lijdensgeheim; en wijl het overal Christus zelf is die leert door woord en voorbeeld, kan men niet zeggen, dat des Schrijvers verlangen om te onderrigten aan het godvruchtig gevoel heeft geschaad. De aanschouwelijke voorstelling stemt uit zich tot mededoogen, dankbaarheid, rouwmoedigheid, wederliefde en al die aandoeningen, welke men zoo gaarne bij de lijdensstatiën opgewekt wil hebben.

Wij zijn daarom van meening, dat deze Kruiswegoefeningen niet enkel door de St. Josefs-gezellen, maar door elken geloovige met veel voldoening en vrucht zullen gebruikt worden.

EINDE VAN HET DRIE EN ZESTIGSTE DEEL.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG-, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

VIER EN ZESTIGSTE DEEL.

1873.

Vindicamus hereditatem patrum
nostrorum.
1 Mach. XV, 34.

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benediede
En hine Aertsche Bisscop wiede.

Melis Stoke.

LEIDEN,
J. W. VAN LEEUWEN.

INHOUD.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

Broere's Constantijn.

Tweede Zang . . . . . 1.
Derde Zang . . . . . 197.
Vierde Zang . . . . . 325.

L. H. Borking, Het geologiesch en bijbelsch diluvium.

De zwerfblokken 21
De mammout
De beenderenholen . . . . . 69.
De diluviale mensch.
Geologische chronologie.
De Zondvloed der H. Schriftuur . . . . . 133.

Notationes de selectis quibusdam materiis practicis. . . 52.
H. J. J. PRENGER.

M. J. A. Lans, Bismarckiaansche bisschoppen . . . . 113.

H. J. H. Ruscheblatt, De arbeid. . . . . 153.

F. T. H. van Ogtrop, De armenische kwestie . . . . 226.

C. L. Rijp, De Katholieke Kerk gevaarlijk voor den ongeloovigen Staat . . . . . 265.

Bladz.
Een nieuwe commentaar . . . . . 280.
J. J. VAN DER HORST.
Een nieuw werk over Opvoeding . . . . . 301.
G. F. DRABBE.
J. A. van den Akker, Kerk en Staat . . . . . 363.

VERSCHEIDENHEDEN.

J. A. de Rijk, Dagboek . . . . . 67.
Eene nieuwe biographie van den H. Franciscus Xaverius . 129.
- v. C.
Aan boord van de Saxonia . . . . . 189.
Verklaring van de H. Congregatie der Aflaten . . . . 260.
Rechtsgeleerd advies voor de religieuse orden te Rome tegen het italiaansch goevernement . . . . . 261.
H. J. J. P.
H. W. J. van Hertum, Levens der Heiligen. . . . . 262.
Welke muziek is de ware katholieke kerkmuziek? . . 307.
De Katholieken in Zweden . . . . . 314.
De goede Herder. . . . . 321.
J. D; B.
Hurter, Nomenclator literarius . . . . . 322.
Hollandsche katechismus-prentjes . . . . . 324.
C. von Bolanden, De staatsgevaarlijken . . . . . 387.
Reliquieën van Luther en Frederik den Groote. . . . 388.

BROERE'S CONSTANTIJN.

TWEEDE ZANG.

De Algoedheid liet den mensch, van dood en hel omgeven,
Niet in 't gevaar alleen; naauw treedt hij in het leven,
Of op zijn schreijen daalt een hemelwachter af,
Die heim'lijk hem omhelst en bijblijft tot aan 't graf.
O liefde zonder maat! 't is engelen bevolen,
Om met den sterveling op aarde rond te dolen
En nog om zijne koets te waken als hij rust.
Zij zijn die morgenwind, die hem zijn voorhoofd kust,
Als na 't ontwaken hij ten arbeid weêr gaat keeren;
Zij zijn 't, wier heilig schild de pijlen af blijft weren,
Waarmede de afgrond uit zijn kloven hem beschiet,
En voor wier vlammend zwaard de helleeuw henenvliedt;
Zij die, als hij, voor God ter aarde neêrgebogen,
Den wensch van 't innig hart gaat zenden naar den hoogen,
De zinnen stillen door de schaduw en 't gestreel
Van de uitgebreide wiek; dan zijne ziel geheel
Doorgloeijen, uit dit stof ten hemel leeren vlugten

En woorden fluisteren en onuitspreekb're zuchten,
En de uitgestorte beê met vrolijk vleug'lenslaan
Tot voor den hoogen troon der Godheid brengen gaan. [1])

---

1) Hierachter zijn de volgende 4 verzen doorgehaald:

Ja zij, zij waren 't, die in de overmaat van 't lijden
De Christ'nen troostten, hen als helden leerden strijden
En opzien naar de kroon, hun liefde toegezeid.
Ze aanzagen hunne smart, ach, hadden zelv' geschreid,
Zoo 't zalig eng'lendom slechts tranen konde storten;
Zij waren het, wier trouw de dagen deed verkorten,
Waar t uitverkoren tal ligt in bezweken waar;
't Was hunne liefde, 't was hun opgevlogen schaar,
Die voor Gods aangezigt de smeeking op kwam dragen
Van 't Hem geheiligd volk, der Christ'nen jammerklagen
Deed galmen door 't verblijf der eindelooze vreugd,
En aan den hemeltrans voor hun vervolgde deugd
Het lang verduisterd licht dier redding op deed leven,
Die God van eeuwigheid besloten had te geven.

Gij, Geest der kennis! Geest der waarheid! wien 'k mijn lied
Heb toegewijd, ontzeg mij thans uw bijstand niet;
Ik sidder om 't geheim der hem'len te bezingen;
Als op een bergspits, waar geen steunsels mij omringen,
Waar de aarde in nevelen voor mijne voeten zinkt,
De ontgloeide lucht alleen mijne oogen tegenblinkt:
Zoo sta ik aan den boord der eeuwigheid te beiden;
O laat uw hemelvlugt mij in mijn zang geleiden,
En uit uw blanke wiek den heil'gen adem gaan,
Die Gods orakelstem doet van de snaren slaan.

Nog naauw'lijks was de dag de wolken doorgegleden,
Wanneer die eng'len, met der Christenen gebeden
En smeekingen belast, op hun onzigtb're vlugt
Vergaârden boven Rome en stegen door de lucht.
't Scheen of de morgenzon 't geheim niet woû verraden,
Dat omging op dit uur, zij bleef in dampen baden;
Haar stralen beefden door den nevel in het rond
En kusten als ter sluik den nog bebloeden grond.
Als 't lief'lijk gorgelen, waarmeê door de valleijen,
Na vruchtb're regenvlaag, de stroomen zich verspreijen:
Zoo was het vlerkgeruisch, dat door den ether vloog;
Eerst na 't bereiken van den laatsten hemelboog,
Waar 't zware maatgeluid der wentelende sferen
Ineensmelt, en zij zelv' met sidd'ring wederkeeren
Voor eene oneindigheid, wie geene starrenbaan,
Wat eeuwen ze ook omvat, kan in haar kring beslaan,
Toen schoten de engelen hun aangeboren luister
Al stralend om zich uit. — Maar ach! wat treurig duister,
Dat als een nevel om die lichte geesten hing!
Niet of hun zalig hart ooit leedgevoel beving:
Zij zelv', zij trachteden hun stralen te bedwingen,
Of met de schaduwen van eene smart te omringen,
Voor 's Heeren naam geduld. Ach, hunne onsterf'lijkheid
Zocht sieraad in een deugd, den hemelen ontzeid.
Zoo schoon zijn tranen op de maagdelijke wangen
Van liefde en vreugd geschreid; zoo, met een damp om-
(hangen

En regenwolk, die de aard' met nieuwen schat bevrucht,
Gaat der Pleiaden koor al schem'rend door de lucht;
Haar storm brengt lente voort, en ieder van haar stralen
Doet met zijn wat'rig licht de hoop in 't harte dalen.

Dra was 't de hemel zelf, die zijn onpeilb'ren schoot
Voor de aangevlogen schaar der eng'len opensloot.
Op eens ontrolden zich de schitterende velden,
Waar God in 't eind de deugd voor immer blijft vergelden,
Voor 't oog der heiligen zijn heerlijkheid ontvouwt,
Zijn eigen werk bekroont en d' eeuw'gen rustdag houdt.
Geheel de schepping scheen in 't niet terug te zinken,
Toen zij op haren troon de Godheid zagen blinken
Met glorie, die ze niet op lucht of wolken spreidt,
Maar uitstort in zich zelf en hare oneindigheid. [1])
O eng'len! liet ge ook hier den nevel niet ontglijden,
Die om uw luister hing? Zoo u der Christ'nen lijden
Deed varen naar omhoog en nad'ren tot Gods troon:
Uw eigen oog aanzag het hen verwachtend loon;
Gij zaagt der hem'len vreugd, gij duizend duizendtallen,
Ach! ook eens afgemat in 't stof des doods gevallen,
Hier eeuwig zalig zijn en juichen in het licht:
De groote apostelschaar in 't stralende gerigt,
Gelijk zij op een wolk ten oordeel zullen varen;
Profeten, die, bij 't slaan van hunne gouden snaren,

---

1) Verg. Broere's *„Dithyrambe op het Allerheiligste"*, eerste stroof.

De stem verheffen, daar weleer het wereldrond,
Van vreugd bij opsprong, en wie eeuw aan eeuw verkondt;
Den blanken maagdenstoet in trippelende reijen,
Die Edens keurgebloemt door 't eeuwig daglicht spreijen,
Of dart'len met de groep dier kindertjes, wier jeugd
Deze aard' niet heeft gekend en onschuld had voor deugd;
Het heer der martelaars, die de overwinning galmen,
Met hartebloed betaald, en nog hun groene palmen
Verdeelen met de schaar, pas uit den foltergloed
Verrezen bij den God die al hun smart vergoedt.
Ja u ook, Clelia! u zagen de eng'len zweven;
Uw echtgenoot Alcest omhelsde u, eeuwig leven
Beloonde uw tot der dood getrouwe huw'lijksdeugd;
U, Narses! Fulvia! En gij, die nimmer vreugd
Gekend hadt, hierbeneên verstooten en vergeten,
O Mastor! op wat troon waart gij thans neêrgezeten.
Ach allen! allen! wie er ook na Abels dood
Op een verworpen aard' 't onschuldig bloed vergoot:
Zij juichten daar te zaâm. Wat was des ligchaams lijden
Bij al de heerlijkheid waarin zij zich verblijden!
Hun reine ziel vlood op uit dit verstijfd gebeent,
Gelijk een vuurvonk slaat uit levenloos gesteent;
Of neen, als Gods profeet, toen op een vlammenwagen
Van de oevers der Jordaan hij werd omhoog gedragen,
Alleen zijn mantel aan dit aardrijk wedergaf:
Zoo wierpen zij verheugd het zware stofkleed af
En snelden zelv' van hier tot God, voor wien zij leden,

Een afgrond in van vreugd, van liefde en zaligheden.

Als 't woelende gedruisch der wat'ren, als de orkaan
Met al zijn stemmen, die door lucht en wolken slaan:
Zoo was het juichen aller talen, aller tongen [1])
En volken om Gods troon; zoo, zonder eind' gezongen,
Weerklonk van kring tot kring het hemelsch bruiloftslied;
Maar de eng'len deelden nog in deze vreugde niet.
Eerst stonden zij van ver, alsof Gods eeuwig wezen
Of eenig schuldgevoel hen beven deed en vreezen.
Maar liefde, liefde, die ook in des menschen hart
De vrees in 't eind verwint, Gods eigen gramschap tart
En zelfs des zondaars beê den hemel doet genaken:
Zij bleef met volle vlam in deze geesten blaken;
Zij deed vertrouwen, zij, als weerschijn van heur gloed,
Een zoete hoop ontstaan in 't teedere gemoed;
Zij dreef hen eind'lijk voort: met wankelende schreden
Zag men de lange rij van eng'len nader treden;
Hun vleug'len stonden stijf en sidd'rend uitgerekt;
De gordel van de kracht, die hunne heup bedekt,
Hing thans ontbonden neêr, en liet aan alle zijden
Het uitgevloten kleed langs 's hemels lichtvloer glijden.
Wat blos van schaamte kwam op 't edel voorhoofd staan,
En ach dat oog, gewoon naar God zelv' op te slaan,

---

1) Hier, en in nog twee verzen van dezen Zang, heeft de dichter de anders vereischte verssnede, blijkbaar met opzet, niet gehouden.

Het zag ter sluik omhoog, terwijl van hunne lippen
Zijn naam in zangen niet, maar murm'lend, kwam ontglippen. [1])
Ontroerd, verteederd zag naar dezen eng'lenstoet
De gansche hemel heen; der heiligen gemoed
Versmelt in beden reeds en liefdevolle zorgen.
Hun toch, hun bleef het doel dier opvaart niet verborgen;
Hetzij de Godheid hun den loop des lots verklaart,
Hetzij zij zelv' den blik soms neêrslaan op deze aard',
Of met den zonnestraal in heure dalen glijden:
Zij deelen in ons leed, zij kennen al ons lijden,
En aller hem'len hulp wordt reeds der deugd verleend,
Als 't mensch'lijk oog om haar geen traan nog heeft geweend.
„Zij zijn 't," zoo riep een stem, „het zijn der Christ'nen beden,
„Die de eng'len off'ren gaan, nu zij naar 't altaar treden;
„'t Zijn broeders, wier gesmeek van hunne lippen vliet,

---

1) De volgende acht verzen zijn hier later door den dichter weggenomen:

Doch schoon, o eng'len! ook bij 't uiten dezer klagt,
Schoon waart gij als de dag aan 't worst'len met den nacht;
Als Jephte's dochter en haar droeve gezellinnen,
Toen zij haar teed're jeugd, geschapen voor beminnen,
Beweende op 't hoog gebergt; nog ging de bloemfestoen
Haar slepend na; nog was met overwinningsgroen,
Die lauw'ren, - ach haar leed! - de haarlok overladen,
En tranen drupten neêr op blijde feestgewaden.

„ Vergeten we in de vreugd hun leed en lijden niet!"
En aanstonds ging 't geroep door alle hemelkoren
En liet van allen kant zich als een donder hooren:
„'t Zijn broeders, wier gesmeek van hunne lippen vliet,
„ Vergeten we in de vreugd hun leed en lijden niet!"
Toen zag men overal de ontelb're geestenscharen
Bewegen, toen alom door 't eeuwig daglicht varen,
Als wolken waar de wind in omjaagt en in woelt;
De apost'len rezen op van uit hun goud gestoelt
En harp en lofzang zweeg; der heiligen behagen
Scheen niet te zijn dan God zijn bijstand af te vragen.

In eene zee van licht, een afgrond eind'loos hoog,
Waarin de hemel zelf met zijn onmeetb'ren boog
Vergaat en in verdwijnt: dáár woont Gods eeuwig wezen.
De cherub, die tot Hem al juichend opgerezen,
De wieken om zich heen als vlammen waaijen doet,
Hij naakt de kringen niet van dien onpeilb'ren gloed;
De Godheid is 't alleen! 't Is, van de stilte omgeven
Der eeuwigheid, dat dáár de Vader van het leven
Zijn eigen glorie teelt, het licht uit licht ontgloeit,
En liefde uit beider vlam met beiden zamenvloeit.
Oneindig heiligdom! waar de oorzaak aller dingen
Berust; geheimen, niet van eng'len te doordringen,
Van leven en van dood, van toekomst en van lot,
Bewaard zijn; zaligheid geen meêgedeeld genot,

Maar eigen wezen is, niet vatbaar voor volmaken:
De waarheid in 't bestaan en liefdes levend blaken!
Dan uit dien afgrond ook wordt het gedruisch gehoord
Van d' eeuw'gen oceaan! de nagalm van Gods WOORD
Klinkt uit die diepten en doorzweeft de hemelrijen:
O wellust, o genot, o eindeloos verblijen,
Waar dan de geesten in verzinken, waar 't gemoed
Bij smelt in vlammen van een eeuw'gen liefdegloed!
De hem'len duiz'len, en de vreugd met volle stroomen,
Een storm, een vloed gelijk, die uitbarst uit zijn zoomen,
Weerkaatst, en overstelpt dit koningrijk van vreê.
Het is dat Woord, dat eens het licht verrijzen deê,
Het niet ten aanzijn riep, dat geene stoffijke ooren,
Neen! zielen indringt, haar de waarheid niet doet hooren,
Maar schouwen met het oog in d' ongeschapen glans.
O God! U zien zij, U haar nad'ren op den trans
Die alle hem'len kroont; van uit die lichte kolken,
Daar drijft de troon uit voort van bliksemende wolken:
Hij draagt d' Almagtige, den Vader, die den voet
Zet op een starrenboog; de Zoon, wien zonnegloed
Van waarheid en genâ komt stralen van het wezen,
Zit aan zijn regterhand; daar, uit Hen opgerezen,
De Heil'ge Geest het vuur, waarin zijn vleugel baadt,
Als in omhelzing weêr op beiden nederslaat!

O aanblik van een God, drievoud, en één in wezen!
Gij zijt het, die de ziel, van stof en dood genezen,

Doet leven! gij alleen 't genot der zaligheid.
Al 't schoon, door de Almagt op de schepping uitgespreid;
Der vriendschaps rein gevoel, het hoogste liefde-blaken;
Verrukking, waar de geest eens wijzen, bij zijn waken,
In opvliegt, waar de band des ligchaams die hem boeit,
Van siddert en verteert; genade, in 't hart ontgloeid,
Die Godes zamenspraak den sterv'ling doet genieten:
Wat zijn zij? Drupp'len uit de stroomen die daar vlieten,
De schaâuw van 't licht, dat daar de levende orde spreidt,
Het sterven bij 't bestaan, het niet bij de eeuwigheid!

Maar onder dezen troon, veel lager dan de stralen,
Die daarvan in het rond als vlammen nederdalen,
Daar staat het zoenaltaar, dat als een tempel stijgt.
Gefluister, als van wind die om de trappen hijgt,
Vervult het heilig oord. Aan zuilen, uitgehouwen
Van bloedig jaspis, hangen doornenkroon en touwen
En kruis en foltertuig, eens door Gods Zoon geduld.
En achter in 't verschiet, van nevelen omhuld,
Doet 't teeken des verbonds met zevenverwig blinken
Geheimvol morgenlicht al schem'rend nederzinken.
't Was hier, voor dit altaar, bij 't opzien naar hun God,
Dat alle heiligen der Christ'nen vreeslijk lot
Betreurden en het eind' huns lijdens kwamen vragen.
Wie telt de starren, of de golven, voortgeslagen
Bij 't buld'ren van den wind op 't onafzienbaar meer?
Zoo was de menigte van 't schitt'rend hemelheer.

Een vierentwintigtal van grijsaards zat op troonen
Van wederzij' geschaard; zij droegen gouden kroonen,
En witter dan de sneeuw was 't hen omgolvend kleed.
Zij die ook zelv' eenmaal den dood en 't uiterst leed
Verdroegen voor Gods naam, het koor der martelaren
Lag voor 't altaar geknield, en zoo ver 't oog mogt staren,
Stond rij op rij geschaard, gelijk die streken licht,
Waarmeê de dag in 't Oost het hoofd naar boven rigt.
Der eng'len stoet kwam aan. De stilte ging hun schreden
Vooruit; nog spraken zij onhoorbaar hunne beden,
En langzaam zag men op den diamanten trap
Die blanke geesten met hun ligt-omwolkten stap
Verrijzen en 't altaar van allen kant omgeven.
Dan naauw kwam uit dien kring de wierook opwaarts zweven,
Of met hem steeg de kreet der martelaars omhoog:
„Hoelang, o Heer! hoelang slaat Gij geduldig 't oog
„Op zooveel misdaân neêr? Zult Gij geen oordeel spreken?
„Zult Ge ons vergoten bloed, dat tot U spreekt, niet wreken?
„O God, die heilig zijt en waart! uw naam ter eer,
„Wreek ons! en zend uw straf op onzen vijand neêr!"
Zoo riepen ze en weldra werd van ontelb're tongen
Die bede alom herhaald, - bewogen en verdrongen
Zich al de scharen, en verhieven krans en kroon
Met smeekend rouwgebaar naar 's Heeren hoogen troon.
Wat woeling! wat gedruisch! het licht der hemelbogen
Verschiet; een zware wind, van rondom afgevlogen,
Vermengt zijn loeijen aan het roepen, aan 't geween,

En geest op geesten dalen ijlings naar beneên.
't Is Michaël aan 't hoofd dier groote hemelmagten,
Wien God zijn schepping en 't bestuur van hare krachten
En 't lot der volkeren en zijner Kerk betrouwt.
Als bergen, die het oog met siddering aanschouwt,
Wen zij 't verbazend hoofd, gekroond met morgenstralen,
Uit dampen heffen die den omtrek overdwalen:
Zoo hingen zij in 't rond en wenkten van omhoog,
Bij 't dav'ren van den kreet die naar Gods zetel vloog.
Maar wie rijst hooger nog door 't lieflijk blaauw der wolken?
De aartsengel buigt en bloost, en alle hemelvolken
Verstommen voor haar blik! 't Is 't troostend licht der maan,
Waarin al zwevende haar blanke voeten staan;
Een kroon van starren spreidt haar schitt'ring om haar (slapen,
En 't kroost van Bethlehem, in engeltjes herschapen,
Omzwaait haar, hand in hand, en tuimelt om haar voet,
En werpt haar leliën en rozen te gemoet.
Gij waart het, Moedermaagd! gij, welker schoot Hem baarde,
Emmanuël, wiens bloed het leven schonk aan de aarde;
U kroont de morgenster, u slechts omkranst de maan,
Op wie eens de eeuw'ge Zon zijn stralen af deed slaan. [1])

1) De vier volgende verzen zijn hier geschrapt:

Maria! ja, gij zijt dat licht van troost, die de oogen
Der droeven afwischt, die gebukt voor 't alvermogen,
Ons bijstand afsmeekt en in 't heil dat gij geniet,
Nog op de zondaars als uw kind'ren nederziet.

Daar stond ze — en hield de hand al smeekend opgeheven,
En rigtte 't minlijk oog, waarin nog tranen beven,
Op haren Zoon!... 't was één dier blikken, die ze op Hem
Van onder 't kruishout sloeg, bij 't smoren heurer stem;
Zij sprak,.. zij bad,... en schoon geen engelen die
(woorden
Van liefde vol geheim verstonden of aanhoorden,
't Was of een levensaâm door alle hem'len ging,
Zacht als een avonddauw, zoet als de huivering,
Waar 't aardrijk in ontwaakt bij 't eerste morgenkrieken.
De heil'gen grepen naar hun harpen! alle wieken
Der eng'len sloegen uit, en groote Michaël,
Reeds voor den wenk gereed van 't godlijk raadsbestel,
Verhief 't ontzettend schild, waar 't kruis staat inge-
(dreven!...
Dan nog was 't niet beslist, tot, bij der hem'len beven
En schok, door 't verst gestarnt vernomen en gevoeld,
De Middelaar verrijst op 't eeuwig troongestoelt.
Hij staat en toont op nieuw den Vader zijne wonden,
En eensklaps klinkt de beê, van 't menschdom opgezonden,
Door alle kringen heen; alsof de hemel daalt,
Of de aard' hem nadert, uit haar afgrond opgehaald:
Zoo hoort men 't noodgeschrei, zoo stem op stemmen
(rijzen,
Die zweren bij Gods naam, die zijne grootheid prijzen
En roepen om zijn hulp uit pijn en foltervuur.
Elk woord is hoorbaar, ja in krocht en kerkermuur

Wordt bij der ket'nen prang geen enk'le zucht gegeven
Die thans niet galmende ten hemel op kwam zweven.
't Hield op! — terstond verdwijnt de Godheid voor 't (gezigt;
De duisternis omhult het ondoordringbaar licht;
De serafs beven, en bij aller wachtend zwijgen,
Hoort men den autaarrook al knappend opwaart stijgen.

Onzekerheid vol angst! Is eindelijk de maat
Van 's werelds boosheid vol? zal straks de dageraad
Dier schrikbare eeuwigheid uitbreken voor de volken
En zij Jehova's span zien klimmen op de wolken?
't Is stil! — tot driewerf vliegt voor 't oog der zal'genrij
Een engel met het kruis de duisternis voorbij! —
Toen, met een rateling en alverplett'rend schallen,
Of bergen ondereen en op elkander vallen,
Slaan zeven donders uit de dikke wolk hervoort!
't Breekt uit! 't breekt uit - het licht! Van heerlijkheid (omgloord,
Uit welker vlammengloed ontzetb're geesten staren,
En stemmen klateren en bliksempijlen varen,
Daalt Jesus, 't eeuwig Woord des Vaders, naar beneên.
Hij is 't! de Redder is 't! nog waait om zijne leên
Een kleed, met bloed bespat gelijk met purpervonken.
Hem is de heerschappij van alwat is geschonken;
Zijn voorhoofd is bedekt met kroonen; Oppervorst
Staat op den gordel die zijn lichtgewaden torscht.

Als met één slag geveld, zoo vielen alle scharen
Terneder voor den God, die op hen aan komt varen;
De grijsaards werpen Hem hun kroonen te gemoet,
En zinken van hun troon en vallen voor zijn voet. —
Ontzettend oogenblik! als God een dier besluiten,
Verborgen in zijn schoot, den heiligen gaat uiten:
Wat is de vrees gelijk, die ge uitstort in de ziel?
Was zoo de ontsteltenis, die Isrel overviel,
Wanneer de Almagtige, tot op de hooge kruinen
Van Sinaï gedaald, bij 't schat'ren der bazuinen
En donderslagen, afgerold met rook en vlam,
't Orakel zijner wet op aard' verkonden kwam?
Vervaarlijk was de stem, als ging een afgrond open,
En al 't beangstigd volk, om aan den dood te ontloopen,
Verborg zich, riep tot God, en bad, dat Hij voortaan
Aan Amrams vromen zoon zijn wil zou doen verstaan.
Neen! neen! der heil'gen vrees is liefde, geen verschrikken;
Verwond'ring eener ziel, die bij het tegenblikken
Der Godheid, oog in oog blijft staren, zwijgt en zwicht,
En 't leven op voelt gaan in 't haar omstroomend licht.
Zij hoorden naar Gods stem, en vreesden niet te sneven.
Hij sprak, en door zijn Woord, dat eens den nacht ver-
(dreven,
Het licht geschapen had op eene ontluikende aard',
Was eensklaps het geheim den heiligen verklaard.
Op eenmaal scheen hun geest zich te op'nen, in te dringen
In een nieuw wereld-al; met al zijne ordekringen

Van wijsheid en genâ, vertoonde zich het lot,
Dat hunne beê vervulde en 't raadsbesluit van God.

O kon ik, door nog eens dit levend woord te spreken,
Hier de openbaring ook op eenmaal uit doen breken;
Helaas! ik zucht in 't stof, waar waarheid zich verdeelt,
Als 't licht in nev'len breekt en duizend kleuren teelt,
En woorden zonder tal vermogen slechts te ontvouwen,
Hetgeen op d' eigen stond de heiligen aanschouwen.

Ja, 't oogenblik was daar, zoo lang van God gebeên;
't Bleek nu genoeg aan de aard', dat Hij, en Hij alleen
De Stichter was dier leer: wat hel noch mensch'lijk pogen
Verwon, wat wies door druk, had oorsprong uit den hoogen;
Een wonder was nu 't kruis en geene dwaasheid meer;
Nu moest daaraan ook de al te lang onthouden eer
In 't einde toegebragt, de schromelijke keten,
Waar 't meê beladen was, verbroken, afgesmeten,
En bij der afgoôn, bij der temp'len gruizelval,
Het klimmen op den troon van 't neêrgeknield heelal.

Die groote zegepraal, die de aarde als om zou keeren,
Wat alom was versmaad, alom zou doen vereeren,
Kon niet geschieden dan in 't oude Rome alleen,
Het groote Rome, dat door zoovele eeuwen heen
Haar voorbeeld gaf voor regt, haar wil als 's menschdoms

(wetten;

Een hoofdstad, die haar rijk zoo ver uiteen zag zetten,
Dat zij, of 't waar, alleen niet voor dien last bekwaam,
Vier keizers thans gelijk deed heerschen met haar naam.
Dan minder nog, o Rome! omdat uw legerscharen
De wereld vlugten deên, gij 't kruis slechts vrij kondt waren
En kroonen met ontzag door dwang van uw gebod,
Moest deze zege in u geschieden; neen, het lot
Der Kerk was naauwer nog aan deze plek verbonden:
Een Kanaân was dit oord, waar zich Gods Stad moest (gronden,
Het nieuw Jerus'lem, dat het heil schonk uit haar vest.
Hier was de Rotssteen! hier 't begunstigde gewest,
Waar Petrus' zetel stond, waar Christus' plaatsvervanger
De orakels sprak der leer, van 's hemels lichtgloed zwanger;
Waar de eenheid van 't gezag, beginsel aller kracht,
Bewaard bleef, 't priesterdom zijn zaligende magt
Bekleedt, bevel ontving, naar 's aardrijks laatste palen
Tot redding en herstel van 't menschdom af te dalen;
Hier was de groote boom, die haast het wereldrond
Zou dekken met zijn schaâuw, geworteld in den grond.

Ras zou dit eeuwig plan tot zijn vervulling raken;
De Cyrus, die de boei van 's Heeren volk moest slaken,
Was alreê opgestaan. God zelf zou voor hem uit
En wal en torenmuur verbrijz'len, hem ten buit
Der vorsten goudschat biên en volkeren doen zwichten.
Dan deze zegepraal, die zooveel heil moest stichten,

Was niet alleen de prijs van bloed en oorlogszwaard,
Neen, 't eerst in 't mensch'lijk hart beslist zich 't lot (der aard':
Gelooven moest de held! hij aan de wereld toonen,
Dat God, en niet 't ontzag van aardsche koningstroonen,
Zijn Kerk behoudt en thans haar ket'nen had verplet.
Alleen een Christen vorst, een leger, niet besmet
Met valschen afgodswaan, zou na kortstondig strijden
Verwinnen door het kruis en 't volk van God bevrijden;
Ja, dat vernederd kruis zou door zijn eigen magt
Zich heffen uit den smaad, ten tweeden maal een kracht
Doen uitgaan, die op nieuw de wereld zou verwinnen;
Dan klimmen op den troon, op dom en tempeltinnen,
En alle volkeren, bij 't zingen van zijn lof,
Van onder aan zijn voet zien bukken in het stof.

Tot zóó ver is 't alleen aan broze stervelingen
Vergund, in 't raadsbesluit der Godheid in te dringen.
De heil'gen zagen er geheimen nog van magt,
Van liefde en wijsheid in, wier zaamvereende kracht
In luttel midd'len 't plan van eeuwen had besloten.
Dan zanger noch profeet, noch tongen, neêrgeschoten
Als vlammen op het hoofd der vrome pinksterschaar,
Vermelden ook den dank, aan den Alzegenaar
Gebragt, het lied, den lof, der zaligen verblijen,
Toen 't openbaringswoord door hun ontelb're rijen
Weergalmd had, zich op nieuw de luister Gods bewoog

En Jesus in triumf naar zijnen zetel toog.
Het hemelsche gebergt verschokte, levensstroomen
Ontsprongen, en de roos der vreugd aan hunne zoomen
Sproot uit in nieuwen dag, van 't aanzigt Gods gestraald
De schepping zelv' vernam, wat zegen was gedaald;
En of eene and're reeks van eeuwen zoude ontrollen:
Zoo donderde op eenmaal 't gezang der wereldbollen,
Wier loop de tijden telt, met nieuwe kracht omhoog.
Toen zag men de engelen elkander voor Gods oog
Omhelzen, toen begon met luiten en met snaren,
Als 't bruischen eener zee, het loflied op te varen,
Dat alle heiligen verhieven tot Gods eer:
„Ja, waardig is het Lam, der eeuwen Opperheer,
„Te ontvangen lof en dank; Hij is voor ons gestorven,
„Hij overwon alleen, Hij heeft ons heil verworven;
„Aan Hem zij glorie, kracht en magt en majesteit!
„Amen! regere Hij tot in der eeuwigheid!"

Dra ging nu ook 't besluit der Godheid zich voltrekken,
Het moest ter harer eer 't heelal ten schouwspel strekken.
Een der aartseng'len vloog tot midden voor den troon;
Daar hief hij zijn bazuin, waarvan de schrikb're toon
Op eenmaal aller oog deed naar deze aarde keeren,
Niet slechts der heil'gen, die voor 't aangezigt des Heeren
Den engel zagen staan: de klaterende schal
Schoot als een donder tot de palen van 't heelal,
En al de geesten, die op zon en starren wonen,

Verhieven zich op eens van hunne gouden troonen
En wendden hunnen blik verwonderd naar beneên.
Daar dreef deze aarde voort! Ten halve slechts bescheen
Haar 't zonlicht, en met damp en duisternis omhangen,
Scheen 't hun een kerker toe, waar met gerekt verlangen
Gods vrienden beiden op het laatst verlossingsuur.
Nog staarden zij omlaag, wanneer een schem'rend vuur
Vooruitschiet, en zich snel in d' afstand gaat verwijderen.
Zij zien: een engel is 't, een van die schrikb're strijderen,
Die Israels legerschaar beschermden in 't gevecht.
't Etheriesch oorlogsstaal, zijn schoud'ren omgehecht,
Is blaauw gelijk 't verschiet der zuiv're hemeltransen,
En bij der stralen gloed, die om zijn schedel glansen,
Toont zich met slag op slag zijn witte hemelvlugt.
Hij nadert — waar 't gebergt der Alpen in de lucht
Zijn grijze kruinen toont, en de Eridaan de wateren
Bijeengaârt, die in zee door zeven monden klateren;
Daar strijkt hij ijlings neêr, en zijn nog stralend licht
Bedekkend om zich heen, verdwijnt hij voor 't gezigt.

HET GEOLOGIESCH EN BIJBELSCH DILUVIUM.

DE ZWERFBLOKKEN.

(*Vervolg* van dl. LXIII, blz. 264).

Eene eerste bijzonderheid van het geologiesch terrein, dat wij bespreken, zijn de zoogenaamde zwerfblokken.

Zulke zwerfblokken komen ook in ons vaderland, onder den naam van keijen, in groote menigte voor. Zij liggen nu eens in de heuvels der heidevelden als groote opeenhoopingen van grint, die naauwelijks gehort behoeft te worden, om voor het aanleggen van kunstwegen te dienen; dan weder als groote keijen, welke bijna een natuurlijken keiweg vormen, en elders als hier en daar in het zand verspreide steenbrokken. Somtijds hebben deze keijen een zeer aanzienlijk gewigt. Bij Bergum ligt een blok van 8640 ned. ponden. De groote kei op de markt te Oldenzaal is een langwerpig vierkante granietklomp van meer dan 10000 ned. ponden zwaarte. Tot het aanleggen van den weg van Oldenzaal naar Enschedé werd in het jaar 1843 een dergelijke klomp verbrijzeld, die ruim 60000 ned. ponden zwaar was. Langs de wegen in het Twikkel bij Delden treft men ook vele groote granietblokken aan, onder anderen een grooten, langwerpig ronden klomp van meer dan 14000 ned. ponden. De grootste dier steen-

brokken wentelden onze heidensche voorvaderen zamen tot de bekende Hunebedden, zooals deze nog tegenwoordig te Borger, Tinaarlo, Sleen enz. gevonden worden [1]).

Dergelijke rotssteenen worden over geheel Europa en ook in de andere werelddeelen in hetzelfde geologische terrein gevonden. Men treft ze op grooteren en kleineren afstand ten noorden en ten zuiden van de Alpen aan, en eveneens op de vlakten, die andere hooge bergruggen omgeven. Van de hooglanden van Schotland verspreiden zij zich nagenoeg over geheel Engeland. In N. en Z. Amerika bevinden zij zich op grooten afstand van het Rotsgebergte en van de Andes. Ja, hoe meer het geologiesch onderzoek zich uitbreidt, des te talrijker worden over de gansche aarde de vindplaatsen der zwerfblokken. Wij zullen echter onze lezers niet vermoeijen met de lange geographische lijst van plaatsen, waar zwerfblokken gevonden zijn, maar hen voor deze zaak eenvoudig verwijzen naar de belangrijke opstellen van Mutke in het maandschrift Natur und Offenbarung, 1862.

Evenzeer als de uitgebreidheid treft ons ook de groote hoogte, waarop de zwerfblokken voorkomen. Zoo vindt men ze, om een enkel voorbeeld te geven, in het graafschap Glatz op eene hoogte van 2900 voet, en op verschillende plaatsen van zuidelijk Rusland op eene hoogte van 1000 voet.

Bij de studie van het diluvium begon men spoedig in te zien, dat de zwerfblokken zich niet altijd op hunne tegenwoordige vindplaatsen bevonden hadden.

---

1) Staring, *De keijen onzer heidevelden Album der Natuur* 1856, blz. 121. — van Hall, *Schets der natuurlijke gesteldheid van een deel van Drenthe Album der Natuur*, 1853, blz. 20 — Winkler, *De Geologie* II blz. 203.

De in Nederland voorkomende afdeeling van het diluvium was de eerste, die onder dit opzigt meer naauwkeurig onderzocht werd. Men bevond, dat de rotsblokken, die hier gevonden werden, geheel van denzelfden aard zijn, als die thans nog in de vaste gebergten van Zweden en Noorwegen worden aangetroffen. Ten laatste werd overtuigend bewezen, dat de rotsblokken, die de velden onzer noordelijke provinciën bedekken, uit Scandinavië afkomstig zijn. Wanneer men hierbij bedenkt, dat de zandmassa's, waarin deze steenen liggen, voor het grootste gedeelte alleen verklaard kunnen worden door de loswording en vergruizing dier steenen, dan is men gedwongen aan te nemen, dat ook zij van gelijke afkomst zijn.

Op dezelfde wijze werden nu de diluviale gronden in andere gewesten onderzocht, en telkens bleek het, dat zij hunnen oorsprong hadden van meer of minder nabij zijnde bergruggen, waarvan zij door bijzondere krachten waren afgescheiden en vervoerd.

Ook in Duitschland, Polen en Rusland zijn de zwerfblokken uit Scandinavie afkomstig. De vlakten van Lombardië en Piemont ontvingen hare rotssteenen van de Alpen. In de Vereenigde Staten zijn de gesteenten van Canada, en in Patagonië bevindt zich het porphier en gneis van Brazilië. De brokstukken van den Ararat, waarop de stamvader van het tegenwoordige menschdom strandde, verspreidden zich in de vlakten van Armenië, evenals de granietbrokken van Kambodja op het westelijk gelegen eiland Hon-eo-tre.

Op deze wijze werd in de geschiedenis der aardvorming een belangrijk feit opgemerkt, dat er namelijk na den tertiairen tijd eene over de geheele aarde werkzame oorzaak een zeer verwoestenden invloed op de bergen uit-

geoefend en daarbij ontzettende massa's zand en rotsstukken op groote afstanden verplaatst heeft [1]).

De verspreiding der zwerfblokken nu hebben de geologen trachten te verklaren door de tegenwoordige werking der gletschers. Gletschers zijn ijsmassa's, die uit het altoosdurend sneeuwgebied in de lager gelegen berggewesten afdalen en door hunne smelting den oorsprong uitmaken van een aantal naar de valleijen vloeijende rivieren [2]). Zij voeren altijd eene verbazend groote hoeveelheid gruis met zich mede van de bergen, waarlangs zij nederglijden. De gesteenten toch, waaruit deze bergen bestaan, zijn voortdurend blootgesteld aan verwering, en springen door de uitwerkselen der vorst, die het in de spleten gedrongen water doet uitzetten, van een. Deze kleinere of grootere steenbrokken nu vallen gedeeltelijk op de gletschers en worden met deze naar beneden gevoerd. Zoolang de gletschers in den toestand van ijs blijven, dragen zij de afgebrokkelde stukken der gebergten met zich mede, maar bij het smelten laten zij ze op den bodem der valleijen liggen. Op deze wijze wordt het berggruis juist in den toestand, waarin het van de gebergten gevallen is, en dus met scherpe kanten en punten, naar beneden gevoerd.

Geheel anders is het echter gesteld met dat steengruis, hetwelk zich tusschen de steeds voortbewegende gletschers en de rotswanden der valleijen bevindt. Hoekige kanten zijn hier niet te vinden; de hardste steenbrokken zijn glad en rond geslepen of veranderd in zand en grint.

De van de bergen vloeijende rivieren kunnen nu het fijnere gedeelte dezer afgebrokkelde stukken verder wegvoeren, maar de rotsblokken kunnen op deze wijze niet ver van hunnen oorsprong verwijderd worden. Het

1) Vgl. Uilkens, dl. V, blz. 352.

2) *De gletschers* door P. v. d. Burg, *Album der Natuur*, 1856, blz. 161.

vervoer wordt eerst mogelijk, als de gletschers, die van de bergen afdalen, de zee bereiken. Dit geschiedt bijv in Spitsbergen en Groenland. Wanneer daar de kortstondige, maar zeer heete zomer invalt, raken de gletschers langs de rotsachtige, hooge kusten in beweging en zakken, evenals elders met groote hoeveelheden steengruis beladen, zeewaarts af. Deze massa's ijs zijn evenwel te groot om, zoodra zij in de zee nederdalen, te kunnen smelten. Geweldig groote stukken breken nu van de gletschers af en drijven met alles, wat zich op hunne oppervlakte bevindt, weg. Door wind en stroomen meegevoerd verbreidt zich dit drijfijs ongemeen ver, doch wordt eindelijk door de hitte van zuidelijker streken gesmolten en legt dan op den bodem der zee het steengruis en de rotsblokken neder, die het met zich medevoerde [1]). Bij de beschrijving der gletschers moeten wij nog eene bijzonderheid vermelden, waaraan de geologen het hoogste gewigt hechten. De vlakken der scherpe en kantige steenen, die door de gletschers worden voortgeschoven, en de wanden der rotsen, waarlangs de gletschers nederdalen, zijn dikwijls bekrast met fijne strepen of groeven; dit zijn de sporen van harde scherpsnijdende steen- of zandkorrels, die in het ijs waren vastgeraakt. „Over het „algemeen, zegt v. d. Burg [2]), levert de tegenwoordige „toestand der natuur geene kracht op, die de gezegde „groeven in de steenen kan voortbrengen en zij maken „derhalve, waar zij gevonden worden, een onbedriegelijk „kenmerk uit van het aanwezen van vroegere gletschers „daar ter plaatse."

De geologen nu trachten de verspreiding der zwerf-

1) *De keijen onzer heidevelden. Album der Natuur*, 1856, blz. 110 vv.
2) T. a. p. blz. 175.

blokken te verklaren volgens de tegenwoordige werking der gletschers. Wijl in deze vooronderstelling de vroegere gletschers echter eene veel grootere uitgebreidheid moeten gehad hebben en deze grootere uitgebreidheid niet mogelijk is zonder eene veel grootere koude dan tegenwoordig heerscht, zoo hebben zij de hypothese gemaakt, dat de temperatuur in het tijdvak van het diluvium algemeen veel lager was dan thans. Agassiz vooronderstelt zelfs, dat er na den testiairen tijd een tijdvak op onze aarde heeft bestaan, waarin het grootste gedeelte harer oppervlakte met eene onmeetbare massa bevroren water was bedekt, een tijdvak, waarin alle leven werd vernietigd, alle overblijfselen van alle mogelijke soorten van organismen onder dat ijskleed werden bedolven, kortom, dat er een ijstijdvak is aanwezig geweest, waarvan de tegenwoordige gletschers slechts de overblijfselen zijn [1]). Wij kunnen onze bespreking van deze hypothese niet beter inleiden dan met de woorden, welke Harting aan zijne beschouwing van het stelsel van Laplace laat voorafgaan. „Men kan het den dichter ver- „geven", zoo zegt deze geleerde, „dat hij aan beelden, die „hem zijne phantasie voortoovert, leven en bestaan toekent. „De natuurkundige daarentegen, voor wien de eerste „pligt is het streven naar waarheid, mag zich niet op „het glibberig pad der gissingen en veronderstellingen „begeven, zonder bij elken tred te onderzoeken of hij „zich nog op vasten bodem bevindt. Met andere woorden: „elke hypothese, zal zij ons niet op een dwaalspoor „leiden, moet naauwkeurig getoetst worden aan de feiten, „die de ervaring ons doet kennen. Die toetsing moet op „eene geheel onbevangen wijze geschieden, en van hare „uitkomst hangt de graad van waarschijnlijkheid af, welke

1) V. d. Burg, t. a. p. blz. 191.

„ wij aan de eene of andere hypothese mogen toekennen " [1]).

Met deze woorden voor den geest vragen wij vooreerst: hoe is de buitengewoon groote koude van het ijstijdvak ontstaan? Escher van de Linth heeft deze vraag voor Midden-Europa trachten te beantwoorden. Hij deed opmerken, dat in het diluviale tijdvak dat gedeelte van Afrika, hetwelk onder den naam Sahara bekend is, onder de wateren verdween, en dat deze gebeurtenis een onmetelijken invloed op het klimaat van Europa moest uitoefenen. Daardoor toch werd het beroofd van de warme luchtstroomen, die onder den naam van föhn het smelten der sneeuw op de Alpen ten zeerste bevorderen. Het klimaat van Zwitserland moest bovendien nog kouder worden door den invloed van de wateren der IJszee, die toen gemeenschap had met de Oostzee en daarin derhalve hare ijsschotsen en ijsvelden ontlastte. Ook bestond toen het kanaal tusschen Engeland en het vasteland nog niet, zoodat de warme wateren, die de golfstroom aanvoert, eene andere rigting namen [2]).

Dat de Sahara gedurende het diluviale tijdvak door de wateren der zee overdekt was, is onomstootelijk bewezen. Vooreerst toch vindt men er, tot op eene hoogte van 900 voet boven de oppervlakte der zee, eene groote menigte schelpen van dieren, die nog tegenwoordig in de Middellandsche Zee leven, en ten andere wijzen verscheidene zoutsteppen, ontstaan door het verdampen van zeewater, aan, dat het brandende zand der groote woestijn eens den bodem vormde eener zee. Maar dat de overstrooming der

---

1) *Het verst verleden en de verste toekomst.* Een blik in de schepping des heelals. *Album der Natuur*, 1855, blz. 228.

2) *Oorzaak der grootere koude van Midden-Europa gedurende het diluviale tijdperk. Album der Natuur*, 1859, blz. 28.

Sahara de haar toegeschreven koude in Europa heeft veroorzaakt, wordt daar vele geologen betwist. Zoo heeft Dove tegen de verklaring van Escher van de Linth aangetoond, dat onder den gemeenschappelijken naam van föhn verschillende winden begrepen worden, wier oorsprong en oorzaak verschillend zijn. Hij betwist zelfs de mogelijkheid, dat de fohn uit de Sahara afkomstig zou zijn. Door de omwenteling der aarde moeten de warme luchtstroomen der afrikaansche woestijn niet in Zwitserland, maar in Arabië komen. Europa zal veeleer door west-indische dan door afrikaansche luchtstroomen verwarmd worden. Zoo de föhn derhalve niet de oorzaak is der tegenwoordige warmte van Europa, dan is ook de overstrooming der Sahara niet de oorzaak geweest der toenmalige koude [1]).

Dat de gemeenschap der Oostzee met de IJszee een verkoelenden invloed op het klimaat van Midden-Europa uitgeoefend heeft, kunnen wij moeijelijk toegeven. De Poolzee toch is volgens het getuigenis van Phillips [2]) warmer dan de naastbij gelegen landen. Hare stroomingen moeten dus juist eene tegenovergestelde uitwerking hebben. En wat is de reden dat in Europa onder dezelfde breedte eene hoogere gemiddelde temperatuur heerscht dan in Amerika? „Men verklaart de groote koude van Amerika", zegt van der Hoeven [3]), „uit de breede uitgestrektheid van land, „'t geen in het noorden van dit werelddeel tot aan de „poolstreken reikt en gedeeltelijk eenige duizend voet „hoog is, terwijl Europa ten noorden door de zee om-

---

1) *Wetenschappelyk Bijblad* van het *Album der Natuur*, 1868, blz. 73. Fraas, *Vor der Sündfluth*, S. 437.

2) *Over de veranderingen in het klimaat des aardbols. Album der Natuur*, 1857, blz. 339.

3) T. a. p. blz. 346

„spoeld wordt en zich slechts met een gedeelte van geringe „breedte tot in de poolstreken uitstrekt." Zoo men derhalve van dit feit uitgaat, dan moet de verbinding van de Oostzee met de IJszee juist eene verhooging van temperatuur ten gevolge gehad hebben.

De derde reden van Escher van de Linth is even onbeduidend als de vorige, wijl de golfstroom ook tegenwoordig niet door het fransch-engelsche Kanaal gaat om de Oostzeelanden te verwarmen, maar zich langs de westkust van de britsche eilanden en van Noorwegen beweegt. Zoo wij echter al toegaven, dat er eenige oorzaken waren te vinden om de vergletschering van Europa te verklaren, dan was hiermede nog niets aangegeven voor de verklaring van het ijstijdvak buiten Europa. En elders was dit toch niet gematigder dan hier. Zoo zegt Fraas, dat de werking van den ijstijd in Amerika veel uitgebreider was dan in Europa, wijl daar zijne sporen nog 10 graden zuidelijker gevonden worden dan hier [1]).

Voor de verklaring van het algemeene verschijnsel des ijstijds zijn geen plaatselijke veranderingen van de oppervlakte der aarde voldoende. De geologen moeten dan ook zelven aannemen, dat er bij het begin van het ijstijdvak eene algemeen werkende oorzaak gelijktijdig in de verschillende landen aanwezig is geweest. „Bis jetzt", zegt Pfaff [2]), die deze oorzaak alleen in eene verandering van de oppervlakte der aarde meent te moeten zoeken, „gestatten es unsere geologischen Kenntnisse allerdings nicht, mit Bestimmtheid anzugeben, in welchen Gegenden eine solche grossartige Veränderung der Erdoberfläche vor sich

1) *Vor der Sündfluth*, S. 435.

2) *Die neuesten Forschungen und Theorieen auf dem Gebiete der Schöpfungsgeschichte*, S. 64.

gegangen sei, die einen so weitgreifenden Einfluss auf die klimatischen Verhältnisse Europa's und Vorderasiens ausübte." Hij heeft echter de hoop op de verschijning van een geologischen Columbus niet verloren: „doch sind uns eben auch die geologischen Veränderungen der übrigen Erdtheile noch so wenig bekannt, das man höchstens vermuthungsweise Vorgänge dieser Art in ihnen zur Erklärung der besprochenen Erscheinungen zu Hülfe nehmen kann und die Aufhellung derselben späteren Untersuchungen überlassen muss."

Andere geologen riepen de astronomie te hulp om het raadselachtig ontstaan van het ijstijdvak te verklaren. Uitgaande van het feit, dat de tegenwoordige afwisseling der jaargetijden afhankelijk is van den schuinschen stand, dien de omwentelings-as der aarde op de vlakte van hare loopbaan heeft, vooronderstelden zij, dat die stand vroeger anders was dan thans. Ware hunne vooronderstelling juist, dan konden zij ongetwijfeld eene groote verandering in de temperatuur en zoo een ijstijdvak mogelijk maken. Ongelukkig echter wordt door de hoogere wiskunde aangetoond, dat de omwentelings-as der aarde haren schuinschen stand met betrekking tot de vlakte van hare loopbaan onveranderd behoudt [1]).

Weder anderen beriepen zich op de veranderingen in de excentriciteit der aardbaan, waardoor de aarde nu eens meer tot de zon nadert, dan weder zich verder van de zon verwijdert; nog anderen beriepen zich op de mogelijkheid, dat de verschillende gedeelten der hemelruimte eene verschillende temperatuur hebben en dat, in die vooronderstelling, de aarde op den weg, dien zij met de zon en het geheele planetenstelsel door de hemelruimte aflegt,

1) Kaiser, *De Sterrenhemel*, dl. II, blz. 78.

tijdens het diluvium op eene koudere plaats geweest is. Iedere hypothese echter bleek ongegrond te zijn, zoodat de geologen nog heden, in onze verlichte negentiende eeuw, hunne onmagt moeten bekennen om het ontstaan van het ijstijdvak te verklaren. „Dit feit (eener algemeene vermindering der temperatuur), zegt Miquel, schijnt niet „bestreden te kunnen worden, doch eene voldoende ver„klaring er van te geven is bij den tegenwoordigen stand „onzer kennis onmogelijk" [1]).

Eene bijzondere moeijelijkheid heeft de hypothese van het ijstijdvak gekregen door de zeer juiste opmerkingen van Tyndall, die overigens ook een voorstander is van de gletscher-theorie. „Het vaststellen, zegt hij [2]), der „voorwaarden, die bij de vorming dezer groote ijsmassaas „in het spel zijn geweest, was voor de natuuronderzoekers „lang een punt in kwestie en het zou geen onnut werk „zijn om eene beschouwing te leveren van de verschillende „oplossingen, die van tijd tot tijd van verschillende zijden „zijn gegeven. Ik heb hier geen nieuwe hypothese te „stellen, maar het is toch wel mogelijk om aan ons onder„zoek over dat onderwerp een zuiverder richting en een „bepaalder doel te geven dan dat, waarop het tot nog „bogen kan. Alle schrijvers over dat onderwerp, die ik „ken, meenen dat het zwaartepunt van het vraagstuk in „de verklaring der k o u d e ligt." Hier volgen de verschillende theoriën, die wij boven hebben opgegeven. „Versta ik de geschriften der geleerden, die bovenge„noemde hypothesen hebben aangegeven en verdedigd, wel, „zoo schijnen allen het feit over het hoofd te hebben gezien, „dat de geweldige uitbreiding der gletschers in vervlogene

1) Uilkens, dl. V, blz. 360.

2) *De warmte beschouwd als een vorm van beweging*, blz. 169.

„eeuwen even goed de medewerking der warmte als die „der koude aanwijst. Koude alleen brengt geen gletschers „tot stand. Ge kunt hier in Londen gedurende den winter „de strengste noordoosten winden hebben, zonder dat er „een enkele sneeuwvlok valt. De koude moet iets hebben, „waarop ze haar invloed uitoefent, en dat iets — de „waterdamp der lucht — is het rechtstreeksche produkt „der warmte." Nu toont Tyndall aan, dat de warmte, welke noodzakelijk geweest is voor de vorming van den waterdamp, die in de voormalige gletschers verdigt was, gelijk staat met de hoeveelheid warmte, die vereischt wordt om een vijfmaal grooter gewigt van gegoten ijzer te smelten, en gaat dan voort: „onze beschouwingen leiden „ons terstond tot de aanneming van de hooge temperatuur gedurende de gletscherperiode en waarschijnlijk „tot de omverwerping van de meeste der boven vermelde „hypothesen .....

„Het is volkomen duidelijk, dat men door een verzwakking der zonnewerkdadigheid, hetzij door een verminderde uitstraling, hetzij doordat het zonnestelsel in „een streek van lager temperatuur komt, de gletschers den „oorsprong van hun bestaan afsnijden zou. Groote massaas bergijs wijzen ontegenzeggelijk op het bestaan van „overeenkomstige massaas van atmosferischen waterdamp, „en een insgelijks evenredige werkdadigheid van de zijde „der zon. Als gij in een destilleer-apparaat de hoeveelheid destillaat wilt vermeerderen, zult gij de temperatuur, „die voor het verdichten van den damp noodig is, zeker „niet willen verlagen door het vuur onder uw ketel weg „te nemen. Dit is het echter, als ik hen althans goed „versta, wat die natuuronderzoekers willen, die den „oorsprong der oude gletschers zoeken in een vermindering „der zonnewarmte. Het is zeer duidelijk dat het nood-

„zakelijkste hulpmiddel voor de vorming der gletschers „een veel verbeterde condensator is. We kun„nen geen jota van de zonnewarmte ontberen; zoo iets, „dan behoeven wij meer damp, maar bovendien een zoo „magtigen condensator, dat deze damp, in plaats van in „buien van vloeistof neer te vallen, zoover wordt afge„koeld, dat hij als sneeuw nederdaalt. Op deze wijze is „het vraagstuk, naar mijne meening, op den eenigen „uitweg gebracht, waar langs het tot oplossing kan komen."

Wij hebben deze redenering van Tyndall in haar geheel aangehaald, vooreerst omdat daaruit zonneklaar blijkt, hoe onhoudbaar de tot nog toe geopperde verklaringen waren van het ijstijdvak — zij streden tegen de eerste beginselen der natuurkunde —, maar tevens om te laten zien, dat ook Tyndall zelf onmagtig is om de oorzaak van het ijstijdvak aan te wijzen.

Kan de hypothese van het ijstijdvak niet verklaard worden door de ons bekende verschijnselen van de natuur, zij is daarenboven ook in strijd met de levensvoorwaarden der dieren, wier overblijfselen in de diluviale lagen worden gevonden. Die levensvoorwaarden vereischen vooreerst eene zekere warmte, die natuurlijk voor de verschillende soorten verschillend is, en vervolgens bepaalde planten, die de dieren tot hun voedsel behoeven. In het algemeen hebben nu de nieuwste onderzoekingen van planten-geographie bewezen, dat het voorkomen en bestaan van eene plantensoort voornamelijk door de temperatuur bepaald wordt, en dat deze slechts binnen zeer enge grenzen kan afwisselen, zal de soort niet ten gronde gaan [1]). Met deze

1) *De geographische verspreiding der dieren* door van der Hoeven. *Album aer Natuur*, 1861, blz. 361 *De invloed van een lagere warmtegraad op planten en dieren* door Brondgeest, *Album*, 1868, blz 66

beginselen voor den geest, vragen wij de geologen, die den duur van het ijstijdvak op vele duizenden van jaren berekenen: hoe is het mogelijk, dat de dieren en de planten, die voor hunne voeding noodig waren, bij de strenge koude dier periode konden voortbestaan? Men bedenke hierbij wel, dat er betrekkelijk zeer veel overblijfselen van dieren in het diluvium gevonden worden en dat volgens Lyell van die dieren niet minder dan 90 p. c. aan de thans levende soorten gelijk zijn. Als des winters onze plantenwereld, die nog een paradijs is in vergelijking van de diluviale, onmogelijk de dieren kan onderhouden, aan wie zij des zomers rijkelijk voedsel geeft: hoe zijn dan de dieren van het besproken tijdvak, de mammout en de wilde stier, de rhinoceros en het paard, aan den hongerdood ontkomen?

De natuur zelve is hier zeer welsprekend. Zij heeft in haren schoot slechts zeer weinige overblijfselen van planten en dan nog geen eigenlijk diluviale flora bewaard. De geoloog, die in zijne theorie echter planten noodig heeft, zal u haar bestaan aantoonen. „Uit het bestaan van „dieren, zegt Miquel [1]), kan men regtstreeks tot dat van „planten besluiten, zonder hetwelk er geen dierlijk leven „mogelijk is, zoodat uit dien hoofde, ook al had men „geene overblijfsels van planten gevonden, aan het be„staan daarvan, gedurende den diluvialen tijd, niet zou „kunnen getwijfeld worden. En wanneer men hierbij be„denkt, dat de groote zoogdieren van dat tijdvak, wier „ontzettende menigte ons nu nog, naar de geraamten „geoordeeld, met verbazing vervult, grootendeels planten„etende dieren waren, dan zal men nog eene schrede „verder kunnen gaan en een krachtig ontwikkeld plantenrijk

1) Uilkens, dl. V, blz. 378.

„kunnen aannemen. Opmerkelijk blijft het altoos", zoo besluit hij, „dat er zoo weinig sporen van overgebleven „zijn." Zou dit niet hierdoor verklaard moeten worden, dat de hypothese van het ijstijdvak eene valsche hypothese is?

Agassiz, de groote ontwerper van het ijstijdvak, neemt met andere geologen meer consequent de vernietiging aan van alle organiesch leven en gevolgelijk de noodzakelijkheid eener nieuwe schepping. Is deze vooronderstelling meer in overeenstemming met de gedachte, die wij ons van de verwoestende werking van den ijstijd vormen, zij is toch even onhoudbaar om de groote overeenkomst, die er tusschen de anti-diluviaansche en post-diluviaansche dierenwereld bestaat. Immers, zoo het gevoelen van Lyell waar is, dat er 90 p. c. van de diluviale met de tegenwoordige dieren overeenkomen, dan zijn wij gedwongen om aan te nemen, dat de scheppingskracht der natuur vóór en na het diluvium juist dezelfde dieren heeft voortgebragt. Dit is echter al te toevallig in eene exacte wetenschap [1]).

Een derde bezwaar tegen het ijstijdvak bestaat in de moeijelijkheid om daardoor de verspreiding der zwerfblokken te verklaren. Thans bijv. kunnen de gletschers van Scandinavië het berggruis, waarmede zij beladen zijn, niet meer neerleggen op den bodem van ons vaderland, omdat deze boven de oppervlakte der zee is gelegen. Is nu eene eenvoudige daling of rijzing voldoende om de verspreiding der zwerfblokken te verklaren, dan kunnen wij daar vrede mede hebben; maar op sommige plaatsen is de voorstelling van de gletscherwerking zoo zamengesteld, dat wij haar niet minder dan willekeurig vinden.

---

1) Zollman, *Bibel und Natur*, S. 185.

Zoo heeft men volgens Pfaff [1]), door een naauwkeurig en zorgvuldig onderzoek, voor Groot-Brittannië de volgende veranderingen van den bodem vastgesteld:

1) Vóór de ijsperiode was Engeland en Ierland met het vasteland verbonden. Het toenmalige klimaat was gelijk aan het tegenwoordige, en de groote uitgestorven dieren van het vasteland trokken naar de genoemde eilanden, die ongeveer 500 voet hooger waren gelegen dan tegenwoordig.

2) Nu had er eene aanzienlijke daling plaats, welke Engeland ongeveer 1400, op sommige plaatsen zelfs 2300 voet onder zijne tegenwoordige ligging bragt. Van Groot-Brittannië bleef niets boven water behalve eene groote menigte kleine eilandjes in het zuiden en westen van Engeland, van de schotsche bergen en van Ierland. In deze periode bereikten de gletschers eene buitengewone uitbreiding, daalden overal in de zee af en verspreidden eene menigte zwerfblokken over den bodem dezer landen.

3) Op deze daling volgde eene rijzing, welke het land andermaal hooger ophief, dan het tegenwoordig ligt, en zoo de verbinding met het vasteland herstelde. Gedurende deze periode bevonden zich nog gletschers in Schotland en Wales, maar van veel geringer uitbreiding dan in het vorige tijdvak.

4) Vervolgens had er weder eene daling plaats, maar van geringer bedrag en waarschijnlijk door onbeduidende rijzingen onderbroken; hierdoor kreeg het land zijne tegenwoordige gestalte.

Zeer openhartig laat Pfaff hierop volgen, dat er slechts weinige punten zijn, waarop men die verschillende dalingen en rijzingen duidelijk erkennen kan. In Engeland zou

1) T. a p. S. 58.

dit het geval wezen in de graafschappen Norfolk, Suffolk en Essex.

Om de vele bezwaren, welke met de theorie van het ijstijdvak verbonden waren, zochten verscheidene natuuronderzoekers de verspreiding der zwerfblokken op andere wijzen te verklaren. Sommigen, zooals Quenstedt, houden een tusschengevoelen. Ofschoon volgens hem de gletschers in die verspreiding een groot aandeel gehad hebben, „so setzen doch die wohlgerundeten Geschiebe in den mächtigsten Kiesbetten und auf erhöhten Punkten, wo man sie am wenigsten erwarten würde, eine starke bewegende Kraft der lesten Gewässer voraus. ..... So dass also die Existenz einer letzten gewaltigen Fluth kaum ganz geläugnet werden könnte" [1]). Von Humboldt, over de zwerfblokken sprekende, zegt hiervan: über deren Verbreitungs-Ursache noch lange gestritten werden wird, die wir aber geneigt sind minder tragenden Eisschollen als dem Durchbruch und Herabsturz zurückgehaltener Wassermassen bei Hebung der Gebirgsketten zuzuschreiben [2]).

Evenzoo verklaren Leopold van Buch, Nöggerath, Necker, Wagner en anderen het besproken verschijnsel door geweldige watervloeden [3]). Hun gevoelen nader uit een te zetten, houden wij voor onnoodig. Het is ons genoeg geconstateerd te hebben, dat de geologen zeer verschillende gevoelens zijn toegedaan bij de verklaring van de verspreiding der zwerfblokken; dat zij, die de hypothese van het ijstijdvak verdedigen, geen wetenschappelijken

---

1) *Sonst und Jetzt*, S. 140.

2) *Kosmos* I, S. 299.

3) Vgl Reusch, *Bibel und Natur*, S. 273.

grond voor hun gevoelen kunnen aangeven en in strijd komen met andere onbetwistbare verschijnselen in de natuur; ten laatste, dat verscheidene groote geologen, ofschoon den zondvloed buiten spel latende, de verspreiding der zwerfblokken alleen mogelijk achten door de kracht van watervloeden.

Nog eene enkele aanmerking moeten wij maken over de fijne strepen of groeven, waarmede de wanden van sommige rotsen en zwerfblokken bekrast zijn. Vooreerst waren deze strepen niet onbekend aan de tegenstanders der gletscher-theorie. Zoo zij dus die bewijskracht hadden, welke de voorstanders dezer theorie er aan toekennen, zouden een von Humboldt en anderen ze niet buiten rekening gelaten hebben. Vervolgens is het naar onze meening tamelijk onverschillig, of de steenmassa's, door wier scherp snijdende korrels de strepen gemaakt zijn, werden voortgedreven door de beweegkracht der gletscherwerking of door eene andere oorzaak. Daarenboven hebben de erratische blokken niet altijd die strepen op hunne oppervlakte. Zoo nam onder anderen Agassiz op de groote steenblokken in den omtrek van Rio-Janeiro geene groeven waar, ofschoon hij toch vast overtuigd was, dat zij door de werking van gletschers waren aangevoerd [1]). Ten laatste is de gletscher-werking zeker niet de eenige oorzaak, gelijk van der Burg beweert, waardoor deze strepen kunnen gevormd worden. Fraas toch, sprekende over de spleten, die op verschillende plaatsen in de steengroeven gevonden worden, zegt hiervan: „Bei all diesen Spalten ist es eine der gewöhnlichsten Erscheinungen, an der Gesteinswand polirte und gestreifte Oberflächen beobachten zu können, entstanden durch die Reibung der sinkenden

1) *Wetenschappelijk Bijblad*, 1869 blz. 44

Masse am stehen gebliebenen Theil" [1]) En nog onlangs vestigde Mortillet, in de vergadering der Société géologique, de aandacht op de beweging van sommige kleibanken in de Apennijnen, die zich, ten gevolge van het water, dat zij opnemen en waardoor zij in een deegachtigen toestand geraken, langzaam voortglijdende verplaatsen, geheel op de wijze der gletschers, en soortgelijke werkingen als deze op de onderliggende en begrenzende gesteenten uitoefenen [2]). Hiermede hebben wij het groote bewijs der voorstanders van de gletscher-theorie overvloedig wederlegd.

DE MAMMOUT.

Om den aard van het geologiesch tijdvak, dat wij bespreken, nader te leeren kennen, moeten wij eene bijzondere aandacht schenken aan de overblijfselen van een dier, dat algemeen bekend is onder den naam mammout. Dit dier was niets anders dan een olifant, wel in meer dan één opzigt van de hedendaagsche olifanten onderscheiden, maar toch genoeg daarmede overeenstemmende om met dezen tot een zelfde geslacht te worden gebragt. De mammout had de meeste overeenkomst met de nu in zuidelijk Azie levende olifanten. Van de tegenwoordige soorten verschilde hij volgens Harting [3]) vooral door het maaksel zijner kiezen, de kleinheid zijner ooren, den plomperen vorm van zijn ligchaam, de zwaarte zijner stoottanden en de haarbekleeding zijner huid Zijne overblijfselen worden op zeer vele plaatsen van Europa, Azië en N. Amerika gevonden. Men treft ze echter alleen in die aardlagen

---

1) *Vor der Sundfluth*, S. 83.

2) *Wetenschappelijk Bijblad*, 1872, blz. 49.

3) Wij volgen in dit hoofdstuk vooral de voortreffelijke opstellen van P Harting *over den Mammout* in het *Album der Natuur* van 1867.

aan, welke in hetzelfde tijdvak ontstaan zijn, waarin de keijen onzer heidevelden werden aangevoerd; nimmer komen zij in oudere lagen voor en in jongere niet anders dan wanneer deze klaarblijkelijk verplaatst zijn uit oudere lagen [1]). Ook in ons vaderland zijn op verschillende plaatsen beenderen en tanden van den mammout te voorschijn gekomen. Uit eene lijst, in 1853 door Dr. Staring opgemaakt, blijkt, dat van het jaar 1629 tot op dat tijdstip niet minder dan 35 vondsten van mammoutenbeenderen in ons vaderland bekend zijn geworden. Siberië bevat echter verreweg de meeste overblijfselen dezer dieren.

Meermalen heeft men daar in de bevroren klei of modder geheele lijken van mammouten gevonden, wier huid, haar en inwendige deelen nog zoo goed waren, dat het vleesch door honden, wolven en andere roofdieren gegeten werd. Veel talrijker dan geheele lijken worden afzonderlijke beenderen en tanden van den mammout in Siberie gevonden, ja zelfs in die mate, dat fossiel ivoor sedert lang een belangrijk handelsartikel daar ter plaatse is. Ook op de eilanden, die ten noorden der siberische kusten in de IJszee gelegen zijn, treft men zeer veel fossiel ivoor aan. Het beroemdst zijn de ljachowsche eilanden, gelegen op 74° N. Br. tusschen de monden van de Jana en de Indigirka. De bodem van een dier eilanden zou schier geheel uit fossiele beenderen en tanden bestaan. Ook de de nog noordelijker gelegen eilanden Kotelnoi, Fadejewskoi en Nieuw-Siberië zijn vol overblijfselen van den mammout. Sannikow verzamelde daar in 1809 meer dan 4000 ned. ponden ivoor, en in 1821 bragt een ivoorzoeker

---

1) Vgl. *De keijen onzer heidevelden* door Staring, *Album der Natuur* 1856, blz. 124. *Studien over den olifant* door van Hasselt, *Album der Natuur*, 1862, blz. 263. *Voorwereldlijke scheppingen*, blz 250.

ruim 8000 ned. ponden vandaar mede. Middendorff schat de geheele massa fossiel ivoor, die in Siberië ook thans nog jaarlijks in den handel komt, op meer dan het dubbele dier hoeveelheid. Het oudste berigt, dat over de siberische mammouten bestaat en afkomstig is van den amsterdamschen Burgemeester Nicolaus Witsen, die in 1666 afgezant in Rusland was, tracht de aanwezigheid van de overblijfselen der mammouten aldaar volgenderwijze te verklaren: „op wat wijze deze tanden in 't gemeen dus diep „onder de aerde bedolven zijn gewerden, is beswaerlijk te „zeggen, te meer, alzo in die gewesten geene elephanten „werden gevonden: het waerschijnlijkst is, dat het ten tijde „van de algemeine zuntvloedt zij geschiet. Eenige der „Moscoviten zijn van gevoelen, dat door lankheit van tijden „de aertkloot of werelt verdrait is, en dat daer het nu kout „is, het wel eer heet is geweest, zo dat de elephanten in „deze nu koude gewesten zich oulings opgehouden zoude „hebben."

Professor Harting, die dit berigt van Witsen in zijne boven aangehaalde opstellen over den mammout mededeelt, zegt daarvan: „de beide daarin geopperde hypothesen om „rekenschap van de verschijnselen te geven, zijn in het „wezen der zaak, — indien men namelijk, in de plaats „van den toen voor algemeen gehouden zoogenaamden zond-„vloed, waterstroomen leest — nog dezelfde, welke ook „heden ten dage ter verklaring van dit zonderlinge voor-„komen van olifantsbeenderen op zoo hooge noordelijke „breedte worden ingeroepen." Volgens Harting en de geologen, als wier woordvoerder hij hier optreedt, zijn de beenderen der mammouten, zoowel in Siberië als elders, op zeer gewone wijze op hunne tegenwoordige vindplaatsen geraakt. Geen plotselinge katastrophe ging als een engel des verderfs over de aarde, om met al wat leven had ook

den mammout te vernietigen: neen, die dieren stierven ter plaatse waar zij leefden, of wel hunne overblijfselen werden door zeer toevallige oorzaken, als gewone waterstroomen, naar elders vervoerd. Met zulk eene voorstelling kunnen wij ons onmogelijk vereenigen.

Ons eerste bezwaar geeft Harting zelf volgenderwijze aan. „Zoo was derhalve de Mammout, zegt hij, eenmaal „de bewoner van een breeden aardgordel rondom het ge„heele noordelijk halfrond Men zoude bezwaarlijk onder „de heden ten dage levende zoogdieren eene soort kunnen „aanwijzen, welker geographisch gebied zich zoover in „de rigting der parallellen en der meridianen uitstrekt, „Inderdaad schijnt het zeer moeijelijk te begrijpen, hoe „dezelfde diersoort heeft kunnen leven in het klimaat van „Midden-Italië en Texas en tevens in dat van noordelijk „Siberië en van de Eschscholtzbaai, nabij de IJszee."

Dit bezwaar nu wordt niet opgelost door de vooronderstelling, dat het klimaat der streken, waar thans de overblijfselen der mammouten gevonden worden, min of meer belangrijke veranderingen heeft ondergaan, en dat de tegenwoordige vindplaatsen niet gelijktijdig door den mammout bewoond werden. Want die vooronderstelling is, gedeeltelijk althans, eene bloote mogelijkheid. Er is geen enkel gegeven voor die afwisseling van woonplaats. Alle overblijfselen van mammouten worden gevonden in diluviale lagen. De vraag is derhalve: hoe was tijdens het geologiesch diluvium het klimaat van het noordelijk halfrond der aarde, waarop de mammouten toen rondzwierven? De mammout met zijn digten haarpels en zware manen mag een kouder klimaat hebben kunnen bewonen dan de tegenwoordige olifant, maar was zijne organisatie tegen zulk eene koude bestand? Vervolgens, de diluviale gronden van ons vaderland en van andere deelen van Europa

kunnen volgens de verklaring der geologen niet anders gevormd zijn dan door zeegletschers. Bij hunne vorming stonden zij derhalve onder water, en toch worden juist in hen de overblijfselen gevonden van de mammouten. Hoe hebben dezen daar dan kunnen leven? Eindelijk, behalve in Siberië zijn nergens of ten minste hoogst zelden geheele skeletten gevonden; wel trof men hier en daar groote opeenhoopingen aan van beenderen, die tot verschillende individuen behoorden; doch dit bewijst juist, dat alleen waterstroomen die beenderen op hunne tegenwoordige vindplaatsen bragten. Wij besluiten derhalve, dat de mammout niet zoo algemeen verspreid was als het vinden zijner overblijfselen zou doen vermoeden, omdat én de aard der gronden, waarin zij rusten, én het klimaat dier plaatsen tijdens het zoogenaamd diluvium met zulk eene verspreiding in strijd zijn.

Een tweede bezwaar wordt ontleend aan het voedsel van den Mammout.

„Er is echter, zegt Harting, eene andere hoofdvoor-„waarde voor het leven, die inderdaad van veel meer ge-„wigt is dan de luchttemperatuur, namelijk het voedsel. „Hier komen wij tot een punt in de levenswijze van „den Mammout, dat nog zeer in het duister ligt en eerst „dan geheel zal kunnen worden opgehelderd, wanneer in „een der in den Siberischen ijsbodem begraven lijken de over-„blijfselen van het voedsel zullen teruggevonden en on-„derzocht zijn." Kan men echter niet regtstreeks en bepaald aangeven, met welke planten de mammout zich voedde, zoo blijkt toch duidelijk uit eene vergelijking van zijne organisatie met die der tegenwoordige olifanten, dat zijn hoofdvoedsel „uit minder harde planten en plan-„tendeelen zal bestaan hebben dan dat van eene der leven-„de soorten van olifanten." Kunnen nu de geologen zulk

voedsel in genoegzame hoeveelheid aan de talrijke mammouten gedurende de diluviale periode verschaffen? Men oordeele. „Wat men van de flora van Europa gedurende „het diluviale tijdperk weet [en dit is uiterst gering], be„wijst, dat deze toen weinig van de hedendaagsche ver„schilde [wat om de grootere koude van dit tijdperk „klaarblijkelijk in strijd is met de eerste beginselen der „botanie] en onder de boomen zijn er verscheidene, „waarvan men vermoeden kan dat zij aandeel hadden aan „de voeding van den Mammout, terwijl bovendien gras„en rietsoorten daartoe ook rijkelijk kunnen hebben bijge„dragen. Gedurende den winter [waarin zelfs tegenwoordig bijna niets groeit] „moge bij een eenigszins kommerlijk „bestaan hebben geleid [volgens Fraas, t. a. p. S. 409, heeft een tegenwoordige olifant dagelijks ongeveer 200 pond voedsel noodig], „maar waar het niet ontbrak aan „voedsel voor herten en andere groote plantenetende „dieren [hetgeen insgelijks te bewijzen is], mag men „aannemen, dat er ook genoeg was om zijn leven te on„derhouden, totdat de lente weder de boomen met jeugdig „groen bedekte." Wij hebben hier, na hetgeen vroeger over de beginselen der plantengeographie gezegd is, niets meer bij te voegen, om de mogelijkheid van het bestaan des mammouts in Europa tijdens het diluvium vlakweg te mogen ontkennen. En toch zijn wij de grootste moeijelijkheid nog niet te boven.

„Grooter echter wordt de zwarigheid, wanneer men het „oog vestigt op Siberië." Behalve in het zuiden ontbreekt er bijna alle boomgroei, „en men kan onmogelijk „inzien, hoe zulke groote dieren als de Mammouten, „wier bestaan, te oordeelen naar al hetgeen wij weten, „aan het bestaan van groote bosschen gebonden was, „hebben kunnen leven tot in de nabijheid der IJszee,

„op 72° N. Br., waar hunne lijken gevonden zijn Dat zij „echter tot zoover zijn doorgedrongen, bewijst de toestand, „waarin die lijken gevonden zijn, terwijl de omstandig- „heid dat deze doorgaans regtop staan, het zeer waar- „schijnlijk maakt, dat de dieren den dood gevonden „hebben door te verzakken in den weeken, moerassigen „bodem." Op deze bewijsvoering maken wij eene dubbele aanmerking. Vooreerst, de bodem rondom het op 62° N. Br. gelegen Jakutsk is volgens Harting tot op eene diepte van omstreeks 150 ned. ellen geheel bevroren en ontdooit gedurende den korten zomer slechts tot weinige voeten onder de oppervlakte. Hoe kunnen dan de mammouten in den weeken, moerassigen bodem gezakt zijn in eene landstreek, die niet minder dan 10 graden noordelijker gelegen is? Vervolgens, tegen zulk eene verzakking in den vochtigen bodem strijdt ook de goede toestand, waarin de vleeschdeelen van sommige mammouten nog in den laatsten tijd gevonden zijn. Was dit het geval geweest, dan zouden deze dieren spoedig in staat van ontbinding zijn overgegaan.

Het „voorzeker hoogst opmerkelijke feit" van het verblijf der mammouten in het bijna plant- en boomlooze Siberië tracht Harting een weinig minder opmerkelijk te maken door te vooronderstellen, dat zij „alleen des zomers „hunne meer zuidelijke overwinteringsplaatsen verlieten „en groote togten naar het noorden deden." Hiermede komt hij echter niet veel vooruit, want „zooals thans de „vegetatie van die streken is, zoude daar ook des zomers „weinig voor hen te vinden zijn, daar het niet waar- „schijnlijk is, dat zij de laag groeijende planten aten, „die daar thans nog groeijen." Geleefd moeten zij er echter hebben. Dus weer een andere vooronderstelling. „Inderdaad moet men wel tot het besluit komen, dat het

„klimaat van noordelijk Siberië sedert den tijd, waarin „Mammout-kudden daar rondzwierven, eene aanmerkelijke „verandering heeft ondergaan, al is het ook geenszins „noodig aan te nemen, dat die verandering zoo groot „zou geweest zijn, dat dit klimaat toen warmer was dan „dat van hedendaagsch midden- en noordwestelijk Europa."

Wij zijn in gespannen verwachting om de verklaring dier groote warmte te vernemen; want bedenk wel, geachte Lezer! dat wij in het diluvium zijn met zijn verschrikkelijke land- en zeegletschers. — De warmte van een klimaat, luidt de verklaring, is niet uitsluitend afhankelijk van de breedte waarop het ligt, maar ook van de verschillende verdeeling van land en water. „Nu is inderdaad een blik op onze „geologische kaarten voldoende om ons te overtuigen dat op „het einde van het tertiaire en in het begin van het diluviale „tijdvak nog een groot gedeelte van alle thans bestaande vaste „landen door de zee overdekt was. Bepaaldelijk geldt „zulks van een groot gedeelte der Siberische vlakte, van „den Altai en het Baikalmeer af tot aan de IJszee. In „Europa overdekte de zee minstens de helft van Rusland „en meer dan een derde gedeelte van Duitschland. Er „bestond derhalve eene meer gelijkmatige verdeeling der „warmte. Alle boven de zee uitstekende landen hadden „een klimaat, gelijk het thans alleen op eilanden of langs „kusten gevonden wordt, die door warme stroomen be„spoeld worden. Inzonderheid het verschil tusschen zomer„en wintertemperatuur was minder aanmerkelijk. In zulk „een klimaat konden ook op hooge noordelijke breedten „nog planten groeijen, die thans in die streken on„mogelijk meer bestaan kunnen, en waren derhalve de „levensvoorwaarden voor die dieren aanwezig, welker be„staan aan dat van zulke planten gebonden is."

Escher van de Linth, wiens gevoelen wij vroeger be-

spraken, bewees uit de voormalige gemeenschap van de IJszee met de Oostzee, dat het klimaat van Zwitserland toen kouder was dan tegenwoordig, wijl toen ijsschotsen en ijsvelden van het noorden naar het zuiden dreven. Thans echter zijn de bakens verzet. Nu veroorzaakt de grootere oppervlakte van de zee in het noorden een gematigd klimaat, en waar vroeger de ijsbergen gevormd werden, daar zal thans eene temperatuur heerschen zoo zacht en liefelijk, alsof men op Madeira was.

Om te betoogen, dat er in Siberië tijdens het voorgewende verblijf der mammouten aldaar werkelijk bosschen bestonden, worden ook eenige feitelijke bewijzen aangehaald. Men vindt namelijk tegenwoordig in Siberië verscheidene overblijfselen van planten. „Ook Erman maakt „gewag van in den Siberischen bodem bedolven liggende „boomen. Zij worden reeds aangetroffen rondom Jakutsk. „Men vindt daarin takken, wortels en bladeren van berken „en wilgachtige boomen. Nader aan de kust nemen zij „toe. Tusschen de Jana en de Indigirka vormen zij zulke „magtige lagen, dat de Jukagiren geen ander dan dit „onderaardsche brandhout begeeren. . . . . Aan de naar „het zuiden gekeerde helling van Nieuw-Siberië liggen „200 tot 300 voet hooge bergen van drijfhout." Dit „feitelijke" bewijs doet bitter weinig af; want uit niets blijkt, dat dit hout daar ter plaatse gegroeid is; integendeel, én de toeneming van het zuiden naar het noorden én het voorkomen van „drijfhout" toonen duidelijk aan, dat die overblijfselen eener vroegere plantenwereld door dezelfde oorzaken daarheen vervoerd zijn als de overblijfselen der mammouten.

Noch op theoretische noch op feitelijke gronden kan derhalve de geoloog het voedsel aanwijzen, waarvan de mammouten in het diluvium zouden bestaan hebben;

daarenboven zijn er verschillende gegevens, die overtuigend aantoonen, dat de diluviale periode geen genoegzaam voedsel voor die dieren kan bezeten hebben.

Hoe gaarne de geoloog zijn siberischen doodenakker wil bevolken met overblijfselen van mammouten, die op hun zomerreisje een onverwachten dood vonden, zoo moet hij toch toegeven, dat verreweg de meeste beenderen dier dieren van elders daar zijn aangevoerd. Twee redenen dwingen hem daartoe: vooreerst liggen juist de kleinste beenderen het meest noordwaarts, terwijl het toch niet te vooronderstellen is, dat alleen vrouwelijke en jonge dieren hunnen togt zoover hebben voortgezet, en vervolgens „is het aantal dier beenderen en tanden zoo verbazend „groot, dat men wel gedwongen wordt tot de erkenning, „dat zij van elders zijn aangevoerd."

Verscheidene schrijvers, zegt Harting, hebben dit dan ook aangenomen, maar gewoonlijk, onder inroeping van sterke waterstroomen, waardoor die beenderen en tanden zouden zijn meegesleept. Hem komt het echter veel waarschijnlijker voor, „dat hier eene andere wijze „van vervoer heeft plaats gehad en wel door het ijs. „Volgens het eenstemmig getuigenis van allen, die deze „streken kennen, worden de overblijfsels van Mammouten „op het vaste land vooral aangetroffen in den bodem in „de nabijheid der groote rivieren, die Siberië van noord „naar zuid doorsnijden. Jaarlijks bevriezen deze rivieren „en gedurende den korten zomer ontdooijen zij weder en „worden de ijsschollen naar zee gevoerd .... Die rivieren „zijn niet tusschen dijken besloten, maar zij stroomen „langs oevers, die op verscheidene punten vrij hoog en „met bosch begroeid zijn. Het spreekt van zelf dat die „oevers daardoor afbrokkelen, dat de bestanddeelen des „bodems en daarmede de daarin vervatte Mammout-over-

„blijfselen, alsmede de ontwortelde boomen op het ijs „vallen en zoo naar zee kunnen worden gevoerd, om „elders op ondiepe plaatsen weder te worden nedergezet. „Daar voorts de draagkracht van het ijs niet onbeperkt „is, zoo hadden natuurlijk de kleinere tanden meer kans „om tot op grooten afstand te worden medegevoerd dan „de grootere, die eenige honderden ponden wogen. Zoo schij- „nen die merkwaardige verzamelingen van Mammoutsbeende- „ren en tanden op de eilanden, benoorden de Siberische „kust, allengs in den loop der eeuwen ontstaan te zijn. „Ik zeg „in den loop der eeuwen", want de hoe- „veelheid aldaar verzameld ivoor is zoo verbazend „groot, dat er voorzeker een zeer aanmerkelijke „hoeveelheid tijds is noodig geweest om deze op te sta- „pelen niet alleen, maar ook om de groote veranderingen „in den loop der rivieren te doen plaats hebben, waarbij „telkens nieuwe oevers bloot kwamen, waaruit de daarin „voorhanden, maar verspreid liggende Mammoutsbeenderen „door den ijsgang uitgeschuurd en als het ware op eenige „weinige verder afgelegen punten geconcentreerd werden."

Hoe aannemelijk deze hypothese van Harting ook klinken moge, en hoe waarschijnlijk het is, dat sommige beenderen op deze wijze verplaatst zijn, zoo houdt zij echter bij nadere beschouwing volstrekt geen steek.

Vooreerst geeft zij alleen eene verklaring van de wijze, waarop de overblijfselen der mammouten op de ljädchowen nieuw-siberische eilanden gekomen zijn; hoe het vasteland van Siberië met zoo vele beenderen van den mammout werd opgevuld, blijft onverklaard.

Vervolgens, dat de kleinste beenderen het hoogst gelegen zijn, mag niet enkel toegeschreven worden aan de beperkte draagkracht van het ijs; ook bij de vooronderstelling van waterstroomen zullen de kleinere beenderen

verder vervoerd zijn dan de grootere; evenals van ijs is ook van waterstroomen de draagkracht beperkt.

Harting gaat daarenboven ook uit van tamelijk onbewezen praemissen. Immers het feit, dat de meeste beenderen aangetroffen worden langs de oevers der groote rivieren, en dat er groote veranderingen in den loop der rivieren hebben plaats gevonden, is niet genoeg bewezen. Dat de meeste beenderen in de nabijheid der groote rivieren gevonden zijn, geven wij gaarne toe: want juist daar, en niet in de binnenlanden, werden de meeste nasporingen gedaan; maar volgt nu hieruit, dat zij ook niet in de binnenlanden te vinden zijn? Hierbij komt nog, dat er zelfs bij de meest frappante vondsten nog de grootste onzekerheid heerscht omtrent de vindplaats. Harting zelf zegt dan ook elders, dat „de meeste berigten „omtrent de hier en daar in Siberië gevonden Mammouten „uiterst karig zijn", en toch durft hij hieruit een „zekere gevolgtrekking" afleiden. Zulk eene redenering is niet solied. Ten laatste, de gegevens, welke Harting als bewezen vooronderstelt, zijn met elkander in strijd. Om de groote opeenhoopingen van mammouten-beenderen op de nieuw-Siberische eilanden te kunnen verklaren, moet hij aannemen, dat de loop der rivieren telkens groote veranderingen ondergaan heeft, waarbij telkens nieuwe oevers bloot kwamen. Hoe is dit nu te rijmen met zijne eerste bewering, dat de meeste overblijfselen worden aangetroffen langs de oevers der groote rivieren? Zoo dit het geval is, kunnen de groote veranderingen in den loop der rivieren geen nieuwe beenderen van den mammout hebben blootgelegd.

Om deze verschillende redenen kunnen wij ons met zijne voorstelling niet vereenigen en moeten wij de voorkeur geven aan het gevoelen van hen, die de hulp van

waterstroomen inroepen om de aanwezigheid van mammouten-beenderen in het hooge noorden van Azië te verklaren.

Seminarie Hageveld. L. H. Borking.

(*Wordt vervolgd.*)

NOTATIONES

DE

SELECTIS QUIBUSDAM MATERIIS PRACTICIS. [1])

We gelooven met het volste regt te kunnen zeggen: in langen tijd is er in Nederland geen geschrift in het licht gegeven, nuttiger voor onze eerwaarde geestelijkheid dan de vijf fascikels, wier nederigen titel we hierboven vermeld hebben. Wel bestemde de hoogeerw. Schrijver zijne Aanteekeningen op de eerste plaats voor zijne hoorders, de studenten van het Aartsbisschoppelijk Seminarie te Rijsenburg; maar al was er niets anders dan de omstandigheid, dat in betrekkelijk zeer korten tijd een tweede druk der beide eerste fascikels is noodig geweest, hieruit reeds zou voldoende blijken, op welken hoogen prijs onze geestelijkheid, zoo goed in staat de waarde van een dergelijk werk te beoordeelen, zijnen arbeid stelt. Dit argument is te krachtiger, omdat uit den aard van het geschrift — eene praktische behan-

---

1) *Notationes de selectis quibusdam materiis practicis, quas in supplementum praelectionum theologiae moralis auditoribus suis Seminarii Rijsenburgensis alumnis conscripsit* ... J. W. S. van Egeren, Professor. Fasciculus 1—5 Ultrajecti. Apud Viduam J. R. van Rossum. MDCCCLXXII.

deling van eenige punten der Katholieke zedelijke godgeleerdheid — het debiet grootendeels tot hen die zich met theologische studien bezig houden, beperkt is.

Maar het is noodig hier bij te voegen, dat inzonderheid de vier laatste fascikels van dit werk voor verscheidene wetenschappelijk gevormde leeken zeer belangrijk zijn. Den regtsgeleerden wordt in dit grootste gedeelte der Notationes eene theologische behandeling der voornaamste bepalingen van ons Burgerlijk Wetboek over de erfopvolging bij versterf, over het testament, over de schenking, over koop en verkoop, over huur en verhuur aangeboden. Ik mag mij hier op de verklaring eener bevoegde autoriteit beroepen: Mr. H. A. Des Amorie van der Hoeven schreef in De Wachter[1]): „Ik durf ver„zekeren dat ook de rechtsgeleerde, die deze notationes „in handen neemt, ze met belangstelling en voordeel zal „doorlezen."

Wij vereenigen ons van ganscher harte met den lof, die algemeen door de eerw. geestelijkheid aan dit geleerde werk wordt gegeven, en het is ons zeer aangenaam, aan de uitnoodiging der redactie van De Katholiek gehoor te geven, om in haar tijdschrift de Notationes van prof. van Egeren aan te kondigen, wat we wenschen te doen door eenige beweegredenen van dien lof hier mede te deelen.

De literatuur der Katholieke zedekundige godgeleerdheid heeft in de laatste jaren menige hoogst belangrijke aanwinst gekregen; er bestaan verscheidene nieuwere handboeken, welke voor de studenten in de theologie en voor die leden der geestelijkheid, wier bezigheden hun niet toelaten om werken van grooteren omvang doorloopend te bestuderen, zeer bruikbaar zijn, zooals de zedekundige

1) 1871, blz. 101.

werken van Gury, Scavini, Bouvier, Kenrick, Mgr. Martin, Müller, de Varceno, de Theologia ad usum Seminarii Mechliniensis en andere. Doch welke lofwaardige eigenschappen deze handboeken ook bezitten, hoezeer velen er van door eene betrekkelijke volledigheid en eene goede methode aanbevelenswaardig zijn, ze werden noch door Nederlandsche theologen, noch ook met het oog op Nederland geschreven, en om deze reden moeten zij noodwendig veel missen van hetgeen de Nederlandsche zielzorger in eene handleiding der praktische theologie wenscht te vinden.

Het is waar, in 't jaar 1854 verschenen de Principia Theologiae Moralis van den Nederlandschen priester Pius van der Velden, die in 1858 door eene na des schrijvers overlijden uitgegeven casuïstiek werden gevolgd. Van der Veldens theologie is een werk, dat in weerwil van eenige gewigtige aanmerkingen, die men er, onzes inziens, teregt op gemaakt heeft, echter om de uitgebreide kennis, de helderheid van opvatting, de scherpzinnigheid, den praktischen zin en de vroomheid, die de schrijver aan den dag legt, en om zijne behandeling van eenige voor ons vaderland bij uitstek belangrijke stoffen, meer dan eene gewone plaats in de bibliotheek van den Nederlandschen priester waardig is; echter bleven vele onderwerpen, bepaaldelijk voor onze kerkelijke provincie, eene meer uitgebreide en meer naauwkeurige behandeling vereischen; we herinneren hier bijv. aan die soort van zoogenaamde vloeken, welke vooral bij ons volk voorkomen, en inzonderheid aan het traktaat de Jure et Justitia, waartoe we ook de behandeling der overeenkomsten terugbrengen; de genoemde onderwerpen zijn door P. van der Velden wel in betrekking tot de eigenaardigheden van ons volk, en wat de regtsleer betreft, met het oog op ons Burgerlijk Wetboek, maar slechts zeer in 't algemeen be-

handeld. Al worden er nu buiten van der Velden verscheidene andere Nederlandsche godgeleerden met eere genoemd, die hetzij in theologische tijdschriften of in afzonderlijke werken de Katholieke zedeleer ook met het oog op Nederland behandeld hebben: wat zij uitsluitend voor Nederlandsche zielzorgers schreven was meestal niet in den handel [1]), of zij bepaalden zich tot eene beknopte bespreking van maar eenige der onderwerpen, die voor ons een eigenaardig belang hebben [2]).

In de behoefte aan eene Katholieke moraal, voor den Nederlandschen priester bewerkt, was dus nog weinig voorzien.

De Notationes van prof. van Egeren zijn eene allergelukkigst geslaagde poging om deze leegte tot eene aanmerkelijke hoogte aan te vullen, en we moeten hem dank zeggen, dat hij vooral die onderwerpen heeft uitgekozen, welke voor de praktijk van groot belang zijn en voor onze toestanden eene bijzondere bespreking vorderen: we hooren

1) Dit was het geval met de *Notationes* over verschillende onderwerpen der zedekunde, die Mgr. van Vree, toen nog hoogleeraar te Warmond, ter perse liet leggen, bijv zijne *Notationes de officiis justitiae, quas in gratiam auditorum suorum imprimendas curavit professor theologiae moralis in Seminario Warmondensi.* Hagae-Comitis, 1850. Hetzelfde geldt van de volgende verhandeling *Tractatus de jure et principiis juris juxta Codicem Neerlandicum civilem, ad usum Seminarii Buscoducensis* Gestel S. Michaelis. 1850.

2) We bedoelen de *Triga quaestionum, quam pro studio et usu theologiae moralis S. Alphonsi de Ligorio edidit A. de Wit, in Seminario Bredano S Theol. prof.* Bredae 1850, en een ander geschrift van denzelfden auteur: *De studio et usu theologiae moralis S. Alphonsi de Ligorio dissertatio theoretico-practica* Gandae 1866 Hier behooren mede vermeld te worden de *Responsa ad quaestiones anno* 1870 [*et anno* 1871] *conferentiis Ven Cleri Dioecesis Buscoducensis propositas* Gestel S. Michaelis. Evenzoo de *Responsa ad quaestiones Ruraemundenses anno* 1870 [*et annis* 1871 *et* 1872] *conferentiis Ven Cleri hujus Dioeceseos propositas Auctore A. J. Verhoeven, Phil. et S. Theol. Doct.* Venlonae et Ruraemundae.

nu eenen Nederlandschen godgeleerde over Nederlandsche wetten en gebruiken en hier eigenaardig voorkomende overtredingen der zedewet zijn goed gemotiveerd gevoelen uitspreken.

Wil men dezen arbeid niet verkeerd beoordeelen, dan moet men het doel des Schrijvers wél voor oogen houden; deze fascikels heeft hij niet geschreven om de beginselen der Katholieke zedeleer in het afgetrokkene stelselmatig te ontwikkelen, maar hij wilde aangaande eenige onderwerpen, die van bijzonder praktiesch belang zijn, de juiste regels der Christelijke zedeleer op zulk eene wijze verklaren, dat er vooral gewigt werd gelegd op de toepassing dezer regels naar de verschillende omstandigheden van het gewone werkelijke leven; hij bedoelde hier niet op de eerste plaats zijnen hoorders eene handleiding te geven tot eene zuiver wetenschappelijke studie der Christelijke zedeleer, maar hij beoogde vooral hunne opleiding tot wijze en bekwame zielzorgers. De Schrijver verklaart dit uitdrukkelijk (Fasc. 5, pag. 60).

Hieruit volgt vooreerst, dat hij verschillende vragen stilzwijgend kon voorbijgaan of maar kortelijk behoefde te behandelen en volstond met die beginselen, welke voor de praktijk van de meeste toepassing zijn, beknopt uit een te zetten en te bewijzen; vervolgens, dat hij zich bijv. met de bestrijding van ongeloovig- of orthodox-Protestantsche moralisten en met de geschiedenis der verschillende opinién niet of maar zeer weinig behoefde in te laten. Doch hij verliest hierom het belang van meer algemeene of meer op het publicke leven ziende beginselen niet uit het oog. Dit blijkt meermalen in zijn geschrift, bijv. uit Fasc. 5, pag. 61.

Men neme hierbij verder in acht, dat hij Notationes wil geven „in supplementum praelectionum", zooals de titel van zijn degelijk werk luidt.

Dit geschrift sluit zich aan bij het zedekundige werk van Mgr. Bouvier, dat bij zijne praelectiones als handboek wordt gebruikt (zie Fasc. 2, pag. 8). Maar ik haast mij het te erkennen, de behandeling der verschillende onderwerpen is, ook op zich zelve, doorgaans volledig.

Verder is nog dit op te merken: in de Katholieke Seminariën wordt niemand tot het bijwonen der theologische lessen toegelaten, die zich niet eerst op de studie der natuurlijke zedeleer met vrucht heeft toegelegd; daarenboven is het Katholieke leven zoo zeer van de Christelijke zedelijke beginselen doordrongen, dat iemand, die spreekt voor Katholieke studenten in de theologie, menige uiteenzetting en bewijsvoering als overbodig kan achterwege laten, die gebiedend noodig zouden zijn, indien hij zich tot niet-Katholieken rigtte.

Om het doel, dat de Schrijver zich voorstelt, moet hij dikwijls de zoogenaamde casuistische methode volgen. Wanneer sommigen daarover niet de wonderlijkste opvattingen hadden, zou ik den schijn van pedantisme krijgen door te zeggen, wat er onder deze methode verstaan wordt; maar verscheidene Protestanten houden de casuïstische methode voor niets beters dan voor eene manier om zelfs de duidelijkste verpligtingen weg te redeneren, met andere woorden, voor de methode om door middel van allerlei spitsvondigheden de zekerste beginselen der zedelijkheid te ondermijnen; daarom verklaar ik met de uitdrukking: casuistische methode hier niets anders te willen beteekenen dan wat alle zaakkundigen er mede willen aanduiden: eene wijze van behandeling der zedeleer, welke uit dezer algemeene beginselen regels voor de bijzondere gevallen afleidt [1]).

1) „Es wäre zu weit gegangen, wenn man behaupten wollte, dasz es in „der Sittenlehre gar keinen kasuistischen Stoff gebe, wie z. B. Schleier-

De Notationes van prof. v. Egeren geven meermalen gelegenheid om te zien, welke voordeelen aan deze methode — zoo zij behoorlijk wordt gebruikt — verbonden zijn. Immers vooreerst, de beginselen toe te passen is niets anders dan er de gevolgtrekkingen uit te maken en ze met elkander in verband te brengen; hierdoor wordt het noodig ze telkens dieper te doorgronden en juister te omschrijven. Dan is het bekend, dat de zedelijkheid van iedere vrij gewilde handeling voor een groot deel door dezer omstandigheden bepaald wordt; om derhalve te kunnen uitmaken, wat in een concreet geval geoorloofd of ongeoorloofd, wat zwaarder en wat ligter zonde is — en deze kennis is het doel der casuistische methode — komt men in de noodzakelijkheid van elke omstandigheid, die eenigen belangrijken invloed op de zedelijkheid der handeling hebben kan, zorgvuldig te beschouwen. Eindelijk, zoolang we de algemeene beginselen der zedeleer niet op het leven weten toe te passen, met andere woorden, zoolang we niet weten, welke zedelijke waarde aan iedere vrijwillig gestelde handeling in het bijzonder moet worden toegekend, baat ons de kennis der beginselen en der omstandigheden maar zeer weinig voor het leven, en on-

---

„macher in seinen Grundlinien einer Kritik der bisherigen Sittenlehre nach-„zuweisen sucht, dasz die ganze Sittenlehre befaszt sei in der Darstellung „des Wesens des Sittengesetzes. Damit ist zwar eine Wahrheit ausge-„sprochen, aber es gibt doch Betrachtungsweisen, es gibt Fragen auf „ethischem Gebiet, welche einen kasuistischen Stoff mit Nothwendigkeit „in sich enthalten. Die Frage, wie aus den allgemeinen Pflichten des „Menschen, des Christen, die bestimmte Praxis in jedem einzelnen in-„dividuellen Fall abzuleiten sei, musz nothwendig in der Sittenlehre beant-„wortet werden, und das ist die allgemeine Grundlage der Kasuistik." Zoo de *Christliche Sittenlehre* van den Protestantschen hoogleeraar te Tubingen C. F. Schmid. Stuttgart. 1861, S. 63.

dervinden we de waarheid dezer woorden van den Heiligen Thomas van Aquine, wien men toch niet van geringschatting der beginselen zal beschuldigen: „Sermones morales uni-„versales minus sunt utiles eo quod actiones in particularibus „sunt." (Summa, in Prologo Sec. Sec.) [1]) Voor het maken dier toepassingen moeten we de scherpzinnigheid bezitten om te zien, aan welke beginselen de zedelijkheid van eene of andere handeling moet worden getoetst, en de bedrevenheid om vaardig en zeker volgens die beginselen te beoordeelen, in hoever zij met den regel der zeden overeenstemt of er van afwijkt. Deze eigenschappen zijn niet gemakkelijk te verkrijgen, en werkelijk erkent ieder die zich met ernst op de studie der zedekunde toelegt, dat de grootste moeijelijkheid bestaat in het toepassen der beginselen op de bijzondere gevallen. Doch geene methode is zoo geschikt om het oordeel op die wijze te scherpen en die vaardigheid tot een juisten blik op menschen en zaken te geven als de casuïstische.

Naar het ons voorkomt, treden de belangrijke voordeelen,

---

1) „Ceux qui croient que la moralité ne consiste qu'en quelques préceptes „vîte épuisés me semblent des observateurs bien superficiels. Plus au „contraire on l'étudie, plus on voit le champ s'élargir. On peut s'en „convaincre en lisant les milliers de livres écrits sur des cas de conscience „dans l'église catholique. Le secret du confessional, la nécessité d'accorder „enfin l'absolution et de maintenir le pouvoir sacerdotal, ont certainement fait „dévier les casuistes .... toutefois de grands progrès ont été faits par eux dans „cette noble science, et nous leur devons peut-être plus qu'à la Bible elle-„même l'établissement du système de la moralité Chrétienne." *Lettre de Sismondi à Channing.* Terwijl we tegen enkele beweringen van den niet-Katholieken Sismondi protest aanteekenen, deelen we deze woorden mede, in de hoop, dat welligt een of andere versmader der Katholieke casuistiek zal onderzoeken, of zijne ongunstige opvatting met de waarheid overeenstemt.

aan deze methode verbonden, in het werk van prof. van Egeren zeer duidelijk op den voorgrond.

Hij volgde haar, waar de aard van het onderwerp het vorderde, en had hierdoor telkens eene gereede aanleiding en eene gemakkelijke gelegenheid tot het stellen van verduidelijkende voorbeelden, tot het geven van echt praktische wenken, niet alleen omtrent algemeen voorkomende omstandigheden, maar ook omtrent de eigenaardigheden van hedendaagsche toestanden in ons vaderland. Hierom verdient zijn werk inderdaad een boek voor het leven te heeten.

Hoe de casuïstische methode dient om de toepassing der beginselen duidelijk te maken, blijkt bijv. uit de verschillende casus over de erfopvolging [1]), en uit die over de gevolgen van het contrakt van koop en verkoop [2]).

Wat de praktische wenken betreft, lette men bijv. op de aanwijzing, hoe de zonden van ergernis in het H. Sakrament der Biecht moeten beleden worden [3]); op de opmerking over den pligt der ouders om het eene kind niet boven het andere te bevoordeelen [4]); op het concept van een Christelijk olographiesch testament [5]); op de raadgevingen omtrent het maken van schenkingen [6]). En wat hier bijzonder voorkomende gebruiken, gevaren en afwijkingen aangaat, leze men bijv. de opmerkingen, over verschillende formulae blasphematoriae [7]) en die over de onderscheidene soorten van ergernisgevers [8]); men vindt

---

1) Fasc. 2, pag. 25, 26. 2) Fasc. 4, pag. 5—11. 3) Fasc. 1, pag. 12, 13. 4) Fasc. 2, pag. 15 en 87. 5) Fasc. 2, pag. 57. 6) Fasc. 3, pag. 67, 68. 7) Fasc. 1, pag. 57 vv. 8) Fasc. 1, pag. 14—21. Groot genoegen deed het mij, het oordeel, dat ik voor eenigen tijd over den roman: *Mademoiselle la Quintinie* van George Sand in dit tijdschrift (Deel LVII, blz. 74) meende te mogen uitspreken, ook door het gezag van iemand als prof. van Egeren bevestigd te zien. ZHE. noemt dien roman onder de

daar op hoogen prijs te stellen en zeer kiesch gezette beoordeelingen over eenige Fransche romans, die ten onzent cours hebben, en over gevaarlijke of slechte Hollandsche werken, over eenige hoogst kritieke onderrigtingen, die sommigen voor de schooljeugd nuttig houden, over ons zoo bloeijend (!) tooneel, over de kinder-bals, over sommige misbruiken in de kleeding enz.

De casuistische methode heeft hare gevaren. Door de noodzakelijkheid, waarin zij ons brengt om op de bijzondere omstandigheden, welke de zedelijke handeling kunnen wijzigen, naauwkeurig te letten, en door de indrukken, welke wij ligtelijk ondergaan, wanneer een of ander concreet geval ons voor den geest staat, zouden we de beginselen, welke immer de eenige maatstaf onzer beoordeeling moeten zijn, althans eenigermate uit het oog kunnen verliezen; deze klip heeft prof. van Egeren zorgvuldig vermeden en de beginselen met scherpte en klaarheid uiteengezet, uit de beschikbare argumenten, met eene wijze keuze, die genomen, welke het beste konden dienen om zijne stellingen te bevestigen, en aan de eenmaal opgezette regels heeft hij streng vastgehouden.

Men weet, dat de H. Schrift en de Apostolische Overlevering en de leer der Kerk, die daaruit wordt geput, op vele vragen, de zeden betreffend, slechts een algemeen antwoord geven, waaruit wij door onze eigene redenering voor de bijzondere gevallen gevolgtrekkingen moeten maken. Maar de Katholieke moralist vermijdt steeds, zooveel mogelijk, om slechts op zijn eigen oordeel af te gaan, en

---

„*publicationes irreligiosae aut immorales*" van onzen tijd. Een nieuw vonnis over de Evangelische Maatschappij, die dit werk liet colporteren; eene nieuwe bevestiging van het goed regt des zeer eerwaarden Paters B. van Meurs, die de Maatschappij het eerst hierover aanviel.

waar de goddelijke Openbaring, neêrgelegd in Schriftuur en Overlevering en verkondigd door de leerende Kerk, niet tot bijzonderheden afdaalt, zoekt hij, zooveel hij kan, zijne eigene redenering aan de redenering en aan het gevoelen van gezagheebbende theologen te toetsen. Hij is zich het gevaar van dwaling bewust, waaraan men zich ligtelijk blootstelt, indien men hier geheel alleen zijn eigen weg bewandelt, en hij weet, dat het in den godgeleerde weinig eerbied en liefde voor de Kerk van Christus zou verraden, zoo hij zich niet beijverde om, tenzij er zeer gewigtige redenen tegen zijn, het voetspoor dier mannen te volgen, welke, in vroegeren of lateren tijd, als lichten der theologie of althans als echt Katholieke mannen van wetenschappelijk gezag bekend staan.

Hun levensstudie was het, de wet des Heeren in hare grondbeginselen en meest uiteenloopende toepassingen te overwegen; zij hebben die Christelijke beginselen onder de meest verschillende omstandigheden van persoon, plaats en tijd zien werken in het leven; zij waren niet slechts gewone leden der H. Kerk, maar hare bedienaren; velen hunner hebben verschillende harer waardigheden eervol of zelfs met roem bekleed, of ook zij behoorden tot het getal harer Bisschoppen of Pausen; onder hunne rijen schitteren mannen van buitengewone deugd, die de regels der Christelijke zedeleer niet slechts door de studie, maar ook door eigen allerstiptste naleving doorgrondden; eenigen zijn zelfs met de kroon der heiligheid versierd en bezaten de volheid dier „wetenschap van goed en kwaad . . . waartoe „niet slechts de geest, maar de gansche mensch gevorderd „wordt" [1]), en om hunne diepe en uitgebreide wetenschap, die de voorlichting had eener algemeen erkende heiligheid, worden zij als Leeraars der Kerk vereerd.

1) C. Broere in *De Katholiek*, Deel XXI, blz. 277.

Ziedaar de mannen, bij wie de Katholieke moralist te rade gaat, en wier uitspraken door prof. van Egeren met eerbied en wijze onderscheiding zijn geraadpleegd. In zijn geschrift treffen we daarvan telkens de bewijzen aan: we vinden met de spaarzaamheid, die voor het doel der Notationes noodig was, de gevoelens der uitstekendste oudere en vooral der nieuwere Katholieke moralisten meêgedeeld en beoordeeld. Zeer dikwijls neemt de Schrijver de woorden over van den grootste der Scholastieken, den eersten denker der Middeleeuwen, den H. Thomas van Aquine; hoe zal men, in 't algemeen gesproken, de beginselen der zedeleer juister en helderder kunnen formuleren en derzelver waarheid beter aantoonen? Vooral waar prof. van Egeren de regtsleer behandelt, heeft hij dikwijls van de Summa gebruik gemaakt.

Maar, gelijk het in een werk behoort, dat praktische vragen voor den tegenwoordigen tijd behandelt, heeft hij de eereplaats toegewezen aan den H. Alphonsus de Ligorio. In ons oog is het geene geringe verdienste van den Schrijver, dat hij het gevoelen en de argumenten van den H. Alphonsus bij alle regels en beslissingen van eenig belang, en dan met juistheid, vermeldt, het voetspoor van dezen grootsten moralist van den lateren tijd getrouw volgt en hem met zulk eene warme piëteit vereert, dat hij elk der fascikels met deze woorden aanvangt: „Sub implorato auxilio sanctis-„simi et doctissimi viri Alphonsi Mariae de Ligorio, cujus „doctrinis salutaribus Ecclesiasticam juventutem imbuere „pro viribus nitimur."

Het zou echter eene zeer verkeerde gevolgtrekking zijn, wanneer iemand ons hier de meening toeschreef, dat prof. van Egeren zich bij de vaststelling zijner opiniën bijna of geheel blindelings door het gezag zijner voorgangers

heeft laten leiden; geenszins; ook onder dit opzigt toont hij zich een getrouw vereerder van den H. Alphonsus de Ligorio. Deze H. Kerkleeraar kon met gerustheid in de voorrede zijner zedekundige theologie schrijven: „Waar „ik tusschen verschillende gevoelens eene keuze moest „doen, heb ik de grootste zorg gedragen om altijd de „redenering boven het gezag te stellen." [1]) Gulden regel, dien de Heilige elders aldus voorstelt: „Wat de zede„kunde betreft, volg ik de uitspraak des gewetens, en „waar de rede mij dringt, maakt het gezag der moralisten „op mij weinig indruk." [2]) In het geschrift van prof. van Egeren mist gij evenmin de beknopte uiteenzetting en beoordeeling der gewigtigste argumenta intrin-

---

1) *Theologia Moralis. Monitum ad lectorem*

2) *Risposta apologetica ad una lettera di un Religioso*, 1764. In denzelfden zin spreekt de Heilige in zijnen *Rondgaanden Brief*, dien hij 8 Augustus 1754 aan de leden zijner Congregatie zond. Zie Villecourt, *Vie et institut de S Alphonse.* Paris. 1863. T. I, pag. 395.

De Romeinsche hoogleeraar Ballerini trachtte het in zijne *Adnotationes* op het *Compendium Theologiae Moralis* van Gury (Rome, 1866) te doen voorkomen, alsof de H. Alphonsus dikwerf zonder verder onderzoek, alleen op het gezag van andere godgeleerden was afgegaan. Bij het canonieke geding over de vraag, of aan den Heilige de titel van Kerkleeraar kon gegeven worden, heeft de *Promotor fidei* o. a. in denzelfden geest geobjecteerd, hierop bleef de *Patronus causae* het antwoord niet schuldig. Deze weêrlegging kan men vinden in een der belangrijkste theologische werken van den jongsten tijd: *Vindiciae Alphonsianae, seu Doctoris Ecclesiae S. Alphonsi de Ligorio doctrina moralis vindicata a plurimis oppugnationibus Cl. P. Ant. Ballerini* Romae. 1873. De *Promotor fidei* had zeer vele andere objecties aan de genoemde *Adnotationes* van prof. Ballerini ontleend, deze schrijver immers bestrijdt den Heilige op verschillende punten; al de weêrleggingen, die de *Patronus causae* in het midden bragt, zijn in de *Vindiciae* opgenomen Zijne pleitrede voor den H. Alphonsus werd gevolgd door het bekende Pauselijke dekreet (23 Maart, 1871), hetwelk aan den Heilige den titel van Kerkleeraar toekent

seca, waarop de verschillende gevoelens steunen, als de redenering des hoogeerwaarden Schrijvers zelven, waarop hij zijne meening vestigt, en wanneer eene in zijn oog afdoende reden hem dringt, is zijne piëteit jegens den H. Alphonsus hem geen beletsel om van de opvatting des Heiligen af te wijken. [1])

Ten einde met volkomen kennis van zaken te kunnen oordeelen, heeft de Schrijver, waar het noodig of nuttig was, vele niet-theologische en niet-Katholieke auteurs met vlijt geraadpleegd, inzonderheid heeft hij zich door goede regtsgeleerde werken bij de verklaring van ons Burgerlijk Wetboek laten voorlichten.

Eenige Katholieke theologen hebben zich, de eene meer de andere minder, laten verleiden, om de opiniën, met welke zij niet instemden, niet alleen met argumenten van redenering of gezag, maar ook met geestigheden en schimpredenen te bestrijden; in onzen tijd heeft zich de hoogleeraar Ballerini hiervan niet geheel vrij gehouden [2]); naar onze meening komt dit even weinig met de waardigheid der theologische wetenschap overeen als het de onwaarschijnlijkheid of verwerpelijkheid der op die wijze bestreden opiniën in het licht stelt; integendeel, het werpt op den auteur, die zulke wapenen gebruikt, de verdenking, dat hij bij de vaststelling zijner opiniën welligt meer door de togten van het gemoed dan door de redeneringen van het verstand gedreven werd. In de Notationes van prof. v. Egeren komt zulk eene wijze van bestrijding niet voor. Telkens ziet men, dat de Schrijver zijn onderzoek met die

1) Zie Fasc. 1, pag. 7, 92; Fasc. 3, pag. 29.

2) Men vergelijke zijne *Adnotationes* op het *Compendium Theologiae Moralis* van Gury, en lette vooral op de niet zeerbetamelijke uitdrukkingen over Benedictus XIV en den H. Alphonsus.

Gewissenhaftigkeit, welke de ernst der onderwerpen vordert, heeft verrigt, terwijl zijne onthouding van alle niet-wetenschappelijke qualificatiën en de voorzigtigheid, waarmede hij zijne meeningen voorstelt en verdedigt [1]), ten waarborg zijn, dat ons hier de resultaten eener kalme en ernstige overdenking worden gegeven.

Bij zulk eene toepassing der aangegeven methode volgt de Schrijver eene rigting, die, naar ons bescheiden oordeel, even ver van eene overdreven gestrengheid als van eene te groote toegevendheid is verwijderd. Wij zouden ons gevoelen hier niet zoo gerust uitspreken, indien het niet met het oordeel van verscheidene mannen van degelijke wetenschap en rijke ondervinding overeenstemde.

Naar het voorbeeld der uitstekendste godgeleerden en volgens den eisch der Katholieke theologie heeft prof. van Egeren, altoos behoudens vele uitzonderingen, door het nut of de noodzakelijkheid gevorderd, zijn boek in het Latijn geschreven; we meenen hiervan te mogen zeggen, dat het doorgaans vloeijend en gemakkelijk te verstaan is.

Gelijk we vertrouwen, hebben wij reeds met deze weinige opmerkingen genoegzame beweegredenen voor de zeer gunstige beoordeeling der Notationes gegeven.

H. J. J. Prenger.

---

1) Zie bijv. Fasc. 3, pag. 40, 43, Fasc. 5, pag. 87.

VERSCHEIDENHEID.

J. A. de Rijk, Dagboek [1]).

Het maagdelijk reine en keurig uitgevoerde werkje, dat wij hier, wegens plaatsgebrek, veel te laat aankondigen, is in de hoofdzaak niets anders dan het eenvoudig verhaal van hetgeen aan vier Zusters Ursulinen tijdens haren togt van Venray naar Indië, dag voor dag, wedervaren is; maar dit verhaal is door eene dier Zusters met eigen hand geschreven, en het wordt door den Eerw. Uitgever met eene „Inleiding", die bijna de helft van het werkje beslaat, op meesterlijke wijze toegelicht.

De „Inleiding" geeft ons eene breede schets van de wonderen, die de Katholieke Kerk in het hart der vrouw, en vooral der godgewijde maagd, gedurende achttien eeuwen heeft gewerkt en nog voortdurend werkt.

Uit de oude geschiedenis, uit den tijd van den H. Bonifacius, wordt ons het beeld van de beminnelijke H. Lioba meer uitvoerig geteekend. Voor den tegenwoordigen tijd treedt een welsprekend getuige op, namelijk Montalembert. Hij stort zijne ziel uit en beschrijft, wat er in hem omging, toen

1) *Dagboek gedurende den overtogt naar Indië, via Suez, gehouden door eene der Ursulinen van Venray* Uitgegeven en van eene inleiding voorzien door J. A. de Rijk, Pr. — Leiden, J. W. van Leeuwen. 1873.

zijn eigen kind hem verliet om Christus te volgen. Wat diep gevoelde smart! wat hemelsche blijdschap! De Liefdezuster, zijne eigen dochter vertoont zich voor zijn oog als de zamenvatting van al wat er groot en schoon en beminnelijk op aarde is: zij heeft het onverschrokkene van den man, de teederheid der vrouw en de aanvallige openheid van het kind.

Hierop volgt eene korte geschiedenis van het klooster te Venray, en na eene verrukkelijke beschrijving van het afscheid der vier heldhaftige Zusters, die uit dit klooster naar Indië vertrokken zijn, wordt de pen overgegeven aan de maagdelijke hand.

Van het „Dagboek" zelf moeten we zeggen, dat het, bijzonder als het in 't licht der „Inleiding" gelezen wordt, nog meer zal uitwerken dan de Uitgever wenschte. Hij toch wilde slechts den laster, die over de kloosterlingen verspreid wordt, tot zwijgen brengen; maar wij houden ons overtuigd, dat het werkje, zooals het nu is uitgegeven, ook menigen roep tot het kloosterleven ontwikkelen kan; dat het de gevoelens van Montalembert in het hart van vele ouders zal overstorten, en dat het zelfs menig ongeloovige tot de erkenning zal noodzaken, dat de onzigtbare Geliefde, die zoovele en zulke edele harten tot zich trekt, waarlijk God wezen moet.

Alle verdere aanbeveling houden we voor overbodig.

HET GEOLOGISCH EN BIJBELSCH DILUVIUM.

DE BEENDERENHOLEN.

(*Vervolg* van dl. LXIV, blz. 51.)

Zeer vele overblijfselen van dieren, die volgens de geologen in het diluvium leefden, zijn bewaard gebleven in eigenaardige holen, die daardoor den naam verkregen hebben van beenderenholen [1]). Meestal zijn deze holen zeer ruim en groot, met afwisselende wijdten en naauwten. Hunne wanden loopen zelden evenwijdig en zijn veelal bogtig met hoeken en holten, soms ruw, soms ook glad en afgeslepen. Nu eens bevinden deze holen zich digt bij den top eens bergs of op eene hoogvlakte, dan weder langs de helling of aan den voet eens bergs. Sommige holen hebben zulke naauwe openingen, dat men die heeft moeten verwijden, om er binnen te kunnen komen. Dikwijls ook zijn de ingangen verstopt met brokken van omliggende gesteenten. De meeste en merkwaardigste holen worden aangetroffen in kalksteenlagen, die tot verschillende geologische tijdperken behooren.

1) Wij zullen voor de geologische bijzonderheden van dit hoofdstuk een ruim gebruik maken van Dr. Winkler's „*Beenderenholen*" in het *Album der Natuur*, 1862, blz. 97.

De bodem der meeste holen is bedekt met een dikkere of dunnere laag zand, leem, gerolde keijen en beenderen. De beenderen worden in zeer verschillenden toestand aangetroffen. Nu eens is het weefsel zoo weinig veranderd, dat men er de dierlijke gelei nog uit kan halen, dan weder is elk spoor daarvan verloren en zijn de beenderen zoo broos en ligt geworden, dat men ze tot stof kan wrijven. Niet zelden hebben de beenderen hunne vormen goed bewaard, maar meermalen ook zijn zij gebroken en verbrijzeld.

De dieren, wier beenderen in deze holen gevonden worden, zijn: hyena's, tijgers, beren, wolven, vossen, wezels, runderen eu paarden; verder de ree, het rivierpaard, het neushoorndier, de olifant, de haas, het konijn, de rat, de muis, enz. Zij behooren allen tot het diluviale tijdvak en liggen meestal in de bontste verwarring dooreen.

De leem- en beenderenlagen zijn gewoonlijk bedekt met eene korst van zoetwaterkalk.

Deze beenderenholen vindt men door gansch Europa verspreid, zoowel in Duitschland, Rusland en België, als in Engeland, Frankrijk en Italië. Even zoo worden zij op verschillende plaatsen van Afrika aangetroffen. Azië, Nieuw-Holland en Amerika bezitten ze in zeer groote menigte. Alleen in Brazilië spoorde Lund er sedert 1834 omstreeks 800 op.

De geologen zijn het volstrekt niet eens in de verklaring van de wijze, waarop die verschillende beenderen in de holen gekomen zijn. Sommigen meenen, dat de verscheurende dieren, zooals de beren en de hyena's, hun verblijf in die holen hielden en de plantenetende dieren, waarvan zij leefden, in hun geheel of bij stukken er in sleepten; de verscheurende dieren zouden dan na hunnen dood hunne beenderen in de holen achtergelaten hebben, vermengd met de beenderen hunner slagtoffers en voorgangers.

Hoewel wij niet durven ontkennen, dat er op deze wijze sommige beenderen in de holen kunnen gekomen zijn, zoo is dit gevoelen echter, in het algemeen beschouwd, om de vele onwaarschijnlijkheden, waarmede het verbonden is, volkomen onhoudbaar.

Vooreerst toch is het niet denkbaar, dat de holen gemeenschappelijk door beren, hyena's, wolven, tijgers en leeuwen zouden bewoond geweest zijn. Want evenals tegenwoordig zullen ook vroeger de verscheurende dieren elkanders bijzijn vermeden hebben. Uit de wijze echter, waarop men hunne beenderen vindt, blijkt dat zij allen te gelijkertijd in de sliblagen geraakt zijn.

Ook is het niet waarschijnlijk, dat de geheele olifanten, neushoorndieren en rivierpaarden, die men in enkele holen van Engeland en Frankrijk vindt, er door beren en hyena's ingesleept zijn. Al neemt men aan, dat deze dieren vroeger wel zoo groot en sterk waren als tegenwoordig, dan zou het voorttrekken van zulk een last toch ongetwijfeld hunne krachten te bovengegaan zijn.

Hoogst zelden vindt men alle beenderen van een geraamte bij elkander, wat het geval zou moeten zijn, als het dier gestorven was op de plaats, waar zijne overblijfselen gevonden worden. Meestal ligt hier een tand, daar een scheenbeen, ginds eene kaak, elders een wervel. Was dit nu enkel van toepassing op de plantenetende dieren, dan zou men kunnen zeggen, dat zij door de verscheurende dieren uiteen gerukt waren, maar het geldt evenzeer van de verscheurende dieren.

Men vindt beenderen van beren in holen, die veel te klein en te naauw zijn, dan dat die dieren er zich in konden omkeeren. Hoe zouden zij er dan in hebben kunnen leven?

Vele holen bevatten eene groote menigte beenderen

van paarden, runderen, herten en andere plantenetende dieren en betrekkelijk weinig overblijfselen van verscheurende dieren, ja er zijn zelfs verscheidene holen, waarin volstrekt geene beenderen van groote verscheurende dieren aangetroffen worden. Ook stapelen de tegenwoordige hyena's de beenderen der dieren, die zij verscheurd hebben, niet op in hunne holen, maar verslinden hunne prooi, waar zij die vangen. Zouden dan de vroegere hyena's anders gehandeld hebben?

Dat men in sommige holen koprolieten of dreksteenen van hyena's en beren heeft gevonden, bewijst volstrekt niets, daar diezelfde holen ook uitwerpselen bevatten van wolven en vossen en deze dieren zeker niet in diezelfde holen hebben kunnen leven.

De geologen, die om bovengenoemde redenen het eerste gevoelen verwerpen, houden het er voor, en naar onze meening teregt, dat de beenderen in de holen geraakt zijn door dezelfde oorzaak als de gerolde keijen, de grint en de slib, namelijk door waterstroomen. De beenderen toch liggen niet verstrooid boven de sliblaag, maar zijn er geheel mede vermengd, zoodat zij tegelijk met de sliblaag in de holen moeten gevoerd zijn. Veelal ook is de beenderen- en grintlaag bij den ingang der holen dikker dan meer naar binnen, wat schijnt te bewijzen, dat de vaste stoffen uit het water bezonken zijn, zoodra de stroom, bij zijnen ingang in het hol gekeerd wordende, geen kracht genoeg meer had, om ze verder voort te stuwen. Niet zelden ook zijn de beenderen in de holen als geslepen en hebben zij alle uitstekende hoeken en punten verloren, hetgeen duidelijk aantoont, dat zij gedurende geruimen tijd door het water voortgerold zijn.

Dit gevoelen is volgens Winkler in het algemeen verre het aannemelijkste. „In de meeste gevallen, zegt hij, is

„de eenig redelijke verklaring te vinden in het aannemen „van het vervoer der beenderen door waterstroomen."

De opvulling der holen schijnt op deze wijze zeer geleidelijk verklaard te zijn; maar bij eene nadere beschouwing ontmoeten wij tal van moeijelijkheden, wier oplossing de geologie schuldig blijft. Immers welke waterstroomen hebben die holen opgevuld? De geologen, die alle verschijnselen der voorwereld trachten te verklaren door oorzaken, die nog tegenwoordig werkzaam zijn, geven een dubbel antwoord op de gestelde vraag. Vooreerst wijzen zij op sommige onderaardsche waterstroomen, die gedurende eenigen tijd door holen loopen. Zoo stroomt de rivier Piuka door de eenige uren lange grot van Adelsberg. De Jesero, die uit het meer van Cirknitz komt, stroomt insgelijks door eene onderaardsche uitholing. Evenzoo doorloopt de Maas bij Bazoilles eenigen tijd een onderaardschen weg. Zulke stroomen nu zouden in het diluviale tijdperk de bewerktuigde en onbewerktuigde stoffen, welke zij elders opnamen, in de beenderenholen hebben laten bezinken [1]). Een tweede middel ter verklaring wordt ontleend aan de opvulling der beenderenbrecciën. In vele spleten van oudere gebergten vindt men namelijk gesteenten, die bestaan uit een mengsel van verschillende stoffen, vooral van slib, leem, kalk en overblijfselen van dieren. Zulke brecciën nu zouden ontstaan zijn doordat het steengruis, dat door verwering van de bergen was losgeraakt, door waterstroomen werd voortgespoeld en, in de spleten der bergen bezonken zijnde, langzamerhand vast werd. Maar hoe zijn nu de beenderen in de brecciën gekomen? „De spleten „der bergen, zegt Winkler volgens Lyell, zijn veelal aan „de randen begroeid met heesters en kruiden. Hoe ver-

1) Vgl. Uilkens, dl. V, blz. 337.

„klaarbaar is het nu, dat plantenetende dieren in den af-
„grond storten, hetzij door zorgeloos te grazen aan den
„bedriegelijken rand, hetzij door te vlugten voor hunne
„vijanden. In Duncombe-Park, in Yorkshire, is eene
„diepe spleet, van boven open en aan de randen met
„planten begroeid. In die spleet heeft men afwisselende
„lagen gevonden van steen, gruis en slib en beenderen
„van honden, schapen, geiten, herten en varkens."
Nu gebeurt het meermalen, dat zulke spleten gemeenschap hebben met onderaardsche holen. In zulke gevallen zal derhalve de spleet duizenden jaren aaneen als een natuurlijke vangkuil kunnen dienen voor dieren, die haar naderen, en hunne beenderen zullen met het zand, de aarde, de steenbrokken, het verweringsgruis en alle stoffen, die in de spleet vallen, door hunne eigene zwaarte of door de strooming van het water in het hol beneden de spleet geraken en den bodem met eene breccie bedekken.

Op deze wijze van verklaring maken wij de volgende aanmerkingen:

1°. Zulk eene redenering per analogiam heeft alleen kracht, wanneer de omstandigheden, waaronder de betrokken zaken gebeuren, gelijk zijn. Nu is er evenwel bij verreweg de meeste beenderenholen volstrekt geen spoor van onderaardsche stroomen of gemeenschap met opgevulde bergspleten te vinden. Wat dus in een enkel geval ter verklaring zou kunnen dienen, mag niet op eene algemeenheid van verschijnselen worden toegepast.

2°. De meeste en merkwaardigste holen komen voor in kalksteenlagen, die tot onderscheidene geologische tijdperken vóór het diluvium behooren, en de overblijfselen der diersoorten, welke in die holen gevonden worden, behooren hoofdzakelijk tot één geologiesch tijdvak, namelijk het diluvium. Hoe komt het nu, dat juist de dierenwereld dier

periode in de holen der verschillende formatiën is geraakt? Of zijn de holen toen eerst ontstaan? Zoo niet, waarom zijn zij dan toen eerst opgevuld? Of waren er in de vroegere perioden geen rivieren of bergspleten of dieren, die op deze wijze in de holen konden komen?

3°. Het is „een opmerkelijk en niet genoegzaam verklaard feit", volgens Uilkens, dat men in de beenderenholen overblijfselen aantreft van dieren, die thans schier uitsluitend in de warme gewesten gevonden worden, tegelijk met dieren der noordelijke gewesten. Zou men de verklaring van dit feit misschien niet buiten het gebied der geologie moeten zoeken?

4°. Aan gewone overstroomingen is niet te denken; want de meeste beenderenholen liggen zoo hoog boven de naaste rivieren, dat eene opzwelling van deze ze niet bereiken kan. Er moeten derhalve veel grootere overstroomingen hebben plaats gehad, waardoor de holen werden opgevuld.

5°. In de holen vindt men bij de andere dierenbeenderen ook overblijfselen van mammouten. Dezelfde rolsteenen, die het eigenaardig karakter der diluviale aardlagen uitmaken, worden er eveneens in aangetroffen. Ook het fossiele dennehout, dat in het noorden van Siberië met de beenderen der mammouten aanspoelde, heeft men elders in de beenderenholen gevonden. Niets is derhalve natuurlijker, dan dat de beenderenholen zijn opgevuld door dezelfde waterstroomen, die de vloedgronden vormden en de lijken der mammouten naar Siberië dreven. „Mijns inziens, zegt Dr. Lubach [1]), „pleit alles voor de meening, dat die „beenderen over het algemeen door dezelfde oorzaak in „die holen gekomen zijn, die het zand, het leem en de

1) *Over den vermoedelijken ouderdom van het menschelijk geslacht*, *Album der Natuur*, 1862, blz. 146.

„grint er in gevoerd heeft, dat is, door waterstroomen. „Oorspronkelijk hebben die beenderen ergens anders ge„legen, in of op den grond, op grooteren of kleineren „afstand van de holen, waarvan wij spreken. Door het „water is die grond omgewoeld en dat water heeft met „de bestanddeelen van dien grond, t. w. zand, leem, grint, „ook de daarin bevatte beenderen en andere voorwerpen „medegesleept. Dat water is ook gedrongen binnen de „bewuste holen en heeft daar alles, wat het in zijne vaart „had medegesleept, door elkander laten bezinken."

6°. Wijl zich in de opvulling der beenderenholen een zelfde verschijnsel in hetzelfde geologische tijdvak over de gansche aarde voordoet, zoo moet men ook eene zelfde oorzaak ter verklaring kunnen inroepen. Zulk eene oorzaak biedt echter de geologie niet aan.

DE DILUVIALE MENSCH.

Ook op het gebied der wetenschap heerscht eb en vloed. Doch hier is dit verschijnsel niet de uitdrukking der hoogste orde en regelmaat, niet het vruchtbaar beginsel van tallooze zegeningen voor de bewoners onzer planeet, maar het gevolg van 's menschen beperkte krachten in de werken zijns geestes, en van zijne grilligheid en voortvarendheid in het uitspreken zijner denkwijze.

Bevat het diluvium overblijfselen van den mensch? Eerst meende men algemeen van neen. Moeder natuur had in de beenderen van haar lievelingskind zooveel phosphorus neergelegd, dat het na den dood spoedig moest vergaan. Maar ziet, daar komt Scheuchzer met zijn homo diluvii testis. Het standpunt van vroeger werd verlaten en de naam van den zurichschen Hoogleeraar hoog aangeschreven bij de mannen der wetenschap. Cuvier bewees echter, dat de anthropoliet van Scheuchzer een voorwereld-

lijke salamander was. Men was dus weder in den toestand van weleer en kon in de diluviale gronden geen menschelijke overblijfselen aanwijzen. Ook op grond hiervan verwierp Buckland zijn vroeger verdedigd gevoelen, dat de diluviale gronden gevormd waren door den zondvloed des Bijbels. Was de bovengestelde vraag nu voor goed opgelost? Men oordeele.

Reeds in 1828 werden door Tournal in het hol van Bize in zuidelijk Frankrijk menschentanden en beenderen, alsmede aarden potten gevonden te midden van diluviale dieren. Een jaar later deed Christol in het beenderenhol van Poudres bij Nismes eene dergelijke vondst. Onder de overblijfselen van hyena's en rhinocerossen lagen menschelijke beenderen onder leem en gerolde steenen, waarmede het geheele hol was opgevuld. Ook bemerkte hij vuursteenen gereedschappen [1]).

Deze ontdekkingen waren echter zoo geheel geïsoleerd en lieten nog zooveel twijfel over, of de bij elkander gevonden overblijfselen van dieren en menschen van denzelfden ouderdom waren, dat het gelijktijdig bestaan van den mensch met de uitgestorven dieren nog ver van zeker was. Langzamerhand werden er echter zoo vele ontdekkingen van soortgelijke gevallen gedaan, dat het geloof aan het bestaan van den mensch in het diluvium bij de geologen hoe langer zoo meer veld won.

Ik zal de aandacht mijner lezers niet vermoeijen met het opsommen dier verschillende vondsten, maar slechts eenige gevallen mededeelen, die de meeste belangstelling hebben opgewekt.

In 1833—1834 maakte Dr. Schmerling in zijne Recherches sur les ossements fossiles découverts

---

1) *Die neuesten Forschungen* von Pfaff, S. 77.

dans les cavernes de la province de Liége de ontdekkingen openbaar, die hij in verschillende holen in de omstreken van Luik gemaakt had. Onder eene harde korst van zoetwaterkalk lagen in bonte mengeling de beenderen van uitgestorven en nog levende dieren, en daar tusschen op sommige plaatsen menschelijke beenderen, die allen dezelfde kleur en chemische zamenstelling hadden. Uit de wijze, waarop de beenderen verspreid lagen, uit de omstandigheid, dat niets eene bewoning dezer holen door roofdieren aanduidde en dat meestal slechts afzonderlijke ledematen en nooit geheele geraamten gevonden werden, alsook dat de beenderen soms waren afgeslepen, besloot Schmerling, dat zij door waterstroomen in de holen gevoerd waren. Ondanks de zorgvuldigste nasporingen werden er slechts brokstukken gevonden van menschelijke schedels; alleen in het hol van Engis trof men een geheelen schedel aan. Daarentegen vond men in alle holen vuursteenen, messen en andere gereedschappen van vuursteen vervaardigd [1]).

Eenige jaren na de ontdekking van Dr. Schmerling werden er ook buiten beenderenholen, in gewone diluviale aardlagen, menschelijke overblijfselen gevonden. Boucher de Perthes maakte namelijk in 1847 in zijne Antiquités celtiques bekend, dat in het dal der Somme bij Abbeville, te midden van overblijfselen van uitgestorven diersoorten, eene groote menigte voorwerpen van menschelijke kunstvlijt waren gevonden. De meeste dier voorwerpen zijn platte vuursteenen, bijlen van verschillende grootte en eironden vorm met een breed en een spits uiteinde, aan het rondere en breedere gedeelte dikker en vandaar naar de punt dun afloopende in een scherpen rand. Som-

1) Pfaff. t a. p. S. 44.

mige dier steenen bezitten eene eenigzins andere gedaante, daar zij op eenigen afstand van het breede einde plotseling smaller worden en zoo eene dikke tandvormige spits vormen. Deze beide vormen zijn zoo standvastig dezelfde, zegt Lubach [1]), dat er aan een toevallig ontstaan bijna niet te denken is. Hoe grof die voorwerpen ook zijn, kunnen zij volgens Lubbock [2]) toch dienen om boomen te vellen en uit te hollen, om wortels uit den grond te halen, de vijanden aan te vallen, dieren te dooden en stuk te hakken, om gedurende den winter gaten in het ijs te slaan en het hout te kloven tot brandstof.

Boucher besloot uit zijne vondst, dat de mensch, die deze voorwerpen van kunstvlijt vervaardigde, tegelijk met de uitgestorven dieren van het diluvium geleefd had. De ontdekking van Boucher vond in den beginne weinig geloof bij de geleerden. Langzamerhand vereenigden zich echter verscheidene geologen met zijn gevoelen [3]). Altijd bleef echter de bedenking over, dat men geen overblijfselen vond van de menschen zelven, van wie die eerste ruwe voorwerpen afkomstig waren. Den 20sten April 1863 deelde evenwel Quatrefages aan de fransche academie mede, dat Boucher de Perthes bij Moulin-Quignon in dezelfde diluviale bedding, waaruit men reeds vele steenen bijlen en andere dergelijke voorwerpen had gehaald, de onderkaak gevonden had van eenen mensch. Quatrefages had de zaak op de plaats zelve onderzocht en volkomen waar bevonden. Volgens zijn getuigenis is hier aan geen bedrog te denken. Uit eene naauwkeurige vergelijking met de onder-

---

1) *Over den vermoedelijken ouderdom van het menschelijk geslacht*, *Album der Natuur*, 1862, blz 150.

2) *De l'homme avant l'histoire*, p 282.

3) Vgl. *De l'homme antidiluvien et de ses oeuvres*, par Boucher de Perthes, p. 38.

kaken der thans levende menschenrassen zijn er geene in het oog loopende afwijkingen [1]).

Falconer daarentegen hield die kaak niet voor fossiel, maar verklaarde, dat zij door de arbeiders in de grintputten ondergeschoven was, op grond dat bij onderzoek een aantal kaken uit den historischen tijd de eigenschappen van de gevondene kaak vertoonden, dat de bij die kaak gevonden steenen bijlen, naar het getuigenis van Evans en Prestwich, bepaald nagemaakt waren, en eene menschenkies, almede tezelfder plaatse gevonden, eene nog versche kies bleek te zijn. Ook A. Tylor verklaarde de kaak voor ondergeschoven [2]).

De bewering van Boucher en zijne volgelingen, dat de mensch met de uitgestorven dieren in het diluvium geleefd heeft, kan dan alleen regt van bestaan hebben, zoo de gronden, waarin de menschelijke overblijfselen gevonden worden, onaangeroerd en niet verplaatst zijn. Hiertegen nu worden door verschillende geologen bedenkingen gemaakt. Zoo beweert onder anderen Robert, dat het terrein, waarin men die voorwerpen gevonden heeft, geen waar diluvium is. Het is wel afkomstig van het diluvium, maar zelf is het dat niet. In de dalen van Frankrijk, door welke rivieren loopen, is namelijk in oude tijden, door de gedurig plaats hebbende overstroomingen, een terrein van diluviaal zand en rolsteenen afgezet, dat die rivieren elders uit het ware diluvium hadden opgenomen. Zulk eene nederzetting van diluviaal zand en rolsteenen heeft thans niet meer plaats, wijl de rivieren, wegens de ophooging van den bodem der dalen, niet meer in overvloed en vrij door het dal kunnen stroomen. Met dat zand en die steenen werden natuurlijk ook de in het oor-

1) *Wetenschappelijk Byblad* 1863, blz 49

2) T. a. p. 1863, blz. 62.

spronkelijke diluvium aanwezige fossiele beenderen medegesleept en in de genoemde valleijen nedergezet. Die valleijen waren toen bewoond. De bewoners moesten echter voor de overstroomingen vlugten, maar zij lieten de sporen van hun aanzijn achter in de ruwe gereedschappen, die zij vervaardigd hadden en die nu onder het uit het rivierwater neergezonken en met fossiele beenderen gemengd terrein bedolven geraakten [1]).

Een derde en laatste voorbeeld, dat ten bewijs moet strekken voor het gelijktijdig bestaan van den mensch met de uitgestorven zoogdieren van het diluvium, ontleenen wij aan de uitmuntende brochure van Molae [2]). In het jaar 1852 vond een arbeider, zekere Bonnemaison, een konijnenhol op de helling van eenen heuvel bij Aurignac (departement Haute-Garonne in Frankrijk). Toen hij er zijnen arm in stak, haalde hij er tot zijne verbazing beenderen uit van een menschelijk geraamte. Hij ging hierop aan het graven en vond eenen steen, die regtstandig geplaatst was en zoo den ingang tot eene grot afsloot, alleen den doorgang openlatende, waarvan de konijnen gebruik maakten. Nadat de steen weggenomen was, bevond hij zich in eene soort van kelder, door de natuur gevormd en gevuld met zeventien menschelijke geraamten. Wegens de opschudding, die deze ontdekking veroorzaakte, beval de maire van Aurignac, Dr. Amiel, de beenderen op het kerkhof der gemeente te begraven. Acht jaren later, in 1860, bevond zich de heer Lartet te Aurignac en hoorde van deze zaak spreken. Hij bezocht daarop de grot en besloot deze, zoowel als hare onmiddellijke omgeving, met zorg te onderzoeken. Vroe-

1) *Over den vermoedelijken ouderdom van het menschelijk geslacht. Album der Natuur*, 1862 blz. 152.

2) *Komen de menschen uit apen voort?* blz. 16.

gere instortingen hadden vóór de ontdekking van Bonnemaison het bovenste gedeelte van den heuvel naar beneden geworpen, waardoor de steen verborgen en een klein terras, dat zich voor de grot bevond, geheel overdekt was. Onder deze afgeworpen aarde buiten de grot vond men den oorspronkelijken grond met de overblijfsels van eenen vuurhaard, houtasch, beenderen en meer dan honderd steenen werktuigen van verschillenden vorm. De beenderen waren allen gespleten, om er het merg uit te halen, iets, waarop de oude volken zeer verlekkerd schijnen geweest te zijn. Men kon nog de kerven onderscheiden van de steenen messen, waarmede men er het vleesch had afgesneden, benevens de sporen van de tanden der hyena's, die ze later hadden afgeknaagd en wier uitwerpselen ook nog te herkennen waren. Eenige beenderen waren duidelijk gebrand. Van uitgestorven diersoorten vond men er den mammout, den wol-rhinoceros, het reuzenhert, den holenbeer enz., die allen (misschien op den mammout na) duidelijke bewijzen droegen door den mensch gedood te zijn. De beenderen, die in de grot zelve gevonden werden, onderscheidden zich zeer van die er buiten lagen. Zij waren allen in hun geheel, zegt Lyell, geen van allen was gebroken, beknabbeld, half opgegeten, gekrast of gebrand gelijk die, welke onder de aschlaag, buiten de grot en vóór den steen, gevonden werden. Het schijnt, dat het vleesch er nog om heen was, toen de beenderen in de grot in den lossen grond, waarmede de vloer bedekt was, werden begraven. Tot bevestiging van dit denkbeeld kan dienen, dat vele beenderen in hunne natuurlijke verhouding tot elkander gevonden zijn; voeg hierbij, dat er in het geheel geen asch of houtskool in de grot was (en er alleen nieuwe ongebruikte wapenen in gevonden werden), en wij kunnen naauwelijks meer twijfelen, of wij staan hier voor eene

oude begraafplaats, een natuurlijken grafkelder, die zoo goed gesloten geweest is voor hyena's en andere roofdieren, dat er geen bewijzen van hunne tanden gevonden zijn op eenig been, noch van den mensch, noch van de dieren.

De gronden nu, waarop Lartet tot het gelijktijdig bestaan van den mensch met de uitgestorven zoogdieren besluit, zijn volgens Lubbock [1]) de volgende. Vooreerst de chemische zamenstelling der menschelijke beenderen was dezelfde als die der overblijfselen van de dieren. Vervolgens de beenderen zijn duidelijk gespleten door den mensch en bevatten inkervingen van menschelijke werktuigen. Hoewel wij deze redenen gaarne willen aannemen, kunnen wij toch met Dr. Lubach [2]) aanmerken, vooreerst dat er tot het verdwijnen van alle dierlijke stof uit de beenderen, zoodat er niets overblijft dan de beenaarde, slechts een betrekkelijk korte tijd noodig is, en dat er dus volstrekt niet uit volgt, dat die beenderen van den mensch even oud zijn als de beenderen der uitgestorven dieren; vervolgens dat pijpbeenderen, die lang aan den invloed van het weer, vooral van de zon, blootgesteld zijn, zeer dikwijls in de lengte splijten, zoodat het niet noodig is, dat die beenderen juist door den mensch gespleten zijn, en eindelijk dat de poging om de inkervingen van steenen messen te onderscheiden van de sporen der tanden van roofdieren zeer gewaagd is.

Na de mededeeling dezer afzonderlijke bewijzen voor het bestaan van den mensch in het diluvium, maken wij nog de volgende meer algemeene aanmerkingen:

1°. Wij nemen gaarne aan, dat er verschillende echte overblijfselen van menschelijke kunstvlijt in diluviale gron-

1) *L'homme avant l'histoire*, p. 265.

2) *Over den vermoedelijken ouderdom van het menschelijk geslacht* t. a. p. blz. 148.

den gevonden zijn, maar zijn daarbij tevens innig overtuigd, dat de verbeelding der geologen in het beoordeelen dier overblijfselen soms sterker gewerkt heeft dan hunne rede. Zoo heeft Whitley in Noord-Devon een groot aantal gebroken vuursteenen gevonden, waarvan ongeveer 10 p. c. min of meer den vorm van eene pijlspits hebben. Zij gaan echter langzamerhand over van volmaakte pijlspitsen, die door menschen schijnen vervaardigd te zijn, tot zulke ruwe splinters, als duidelijk de voortbrengselen zijn van natuurlijke oorzaken [1]). Ook elders kan dus de natuur verrigt hebben, wat aan den mensch wordt toegeschreven. En dit komt ons zelfs zeer waarschijnlijk voor, om de ontzettende hoeveelheid vuursteenen wapenen, die hier en daar gevonden zijn. Zoo verhaalt Lubbock [2]), dat er in het dal der Somme zeker 3000, op eene plaats van het meer Neufchâtel ongeveer 24000, en in een enkelen tumulus van de vallei der Mississippi 4000 van zulke vuursteenen voorwerpen gevonden zijn. Men bedenke hierbij ook wel, dat die voorwerpen vooral aangetroffen worden in de nabijheid van plaatsen, waar de natuur rijk is aan vuursteen [3]). Zeer teregt zegt dan ook Lubach: „De „vindplaatsen van vuursteenen wapenen, enz. nemen „zoo toe, dat een weinig kritiek daarbij, onzes inziens, „niet misplaatst zou zijn" [4]). Misschien is de heer Hartogh Heijs van Zouteveen ten gevolge van dezen verstandigen raad tot de ,volgende conjecture gekomen. „Het „is ons, schrijft hij in een noot van Darwin's werk [5]),

---

1) *Wetenschappelijk Bijblad.* 1862 blz. 39.
2) *L'homme avant l'histoire*, p. 283
3) Vgl. Zollmann. *Bibel und Natur.* S. 211.
4) *Wetenschappelijk Byblad.* 1865 blz. 8.
5) *De afstamming van den mensch.* blz. 267.

„wel eens ingevallen of de in de eocene en miocene vor-
„ming [aardlagen welke onder het diluvium liggen] gevon-
„den uiterst ruw bewerkte vuursteenen welligt afkomstig
„konden zijn, niet van menschen, maar van nog half
„aapachtige voorouders van den mensch, die reeds wat
„verder ontwikkeld waren dan de tegenwoordige apen,
„welke laatste, zooals men weet, vuursteenen als werk-
„tuigen bezigen, zonder ze echter te bewerken. Er moe-
„ten tusschentrappen geweest zijn, waarop de voorouders
„van den mensch verstandelijk vrij wat hooger ontwik-
„keld waren dan de apen, doch nog steeds veel lager
„stonden dan de ruwste der tegenwoordige wilden."

2°. Zullen de menschelijke beenderen en de voorwerpen van menschelijke kunstvlijt, welke bedolven liggen in aardlagen of in beenderenholen, bewijzen dat de mensch vóór het diluvium geleefd heeft, dan moeten deze lagen en holen sedert hun ontstaan noch door natuurlijke oorzaken, noch door de hand des menschen zijn omgewoeld en verplaatst, en er alzoo geene voorwerpen uit jongere lagen in hebben kunnen geraken. Dit nu is in zeer vele gevallen, die als bewijs worden aangehaald, hoogst twijfelachtig, gelijk wij reeds bij de bespreking van de opgravingen in het dal der Somme opmerkten.

3°. De geschiedenis leert, dat de holen ten allen tijde deels toevlugtsoorden, deels woonplaatsen voor meer of minder beschaafde volken waren. De oude schrijvers verhalen ons van troglodyten of holenbewoners, die hier en daar in Klein-Azie, Griekenland en Italië leefden. Ook hadden de godsdienstige verzamelingen van heidenen en christenen zeer dikwijls in holen plaats. Zekere holen dienden tot geregtsplaatsen, om er de misdadigers in te storten, andere werden als grafplaatsen gebruikt. De meeste holen strekken thans nog aan de herders en woud-

bewoners tot schuilplaatsen bij slecht weder, tot kook- en slaapplaatsen gedurende een tijdelijk oponthoud in de nabuurschap. Het kan daarom geen verwondering baren, zoo men in vele holen menschelijke beenderen en overblijfselen van kunst en nijverheid uit verschillende tijden opgehoopt vindt [1]). Vogt houdt echter die menschelijke overblijfselen voor gelijktijdig met diluviale dieren, welke onder eene laag van zoetwaterkalk of eene druipsteenvorming voorkomen, zoo namelijk de druipsteenvorming niet gebroken is. Hoever de bewijskracht van zulk eene druipsteenvorming draagt, weten wij niet. Afdoende schijnt zij niet te zijn. „Zelfs aan het feit, zegt Harting [2]), dat „die menschelijke overblijfselen soms gevonden worden in „dezelfde door druipsteen verharde laag, waarin ook de „beenderen van dieren verstrooid liggen, heeft men be„wijskracht ontzegd, omdat de mogelijkheid bestaat, dat „men die laag heeft omgewoeld, om er lijken in te be„graven en dat deze later weder met druipsteen zijn over„dekt geworden."

4°. Zoo de mensch in Europa met de uitgestorven diersoorten gelijktijdig bestaan heeft, volgt daaruit niet, dat hij gelijktijdig met hen ontstaan is. Deze diersoorten konden reeds lang bestaan hebben, vóór er menschen in Europa waren. Want dat er menschelijke overblijfselen uit denzelfden tijd aanwezig zijn, waaruit de beenderen van deze diersoorten komen, bewijst slechts, dat de mensch vóór het uitsterven dezer dieren bestond: de eerste tijd van zijn bestaan kan de laatste geweest zijn van het hunne [3]).

---

1) Aldus Vogt bij Reusch, *Bibel und Natur*. S. 280.

2) *Voorwereldlijke scheppingen*, blz 357.

3) Vgl. Reusch, t. a. p. S. 284.

Ondanks de bijzondere en algemeene bezwaren, welke met grond tegen het geologiesch bewijs, dat de mensch in of vóór het diluvium geleefd heeft, kunnen ingebragt worden, nemen de geologen tegenwoordig algemeen aan, dat de mensch toen werkelijk geleefd heeft. Zal hun gevoelen niet meer veranderen? Wij kunnen den sluijer der toekomst niet opligten; maar hoe het antwoord op de gestelde vraag ook wezen zal, dit is zeker, dat bij den tegenwoordigen stand der geologische wetenschap geen bezwaar tegen de zondvloed-theorie kan gemaakt worden op dezen grond, dat er in het diluvium geene menschelijke overblijfselen zouden gevonden zijn.

GEOLOGISCHE CHRONOLOGIE.

Hoe vele eeuwen zijn er sinds het diluvium verloopen? Op deze vraag zal men in de handboekeu der geologie moeijelijk een regtstreeksch antwoord kunnen vinden. De geologen toch beschouwen het diluvium niet als eene enkele gebeurtenis, die overal gelijktijdig plaats greep, maar als een lang tijdvak, dat door geen scherpe grenzen bepaald wordt, en welks geologische werking op de eene plaats misschien reeds voltooid was, toen zij elders nog moest beginnen. Zijdelings echter en bij benadering is het antwoord op deze vraag niet onmogelijk. De geologen hebben namelijk tal van onderzoekingen ingesteld naar den ouderdom van het menschelijk geslacht, en wijl dit volgens hunne bewering tijdens het diluvium op aarde verschenen is, zoo hebben wij daarin een gegeven om zoo al niet den juisten tijd te leeren kennen, die sinds het diluvium verloopen is, ten minste te begrijpen, dat voor de hedendaagsche geologie de 6000 jaren, waarmede men zich tot nog toe tevreden stelde, ver beneden de waarheid zijn. Wij veranderen dus de bovengestelde vraag in de volgende:

hoevele eeuwen zijn er verloopen sedert 's menschen verschijning op aarde?

De eenige gegevens voor de geologische beantwoording dezer vraag zijn de overblijfselen van menschelijke beenderen en kunstvlijt, die in de gronden van het diluvium en alluvium begraven zijn. Blijkt het namelijk, dat deze gronden een bepaald aantal eeuwen oud zijn, en is tevens bewezen, dat de menschelijke overblijfselen, welke zij bevatten, tijdens hunne vorming er in begraven werden, dan zal men gevolgelijk moeten toegeven, dat die menschelijke overblijfselen denzelfden ouderdom hebben als die gronden.

Wij zullen thans de voornaamste geologische berekeningen om den ouderdom van het menschelijk geslacht te bepalen, uiteenzetten en aan een naauwkeurig onderzoek onderwerpen.

1. DE DELTA'S.

Den eersten geologischen tijdmeter vormen de delta's of driehoekige eilanden der groote rivieren. Zij ontstaan doordat het zand, hetwelk gestadig door de rivieren naar zee wordt gevoerd, aan hare mondingen bezinkt. De geologen redeneren hier volgenderwijze: wanneer eene rivier gedurende 100 jaren aan hare monding eene laag zand afzet van 1 duim dikte en er door boringen bewezen wordt, dat zich op eene diepte van 500 duim in lagen van dezelfde geaardheid een boomstam bevindt, dan zal deze daar vóór 500×100 of 50000 jaren begraven zijn. Men ziet, dat de geologen bij deze redenering van de vooronderstelling uitgaan, dat de zandafzetting gedurende het gansche tijdsverloop op dezelfde wijze heeft plaats gehad als in de laatste 100 jaren. Zoolang derhalve deze vooronderstelling niet bewezen is — en dit zal wel nooit gebeuren — geeft hunne redenering niet de minste ze-

kerheid en heeft zij hoogstens slechts de waarde van een bloot vermoeden. Wat meer is, er zijn verschillende gegevens om zelfs de ongegrondheid van zulk een vermoeden duidelijk aan te toonen.

Vooreerst toch wordt de hoeveelheid zand, die aan de delta's bezinkt, bepaald door de hoeveelheid water, die door de rivieren wordt vervoerd. Deze is echter hoogst onstandvastig en dikwijls van schijnbaar zeer onverschillige omstandigheden afhankelijk. Toen Alexander von Humboldt omstreeks het begin dezer eeuw het dal van Aragua in Venezuela bezocht, waren de bewoners niet weinig bezorgd voor de volkomene opdrooging van het meer van Tacarigua, dat in het laagste gedeelte van het dal gelegen was. Von Humboldt vond deze bezorgdheid zeer gegrond en schreef de opdrooging toe aan het ontginnen van groote woudstreken. Na zijn vertrek evenwel werd het land door zware staatkundige rampen geteisterd; de opstand tegen Spanje, een strijd op leven en dood, vernielde de vreedzame bevolking van Aragua, de plantages werden verlaten en onder den tropischen hemel werden de akkers weder snel door de woudvegetatie ingenomen. 25 jaren na het verblijf van von Humboldt aldaar bezocht Boussingault deze streek en in plaats van eene afneming was het nu eene rijzing van het meerwater, die de bewoners met zorg vervulde [1]). De eerste factor der geologische chronologie met betrekking tot de delta-vorming is dus zeer onstandvastig en gevolgelijk in strijd met de vereischten om een gegrond vermoeden te kunnen vormen

Eene tweede voorwaarde, waarvan de hoeveelheid zand afhankelijk is, bestaat in het verval der rivieren. Hoe

---

1) *De bosschen en hun invloed op den toestand des lands Album der Natuur.* 1858, blz. 358.

grooter namelijk het hoogte-verschil is tusschen den oorsprong en de monding eener rivier, des te sneller zal de loop van het water, des te grooter de hoeveelheid van de voortgestuwde stoffen zijn. Het verval nu is door de werking der rivier zelve onophoudelijk aan verandering onderworpen, daar de bedding in de hoogere streken voortdurend dieper en aan den benedenloop onafgebroken hooger wordt [1]). Betrekkelijk den Nijl, wiens delta-vorming eene groote rol speelt in het vraagstuk, dat wij thans behandelen, kan dit verschil van verval bepaaldelijk worden bewezen. Dr. Leith Adams vond namelijk in de nabijheid van den tweeden waterval, op eene hoogte van 130 voet boven het hoogste peil der hedendaagsche overstroomingen, kleilagen met zoetwaterschelpen. Daaruit mag men derhalve besluiten, dat de Nijl in een betrekkelijk niet lang verleden tijdperk eene merkelijk snellere rivier was dan tegenwoordig, en dat de kracht en het „uitslijtend" vermogen van den stroom allengs is afgenomen, naarmate de hoogte van het dal verminderd is [2]). Wanneer Harting derhalve van deze berekeningen, gegrond op de hoeveelheid rotsgruis, die thans wordt aangevoerd, zegt [3]) dat zij verre zijn van eenige zekerheid op te leveren, dewijl die hoeveelheid vroeger eene geheel andere kan geweest zijn, is hij nog uiterst gematigd in zijne qualificatie; want verschillende omstandigheden geven ons de vaste overtuiging, dat die hoeveelheid rotsgruis vroeger eene geheel andere geweest is.

Er is in de boven opgezette redenering nog een ander punt, dat den toets eener gezonde kritiek niet kan door-

---

1) Vgl Pfaff, *Die neuesten Forschungen*, S. 84.

2) *Wetenschappelijk Bijblad* 1864. blz. 18.

3) *Voorwereldlijke scheppingen*, blz. 29.

staan en toch den hoogsten invloed heeft op de bepaling van den ouderdom des menschelijken geslachts. Men gaat namelijk van de vooronderstelling uit, dat de hoeveelheid slib, die tegenwoordig jaarlijks wordt afgezet, naauwkeurig kan bepaald worden. Dit is in strijd met de ondervinding. De fransche natuurkundigen, die den egyptischen veldtogt onder Bonaparte bijwoonden, bepaalden de ophooging van het Nijldelta op 5 duim in de eeuw. Eene potscherf, ter diepte van ½ voet in de Nijlslib gevonden, zou dus volgens deze opgave den ouderdom hebben van 17200 jaren en bewijzen, dat Egypte toen reeds door menschen bewoond werd, die de kunst van pottenbakken beoefenden [1]). Horner neemt aan, dat de Nijl in elke eeuw slechts eene sliblaag afzet van 3½ duim. Hiervan uitgaande bepaalt hij den ouderdom van eene potscherf, die bij Caïro op den bodem van een 39 voet diep boorgat gevonden werd, op 13375 jaren [2]). Weder eene andere opgave vinden wij bij van Geuns. Volgens hem zou de ophooging van het Nijldal boven Cairo 12,6 ned. duim in de 100 jaren bedragen, terwijl de gemiddelde ophooging van Beneden-Egypte in dit tijdsverloop op 6,1 ned. duim berekend wordt [3]). Kardinaal Wiseman, die van een historiesch gegeven uitgaat, toont aan, dat de toeneming van het Nijldelta zeer aanzienlijk is geweest, daar de stad Rosette, die 1000 jaren geleden aan het strand was gelegen, thans 2 mijlen van de zee verwijderd is [4]). Volgens Pfaff ten laatste hebben de boringen, die in den laatsten tijd bij Heliopolis en Memphis geschied zijn, tot resultaat gehad, dat de Nijl-

---

1) Pfaff, t. a. p. S. 69.

2) *Wetenschappelijk Bijblad.* 1859. blz. 2.

3) *De monden der rivieren. Album der Natuur.* 1857. blz. 137.

4) *Discours*, p. 299.

slib geene lagen vormt en zoo fijn is, dat zij overal een gelijkvormig aanzien heeft. Hierdoor zou het eenig zekere steunpunt om den ouderdom dezer aanslibbingen te berekenen verdwenen zijn [1]). Wanneer wij hierbij bedenken, dat de eigenaardige wijze van landbebouwing in Egypte den grootsten invloed heeft op de jaarlijksche hoeveelheid slib, die afgezet wordt, en dat het zeer wel mogelijk is, dat de bewuste potscherven bij het maken van putten in den bodem zijn geraakt, begrijpen wij zeer goed, dat Dr. Fraas, die de aanslibbingen van den Nijl op de plaats zelve bestudeerde, zijne bespreking van deze zaak op de volgende wijze besluit: „Es wäre wahrlich an der Zeit, „dass dieser hundertmal in den Lehrbüchern der Geologie „wiedergekäute Unsinn ein-für allemal ausgemerzt und „vor den Augen der Wissenschaft nie mehr ein Argument „citirt würde, mit dem man höchstens noch einen leicht-„gläubigen Laien berücken mag" [2]).

Nog sprekender is het verschil bij de bepaling van den tijd, dien het Mississippidelta voor zijne vorming noodig had. Lyell schat zijne oppervlakte op ongeveer 13600 □ engelsche mijlen, zijne gemiddelde dikte op 528 voet, en die van de vlakte daarboven op 264 voet. Uit de waarnemingen nu van Riddell, die de hoeveelheid der vaste stoffen in het Mississippiwater bepaalde, en uit die van Carpenter en Forshey, die de snelheid dezer rivier maten, leidt hij af, dat jaarlijks 3702758400 kubieke voeten zand en klei door haar worden afgevoerd, en dat gevolgelijk het geheele delta 100500 jaren voor zijne vorming heeft noodig gehad [3]).

---

1) Pfaff, t. a p. S 84

2) *Aus dem Orient. Geologische Beobachtungen am Nil, auf der Sinai-Halbinsel und in Syrien*, S. 212.

3) *Iets over voorhistorische chronologie Album der Natuur* 1860, blz. 26.

Biddel daarentegen berekende, dat het deltagebied van den Mississippi 400000 jaren behoefde om tot zijn tegenwoordigen omvang te geraken [1]). Dr. Dowler is weder met iets minder tevreden; hij geeft slechts 158400 jaren op [2]). Anderen dalen nog een trapje lager en schrijven 50000 jaren neer [3]). Zooals men ziet, komt iedere waarnemer tot eene verschillende uitkomst. Welke waarde heeft men dus te hechten aan berekeningen van den ouderdom des menschelijken geslachts, die steunen op zulke gegevens? Op grond echter van deze gegevens verklaart Lyell, dat een menschelijk heupbeen, hetwelk te Natchez in het Mississippidal gevonden werd, den ouderdom heeft van 100000 jaren [4]). Waarlijk, er is een krachtig autoriteits-geloof noodig, om den Meester dit getal te durven nazeggen.

2. OPHEFFINGEN VAN VASTELANDEN.

Men zou zich zeer vergissen, zoo men de 100000 jaren van Lyell voor het hoogste getal hield, dat ons de geologie voor den ouderdom van het menschelijk geslacht heeft aangegeven. Neen, deze jaren waren slechts ontleend aan gronden, die na de vloedvorming ontstonden, en men heeft sporen van het bestaan des menschen ontdekt in aardlagen, die reeds vóór den ijstijd aanwezig waren.

In 1863 vond Desnoyers in eene oude riviervorming van de Eure bij St. Prest eenige dierenbeenderen, op wier oppervlakte zich eigenaardige krassen bevonden, waarin hij het werk van menschen meende te moeten zien. De

---

1) *De ouderdom der aarde* door Bakker, *Album der Natuur* 1868 blz. 303

2) *Voorwereldlijke scheppingen*, blz 362.

3) Pfaff, t. a. p. S. 70.

4) *De geologische bewijzen voor de oudheid van het menschelijk geslacht*, blz 191.

beenderen behoorden tot eene soort van olifant, elephas meridionalis geheeten, een nijlpaard, een rhinoceros en andere dieren, die vóór den ijstijd leefden. Zoo men nu berekent, hoevele eeuwen er sinds het begin van den ijstijd verloopen zijn, dan heeft men ook — voorondersteld, dat er een ijstijd geweest is, dat de bovengenoemde dieren vóór den ijstijd leefden, dat hunne beenderen vóór den ijstijd in die gronden geraakt zijn, en dat zij door menschen bekrast werden — den ouderdom dier eerste kunstenaars van ons geslacht bepaald. Men begrijpt, dat zulk eene berekening nog al ingewikkeld is; maar de kracht der wetenschap heeft de moeijelijkheden daarvan toch weten te overwinnen.

Ongeveer 100 jaren geleden vernamen Celsius en andere geleerden, door tusschenkomst van visschers en zeelieden, dat er veranderingen plaats grepen in de hoogte van den waterspiegel der Oost- en Noordzee. Voormalige havenplaatsen lagen diep in het land en oude grensteekenen van den waterstand waren boven den waterspiegel gelegen. In het begin zocht men de oorzaak dezer verschijnselen in eene werkelijke vermindering van het water der Oostzee, maar door grondige waarnemingen kwam Leopold von Buch bij den aanvang dezer eeuw tot de vaste overtuiging, dat alle Oostzeelanden, van Frederikshall tot St Petersburg, sinds geruimen tijd in een rijzenden toestand verkeerden. Men maakte toen op verschillende rotsen grensteekenen om de hoeveelheid dier beweging te onderzoeken. Bij twee verschillende gelegenheden, telkens met eene tusschenruimte van 20 jaren, nam Lyell deze grensteekenen waar en kwam toen tot het besluit, dat de gemiddelde grootte der rijzing van Scandinavië $2\frac{1}{2}$ voet in de eeuw bedroeg.

Mijne lezers zullen zich herinneren, dat wij hen bij de behandeling van het ijstijdperk op de beurtelingsche rij-

zingen en dalingen van Brittannië wezen, waardoor de geologen de verspreiding der zwerfblokken aldaar moesten verklaren. Lyell nu meent, dat deze rijzingen en dalingen van Brittannië in het ijstijdperk evenveel in de eeuw bedroegen als tegenwoordig die van Scandinavië, en komt dan tot het besluit dat zij gezamenlijk 224000 jaren noodig hadden. Dit verbazend getal jaren moet dan tevens de duur zijn van het ijstijdperk en, zoo men de eeuwen van het alluvium buiten rekening laat, van den ouderdom der menschen, die te St. Prest de graveerkunst beoefenden. Voorwaar, eine schlechte theorie ist immer noch besser als gar keine theorie.

Tegen deze geologische tijdrekenkunde is zeer veel in te brengen en, zoo niet Lyell, een der voornaamste specialiteiten op het gebied der geologie, ze uitgedacht had, was zij der refutatie onwaardig. Thans tegen het gezegde van den engelschen geoloog de volgende aanmerkingen:

1°. De geheele redenering is gebaseerd op eene waarneming van 40 jaren. Wel moet men weinig besef van redeneerkunde hebben, om daaruit bij inductie eene gevolgtrekking te durven maken voor eene tijdsruimte van meer dan 200000 jaren.

2°. Lyell neemt eene gemiddelde grootte aan voor de rijzing van Scandinavië. Men moet echter weten, dat de beweging van dit land zeer ongelijk is. Zij is in het noorden het sterkst, wordt naar het zuiden langzamerhand zwakker en heeft in de zuidelijkste deelen van Zweden zelfs in tegenovergestelde rigting plaats, zoodat hier het land niet rijst, maar daalt. Scandinavie verkeert derhalve in eene slingerende beweging, waarbij het ongerijmd is om van een gemiddeld bedrag van rijzing te spreken.

3°. Maar gesteld eens, dat Scandinavië tegenwoordig

eenige voeten in de eeuw rijst, wat kan Lyell dan ten bewijze aanvoeren, dat ook Engeland in het verre verleden in denzelfden graad van rijzing verkeerd heeft? Volstrekt niets, dan dat hij niet gelooft — het zijn zijne eigene woorden — „dat de gemiddelde mate van bewe„ging de bovenvermelde te boven gegaan is" [1]). Ja, de geologen kennen zelfs de „waarschijnlijkste oorzaken" niet van die rijzende en dalende bewegingen der aardkorst. Ook afgezien van het verschillend gevoelen der twee groote geologische scholen, de Plutonisten en Neptunisten, zal men noch onder de eersten, noch onder de laatsten slechts twee geologen van naam vinden, die in hunne meening over deze verschijnselen eenstemmig denken.

„Het is te betreuren", zegt Pfaff [2]), wien wij hier voor een groot gedeelte gevolgd zijn, „dat zulk een ver„dienstelijk en anders zulk een voorzigtig(!?) onderzoeker „zich tot dergelijke beweringen heeft laten verleiden, die „door de groote menigte maar al te gretig als bewezen „worden aangenomen." En toch wanneer men het wagen durft om aan zulke onbekookte wauwelarij te twijfelen, dan is men een domper en een achterling.

3. KJÖKKENMÖDDINGER.

Minder verbazing wekken de berekeningen van de oudheid der deensche kjökkenmöddinger of belten van keukenafval. Deze belten worden op verschillende plaatsen langs de kusten van bijna alle deensche eilanden gevonden en bestaan voornamelijk uit ledige schelpen van oesters, mosselen en andere eetbare weekdieren. Die schelpen zijn vermengd met beenderen van verschillende viervoetige dieren, vogels en vis-

1) *De geologische bewijzen*, blz. 268.

2) Pfaff, t. a. p. S. 69.

schen, die tot voedsel dienden voor de onbeschaafde jagers en visschers, door wie deze belten gevormd zijn. Zij bevatten ook vuursteenen messen, bijlen en andere gereedschappen van hoorn, hout en steen, scherven van ruwe potten vermengd met houtskool en asch, maar nooit werktuigen van brons of ijzer [1]).

Het bewijs, dat volgens Lyell misschien het krachtigste van allen is voor den hoogen ouderdom dier schelphoopen, wordt ontleend aan het karakter der daarin bevatte schelpen. Deze behooren allen aan nog levende soorten van weekdieren, maar toonen aan, dat de oester, de mossel en de alikruik tot hunne volledige grootte gegroeid waren, terwijl deze dieren tegenwoordig in het brakke water van de Oostzee òf niet meer kunnen leven òf in hunnen groei belet worden. Hieruit nu besluit Lyell zeer gegrond, dat de Oceaan in de dagen dier oorspronkelijke jagers en visschers een vrijeren toegang had tot de Oostzee dan tegenwoordig en waarschijnlijk met haar in verbinding was door het schiereiland Jutland. Maar waarom dit nu juist lang geleden moet zijn, begrijpen wij niet. Zeer teregt zegt dan ook Gutberlet, dat het volgens de tegenwoordige sterke afwisseling van land en water in Zweden niet onmogelijk is, dat Jutland in een enkelen nacht zoo veel opgeheven is, dat de Oostzee slechts door den Sond en de beide Belten met de Noordzee in gemeenschap kon zijn [2]).

Een ander bewijs voor den hoogen ouderdom dier schelphoopen moeten de deensche venen leveren. Men heeft namelijk bevonden, dat deze venen door verschillende

---

1) *De geologische bewijzen*, blz. 11.

2) *Die Pfahlbauten und ihr Zusammenhang mit dem Alter der Menschheit*, S. 250.

soorten van boomen gevormd zijn. In de onderste lagen worden boomstammen gevonden van den groven den, die in de historische tijden op de deensche eilanden nooit inheemsch zou geweest zijn. „Echter was hij daar, zegt Lyell, „klaarblijkelijk inheemsch in het tijdperk van den „mensch, want Steenstrup heeft met eigen handen een „vuursteenen werktuig, dat onder den tronk van een „dier dennen begraven was, uit het veen gehaald." De veenlagen boven de dennenstammen gelegen bevatten overblijfselen van eikenboomen, wier groeitijd voorondersteld wordt zamen te vallen met den bronstijd, omdat men uit veenlagen, waarin zich vele eiken bevonden, bronzen schilden en zwaarden gehaald heeft. De eik is op zijne beurt in Denemarken bijna geheel verdrongen door den beuk, die reeds in den tijd der Romeinen die streken versierde en den ijzertijd kenschetst.

Uit het feit nu, dat er onder den tronk van eenen den een vuursteenen werktuig is gevonden, besluit men dat de deensche schelphoopen, die ook dergelijke steenen werktuigen bevatten, tijdens het dennentijdvak gevormd werden. Volgens de schatting van Steenstrup moet het minimum van tijd, voor de vorming dier venen vereischt, ten minste 4000 jaren bedragen hebben. Lyell gelooft evenwel, dat dit getal jaren wel „viermaal zoo groot kan „geweest zijn" [1]).

De gansche redenering is weder eene aaneenschakeling van gelooven en kunnen. Met evenveel regt kan men daarom ook de volgende besluiten maken. Misschien hebben de venen viermaal minder tijd voor hunne vorming noodig gehad; misschien is het steenen werktuig bij toeval onder dien den geraakt; misschien zelfs is de den nooit inheemsch

1) *De geologische bewijzen*, blz. 16.

geweest in Denemarken, maar zijn zijne stronken niets anders dan drijfhout uit het nabijgelegen Mecklenburg en Pommeren, waar tegenwoordig nog uitgestrekte dennebosschen worden gevonden [1]).

4. ZWITSERSCHE PAALWONINGEN.

In de ondiepe gedeelten van verscheidene zwitsersche meren worden hier en daar oude houten palen gevonden, die klaarblijkelijk eens woningen gedragen hebben. De oudsten behooren zeker tot den steentijd, daar honderden werktuigen, op die van de deensche schelphoopen gelijkende, uit het slijk zijn opgehaald, waarin de palen gedreven zijn. De vorm der paalwoningen is bij den tegenwoordigen stand der wetenschap nog niet geheel zeker te bepalen. Prof. Keller meent, dat zij deels rond, deels vierkant waren, en zoo worden zij ook afgebeeld op de titelplaat van Lyells werk over den ouderdom van het menschelijk geslacht. Morlot daarentegen, die eene mengeling van ronde en vierkante woningen op den lagen trap der toenmalige beschaving voor ongerijmd houdt, beweert, dat zij alleen rond waren, doch wijkt hierin eenigzins van Messikomer af, die volgens Cotta door grondige onderzoekingen bewezen heeft, dat alle woningen vierkant waren [2]). Hoe dit zij, soms maakten wel 300 hutten eene enkele nederzetting uit en konden deze ongeveer 1000 bewoners herbergen. Gedurende den steentijd bedroeg de gansche bevolkig der meerwoningen, volgens de schatting van Troyon, ongeveer 31875 en tijdens den broustijd ongeveer 42500 zielen [3]). Van al deze menschen,

---

1) *Die Pfahlbauten*, S. 246.

2) Aldaar, S. 234.

3) *L'homme avant l'histoire*, p. 130.

die gedurende zoovele eeuwen daar leefden, zijn er maar „uiterst weinig" beenderen ontdekt: een enkele schedel uit het steentijdvak, te Meilen aan het meer van Zurich opgehaald, schijnt tot heden de eenige te zijn, die naauwkeurig onderzocht is. Prof. His merkt van dien schedel op, dat hij van een type schijnt te zijn, niet van de schedels der deensche venen, maar „meer gelijkende op „die nu in Zwitserland den boventoon voert" [1]). Onder de paalbewoners, die in het kleine meer van Moosseedorf bij Bern hunne hutten hadden opgeslagen, schijnt de industrie reeds eene verbazende hoogte bereikt te hebben. Want ofschoon de vuursteen, die hier gebruikt werd, van verre gekomen is, waarschijnlijk uit het zuiden van Frankrijk, zijn de brokken en splinters daarvan zoo talrijk, dat men het er voor houden moet, dat op die plaats eene fabriek van werktuigen geweest is. De meerbewoners van den steentijd verbouwden verschillende granen en bereidden die tot platte ronde koeken of brooden. In het begin van den steentijd werd de jagt meer uitgeoefend dan de veeteelt en meer wildbraat gegeten dan vleesch van tamme runderen en schapen. Later in den steentijd en gedurende den bronstijd was het omgekeerde het geval. Toen heeft ook het tamme varken het wilde zwijn als gewoon voedsel vervangen. In het begin van den steentijd waren er zeer veel vossen en ging het getal geiten dat der schapen te boven, maar in het laatste gedeelte waren de schapen overvloediger dan de geiten. De bijna volkomene afwezigheid van den haas doet vooronderstellen, dat de zwitsersche meerbewoners geen hazen aten ten gevolge van hetzelfde bijgeloof, dat thans onder de Laplanders heerscht. Dat de meerbewoners zooveel vossen aten en zich geheel

1) Vgl. Lyell, t a. p. blz. 25

van den haas onthielden, vormt een zonderling contrast tusschen hunnen en onzen smaak. In het laatste gedeelte van den steentijd waren er twee tamme varkenrassen, een groot, afstammende van het wilde zwijn, en een klein, het moerasvarken geheeten.

Uit deze interessante bijzonderheden over het leven en den maatschappelijken toestand der zwitsersche meerbewoners, die wij voor het grootste gedeelte bijna letterlijk uit Lyell hebben overgenomen, zien wij hoe volkomen de gewoonten dier oude bewoners van Europa, niettegenstaande de geschiedenis niet de minste melding van hen maakt, aan de geologen bekend zijn. Minder zeker echter kan de tijd bepaald worden, waarin die menschen leefden. De schranderste berekening is volgens Lijell die van Morlot betreffende het delta van de Tinière, eenen stroom, die bij Villeneuve in het meer van Geneve vloeit. Dit delta bevat drie lagen plantenmodder, van welke iedere laag eens de oppervlakte van het delta heeft moeten uitmaken. De eerste laag, zich ongeveer 4 voet beneden de tegenwoordige oppervlakte bevindende, is gemiddeld 5 duim dik. Deze laag, welke romeinsche dakpannen en een romeinsch muntstuk bevatte, behoort tot het romeinsche tijdvak. De tweede laag is 6 duim dik en op eene diepte van 10 voet gelegen. Daarin heeft men scherven van onverglaasde potten en een bronzen haartang gevonden, waardoor het bronstijdvak wordt aangetoond. De derde laag is 6 of 7 duim dik en 19 voet onder de oppervlakte gelegen. Daarin bevonden zich stukken van ruwe potten. Morlot nu vermoedt, dat het romeinsche tijdvak een ouderdom van 16 tot 18 eeuwen vertegenwoordigt, dat het bronstijdvak tusschen de 3000 en 4000 jaren moet bedragen, en dat de oudste laag, of die van den steentijd, eenen ouderdom heeft van 5000 tot 7000 jaren. Zoodat

het geheele delta 10000 of 13000 jaren oud zou zijn.

Deze scherpzinnige berekening, welke weder op eene gelijkmatige toeneming van het delta berust, kan niet beter wederlegd worden dan door de kritiek van Carl Vogt, den man, die zich tot levenstaak gesteld heeft om den mensch eenen zoo hoog mogelijken ouderdom toe te schrijven. „Ondanks alle schijnbare regelmatigheid, zegt hij, „zijn de aangespoelde gronden van een meer als zoo-„danig nooit regelmatig; een enkele buitengewone water-„vloed ten gevolge van eene wolkbreuk kan op éénen dag „meer grond aanvoeren dan vele eeuwen van regelmatige „aanslibbingen en de grond zal zich wegens zijne zwaarte „even regelmatig afzetten alsof hij langzaam was aange-„voerd" [1]). Zeer juist zegt dan ook Dr. Fraas aan het einde van zijne verhandeling over de zwitsersche meerbewoners: „volstrekt niets dwingt ons om den tijd van „hunne vestiging in de meren boven de 1000 jaren vóór „Christus te bepalen" [2]). Inderdaad, alleen het ongewone verschijnsel, dat menschen hunne woningen op palen bouwden, die in meren waren geslagen, kon in het begin een vermoeden van hooge oudheid doen opkomen en gretig aangegrepen worden door hen, die eene theorie verdedigden, zonder haar met bewijzen te kunnen staven. Zoodra echter de aandacht eens op de zwitsersche paalwoningen was gevestigd, bleek het al spoedig, dat dit verschijnsel zoo ongewoon niet was als men wel meende. Zoo maakt Herodotus melding van een tracischen volksstam, die in het jaar 520 vóór Christus in Prasias, een klein bergmeer van Paeonia, op paalwoningen zijn verblijf hield [3]).

1) Vgl. *Die Pfahlbauten*, S. 243.

2) *Vor der Sündfluth*, S. 469.

3) *Ἐπειρήθη δὲ καὶ τοὺς ἐν τῇ λίμνῃ κατοικημένους ἐξαιρέειν ὧδε. Ἰκρία ἐπὶ σταυρῶν ὑψηλῶν ἐξευγμένα ἐν μέσῃ ἕστηκε τῇ λίμνῃ, ἔσοδον ἐκ τῆς ἠπείρου στεινὴν ἔχοντα μιῇ γεφύρῃ.* ΙΣΤΟΡΙΩΝ, V. 16.

Volgens De Quatrefages hebben er in Frankrijk nog paalwoningen bestaan tot aan het karolingische tijdperk, en zijn deze niet vernield door geweld, maar alleen ten gevolge van de verhooging, die de waterstand toenmaals onderging [1]). Zelfs tegenwoordig leven er langs de Torres-Straat op Nieuw-Guinea en evenzoo te Celebes, Solo, Cezam, Mindanao enz., nog menschen, die hunne woningen op palen in het water bouwen, evenals de oude Zwitsers in hunne meren deden [2]).

5. DE VÓÓRHISTORISCHE BESCHAVING.

Herhaaldelijk hebben wij gesproken van messen, bijlen en andere voorwerpen van menschelijke kunstvlijt, die in de diluviale en alluviale gronden gevonden werden. Wij zagen daarbij, dat die voorwerpen niet altijd uit dezelfde stof waren vervaardigd. Zoo waren zij in de onderste lagen der deensche venen en van het Tinière-delta gemaakt van steen, in de middelste lagen van brons en in de bovenste lagen van ijzer. In het gebruik van deze verschillende stoffen meenen de geologen eene zekere ontwikkeling te bespeuren van de toenmalige beschaving en vooronderstellen, weder bij inductie redenerend, dat ieder volk de verschillende stadiën dier beschaving heeft doorloopen en wel in dat aantal eeuwen, wat zij goedvinden hiervoor te bepalen. Gewoonlijk nemen zij in de vóórhistorische beschavingsgeschiedenis van den mensch drie hoofdtijdvakken aan, welke door Darwin aldus beschreven worden: 1°. de steentijd, gekenschetst door volkomene onbekendheid met de metalen; 2°. de bronstijd, zoo genoemd, daar het metaal, dat toen voornamelijk gebruikt werd, het brons was, en men

1) *Wetenschappelijk Bijblad.* 1872. blz. 55.

2) *L'homme avant l'histoire*, p. 127.

het ijzer nog niet kende; 3°. de ijzertijd, die den overgang vormt tot de historische tijden [1]).

Deze verdeeling op haar zelve beschouwd, is zeker zeer aannemelijk. Men kan immers zeer goed aannemen, dat de mensch, na den zondeval, slechts langzaam op den weg der beschaving vooruitging en zich allereerst gereedschappen maakte van steen, eene stof, die overal te krijgen en gemakkelijk te bewerken is. Bij verdere ontwikkeling zou hij koper en tin weten zamen te smelten tot brons en nog later het ijzer door kunstmatige hitte uit zijn erts weten af te zonderen. Maar even aannemelijk als deze verdeeling is, op haar zelve beschouwd, zoo ongerijmd is het ook, haar overal en altijd te willen toepassen en tot chronologische berekeningen te doen dienen, die onmogelijk op haar gebaseerd kunnen worden.

Vooreerst toch kan men aantoonen, dat de beschaving niet altijd die drie perioden doorloopen heeft. De Tschoeden bijv., een uitgestorven volk in de steppen van den Altai, gaven aan hunne afgestorvenen de kostbaarste gouden, zilveren, koperen en ijzeren voorwerpen mede in het graf. De latere bevolking dier streken was evenwel met het ijzer en koper geheel onbekend. Eerst in 1699 werd de eerste ijzerhut aldaar weder aangelegd [2]). Zoo vindt men ook in Siberië een groot aantal oude grafheuvels, waarin naast de menschelijke geraamten, die zij bevatten, steeds overblijfselen liggen van herkaauwende dieren, benevens wapenen en andere voorwerpen. De wapenen zijn van been of van ijzer en de versierselen van been, steen of koper. Al deze grafheuvels bevatten ijzer, geene er

---

1) *De afstamming van den mensch*, blz. 45

2) *Bibel und Natur*, S 206

van brons [1]). Wel een opmerkelijk verschijnsel voor den geoloog, dat het onbeschaafde volk, waarvan deze grafheuvels afkomstig zijn, reeds bekend was met het ijzer, en dat wel zonder een voorafgeganen bronstijd. Niet minder opmerkelijk is het feit, dat er van den ganschen bronstijd, die toch vele eeuwen moet geduurd hebben, geen enkel menschelijk been is overgebleven. Niet zonder scherpe ironie maakt Zollmann daarom de vooronderstelling, dat de menschen toen hunne dooden verbrandden [2]).

Een tweede bezwaar tegen deze verdeeling is daarin gelegen, dat zij de hoogte der beschaving van een volk alleen afmeet naar de stof, waaruit het zijne werktuigen vervaardigt. Niet daarin echter is het levensbeginsel der beschaving te zoeken, maar in de zedelijke elementen, die zij bevat, in de maatschappelijke instellingen, wetten, bestuur en godsdienst. Dit alles toch kan eene zekere mate van ontwikkeling bereikt hebben bij een betrekkelijk eenvoudigen toestand van ligchamelijke gerieven en stoffelijken voorspoed. Ja, het gebruik van steen of metaal kan zelfs niet gelden als volstrekt bewijs van stoffelijken vooruitgang. Immers verscheidene op een zeer laag peil van beschaving staande volken zijn zeer goed bekend met het gebruik van metalen wapenen en gereedschappen. Wij zagen dit reeds bij de Tschoeden en de oude bewoners van Siberië. Evenzoo hadden de Peruanen bij de ontdekking van Amerika slechts koperen wapenen. Beschaafde volken daarentegen gebruikten meermalen steenen gereedschappen. De Ethiopiërs van den Boven-Nijl hadden eeuwen vóór den inval van Xerxes in Griekenland een hoogen trap van beschaving bereikt. En toch hadden de ethiopische

---

1) Quenstedt. *Sonst und Jetzt*, S. 21.

2) *Wetenschappelijk Bijblad.* 1862. blz. 51.

troepen, die aan dezen togt deelnamen, nog pijlen met steenen in plaats van met ijzeren punten en gebruikten zij antilopen-horens voor de punten hunner werpspietsen, terwijl de hen omringende volken voor beide doeleinden ijzer of brons bezigden. Vooral bij godsdienstige handelingen werden er door beschaafde volken dikwijls steenen gereedschappen gebruikt. Wanneer bij de Arabieren twee personen eene plegtige verbindtenis met elkander wilden aangaan, plaatste zich een derde persoon tusschen hen en maakte met een scherp gemaakten steen eene insnijding in de handpalmen van elk der partijen nabij den middenvinger, om met het bloed, dat hieruit vloeide, de verbindtenis te bekrachtigen. Zoo maakten ook de Israelieten en de Ethiopiërs van steenen messen gebruik bij de besnijdenis. De Romeinen bezigden in de eerste tijden van hunne geschiedenis steenen messen bij de offeranden en vooral bij de godsdienstige ceremoniën, waarmede het sluiten van een plegtig verbond met een naburig volk vergezeld ging. Tot het einde van den tweeden punischen oorlog werd het gebruik van het steenen mes voor een zoo wezenlijk vereischte bij de plegtigheid gehouden, dat de fetiales, die naar Karthago gingen om vrede te sluiten, ieder een gewijd mes uit den tempel medenamen, opdat de godsdienstige ceremoniën naar behooren zouden geschieden. De ongenoemde schrijver, bij wien wij deze bijzonderheden bij elkander geplaatst vonden, komt dan ook tot het volgende besluit:

„De omstandigheid dat steenen messen vrij algemeen „gebruikt werden door volken, die reeds ver in beschaving gevorderd waren, maakt het onmogelijk om voor„taan uit de aanwezigheid van vuursteenen gereedschappen in een land het besluit te trekken, dat daar een„maal een steenperiode heeft bestaan en dat de bewoners

„ toen in een wilden toestand leefden, die geacht wordt „ daarmede gepaard te zijn gegaan" [1]).

De laatste aanmerking, welke wij moeten maken, betreft den langen duur der vóórhistorische beschavingsgeschiedenis van den mensch. Vooral geldt dit den steentijd, dien de geologen om de grovere of fijnere wijze, waarop de steenen werktuigen vervaardigd zijn, nog in drie onderdeelen meenen te moeten splitsen: in den eersten steentijd of het tijdperk van den mammout en den holenbeer, in den middelsten steentijd of het tijdperk van het rendier en in den jongsten steentijd of het tijdperk der huisdieren en geslepen steenen werktuigen. Op deze tijdrekenkundige dwaasheid wordt door Pfaff, die verschillende voorwerpen uit deze onderscheidene perioden met eigen oogen bezien en bekeken heeft, het volgende afdoende antwoord gegeven: „ Dat de beschaving, voor zoover wij deze uit „ de werktuigen leeren kennen, vooruit gegaan is, mogen „ wij niet geheel ontkennen, maar daaruit te willen be- „ sluiten, dat de steentijd buitengewoon lang geduurd „ heeft, is volstrekt ongeoorloofd. Groot zijn de vorderingen „ niet te noemen, die wij uit de hoedanigheid der oudste „ en jongste steenen gereedschappen leeren kennen en of „ zij veel of weinig eeuwen gevorderd hebben is door niets „ te achterhalen. Wij weten daarvan volstrekt niets en „ het is weder als zuivere willekeur te beschouwen, „ wanneer Lyell uit den tegenwoordigen langzamen voor- „ uitgang der wilde volken tot een dergelijken toestand „ bij de vroegere bewoners van Europa besluit en aan- „ neemt, dat de stand der kunsten in die vroege tijden „ gedurende bijna onbeperkte perioden stationair bleef.

„ Even onhoudbaar is de voor den langen duur des steentijds

---

1) *Wetenschappelijke bladen.* 1872. 10de aflevering, blz. 62.

„aangevoerde grond, dat gedurende dien tijd de mammouten, „rhinocerossen en andere dieren uitgestorven zijn en dat „dit slechts uiterst langzaam geschied is. De oorzaken hiervan „zijn ons geheel onbekend en het is voor ieder duidelijk, „dat het eene vergeefsche poging is, om over den duur „van een verschijnsel uit zijne oorzaken een besluit te „willen maken, wanneer die oorzaken zelven niet bekend „zijn" [1]).

Zeer ter zake ook is het argumentum ad hominem van Zollmann: „wanneer men het beginsel der moderne geo- „logie, dat de voortgang der tegenwoordige ontwikkeling „voor alle tijden geldt, op de intellectuele ontwikkeling „van den mensch toepast, dan zijn volgens den maatstaf „der laatste vijftig jaren met hunne uitvindingen van „spoorwegen, telegraphie, photographie, enz. voor de gansche „ontwikkeling van den steen- tot den ijzertijd reeds „een paar eeuwen voldoende" [2]). Hoe juist dit argument doel treft, blijkt uit een opstel van Dr. Winkler onder den titel: „Leven en ontwikkeling uit een geologisch oogpunt beschouwd." Na gezegd te hebben, dat de tegenwoordige hoogte der menschelijke beschaving onvereenigbaar schijnt te zijn met den korten tijd, dien de mensch volgens het populaire geloof op aarde zou geleefd hebben, gaat hij aldus voort: „Gelijk andere na- „tuurlijke ontwikkelingen vordert ook de beschaving van „den mensch met langzame schreden en gelijk in Europa „de eerste sporen van het bestaan van den mensch een „ruwen toestand aantoonen, zoo kunnen er ook in Azië, „dat zonder twijfel vroeger bewoond is geweest, overblijf- „selen van primitieve stammen ontdekt worden, die op

1) Pfaff, t. a. p. S. 75.

2) *Bibel und Natur*, S. 203.

„ eene nog hoogere oudheid wijzen. Men mag zelfs vragen „ of de eerste menschenrassen, gelijk sommige nog bestaande „ rassen in Nieuw-Holland, inderdaad wel geschikt waren „ om de beginselen te vormen en te voeden van de be- „ schaving, die het Indo-Europesche ras in onze dagen „ bereikt heeft. Als zij daarvoor niet geschikt geweest „ zijn — en dit schijnt volkomen overeen te stemmen met „ het denkbeeld van ontwikkeling — kunnen er eeuwen „ lang lagere rassen bestaan hebben, lang voor het ont- „ staan der meer begaafden, het negerras, het amerikaan- „ sche, het maleische, het mongoolsche en het kaukasi- „ sche, waarin de ethnologen gewoon zijn het menschelijk „ geslacht te verdeelen" [1]). Men ziet het, de leerling van Lyell begrijpt, dat het systeem zijns Meesters niet doorgaat. Zal hij het nu verwerpen? Wel neen, hij voegt er liever eene nieuwe dwaasheid bij en vooronderstelt, dat het tegenwoordige menschenras van het vroegere onderscheiden is. Dat de afstamming van dit ras dan weder met het denkbeeld der ontwikkeling strijdt, schijnt den scherpzinnigen haarlemschen geleerde ontgaan te zijn.

Wij mogen van dit onderwerp niet afstappen zonder eerst nog een enkel woord te zeggen over de menschelijke overblijfselen uit den steentijd. Deze en wel bepaaldelijk de schedels moeten namelijk bewijzen, dat de mensch toen op een zeer laag standpunt van organisatie stond, zoodat wij, wel verre van verbaasd te zijn over den hoogen ouderdom van het menschelijk geslacht, ons zelven met verwondering afvragen, hoe het toch mogelijk is, dat de mensch zich in die enkele honderdduizendtallen van jaren zoo verbazend heeft kunnen ontwikkelen. Wij zullen ons hierbij echter niet in anatomische studiën verdiepen en

1) *De Gids*. 1864. September, blz. 459.

niet gewagen van de door Retzius gevormde theorie, volgens welke de oudste bewoners onzer planeet verdeeld worden in brachycephale en prognate (rondhoofdige met scheve tanden) en in dolichocephale en orthognate (langronde schedels met loodregte rigting der tanden) rassen, want dan zouden wij de onaangename aanmerking moeten maken, dat volgens dit systeem de Chinezen, Japannezen en Negers tot de eene, en de Slaven, Perzen en Papuas tot de andere klas behooren, eene indeeling, die zoo onnatuurlijk mogelijk is [1]). Wij beschouwen deze zaak liever van eene praktische zijde en zullen ons met de uitkomsten van een enkelen schedel tevreden stellen. De door ons bedoelde schedel werd ten jare 1857 door Dr. Fuhlrott gevonden in het Neanderthal. Ongelukkig waren slechts het voorhoofdsbeen, de beide wandbeenderen, een gedeelte van het slaapbeen en het bovenste gedeelte van het achterhoofdsbeen bewaard gebleven. Genoeg echter voor de mannen van het vak om hunne opiniën over dezen schedel te vormen. Dr. Fuhlrott zelf zegt, dat deze schedel zoo niet een volkomen verdwenen menschentype laat vermoeden, dan toch zeker eene in het oog vallende aapachtigheid van het individu, aan wien hij heeft toebehoord [2]).

Prof. Mayer houdt den schedel tot groote ergernis van den gelukkigen vinder voor het overblijfsel van een mongoolschen kozak uit het legercorps van Tschernitscheff, dat zich in 1814 in de nabijheid van de vindplaats ophield [3]).

Blake, die eene godsdienstige rigting schijnt toegedaan

---

1) Pfaff, t. a. p. S. 87 en 109.

2) *Der fossile Mensch aus dem Neanderthal* von Dr. C Fuhlrott, S. 21.

3) T. a. p. S. 62.

te zijn, meent dat de schedel heeft toebehoord aan een idioot, die daar als kluizenaar leefde [1]).

Mijnheer Broca van Parijs is woedend over deze hypothese. want zegt hij: „Idiotismus, der fahig ist, einen „Schädel dieser Art hervorzubringen, ist nothwendiger „Weise mikrocephalisch (kleinhoofdig); nun ist aber der „Schädel nicht mikrocephal, folglich ist er nicht der „eines Idioten."

Wallace van Londen ziet in de beenderen van het Neanderthal den schedel van eenen wilde; maar Dr. Pruner van Parijs zegt, dat hij ontwijfelbaar aan eenen Kelt heeft toebehoord.

Turner schijnt met de zaak verlegen te zitten en geeft heel voorzigtig als zijne meening te kennen, dat de schedel een „isolirtes specimen" is, zoodat men niet gemakkelijk een tweeden schedel van dat soort zal vinden.

Prof. King is zoo met deze meening ingenomen, dat hij den mensch, aan wien de schedel heeft toebehoord, terstond doopt met den naam van Homo Neanderthalensis [2]).

De cranioloog Davis, dus een man van het vak, heeft er eene gansche brochure over geschreven, waarin hij als zijn gevoelen te kennen geeft, dat het een schedel is misvormd door synostrosis (verbeening) [3]). Prof. Huxley ziet in den schedel zulke „affenähnliche Charaktere", dat hij hem voor den „affenähnlichsten menschlichen Schädel" houdt, die tot nog toe gevonden is, maar meent toch, omdat de schedel ongeveer evenveel inhoud heeft als de schedels der Polynesiërs en Hottentotten, dat „die af-„fenahnlichen Beziehungen, die der Schädel

1) T. a. p S. 65.
2) T. a. p. S. 66.
3) T. a. p S. 67.

„andeutet, nicht tief in den organismus ein-
„gedrungen sind" [1]).

Zeer vereerend voor onze nationaliteit houdt Rud. Wagner den schedel voor een eenigzins abnormalen schedel van een ouden Hollander [2]).

Wij besluiten deze optelling met de woorden, welke Dr. Fraas aan het einde van zijn betoog over den Neanderthal- en andere schedels plaatst: „Wanneer de groote
„vakgeleerden, zegt hij, zulke sterk met elkander strij-
„dende gevoelens zijn toegedaan, kan men het den leek
„dan wel ten kwade duiden, dat hij de wetenschap mis-
„trouwt? Men behoeft inderdaad voor een bewijs, dat
„wij van de oudste bewoners zoo goed als niets weten
„slechts de meeningen mede te deelen van eenige uitste-
„kende geleerden, onder welke de eene niet slechts van
„den anderen afwijkt, maar in den regel lijnregt met
„dezen in tegenspraak is" [3]).

L. H. Borking.

(slot volgt.)

1) T. a. p. S. 69.
2) *Bibel und Natur*, von Zollmann S. 208.
3) *Vor der Sündfluth*, S. 478.

BISMARCKIAANSCHE BISSCHOPPEN.

Neen, het is geen nieuwe en ongekende strijd, dien de Kerk van Christus in onze dagen te voeren heeft tegen de schier alvermogende magt van den Staat. Ter naauwernood uit de katakomben voortgetreden en in het bezit gekomen van de regtmatige vrijheid, welke Christus haar had toegezegd, en die haar onontbeerlijk is om naar den wil des goddelijken Stichters hare kinderen ten hemel te leiden, zag zij weldra de magt van den Staat tegen haar gerigt; schier onafgebroken, en dikwijls ten bloede toe, moest zij voor het behoud harer vrijheid kampen; met de hedendaagsche aanslagen van den Staat tegen haar, zooals in Duitschland en Zwitserland, begint eigenlijk slechts een nieuw tijdperk van een eeuwen-ouden strijd; andere personen zijn op het tooneel gekomen, maar spelen min of meer dezelfde rol als hunne reeds afgetreden voorgangers, en ten volle waar zijn de welsprekende woorden, die onlangs de doorluchtige balling van Génève schreef aan den hoofdredakteur van l'Univers: „Nos conflits ne sont qu'une „épisode de la grande lutte engagée dans le monde entre „les violences de la libre-pensée qui veut asservir les âmes, „et la vérité évangélique qui, seule, peut les délivrer. „A Rome, à Berlin, comme à Génève, des adorateurs „de César, individu ou multitude, veulent abaisser l'Epouse

„immortelle du Christ à n'être que la servante gagée d'un „Etat hérétique ou incroyant; ils ne regardent les prêtres „que comme je ne sais quels sbires des consciences, fonctionnaires un peu plus élevés que ceux de la police, recevant le salaire et les ordres du même pouvoir. Ces „prétentions se briseront contre l'indépendance spirituelle des âmes et le vieux cri de notre dignité: non sumus filii ancillae, sed liberae.

„Ils croient légitimer leurs actes en nous redisant les „niaises appellations d'ultramontains fanatiques, étrangers „à leur temps, hostiles à leur pays. Ils invoquent la „suprématie civile menacée. Malgré ces raisons d'Etat si „peu raisonnables, selon l'expression de St. François de „Sales, ils ne nous croient pas des révoltés, et ils ne „réussiront pas à faire de nous des âmes serviles. Ils „ignorent mais nous savons que les peuples ont tout à „craindre, que toute liberté est au déclin, quand la con„science est enchaînée et quand les autels sont déshonorés par le servilisme des ministres de Dieu" [1]).

Wat er van de Kerk worden zou, indien zij zich liet leiden door den wil van de zwitsersche tirannen of de bevelen van den duitschen potentaat — de geschiedenis heeft het reeds voorlang getoond, en reeds de H. Gregorius VII herhaalde het in zijne menigvuldige brieven dikwerf: dat de Kerk, ten zijnen tijde, in zonde was, omdat zij de vrijheid miste, en al de rampen, die haar troffen, schreef hij toe aan den dienstbaren staat, waarin zij zich alstoen bevond.

Maar wil men een sprekend voorbeeld en een levend getuige van hetgeen de Kerk wordt in dienst van den Staat, men beschouwe den tegenwoordigen toestand der

1) *Le Bien Public* van 20 October 1872.

Grieksch-Schismatieke Kerk; zij is een reeds geheel afgewerkt model voor eene schepping van Prins Bismarck; dáár zijn bisschoppen geheel volgens zijn geest, en indien de Kerk van Duitschland of die van Zwitserland zóó was ingerigt en zóó werd bestuurd, dan inderdaad ware het bismarckiaansch ideaal bereikt. Men oordeele.

Prins Karel, vorst van Rumenië, heeft, korten tijd geleden, in Januarij 1873, eene wet uitgevaardigd, zij het niet in de letter, dan toch in den geest volmaakt aan de welbekende kerkelijk-politieke wetten van Prins Bismarck gelijk. Les génies se rencontrent. Laten we hier aanstonds tot betere karakterisering van het feit bijvoegen, dat Prins Karel katholiek, zijne gemalin protestant, zijne jeugdige dochter schismatiek is, en vooral niet onopgemerkt laten, dat de Vorst zelf tot het geslacht der Hohenzollern behoort.

Het opschrift der wet geeft al aanstonds te kennen, hoeveel er van de vrijheid der Grieksche Kerk in Rumenië zal overblijven; het luidt als volgt: „Wet regelende de „verkiezing der metropolitanen en der diocesaan-bisschop„pen, alsmede de inrigting van de Heilige Synode der „auto-cephalische orthodoxe rumenische Kerk." De wet is vervolgens in drie hoofdstukken verdeeld; het eerste handelt: „Over de verkiezing der metropolitanen en der „diocesaan-bisschoppen"; het tweede: „over de Heilige „Synode"; het derde: „over de diocesen."

Merkwaardig is het, hoe, in den geest der duitsche potentaten, de termen der wet met zorg gekozen zijn om, terwijl een zekere schijn van vrijheid aan de Kerk gelaten wordt, haar des te gemakkelijker alles te ontnemen. Hier volgt een beknopt overzigt der negen en twintig artikelen.

In het eerste hoofdstuk der wet worden, behalve de

bisschoppen, onder de kiezers voor een nieuwen bisschop medegeteld „de afgevaardigden en de senatoren, uitge-„zonderd de heterodoxe leden." Deze uitzondering is, voorzeker, een handig aangewend middel om de oogen van het volk en de geestelijkheid te verblinden; want de keuze wordt er noch vrijer noch regtmatiger om. De volgende artikelen toch schrijven in bijzonderheden den gang der verkiezingen voor, en de wet voorziet in alle gevallen, welke zich bij eene bisschopskeuze kunnen voordoen. Om echter den Staat geheel meester van de keuze te maken luidt artikel 4 aldus: „De verkiezing der metropolitanen „en der diocesaan-bisschoppen zal door den Minister van „Eeredienst aan de bekrachtiging des Vorsten onderworpen „worden. Is de bekrachtiging verleend, dan zal de bis-„schoppelijke installatie volgens de gebruiken des lands „plaats hebben." Welke die gebruiken zijn, zal hieronder blijken; maar men ziet reeds, dat het eigenlijk hoofd der Grieksche Kerk, de Patriarch van Constantinopel, bij deze artikelen zelfs niet genoemd wordt. De onderwerping der bisschoppen aan den Staat wordt echter niet voor niets verkregen, en uit artikel 7: „Het honorarium der metro-„politanen is bepaald op 3083 francs, dat der diocesaan-„bisschoppen op 1541 francs per maand" kan zeker voor een groot deel de slaafsche eerbied der bisschoppen, waarvan we hieronder de bewijzen zullen aanvoeren, verklaard worden.

De inrigting der Heilige Synode wordt in het tweede hoofdstuk der wet beschreven. Deze Synode bestaat uit de twee metropolitanen, dien van Hongro-Walachije, tevens primaat van Rumenië met zijn zetel te Bucharest, en dien van Moldavië en Suciavië met den zetel te Jassy; vervolgens uit de hun onderhoorige diocesaan-bisschoppen, zes in getal; eindelijk uit de titulair-bisschoppen, welke zich in

Rumenië bevinden; elke kerkvoogd toch heeft wederom een bisschop tot groot-vikaris, wiens keuze, evenals die der andere bisschoppen, in overeenstemming met het Goevernement moet plaats hebben, en voor welken de benedictie van den oecumenischen patriarch van Constantinopel door tusschenkomst van den Minister van Eeredienst gevraagd wordt. Deze Minister heeft in de vergaderingen der Synode raadgevende stem; mogt hij niet tot de orthodoxe Kerk behooren, dan wordt zijne plaats in de vergadering door een zijner ambtgenooten bezet. Of evenwel die raadgevende Minister niet veelal meer invloed heeft dan de bisschoppen zelven, zal wel door niemand betwijfeld worden, als hij in de volgende artikelen ziet vastgesteld, dat de besluiten der Synode geene kracht hebben, vooraleer zij door den Minister van Eeredienst aan den Vorst zijn aangeboden en van dezen hunne bekrachtiging hebben erlangd. Wel wordt dan aan de Synode toegestaan om hare besluiten in geestelijke regtszaken onmiddellijk uit te voeren, maar dan moeten ook de straffen in hare vonnissen uitgesproken „disciplinair en zuiver geestelijk wezen." Men denke hier aan de excommunicatie, die, om hare zoogenaamde „burgerlijke gevolgen", door de pruissische bisschoppen niet meer mag worden uitgesproken.

Het derde hoofdstuk der wet beschrijft de verschillende titels en de respectieve residentiën der bisschoppen; elk diocees moet ook een consistorie hebben, bestaande uit drie priesters, door den bisschop in zijn diocees te kiezen; dat consistorie behandelt alleen „zuiver kerkelijke" zaken. De Heilige Synode kan, zoo noodig, de uitgestrektheid der diocesen bepalen, maar altijd „in overeenstemming „met het Goevernement, wél te verstaan, behoudens de „goedkeuring der wetgevende ligchamen." Vrij is elke bisschop in het uitvaardigen van herderlijke brieven,

doch slechts wanneer zij betrekking hebben „op de gods-„dienst en de goede zeden, en in het minst niet de bur-„gerlijke en de staats-wetten raken." Ook de pruissische wet laat den bisschoppen de meest uitgebreide vrijheid ten opzigte van zuiver kerkelijke zaken en voor alles wat alleen betrekking heeft op de godsdienst en de goede zeden. Deze ééne voorwaarde echter moet onderhouden worden: de Staat zal bepalen wat zuiver kerkelijk is, wat alleen op godsdienst en goede zeden betrekking heeft, wat de burgerlijke en staatswetten niet raakt. De kloosterlingen, zoo mannen als vrouwen, staan onder de onmiddellijke jurisdictie des bisschops „wat de kerkelijke „tucht èn hunne geestelijke pligten betreft, zonder in-„menging van eenig leeken-gezag." De inrigting der seminariën wordt bij eene afzonderlijke staatswet geregeld. Gelukkig voor de kerkvoogden, die vóór de uitvaardiging der wet reeds hun ambt uitoefenden, dat zij aan het slot dezer artikelen erkend worden, en hun „al de regten en „praerogativen" worden gegund, welke zij ontvangen, die volgens de nieuwe regeling den bisschops-zetel zullen beklimmen.

Ziedaar hoe een Hohenzollern de Kerk weet in te rigten en te besturen! Heerlijk ideaal voor de mannen, die den Staat als een almagtigen god aanbidden! Waar blijft hier nog plaats voor de onontbeerlijke vrijheid in het bestuur der zielen? Want wat de door de wet toegestane vrijheid in „zuiver disciplinaire" en „zuiver geestelijke" zaken beteekent, weet men al te goed uit de verschillende episoden der tegenwoordige kerkvervolging in het Duitsche Rijk. Men zou dan ook vermoeden, dat de bisschoppen der Schismatieke Kerk ten minste nog zóóveel besef van hunne waardigheid hadden en zich nog zóóveel herinnerden van den verheven oorsprong hunner Kerk,

dat zij eenparig hunne stem zouden verheffen en protesteren tegen den dwang, waarmede hun zulk een zwaar juk wordt opgelegd. Maar neen, verre van eenigen weerstand te bieden, hebben zij de wet met vreugde aangenomen en haar als den blijden dageraad van een nieuw tijdperk van bloei begroet en toegejuicht, en zij, die Christus' Bruid kon wezen, draagt thans, zonder zelfs te blozen, de verachtelijke boeijen eener weerlooze slavin.

De wet toch was aangenomen en bekrachtigd, en in de maand Februarij dezes jaars werd zij voor het eerst plegtig in praktijk gebragt [1]). In het paleis van Prins Karel waren alle waardigheids-bekleeders van het rijk bijeengekomen; de ministers, de wetgevende magt, het leger, de magistraten, de stedelijke regering stonden, vertegenwoordigd, rondom den vorstelijken troon; er waren vier nieuwe bisschoppen gekozen, die nu voor de eerste maal de investituur uit de handen van den Prins, door overreiking van den bisschopsstaf, zouden ontvangen. In luisterrijken optogt, door eene menigte volks omringd, begaven zich de nieuw-gekozenen, met den metropolitaan van Hongro-Walachije, die te Bucharest resideert, aan hun hoofd, naar het paleis, waar de plegtigheid met een groot en schitterend ceremoniëel zou plaats grijpen.

Daar trad de eerwaarde Athanasius, nieuw-gekozen bisschop van Rimnic, voor den troon des vorsten en, den bisschopsstaf ontvangen hebbende, sprak hij: „Monseig-„neur, met eerbied ontvang ik uit de handen van Uwe „Hoogheid de bisschoppelijke investituur, en ik geef Haar „de verzekering, dat ik al mijne pogingen zal aanwenden

---

1) Niet lang daarna beriep de Vorst, tegen den 1 Mei, eene vergadering om een aartsbisschop en een bisschop te verkiezen.

„om waardig te beantwoorden aan het hoog en moeijelijk „herdersambt, hetwelk mij door de lasthebbers van onze „rumenische natie is opgelegd. — Moge Uwe Hoogheid „met Haar doorluchtig Huis lange en gelukkige dagen „beleven op Rumenië's troon! God zegene de roemrijke „daden, die Uwe Hoogheid verrigt heeft voor den voor„spoed des vaderlands en de verheffing onzer heilige Kerk!"

Na dezen boog de eerwaarde Isaïas, nieuw-gekozen bisschop van Roman, zich voor den Vorst, en sprak zijne plegtige dankzegging uit in woorden, tamelijk aan die zijns voorgangers gelijk.

De derde nieuw-gekozen bisschop, die van Bouzeo, de eerwaarde Innocentius Kitulesco, scheen te meenen, dat de goedertieren Prins nog niet genoeg verheven was; althans, na gezegd te hebben, dat de hem opgelegde last wel zwaar en misschien boven zijne krachten was, ging hij voort: „En toch, Monseigneur, sterk door den zegen „des Almagtigen en de bescherming van Uwe Hoogheid „en van Zijne Heiligheid mijn Metropolitaan, vertrouw „ik, dat ik door te arbeiden uit al mijne kracht, er in „slagen zal om stipt de mij opgelegde heilige pligten te „vervullen, en inzonderheid den voornaamsten van alle, „namelijk het handhaven van de waardigheid onzer heilige „Kerk, der godsdienst en der geestelijkheid, de alles ver„mogende banden van het maatschappelijk leven. — Ik „breng U, Monseigneur, derhalve mijn dank, en door„drongen van eene diepe erkentelijkheid voor het hooge „vertrouwen, dat Gij wel in mij hebt willen stellen, bid „ik den Allerhoogste, U lange en gelukkige jaren te „schenken op den troon van dit land," enz.; eenige uitroepen: „leve!" „leve!" besloten 's bisschops dankbetuiging.

De eerwaarde Josef, de nieuwe bisschop van Argis,

overtrof evenwel zijne drie voorgangers in slaafsche uitdrukkingen nog verre; nog veel geuriger wierookslagen zwaaide hij zijn Vorst in het aangezigt. „Monseigneur", zoo sprak hij, „terwijl ik op dit oogenblik uit de han-„den van Uwe Hoogheid volgens de aloude gebruiken „van dit land dezen bisschopsstaf van het diocees Argis „ontvang, is mijn hart doordrongen van den diepsten „eerbied voor het Hoofd van den Staat, in wiens ver-„heven persoon al de magt en het hoogste gezag des lands „als in het middenpunt bijeenkomt en zich verpersoon-„lijkt. — De goddelijke Voorzienigheid heeft in hare „ondoorgrondelijke raadsbesluiten gewild, dat onder het „bestuur van Uw verheven dynastie de rumenische Kerk „hare oude regten terug erlangde. De almagtige God „zegene U en bescherme U op Rumenië's troon! — Op „ingeving der alles besturende goddelijke Voorzienigheid, „dank zij de keuze door de vertegenwoordigers des volks, „in vereeniging met de hooge geestelijkheid, uitgebragt, „ben ik, onwaardige, tot het ambt van bisschop van Ar-„gis verheven en bevestigd door de groote welwillendheid „van Uwe Hoogheid; en ik betuig in alle nederigheid, „dat ik alles erken wat mij ontbreekt om zoo hooge plig-„ten te volbrengen. — Steunend evenwel op mijn on-„wankelbaar vertrouwen op de genade des Heiligen Gees-„tes, die altijd de zwakken versterkt en aan de behoef-„tigen geeft wat hun ontbreekt; vertrouwend ook op de „groote welwillendheid van Uwe Hoogheid en op de liefde „van alle goedgezinde Rumeniërs, mijne landgenooten en „broeders in J. C., onderwerp ik mij eerbiedig aan het „besluit, dat mij dringt, en ik neem voor mijn land „en voor Uwe Hoogheid de plegtige verbindtenis aan van „al mijne pogingen aan te wenden, om het geloof der „Kerk in God, den Vader en Schepper van alle dingen,

„voort te planten en te handhaven. Ik zal den vrede en „de liefde des Evangelies prediken, den band tusschen „allen, zoowel vrouwen als mannen. — Als getrouw dienaar „daarenboven van de Kerk en de wetten des lands, en nede- „rig onderworpen aan de godvruchtige onderrigtingen van „mijn opperherder en metropolitaan van Hongro-Walachije, „zal ik in de hooge waardigheid, waartoe ik geroepen „ben, voor mijne handelingen als beginsel en drijfveer „stellen, de gehechtheid aan den persoon van Uwe Hoog- „heid en Hare doorluchtige dynastie, alsmede de toewij- „ding mijns leven in den arbeid voor de Kerk en het „geluk van Rumenië, ons dierbaar vaderland, onze moe- „der! — Leve Rumenie! — Leve Uwe Hoogheid! Leve „Hare Hoogheid de Prinses en de jeugdige Prinses Maria!"

Walgelijke taal in den mond van hen, wien de priesterkroon den schedel drukt! De geest van hun rampzaligen aanvoerder Photius leeft nog in zijne opvolgers voort, en, evenals hij, kennen zij geen grooter geluk, streven zij naar geene hoogere waardigheid dan de gunstelingen te wezen van een wereldlijken magthebber. Ideale bisschoppen voor de Kerk, welke een Bismarck en zijne geestverwanten zullen gaan stichten!

Het zou te lang wezen hier de geheele redevoering mede te deelen, waarin Prins Karel de dankzeggingen en eerbiedsbetuigingen der bisschoppen heeft beantwoord. Hij gaf hun te kennen, hoe groot zijne vreugde was, nu hij zijn lang gekoesterden wensch vervuld zag van de oude traditiën der Kerk te doen herleven, de vrijheid der geestelijken „in zuiver godsdienstige zaken" te herstellen, de rumenische Kerk weder op hare kanonieke grondslagen te plaatsen, en hij gevoelde zich hoogst gelukkig, nu hij aan de bisschoppen, volgens de nieuwe wet gekozen, op plegtige wijze de investituur kon geven. De kerkvoogden

ontvingen vervolgens, één voor één, van hun geliefden Vorst eene vaderlijke vermaning, doorweven met eenige herinneringen betreffende de plaats, waarheen zij gezonden werden; vooral moesten zij de leeringen, waarvan het Heilig Kruis het symbool is, verbreiden en voortplanten in de harten der hun toevertrouwde geloovigen, en de woorden des Evangelies in vervulling brengen: "Zóó "schijne uw licht voor de menschen, dat zij uwe goede "werken zien en uw Vader verheerlijken, die in den he- "mel is."

De nieuwe bisschoppen hebben hunne taak aanvaard; maar wat anders zullen zij kunnen doen, wat anders willen doen dan leeren wat Prins Karel leert, bevelen wat Prins Karel beveelt, verbieden wat Prins Karel verbiedt? Blinde werktuigen in de hand eens Vorsten, zullen zij, wanneer het ware geestelijke belang hunner kudde in strijd komt met den wil huns meesters, wel gedwongen zijn den laatste te stellen boven het eerste. En men denke niet, dat er weinig kracht en weinig energie vereischt wordt om de Grieksche Kerk te besturen, waarin, helaas! de meest grove misbruiken tot niet gering nadeel der geloovigen heerschen. Men herleze de circulaire, door den Metropolitaan van Moldavië en Suciavië in het jaar 1868 aan zijne priesters rondgezonden [1]); veel staat er opgeteekend, meer nog laat zich daarbij denken; maar een, zoo mogelijk, nog droeviger tooneel geeft ons L'Abeille de la Roumanie te zien, hetzelfde blad, dat bovenstaande bijzonderheden uitvoerig mededeelde.

Het klaagt er over, dat bij gelegenheid der investituur het episcopaat geen woord gesproken heeft van "hetgeen "het voornemens is te doen om de geestelijkheid op te

---

1) *De Katholiek*, dl. LV, blz. 323 vv.

„heffen uit de diepe onwetendheid en den staat van ver-
„laging, waarin zij gezonken is, zóó diep, dat zij voor
„het volk, hetwelk door haar gesticht en onderwezen moest
„worden, niet anders dan een voorwerp van verachting
„is. Maar geen woord, geen enkel woord over zulk een
„belangrijk onderwerp" „Zal dan," zoo gaat de berigt-
gever voort, „zal dan de onwetendheid onzer geestelijkheid
„voortaan nog spreekwoordelijk blijven? Zullen hare leden
„zich dan nooit opheffen uit den vernederenden staat van
„ceremonie-machines?" Rampzalige toestand! maar die,
volgens de meest betrouwbare berigten, in niets te donker
is afgeschilderd.

De Prins had in zijne redevoering ook van de kloosters,
als bijzondere aandacht verdienend, melding gemaakt.
„Inderdaad," zegt daarover bovengenoemd blad, „deze
„aanbeveling van Zijne Hoogheid was niet overbodig;
„want het is hoog tijd, dat een einde wordt gemaakt
„aan de ergernissen, welke heerschen in die plaatsen, welke
„voorheen plaatsen waren van gebed."

„Voorheen", wat al wetenschap en deugd, wat al
ijver en grootheid, wat al kracht en zielenadel in de
Grieksche Kerk! Toen zij nog was aangesloten aan het
Algemeen Opperhoofd, door Christus over zijne Kerk aan-
gesteld, toen deelde ook zij in dien alles doordringenden
en alles omvattenden levensgeest, welke van het midden-
punt, Rome, uit naar de vier windstreken heen, zonder
grenzen van tijd of van plaats, op elk gebied van kunst
en wetenschap en deugd, zijn nimmer verkoelende warmte,
zijn nooit verdoovenden gloed in onverouderde jeugd ver-
spreidt; toen weergalmde het Oosten van de welsprekend-
heid van een Chrysostomus; toen hield het genie van een
Athanasius schier alleen den strijd vol tegen een wereld
van Arianismus; toen droeg een Ignatius harde ballingschap

en wreede folteringen liever dan te buigen voor een Michael en zijn gunsteling Photius; uit het Oosten klonken voor het eerst de groote dogmata der Kerk over de wereld heen: zóó krachtig was het betrekkelijk klein getal der goedgezinde oostersche bisschoppen, in vereeniging met het Algemeen Opperhoofd, tegen de ontzettende magt der groote ketterijen Men vergelijke die mannen met de grieksche bisschoppen van thans — dan ziet men wat de Bruid van Christus wordt, indien zij de slavin is van den Staat; dan kent men het onderscheid tusschen Kerk en kerkvoogden volgens den geest van den goddelijken Stichter, en Kerk en kerkvoogden volgens den geest van een Bismarck.

Maar, dan rijst ook de ware Bruid van Christus in oneindig hooger luister voor onze oogen op, gelijk door eene donkere schaduw de kleur een veel schitterender gloed verkrijgt Zij is in het volle besef van hare verhevene waardigheid en handhaaft die in elken strijd. Zij gebruikt hare regtmatige en van God ontvangen vrijheid binnen de juiste grenzen, zonder die ooit te overschrijden; geweld en list kan haar het gebruik er van verhinderen, maar hare vrijheid afgeven doet zij nooit. Zij weet tot welken prijs zij die verkregen heeft, haar edelst bloed, het bloed harer Opperpriesters, heeft er meer dan éénmaal voor gestroomd. Legt zwitsersch geweld of duitsche staatkunde haar hinderpalen in den weg, dan stijgt een kreet van verontwaardiging uit hare borst op, dan ziet zij op haar verleden terug en herhaalt de woorden eens H Gregorius den Groote: „Ik ben bereid liever te sterven dan de „Kerk des H. Petrus bij mijn leven vernederd te zien" [1]); dan gevoelt zij nog dezelfde kracht, die den grooten kampvechter voor hare vrijheid, den H. Gregorius VII

1) Wensing, *Levens der Pausen*. Dl. V, blz. 146.

bezielde, toen hij uitriep: „Hoe! de geringste der „vrouwen heeft overal het regt zelve haar bruidegom te „kiezen, en zal dan de H. Kerk, de Bruid van Christus „en onze Moeder, haren regtmatigen Bruidegom op aarde „niet mogen aanhangen!" [1])

Hoe dikwijls al heeft zij de aanslagen op hare vrijheid onwankelbaar weerstaan; zegevierend is zij uit den strijd getreden, door Protestantisme, Gallicanisme, Josephisme, Rationalisme haar aangedaan! Dat heeft de bewondering zelfs van andersgezinden afgedwongen; en bekend zijn de woorden van den protestantschen Vinet: „L'Eglise catho- „lique ne s'est jamais laissé absorber par l'Etat. Il faut „lui rendre cette justice; jamais elle ne connut la servi- „tude; elle n'a jamais été induite à renoncer à son indé- „pendance pour prix des faveurs qu'on lui offrait. Elle „s'est toujours maintenue maîtresse d'elle-même. Elle a „ses lois, ses règles, son esprit. Elle s'appartient à elle- „même, s'écoute et se respecte elle-même. Protégée par „sa doctrine, qui fait dériver constamment toute verité „du siége apostolique, elle reste dans son domaine et „confine l'État dans le sien propre. Elle dédaigne de „s'assujettir à personne. C'est là sa gloire, gloire pure „et digne d'envie." Mogt men toch eindelijk inzien, dat de handhaving van die vrijheid der Kerk de meest onontbeerlijke voorwaarde is voor den duur der Staten; veel meer toch dan vroeger is het thans waar, wat de H. Gregorius van Nazianze schreef over de kerkvervolging van Juliaan den Afvallige: „Het was eene allezins dwaze „en onvoorzigtige onderneming van Juliaan de christelijke „godsdienst in den toestand, waarin zij zich alstoen bevond, „te willen ten onder brengen. Dat kon zelfs niet beproefd

1) Wensing, *Levens der Pausen.* Dl. X, blz. 240.

„worden zonder het keizerrijk te doen wankelen en het „in gevaar te brengen van zijn ondergang; de grootste „vijanden der Romeinen hadden hun geen grooter onheil „kunnen toewenschen" [1]).

Daar staan zij, de westersche en de oostersche Kerk, als de levende getuigen voor de waarheid door den H. Anselmus uitgedrukt: „Niets is in er deze wereld, wat God „meer bemint dan de vrijheid zijner Kerk; Hij wil geene „slavin tot bruid" [2]). Daar staan zij de twee Zusters, vroeger door de banden van innige liefde verbonden en beiden deelend in elkanders glorie; de eene heeft haar waarachtigen Bruidegom Christus verlaten en een onteerend huwelijks-verbond gesloten met den meer door haar geliefden Staat: zij draagt daarvoor onteerende boeijen; — de andere is haren Bruidegom getrouw gebleven, trouw bij de verleidelijkste aanbiedingen der wereld, trouw in vervolging en lijden, trouw trots de wreedste offers, trouw tot den bloede toe: nog draagt zij daarvoor in ongekrenkte schoonheid haar eerste bruiloftskleed; de kroon viel van het hoofd harer afgeweken zuster neder in het slijk, de hare schittert in grooter glorie dan te voren; hare zuster heeft den koninklijken schepter afgegeven, zij zwaait dien nog met alverwinnende magt; gene leidt een weelderig en werkeloos leven, kampt niet en lijdt niet, deze is arm maar vol frissche kracht, arbeidt en lijdt en strijdt en triumfeert; gene draagt de rimpels des ouderdoms, deze bij hoogere oudheid den blos eener onverwelkte jeugd;

---

1) Tillemont. *Histoire des Empereurs* Tom. IV, pag. 227.

2) „Nihil magis diligit Deus in hoc mundo quam libertatem Ecclesiae „suae. Liberam vult esse Deus sponsam suam non ancillam." *Epistola ad Balduinum Regem Jerusalem. Opera S. Anselmi.* Lutetiae Parisiorum 1675, pag. 429. De geheele brief is, vooral in onzen tijd, de overdenking waardig.

gene zucht, deze juicht; gene buigt het hoofd naar de aarde, deze heft het fier omhoog; gene kruipt, deze staat; gene sterft, deze leeft op; gene is slavin, deze koningin. Als koningin der wereld blijft zij leven, blijft zij regeren; en de Vorst der duisternis moge aan zijne trawanten, hetzij zij leven onder het volk, of stand houden op de treden van een vorstentroon, of in koninklijk purper gekleed gaan, de bekoorlijke en verleidelijke vrucht aanbieden van eene Kerk liggend aan de voeten van den Staat; hij moge zijne aanhangers onderrigten in de geheimen des verraads, de fijnheid van de list, of hun de wapenen des gewelds in handen geven — zij kunnen de Kerk versmaden en uitlagchen, boeijen en folteren, verjagen zelfs als eene misdadige, maar de Bruid van Christus ontrouw en tot hunne slavinne maken — nooit!

M. J. A. Lans.

VERSCHEIDENHEID.

Eene nieuwe biographie van den H. Franciscus Xaverius.

Wij gelooven, aan diegenen die zich met engelsche literatuur bezighouden, eene dienst te doen, met hen te wijzen op een geheel nieuw werk over het leven van genoemden Heilige, dat voor eenige maanden in Engeland het licht zag. De titel luidt: *The life and letters of St. Francis Xavier, by H. J. Coleridge of the Society of Jesus. Two volumes. London. Burns and Oates.* 1872.

De schrijver was ons reeds lang gunstig bekend door verschillende artikelen in het uitstekend tijdschrift, *the Month;* maar hetgeen hij in deze twee lijvige deelen levert, heeft ons zoo zeer geboeid en gesticht, dat wij uit gevoel van dankbaarheid de lezing daarvan ook anderen willen aanbevelen.

Wij noemen deze biographie een geheel nieuwen arbeid over het leven van den grooten Apostel van Indiën; en dat is zij, niet door hetgeen de schrijver verhaalt (immers de meeste lezers zullen er weinig nieuws in ontmoeten), maar door de wijze waarop pater Coleridge zijne biographie heeft ingerigt. De eigenlijke geschiedenis van den Heilige, de groote wonderen die God door hem gedaan heeft, het vele dat hij in weinige jaren verrigt heeft, hoe hij als een andere Paulus met regt den naam van Apostel der heidenen verdiend heeft en, evenals deze, door God was uitverkoren « om zijnen naam aan heidenen en koningen en aan de kinderen van Israel

bekend te maken" [1]), alles in één woord, wat wij het uiterlijke leven van Franciscus zouden kunnen noemen, was ons reeds lang bekend gemaakt door den franschen Jesuiet Bouhours, van wiens werk ook eene hollandsche vertaling bestaat. Maar pater Coleridge doet ons bovendien het *inwendige* leven van den Heilige zien, maakt ons bekend met zijne gedachten, met zijn hopen en vreezen, met hetgeen er omging in zijne ziel, gelijk hij dit in menigvuldige brieven aan zijne overheden, broeders en meest vertrouwde vrienden blootlegde.

De Heilige had te midden van zijne overstelpende bezigheden tijd gevonden om eene menigte brieven te schrijven, waarvan gelukkig zeer velen zijn bewaard gebleven. Eerst op het laatst der vorige eeuw, tijdens de suppressie der Societeit, heeft pater Menchacha deze verzameling van brieven te Bologna uitgegeven. Tot nog toe evenwel waren die brieven voor de levensgeschiedenis van den H. Franciscus weinig benuttigd. Zijn leven, en vooral de tien laatste jaren daarvan in Indiën, leverde zulk een rijke stof aan groote en belangrijke gebeurtenissen, dat de geschiedschrijvers het misschien niet noodig oordeelden om te zoeken naar de kleinere bijzonderheden, die in deze brieven waren weggelegd.

Pater Coleridge evenwel heeft het anders begrepen; genoegzaam uit die brieven alleen heeft hij eene geschiedenis van den H. Franciscus opgesteld; honderd vier en twintig dezer brieven, waaronder er zijn van twintig en meer bladzijden, heeft hij in hun geheel opgenomen, zoodat wij nu eene geschiedenis hebben van den Heilige door hem zelven geschreven.

Bij zulk eene behandeling moest het wonderbare in het leven van den grooten Apostel meer op den achtergrond geraken, ofschoon de schrijver, door de geschiedenis dier wonderen tusschen de brieven in te lasschen, er voor gezorgd heeft, dat het niet verloren ging; maar het ware en grootsche beeld van den Heilige heeft er ontzaggelijk door gewonnen. In den stijl dier brieven, die door de dubbele vertaling (Coleridge

1) Act. IX, 15

had slechts de latijnsche uitgave te zijner beschikking) veel moet geleden hebben, leeren wij Franciscus kennen als den fijnen edelman, in den vollen zin van het woord, altijd hoogst beleefd en innemend zonder vleijerij. In zijne brieven aan Simon Rodriguez zien wij den warmen vriend, die bij zijne groote liefde voor God niet ongevoelig werd voor menschelijke aandoeningen. In de brieven aan zijn vader Ignatius, die hij naar eigen getuigenis geknield schreef, bewonderen wij die diepe nederigheid en die hooge vereering voor overheden, die slechts een heilige gevoelen kan, en die een ander moeijelijk met woorden kan beschrijven. In zijne brieven aan den koning van Portugal schittert vooral de apostolische man, die den magtigen vorst bidt en smeekt, dat hij toch zijn invloed zal gebruiken voor de bekeering zijner heidensche onderdanen; men ziet er nevens den eerbied, dien hij voor zijn koning had en dien hij zijnen metgezellen telkens predikte, ook eene groote priesterlijke vrijmoedigheid, waarmede hij hem wijst op het oordeel Gods, op de verantwoording, die hij eenmaal van zijne magt zal te geven hebben. In zijne menigvuldige brieven aan zijne medehelpers, wier overste hij was, leeren wij hem kennen als een bezorgd en teeder vader voor zijne kinderen. Franciscus, die voor zichzelven geene behoefte kende, is vol van zorg voor de zijnen, is er steeds meê bezig, hoe hij in al hunne behoeften zal voorzien, opdat zij aan niets gebrek hebben In diezelfde brieven spreekt, behalve zijn gloeijenden ijver voor de eer van God en voor het heil der zielen, niet minder zijne groote voorzigtigheid. Het is bijzonder leerzaam voor den priester om te zien, hoe Franciscus, die als een heilige al zijn vertrouwen op God alleen gesteld had, toch geen enkelen maatregel van menschelijke voorzigtigheid voorbijzag. Toen hij b. v. in Japan was aangekomen en aldaar op verschillende plaatsen met goed gevolg het kruis van Christus (dat helaas! weinige jaren later op diezelfde plaatsen door onze voorouders zou vertreden worden!) gepredikt had, zond hij naar eenige voorname kooplieden in Indiën eene opgave van handelsartikelen, die zij met groot voordeel

in Japan zouden kunnen invoeren, in het vertrouwen dat dezen, door zucht naar voordeel uitgelokt, in grootere getal komen zouden en door hunne tegenwoordigheid de prediking van het Evangelie steunen.

En zoo verder; onbewust heeft de H. Franciscus zich in die brieven volkomen geschetst; wij zien hem daar niet alleen als den grooten Heilige, door God op buitengewone wijze begunstigd, maar ook van zijne meer menschelijke zijde in al de schoonheid van zijn karakter, waardoor hij niet minder beminnelijk wordt voor ons.

Het doet ons vaderlandsch hart goed, dat wij onder de waardige medehelpers van den Heilige een Nederlander ontmoeten. Caspar Baertz, omtrent het jaar 1518 te Goes geboren (Bouhours noemt hem *un Flament*, en verknoeit op fransche wijze zijn naam tot Barzée), was, naar het schijnt, zijn beste en meest vertrouwde helper in zijn Apostolaat. Toen Franciscus naar Japan vertrok, stelde hij hem te Ormutz in zijne plaats aan, en toen hij later naar China zeilde, benoemde hij hem te Goa tot overste der indische missie. Het zijn misschien de schoonste brieven van den Heilige, die welke tot pater Baertz gerigt zijn, en voor den priester bevatten zij een schat van nuttige wenken, die hij voor zichzelven of voor anderen kan behartigen. De rijpe, praktische geleerdheid en de geheele ondervinding van den Heilige is in deze brieven neergelegd.

Het is om deze redenen, dat wij aan allen, die met de engelsche taal vertrouwd zijn, de lezing van dit nieuwe leven van Franciscus Xaverius gerust aanbevelen. Priesters en leeken zullen moeijelijk eene lektuur aantreffen, waarin zij het nuttige en het aangename zoo innig verbonden vinden.

v. C.

HET GEOLOGIESCH EN BIJBELSCH DILUVIUM.

DE ZONDVLOED DER H. SCHRIFTUUR.

(*Vervolg* en *slot* van dl. LXIV, blz. 112.)

„De diluviale vorming, vroeger uit een verkeerd oog-„punt als een gevolg van den zondvloed beschouwd, is „het laatste groote, maar nog het minst verklaarde ge-„ologische verschijnsel" [1]). Deze woorden van Miquel zijn een zeer naauwkeurig compendium van alles, wat de moderne geologie ons leert over het diluvium. Eenstemmig nemen de geologen aan, dat de vloedvorming de laatste omwenteling is geweest, waardoor de aarde die gedaante heeft verkregen, onder welke wij haar kennen, en eenstemmig getuigen zij, dat deze geologische gebeurtenis onderscheiden is van den zondvloed der H. Schriftuur. Maar gaan wij de verklaringen na, waarmede zij rekenschap trachten te geven van de veranderingen, welke de aarde in dat tijdvak harer wording onderging, dan doen wij de treurige ervaring op, dat deze verklaringen voortdurend met elkander in tegenspraak zijn of enkel steunen op onbewezen en onhoudbare vooronderstellingen. Zoo ergens dan komt vooral hier de onmagt van die wetenschap uit, welke hare beste krachten dienstbaar maakt aan de bestrijding der goddelijke openbaring.

Ook wij houden het diluvium voor de laatste katastro-

1) Uilkens, *De volmaaktheden van den Schepper*. Dl. V. blz. 427.

phe in de geschiedenis der aardvorming, maar zien in hetzelve tevens de bouwvallen der wereld, die door de wateren des zondvloeds verwoest werd. Evenals de gebeurtenis van den zondvloed bewaard bleef in de overleveringen der meest verschillende volken, zoo heeft zij ook de kenteekenen harer verwoesting als een blijvend getuigenis in de oppervlakte der aarde ingedrukt. Immers het gansche diluvium draagt overal de duidelijkste sporen, dat het door watervloeden gevormd werd, en wel onder die omstandigheden, waaronder de zondvloed volgens de beschrijving der H. Schriftuur heeft plaats gehad. Geen enkel feit, dat de geologie ons leert, is hiermede in strijd.

Vooreerst toch blijkt de vloedvorming het gevolg geweest te zijn van eene zeer geweldige gebeurtenis. Hetzij wij de zwerfblokken beschouwen, die door ontzettende krachten van het moedergesteente werden losgescheurd, of de verbazende hoeveelheden rotsgruis, die overal werden opgehoopt, of de dierlijke overblijfselen, die door het water in de beenderenholen werden gevoerd en in het hooge noorden begraven: alles toont aan, dat de omwenteling, die toen de natuur beroerde, vreeselijk was. De eerste reden dan ook, waarom de geologen de identiteit van de vloedvorming en den zondvloed ontkenden, was deze, dat volgens hunne meening eene vergelijkender wijze zoo rustige overstrooming en een zoo kortstondig en langzaam wassen en vallen van het water, als de vloed van Noë volgens de beschrijving des Bijbels was, slechts eene betrekkelijk geringe verandering van het overstroomde land kon bewerken. Wij begrijpen waarlijk niet, waarop deze meening steunt; eene eenvoudige lezing van het verhaal der H. Schriftuur doet ons den zondvloed integendeel kennen als eene gebeurtenis, die de grootste verwoesting aan de oppervlakte der aarde moest aanrigten. „Toen

„God zag, zoo lezen wij in Genesis VI, dat der men-
„schen boosheid groot was op aarde en alle gedachte
„zijns harten gerigt tot het kwaad ten allen tijde, be-
„rouwde het Hem, dat Hij den mensch gemaakt had op
„aarde. En inwendig door droefheid des harten getroffen,
„zeide Hij: Ik zal den mensch, dien Ik geschapen heb,
„van het aanschijn der aarde verdelgen, van den mensch
„tot de dieren, van het kruipend gedierte tot de voge-
„len des hemels; want het berouwt Mij hen gemaakt te
„hebben." Hierop beval God aan Noe, die genade voor Hem gevonden had, eene ark te maken. „Want zie", zeide Hij, „Ik zal de wateren van den zondvloed over „de aarde brengen om alle vleesch te dooden, waarin de „adem des levens is onder den hemel: alles, wat op „aarde is, zal sterven." Nadat Noë alles gedaan had, wat God hem bevolen had, zeide de Heer tot hem: „Ga gij en uw gansche huis in de ark; want Ik heb ge-
„zien, dat gij regtvaardig zijt voor Mij in dit geslacht.
„Neem van alle reine dieren telkens zeven en zeven, een
„mannetje en een wijfje; van de onreine dieren echter
„twee en twee, een mannetje en een wijfje. Maar ook
„van de vogelen des hemels telkens zeven en zeven, een
„mannetje en een wijfje, opdat het zaad behouden worde
„op het aanschijn der gansche aarde. Want nog zeven
„dagen, en Ik zal het doen regenen op de aarde veertig dagen
„en veertig nachten: en Ik zal verdelgen alle wezen, dat
„Ik gemaakt heb, van de oppervlakte der aarde. .... En
„toen de zeven dagen voorbij waren, overstroomden de wa-
„teren des zondvloeds de aarde ..... alle fonteinen des
„grooten afgronds braken open en de sluizen des hemels
„werden geopend: en het regende op de aarde veertig dagen
„en veertig nachten ..... En de wateren wiesen en hieven
„de ark in de hoogte van de aarde. Want zij wiesen ge-

„weldig en bedekten alles op de oppervlakte der aarde;
„maar de ark dreef op de wateren. En de wateren namen
„zeer toe op de aarde, en alle hooge bergen onder den
„ganschen hemel werden bedekt. Vijftien ellen hooger
„was het water dan de bergen, welke het bedekt had.
„En verdelgd werd alle vleesch, dat zich bewoog op de
„aarde, de vogelen, de dieren, het vee en alle kruipende
„dieren, die kruipen op de aarde: alle menschen en al-
„les, waarin de adem des levens is op aarde, stierf.....
„En de wateren bleven staan op de aarde honderd en vijftig
„dagen. Maar God, gedachtig aan Noë en alle dieren
„en alle vee, dat met hem in de ark was, bragt eenen
„wind over de aarde, en de wateren verminderden. En
„gesloten werden de fonteinen des afgronds en de sluizen
„des hemels en de regenbuijen werden afgehouden van
„den hemel. En de wateren keerden terug van de aarde
„gaande en terugkomende: en zij begonnen te verminderen
„na honderd en vijftig dagen..... En toen er veertig
„dagen voorbij waren, liet Noë, het venster openende
„van de ark, die hij gemaakt had, eene raaf uit, die
„uitvloog en niet terugkeerde, totdat de wateren opdroog-
„den op de aarde. Na deze liet hij ook eene duif uit,
„om te zien, of de wateren reeds weg waren van het aan-
„schijn der aarde. Doch toen deze niet gevonden had
„waar haar voet kon rusten, keerde zij terug tot hem
„in de ark; want de wateren waren over de gansche
„aarde; en hij stak zijne hand uit, greep ze en bragt
„ze in de ark. Nadat hij nu nog zeven andere dagen
„gewacht had, liet hij wederom eene duif uit de ark.
„Maar deze kwam tot hem tegen den avond, dragende
„den tak van eenen olijf met groene bladeren in haren bek;
„derhalve begreep Noë, dat de wateren geweken waren
„van de aarde. En niettemin wachtte hij zeven andere

„dagen, en hij liet eene duif uit, welke niet meer tot „hem terugkeerde ..... En Noë, het dak der ark ope- „nende, zag uit, en zag dat de opervlakte der aarde was „opgedroogd." Toen hij daarop de ark was uitgegaan en aan God een brandoffer had opgedragen, zeide de Heer: „Nooit meer zal Ik de aarde vervloeken om de menschen; „want de zin en de gedachte van het menschelijk hart „zijn tot het kwaad geneigd van zijne jeugd af: derhalve „zal Ik niet meer slaan alle levende wezen, gelijk Ik ge- „daan heb. Alle dagen der aarde zullen zaaijing en oogst, „koude en hitte, zomer en winter, nacht en dag niet „rusten ..... Ik zal mijn verbond maken met u, en nim- „mermeer zal alle vleesch gedood worden door de wateren „van den zondvloed, en er zal geen zondvloed meer zijn „om de aarde te verwoesten. En God zeide: dit is het „teeken des verbonds, dat Ik geef tusschen Mij en u „en voor alle levend wezen, dat met u is ten eeuwigen „dage: mijnen boog zal Ik stellen in de wolken, en hij „zal het teeken zijn des verbonds tusschen Mij en tus- „schen de aarde. En wanneer Ik den hemel met wolken „zal overdekt hebben, zal mijn boog in de wolken ver- „schijnen, en Ik zal denken aan mijn verbond met u „en met alle levend wezen, dat het vleesch levend maakt: „en er zullen geen wateren des zondvloeds meer zijn om „alle vleesch te verdelgen."

Bij de beoordeeling van dit verhaal der H. Schriftuur moeten wij wel in het oog houden, welk doel de gewijde Schrijver zich heeft voorgesteld. Moses schrijft geen geologische verhandeling, waarin de natuurlijke oorzaken en gevolgen van den zondvloed de hoofdgedachten zijn; neen, hij wil alleen verhalen, hoe God den mensch en alles, wat leven had ontvangen, door eenen watervloed deed omkomen om de boosheid van den mensch te straffen. De

kracht, de algemeenheid, de verwoestende werking van den zondvloed dienen hem slechts om te doen zien, hoe zeker en hoe volkomen de goddelijke regtvaardigheid zich over de zonde gewroken heeft. Gelijk overal elders in de H. Schriftuur wil hij ons ook hier slechts godsdienstige, bovennatuurlijke waarheden mededeelen. De natuurlijke dingen stipt hij slechts in zoo verre aan, als dit de mededeeling der godsdienstige waarheden vordert, en dit doet hij dan nog op eene zeer populaire wijze; want zijn doel is op de tweede plaats om allen te onderwijzen. Voorstellingen en uitdrukkingen, die slechts door den geleerde kunnen begrepen worden, vermijdt hij zorgvuldig. Slechts het voor allen waarneembare feit, dat de hemel en de afgrond zamenwerkten om de aarde met water te overdekken, deelt hij mede. Welke omwentelingen hiermede gepaard gingen, welke chemische en mechanische krachten het hare bijbragten tot de algemeene overstrooming, welke geologische en atmospherische toestanden daardoor ontstonden, dit alles is hem geheel onverschillig; want zulke zaken staan boven het bereik van den ongeletterde. Daarenboven drukt de gewijde Schrijver zijne gedachten in de allereenvoudigste bewoordingen uit. Hij schrijft de waarheid neder, alsof hij ze zag geschieden voor zijne oogen, vreeselijk maar eenvoudig. Doch afgezien van deze verschillende eigenaardigheden is de beschrijving van Moses er zeer ver af om ons den zondvloed te doen kennen als eene betrekkelijk rustige overstrooming. Immers, kon de gewijde Schrijver krachtiger uitdrukkingen bezigen om ons eene voorstelling te geven van de ontzettende watermassa's, die zich woedend over de aarde stortten, dan de schilderachtige woorden, waarin hij de verschillende oorzaken van den zondvloed zamenvat? „Alle fonteinen des „grooten afgronds braken open en de sluizen des hemels

„werden geopend." Veertig dagen en veertig nachten bleven de plasregens van den hemel vallen en spoot de afgrond zijne waterstralen naar boven, en in dien tijd was het water zoo geweldig gewassen, dat het vijftien ellen hooger stond dan de bergen onder den ganschen hemel. Deze toestand van algeheele overstrooming duurde honderd en vijftig dagen. Welk een tooneel moet die wereldzee toen hebben aangeboden! Hoe zullen hare golven gewoed en zich opgestapeld hebben tot ontzettende waterbergen, die hunne kruinen dreigend door de wolken boorden en dan weer wegzonken in den afgrond en in hunnen val alles, wat zij troffen, prijs gaven aan de vreeselijkste verwoesting. De gewijde Schrijver heeft ons die tafereelen van vernieling in geen bonte verwen geschilderd, maar de denkende geest ziet ze toch voor zijne verbeelding rijzen, als hij God bij het einde van den zondvloed hoort zeggen: „nooit meer zal Ik de aarde vervloeken om de menschen; „alle dagen der aarde zullen zaaijing en oogst, koude en „hitte, zomer en winter, nacht en dag niet rusten." Want uit die woorden besluit hij, dat de gansche natuur tijdens den zondvloed geheel ontstemd was, en dat, bij de verwoestende werking der wateren, de opvolging van dag en nacht en de afwisseling der jaargetijden had opgehouden te bestaan. En zulk eene overstrooming zou men dan eene betrekkelijk rustige mogen noemen? Zij zou geen ontzettende hoeveelheid grond verplaatst hebben? Neen, zoo ons iets tot verwondering strekt, dan is dit het feit, dat het terrein der vloedvorming nog geen uitgebreider proportiën heeft aangenomen, en dat de bouwvallen der eerste wereld niet nog grootscher zijn, dan de geologie ze ons leert kennen.

Een tweede punt van overeenkomst tusschen de vloedvorming en den zondvloed bestaat daarin, dat de vloed-

vorming het geologiesch karakter draagt van plotseling ingetreden en in korten tijd gevormd te zijn, juist zooals de H. Schriftuur dit van den zondvloed vermeldt.

De voornaamste geologen, die vóór het ontstaan der lyellsche school het terrein en de overblijfselen der vloedvorming bestudeerden, komen hierin overeen. „Je pense, zegt Cuvier, que s'il y a quelque chose de démontré en géologie, c'est que la surface de notre globe a été la victime d'une grande et soudaine révolution, dont la date ne peut pas remonter beaucoup plus loin que cinq ou six mille ans" [1]). Evenzoo spreekt ook von Humboldt in zijn Kosmos over „den plötzlichen Untergang so vieler riesenartigen Wirbelthiere" tijdens het diluvium [2]). Dat deze mannen hunne meening over deze zaak eenige jaren geleden hebben uitgesproken, mag de waarde daarvan in onze beoordeeling niet verminderen; want de vloedvorming en de diluviale organische overblijfselen, welke zij waarnamen, zijn juist dezelfde als die, welke door de hedendaagsche geologen worden beoordeeld. Overigens ontbreekt het ook na Lyell volstrekt niet aan geleerden, die onder dit opzigt het gevoelen van eenen Cuvier en von Humboldt blijven volgen. „De vloedvorming, zegt de zaakkundige schrijver van Natur und Offenbarung, „toont bepaald het karakter van een plotselingen en „onstuimigen neerslag uit het water [3]). In dezelfden geest verklaart zich ook de bewerker van het artikel Diluvium in het Conversations-Lexicon van Brockhaus: „De „in het oogvallende schaarschheid van zeedieren in de vloed„vorming, zegt hij, toont aan, dat de zeebedekking be„trekkelijk spoedig voorbijgegaan is, zoodat voornamelijk

1) *Discours sur les révolutions*, p. 138.
2) Th. I, S. 302.
3) 1859. S. 267.

„slechts zulke dierlijke en plantaardige overblijfselen werden „ingesloten, die te voren op het land aanwezig waren of „door vloeden begraven werden. Men heeft daarom deze „bezinksels, welke geene duidelijke lagen vormen, toe- „geschreven aan eene eensklaps ingetreden en „naderhand even snel weder afgeloopen over- „strooming." Tot hetzelfde resultaat kwam ook de geleerde Kardinaal Wiseman in zijn Discours sur les rapports entre la science et la religion révélée: „De laatste overstrooming, welke de aarde on- „dergaan heeft, was geen langdurige indompeling onder „de zee, maar slechts een tijdelijke en voorbijgaande „vloed, juist gelijk de H. Schriftuur dien beschrijft. „Volgens het uiterlijk aanzien der beenderenholen blijkt „het, dat de aarde vóór de overstrooming, gedeeltelijk ten „minste, dezelfde was als thans en slechts korten tijd „onder water gebleven is, omdat die bezinksels ontbreken, „welke eene ontbinding vooronderstellen; de aangespoelde „grond is slechts zamengesteld uit vrije stoffen, zooals „men kan aannemen, dat eene rivier of de zee op groote „schaal heeft aangevoerd en later achtergelaten [1]).

De bewering van Lyell, volgens wien het diluvium tal van eeuwen geduurd heeft, steunt niet op de bijzondere eigenaardigheden van de vloedvorming, maar is het noodzakelijke gevolg van zijn onbewezen en valsch beginsel, dat vroeger altijd dezelfde oorzaken, en wel op dezelfde wijze, gewerkt hebben als thans. Voor eene katastrophe in de vorming der aarde is in zijn systeem geen plaats. De onveranderlijkheid van de wetten der natuur wordt door hem ook toegepast op de werkingen der natuur. Toen wij den ouderdom van het menschelijk geslacht be-

1) p. 297.

spraken, toonden wij genoegzaam aan, dat dit beginsel onmogelijk kan aangewend worden als middel ter tijdsbepaling. Hier wijzen wij slechts op enkele feiten, die wij bij de behandeling van het ijstijdperk reeds uitvoerig toelichtten, om te doen zien, dat een lange tijdsduur van de diluviale periode in strijd is met de werkelijkheid. Vooreerst heeft het diluvium geen eigen flora en fauna, en vervolgens is het onverklaarbaar, dat de dieren, welke vóór en na het diluvium bij eene gematigde temperatuur moesten leven, tijdens het ruwe klimaat van het diluvium voortbestonden. Wij zagen toen ook, dat Agassiz om deze redenen eene nieuwe schepping aannam, wat evenzeer op natuurkundige gronden eene dwaasheid is. Hoe treffend schoon en hoe wetenschappelijk verklarend is daarom het verhaal der H. Schriftuur, dat Noë van alle dieren paren in de ark nam, „opdat hun zaad behouden bleef op het aanschijn der gansche aarde."

De vloedvorming is in ons oog, wat men van een ongeloovig standpunt ook moge beweren, op de derde plaats een krachtig bewijs voor de algemeenheid van den zondvloed. Wij geven gaarne toe, dat wij niet tot deze overtuiging gekomen zijn door de uitkomsten van de geologie alleen. Deze leert slechts, gelijk wij bij de behandeling der zwerfblokken zagen, dat de vloedvorming over de gansche aarde verspreid is, dat zij op verschillende plaatsen duizenden voeten boven het oppervlak der zee ligt, en dat derhalve die plaatsen der aarde toenmaals evenveel duizenden voeten onder water lagen. Zij nu, die eenig en alleen de gegevens der geologie laten gelden, zeggen met Quenstedt: „vloeden, groote vloeden kunnen wij „niet loochenen; maar te willen zeggen, dat alle sporen „tot dezelfde gebeurtenis voeren, daarvoor zijn de zaken „niet helder genoeg." Deze redenering is ongetwijfeld

zeer consequent, maar ook hoogst eenzijdig; want waarom de geologie losgescheurd van de geschiedenis? Voor de volle waarheid dient de volle wetenschap. De geschiedenis des Bijbels leert ons (en hare geloofwaardigheid wordt bevestigd door de overleveringen der verschillende volken), dat onmiddellijk vóór de tegenwoordige wereld, de gansche aarde door den zondvloed overstroomd werd. De hevigheid, waarmede deze overstrooming geschiedde, doet vermoeden, dat de verwoesting, welke zij aanrigtte, zeer groot was. Nu vindt men onder het alluvium juist zulk eene geologische formatie, als de overstrooming des Bijbels moet gevormd hebben. Zij is over de gansche aarde verspreid, komt op zeer groote hoogten voor, is door ontstuimige krachten en in korten tijd gevormd, draagt overal zonder uitzondering hetzelfde karakter en komt noch vroeger noch later in de vorming der aarde voor. Is dit geologiesch resultaat nu een bewijs voor de waarheid der geschiedkundige mededeeling der H. Schrift, of moet men nu nog zeggen: „vloeden, groote vloeden kunnen wij niet „loochenen; maar te willen zeggen, dat alle sporen tot „dezelfde gebeurtenis voeren, daarvoor zijn de zaken niet „helder genoeg"? Mij dunkt, zoo ooit een feit der H. Schriftuur door de wetenschap krachtig bevestigd is, dan is dit de algemeenheid van den zondvloed. Wij begrijpen dan ook waarlijk niet, om welke reden sommige katholieke theologen de woorden der H. Schriftuur trachten te wringen en te draaijen om den zondvloed tot de zoogenaamde οἰκουμένη te beperken. Voor den onbevangen beoordeelaar spreekt Genesis over eene overstrooming van de gansche aarde; dit is ook het algemeene gevoelen der Kerkvaders en gezaghebbende kerkelijke schijvers, dit ook het resultaat, waartoe de studie der vloedvorming, in verband met de geschiedenis en volkenkunde, ons brengen moet.

Onder de redenen, waarom Buckland zich tegen de eenzelvigheid van den zondvloed en de vloedvorming verklaarde, behoorde ook het gemis van menschelijke beenderen. Immers, zoo redeneerde hij, waren de antidiluviaansche menschen te gelijk omgekomen met de dieren, wier overblijfselen in de vloedvorming gevonden worden, dan moesten ook van hen beenderen in die gronden voorkomen. Kardinaal Wiseman, aan wien de latere ontdekkingen der geologie nog onbekend waren, zeide dan ook, dat het vinden van menschelijke beenderen in de diluviale gronden de eenzelvigheid van dezen met den zondvloed moest beslissen. „Want, gaat hij voort, zoo de gewijde of ongewijde geschiedenis verhaalt, dat door eene overstrooming „menschen en dieren op dezelfde wijze van het leven beroofd werden, en zoo de geologie eveneens de gevolgen „eener gelijke omwenteling leert kennen en tevens bewijst „dat er geen latere katastrophe heeft plaats gehad, zou „het geheel tegen de rede indruischen om beide feiten „van elkander te onderscheiden. Hun getuigenis stemt „overeen als dat van een geschreven oorkonde met een „medaille of een gedenkteeken. Op dezelfde wijze zal de „zegeboog, die ons door zijne eigenaardigheden herinnert „aan de overwinning van Titus op de Joden, oschoon „hij zonder tijdsbepaling is, door een beschaafd man altijd „in betrekking gebragt worden met de overwinning, welke „Josephus in zoovele bijzonderheden heeft beschreven" [1]). Vroeger nu zagen wij, dat de geologen verschillende gevallen aanhalen van menschelijke beenderen, die tijdens het diluvium in de gronden der vloedvorming geraakten, zoodat ook onder dit opzigt het bijbelsch en het geologiesch diluvium met elkander overeenstemmen. Betrek-

1) *Discours*, p 202.

kelijk dit punt mogen wij de volgende aanmerkingen van Zollmann niet achterwege laten. Vooreerst, zoo het soms opvallend schijnt, dat de menschen zich vóór den zondvloed reeds zóóver over de aarde verspreid hadden, dat men hunne overblijfselen zelfs in Europa aantreft, dan geeft de H. Schriftuur ons hiervan eene verklaring in de verbanning van Cain. Vervolgens is het zeer opmerkelijk, dat er betrekkelijk zeer weinig menschenbeenderen in de vloedgronden gevonden zijn. Want, wijl zij even goed bewaard konden blijven als de beenderen van dieren, zoo is hun gering getal een sprekend bewijs voor de juistheid der bijbelsche chronologie vóór den zondvloed. Immers hadden de menschen zoovele eeuwen geleefd als de geologen beweren, dan zouden er zeker meer menschelijke beenderen gevonden zijn. Ten laatste, zoo de antidiluviaansche menschen op een zeer lagen trap van beschaving gestaan hebben, gelijk de bevindingen der geologie doen vermoeden, dan heeft er misschien een teruggang van beschaving, eene verwildering van den mensch plaats gehad. Dit toch is dikwijls het gevolg, als de mensch afvalt van God [1]).

Onder welke opzigten wij derhalve de vloedvorming ook beschouwen, steeds blijkt het, dat zij in volkomen overeenstemming is met den zondvloed der H. Schriftuur, zooals die door Moses beschreven is. Zeker, ook hier zullen wij niet alles kunnen verklaren, maar in de hoofdzaak zullen wij niet gelijk de geologen onze toevlugt hebben te nemen tot allerlei onbewezen en ongerijmde vooronderstellingen. In niets vinden wij strijd, in verreweg het meeste overeenstemming tusschen de natuur en de openbaring.

---

1) *Bibel und Natur*, S. 210.

Nog eene enkele zaak, die tot het gebied der geologie behoort en aanleiding tot moeijelijkheid geeft, zullen wij bespreken, de vraag namelijk, van welke middelen God zich bediende om den zondvloed te bewerken. Het spreckt van zelf, dat zoo eenmaal het feit van den zondvloed bewezen is, onze onbekendheid met de wijze, waarop dit feit geschiedde, geen bezwaar kan wezen om dit feit met het meeste geloof aan te nemen. Ook mag men niet verwachten, dat wij met de hoogste zekerheid zullen beslissen, dat het zoo en niet anders geschied is; het zal genoeg zijn, zoo wij de mogelijkheid eener algemeene overstrooming aantoonen.

Het eerste middel, waarvan God zich volgens de H. Schriftuur bediende om de aarde met de wateren des zondvloeds te overdekken, was een geweldige plasregen. Daardoor kan reeds eene aanzienlijke overstrooming veroorzaakt worden. Eenige jaren geleden viel er in Duitschland in de nabijheid van Heidelberg eene regenbui, welker werking door eenen ooggetuige aldus beschreven wordt. Het regende onophoudelijk van 's morgens drie uur tot den middag. Reeds om zes uur zwollen de kleine beken, die anders ter naauwernood een molenrad in beweging konden brengen, tot groote, met verschrikkelijk geweld alles medevoerende vloeden aan. De meeste bruggen en vele huizen stortten in; rotsblokken van 1200 tot 1500 pond werden ver van hunne vroegere plaatsen weggevoerd; eiken van 30 tot 40 voet lengte en 2 tot 3 voet dikte werden ontworteld en drie uren ver voortgesleept; de sterkste gewelven, die sinds eeuwen alle overstroomingen hadden getrotseerd, stortten in; gevulde vaten van 1200 tot 2000 pond gewigt dreven als ligt hout over de woedende golven, en op vele plaatsen hoopten zich rolsteenen,

zand en gruis 4 tot 5 voet hoog op [1]). Hier was de overstrooming zeker slechts plaatselijk; maar men moet wel bedenken, dat ook de regen slechts 9 uren aanhield en eveneens slechts plaatselijk was Had hij 40 dagen en 40 nachten geduurd en was hij niet enkel te Heidelberg maar over de gansche aarde gevallen, hoe groot zou dan de overstrooming wel geweest zijn? De meteorologen kunnen hierop misschien aanmerken, dat een algemeene, over de gansche aarde gelijktijdig vallende regen eene onmogelijkheid is. Wij durven niet zeggen, dat deze aanmerking bij den tegenwoordigen toestand van de atmospheer ongegrond is: maar kan de atmospherische toestand vóór den zondvloed niet ander geweest zijn? Ofschoon wij op deze vraag niet onvoorwaardelijk een bevestigend antwoord kunnen geven, meenen wij toch in de H. Schriftuur eenige aanwijzingen te vinden, die zulk een antwoord waarschijnlijk maken.

Vooreerst toch zeide God bij het einde van den zondvloed, dat er in het vervolg geen zondvloed meer zou wezen om de aarde te verwoesten. Misschien heeft Hij toen de atmospheer zóó geregeld, dat deze volgens hare natuurlijke werkingen zulk een regen, als er tijdens den zondvloed viel, niet meer kan veroorzaken.

Vervolgens zeide God: „mijnen boog zal Ik stellen in „de wolken, en hij zal het teeken zijn des verbonds tus„schen Mij en de aarde." Deze woorden kunnen òf wel beteekenen, dat God het reeds bestaande natuurverschijnsel van den regenboog tot bekrachtiging aanwees van zijn verbond, òf wel — en dit schijnt de sensus obvius van Genesis te zijn — dat God na den zondvloed den regenboog voor het eerst aan den hemel deed ontstaan. Is

1) Vgl. Reusch, t. a. p. S. 307.

de laatste opvatting van Genesis de ware, dan bewijst zij weder, dat er bij den zondvloed belangrijke veranderingen in den dampkring hebben plaats gehad. Marcel de Serres, die in zijne Cosmogonie de Moïse comparée aux faits géologiques dit gevoelen schijnt aan te nemen, wijst op een analoog verschijnsel in den tegenwoordigen tijd. Tusschen de keerkringen zou er namelijk volgens hem nooit een volkomen regenboog zigtbaar wezen ten gevolge van de verbazende grootte der regendroppels [1]). In ieder geval blijkt uit dit feit, dat de brekingsverschijnselen van het licht in de regendroppels vóór den zondvloed anders kunnen geweest zijn dan tegenwoordig, omdat de toenmalige toestand des dampkrings van den tegenwoordigen toestand verschilde.

Voor dit verschil pleiten ook de volgende feiten. Na den zondvloed is de levensduur der menschen veel korter dan vóór den zondvloed. Na den zondvloed gingen de menschen zich het eerst voeden met vleesch. Na den zondvloed lezen wij voor het eerst, dat de wijn het verstand van den mensch benevelt. Deze verschillende zaken staan ongetwijfeld in het naauwste verband met den toestand van de atmospheer en maken derhalve de vooronderstelling aannemelijk, dat de atmospherische toestand vóór den zondvloed anders was dan tegenwoordig, en dat derhalve toen een algemeene regen kon vallen, ofschoon dit na den zondvloed niet meer kan geschieden.

Het tweede middel, waardoor de overstrooming van de gansche aarde werd bewerkt, vormden de fonteinen des grooten afgronds. Op vele onderaardsche plaatsen bevinden zich namelijk ontzettend groote waterverzamelingen, van

1) Vgl. Nicolas, *Etudes philosophiques sur le christianisme*, tom I. p. 228.

welke de bronnen, artesische putten en onderaardsche rivieren algemeen bekend zijn. Wijl echter de hoeveelheid water, die door deze vergaarbakken zou kunnen verschaft worden, zeer zeker onvoldoende is om eene algemeene overstrooming te bewerken, zoo wijzen wij op eene door vele natuurkundigen verdedigde theorie der aardbevingen. De aardbevingen worden soms over zeer verre streken waargenomen. Zoo deed de aarbeving van Lissabon in 1755 hare werking gevoelen over eene oppervlakte van 700000 □ mijlen, in bijna geheel Europa en in een gedeelte van Afrika en Amerika [1]). Deze voortplanting der aardbevingen nu zou alleen kunnen verklaard worden door in de aarde ontzaggelijk groote holen aan te nemen, die gedeeltelijk met water gevuld en met elkander verbonden. zijn. Zoo geeft Parrot, een ervaren natuurkundige van den jongsten tijd, bij zijne theorie der aardbevingen zulk eene grootsche voorstelling van de ruimte en verre uitbreiding dezer onderaardsche waterverzamelingen, dat wij in haar eene bergplaats kunnen aannemen voor nog aanzienlijker watermassa's, dan voor den zondvloed noodig waren. Deze waterverzamelingen nu kunnen bij den zondvloed door opheffing en daling van de aardkorst over de oppervlakte der aarde gevoerd zijn en veel bijgedragen hebben tot de algemeene overstrooming. Hoe aanzienlijke dalingen en opheffingen van de aardkorst plotseling kunnen geschieden, leeren de volgende feiten. In 1822 werd de kust van Chili over eene lengte van 1000 engelsche mijlen in éénen nacht 4 voet opgeheven en in 1819 zonken 2000 □ engelsche mijlen van het Indusdelta plotseling weg en werden in zee veranderd. Nog sprekender is het voorbeeld van den Jorullo, eenen berg in Mexico, die in

1) Vgl Zollmann, t. a. p S. 199.

het jaar 1759 op éénen dag 1600 voet werd opgeheven [1]).

Behalve de onderaardsche waterverzamelingen speelde ook zeker de zee eene groote rol in het treurige drama van den zondvloed. Eene groote overtreding echter buiten hare grenzen kunnen wij ons niet denken dan door aan te nemen, dat de zeebodem gedeeltelijk werd opgeheven en het vasteland gedeeltelijk zonk, derhalve door dergelijke omwentelingen te vooronderstellen, als ook voor de opheffing der onderaardsche wateren noodig waren. Ten volle verdienen daarom de volgende woorden van den geleerden Jesuïet Pianciani onze aandacht: „Moses, zegt hij „spreekt noch van vulkanen, noch van opheffingen „van bergketens, noch van dalingen der aardkorst, noch „van andere verschijnselen, welke den zondvloed konden „voorafgaan, begeleiden of volgen, maar hij sluit ook geen „van deze en andere verschijnselen uit, en men kan ze „alzoo aannemen zonder zijn getuigenis tegen te spreken" [2]). Voor het verklaren echter van verschijnselen in de natuur is eene bloote vooronderstelling niet voldoende; zij moet, zal zij regt van bestaan hebben, gegrond zijn in de werkelijkheid. Om derhalve de overstrooming van de aarde te mogen verklaren door rijzingen en dalingen van de korst der aarde, moet de geologie ons de kenteekenen daarvan kunnen aanwijzen. Zeer opmerkelijk is het daarom, dat juist omtrent den tijd van het diluvium de magtigste bergketenen, zoowel der oude als der nieuwe wereld, gedeeltelijk ten minste uit den schoot der aarde zijn opgerezen en overal vernieling en verwoesting hebben verspreid. „Neemt men aan, zegt de beroemde geoloog Leonhard [3]), „dat de zondvloed algemeen of ten minste

1) Vgl Reusch, t. a. p. S 316—318.

2) Vgl. Reusch, t. a. p. S 312.

3) Vgl. Reusch, t. a p. S. 316.

„over vele landen verbreid was, dan heeft deze gebeur-
„tenis waarschijnlijk in verbinding gestaan met de op-
„heffing eener geweldige bergketen, misschien wel van
„het Andesgebergte." Elie de Beaumout, een niet minder groote autoriteit op het gebied der geologie, is van dezelfde meening als Leonhard en voegt aan diens woorden toe: „Door deze opheffing kan men alle verschijnselen
„verklaren, welke noodzakelijk zijn om eenen zondvloed
„te veroorzaken" [1]). Eveneens is het betrekkelijk de Alpen aan geen twijfel onderhevig, dat zij onmiddellijk vóór het diluvium „als eene der hevigste werkingen, die immer
„plaats vonden" uit den schoot der aarde zijn opgeheven [2]). „Op geologische gronden, zegt een ervaren geleerde, is
„het bewezen, dat de opheffing der magtigste gebergten,
„welke in hunne rigting in de oude wereld van het oosten
„naar het westen gaan en in de nieuwe wereld van het
„zuiden naar het noorden, tot de allerjongste, met
„het geologiesch diluvium ten minste gedeeltelijk nog
„gelijktijdige gebeurtenissen behooren [3]). Waarschijnlijk heeft God zich derhalve van de opheffing der bergen bediend om „de fonteinen des grooten afgronds" hare wateren over de aarde te laten uitstorten.

Hiermede zijn wij aan het einde gekomen van ons onderzoek betreffende het geologiesch en bijbelsch diluvium en hebben wij, naar wij vermeenen, afdoende aangetoond, dat de verklaringen der geologen van het diluvium niet genoegzaam rekenschap geven van de veranderingen, welke de aarde in dat tijdvak harer wording onderging, en vervolgens, dat het verhaal der H. Schriftuur in geen

---

1) Vgl. Wiseman, *Discours*, p. 285.
2) Vgl. Uilkens, dl. V, blz. 161; 359 en 427.
3) *Natur und Offenbarung*, 1859. S. 273.

enkel opzigt met de feiten der geologie in strijd is. Hierbij hebben wij vooral gebruik gemaakt van schrijvers, die niet verdacht kunnen zijn van overdreven voorliefde voor het positieve Christendom, en hen, bijzonder waar het mededeeling van feiten gold, met hunne eigene woorden laten spreken. Misschien hebben wij ons in enkele bijzaken vergist; wat echter de hoofdzaak van ons betoog betreft, zijn wij zeker, dat deze studiën eene nieuwe bijdrage zijn voor de harmonie tusschen geloof en wetenschap, een nieuw bewijs voor den onverbreekbaren band, die er steeds bestaan heeft en steeds zal blijven bestaan tusschen de stem der natuur en de stem der openbaring.

L. H. Borking.

Seminarie Hageveld.

DE ARBEID.

Eene studie op christelijk-sociëel gebied.

Wie aan den mensch als individu, en meer nog, wie aan de menschheid in haar geheel genomen het juiste en het eenig ware begrip van den arbeid, van wat het werken is, kon inprenten en allen door zijne bezielende woorden kon overhalen om overeenkomstig die eenig ware opvatting van den arbeid werkzaam te zijn en voortdurend te blijven, hij zou eene onwaardeerbare weldaad aan het menschelijk geslacht voor alle eeuwen bewezen hebben. Wie over de school beschikt, zegt men volgens eene algemeen aangenomene en erkende stelling, beschikt over de toekomst. Op gelijke wijze meenen wij te kunnen zeggen: Wie aan het begrip van arbeid zijne eerste, oorspronkelijke en ware beteekenis teruggeeft, hij lost de meeste sociële vraagstukken, in onzen tijd aan de orde van den dag, in bevredigenden zin op, en mag zich den weidschen titel van weldoener der menschen toeschrijven. Wat anderen met wapenen en legers steunen, hij zou het schragen door een vreedzaam maar magtig woord, en koningen en vorsten zouden hun beschermer, voor het behoud van hun troon, nog op verre na niet dankbaar genoeg zijn, al rigtten zij hem ter eere ook het schitterendst monument

op; wat anderen slechts smoorden in bloed en oorlogen, hij zou het afwenden door zijne ook in anderen gevestigde overtuiging; en geen grafschrift, al ware het in gulden letters geschreven en voor aller oogen zigtbaar, zou naar verdienste de eerbiedige hulde van het verre nageslacht voor hem afdwingen. Geen troon zou wankelen; geen bloedige worsteling tusschen den overmoedigen rijkdom, die zich in weelde baadt, en tusschen de vernederde armoede, die soms tot verdierlijking wegzinkt, zou de, voor het oogenblik nog bestaande maar alleen door de kracht van wapenen gehandhaafde, maatschappelijke orde bedreigen.

Nogtans wij zijn niet zoo vol eigendunk, dat wij in de volgende bladzijden naar dien roem willen mededingen: dit ligt verre boven het bereik van onze kracht; maar een ieder, die slechts eene gelukkige lijn voor het frontispice van een gebouw trekt, heeft reeds medegewerkt aan het optrekken van het geheel. In dien zin neme men onze studie op.

Vooraf zij ons nog de volgende aanmerking vergund. De liberalen of socialisten — het is dikwijls moeijelijk hen goed te onderscheiden — schijnen voor zich alleen het monopolie te eischen om over de kwestie, wat arbeid is, en over alles wat daarmede in verband staat, te mogen spreken. Geen ander zou over die sociële en daarom hoogst gewigtige kwestie het woord mogen voeren. Dat terrein moet, zoo willen zij, voor een ieder vreemd blijven, die niet onder hunne vaan medestrijdt, bovenal echter voor een domperigen ultramontaan, die zoo gaarne en zoo spoedig elk vraagstuk op godsdienstig gebied overbrengt. In weerwil echter van dat protest dier schrijvers zij hun de volgende, in hun oog waarschijnlijk geringe, maar voor ons hoogst gewigtige omstandigheid herinnerd.

De goddelijke Stichter des Christendoms is Verlosser

van het menschelijk geslacht, niet alleen omdat Hij den mensch door zijn Zoendood heeft verlost; Hij heeft ook het heil gebragt voor alle verhoudigen des menschen, godsdienstige, burgerlijke, maatschappelijke, staatkundige. Zijn wetboek is het meest universele, en zijne grondwet is alles omvattend. Geen enkel vraagstuk heeft Hij onbeantwoord gelaten; Hij lost alle kwestiën op, hetzij door voorbeeld hetzij door woord.

Zijn leven evenals zijne leer bevat de oplossing van alle moeijelijkheden, en wie zich in de studie daarvan verdiept, die behoeft niet in het duister rond te tasten. Dit geldt ook van het vraagstuk over den arbeid. Hij is de Verlosser van den arbeidersstand. Het heil des arbeiders hangt van de opvolging van Christus' leer af. Hij heeft den arbeid verheven uit zijn diep verval en op het peil van de hem passende hoogte gebragt. Zonder Christus zullen geene nieuwerwetsche humaniteitsbeginselen verhoeden, dat de arbeid wederom wegzinkt tot de diepte, waarin het heidendom dien verlaagd had. Maar de Kerk moet het verlossingswerk van Christus in geheel zijnen omvang en naar alle zijden voortzetten; zij moet daarom haar magtig woord ook over sociële vraagstukken laten hooren: dat behoort tot hare roeping, tot haren pligt. Evenals de bouwmeester spreken mag over den dom, welken hij optrok — zegt Mgr. v. Ketteler — even zeker mag de Kerk een woord in het midden brengen, als er gesproken wordt over den arbeid, en even zeker ook mag elke Christen over die in onze maatschappelijke en godsdienstige betrekkingen diep ingrijpende kwestie zijne meening uiten.

I.

Wat is arbeid? Wat moet daaronder verstaan worden? Eene eenigzins juiste omschrijving van dat woord moet

hier eene eerste plaats vinden. Arbeid is — zoo meenen wij dat begrip te mogen verklaren — eene verpligte werkzaamheid des menschen, door welke hij de aan hem geschonkene krachten en vermogens aanwendt en gebruikt voor dat doel, waartoe zij hem gegeven zijn, en waardoor hij tevens, als door een hem aan de hand gegeven middel, voor zich en voor wie hij moet zorgen, het brood verschaft: het ligchamelijk voedsel, en wat daaronder gerekend wordt, maar ook het geestelijk voedsel, verstandelijke ontwikkeling. Dit is, zal men aanmerken, eene te lange definitie, en zij zondigt tegen de gewone regels der logica. Wij zullen aan die moeijelijkheid niet alle waarde ontzeggen. Misschien echter zal eene korte uiteenzetting van onze gedachten voor dit kleine vergrijp tegen de voorschriften der redeneerkunde bij velen eenige verschooning doen vinden.

Arbeid is de wet des levens voor allen zonder onderscheid. De mensch moet daarenboven de krachten zijns ligchaams en de vermogens zijns geestes in het werk stellen, en wel tot het bereiken van dat doel, hetwelk hem is voorgeschreven. Maar de zoodanige arbeid is niet slechts pligt; hij is ook middel ter voldoening van zijne behoeften. Bovendien leeft de mensch niet voor zich alleen; hij is en moet maatschappelijk zijn: hij is lid van een huisgezin, hij is burger van den Staat, hij is ook ledemaat van de Kerk. Maar niet aller werkzaamheid mag of kan altijd en overal dezelfde zijn; overal heerscht verscheidenheid, nergens monotonie; bij den eene zal daarom de ligchamelijke inspanning, bij den andere de inspanning des geestes den voorrang moeten innemen; deze zal in handen-arbeid, gene in studie de voor hem pligtmatige werkzaamheid moeten uitoefenen. Voor allen is dan arbeid pligt, en wel voor het doel, dat hem is voorge-

schreven; voor allen is arbeid ook middel, en wel ter bereiking van datgene, waarnaar hij streven moet.

Heb ik hiermede mijne omschrijving, niet alleen verklaard maar ook gewettigd? De lezer vergunne mij het te veronderstellen en nu meer regtstreeks op mijn doel af te gaan.

Het zal wel niemand invallen om bij het Heidendom de oplossing van wat arbeid is, te gaan zoeken of zelfs de toepassing van een juist, schoon dan ook voor de Heidenen onbewust, begrip van den arbeid te willen vinden. Integendeel, bij hen, ook bij de meest beschaafde en meest ontwikkelde onder alle heidensche volkeren, ontmoeten wij een denkbeeld over den arbeid, dat het menschelijk gevoel doet huiveren. Voor hen is de arbeid niet alleen een last — dit toch is hij, in eenigzins gewijzigden zin, ook voor de Christenen — hij gold bij hen als iets schandelijks, als iets verlagends, als iets onedels, dat voor geen vrijen burger paste, maar hem tot oneer verstrekte, dat niet gezocht maar verafschuwd moest worden, dat alleen aan slaven, aan veroordeelden, die het regt van als mensch te gelden of verloren of, volgens hunne zienswijze, nooit bezeten hadden, kon en moest overgelaten worden.

Een slaf — non tam vilis quam nullus — was niet zoo zeer verachtelijk als wel niets. Ook de handwerksman verdiende den naam van burger niet; hij had geen edele gezindheid; tusschen hem en tusschen den slaaf bestond geen onderscheid. Zoo dacht en schreef een van de diepste denkers der oudheid, Aristoteles. Niet alleen hij. Hij was hierin geheel kind van zijn tijd en oefende op zijne leerlingen een verderfelijken invloed uit. Hij nam reeds lang verkondigde leerstellingen in zijn geest op en bragt ze in gekuischten maar ook in scherper en daarom heilloozer vorm aan de volgende geslachten over. Hoe

fijner en omvangrijker het genot bij de Heidenen werd, des te dieper daalde het begrip van arbeid; hoe zinnelijker en verwijfder de Heidenen werden, ook naar die mate werd de arbeid meer op de schouders van anderen, van het meest verachte gedeelte der bevolking, gelegd. Immers het leven begon eerst dan voor hen, als zij konden genieten; en dat genot te leeren was het hoofddoel der opvoeding, welke wederom het uitsluitend voorregt der vrijgeborenen was. Maar laten wij het gezegde in meerdere bijzonderheden nagaan. De Romeinen en Grieken, de twee meest beschaafde volkeren der oudheid, zullen ons overvloedige bewijzen aan de hand geven.

Bij de Romeinen bestond de slavernij in hare volle kracht, maar ook in geheel hare afschuwelijke menschen-verlaging. Hiermede hebben wij reeds gezegd, wat de Romeinen over den arbeid dachten. Waar de slavernij bestaat, is de arbeid reeds gebrandmerkt als iets onteerends, en moet de ledigheid als het voorregt, als het regt, als de pligt voor den vrije gepredikt en in beoefening gebragt worden. Alle mechanische werkzaamheden, zelfs de kunst, was voor de Romeinen een voorwerp van verachting; ook de koophandel werd als verlagend beschouwd; misschien moeten wij den groothandel uitzonderen, omdat deze onnoemelijke winsten afwierp en zóó de gelegenheid voor de gelukkig slagende industriëlen aanbood om te kunnen genieten, wat hen in het oog hunner in zingenot badende medeburgers in eer herstelde. Alleen het beoefenen der wijsbegeerte en der welsprekendheid was den vrijen Romein waardig. Men denke echter niet, dat wij hierdoor omverwerpen, wat wij zoo even als onze meening voordroegen. Neen, die inspanning des geestes was geen arbeid in den waren zin des woords: zij was gewoonlijk voor den trotschen Romein wederom het middel om de achting en toejuiching

zijner medeburgers, den roem van het nageslacht in te oogsten; hij wilde niet werken voor het heil van anderen, maar zichzelf een standbeeld oprigten.

Cicero, de Aristoteles der Romeinen, die wijze, oordeelkundige en schrandere geest, overigens zoo vaardig om in andere punten zijn tijd vooruit te streven en om door een voorgevoel, den scherpen geesten eigen, wat volgen moest te doorschouwen, hij was in de opvatting van den arbeid aan zijne verbasterde medeburgers gelijk, en ook hij kon zich niet verheffen boven het algemeen volksvooroordeel. In de krachtigste bewoordingen drukt hij zijne verachting over den arbeid uit; het loon aan den arbeid toegekend verlaagt, in zijn oog, hem die het ontvangt. Voor hem is het eene dwaze meening om het gezamelijk getal van hen, die elk afzonderlijk genomen als werklieden en vreemdelingen der verachting waardig zijn, voor iets te schatten. Voor hem kan niemand, die in eene werkplaats staat, als fatsoenlijk, als welvoegelijk man gelden. Duidelijker nog geeft hij aan zijne verachting voor den arbeid de volle uitdrukking, als hij, de beroemde wijsgeer en staatsman, het volgende schrijft:

„Men beschouwt als laag en schandelijk het bedrijf „van de daglooners en van al diegenen, wier werk, en „niet wier talent, men koopt; want reeds het loon alleen „is voor hen eene overeenkomst van dienstbaarheid.... „Al de werklieden in het algemeen genomen oefenen een „bedrijf uit, dat verachtelijk en schandelijk is; uit een „winkel of uit eene werkplaats kan niets edels komen.... „De keinhandel wordt beschouwd als een schandelijk „bedrijf; de groothandel is niet volstrekt af te keuren, „vooral zoo de handelaar, zijne begeerlijkheid naar winst

„matigende, de kapitalen, zonder bedrog verkregen, in „vaste goederen omzet" [1]).

De akkerbouw was eenigen tijd aan dien vloek der algemeene verachting ontkomen. Evenwel niet lang. Was hij eenige eeuwen, vooral in de eerste van het bestaan der republiek, in eere geweest; weldra, toen de edele Romeinen meesters der wereld waren geworden, werden zij dien harden strijd moede, welke bestaat in de worsteling van den landman tegen de ruwheid van de weersgesteldheid en tegen de dikwijls groote ondankbaarheid van den grond. Daarenboven, de beroeringen in en buiten Italië, het schandelijk en woekerend handelen met het geld boden aan een ieder een gemakkelijker middel aan de hand om zich spoedig, al ware het dan ook ten koste van anderen, rijk te maken. En de soms onmetelijke bezittingen van de Romeinen, door inwendige onlusten en staatkundige omwentelingen in de handen van eenige weinigen vereenigd, werden aan de zorg van opzigters, door slaven gediend, overgelaten.

De meening over den arbeid bij de Grieken was niet minder ongunstig en valsch. De boven aangehaalde woorden van Aristoteles geven ons reeds die pijnlijke zekerheid. Wat hij, de diepzinnigste wijze van dat hoogst beschaafde volk zegt, is reeds eene geheele schets. Hij vertegenwoordigt het verledene vóór hem en beheerschte de toekomst na hem. Eenige voorbeelden nogtans zullen een nog helderder licht over ons onderwerp uitgieten.

Den Spartanen was de ledigheid door eene wet voorgeschreven, en alle arbeid werd gelegd op de zwakke schouders of der vrouwen, die voor mindere wezens golden, of der slaven, die als verachtelijke koopwaar en redelooze

1) *De Officus.* I, 42.

dieren geschat werden. Strooptogten en langdurige oorlogen werden ondernomen om zich meester van slaven te maken, wien men den arbeid, voor een vrije eerloos, kon opleggen. Dat handwerkslieden van alle ambten en bedieningen, van alle deelname aan staatsaangelegenheden waren uitgesloten, ligt voor de hand. Niet alleen de handen-arbeid in zich beschouwd, maar ook het verdienen van loon, wat de arbeiders van anderen afhankelijk maakte, was reeds eene genoegzame reden voor die verachting.

De Atheners stonden hierin bij de Spartanen niet ten achter. Zelfs overtroffen zij nog hunne lacedaemonische broeders in verachting voor den arbeid. Hunne grootere en fijnere beschaving had hun mildere denkbeelden moeten ingeven. Doch integendeel: de voor hen moeijelijke kwestie tusschen een gemakkelijk en weelderig levensgenot en tusschen eene moeijelijke en afmattende werkzaamheid losten zij op door de instelling van de meest veelzijdige slavernij. Ten tijde van Athene's hoogsten bloei was de slavenstand het talrijkste, en het jaagt ons allen eene huivering van afschuw door de leden, als men leest, hoe de grootste vernuften van Pericles' beroemde stad de meest barbaarsche, de meest onmenschelijke slavernij als een noodzakelijk bestanddeel van hun model-republiek beschouwden. Opdat weinigen het hun toelagchend genot van niets-doen zouden kunnen smaken, moesten duizenden en duizenden onder de willekeurigste en wreedste slavernij zuchten. Het genot gold hun boven alles, al ware het ten koste der vrijheid van anderen. Zoo de vrije Athener slechts den geheelen dag op de markt kon ronddrentelen, of in het theater zitten, of naar dezen en genen redenaar luisteren, het was hem genoeg; het werk was voor slaven, dat was voor hem schandelijk. Ontving hij ook niet drie obolen van den Staat om zijne lievelings-

bezigheid te kunnen voortzetten? Het huis, dat hij bezat, diende slechts tot rustplaats en werd des morgens verlaten om eerst des avonds weder betrokken te worden. Het familie-leven was hem vreemd. De handel en de ambachten werden van vreemdelingen gedreven, of van de rijken door middel hetzij van slaven, hetzij van daglooners, die bijna als slaven werden beschouwd. Een middenstand bestond te Athene niet; de arme wilde vrij zijn, en het was voor hem eene oneer, zoo hij zich niet door den Staat liet voeden en niet aan de staatsaangelegenheden deelnam. In Thebe heerschte daarenboven de wet, dat niemand voor deelneming aan de staatsregering bekwaam kon zijn, die geen bewijzen kon overleggen, dat hij sinds tien jaren aan allen arbeid vreemd was. De grieksche geschiedschrijver Herodotus zegt, niet te weten, van wie zijne landgenooten den afschuw voor allen arbeid hadden overgenomen. Het is eene omstandigheid, welke dan ook al zeer weinig afdoet. Overigens weten wij genoegzaam uit zekere historische bescheiden, dat bijna alle, zoo niet alle volkeren der oudheid aan datzelfde euvel leden. De Germanen beminden den lediggang; wat zij door het zwaard verwerven konden, dat zich te verschaffen door handenarbeid, hielden zij voor schandelijk; het behartigen der werkzaamheden in huis en op het land was de taak der vrouwen, grijsaards en zwakken; hun eenige bezigheid was het oorlogen, jagen, spelen en drinken. Ook de Galliërs hielden elken arbeid, zelfs den akkerbouw, voor verlagend. Wij zouden meerdere voorbeelden kunnen aanhalen; doch wat wij reeds in het midden gebragt hebben, schijnt ons meer dan genoegzaam te zijn om ons tot het vaststellen der gevolgen te wettigen, welke wij met eenige woorden zullen aangeven.

Elk kwaad brengt zijn eigen wee mede; het wordt

nooit ongestraft bedreven. De maatschappij zoowel als het individu draagt de gevolgen van de misdaad, met dit onderscheid dat, naarmate het feit algemeener is, ook de straf op meerderen drukken zal. Nog strenger zal de straf en treuriger zullen de gevolgen zijn, als de misdaad dieper ingrijpt in het leven der volkeren en in de innige verhoudingen der leden tegenover elkander. Wij begrijpen reeds hieruit, hoe zwaar de Heidenen zullen geboet hebben voor het schandelijk vergrijp jegens het meerendeel hunner bevolking bedreven en voor het misdadig en opzettelijk verkrachten der eerste en ware denkbeelden over hetgeen arbeid is, en over het deel, dat een ieder van den gezamelijken last der maatschappij dragen moet. In één woord: kunnen wij voor den ondergang der eertijds magtige en bloeijende republieken van Griekenland en van het bij uitstek beroemde Romeinsche Gemeenebest verschillende en menigvuldige redenen ter verklaring bijbrengen; de hoofdoorzaak, waaruit de andere als uit een noodlottig beginsel voortsproten, was het valsche begrip omtrent den arbeid.

De Romein werkte niet, evenmin de Griek; de zoogenaamde barbaren of slaven moesten voor hem werken. Maar, gelijk de arbeid adelt, de krachten des ligchaams onderhoudt en ontwikkelt, de vermogens des geestes scherpt en tot meerdere inspanning in hunne sfeer dwingt, eveneens zal voortgezette ledigheid dezelfde ligchamelijke krachten doen afnemen, de vermogens des geestes verstompen en hun weldra alle oorspronkelijkheid, alle hun dikwijls kwistig toegedeelde natuurlijkheid doen verliezen. Een aan ledigheid overgegeven volk wordt spoedig lui, vadzig, verwijfd, aan een laag zingenot verslaafd; geen edele geestdrift zal het meer in zijn hart voelen blaken; voor elke opoffering zal het terugschrikken; wat slechts

de minste inspanning kost, zal vermeden, alleen wat de zinnen streelt zal, ook door ongeoorloofde middelen, gezocht worden. Een aan ledigheid gewoon volk kan geen dapper volk blijven, zal aan de wetten van den Staat niet gehoorzamen, maar muitziek en oproerig worden. Het staat niet langer pal tegen een van buiten dreigenden vijand, maar koopt liever de gevaren van den oorlog en de moeijelijkheden van den strijd af voor geld, met het zweet van anderen verkregen. Het volgt gedwee en jubelend de zegekar van elken gelukkigen parvenu of dwingeland, mits deze nieuw genot belooft en streelende vermaken aanbiedt. Wie de geschiedenis der Romeinen en Grieken kent, zal onze woorden niet tegenspreken. Zij waren Sybarieten geworden, zij ondergingen ook dezelfde straf.

Meer nog: de menschelijke natuur, lang onderdrukt en onder het wreede juk van eene onregtvaardige slavernij gekneveld, wil dikwijls hare waarde hernemen en doet zich, als zij zich tot tegenweer sterk acht, gelden op eene wijze, welke de grondslagen der maatschappij ernstig bedreigt. De slaven-opstanden strekken hiervoor tot getuige, en dat Rome een harer beroemdste veldheeren ter bestrijding van Spartacus moest afvaardigen, is wel een bewijs, dat het gevaar groot was.

Hetzelfde euvel, onder een anderen vorm en op breeder schaal zijn verderfelijken invloed uitoefenend, bragt gelijke nadeelen voort. Dat bederf was ontsproten uit de behaalde overwinningen en gemaakte veroveringen. Wat elke meester voor zijne slaven was, Rome — en gedeeltelijk geldt hetzelfde voor Griekenland — wilde dat voor zijne wingewesten zijn. De vrije Romein wilde niet werken, dat moesten de slaven voor hem doen: eveneens wilde Rome, dat zijne wingewesten voor zijn bestaan werkten, en dat het van den arbeid van anderen kon genieten.

Toevoer van levensmiddelen, wapeningen, gebouwen en vermaken, alles moest, onder den titel van belasting, den Romeinen worden opgebragt door de ten onder gebragte volkeren. Wel werden de wingewesten daardoor uitgeput; maar dit deerde de heerschzuchtige keizersstad niet, zoo zij slechts haar onderhoud en haar spelen had. De vrucht van een dergelijk uitzuigingssysteem kon niet anders dan bitter en noodlottig zijn. Rome werkte niet, en weldra weigerden de provinciën voor hare gebiedster te arbeiden; meer nog: zij stonden op om aan het verzet door de wapenen kracht bij te zetten. Die gewesten werden dan het bloedig tooneel van langdurige oorlogen; zij werden uitgeplunderd, verwoest en, magteloos geworden, de gereede buit van invallende barbaren. Rome werd daardoor niet slechts van zijn toevoer, maar ook van zijne sterkste grenzen, van zijne beste strijders beroofd, om zelve weldra, magteloos en tot weerstand onbekwaam, onder de herhaalde slagen der barbaren te bezwijken.

Een ander niet minder heilloos gevolg was het overbrengen van den nationalen rijkdom in handen van eenige weinigen. Middenstand bestond noch te Rome noch in Griekenland, ten minste niet in de laatste tijden van die republieken. Woeker had het geld van hen, die nog iets bezaten, in handen gebragt van de groote speculanten; het najagen toch van vermaken, het buitensporig dorsten naar zingenot en weelde, het involgen der eischen van een overprikkeld gevoelsleven, dit alles kostte onnoemelijke sommen, welke, waren zij niet voorhanden, tegen hooge intrest moesten geleend worden. Menige fortuin ging daardoor te niet, zonder zich ooit wederom te herstellen. Een romeinsch schrijver, en wel bij Cicero, verzekert dan ook, dat (ongeveer 100 jaren voor Christus) er geen tweeduizend in den Romeinschen Staat waren, die eenig vermogen bezaten. Ook

de later ingevoerde wetten konden het heerschend kwaad niet tegengaan; en het is een afdoend bewijs voor onze bewering, als Plinius getuigt, dat de helft van het uitgestrekte afrikaansch wingewest in handen van slechts zes magtige heeren was.

Het voorbeeld alzoo — zoo meenen wij te mogen besluiten — van de geschiedenis der heidensche volkeren geeft ons de overtuiging, dat de oplossing van de vraag, wat arbeid is, door de Heidenen gegeven valsch is in beginsel en verderfelijk in de gevolgen. Eene andere oplossing beproeven de moderne schrijvers over de oeconomie sociale, vooral de socialisten. Zien wij in het kort, én welke hunne theorie is, én welke de gevolgen van hun hooggeroemd beginsel zijn.

II.

Tusschen de theorie der oude Heidenen en die der moderne socialisten bestaat een overgroot verschil. Het Heidendom beschouwde den arbeid als een last, welken geen vrije burger dragen mogt, als iets onedels, als iets verlagends, dat alleen voor slaven, voor menschen van minder gehalte paste. De treurige en noodzakelijke gevolgen van dit wanbegrip waren verbastering van het volk, opstand en muiterij der onderdrukten, uitputting en allengs geheele verdwijning van den voor het welzijn van elken Staat noodzakelijken middenstand, overbrenging van bijna aller bezittingen in de hand van eenige weinigen, ten laatste verzwakking en totaal verval van den Staat onder de herhaalde invallen van ruwe en oorlogszuchtige barbaren.

De moderne oeconomisten hebben, misschien om die gevaren te ontkomen, eene andere, geheel nieuwe beschouwingswijze uitgevonden. Voor hen namelijk is de ar-

beid geen last, maar een middel om te genieten, geenszins iets onedels, maar iets aantrekkelijks. Zijn zij beter geslaagd in hun voornemen? Hebben hunne theoriën, wijd en zijd, door middelen van velerlei aard verkondigd, den arbeider gelukkiger gemaakt? Is na het bekend worden van hun beginsel de toestand der arbeidende klasse, waarover zij geen jammerklagten genoeg konden doen hooren, veranderd en verbeterd? Waarlijk, wie iets weet van den arbeidersstand, van hetgeen er b. v. in de mijn-districten of in de groote fabrieksteden omgaat, zal bij het lezen dier vragen ter naauwernood een glimlach kunnen onderdrukken.

Arbeiden om te genieten, wie kan aan die woorden eenige beteekenis geven buiten het Christendom? Eene beteekenis, wel te verstaan, welke den arbeid dragelijk maakt en met liefde doet aanvangen en voltrekken en, is het eene werk afgedaan, wederom met evenveel graagte een ander doet ter hand nemen. De Christen alleen geniet van zijnen arbeid, wanneer hij de aarde in voren losscheurt en ze bevochtigt met het zweet, dat hem van het aangezigt druppelt. En waarom? Omdat hij weet, dat hij door te arbeiden de hem door God opgelegde taak volbrengt, dat hij door te arbeiden boete doet en tevens verdient voor de eeuwigheid. Voor hem alleen is elke arbeid, hoe zwaar overigens, vol genot en heeft veel aantrekkelijks om het doel, dat hij daarmede verbindt. Maar neemt een arbeider, zooals de moderne schrijvers hem willen, vervreemd van alle godsdienst, die geen hemel kent dan op de aarde, die van geen andere dienst dan die des gelds en des vermaaks iets weet: zal hij arbeiden om te genieten? Ja, alleen om zich zijn levensonderhoud te verzekeren, maar niet verder. De arbeid zal voor hem, evenals voor een wild dier, niets anders

dan eene poging zijn om zijne prooi te vangen en zijn honger te stillen. Doch wanneer zijne natuurlijke drift bevredigd is, zal hij de armen over de borst kruisen en niet op verderen arbeid zinnen, maar op het genot, dat de verdiende penningen hem schenken kunnen. Wie aan de waarheid dezer woorden twijfelt, hij trede eene herberg binnen, den hedendaagschen tempel van het genot, en hij bespiede den arbeider zonder geloof en zonder God, terwijl hij geheel alleen, evenals het dier, al het loon van zijn arbeid van gisteren inzwelgt. „Zeg hem, dat hij een gedeelte van zijn arbeid verschuldigd is aan de maatschappij, aan de menschheid. Hij weet niet wat de menschheid is en antwoordt u, of hij dan de menschheid met het zweet zijns gelaats voeden moet. Maar wat zal er dan van zijne vrouw geworden, die de gezellin zijns levens, de deelgenoote van zijn lot is? Mijne vrouw heeft, zal hij u zeggen, ook armen; dat zij werke als ik, en verder leve zij zooals zij het best zal kunnen. Maar vooral zijne kinderen, zijne afstammelingen, de erfgenamen van zijn bloed en van zijn naam; denkt hij er niet aan om hen ook erfgenamen te maken van de vruchten van zijn arbeid? Erfgenamen! Zijn vader heeft hem ook niets nagelaten; hij heeft gewerkt en geniet nu; zijne kinderen zullen doen zooals hij: zij zullen werken en dan ook genieten. Weg dan met die predikers van spaarzaamheid, roept hij u toe; weg met die praters uit den tijd der midden-eeuwen; komt, vrienden, genieten wij wat wij hebben; gisteren hebben wij gewerkt, heden genieten wij, morgen zullen wij sterven" [1]).

Dat is het werken om te genieten volgens de theorie der moderne oeconomisten, welke ook op hun gebied van

---

1) Père Félix, conférence: *Le travail chrétien devant l'économie.*

geen godsdienst, geloof of zedeleer willen hooren. In eene andere beteekenis kan hunne theorie moeijelijk genomen worden. Of zouden zij den arbeider tot eene voor hem duizelingwekkende hoogte willen opvoeren en hem willen overhalen tot een gezetten arbeid door hem voor te stellen, dat de arbeid op zich beschouwd en afgezien van de stoffelijke voordeelen, welke hij oplevert, vol genot en genoegelijk en aangenaam is? Inderdaad, het zou hun al zeer veel moeite kosten om een ongeloovigen arbeider tot die zienswijze te bekeeren. Hij zou over buitengewone overredingskracht moeten beschikken, die deze overtuiging kon schenken of aan een mijnwerker, die bijna geheel zijn leven onder den grond, in den walm van sterk riekende olie en uitwasemende gasdampen doorbrengt, of aan een fabriek-arbeider, die van zijne eerste jaren af, toen hij ter naauwernood het gebruik zijner armen had verkregen, tot op den tijd dat zijne nooit ontwikkelde krachten geheel wegkwijnen en zijn afgetobt ligchaam ineenzakt — zijn kortstondig leven doorbrengt met den geregelden maar ook doodenden gang van een ziellooze machine. Voor hen heeft de arbeid niet het minste genot, maar niets dan afmatting des ligchaams, verveling en verstomping des geestes. Wat zouden — om een voorbeeld uit oude dagen te ontleenen — al de vlijtige arbeiders uit de midden-eeuwen gedaan hebben, die hunne jaren in het afschrijven van boeken doorbragten, als zij hun arbeid niet als p l i g t hadden beschouwd, maar zich alleen bepaald hadden bij het g e n o t, dat hun het lezen en overschrijven der boeken verschafte? Wat was er geworden van al die werken der oudheid, welke voortdurend voor elken tak van wetenschap eene goudmijn blijven? Ook in die beteekenis alzoo heeft de theorie: w e r k e n o m t e g e n i e t e n, geene waarde en spreekt

door hare magteloosheid de veroordeeling over zich zelve uit. Elke arbeid kost inspanning en geeft geen verkwikking, noch voor het ligchaam noch voor den geest; hij eischt overwinning van de zich voordoende hinderpalen, maar schenkt geen ontspanning; hij vordert geduld in de vermoeijing en in het leed, dat met het werken onafscheidbaar verbonden is. Instinktmatig, meer nog door eigen ondervinding, weet dit de arbeider, en geen ijdele theorie zal hem van het tegendeel overtuigen.

Misschien kunnen wij aan de besprokene theorie nog eene andere beteekenis hechten. De billijkheid eischt van ons, dat wij ook daarvan met een enkel woord gewagen. Zij kan, meenen wij, ook dezen zin hebben, dat de werkman zich den moeijelijken last des arbeids moet getroosten, opdat hij in de toekomst, op verderen leeftijd, als zijne krachten gesloopt zijn en zijn ligchaam gebukt is door den ondragelijken last, welken hij jaren lang getorscht heeft, de vruchten van zijn arbeid zou kunnen genieten. Deze beteekenis zou eenigzins gewettigd zijn, als de moderne theorie den arbeider de volstrekt noodzakelijke deugd van spaarzaamheid konde leeren. Zich onthouden van hetgeen hij voor het oogenblik genieten kan om van het gespaarde genot te hebben in de toekomst, welke voor hem hoogst onzeker is, dit vereischt in den arbeider eene hooge mate van zelfbeheersching, waartoe een ongeloovige wel zelden in staat zal zijn; dit vereischt eene hooge mate van vertrouwen op den volgenden tijd, hetwelk de arbeider, bij zijne afmattende en alle gezondheid ondermijnende werkzaamheid, bij de atmosfeer waarin hij leeft, en de kwalen aan welke hij onderhevig is, slechts zeer zelden bezitten zal; dit vereischt verder van hem in één woord eigenschappen (b. v. orde en regel, voorzigtigheid en behoedzaamheid), welke geen moderne theorie hem

geven kan. Immers, waarom zou hij niet liever nu reeds dadelijk genieten dan over tien of twintig jaren, terwijl elk derven van eenig genot altijd iets pijnlijks is, maar het oogenblikkelijk genieten nog eene aangename herinnering nalaat. Deze redenering is des te klemmender voor den arbeider, omdat hij van het tegenwoordige zeker meent te zijn, maar de hoop op eene eenigzins verwijderde toekomst voor hem zeer gering is. Daarom zal hij veeleer bij zich zelven dit besluit trekken: genieten wat ik kan en mij niet bekommeren om hetgeen de toekomst, zoo ik ze beleef, mij baren zal.

Arbeiden om te genieten is alzoo eene stelling, welke in zich valsch is en in geen enkele beteekenis genomen kan worden, zóó dat zij de kracht heeft om het geluk van den werkman te bevorderen. Wij spreken, dit zal een ieder gereedelijk begrijpen, in het algemeen. Worden er echter op den algemeenen regel uitzonderingen gevonden, dan zullen die moeten uitgelegd worden niet door den invloed van de moderne theorie over den arbeid, maar alleen door de magt van de christelijke beginselen, welke in de ziel van den arbeider, bewust of onbewust, werkzaam zijn. Evenwel, wij moeten nog verder gaan. De door ons bedoelde theorie over den arbeid is niet slechts valsch in beginsel; zij is ook hoogst verderfelijk in de gevolgen, waartoe zij noodzakelijk voert.

Het zal ons niet moeijelijk vallen om in weinige woorden die gevolgen, voortspruitende uit genoemd beginsel en hoogst noodlottig zoowel voor den arbeider zelven als voor de maatschappij, waarvan hij lid is, te schetsen.

In de eerste plaats, die theorie maakt den arbeider materialist. Of leert zij hem niet, alleen te werken, opdat hij zijne zinnen zal kunnen bevredigen? Zij kent geen ander doel dan het genot, het genot van het ligchaam,

het genot hier op aarde, en dit in de grootste mate; maar tot hoogere doeleinden voert zij den arbeider niet. Zij rigt zijn blik niet naar boven, maar alleen naar het stoffelijke. Genieten is haar eenige leus; is die bewaarheid, dan is haar doel bereikt. Zij kent geen pligt, zij hoort naar geen stem des gewetens. Opoffering is haar vreemd; zelfbeheersching is voor haar een verouderd begrip, deugd is haar een onding. Wroeten in de aarde, verkwijnen in de fabrieken, langzaam wegsterven in onderaardsche bergholen, opdat de arbeider zijn dagelijksche nooddruft kunne genieten, dit is de bestemming, waartoe die theorie den arbeider veroordeelt, het eenig geluk wat zij hem gunt.

Wie materialistiesch gezind is, die zal eveneens egoïst zijn. De theorie van de ongeloovige socialisten over den arbeid brengt ook den werkman tot dit treurig uiterste. Als genot — zegt Père Felix — het doel van den arbeid is, zal ook baatzuchtige eigenliefde de drijfveer zijn. Het eene is onafscheidbaar met het andere verbonden. Wie zich geen ander doel voorstelt dan te genieten, zal zich niet om het lot van anderen bekommeren. Wie niets anders verlangt dan te eten en te drinken, hem zal het ongeluk vau anderen niet ter harte gaan. Hij bemint niet, en daarom blijft hij koud voor het welzijn van zijn evenmensch; zijn hart is te zelfzuchtig en zijn geest te bekrompen dan dat hij het zich met de zorg voor anderen moeijelijk zou maken. Die slechts op genot aast, sluit zich in zich zelven op, en zijn gemoed kent geen ander doeleinde dan zelfbevrediging. Of zou hij soms den eik planten, die niet eer dan na vele jaren bruikbaar hout zal opleveren? Wat gaat het hem aan, of die boom de moeite van het planten beloont, als hij, die hem plant, er geen genot van zal kunnen trekken. Laat zorgen die leeft; ik leef en werk voor het genot alleen —

zegt de arbeider — wie na mij komt, hij doe zooals ik; voor die na mij zijn zullen, behoef ik mij niet met kommer te overladen.

Een derde en in wijder kring werkend gevolg van bedoelde theorie is hierin gelegen, dat zij in hare laatste gevolgen tot muiterij en opstand tegen de bevoorregte standen voert. Wij zullen geenszins beweren, dat de moderne socialisten zulks bedoelen; maar de verderfelijke kracht van hunne beginselen reikt verder dan hunne meening, en de gevolgtrekkingen uit die beginselen worden niet tegengehouden door eene minder slechte bedoeling van hen, die het beginsel prediken. Een enkel voorbeeld stelt ons die schromelijke uitkomst duidelijk voor den geest. Een werkman, die alleen werkt om te genieten, wordt altijd door grooten schrik bevangen als het werk, waaraan hij zijne krachten leende, is gestaakt; het eenig mogelijke middel om te genieten is dan aan hem ontnomen; en omdat hij alles mist, zelfs zijn dierbaar genot, wordt hij wrevelig en ontevreden tegen eene maatschappij, waarin hij zich beweegt en welke hem ten minste — zoo meent hij — een middel aan de hand moest geven, opdat hij zou kunnen genieten, als hij van zijn kant bereid is aan haar of aan een harer meer begunstigde leden het werk zijns ligchaams te leenen. Spaarzaamheid heeft hij nooit gekend, omdat hij moest genieten; zelfbeheersching bleef hem een onverstaanbaar woord, omdat die deugd voor hem onvereenigbaar was met het genot. Hij staat alzoo hulpeloos in het midden der zijnen, die evenals hij, in hoop en verlangens bedrogen, in eigen boezem wroeten en daaruit woorden van haat en bedreiging ophalen tegen eene maatschappij of ten minste tegen de rijkeren, die wel zelven genieten, maar aan anderen de gelegenheid om te genieten niet willen geven. Zou de overgang van

zulk een gemoedstoestand tot de volgende praktische resultaten wel groot genoemd kunnen worden?

„Waarom moeten wij, die even goed menschen zijn als anderen, van elk genot verstoken blijven, terwijl de rijken het met volle teugen drinken? Waarom moeten wij in eene armoedige woning, zonder genoegzame dekking, hongeren en dorsten, terwijl zij zich in weelde en overvloed baden? Of hebben wij niet evenveel regt als wie ook op genot en op voldoening onzer zinnen?"

Spreekt denzulken niet van het axioma, dat zulk een verschil ligt in de verschillende verhoudingen, welke in elke maatschappij noodzakelijk zijn. Deze taal dringt niet door tot het gemoed van den materialistischen arbeider. Hij verstaat, of liever, hij wil die woorden niet verstaan en antwoordt in geheel anderen dan toestemmenden zin. Laat ons — zal hij besluiten — die verhoudingen omkeeren; daarom geeft uw geld af, verlaat uwe huizen; wij zullen op onze beurt het ons zeer gemakkelijk maken en het genot smaken, dat wij lang hebben moeten derven, en gij reeds jaren lang geproefd hebt. Slaat gij voortaan de handen aan het werk, dat ons heeft bezig gehouden, en wij zullen voortaan uw deel, uw vorig geluk, tot het onze maken. En — zullen zij beteekenisvol er bijvoegen — helpt hier geen kracht van woorden, dan kan de sterke arm des gewelds den doorslag geven en ons door dwang verschaffen wat de taal der overreding niet bij u vermag."

Zoo niet met woorden, door daden zeker toch zullen de arbeiders zonder geloof en godsdienst tot dat uiterste overslaan. Allen gevoelen, allen vreezen het. Een ieder gevoelt als instinktmatig den naderenden storm. Aan wie ligt de schuld? De liberale wereld is gewoon bijval en instemming te betuigen, als in vergaderingen wordt geschreeuwd tegen het heiligdom des menschen, tegen het

ware geloof en de godsdienst, tegen de Katholieke Kerk en hare leerpunten; dan is de liberaal buiten zich zelven van bewondering over het meer en meer verbreid worden der beschaving; in salons zoowel als op de straten verbroedert men zich met die verlichte beginselen, en de ongeloovige pers beijvert zich om aan de geavanceerde arbeiders dikke wierookwolken toe te zwaaijen en zóó de laatste sporen van de domme geloovigheid te verstikken. Eerst dan, als een of ander volksredenaar de laatste gevolgtrekkingen uit de zoo even opgehemelde beginselen trekt en ze aan de arbeiders duidelijk maakt, als hij op de meest liberale wijze eene geheele omwenteling der verhoudingen omtrent kapitaal en arbeid verkondigt — dan overvalt den schreeuwers van gisteren eene ijskoude rilling, de schrikt vaart hun door de leden, en met angstig verwrongene gelaatstrekken grijpen zij naar hun dierbaar geld, om het uit de algemeene veroveringswoede te redden. Maar die gevolgen zijn immers hunne eigene voortbrengselen; het zijn de vruchten van hun zamengaan met den afgodischen tijdgeest. Zij hebben geen regt om hun kroost te verloochenen, en al noemen zij die bastaarden ook onwettig, zij bestaan feitelijk en eischen met geweld hun erfdeel. Wie aan het volk den hemel ontneemt, moet het de aarde geven.

Wij staan hier alzoo voor het groote probleem, dat vooral in onze dagen dreigend is en vreeselijke schokken voorspelt.

Wie is in staat die gevaren te keeren?

III.

De heidenen beschouwden den arbeid als een last, dien zij wel als werkelijk bestaande moesten erkennen, maar om het lastige en om — volgens hunne verkeerde zienswijze — het verlagende daaraan verbonden legden zij dien last

op de schouders van anderen, welke zij niet als van gelijke menschen-waarde met zich zelven beschouwden.

Het socialisme vat den arbeid uitsluitend op als middel om te genieten; zoolang den arbeider het genot tegenlacht, moet hij werken; waar echter dat genot ophoudt of hem geene genoegzame belooning voor het inspannen zijner krachten aanbiedt, dan houde hij op met te arbeiden en — wat het laatste gevolg uit het beginsel is — dan zoeke hij zich door andere middelen datgene te verschaffen, waarnaar zijn zinnelijk en door geene banden beteugeld hart verlangt.

Tusschen deze twee uitersten neemt het Christendom met zijne leer en met zijn doel eene vaste plaats in. Het ontkent niet, dat de arbeid een last is, maar het verkondigt tevens luide, dat de arbeid eene boete, eene straf is, opgelegd aan allen, zonder aanzien van personen, aan de magtigen even goed als aan de geringsten, aan de rijken niet minder dan aan de armen. Het Christendom verder ontzegt niet alle genot aan den arbeid, maar het beschouwt dat genot alleenlijk als loon en regt, geenszins als eenig en laatste doel.

Hiermede hebben wij het standpunt, dat elk Christen in de kwestie over den arbeid moet innemen, in het algemeen aangegeven. Om onze zienswijze toe te lichten, is het noodig, dat wij een blik in het verledene werpen en daaraan onze beschouwingen vastknoopen.

In den beginne schiep God Adam en plaatste hem in het Paradijs, om dien lusthof te bebouwen en te bewaren. Derhalve moest de mensch ook vóór de zonde werken. God immers werkt ook altijd en is in dat werken zalig. Zoo ook moest de mensch, nog in den toestand van schuldeloosheid en heiligheid, van den beginne zijns bestaans af, werkzaam zijn en de krachten zijns ligchaams en de ver-

mogens zijns geestes ontwikkelen. Doch die arbeid was toen voor hem niet afmattend, maar integendeel vol van genot; hij gaf den mensch geene vermoeijenis, maar was veelmeer eene aangename verpoozing; want de aarde, toen nog niet onder den vloek der zonde, was den mensch gehoorzaam.

De zonde bragt in die gelukkige verhouding een geheelen omkeer. Naauwelijks had de mensch gezondigd, of God sprak in zijne verbolgenheid tot Adam:

Om uwe zonde zij de aarde gevloekt. Onder zwaren arbeid zult gij uit haar uw voedsel trekken, zoolang gij leeft; distelen en doornen zal zij u voortbrengen; in het zweet uws aangezigts zult gij uw brood eten."

Vreeselijke straf voor den eersten zondaar op aarde en voor allen, die zijne zonde zouden erven. De aarde, eerst vruchtbaar, gemakkelijk te bebouwen en gehoorzaam aan het werk des menschen, zal zich voortaan weerbarstig toonen en dikwijls voortbrengen wat den mensch tot geen nut kan verstrekken, maar hem schadelijk zijn zal. Wel zal zij de voor het levensonderhoud van den mensch noodzakelijke vruchten nog blijven opleveren, maar die vruchten zullen niet dan door zwaren arbeid worden gewonnen, zij zullen met de zweetdroppelen der inspanning moeten besproeid worden.

Zóó erkennen wij den arbeid, den altijd en voor een ieder moeijelijken arbeid, als eene straf der zonde, en omdat de zonde op allen is overgegaan, zullen ook allen, en hier is geen uitzondering, de straf, welke het gevolg der zonde is, dragen. Het Christendom ontheft niemand van dien vloek, door Gods gramschap over de geheele menschheid uitgesproken. Volgens zijne leer zijn allen, zij mogen veel of weinig bezitten, zij mogen in den hoogsten of laagsten stand der maatschappij geplaatst zijn,

voor die wet gelijk. De arbeid is eene wet des levens voor een ieder. Geen enkele kan dien last, welke op hem drukt, van zijne schouders geheel op die eens anderen leggen. Gelijk een vogel — zegt de H. Schriftuur zeer schoon — geboren is om te vliegen, zoo ook is de mensch geboren om te werken.

Maar de arbeid is voor den Christen nog iets anders. Als God straft, dan wil Hij ook tevens, dat het geduldig dragen van de uitgesprokene straf eene boete zal zijn voor de beleediging, waarvoor de straf is bepaald. Dat is een nieuw bewijs van Gods goedheid. Zóó vertoonen zich in wonderschoone harmonie én Gods regtvaardigheid, welke voldoening eischt voor de Hem aangedane beleediging, en Gods goedheid, welke het volbrengen der straf aanneemt als een gedeeltelijk eerherstel voor de bedrevene misdaad. Als Adam dan, na uit het Paradijs te zijn verdreven, de handen aan het werk sloeg en worstelde met een door den vloek Gods beladen bodem, dan gold elke zweetdroppel, welke hem van het aangezigt viel, als een traan van boetvaardigheid: als hij door werken in het karig onderhoud voorzag van zich zelven en van de zijnen, dan droeg hij tevens Gode een zoenoffer op voor zijne eerste overtreding; als hij na kortstondige rust wederom aan den afmattenden arbeid toog, dan leed hij wel, maar wischte daardoor meer en meer zijne schuld bij God uit.

De arbeid is verder voor den Christen een middel om in zijne behoeften te voorzien. Met de straf sprak God tevens den troost uit, dat de mensch, als loon op aarde voor zijn arbeid, te eten zou hebben. In het zweet uws aangezigts zult gij uw brood eten, zeide God; alzoo niet, werken en toch honger lijden. Doch dit geldt alleen van den arbeid, welke aan God aangenaam is, welke verrigt wordt in onderwerping aan Gods voor-

schriften, welke door den mensch als pligt wordt erkend. Hoe uitdrukkelijk God wil dat hij, die zich bereidwillig aan den pligt van te arbeiden onderwerpt, het levensonderhoud vindt en het hem toekomende loon ontvangt, blijkt duidelijk uit de beloften door de H. Schriftuur aan het werken toegekend en uit de bedreigingen over de werkeloosheid uitgesproken. De arbeid is de voorwaarde en de wet onzes levens; wie derhalve niet arbeiden wil, zal ook niet eten; wie den arbeidt schuwt, de luijaard, de lediglooper moet niet ondersteund worden; een ieder moet zijn eigen brood eten en daarom arbeiden, om niemand tot last te zijn. Zoo leert de Apostel. De Christen behoeft alzoo niet afkeerig te zijn van het loon door den arbeid verdiend. Ook dit loon maakt een deel uit van de door God gewilde orde. Nogtans hij zal weten te onderscheiden tusschen middel en doel. De tijdelijke winst en het gevolg daarvan, de welvaart, zijn voor den Christen eene door God aangebodene verzachting van den pligt om te arbeiden, welke met dankbaarheid moet aangenomen worden; maar dit onzeker en vergankelijk gewin is en mag nooit voor hem hoofzaak worden. Voor het loon der eeuwigheid zou hij met dezelfde krachtsontwikkeling moeten arbeiden, ten einde toe, ook al had hij aan tijdelijk gewin geen behoefte meer of al werd het hem door Gods toelating geweigerd.

Nog hooger klimt de Christen in zijne zienswijze over den arbeid. De arbeid is voor hem ook liefdedienst. Werken moeten wij om iets te kunnen mededeelen aan hen die gebrek lijden. „Die stal, stele niet meer, maar arbeide veeleer, doende met zijne handen wat goed is, opdat hij hebbe om mede te deelen aan den behoeftige." Zoo de leert de Apostel der heidenen in zijn Epheser-brief (IV, 28). Hetzelfde is door Christus verkondigd in zijn tweede, groote gebod:

Bemin uwen naaste gelijk u zelven. In die woorden is de hoogste wet der maatschappelijke orde uitgesproken: liefde jegens zich zelven, maar ook gelijke liefde jegens zijn evennaaste. Liefde is derhalve zelfs pligt; maar die liefde heeft hare grenzen: waar namelijk de uitoefening daarvan het regt eens anderen krenken zou; zij heeft hare maat: in den pligt van zelfbehoud en van zelfontwikkeling. Het is den Christen toegestaan, het is voor hem zelfs een strenge pligt om zijn leven te onderhouden, om zich te vervolmaken, te verheffen door het verwerven van tijdelijke goederen; dit is het regt van de liefde jegens zich zelven, van het welbegrepen eigenbelang. Maar naast dengene die winst doet en goederen verzamelt, staat een hulpbehoevend grijsaard, of eene verlatene weduwe of een ouderloos kind, die met tranen in de oogen, door leed en kommer afgeperst, de handen naar eene almoes uitsteken. Mag hij die mededoogenloos afstooten?

De mensch leeft en werkt niet alleen voor zich zelf; hij is met al zijne krachten en met al zijne vermogens lid der maatschappij. Hij mag noch kan, zonder aan zijne sociële pligten te kort te doen, zich in een koud egoisme afsluiten. Het voornaamste is — zegt Christus — geregtigheid, barmhartigheid en getrouwheid. Deze drie deugden bevatten de grondslagen van den omgang der menschen onder elkander, van hun onderling verkeer, van hun wederzijdsche hulpvaardigheid. Daarom ook heeft de arme een zeker, schoon beperkt, regt op een gedeelte van den overvloed, welken ik mij verschaft heb, hetzij door het werk van mijne handen, hetzij door de inspanning van mijnen geest. De arme mag het wel is waar niet nemen; maar dit sluit voor den gelukkigen bezitter de verpligting niet uit om mededeelzaam te zijn. Uit deze gegevens begrijpen wij de wet om almoezen te geven aan hen, die behoefte

hebben, en door hen, die in overvloed bezitten; maar ook daaruit wordt het ons duidelijk, hoe de arbeid, volgens christelijke beginselen, eene liefdedienst is, een offer der naastenliefde gebragt. Wie immers niet werkt, zal in den regel noch iets voor zich zelven bezitten noch eenigen overvloed hebben, waarvan hij kan mededeelen. Maar wie gezet en voortdurend arbeidt, wel overtuigd dat hij van de overvloedige winst, welke hij zich verwerven zal, volgens zijne christelijke beginselen een gedeelte zal moeten geven aan de noodlijdenden — diens werk wordt gekroond met de laureool van naastenliefde, diens arbeid is een offer in het zweet des aangezigts, en dikwijls onder afmattende inspanning, aan de lijdende menscheid gewijd.

Wij zouden om volledig te zijn de gedachte, wat de arbeid volgens de opvatting des Christendoms is, nog verder moeten ontwikkelen. Doch misschien hebben wij voor menigeen reeds te veel daarover geschreven, in allen gevalle zeker genoeg om de christelijke beginselen in een helder licht te plaatsen zoowel tegenover het dwaalbegrip der heidenen als tegenover de droomerijen der socialisten.

Gelukkig ware die maatschappij te heeten, waarin die beginselen — wij mogen niet zeggen, verspreid en den arbeiders ingeprent werden; want, God zij dank, vele mannen van werkzaamheid, van karakter en van deugd sparen geene moeite om de werklieden hieromtrent in te lichten en op het regte spoor te brengen — maar niet werden tegengewerkt door holle frasen, welke niets dan onheil voorspellen; gelukkig die maatschappij, waarin het eenig ware heil der arbeidende klasse, welke in den uitgestrektsten zin genomen omstreeks negentig percent der gansche bevolking bedraagt, behartigd werd door het volgen eener leer, welke zekere waarborgen aanbiedt voor het geestelijk en ook tijdelijk geluk der arbeiders.

Het gesprek, over dit onderwerp tusschen den opper-architekt Hübsch en den voormaligen koning van Wurtenberg gevoerd, geeft veel te denken aan de mannen der moderne oeconomie en kan hun veel leeren.

Toen genoemde Hübsch door den koning over eenige verbouwingen geraadpleegd werd, dwaalde het gesprek allengs af over de gevaren, welke de maatschappelijke orde van den kant van het socialisme bedreigden. De koning vroeg den architekt, of hij een middel tegen die gevaren kende. De andere beantwoordde de vraag bevestigend, maar voegde er terstond bij, dat hij het onfeilbaar middel aan Zijne Majesteit niet durfde noemen, wijl hij zeker wist, dat de koning hem zou uitlagchen. De koning drong echter sterk aan om het middel te weten, en gaf de verzekering, dat de vraag hem ernst was. Hübsch bood geen verderen tegenstand en sprak het woord uit: „De capucijn." Dit vreemd gezegde wekte de lachspieren des konings op en deed hem tevens de aanmerking maken: hij, Hübsch, zou toch niet van plan zijn hem te foppen. Neen, Sire! hernam Hübsch met vollen ernst: tegenover de gevaren, welke de maatschappij bedreigen, kan alleen hulp gevonden worden, als aan de klasse der arbeiders en behoeftigen in de menschelijke zamenleving het voorbeeld van vrijwillige, christelijke verloochening voorgehouden wordt; als hun te gelijk het bewijs wordt geleverd, dat onder de kap van den monnik, die vrijwillige armoede tot zijn levensgenot heeft gekozen, meer geestelijke en ligchamelijke gezondheid, meer levenslust, grootere vrolijkheid en ongestoorder genot huisvest dan achter de ontzaggelijke menigte balen koopwaren en goudstaven der rijken.

Ook wij hebben in het voorgaande op een zeker soort van capucijnen gezinspeeld en getracht om hunne begin-

selen als een eerste vereischte, als een voornaam middel ter oplossing van de arbeiders-kwestie voor te stellen. Dat zal ook den lachlust der liberalen, als ons geschrijf hun onder de oogen komt, opwekken.

Maar het lagchen, het bespottelijk maken van christelijke begrippen en beginselen is gemakkelijker dan een tegenbewijs te leveren. De socialisten van den hedendaagschen stempel hebben elke gewenschte gelegenheid gehad om hunne theoriën te verkondigen en tevens om daarvan de gevolgen te zien. Misschien waren zij van meening, dat eene nieuwe, ongekende gelukstoestand zou geboren worden, wanneer hunne beginselen veld wonnen en door de arbeidende klasse in het leven werden overgebragt; maar op de gevolgen, welke zij handtastelijk kunnen waarnemen, op de vruchten, welke zij van hunne bemoeijingen hebben ingeoogst, zullen zij toch wel niet groot gaan. Of zegt het niet zeer veel, dat de drie magtigste monarchen van Europa besprekingen noodig achtten, hoe zich het best tegen het dreigend monster der sociële revolutie te verzetten.

Onze theoriën, onze beginselen zijn zeer eenvoudig, hoogst natuurlijk, goed verstaanbaar voor een ieder, vooral zijn zij praktiesch en, volgens het door de geschiedenis van ten minste vijftien eeuwen geleverde bewijs, deugdelijk en heilbrengend bevonden. Wat nog meer zegt: onze principen zijn niet door een of ander op moderne wijze verlicht verstand uitgedacht, maar zijn ons door God geopenbaard en door een God-mensch in beoefening gebragt.

Dit mag vreemd schijnen, en toch het huisje van Nazareth omsluit zoo vele geheimen. Daar leefde de Verlosser der geheele wereld, bijna dertig jaren lang, vergeten van de menschen. Weinige bijzonderheden zijn ons uit dat verborgen leven opgeteekend; maar onder die weinige be-

hoort toch deze, dat Hij, het voedsterkind van eenen timmerman, daar werkte en arbeidde. Zóó werd dan door Hem de arbeid geheiligd; het gebod: gij zult in het zweet uws aangezigts uw brood eten, verkreeg door Hem eene hoogere wijding, in een zegen werd het herschapen en tot eene dienst van God en tot eene uiting der liefde geadeld. Had de moderne oeconomie op dat verheven en goddelijk voorbeeld geene theoriën kunnen bouwen, welke het welzijn van den arbeiderstand in waarheid hadden bevorderd?

De Kerk, zij die Christus' leerstellingen, onverschillig of zij door woord of door voorbeeld gegeven waren, moest verkondigen en in het leven der volkeren overbrengen, zij heeft hierin, evenals in alles, haar pligt gedaan en zij slaagde op wonderbare wijze. Haar glansrijk volstreden strijd tegen de slavernij en tegen de verlaging der vrouw is reeds alleen een afdoend bewijs. Daarenboven, onder den zorgvuldig wakenden invloed der Kerk vond de christelijk opgevatte arbeid zijne schoonste uitdrukking in den godsdienstigen ijver der werklieden en in de heerlijke kunstwerken door hen in de midden-eeuwen tot stand gebragt. Zouden die arbeiders, waren zij doortrokken geweest van de moderne beginselen over den arbeid, ons dergelijke monumenten van ijver en werkzaamheid hebben nagelaten? Wij wagen, het te betwijfelen Verder nog ontwaren wij — om dit alleen nog aan te halen — denzelfden geest der Kerk in de leerstellingen door hare uitstekendste en geleerdste kinderen verkondigd: het meest omvattend genie van de midden-eeuwen hield reeds beschouwingen over de sociële kwestien en over alles wat met de oeconomie in betrekking stond; en eene school, door den H. Thomas van Aquine gevormd, zou wat beters geleverd hebben dan de nieuwerwetsche systemen welke, het geloof verzakend

en vreemdelingen blijvend op het zoo rijke gebied uwv zedekunde, daarom tot onvruchtbaarheid veroordeeld waren en geen nut voor den arbeidersstand konden stichten.

De mensch leeft niet alleen van brood en — wij meenen te kunnen zeggen — het minst wel de arbeider. Naarmate zijn toestand over het algemeen genomen ongelukkiger is, heeft hij grootere behoefte aan geestelijke opwekking, aan geestelijk voedsel. Naarmate hij ligchamelijk meer lijdt, moet hij meer door vaste, degelijke en godsdienstige beginselen gedragen worden. Dat alles geeft niet de ongeloovige wetenschap der oeconomie, maar alleen de godsdienst met haren rijken schat van waarheden en vertroostingen. Wie den arbeider overtuigt, dat de arbeid eene boete is tegenover God, eene verschuldigde liefdedienst tegenover zijn evennaaste, voor hem zelven een behoedmiddel tegen de driften van zijn hart, die maakt hem zedelijk, dikwijls ook ligchamelijk, gelukkig. Maar wie daarentegen den godsdienstigen invloed vanhet Christendom tegenwerkt, die verlaagt door zijne ongodsdienstige verlichting en door zijne valsche grondbeginselen den arbeider tot slaaf, of van de willekeur van anderen of van zijne eigene zinnelijkheid of van zijne onbeteugelde zelfzucht; hij ontneemt hem het edelste bezit en het reinste genot, om hem in een afgrond van verlaging neer te werpen.

Wij zouden, om aan ons opgezet plan getrouw te blijven, nog eene schets van de gevolgen te geven hebben, welke uit de toepassing der christelijke beginselen op den arbeider noodzakelijk volgen moeten, eene schets van den toestand des arbeiders, die zich in zijne gedachten en wenschen, in zijne daden en geheel zijn leven door die beginselen liet leiden. Maar liever geven we hier het woord aan een volbloed modern socialist, aan den beken-

den Leroux, die het ongelukkig lot beschrijft van den arbeider, als hem de christelijke beginselen ontnomen worden.

„De aarde is — schrijft hij in zijne Revue indépendante — „altijd een dal van tranen, maar de on-„gelukkigen hebben geen hemel meer. Hoe grooter het „hart en het verstand des menschen worden, des te afstoo-„tender en gruwzamer is het schouwspel, dat de mensch-„heid aanbiedt. Ongelijkheid op aarde, gelijkheid in den „hemel, met andere woorden: ongeregtigheid op aarde, „geregtigheid in den hemel, zoo sprak men vroeger. Nu „predikt men de gelijkheid op aarde, en men gelooft aan „de hel noch aan het paradijs. Wat belang boezemt mij „de aarde in, waar altijd nog ongeregtigheid en ongelijk-„heid heerschen? De maatschappij van voordezen had ten „minste den vorm en het uiterlijk aanzien van de familie. „Ik had mijn deel in die maatschappij. Want was ik „ook onderdaan, ik bezat althans het regt van een onder-„daan, ik kon gehoorzamen zonder mij te verlagen. Mijn „meester gebood mij niet zonder regt, in naam zijner zelfzucht; „zijne magt over mij ontleende hij aan God, die de „ongelijkheid op aarde toeliet. Wij hadden dezelfde ze-„deleer, dezelfde godsdienst. Die zedeleer en die gods-„dienst verklaarden, dat dienen mijn lot, bevelen zijn „voorrang was. Maar dienen heet God gehoorzamen; „daarenboven, stond ik in de burgerlijke maatschappij op „een lageren trap dan mijn meester, ik was daaren-„tegen in de godsdienstige maatschappij, in de Kerk, „zijns gelijke. Daar heerschte geen ongelijkheid, daar „waren alle menschen broeders: aan die Kerk had ik „mijn aandeel, een volkomen gelijk aandeel als kind „Gods, als mede-erfgenaam van Jesus Christus; en deze „Kerk, waarin ik mij verheugde over volkomen gelijk-„heid en vrijheid, is het voorhof, het afbeeldsel der

„hemelsche Kerk, waarheen mijn verlangen en mijne hoop „gerigt was. Ik bezat het mij beloofde aandeel aan het „paradijs, en bij de beschouwing van dat paradijs verdween „alle ramp op aarde. In mijn lijden schepte ik moed bij de „overweging van dat aan mij beloofde goed; ik verdroeg, „ik dulde alles, om dat eeuwig geluk deelachtig te worden. „Ik was niet arm, want ik bezat het paradijs der toe- „komst. De geheele kracht der zigtbare Kerk hielp mij „om de hemelsche te verkrijgen. Ik had het gebed, de „Sakramenten, het Misoffer; ik had het berouw en de „vergeving van mijn God."

„Dit alles heb ik verloren. Ik heb geen paradijs meer „te hopen. Er bestaat voor mij geen Kerk meer. Ik heb „mij zelven geleerd, dat Christus een droom is. Of er „een God bestaat, weet ik niet. Ik heb alles tot goud „en tot modder teruggebragt, welaan: ik wil mijn aan- „deel in dat goud, in dien modder. Het paradijs in den „hemel hebt gij mij ontroofd, ik wil het op aarde bezitten."

De mensch denkt, maar God alleen beschikt oppermagtig over den gang der wereld. Dit is de troost des Christens in al zijne moeijelijkheden, algemeene zoowel als persoonlijke. Door de Katholieke Kerk kan God de hoofdvraag van onzen tijd, de sociele kwestie, oplossen. Of zij echter op vreedzame wijze zal opgelost worden, of in storm en orkanen, in bloed en in burgeroorlog, wie zal het durven beslissen? Maar juist die onzekerheid is de oorzaak, waarom alle goedgezinden door een geheime angst bevangen worden, als de maatschappelijke vraagpunten van onze dagen en de onvermijdelijke oplossing daarvan ter sprake komen. De voorteekens zijn ook verre van gunstig genoemd te kunnen worden. Het tegenwoordig geslacht immers heeft, voor het meerendeel althans, geen gevoel meer voor regt en zedelijkheid, het is verzonken in het materialisme en

in het grootste ongeloof. Ook de droevige geschiedenis der laatste jaren geeft weinig hoop op eene onbloedige ontknooping, maar veeleer het uitzigt op verstoring der grondslagen, waarop elke burgerlijke maatschappij, zal zij niet als een ondergraven gebouw ineenstorten, noodzakelijk moet blijven staan. Au fond de toute question, on retrouve la religion; dit woord der Franschen is bijna spreekwoordelijk geworden. Maar ontneemt men aan het volk zijn hechtsten steun, de godsdienst, dan moet de maatschappij spoedig haren val nabij zijn. Wel is er nog geen Staat aan te wijzen, welke zoo diep gezonken is, dat hij het idee van God geheel verloren heeft, doch de verduistering, de verzwakking daarvan reeds alleen is altijd van de schromelijkste uitspattingen gevolgd. Men denke slechts aan de groote fransche revolutie, toen eene veile deerne tot godin van het rijk verklaard werd, maar ook de beul in de plaats des konings trad. En de jaren 1830 en 1848, waren zij ook geen getuigen van den geweldigsten schok tusschen de opgehitste arbeiders in strijd met de hoofden der maatschappij? Toen dreunde de grond en dreigde in te storten onder de uitbarsting van de volks-revolutie. Is Italië, het bevoorregte land der democratie en der sociële beroeringen, is het in dien toestand welvarend en gelukkig? Van Frankrijk behoeven wij niet te gewagen: de Tuilerieën en het Louvre rooken altijd nog als fakkels des doods over het niet gesloten graf der commune.

Verdienen zij, die koningen heeten, zij die staatsmanswijsheid meenen te bezitten, iets anders? Wie durft hier een volmondig ja uitspreken?

H. J. H. Ruscheblatt.

VERSCHEIDENHEID.

Aan boord van de Saxonia.

EENE ZEDENSCHETS.

De Hoogwaardige Aartsbisschop van Mechelen, Mgr. Dechamps hield te Brussel in het jaar 1857, hij was nog eenvoudig Redemptorist, eene conferentie, die tot onderwerp had: La vie des plaisirs ou l'hiver des capitales. De welsprekende pater onderzocht, of men zich in de salons der brusselsche groote wereld ook vermaken veroorloofde, die met den toon der bonne société — laat ons dezen karakteristieken naam behouden — in tegenspraak waren. Hij besprak daarbij o. a. de in zwang zijnde dansen. Zijne conferentie maakte, gelijk gewoonlijk, een allerdiepsten indruk; doch ook de tegenspraak bleef niet uit; van vele zijden werd de, zoo men meende, te strenge en stoutmoedige prediker aangevallen; hem werd ook verweten, dat hij te ver gegaan was in de schildering van sommige hoogst gevaarlijke dansen. Het noodig oordeelend hierop te antwoorden, herhaalde hij in zijne brochure: Le murmure des salons et la vérité [1]), de woorden door een niet minder beroemd kanselredenaar, den Jesuiët Père Félix, uitgesproken [2]):

1) Bruxelles. Goemaere. 1857.

2) In diens 3e vastenconferentie, gehouden in de parijssche Notre-Dame, den 15 Maart 1857.

„C'est le caractère d'un siècle profondément vicieux de ne „plus permettre qu'on fasse entendre aux oreilles ce qu'il ose „partout étaler aux regards, et de trouver étrange que l'on „ose bien dire ce qu'il ne craint pas de faire. ..... Quand „le siècle ose tant pour la dépravation de nos moeurs et la „décadence la société, il faut bien que pour le progrès „de la société et l'amélioriation de nos moeurs, l'aposto- „lat ose aussi quelque chose. Non, il ne se peut pas que, „devant des coutumes qui éteignent la pudeur, qui tuent „le respect et dépravent les hommes, l'apostolat se taise comme „une sentinelle muette!"

Deze zelfde beginselen strekken meer dan voldoende ter verdediging van de volgende bladzijden. De schetsen, die er in voorkomen, zijn gewettigd door een groot belang. Ook voor onze omstandigheden hebben zij haar overwegend nut.

Wat behelzen ze? Eene beschrijving der rampzalige ongebondenheden, waarin de landverhuizers de zeereis van Duitschland naar Noord-Amerika niet zelden doorbrengen. Er worden hier de tusschendeksreizigers, of passagiers der derde kajuit bedoeld.

De schrijver, een badensch priester, Leopold Kist, maakte voor eenige jaren den togt naar de Nieuwe Wereld met de stoomboot Saxonia, behoorende tot de Hamburg-Amerikanische Packetfahrt. Grievend was zijne smart en hoog steeg zijne verontwaardiging over de schandelijke tooneelen, waarvan hij op die vaart getuige was. Zijn gemoed gaf hij lucht in zijn geschrift: Amerikanisches, dat bij Kirchheim te Mainz verscheen. Mogten de regeringen en allen, die op deze aangelegenheid invloed kunnen uitoefenen, naar zijne waarschuwende stem luisteren!

Wij geven hem nu het woord.

. . . . . Daar wij ons kort te voren in het tusschendek bevonden, wil ik een korte schets van den zedelijken toestand aldaar geven. Een akelig onderwerp, voorwaar, waarbij mij het hart bloedt én de haren ten berge rijzen.

Het is moeijelijk in woorden weêr te geven, hoe het in het

tusschendek met den moreelen, of liever met den immoreelen toestand gesteld is. Liefst zou ik een zwarten, ondoordringbaren sluijer over het leven in het tusschendek werpen, doch dit zou met het doel, dat ik mij met het schrijven van dit boek voorstelde, slecht overeenkomen. Evenwel zal ik ook geene tot in bijzonderheden doorgevoerde beschrijving van dit cloakenleven geven — ik kan dat niet, omdat ik dan eerst allen eerbied voor de openbare zedelijkheid zou moeten terzijde stellen; ik wil het niet, omdat geen welopgevoed mensch gaarne in moerassen rondloopt. De hemeltergende levenswijze in het tusschendek is, we' is waar, reeds meermalen in dagbladen en parlementen besproken, maar niettemin is zij nog veel te weinig bekend. Toch is het noodig, dat zij algemeen bekend worde, vooral omdat jaarlijks duizenden er toe overgaan, als tusschendekspassagiers naar Amerika te reizen, daar zij niet het minste besef hebben, hoe het daar toegaat. Daarbij wordt het leven in het tusschendek door betaalde pennen en door lieden, die alle afgrijzen voor zonde en boosheid verloren hebben, dikwijls op zulke verontschuldigende en zoogenaamd humoristische wijze beschreven, dat daardoor de publieke opinie op een dwaalspoor gebragt of minder ongunstig gestemd wordt. Met welke zwarte en afschrikkende kleuren men overigens ook dit leven moge afschilderen, aan overdrijving zal men zich nimmer schuldig maken, want overdrijving is hier in den vollen zin des woords eene onmogelijkheid, en zelfs de walgelijkste en afschuwelijkste voorstelling komt nog op verre na der naakte werkelijkheid niet nabij.

Onder de tusschendekspassagiers heeft geene scheiding der geslachten plaats, maar aan mannen en vrouwen wordt, naar het nummer van hunne reiskaart, naast en boven elkander eene plaats in de legersteden aangewezen. Wien stuit niet dit schandelijk vergrijp tegen alle kieschheid en zedelijkheid! In elke legerstede moeten twee personen digt naast elkander liggen. De bovenste slaapplaatsen bevinden zich op eene hoogte van 4′ boven de ondersten, en van 6′ boven den grond. Zonder trap of treê moeten zij, die op de boven-galerij in-

gekwartierd zijn, in hunne legersteden klouteren en even-zoo er weder uit afdalen. Het ware zeer gemakkelijk, de beide geslachten van elkaâr te scheiden, door namelijk de eene helft van het tusschendek, welke door een ijzeren wand en ijzeren deuren van de andere helft afgescheiden is, aan de vrouwen, en de andere aan de mannen ter verblijfplaats te geven.

Maar neen! Helsche boosheid wil het zoo, dat personen van beiderlei geslacht bij elkander wonen en slapen! Zelfs in het Heidendom zou men deze inrigting voor hoogst onpassend en zedekwetsend gehouden en nooit geduld hebben. Over dag en des nachts worden in het tusschendek, op het dek en onder het dek de onzedelijkste gesprekken gevoerd, de gemeenste liederen gezongen, de vuilste taal gebezigd, de vreeselijkste vloeken en godslasteringen uitgebraakt, en de schandelijkste platen getoond. Over dag en des nachts komen de grootste excessen tegen het zesde gebod voor De jongelieden, de schaamtelooze deernen en de vergrijsde zondaars veroorloven zich alles — ja, in één woord: alles! Altijd zijn er eenigen van die afschuwelijke wezens aan boord, die het tooneel van hun schandelijk leven van Berlijn, Hamburg, Altona enz. naar de zeesteden van Amerika verplaatsen en het kwaad op het schip onafgebroken voortzetten. Door dit hemeltergend leven zoeken zij de kosten der overvaart te dekken! En niemand is er, die daartegen afkeurend, waarschuwend of belettend optreedt, want wee hem, die het wagen zou een woord van afkeuring, vermaning of berisping over zijne lippen te laten komen: de geheele bent zou hem uitlagchen en bespotten. Niemand — geen kapitein, geen stuurman, geen matroos let op tucht en orde of komt tegen iets op, zelfs niet wanneer de meest openlijke ergernis gegeven wordt. En tusschen deze hoererende (buhlerischen), schaamtelooze, verdierlijkte menschen bewegen zich kinderen, die dit vreeselijk schandaal zien en hooren! Des nachts branden doffe lichten in nog doffer lantaarns, die van het dek afhangen, de akelige ruimte verlichten en tooneelen doen zien, die tot het vreeselijkste behooren, wat onder gedoopten plaats kan

vinden. Als afschrikkend voorbeeld wil ik hier slechts met flaauwe trekken en zoo verzachtend mogelijk zulk een tooneel voor mijne lezers afschetsen. — Eene vrouw, die zich tegelijk met haren man ter rust had begeven, wordt omstreeks middernacht wakker en bemerkt, dat haar man de legerstede verlaten heeft. Zij vat argwaan op en het bed verlatende, zoekt zij haren echtgenoot, waar zij wel vermoedt, dat hij zal zijn. Werkelijk vindt zij hem daar en, hem bij de haren grijpend, trekt zij hem op den grond, schopt en trapt hem aan alle kanten en overlaadt hem, terwijl van woede het schuim om haren mond rijst, met scheldwoorden, die zij aan de schandbladen der oostenrijksche, beijersche en badensche liberale pers schijnt te ontleenen. Door dit getier wordt het geheele tusschendek wakker — allen mengen zich in den strijd, en lagchen, schreeuwen en tieren om het hardst, en dat alles zien en hooren ook de kinderen, die van den afgeranselden vader medegerekend. En den volgenden dag is het schandelijk voorval het onderwerp van aller gesprekken, waarbij het natuurlijk niet aan toepasselijke opmerkingen ontbreekt. En zulke en dergelijke drama's worden elken dag en elken nacht op de planken van het beestenspel in het tusschendek opgevoerd. Het is onmogelijk, dat een godsdienstig en zedelijk mensch hier kan verblijven, zonder zich gedurig gestuit en geërgerd, gekwetst en gekrenkt te voelen. Het grenst bijna aan een wonder, wanneer een deugdzaam en zedelijk mensch niet verleid en bedorven wordt. Om hem te bederven worden er vormelijke complotten gemaakt; overal wordt hij met strikken en lagen omringd, door list geïsoleerd, aan het toezigt en de beschutting van hen, die over hem waken, onttrokken en dan met helsche boosheid ten val gebragt. Ontelbaar zijn zij, die in het tusschendek hunne onschuld en deugd verliezen en in het verderf gestort worden. Kortom: het tusschendek is een zwijnenstal, een roovershol, een spelonk van moordenaars, een stinkende afgrond. Waarlijk het schijnt mij een wonder toe, dat deze drijvende hel niet geregeld door de baren verzwolgen wordt.

Gij meent welligt, dat door een zeestorm deze zwijnenkudde aan paren wordt gedreven, en aan deze schandelijke levenswijze een einde wordt gemaakt. Deze meening strekt u tot eer en bewijst, dat gij nog niet wanhoopt aan het menschdom, en dat gij het voor beter houdt dan het werkelijk is en toont te zijn — maar, helaas! uwe meening is eene dwaling. Het grootste gevaar heeft op deze onmenschen, deze monsters, geen anderen invloed, dan dat zij nog onbeschaamder en vermeteler worden en met een lagchend gezigt hunne spotternijen en lasteringen tegen den Hemel voortzetten. — Ja, zóó en niet anders is het leven in het tusschendek op de reis naar Amerika, en het klonk dan ook altijd als een bittere spot en als eene helsche ironie in mijn oor, wanneer de matroos, die de nachtwacht hield, om het kwartier, van het dek riep: „All right!" d. i. Alles in orde! — „Miserere „nobis" of: „Parce nobis Domine", d. i.: Ontferm U onzer, of: Spaar ons Heer! was het antwoord, hetwelk ik telkens op deze kolossale leugen gaf. En zoo dikwijls ik des nachts onder den helderen sterrenhemel eenzaam over het dek heen- en wederliep, herinnerde ik mij het dertiende vers van den 19den Psalm: „Super aspidem et basiliscum am„bulabis", d. i. op slangen en basilisken zult gij loopen.

„Maar", zoo zult gij welligt denken en vragen, „kan men „dan zulk eene ergerlijke levenswijze niet tegengaan of beletten „en maken dat er tucht en orde heerschen?" — Moeijelijk, want verreweg het grootste gedeelte der tusschendekkers wil van tucht noch orde weten, en bovendien wie kan over 500 à 600 menschen het toezigt houden en orde en tucht onder hen handhaven? Indien de tusschendekkers fatsoenlijke, beschaafde, godsdienstige, zedelijke menschen waren, dan zouden zij zelven toezigt over elkander houden, en dan ware het onmogelijk, dat er zulke dingen plaats grepen als thans het geval is. Hiermede wil ik echter volstrekt niet gezegd hebben, dat onder de tusschendekkers geene fatsoenlijke, beschaafde, godsdienstige, zedelijke menschen zijn; verre van mij dat te willen beweren; integendeel, ik weet zeer goed, dat er ook onder hen regt-

schapen lieden zijn; het blijft echter waar, dat deze de minderheid uitmaken en op het schaamte- en zedelooze volk, hetwelk tegenover hen staat, geen invloed noch overwigt kunnen krijgen en daarom ook geen gezag kunnen uitoefenen. De goeden zien, wel is waar, de goddelooze en schandelijke levenswijze der anderen met diep leedwezen, smart en weemoed aan, en keeren zich met tegenzin, verontwaardiging en afschuw daarvan af, maar daarmede is het kwaad nog niet verholpen. En evenmin zou alleen door scheiding der beide geslachten de zaak volkomen verbeterd zijn; maar toch is die scheiding de eerste voorwaarde ter verbetering en het noodzakelijk middel om aan de ergerlijkste toestanden een einde te maken, de grootste schandalen te voorkomen en aan de dierlijkste verwildering paal en perk te stellen.

Zoolang de zoo gemakkelijk door te voeren scheiding der geslachten niet tot stand komt, zoolang de regeringen van die landen, waar tusschen de landverhuizing plaats heeft, niet onverbiddelijk eischen, dat van wege de landverhuizers-maatschappijen de scheiding der geslachten op de schepen streng doorgevoerd wordt, laden zij, juist wijl ze dit zoo gemakkelijk konden doen, den schijn op zich, de hemeltergende levenswijze in het tusschendek goed te keuren, ja zelfs in de hand te werken. En inderdaad, wie zulke boosheid en gemeenheid, zulke verleiding en zielenmoord, zulke ergernis en beestachtigheid kan verhinderen en het toch niet doet, die heeft er deel aan en laadt eene zware verantwoording op zich. Wanneer de Noord-Duitsche Bondsregering en het Amerikaansch Congres eens met kracht en ernst optrad, hoe spoedig zou er dan verandering komen!

Indien tegen de levenswijze in het tusschendek eens met de helft der energie opgetreden werd, waarmede bijv. in Oostenrijk tegen Mgr. Rudiger, bisschop van Linz tegen den priester en afgevaardigde Greuter, tegen de schoolbroeders, de Carmelitessen in Krakau, en in Beijeren tegen de volksmissiën en tegen de congregatien onder de studenten opgetreden is — dan zou, ten minste in het openbaar, het fatsoen worden be-

waard, de kinderen niet aan de grootste ergernis en de eerbare vrouwen niet aan de verleiding worden prijs gegeven; dan zou de boosheid toch niet meer zoo onbeschaamd optreden; de beestachtigheid zou dan niet meer zulke openlijke triomfen vieren, en de gemeenheid en ontucht zou zich dan schuw moeten terugtrekken en slechts in het geheim schanddaden kunnen plegen.

Maar ook wanneer de regeringen er zich niet toe wilden leenen het hare er toe bij te dragen om aan het hier boven slechts flaauw geschetste kwaad een einde te maken, zou het toch ook van eene andere zijde met goed gevolg kunnen worden tegengegaan. Wanneer namelijk de scheepskapitein [1]) den maatregel wilde nemen, dat er eene scheiding der geslachten plaats had; 2) wanneer hij, of in geval hij zelf daartoe geen gelegenheid heeft, een der stuurlieden in zijne plaats, elken dag tweemaal, onaangemeld en telkens op een ander uur in het tusschendek kwam, persoonlijk de orde handhaafde, verkeerdheden verhinderde en tegen ruwheid, onbeschaamdheid en onzedelijkheid, zoodra men zich daaraan schuldig maakte, met onverbiddelijke gestrengheid opkwam..... Maar, lieve hemel, dat zijn pia vota, vrome wenschen, wier vervulling tot het rijk der fabelen en sprookjes behoort! En al zouden ook alle regeringen de strengste bepalingen maken, en ook al zou de raad van bestuur der landverhuizers-maatschappijen de prijzenswaardigste maatregelen nemen — wanneer de kapitein niet wil, is alles vergeefsch en vruchteloos, en wordt door hem alles krachteloos gemaakt. Met het oog op de beschreven toestanden bid en bezweer ik elk godsdienstig, zedelijk, deugdzaam en fatsoenlijk mensch toch in 's Hemels naam niet in het tusschendek naar Amerika te reizen. Het verblijf aldaar zou hem een hellepijn, een zielefoltering, een marteling zijn. En aan elk eenigzins beschaafd, zedig en eerbaar meisje zeg ik in vollen ernst: ga liever in het geheel niet naar Amerika dan in het tusschendek daarheen te varen.

BROERE'S CONSTANTIJN.

DERDE ZANG.

„Zaagt gij dien straal van licht?" — zoo was 't ver-
(wonderd vragen,
Waarmeê Sabinus zich omhoog hief uit zijn wagen
En losrukte uit den arm der teed're Flavia.
Zij sloeg, als hij verbaasd, het luchtverschijnsel gâ,
Terwijl de trouwe slaaf reeds zonder zijn bevelen
De muilen stil hield in hun sling'rende gareelen.

Zij waren op hun vlugt genaderd in het dal,
Alwaar Segusium met zijnen hoogen wal
Bij d' engen doortogt waakt, die over de Alpen henen
Den vijand naar Itaalje een toegang kon verleenen:
Dáár zagen ze op 't gebergt den lichtstraal nederslaan.

Verbleekt sprak Flavia nu haren vader aan;
Zij vroeg hem smeekend af, of hier de wenk des Heeren
Niet dreigend hun gebood, naar Rome weêr te keeren.
„O neen, mijn dochter!" sprak de vrome grijsaard, „neen!
„Niet ak'lig was het licht: de zon, die om ons heen

„Thans zooveel stralen schiet, heeft minder blijde glansen,
„Dan dit verschijnsel toonde aan de opgeblaakte transen;
„Als al de verwen, waar de regenboog van gloeit,
„Als 't goud en purper, dat om de ochtendkimmen vloeit:
„Zoo schoon kwam deze straal uit 't hoogst der hem'len (zinken.
„Dan schemert nog mijn oog? — of — zie ik wap'nen (blinken? —
„Dáár — in 't gebergte, — waar Segusium zijn wal
„Verheft?" — „Een leger is 't, dat afzakt in het dal," —
Zoo roept terstond de slaaf, en allen blijven staren
Op 't flikk'rend wapentuig, dat zij van ver ontwaren.
„Ja, 't is een leger!" ging weldra Sabinus voort,
„Een leger! — Flavia! — wat vijand kan dit oord, —
„Wie langs dien doortogt, — wie uit Gallië genaken? —
„Zou Constantijn? — die straal zijn komst ons kenbaar (maken?
„Of mijn gevoel bedriegt me, — of op zijn nad'rend heer
„Daalde in dien hemelgloed des Heeren engel neêr." —
Nog sprak hij, toen alreê ontelbare oorlogsscharen
Er wem'lend langs 't gebergt en over 't veld vergâren.
De zon kaatst duizendwerf van schild en harnasplaat.
Gelijk 't vernielend vuur in 't pijnboomwoud ontstaat,
Men 't glinst'ren ziet van ver, vooruitslaan door de stammen,
En eind'lijk heel den berg bewand'len met zijn vlammen:
Zoo breidde 't heer zich uit, zoo schoot, bij 't dof gerucht
Der wapenen, alom de flikk'ring door de lucht.

Ontsteld, van vreugd vermand, door ongeduld gedreven,
Spoedt 't Christental zich voort, en bij hun ijlend streven
Doet 't klimmende gedruisch en 't schat'ren der trompet
De ontroering steigeren, die 't innig hart ontzet.
„En wie dan Constantijn?" zoo riep herhaalde malen
Sabinus, „welk een heer zou hier van de Alpen dalen?"
Ja, zoo een twijf'ling nog hun oprijst in 't gemoed,
Ook zij ontvlamt hun drift, vermeerdert hunnen spoed.

Maar wie vermeldt de vreugd, die, hijgend opgehouden,
Hen eind'lijk overstelpt, toen zij dat heer aanschouwden,
't Herkennen van nabij? — Waar oostwaart van de stad
Een bogt des Duria's het weeld'rig veld omspat,
Daar sloeg zich 't leger neêr; reeds zien zij tenten rijzen,
En palen planten, en alom de hopliên wijzen
Aan 't zwoegend krijgsvolk, dat heel d' afstand overdekt.
Geled'ren zonder eind staan roerloos uitgestrekt,
Daar uit het ver gebergt nog altijd wagens rollen,
En ruit'ren op en neêr door de open vlakte hollen
En glinst'ren in de zon met hunne wapenpracht.
Ach 't scheen, of op dien blik 't verdrukt gemoed de (kracht
Niet meer in zich gevoelde, om ook geluk te smaken:
Onmerkbaar bleef het span den verd'ren voortgang staken;
Hun oog, van tranen vol, ging sidd'rend in het rond,
En 't woord van „Constantijn!" bestierf hun in den mond. —
Zoo schoon, zoo strijdbaar lag aan Moabs vruchtb're palen,

Eens Israels legerkamp, toen het zijn erfgoed halen
En 't land verwinnen ging, dat God geschonken had;
De blakende profeet, die op 't gebergte trad,
Bleef in bewondering op hunne tenten staren,
En sprak den zegen uit op al hun krijgsgevaren.
Ook gij, o grijsaard! hieft ten lest de hand omhoog
En zegende dit heer: „God!" bad hij, „die mijn oog
„De reddingsvaan deedt zien, waarop uw volk verbeidde,
„O dat uw magtige arm haar ter verwinning leide;
„Vervul het heilig woord, door ons in 't hart bewaard:
„Verneder voor uw Zoon de koningen der aard';
„En zoo 'k voor U alleen mijn knieën heb gebogen,
„Zoo immer mijn gebed genâ vond in uwe oogen,
„Verhoor mijn laatsten wensch: laat mij de zegepraal
„Aanschouwen van uw kruis, vóór ik ten grave daal."

Nu toeft hij langer niet. Hij stapt van zijnen wagen
En spoedt naar 't leger voort. Zijn Flavia, verslagen
Van schrik voor de oorlogsliên, door 't gansche dal verspreid,
Waande aan haars vaders hand alleen hier veiligheid.
Zij gaat met hem, en trekt haar sluijer naar beneden,
En dringt zich aan zijn zij'. Dan, naauw in 't veld getreden,
Gebeurt hun het geluk, met zooveel angst gezocht:
't Is Constantijn, die hun, op zijn verkenningstogt,
Komt draven in 't gemoet, verzeld van weinig dapperen.
De purp'ren dos, dien ze om zijn schouderen zien wapperen,
En 't prachtig borststuk, dat het springend paard omtoog,

Ontdekt terstond den vorst aan hun verwonderd oog.

Een kille huivering kwam bij het nader treden
Sabinus op in 't hart en rende door zijn leden;
Niet of dat steig'rend ros, de ontzagb're lijfsgestalt,
Vermeerderd door dien helm, waarom 't gevedert valt,
Of 't schrikk'lijk oorlogsstaal den grijze kon doen beven;
Die blikken zelfs van vuur, die wenkbraauw zoo verheven,
Waarmeê de majesteit op 't denkend voorhoofd rijst:
't Is al nog de oorzaak niet, waarom Sabinus ijst.
Hem dacht, dat de engel Gods, dien hij bij 't nederdalen
Herkend had aan den glans der uitgeschoten stralen,
Hier toefde, hier verrees, hier waaide in de ochtendlucht,
En d' uitverkoren held omsloeg met zijne vlugt.
Een lach vol goedheid slechts, waar deze zijn begeeren
Mede afvroeg, deed hem eerst weêr tot zich zelven keeren.
„O redder!" sprak hij toen, „o wreker van ons bloed!
„Verlosser van Gods volk! of met wat naam begroet
„U best een grijsaard, die, naauw aan den dood ontweken,
„Voor 't leven dat hem rest bescherming af komt smeeken:
„Gij ziet hier Flavius Sabinus voor u staan,
„Die u zijn stam niet roemt, maar dat geen afgodswaan
„Zijn wandel heeft besmet; ja, 'k had mijn korte dagen
„Aan God in 't houtmijtvuur ten offer opgedragen,
„Zoo nog de vaderpligt met al zijn teederheid
„Mij voor dit eenig kind geen zorg had opgeleid.
„Ik heb dan have en goed den beulen prijs gegeven

„ En uit hun woeste hand, met het onschuldig leven
„ Dier dierb're dochter, niet dan 't veege lijf gered;
„ Ach dit slechts smeek ik, 't is voor God zelfs mijn gebed,
„ Dat, haar aan 't hart geklemd, door uwen arm beveiligd,
„ Ik 't leven rekke, tot dit zwaard, zijn naam geheiligd,
„ Uw dapperheid, o vorst! de zegepraal bevecht',
„ Die Christus' Kerk bevrijde en 's afgronds outers slecht'."
Hij zweeg, en afgemat van zijne verre togten,
Van al de ontroeringen, die beurt'lings hem bevochten,
Sloeg hij zijn arm ten steun om zijne dochter heen.
Toen eerst zag men heur schoon; de sluijer had meteen
Den blanken hals ontdekt en 't morgenrood der wangen.
En als een frisch gebloemt om d' ouden tronk blijft hangen,
Die 't met zijn dorre blaân nog hoedt bij 't stormgeloei:
Zoo blonk ze aan 's grijsaards borst met d' eersten levensbloei
En heure gouden lok sloeg door zijn witte haren.
Elk zweeg en bleef op 't paar met mededoogen staren.
„ Wees, grijsaard! wees gerust!" hernam aldra de held,
Daar hij zijn forsche stem, gewoon op 't oorlogsveld
Te dav'ren, met den toon der teederheid verzachtte;
„ 'k Maak aanspraak op de deugd, die gij van mij verwachtte;
„ 'k Heb deernis met uw smart: ter redding uitgegaan
„ Van Rome, bied ik u ook mijn bescherming aan;
„ U troost, u hulp te biên, voor uw behoud te waken:
„ Dit doet mij vóór den strijd reeds de overwinning smaken."
Zoo sprekend wenkte hij een hopman naar zich heen;
Hij geeft hem zijn bevel en noopt, op 's krijgsmans treên

Het vrome Christenpaar te volgen zonder schromen;
Hij zelf herwint den tijd, aan al zijn zorg ontnomen,
En reeds wanneer naar hem Sabinus om woû zien,
Scheen hij op 't stuivend ros de wolken in te vliên.

Wie meer dan Constantijn wist, wat in 't oorelogen
Hangt aan een oogenblik? min kracht en moed vermogen
Dan snelheid, die der list geen tijd tot denken laat,
En met verbijstering en schrik gewapend gaat.
Naauw had Maxentius, van dwazen hoogmoed dronken
En door een luim vervoerd, den oorlog doen ontvonken,
Of aan een storm gelijk, die in het Noord vergaârt
En ijlings bulderend het aardrijk overvaart,
Trok hij zijn heer bijeen, deed dra der Alpen kruinen
Weergalmen van 't geschal van zijne krijgsbazuinen;
En eer nog Zena, die hem tegen waant te gaan,
Aan Padus' vruchtb'ren boord zijn aantogt had verstaan,
Hoorde in Segusium Valens, van schrik verslagen,
Zich om de sleutelen van zijne vesting vragen.

Uit zijn ontzettend rijk, dat golvend met den boord
Des Rijns, Brittanje nog omvat hield in het Noord,
In 't West tot d' Oceaan alom zich ging verwijderen,
Verzelden hem alleen vijfmaal vijfduizend strijderen;
Geringe magt gewis, wanneer de krijgslaurier
Den moed niet meer beloonde of 't kloeke veldbestier.
Dan Gallen waren het, nooit afgestreden Gallen,

Die 't Kapitool voor 't eerst niet gingen overvallen.
Germanen, afgeweerd, maar nooit in slavernij,
En Britten, en wien meer Oud-Rome's hoovaardij
Den naam gaf van Barbaarsch, wijl de eenvoud hunner zeden
Hun harte braafheid liet en kracht schonk aan hun leden.
Men zag er Atrebas uit 't hooge Rhetia;
Hard was hij als zijn zwaard, aan afkomst noch genâ
Verdankte hij den rang, hem door zijn vorst geschonken,
Maar dapperheid alleen, in strijd op strijd geblonken.
Den jongen Clodion, wiens rijzige gestalt
En blaauwend oog, en haar, dat om zijn schoud'ren valt,
Den vrijen Frank verraân; ten pand der vreêverbonden,
Was deze koningstelg naar Constantijn gezonden.
O zal'ge ballingschap! die aan dien jongeling
Den God erkennen deed, voor wien hij strijden ging.
Ambiorix, die nog den grooten naam deed vreezen,
Aan Ligers vruchtb'ren boord voor eeuwen reeds geprezen.
Volesus, Junius en u, zou u mijn lier
Niet noemen, Claudius! heldhafte Batavier!
Wie was zoo trouw als gij aan de eens gekozen vanen?
Erok nogtans, Erok, de koning der Germanen
En 's keizers bondgenoot, had ook dien roem gezocht
En volgde d' adelaar op meer dan eenen togt.
Slechts Polymedes vond in 't leger geen gelijken.
't Toevallig lot deed hem zijn vaderland ontwijken
En lang Cephisus' boord vergeten voor den Rijn;
Zijn geest meer dan zijn arm bood hulp aan Constantijn.

Hij wist in 't grijze brein de listen te beramen,
Die vaak den trotschen moed verwinnen en beschamen;
Hij in der helden raad te spreken, hij den wal
Door 't kunstigst oorlogstuig te brengen tot den val.
Uit Rome's muren ook vloog hier een held ten strijde:
Paulinus, die den haat der kerkvervolg'ren mijdde
En lang bij Constantijn een vrije toevlugt vond;
Bassus, wien 'tzelfde lot aan dezen vorst verbond.
Dan Britsche Segonax, en Randon, forsch van leden,
En Cliva, reeds vergrijsd, en Probus, streng van zeden;
Segestes, Sigismund en and'ren zonder tal,
Die, hoe verscheiden ook van aard of lotgeval,
Door Constantijn vereend, te wisser moesten slagen,
Om d' uitgestoken palm der zege weg te dragen.
Neen, sinds een Hannibal, en land en zeeën om,
Met Afrika's banier der Alpen top beklom,
Daalde er geen leger af, waar meer, waar grooter helden
Uit ieder wereldoord ter overwinning snelden.

Gij, schrikb're hellevorst! getuigdet, wat hun moed
U vreezen deed, toen gij dien druischende' oorlogsstoet
In eene wolk van stof Italië zaagt naderen.
Naauw had hij 't geestendom in Rome doen vergaderen,
Of was, om 't heer te zien, naar de Alpen voortgesneld.
Daar, als om hunne kruin het zwarte stormgeweld
Zich langzaam legert bij Orions droevig stralen,
Bleef hij in eenzaamheid besluitloos ommedwalen.

Hij zag dat leger, zag dien engel, en terstond
Erkent hij 't godlijk plan, hem door de faam verkond.
Geen twijfel blijft er meer; van eenen toorn ontstoken,
Die zijnen geest bedwelmt en al 't vergif doet koken,
Dat in zijn boezem hem in eeuwigheid vermoordt
Slaat hij zijn reuzenvlugt uit 't hoog gebergt hervoort.
Daar vaart hij neêr in 't dal; en had op zijn genaken
Gods engel 't vlammenzwaard niet voor zijn oog doen blaken,
Gelijk zijn arm weleer de ontzetb're legermagt
Van 't groot Assyrië verworgde in éénen nacht:
Zoo had hij thans gewoed, hij alles hier doen sneuvelen
En lijk op lijk te hoop geworpen langs de heuvelen.
Hij week, maar daalde nu in 's vijands vesten af.

Wat wond'ren daar gebeurd! wat tempelafgod gaf
Geen blijken van zijn gunst; wat vog'len die er zwieren,
Wat zegeteekens in de rookende offerdieren!
De gansche stad weergalmt van d' overwinningskreet.
Maar Valens bovenal, daar met bevel bekleed,
Den wreeden Valens, nog met Christen bloed bedropen,
Hem doet zijne inspraak op een wisse zege hopen.
„Hoe!" fluistert hij hem toe, „met zulk een hoogen wal,
„Met zulk een moed als de uwe, en zulk een krijg'rental,
„Zult gij hier zwichten voor een horde van barbaren?
„O welk een heerlijk loon voor weinige gevaren!
„Uw taak is, 't godendom te wreken van zijn smaad.
„Wat meent ge, dat hun eer hun niet ter harte gaat?

„Zij zich een Constantijn ten onder zullen geven?
„Hij moet, het is voorspeld, voor uwe poorten sneven!"
Dus vuurt hem Satan aan, en elk die Valens ziet,
Ontzet, en kende in hem nog zulk een geestdrift niet.
Hij gaat zijn wallen rond, plaatst zijne kloeke benden,
Zijn schutgevaarte; niets verzuimt hij aan te wenden
Wat van een stedevoogd 't beleid des oorlogs vraagt.
Zijn weig'rend antwoord ook wordt langer niet verdaagd.
Hij voegt er tergend bij, dat aanstonds in zijn muren
De laatste Christen 't loon zijns lasters zal verduren.

Meteen sloeg uit de vest de houtmijtrook omhoog,
Waarin de zuiv're ziel eens Christens opwaarts vloog,
Doch neen, des laatsten niet; 't was Fidus, die bij 't lijden
God smeekte, dezen dag zijn broed'ren te bevrijden.
Wier luttel aantal nog een gruwb'ren dood vermeed.
De jong'ling stierf helaas! bij 't hooren van den kreet
Dier redding, die alleen aan hem niet was beschoren.
Het grievendst meêlij' werd in Constantijn geboren,
Daar hij de rookwolk zag; in spraaklooze' afschrik staat
Hij 't aan te staren, en verandert van gelaat.
Ha! waarom kan hij niet die muren oversnellen,
Dat offer redden, mijt en moordpaal nedervellen
En 't monster zelve, dat zoo wreed hem tergen dorst,
Het slagzwaard ploffen in de onmenschelijke borst?
„Gij ziet," riep hij in 't eind tot hen die aan zijn zijden
Hun wrevel hooren doen, „gij ziet wien wij bestrijden!"

En weêr, na 't zwijgen dat zijn grimmigheid verraadt:
„O heldenschaar! met mij zult gij den onverlaat
„'t Verschil van oorlogsmoed en wreedheid doen erkennen:
„Deez' dag nog ziet hij ons zijn poorten binnenrennen." [1])
Dus spreekt hij, en 't gejuich, dat opging op dit woord,
Werd van den vijand zelv', verbazend, aangehoord.

Terstond vliegt zijn bevel door 't leger; zijn gedachten
Omvatten reeds al 'tgeen, wat hij of eerst betrachten,
Of doen of mijden moet, hoever zijn krachten gaan,
En elk wijst hij de taak voor hem berekend aan.
Ambiorix heeft last, met de aangevangen werken
Te spoeden en het kamp door paal en wal te sterken.
De vlugge Clodion moet 't oord aan alle zij'
Berennen aan het hoofd der Triersche ruiterij;
Paulinus op dien togt den jongen Frank verzellen;
De grijze Polymeed al 't werktuig zamenstellen,
Dat hem de tijd vergunt, de ladders hoog van stam,
Het rollend stormdak, met den brijzelenden ram,
En 't krijgsgevaarte, dat tot in den wal kan moorden
En steen en rotsklomp werpt van zijn gespannen koorden.

---

1) Eene andere lezing heeft hier nog deze vier regelen.

„Het is bij mij bepaald, 'k trek niet in 's vijands land,
„Vóór de aftogt open is, mijn vaan hier staat geplant;
„En, vóór een leger ter ontzetting aan komt rukken
„Dit waarborgt mij uw moed, zal deze vesting bukken."

De keizer zelf, hij gaat, van Atrebas verzeld,
Van Erok en Segest, te viervoet over 't veld,
En neemt dat bolwerk op, dat 't overstout vertrouwen
Aan Valens schenken kon, zijn heertogt te weerhouên.

Digt naar den bergpas lag de vesting hoengestrekt;
Hoog was haar ringmuur en met torens overdekt.
Zijn opbouw scheen in 't West slechts minder sterk te wezen,
En 't was er, of de grond, in heuv'len opgerezen,
Hem, van zijn helling af, deed neigen naar de stad.
De gracht nogtans, waarmeê men haar omtrokken had,
Kon welligt bij den storm hier meer bescherming leenen,
Terwijl aan de and're zij' haar spoor schier was verdwenen,
Ja, dáár het boomgewas en 't weeld'rig lentegroen
Den krijgsman dekten met hun vrolijke festoen.

Van daar snelt Constantijn naar d' arbeid der soldaten
En spoort hun ijver aan. Naauw is er tijd gelaten
Voor zulk een toestel als de vestingstorm vereischt.
Reeds had de zon haar baan ten halve doorgereisd,
Maar Polymedes komt hem rustig tegentreden
En wijst hem op het werk, en noemt in lange reden
Hem al het stormtuig op, in voorraad meêgevoerd.
Hij hoopt een toren zelfs, die zich door 't veld verroert
Op wagenwielen en een valbrug uit kan zetten,
Voltooid te hebben, vóór men d' aanval gaat trompetten.
Dus rust men zich ten strijd, en schoon geen enk'le boog

Zich spant, geen krijgsman 't zwaard uit zijne scheede toog,
Toch bij 't vermeêrd gewoel, 't uiteengaan allerwegen,
't Gedruisch, dan hier dan daar in d' afstand opgestegen,
Stort zich alreê de schrik om deze wallen uit.
Zoo zwerft er op 't gebergt een rommelend geluid
En druischt van ver de zee, en slaakt het woud zijn stemmen,
En jaagt en woelt er iets dat 't hart doet zamenklemmen,
Eer de opgezette orkaan met vuur en solfergloed
En donderend gekraak de rotsen splijten doet.
Waar, zwakke grijsaard! waart ge in dit rumoer verbleven?
Waar? teed're Flavia! Helaas, met hoeveel beven
Was ze aan haars vaders zij' door 't krijgsvolk voortgegaan.
„Heb moed!" zoo sprak hen toen de groote hopman aan,
„Naar gindsche hooge tent moet ik u vergezellen
„En vorstin Helena uw rampspoed voor gaan stellen." [1])
Ook Helena was hier!... en met verteedering
Herkent hij, hoe zijn lot den vorst ter harte ging.

---

1) Hierachter zijn deze acht verzen doorgehaald:

Hoe, zij! de keizerin? Zij zelve: Helena,
De koninklijke spruit van Britsche Coïla,
Die met Constantius in 't kuische huw'lijk paarde,
En tot geluk der aard' hem Constantinus baarde.
Van hare jeugd den klank der wapenen gewoon,
Is zij den togt gevolgd van haar heldhaften zoon.
Naauw kon Sabinus van verwondering bekomen.
Ook zij, van welker deugd hij zooveel had vernomen,

Zoo naakten zij de tent. De schoonste valgordijnen
Zag men hier in elkaâr vervloeijen en verdwijnen,
En alles schitt'ren van des purpers felle vlam.
De hooge stijl, die soms er door te voorschijn kwam,
Scheen van Hesperiesch goud, en 't marmersteen verspreidde
Een vloer zoo blinkend wit als de oversneeuwde heide.
Sabinus nadert niet, maar laat den hopman gaan;
Dan dra kwam Helena op beî de Christ'nen aan;
Een traan stond in haar oog. „O!" riep zij, „ed'le strijders!
„Van 't kruis, van mijn geloof heldhaftige belijders,
„Treedt nader! wat vertoeft ge en staat ge zoo bedeesd,
„Gij die voor God alleen en meer geen sterfling vreest."
De grijsaard antwoordt, ... maar zijn taal wordt niet
(vernomen.
Vol drift doet Helena hen in haar veldtent komen,
En geeft haar dienaars last en gaat met zorgen voort,
En eert haar God in hen, die leden voor zijn woord.
Sabinus' reisgespan komt in het leger jagen;
Een tent wordt naast de hare ontrold en opgeslagen;
De vruchten, haar zoo straks uit d' omtrek aangebragt,
De wijn van Rhetia, en waar der vorsten pracht
In eene legerplaats nog over kan beschikken:
't Moet al op d' elpen disch de Christenen verkwikken.
Vooral de jonge maagd treft haar gevoelig hart;
Dat kinderlijk gelaat, vol onschuld en vol smart,
Sprak diep tot Helena, en 't oog op haar geslagen,
Ging zij Sabinus naar zijn lotgevallen vragen,

Wanneer Lactantius met drift naar binnen trad.
Deez' vrome kerkdienaar, die al haar gunst bezat,
En meêtoog in haar stoet, meldt Valens' gruwelstukken;
Hoe alles woelt in 't heer, en 't ras ten strijd zou rukken.
Ze ontroeren op 't verhaal; niet Flavia alleen
Verbleekt, Sabinus en de moedige Heleen,
Zij waren bevend van hun dischbed opgerezen.
„Ach," riep zij, „moog nu God mijn zoon genadig wezen!" —
„Betrouw, vorstin!" voert haar de priester te gemoet,
„God is het, die mijn hoop dit uur niet wank'len doet;
„De heldendapperheid van Constantijn kan falen,
„Maar nimmer 's Hemels eer; zij moet hier zegepralen:
„Haar heeft de lastering van Valens aangerand.
„En zou die martelaar, die uit den folterbrand
„Verrees, niet afzien? hij Gods wraak niet neêr doen varen?
„Aanroepen wij met hem den Heer der legerscharen.
„Op dezen dag beslist Hij de uitkomst van den krijg,
„Het lot der Kerk, of ooit het kruis den troon bestijg'."
Maar neen, tot geen gebed heeft hij hen aan te sporen:
Een donderende kreet doet zich op eenmaal hooren,
Waarvan 't gebergt weergalmt en 't tentgordijn bewoog.
Toen was 't of aller hart vereend ten hemel vloog:
„De strijd", roept Helena, „vangt aan!" en onder 't spreken
Knielt zij het eerst ter aard'; met beven en verbleeken
Volgt ieder, daar vergaârd, het roerend voorbeeld na,

En wank'lend aan de hand van zijne Flavia,
Zag men den grijsaard op het marmer nederzinken,
En oogen slaan tot God, waarin zijn tranen blinken.

Het leger woelde reeds om 's vijands muren heen;
En die van de Alpen af gezien had naar beneên,
't Gedrang aan allen kant, de strijd'ren, die de wallen
Bestijgen, van omhoog getroffen, nedervallen,
Alom op nieuw hun ladders planten, wapenglans,
Geworstel, fakkellicht om heel den vestingtrans:
Hij had gewaand, een vloed, zijne oevers uitgebroken,
Met glinst'rend golfgewoel, de stad te zien bestoken.
Zoo rondom Prochyta, om Nesis, of 't gebergt,
Dat Caprea omringt en 's afgronds woede tergt,
Slaat de opgeruide zee al tuimelend naar boven,
En geeselt rots en klip van lillend schuim bestoven.

Drie hoofden voerden 't heer ten aanval op de vest.
Daar waar het heuv'lig veld zich meer verhief in 't West,
Had Erok het bevel; hij liet het stormdak naderen,
Dempte er de diepe gracht, en slingerde uit zijn raderen
Den ijz'ren ramskop op het hooggebouwd arduin,
Of 't knett'rend bons bij bons zou nederslaan in puin.
Dan Valens kent 't gevaar, dat hier hem kwam bedreigen;
Ook hij wist, dat de muur, bij zijn bouwvallig neigen,
Hier naauw'lijks zou weerstaan, en eene rappe schaar
Van strijd'ren hield zich reeds met alle wapens klaar.

Dan ving men 't stooten op in de afgelaten keten;
Dan was 't een molensteen, verplett'rend neêrgesmeten;
Dan zand, dan luchtig hooi, in bossen zaamgeknoopt,
Waarvan men het behoud van 't splijtend bolwerk hoopt.
Neen, zoo had Clodion nog niet geleerd te strijden;
De jonge Frank, hij hoopte 't eerst aan Eroks zijden
Door eene muurbreuk op den vijand in te gaan.
Vergeefs! — nu greep zijn vuist ook zulk een ladder aan;
Maar, daar weêr afgeschud, of door een steen verdreven,
Moest hij 't hem vreemd gevecht zijns ondanks weêr begeven.
En als een bergleeuw, die rondom de schapenkooi,
Waarvan men hem verjoeg, nog gaapt naar zijne prooi,
Met opgekromden rug, met oogen als twee lichten,
Dan her- dan derwaarts gaat, door pijlen en door schichten:
Zoo liep hij om, en riep zijn vijand naar beneên,
En zwaaide als bliksemvuur zijn lemmer om zich heen.

Dan 't ijselijkst gevecht was aan dien kant gerezen,
Waar zich de ontemb're moed van Atrebas deed vreezen.
Als stopp'len met den wind aan 't vliegen over 't veld,
Als regens klett'ren, daar de Wagenster in snelt,
Als 't heftig hag'len, waar een waterstroom zijn sluizen
Meê openbreekt in 't Zuid en de akkers komt vergruizen:
Zoo vlogen onverpoosd de pijlen door de lucht.
Gij vielt er, Tavila! gij, Sunnon! zoo geducht
In 't effen oorlogsveld; Ado en Vologesus,
Tava, Carvilius en nooit verwonnen Rhesus!

En hoeveel! welker roem de nacht van 't graf bedekt.
Cotus hield naar den muur zijn hand omhoog gestrekt
En riep zijn makkers toe, hem op zijn spoor te volgen,
Toen hem een pijl doorboort. Van ed'le wraak verbolgen,
Snelt Udo voor hem uit en klimt de ladder op;
Nog is hij niet gezien, reeds reikt hij naar den top:
Maar 's vijands lange speer, hem in den hals gedreven,
Bluscht al zijn gramschap uit met zijn roemruchtig leven.
Vergeefs hield Placidus het schild zich boven 't hoofd:
Hij buitelt met den steen die hem van 't licht berooft.
Tarba wordt op den muur getrokken en doorstoken,
Rullus er afgestort; de grond, de grachten rooken
Van bloed, en van de vest blikt tusschen de oorlogsliên
De duivel van den dood, om al zijn prooi te zien.

Niet nutloos echter was zooveler helden sneven:
Ook Valens' schaar verdunt, ook hun door 't harte dreven
De snelle pijlen heen, en menig hunner viel
Voorover van den muur, om zijn getergde ziel
In stuiptrek aan den voet zijns vijands uit te blazen.
O had de moed beslist, de moed die van verbazen
Mijn speeltuig sidd'ren doet, 't waar hier het eerst gelukt,
De stad te winnen, en de krijgspalm waar geplukt.

Te midden van 't gedrang, 't gedruisch en al de pijlen,
Die nog als wintersneeuw van ieders boogsnaar ijlen,
Genaakt een toren, die, van krijg'ren volgeprest,

Al wagg'lend voortgrijpt met zijn valbrug naar de vest.
Daar klampt hij aan, en staat; de weg der stad is open,
En Atrebas verschijnt! hij is 't! het is zijn loopen!
Het is zijn roode pluim! hoe zwaait hij 't slagzwaard neêr;
't Verplettert en maait weg wat naakt tot tegenweer.
Niet of hij hen doorklieft, die 't strijden met hem wagen,
Maar of hij heel de stad bedreigt met zijne slagen:
Zoo is 't, als hij, zoo hoog, zijn arm naar boven rigt.
De stilte daalt in 't rond op 't ijselijk gezigt.
De vijand echter spoedt, zijn walgeschut te stellen:
De steenen vliegen aan, het pek, de zwavel snellen
Al vlammend door de lucht, en rook en waaijend vuur
Omringen 't heldental reeds vechtend op den muur.
Dra zijn zij met de brug in dikker wolk verdwenen;
Nog hoort men Atrebas, elk wil hem hulp verleenen,
En dav'rend antwoordt hem de gansche legerschaar.
Dan wat verwarring rijst! hoe vliegt men door elkaâr!
Waar is de toegang? waar een weg naar hem te vinden?
De toren slaat in brand! en wie zal 't onderwinden,
Of is het niet vergeefs, te klaut'ren langs den wal?
Helaas! wie 't wagen dorst, werd weldra door den val
Van 't groote stormgevaart, dat met verschrikk'lijk kraken,
Met brug en balken, daar de vlammen nog om blaken,
Ineenstort, meêgesleept en op den grond verplet.
Een oogenblik vervloog, eer elk, van schrik ontzet,
Den ganschen rampspoed kende en adem had tot klagen.

Toen steeg de kreet omhoog: „hij viel! hij is verslagen!
„Held Atrebas bezweek!" en 't ging van mond tot mond,
En 't kwam, waar Constantijn aan 't hoofd der benden stond.
Rampzal'ge stad! die hem uw eigen heil betwistte:
Dit was het tijdstip, dat uw ondergang besliste!
Het vuur sprong uit zijn oog op 't hooren van 't gerucht,
Het zwaard rilde in zijn vuist, terwijl een diepe zucht,
Hem klagend in de keel, getuigde, met wat nepen
Dit onvoorziene leed hem had in 't hart gegrepen;
Maar stil, maar welberaân, en schrikkelijk bedaard,
Gelijk een zwarte zee, waarlangs het onweêr vaart,
Gebiedt hij om den brand aan ied're poort te ontsteken;
Hij wil geen oogenblik den aanval onderbreken,
Aanvaardt 't van Atrebas verlaten krijgsbestuur
En voert alleen het heer van weêrszij naar den muur.

Wat nieuwe wond'ren zijn 't, die nu het oog verbazen!
Is dan eene and're ziel dien krijg'ren ingeblazen?
Eén enk'le geest is 't, die, gewapend met de kracht
Van duizend armen, hier naar de overwinning tracht.
Hij spreekt en alom ziet men de opgestormde benden
De schilden achteruit om hals en schoud'ren wenden
En, dringend lijf op lijf, ze sluiten aan elkaâr.
Verdwenen is eensklaps de gansche heldenschaar.
Neen, 't zijn geen strijd'ren meer, 't zijn daken, waar,
(voor tegelen,

De beukelaars op staan in onverbroken regelen;
't Zijn stormgevaarten, waar geen vuur of vlam op houdt,
Metalen muren in een oogwenk opgebouwd.
Verwonnen vijand! spil uw steenen, spil uw pijlen:
Mij deert uw gramschap niet, ik kom u tegenijlen;
Straks op uw wal genaakt, zal ik uw ingewand
Doorstooten met het zwaard, dat meêgaat in mijn hand.
Zoo bruischte 't in de borst der krijg'ren, die van onderen
Langs 't glooijend schildendak al 't werptuig hoorden (donderen,
Waarmeê men 't brijz'len wilde en niet doordringen kon.
Dan dit geweld vermeêrt, het walgeschut begon
Vervaarlijk steen op steen te slingeren van boven;
Men slaat met balken neêr, om 't welfsel op te kloven,
Ja, brokken van den muur en wat er vaardigst ligt;
En 'tzij voor deze proef een rij van schilden zwicht,
'tZij met te groote drift het krijgsvolk opwaarts spoedde,
Een open komt er, waar de vijand al zijn woede
Op aanwendt, dat gestaâg in 't rond wordt uitgebreid,
En ras den voortgang stuit van 't schoonste krijgsbeleid.
Terstond vliegt Constantijn, waar hij 't gevaar ziet dringen:
„Soldaten! laat u thans de zege niet ontwringen,
„Sluit aan, vereenigt u! dit is het oogenblik!
„Waar zijt gij, Verticus? waar, dapp're Hilderik?
„Ha, 'k zie u, Sigismund! wat loon is u beschoren!" ...
Zóó, 'tzij zij al dan niet hun veldheer kunnen hooren,
Zóó roept hij, en vergeet, dat hem een grooter moed

Niet vrijwaart voor den pijl, die and'ren sneven doet. [1])
Alvast was door zijn moed alom de storm hernomen,
't Gevecht hersteld, en scheen dat uiterste gekomen,
Waarin de Godheid perk aan 's menschen woede stelt,
En de overwinning op de slagting nedersnelt.
Ook 't vuur was aangelegd, dat poort bij poort moest (slechten;

---

1) Hier is de volgende episode geschrapt:

Het scheen ook, deze dood moest hier den vorst weêrvaren:
Verwonderd bleef naar hem de jonge Vespa staren,
En riep zijn makkers op een torenmuur bijeen;
Vijf hunner wijzen reeds naar 's keizers purper heen
En spannen hunnen boog, en smeeken bij hun beven
Der jag'ren God Apol, hun pijl die vlugt te geven,
Dat hij den krijg volende en 's keizers hart doorschiet'.
Dan neen, Bataven! uw getrouwheid duldde 't niet:
Zij zien 't, zijn lijfsgevaar! de vreeselijke schichten!
En ijlings vliegen zij rondom hem henen, rigten
Hun schilden om zijn hoofd, hun eigen lijf en borst
Ten veilig bolwerk op voor d' aangebeden vorst.
Helaas! een hunner zag hij aan zijn zijde vallen;
Toen was 't, dat Constantijn, bij al dit wapenschallen,
Zich 't menschlijk harte voelde breken, dat zijn hand
De hand dier helden drukte, aan hen het woord deed hooren,
Waarvan me ook nog dit uur een traan door 't oog komt boren:
„Bataven!" riep hij, „voor uw deugd heb ik geen loon:
„O door haar overlecft uw stam eens Rome's troon!"

Reeds daalde de avond neêr, en toen bij 't woedend vechten
Zooveler strijderen, bedekt met zweet en bloed,
Bij 't akelig gekerm, 't gejuich van d' overmoed,
Dat, beurt'lings opgegaan, verdoofde in 't wapenkletteren,
Bij 't bonzen van den ram aan 't steenenmuurverpletteren,
De brand ook hooger steeg en met der winden vlugt
Zich blazende verhief tot in de duist're lucht,
Slechts moord te zien was en verwarring, waar geen vonken
In dwarrelenden rook, of vuur en vlammen blonken:
Toen scheen des afgronds poel, gerezen naar omhoog,
Met al zijn jammeren te drijven voor het oog.
En wat dan ging u aan, o Valens! waarvan blaakte
In u die woede, zoo de hel hier niet genaakte,
Hier niet te wapen vloog voor de oude afgoderij?
Zoo weert de moed zich niet, zoo vecht de razernij.
Waar Polymeed het eerst den brand had opgedreven,
De vestingpoort, reeds zwart, van golven vuur omgeven,
Haar deuren vallen liet: daar zag men door den brand
Den Romer staan van ver; met uitgestrekte hand
Verschijnt hij op het puin der neêrgeworpen daken,
Roept al zijn Goden aan, gebiedt op nieuw te waken
Voor dezen tweeden wal, en schaart zijn benden rond,
Om d' aanval af te slaan, die hier voor oogen stond.
Daar dringt het krijgsvolk in; door vuur, door vlammen (henen,
Vliegt elk de puinen op, zij zijn voor 't oog verdwenen:
't Zijn niets dan lansen, niets dan zwaarden op en neêr

Aan 't flikk'ren, alles woelt, valt aan of gaat te keer.
Nog van zijn steilte blijft de dolle Valens roepen,
En blaast zijn woede in 't hart der worstelende troepen,
En rekt alleen een strijd, die niet meer baten kon.
Niet langer duldde dit de jonge Clodion:
Schoon later toegesneld, baant hij zich met den zwaarde
Een weg voor allen uit; het stort en stuift ter aarde
Alwat den toegang tot den wreedaard hem ontzegt.
Als 't roofgevogelt, op een bergspits in gevecht,
En bek en nag'len rept, en met boosaardig schreeuwen
Zich opgeeft in de lucht, waardoor de pluimen sneeuwen:
Zoo was de tweestrijd, toen begonnen; klat'rend vloog
Hun staal op 't zwaaijend schild en door elkaâr omhoog;
Geen aanval wordt beproefd, die, telkens of ontdoken,
Of afgeslagen, door geen aanval wordt gewroken;
Met beider woede klimt hun beider dapperheid,
En neen, geen menschlijk oog dat de uitkomst had voorzeid;
God sliste en had den dood zijn' vijand hier beschoren:
Een donderende kreet doet zich op eenmaal hooren,
De kreet der zegepraal: de keizer had den wal
Genomen, en zijn naam klonk in dien zegeschal.
Nu keert ook hier de strijd, Valens ziet alles zwichten;
Van wanhoop blind, kan hij zijn slagen niet meer rigten,
Vliegt aan op Clodion, wiens uitgestoken zwaard
Het lot vervult en hem door d' open gorgel vaart.
Gij stierft, barbaar! uw bloed, dat uitstroomt met uw leven,
Betaalt de gruw'len niet, op 's Heeren volk bedreven.

Maar hier nu niet alleen, of waar des vorsten moed
Den muur verweldigd had: aan alle kanten spoedt
Het krijgsvolk op en dwingt den laatsten man tot wijken;
Niet anders dan een vloed door dammen bruischt en dijken,
Als 't sneeuwgebergt zijn kruin in hem heeft uitgeschud:
Hij stuift op 't akkerland te hoop, voert met de hut
En vee en veldtuig voort, en draagt het op zijn golven
Verwinnend d' omtrek door, in bare zee bedolven.
Dus stroomde van de vest het krijgsvolk naar beneên;
't Joeg tuim'lend door elkaâr den vijand voor zich heen,
Vloog uit ter plundering en zocht zijn wraak te koelen,
En deed een nieuwen strijd door alle straten woelen.
Vergaan waar thans de stad, verwoest door staal en vuur,
Ware ook niet Constantijn verschenen op den muur.

O welkom oogenblik, waarin ik adem scheppe!
Op snaren, klam van bloed, niet meer den vinger reppe,
Na al die monsters, die de krijg op aarde ontbindt,
De menschlijkheid in 't hart van eenen held hervind.

Hij stond en zag die vest, reeds half in puin bedolven,
Waarover vlam en rook naar alle kanten golven,
Nog aan der krijg'ren wraak en plunderzucht ten doel:
De schrik verbleekt hem, en 't beleedigde gevoel
Uit zich in eenen kreet, waarmeê hij voortgevlogen
Elk meêsleept naar de markt wie optreedt voor zijne oogen;
Dáár schatert de trompet, wordt lijfsbehoud voorzegd

Aan ieder die het zwaard voor 's keizers vocten legt,
Het verdere geweld aan de oorlogsliên verboden.
„Hoe!" riep hij tot een hoop, verward hier aangevloden,
„Zijn het dan roov'ren of soldaten dien 'k gebied:
„Tot strijden hebt ge 't zwaard, tot moorden draagt gij 't niet;
„Zoo toon me uw dapp'ren arm op meer gelegen tijden!"
Toen moest Ambiorix 't verwijt zijns veldheers lijden;
En Cliva, en wie meer der hoofden daar genaakt,
Gebiedt hij om den brand, die altijd feller blaakt,
Met alwat armen roert, waar 't mooglijk is, te keeren.
Een onverhoopt geluk gaf klem aan zijn begeeren,
En voerde in 's vorsten hart 't gevoel voor 's vijands leed
Tot eene geestdrift op, die alles zwichten deed.
Wat menigte dringt aan? wat hand en wapens wuiven?
't Geroep van „Atrebas!" doet alles zamenstuiven;
't Klinkt „Atrebas!" nog eens tot aan den keizer door,
En reeds treedt zelf de held uit het gedrang te voor.
„Gij leeft!" roept Constantijn, „gij leeft! ik zie u weder!"
En werpt verbaasd een blik naar zijn verschroeide veder,
Omarmt hem, valt verrukt aan zijnen boezem neêr,
Bij 't daverend gejuich van 't rondomdringend heer.
De vijand, Valens zelf, had hem den dood onttogen.
Verlaten was de held, de brug in brand gevlogen.
Geen hoop dan op dien muur nog roemrijk te vergaan,
Toen Valens' roepstem klonk, niet verder toe te slaan.
Geen edelmoedigheid deed hem dien vijand sparen:
De wreedaard had gehoopt, den Goôn op hunne altaren

Een offer aan te biên van kostbaar Christen bloed.
Dan 't denkbeeld rees niet op in 's vorsten groot gemoed:
Hij mogt, en 't was genoeg, een vriend in de armen drukken.
„Krijgsmakkers!" riep hij, toen 't hem eind'lijk mogt (gelukken,
't Gedruisch te stillen bij het steken der trompet,
„Nu kent den pligt der eer! nu snelt ter hulp, en redt
„Een jammervolle stad, aan 't vuur ten prooi gegeven.
„Waartoe me een teêr gevoel van meelij' had gedreven:
„Is thans geregte schuld, door dankbaarheid gevraagd.
„Neen, laat een vijand, door uw heldenarm verjaagd,
„U in een ed'ler strijd, in grootheid niet verwinnen!
„Wie volgt me? ik roep hen op, die ware glorie minnen:
„Zij is dit uur de prijs van uw menschlievendheid!"
Hij vliegt, en elk met hem; hier is geen onderscheid
Van vriend of vijand meer, van veldheer of soldaten.
De nood gebiedt alleen, en wien men, uitgelaten
Van moord en strijdlust, had gestoken naar het hart:
Voor hem wordt thans in 't vuur 't gevaar des doods getart.
Ginds staan zij op den top der brandende gebouwen;
Hier pogen honderden een woning neêr te houwen,
Eer de aangewaaide vlam daarin nieuw voedsel vond.
Om strijd snelt Atrebas, snelt Clodion in 't rond;
Zij sporen 't krijgsvolk aan, en gaan hun hulp bewijzen,
Waar zij het noodgegil het hevigst hooren rijzen.
Gij zelf, o veldheer! die bij 't jammerlijk gezigt
Slechts de inspraak volgdet van gevoel, van menschenpligt,

Gij droegt voor staf een spâ, en 't ging door alle monden:
Men had gezien, men had hem onder hen gevonden,
Die water droegen naar den opgevaren brand.
Voor zooveel deugd was ook de hemel niet bestand:
Het vuur had uitgewoed; de nachtwind kromp zijn vlerken
Ineen, en slechts 't gewoel belette 't op te merken,
Dat drupp'len vielen, daar in altijd kleiner kring
De vlam voor aftrok en ten leste in rook verging.

De schoonste zegepraal had Constantijn bekomen,
Een vijand niet alleen zijn muren afgenomen:
Hij had geen vijand meer; ontelb'ren, die 't gevecht
Deed sneuv'len op dien dag; — maar wien 't niet was (ontzegd,
Den overwinnaar en zijn grootheid aan te staren,
Moest hem den tol der deugd, hem liefde doen weervaren;
En toen hij afgemat, in 't holle van den nacht,
Terugging naar zijn tent, omringde hem voor wacht
Een dankb're burgerschaar, die, hangend om zijn leden,
Zijn handen kusten, hem met tranen en gebeden
Vervolgden, zegening nariepen op zijn hoofd,
Die hen, die al hun kroost had aan den dood ontroofd.

DE ARMENISCHE KWESTIE.

Het is nu reeds drie jaren geleden, dat de armenische scheuring van Konstantinopel, die door vier Bisschoppen, twee kloostergemeenten en eenige leden der wereld-geestelijkheid voltrokken is, de ongelukkige armenische natie op de betreuringswaardigste wijze foltert. Het is als eene kopie van onze jansenistische factie met oostersch geweld en straatrumoer. Uit de dagbladen heeft men reeds het een en ander daarover vernomen; doch het zal sommigen misschien niet onwelkom wezen er iets meer van te weten.

Voor eenigen tijd zijn te Parijs twee brochuren verschenen: La question arménienne, appel aux Gouvernements d'Europe, en La question arménienne, solution des difficultés soulevées contre la Bulle „Reversurus." De Civiltà Cattolica geeft in hare nummers van den 1 Februarij en 1 Maart 1873 van beide brochuren eene verkorting. Hetgeen wij hier laten volgen, ontleenden wij vooral aan de eerste brochure; wij hebben van de verkorting der Civiltà gebruik gemaakt, doch daarin verscheidene zaken ingelascht uit brieven en brochuren, waarmede wij door onzen hooggeachten landgenoot Mgr. Pluym vereerd werden.

De armenische Kerk was verdeeld in twee gemeenten.

Daarom waren er twee hoofden die haar bestuurden, welke, onderling van elkander onafhankelijk, onmiddellijk aan den H. Stoel onderworpen waren. Een hunner met den titel van Aartsbisschop-Primaat hield zijn verblijf in Konstantinopel; de ander, die den titel van Patriarch van Cilicië droeg, woonde in Bzommar op den berg Libanon. Maar het was niet altijd zoo. De gemeente van Konstantinopel, welke in het begin door eenen latijnschen patriarchalen Vicaris bestuurd werd, kreeg in het midden der vorige eeuw eenen Bisschop van den armenischen ritus, Mgr. Saraf, en in 1830 eenen Aartsbisschop-Primaat. Het jaar, waarin die laatste bevordering plaats had, werd door eene bijzondere weldaad gekenmerkt. Daar de geloovigen der armeniesch katholieke Kerk in burgerlijke zaken onderworpen waren aan den armeniesch schismatieken Patriarch, kwamen zij niet zelden in groote moeijelijkheden. Paus Leo XII, hoogst getroffen door dien betreurenswaardigen toestand en vooral door eene snoode vervolging van drie jaren, welke onder zijn pontificaat tegen de genoemde Kerk was begonnen, deed zulke krachtige vertoogen bij de mogendheden, dat Rusland er toe gebragt werd, onder de voorwaarden van het traktaat van Adrianopel ook die van de emancipatie der armeniesch katholieke Kerk op te nemen. Toen deze dus op die wijze vrij was verklaard van alle onderwerping, rigtte Pius VIII in 1830 den bovengenoemden aartsbisschoppelijken zetel in Konstantinopel op en benoemde daartoe den priester Antonius Nourigian, eenen der drie, welke door de armenische gemeente dier stad waren voorgesteld.

Uit kracht der emancipatie-akte moest de nieuwe Aartsbisschop door het turksche goevernement erkend worden, namelijk als godsdienstig hoofd der armeniesch katholieke gemeente, eene waardigheid die volgens het gebruik van

Turkije ook die van burgerlijk hoofd met zich voerde. Maar hier deed zich eene groote moeijelijkheid op van den kant der armenische schismatieken, die schrikkelijk gebelgd waren over de gunst aan de Katholieken bewezen. Het berat of het diploom van erkenning werd aan Nourigian geweigerd, en de gemeente was gedwongen als burgerlijk hoofd een anderen persoon te kiezen en aan het goevernement voor te stellen, en deze was de priester Jacobus Valle. Vandaar dat er twee bestuurders van de katholieke armenische Christenheid van Konstantinopel waren, de een voor kerkelijke zaken met wezenlijke regtsmagt, maar niet erkend door het goevernement, de ander met volkomene magt in burgerlijke zaken, maar met geen gezag in het godsdienstige, hoewel deze laatste door het goevernement als godsdienstig hoofd erkend was en de zaken, die de godsdienst betroffen, met dit goevernement moest behandelen in plaats van den Aartsbisschop. De officiële titel van den tweede was die van Bisschop of Patriarch, en de gemeente noemde hem, om hem te onderscheiden van den waren Bisschop of Patriarch, Episcopus civilis of Patriarcha civilis.

Op Nourigian volgde in 1838 Mgr. Marusci, wien de geestelijkheid en het volk van den H. Stoel gevraagd en verkregen hadden. Deze vroeg, na den raad van verscheidene geestelijken en van de bestuurders zelven der gemeente te hebben ingewonnen, aan Rome eenen Coadjutor met regt van opvolging, uit het drietal dat door hem was voorgesteld. De keuze viel op den eerste der lijst, Antonius Hassoun, die in 1842 tot Aartsbisschop van Anazarbe i. p. i. gewijd werd en den Aartsbisschop-Primaat, welke in 1846 stierf, opvolgde. En daar niemand zich ontevreden toonde over deze wijze van opvolging, zonden de bestuurders eenen brief aan den Paus uit naam van de

geestelijkheid en het volk, waarin zij schreven, dat zij tevreden waren over de bevordering van Mgr. Hassoun en betuigden dat, als het noodig was geweest, zij er eene formele aanvraag om zouden gedaan hebben. Mgr. Hassoun alzoo, den aartsbisschoppelijken zetel beklimmend, bragt ook de waardigheid van Patriarcha civilis mede. Want dewijl de gemeente hem had leeren waarderen in de drie eerste jaren van zijne bediening als Coadjutor, was zij er toe overgegaan om hem bij het goevernement als haren officiëlen vertegenwoordiger te benoemen met de bedoeling om, daar hij den ouden Aartsbisschop moest opvolgen, ten laatste het een en het ander bestuur in de handen van eenen enkele te vereenigen en daardoor de moeijelijkheden te doen verdwijnen, die de scheiding meermalen veroorzaakte. Het is waar dat Mgr. Hassoun, daar hij hiervan niet overtuigd was, in den beginne tegenstand bood, doch later berustte hij er in, onder voorwaarde, dat hij die burgerlijke betrekking zou nederleggen, zoodra hij zien zou, dat zij aan het geestelijk belang eenig nadeel berokkenen kon. In 1845 in bediening getreden, behield hij die tot in 1848, op het einde van welk jaar hij uit vrees, dat de invloed der leeken de vrijheid der Kerk in de treurige omstandigheden, waarin de gemeente verkeerde, zou benadeelen, haar nederlegde. De goedgezinden der gemeente en zelfs Aali-Pacha, die over het bestuur van Mgr. Hassoun zeer tevreden was, trachtten hem wel tot andere gedachten te brengen, maar hij bleef bij zijn besluit volharden. Men verkreeg daarom de officiële vergunning voor de benoeming van een nieuwen Patriarcha civilis, met de bepaling door het goevernement in het besluit vervat, dat de gekozene zich nooit mogt bemoeijen met datgene, wat betrekking

had op het geestelijk gezag: dat was alleen de zaak van Mgr. Hassoun den Aartsbisschop-Primaat.

Nadat het tweeërlei gezag op nieuw gescheiden was, bad de Aartsbisschop-Primaat, die bemerkt had, dat er groote moeijelijkheden bestonden om zulk eene talrijke kudde op gepaste wijze te besturen, den H. Stoel om eenige suffragaan-zetels op te rigten. Dit was overeenkomstig met een verzoek, dat door de bestuurders der gemeente in 1836 gedaan was, en Paus Pius VIII had dit reeds beloofd. De bede werd goedgunstig opgenomen, en er werden door den H. Stoel zes nieuwe bisdommen opgerigt en even zoovele Bisschoppen benoemd. Was die daad voor de geloovigen in het algemeen troostvol, den tegenstanders bood zij eene gelegenheid van klagten en beschuldigingen aan, zoowel tegen den H. Stoel, alsof deze de canons of gebruiken der oostersche Kerk had geschonden, door Bisschoppen te kiezen zonder dat er van den kant der geestelijkheid en van het volk eenige voorafgaande voorstelling geschied was, als tegen Mgr. Hassoun, alsof hij zijne natie had verraden, door aanrader van zulke schending geweest te zijn. Hoe ijdel deze klagten waren, ook afgezien er van dat de H. Stoel het hoogste gezag heeft en dat Mgr. er zich volstrekt niet mede bemoeid had, blijkt daaruit, dat eene gemeente de regten van gemeente niet uitoefent voor aleer zij als zoodanig gevestigd is. Desniettegenstaande kwamen er vertoogen en zware klagten van den kant der onruststokers bij het turksche goevernement en eene tusschenkomst van de fransche diplomatie. Het gevolg der onderhandelingen tusschen Aali-Pacha en Lavalette, den franschen gezant, was de vorm, dien men in het vervolg bij de keuze zou in acht nemen; hij werd in het jaar 1853 in de Breve Licet bekend gemaakt, een vorm die veel meer beperkt was in het

punt van deelname des volks, dan de H. Stoel vroeger besloten had, en dat wel om de verkeerde stemming der gemoederen, die men in die oproerige beweging had bemerkt. De gezegde Breve hield in, dat de geestelijkheid en het volk van den openstaanden zetel aan de Synode der Bisschoppen de namen van een zeker getal geestelijken zou aanbieden, die verdienden dat men van hen goede getuigenis gaf; dat de Synode drie candidaten zou kiezen en die aan den Paus voorstellen, opdat Hij den waardigste zou benoemen, met het regt van, zoo dit noodig wezen mogt, buiten de voordragt om te kiezen. Daar Aali-Pacha omtrent dit laatste punt eenige moeijelijkheid gemaakt had, loste Lavalette die op, door hem te doen opmerken, dat daarmede de opperste regtsmagt des Pausen gehuldigd werd, en dat het een voorbehoud was, dat tegenover alle katholieke mogendheden werd gehandhaafd.

De regeling van dezen vorm van keuze was ten hoogste wijs. Daar men toch, door het regt aan de Synode toegestaan om drie candidaten voor te dragen, elk bedrog had verijdeld, als dit in de opmaking der lijst, die door de geestelijkheid en het volk was voorgesteld, beproefd zou zijn, was het gemakkelijk door het pauselijk voorbehoud te verhelpen, als de Synode in de voordragt haren pligt was te buiten gegaan. En eene dusdanige voorzorg was niet nutteloos. In de Kerken van het Oosten treft men onder de verschillende leden eene verklaarde strekking aan om zich te mengen in het geestelijk bestuur en er hun eigen invloed in te doen gelden. En dit geeft aanleiding tot scheuringen, tot klagten en tot ergernissen, vooral onder de schismatieke of kettersche sekten. Die verpestende kwaal had ook eenigen der armenische Katholieken aangetast, die er vooral op uit waren, zich van de verkiezing der Bisschoppen meester te maken en hun eigen wil

en eerzucht te voldoen, en die daarom bij gelegenheid der keuze alle moeite in het werk stelden, om de hoofden op hol te brengen en onrust te verwekken, ten einde zoo hun doel te bereiken. Maar ditmaal berustten zij er dadelijk in, misschien ontmoedigd door de overeenstemming van het goevernement en den franschen gezant met den H. Stoel omtrent den vorm, die door de Breve Licet was gemaakt; en aldus hadden de vele verkiezingen, welke tusschen 1853 en 1867 gedaan werden, vreedzaam plaats volgens de voorgeschrevene wijze.

De vrede was teruggekeerd en beiderlei gezag ging zijnen weg: de Patriarcha civilis met eenen raad aan zijne zijde deed de zaken van zijn ambt, en de Aartsbisschop-Primaat, bijgestaan door den raad der verstandigste priesters, volbragt de zijne. Daar er ondertusschen, uit kracht van het traktaat van Parijs (1856), aan de Christenen van het ottomanische rijk vrijheid van godsdienst en aan de godsdienstige hoofden vrije uitoefening van hun gezag was toegestaan, vroeg Mgr. Hassoun aan het goevernement de officiële erkenning zijner waardigheid en verkreeg haar in 1857 door een berat, waarin hem, evenals den anderen godsdienstigen hoofden, de voorregten en vrijstellingen gegeven werden en de vrijheid om zijne geestelijke magt uit te oefenen onder den titel van wettig hoofd der armenische Katholieken in zijne hoedanigheid van Aartsbisschop-Primaat. Deze erkenning verminderde veel de betrekkingen van den Patriarcha civilis. En toen daarom in 1860 dit ambt open viel, meende de gemeente het best te handelen door geene nieuwe keuze te doen, daar een raad van leeken, die tot hunne natie behoorden, voldoende was om de zaken af te doen. Zoodanig was de toestand der armeniesch katholieke gemeente van Konstantinopel tot 1867.

In dit jaar had de vereeniging der beide armenische katholieke gemeenten plaats onder het regtsbestuur van een enkel hoofd. In de vorige eeuw kozen eenige Bisschoppen met een zeker getal van priesters en volgelingen, die zich van het schismatiek patriarchaat van Sis in Cilicië hadden afgescheiden en in den schoot der katholieke Kerk waren teruggekeerd, tot Patriarch Mgr. Abraham, die reeds Aartsbisschop van Alep was, en kwamen met hem te Rome ten tijde van Paus Benedictus XIV. Deze bevestigde de keuze, gaf aan den nieuwen Patriarch van Cilicië den naam van Petrus, dien zijne opvolgers hebben behouden, en zond hem met rijke geschenken en groote voorregten naar zijn vaderland terug. Maar toen deze in Cilicië was teruggekeerd en door de tegenkantingen der schismatieken geene woning kon vinden, trok hij naar Bzommar op den berg Libanon, waar hij, door de Maronieten met groote vreugde ontvangen, zijne verblijfplaats vestigde en een eigen seminarie oprigtte. Mgr. Abraham Petrus I en zijne opvolgers na hem maakten, overeenkomstig de oude canons der oostersche Kerk en de concessiën van Benedictus XIV en naarmate de behoefte zich deed gevoelen, nieuwe bisdommen; zij kozen de Bisschoppen, met medewerking van de bisschoppelijke Synode, uit de lijst der candidaten, die door de geestelijkheid en het volk waren voorgedragen, benoemden en bevestigden hen en gaven er daarna rekenschap van aan den H. Stoel. De verkiezing van den Patriarch was eene zaak der bisschoppelijke Synode, die na de verkiezing te hebben gedaan den naam van den gekozene en het proces-verbaal der keuze aan den Paus zond, om er de bevestiging van te ontvangen. Als deze zich van de regelmatigheid der akten had overtuigd, draalde hij niet de noodige Breve en het pallium te zenden.

Hoewel de gemeenten van Konstantinopel en die van Cilicië zeer waren toegenomen en de twee hoofden vol ijver werkten, was toch het algemeen verlangen, dat beide gemeenten onder het gezag van een enkel hoofd zouden vereenigd worden, en stelde men zich daarvan grootere voordeelen voor. Men had dit verlangen reeds meermalen aan den H. Stoel geopenbaard en vooral door een zeer eerbiedig verzoekschrift uit Konstantinopel in 1841, door de bestuurders der gemeente onderteekend. Maar de H. Stoel was toen van oordeel, dat het beter was zulk eene belangrijke verandering uit te stellen. De stand van zaken bleef daarom dezelfde in het patriarchaat; de gemeente van Cilicië werd in het geestelijke door haren Patriarch bestuurd en in burgerlijke zaken, na verschillende wisselingen, door den Patriarcha civilis van Konstantinopel, die door het goevernement in 1830 als hoofd van al de armenische Katholieken was erkend. Het verlangen naar de vereeniging hield echter niet op, ja nam zelfs in 1865 zóó sterk toe, dat de Patriarch Gregorius Petrus VIII, toen hij het einde zijns levens voelde naderen, dit trachtte te bewerkstelligen en daartoe in volkomene overeenstemming van al de suffragaan-Bisschoppen met Mgr. Hassoun onderhandelde. De onderhandeling werd door den dood van den Patriarch, die in het begin van 1866 stierf, eenigen tijd onderbroken; maar hetgeen niet door onderhandeling tot stand kwam, werd door keuze opgelost. De Bisschoppen van het openstaande patriarchaat, te Bzommar vergaderd, kozen den 14 September 1866 met eenparige stemmen Mgr. Hassoun tot Patriarch van Cilicië met den naam van Antonius Petrus IX, en nadat zij daarvan akte hadden opgemaakt, zonden zij die naar Rome en wachtten met vurig verlangen het antwoord der bevestiging.

Ondertusschen had Aali-Pacha, wien Mgr. Hassoun over het gebeurde gepolsd had, met woorden van gelukwensch geantwoord en de keuze onder een staatkundig oogpunt ten zeerste goedgekeurd, daar door de vereeniging der twee armenische gemeenten hun hoofd, evenals de hoofden van al de andere christelijke gemeenten, in Konstantinopel zou verblijf houden. Na rijp onderzoek meende de H. Stoel aan het reeds zoovele malen uitgedrukte verlangen naar de vereeniging te moeten voldoen. Het primatiaal aartsbisdom van Konstantinopel werd opgeheven en de zetel van den Patriarch van Cilicie daarheen overgebragt, de twee gemeenten op nieuw vereenigd, de verkiezing van Mgr. Hassoun bevestigd, en deze aan het hoofd gesteld van de beide vereenigde gemeenten. Doch eene zoo gewigtige verandering vereischte passende beschikkingen om haar nuttig te maken overeenkomstig de behoeften der beide gemeenten: en dit deed de H. Stoel met de Bulle „Reversurus", welker voornaamste bepalingen de verkiezing der Bisschoppen en het beheer der kerkelijke goederen betreffen. Mgr. Hassoun, die met de Bisschoppen van de beide gemeenten te Rome was gekomen ter gelegenheid van het eeuwfeest van den H. Petrus, ontving het pallium uit de handen van den Paus, in het bijzijn van de genoemde en ook nog van andere Prelaten. Te Konstantinopel teruggekeerd werd hij met openlijk feestbetoon ontvangen en, nadat hij volgens den ritus geinstalleerd was, zong hij eene plegtige Mis in het bijzijn der suffragaan-Bisschoppen, der geestelijkheid en van eene overgroote menigte. Vervolgens rigtten de vermelde Bisschoppen een verzoek tot het goevernement, waarin zij het berat van erkenning van het nieuwe hoofd der armenische Katholieken vroegen, en dat verkregen zij dadelijk, onderteekend door

den Sultan zelven, met vele regten en privilegiën.

Er waren echter ook sommigen, die te midden dier algemeene blijdschap geheel andere gevoelens koesterden. Mgr. Hassoun had de geestelijkheid en eenige Bisschoppen, die nog niet naar hunne bisdommen vertrokken waren, in eene algemeene vergadering bijeengeroepen en kondigde daar de Bulle Reversurus af, zonder dat er tegenbedenkingen gemaakt werden. Maar zoo was het niet in eene andere algemeene vergadering, waarop behalve de genoemde Bisschoppen en de geestelijkheid ook de aanzienlijken des volks kwamen. Toen namelijk de inhoud van de Bulle en van het berat tot duidelijke voldoening van eene groote meerderheid was bloot gelegd, openbaarde zich de tot nog toe verborgen kwade gezindheid eener kleine minderheid, door zware bedenkingen omtrent de Bulle en omtrent het berat in te brengen. Ten opzigte van de Bulle hadden zij vooral drie punten, waarover zij zich beklaagden: 1° het regt, dat de Paus zich had voorbehouden om de Bisschoppen te benoemen uit de lijst van drie candidaten, die door de bisschoppelijke Synode was voorgesteld; 2° het regt, dat aan de gezegde Synode was toegestaan, om den Patriarch te kiezen met uitsluiting van de geestelijkheid en van het volk; 3° het regt, dat aan den H. Stoel was voorbehouden om ook iemand, die niet op de voordragt stond, tot Bisschop te benoemen. Door het eerste punt werd, volgens hun zeggen, het regt van den Patriarch geschonden, wien door een aloud gebruik de benoeming en de bevestiging der Bisschoppen toekwam; door het tweede, het regt van de geestelijkheid en van het volk van Konstantinopel, aan welke men het middel benam om op eenige wijze tot de verkiezing van een eigen herder mede te werken; door het derde liep

men gevaar, dat de Bisschoppen niet welgevallig aan de kudde zouden zijn en door het goevernement met geen goede oogen zouden worden aangezien. Om welke redenen zij besloten, dat men de Bulle moest beschouwen als een aanslag op hunne nationale regten.

Maar deze gevolgtrekking is onbillijk en geeft een blijk van grove onwetendheid. Het regt om Bisschoppen aan te stellen is een regt van gewone magt in den Paus, van den H. Petrus geërfd Zoo is het dan ook werkelijk van de eerste tijden der Kerk af geschied.

In het begin der Kerk werden de Bisschoppen door Petrus krachtens eene gewone magt, en door de andere Apostelen krachtens eene buitengewone magt aangesteld, en later vond men het oorbaar ook het volk, de geestelijkheid en de Synoden deel te doen nemen aan de keuze. Maar deze regeling moest, het is duidelijk, geen afbreuk doen aan het onvervreemdbaar regt der opvolgers van den H. Petrus, alsof dèze, zoo noodig, geen volle magt hadden, om door deze en gene regelen zich de verkiezing der Bisschoppen voor te behouden, die te beperken of te wijzigen. En inderdaad, zoo hebben de Pausen Siricius, Innocentius I, Zosimus, Leo de Groote en Gregorius de Groote, zooals blijkt uit hunne brieven, gedacht, en zoo hebben de Kerken, waaraan zij schreven, geloofd, daar zij hunne brieven met nederige onderwerping ontvingen. De katholieke armenische gemeente van Konstantinopel zelve heeft daarvan bij zich een duidelijk voorbeeld gezien. In den beginne toch werd zij door een latijnschen patriarchalen Vicaris bestuurd, die van den Paus kwam; vervolgens door een nationalen Bisschop, die gekozen was uit de lijst van drie personen, door den apostolischen Vicaris voorgesteld; ten laatste door een Aartsbisschop-Primaat en door suffragaan-Bisschoppen,

die door den Paus waren aangesteld en daarna, overeenkomstig de regelen door den Paus gegeven, gekozen werden. Nu moet men zeggen, dat of zulke herders niet wettig waren, omdat zij niet volgens de oude canons, welke door de tegenpartij worden aangehaald, waren aangesteld, of dat zij wettig waren, omdat bij den Paus het regt berust van de keuze te regelen, zooals Hij het dienstig acht. Dat zij onwettig waren, heeft men nooit durven beweren, er blijft dus over dat zij wettig waren uit kracht van het pauselijk regt. Hieruit volgt 1° dat de benoeming, die de Paus zich heeft voorbehouden, eene daad van het hoogste pauselijk regt is om de Bisschoppen aan te stellen; 2° dat de gegeven regels omtrent de keuze, omtrent de medewerking van de geestelijkheid en het volk en de Synode een gevolg zijn van dat regt; 3° dat door zulke daden geen enkel regt van het volk of van den Patriarch is geschonden, daar de regten omtrent de bisschoppelijke verkiezingen afhankelijk zijn van de bepalingen, welke gegeven of goedgekeurd zijn door den aansteller der Bisschoppen, die door de volheid van zijn regt deze naar omstandigheden kon veranderen.

In de redenering der tegenstanders van de Bulle bemerkt men daarenboven eene geduchte tegenspraak. Zij klagen er op de eerste plaats over, dat de Paus zich het regt voorbehield om de Bisschoppen te kiezen buiten de drie candidaten, die door de Synode waren voorgedragen, met schending van het kanoniek privilegie des Patriarchs dan beklagen zij zich, dat de Patriarch benoemd wordt door de Synode met uitsluiting van de medehulp der geestelijkheid en der leeken. Maar is het niet juist volgens de canons der oostersche Kerk, dat de Patriarch door de Synode gekozen wordt met uitsluiting van elke andere medewerking? Zoo is het, en zoo had men inder-

daad te Bzommer gehandeld bij de verkiezing van den Patriarch van Cilicië. Als nu het in acht nemen der canons in het eerste geval geldt, waarom geldt dit dan ook niet in het tweede; of als dit niet geldt in het tweede, waarom zou men er dan aan vasthouden in het eerste geval? Eindelijk de Bulle Reversurus is, wat de verkiezingen betreft, in den grond niets anders dan eene herhaling van de Breve Licet van 1853, volgens welke men vreedzaam in verschillende voorgekomen verkiezingen tot 1867 was te werk gegaan. Waarom hernieuwt men nu diezelfde klagten en beschuldigingen, die, toen men ze ter gelegenheid van gezegde Breve inbragt, alsdan wederlegd werden? De reden, die men er voor schijnt te moeten aangeven, is deze, dat men in dien tijd, toen men zag dat de fransche ambassadeur en de turksche regering eenstemmig waren om haar aan te nemen, begreep dat de noodlottige appel der scheuring nog niet rijp was, en dat dit thans, nu de omstandigheden veranderd waren, anders bleek te zijn.

Ten opzigt van het berat redeneerden de tegenstanders aldus: de officiële erkenning van zulk besluit betreft den vertegenwoordiger van de geheele gemeente bij het goevernement, die door de Verhevene Porte Patriarch van Konstantinopel en door de Katholieken Patriarcha civilis geheeten wordt. Waaruit volgt dat, dewijl het eene zaak is die de geheele gemeente betreft, de geheele gemeente had moeten medewerken in het verzoek om dit besluit. Daar de Bisschoppen integendeel dat verzoek alleen uit eigen naam hadden voorgesteld, was de inbreuk op het nationale regt in dit punt meer dan duidelijk.

Het is gemakkelijk de nietigheid dezer beschuldiging in te zien. De Bisschoppen hadden de erkenning van het hoofd der armenische katholieke gemeente als geestelijk

hoofd gevraagd en niets meer, en in dien zin luidde het besluit. Het is waar, dat in Turkije het godsdienstig hoofd eener Christenheid zich ook voor burgerlijk hoofd houdt; maar het is eveneens waar, dat dit dubbele gezag, uit zijnen aard onderscheiden, onder de katholieke Armeniërs, zooals wij gezien hebben, afgescheiden was uitgeoefend.

De vraag om de erkenning van het eene sloot die van het andere niet in. Daarenboven behoorde de verkiezing van den Patriarch volgens den inhoud der Bulle en der canons tot de Synode der Bisschoppen, en het moest dus hun uitsluitend toekomen de officiele erkenning van den gekozene aan het goevernement te vragen. Maar daar de meest hevige tegenstanders met deze redenen geen vrede hadden, verklaarde Mgr. Hassoun, om de kwestie door een beslissenden slag op te lossen, dat hij het berat behield, in zoover het eene erkenning was van zijne kerkelijke patriarchale bediening, en dat hij, als er burgerlijke gemeentelijke bemoeijenissen aan verbonden waren, die gaarne aan de gemeente overliet, welke vrij was om haren burgelijken gemeentelijken vertegenwoordiger te kiezen, hem aan het goevernement voor te dragen en hem het keizerlijk berat te doen verleenen, opdat hij de burgerlijke gemeentelijke zaken zou kunnen waarnemen. Tot bewijs van zijne bepaalde gezindheid rigtte hij daaromtrent eene memorie tot de regering. En hoewel de nieuwe minister van buitenlandsche zaken, Fouad-Pacha, dit anders begreep, liet hij zich toch overhalen om er in toe te stemmen, dat de gemeente hare belangen behandelen zou in eenen raad, die uit leeken bestond, doch met den Patriarch als voorzitter; en zoo gebeurde het.

Maar de onruststokers beoogden iets hoogers. Zij wilden, dat de Bulle zou hervormd worden, en wat nog onbeschaamder is, zij wilden, dat de Patriarch zelf dit aan den

Paus zou vragen. Toen hun dit geweigerd werd, braken zij in de zonderlingste klagten en beschuldigingen tegen Mgr. Hassoun en den H. Stoel uit, alsof deze der armenische natie weinig gunstig gezind was. Zij vergaten, dat zij juist aan den H Stoel het burgernjke en godsdienstige bestaan hunner eigene gemeente en hunne bevrijding van het harde juk der niet-vereenigde Patriarchen (waaronder zij eeuwen lang gezucht hadden tot het tijdperk der laatste vervolging in 1828 en tot hunne volle en geheele vrijverklaring, die hun door de vorsten van het ottomanische rijk verleend was) verschuldigd waren, daar de H. Stoel daartoe bij de europesche mogendheden de noodige stappen gedaan had. Ondanks die grove ondankbaarheid zond de H. Stoel in het begin van 1868 Mgr. Valerga, Patriarch van Jerusalem, naar Konstantinopel, om de tweedragt uit te dooven en de achterdocht, die bij het goevernement was opgewekt, weg te nemen. Na eenige beraadslagingen tusschen dezen prelaat en Fouad-Pacha, minister van buitenlandsche zaken, toonde de laatste zich voldaan over de verklaringen, die hij omtrent de bepalingen door den H. Stoel in de Bulle Reversurus ontvangen had. Om vervolgens de onrust der ontevredenen te bedaren, verleende Mgr. Valerga, met toestemming van den H Stoel en onder goedvinden van den turkschen minister (zonder evenwel van de voorschriften der Bulle af te wijken), aan de geestelijkheid en het volk van Konstantinopel het voorregt om, door middel van de voordragt aan de bisschoppelijke Synode van eene lijst met een zeker getal candidaten, deel te nemen aan de verkiezing van twee Bisschoppen, die in Konstantinopel verbleven met den rang van assistenten van den Patriarch, op dezelfde wijze als de geestelijkheid en het volk der suffragaan-Bisdommen deel namen aan de verkiezing hunner respectieve Bisschoppen.

Op deze wijze had de armenische gemeente van Konstantinopel ook een dubbel deel in de verkiezingen: ten eerste door de voorstelling der candidaten tot de waardigheid van assistent-Bisschoppen van den Patriarch; ten tweede door de tegenwoordigheid en de werking dierzelfde Bisschoppen in de bisschoppelijke Synode, die zich vereenigen zou voor de onmiddellijk volgende verkiezing der Patriarchen. Was de turksche minister tevreden met deze vrijgevigheid, niet alzoo de drijvers. Fouad-Pacha was daarover verontwaardigd en zeide aan Mgr. Valerga dat, zoo zij niet ophielden zich tegen de Bulle te verzetten, de Verhevene Porte wel een middel zou vinden om hen er toe te brengen. Hetgeen de goedwilligheid van den H. Stoel niet vermogt, werd door de bedreiging van Fouad-Pacha te weeg gebragt. Er kwam weder rust. Mgr. Hassoun kon in 1868 de patriarchale visitatie zijner provinciën verrigten en in 1869 al de suffragaan- en nationale Bisschoppen in eene Synode bijeenvergaderen. Het was de eerste maal na vele eeuwen dat, dank zij der welwillende bescherming en de door den Sultan gegeven waarborgen voor uitoefening der godsdienst, de armenische katholieke gemeente al de Aartsbisschoppen en Bisschoppen van het patriarchaat van Cilicië, alsook de generale Abten der nationale religieuse orden, uit de verwijderdste provinciën des rijks naar Konstantinopel zag komen om deel te nemen aan eene door den Patriarch bijeengeroepen Synode.

De opening der Synode had onder de gelukkigste voorteekens den 5 Julij 1869 plaats op den feestdag van den H. Gregorius den Verlichter, Apostel van Armenië. Na de door den Patriarch opgedragen pontifikale Mis ging men tot de plegtige geloofsbelijdenis over volgens het formulier van Urbanus VIII ad Orientales, dat de Patriarch alsook de Aartsbisschoppen en Bisschoppen voor

het altaar geknield uitspraken; op het einde legden zij den voorgeschreven eed af op de heilige Evangeliën.

Toen de Synode alzoo bijeen was, kon de Patriarch met diezelfde Bisschoppen met alle oplettendheid en wijsheid verschillende artikelen behandelen, die betrekking hadden op de armenische katholieke Kerk. Ongelukkigerwijze waren er nog eenigen onder die prelaten, die, daar zij der Bulle Reversurus kwalijk gezind waren en bezield met denzelfden geest, welken de ontevredenen hadden betoond, er toe bijdroegen om het zaad der tweedragt te doen blijven bestaan. Evenwel had het naderen der opening van het algemeen Vatikaansch Concilie de schorsing der Synode ten gevolge, en de Patriarch vertrok, na in zoover de ongelukkige tijdsomstandigheden het veroorloofden, in de behoeften zijner Kerk voorzien te hebben, met zijne Bisschoppen naar Rome en liet Mgr. Gasparian te Konstantinopel achter, om als Vicaris het patriarchaat te besturen. Deze laatste echter verzaakte spoedig zijnen pligt en trok partij voor de oproerigen. Naar Rome ontboden werd hij door eenen anderen suffragaan Bisschop, Mgr. Arakial, vervangen. Bij zijne aankomst in Konstantinopel werd hij door de geestelijkheid en het volk, die aan het wettig gezag getrouw waren, met vreugde ontvangen. Hij maakte eenen herderlijken brief bekend, dien de Patriarch aan de gemeente rigtte en waarin hij allen eendragt en gehoorzaamheid aanbeval. Deze prelaat wijdde zich met ijver aan de vervulling zijner pligten en deed vooral zijn best om, met behulp van trouwe geestelijken, de Katholieken te doen volharden in hunne onderwerping aan den H. Stoel en aan hunnen wettigen Patriarch.

Maar de ontevredenen, die openlijk tot opstand wilden komen, wilden noch den Vicaris noch hunnen wettigen

Patriarch erkennen. Zij noemden den Patriarch niet meer in de kerkelijke diensten, verdreven twee wettige pastoors om er twee andere van hunne keuze voor in de plaats te stellen, en zich in hun lokaal, dat onder den naam van Laléli bekend staat, ter algemeene vergadering vereenigd hebbende, kondigden zij eene nieuwe geloofsbelijdenis naar hunnen smaak af; allen onderteekenden haar met het bepaalde besluit haar tot in het geringste te handhaven, tot welken prijs het ook wezen mogt; zij verwierpen op plegtige wijze de Bulle Reversurus, die zij een misbruik van pauselijk gezag noemden, betwistten den Paus het regt zich in de tucht der Oostersche Kerk te mengen, zij verloochenden hunnen wettigen Patriarch Mgr. Hassoun, omdat deze volgens de voorschriften der Bulle door den H. Stoel was bevestigd; ten laatste maakten zij in hun huis Laléli een altaar en droegen er, tegen de wetten der Kerk, plegtig het H. Misoffer op. Goede raad, teregtwijzing hun door het wettig gezag gegeven, bedreiging zelfs met excommunicatie, suspensie en interdict vermogten niets.

Onze hoogvereerde landgenoot Mgr. Pluym, Aartsbisschop van Thyane, werd als Apostoliesch Delegaat naar Konstantinopel gezonden, om die ongelukkigen tot hunnen pligt te roepen. Hij was voorzien met de noodige volmagten en gebruikte alle mogelijke middelen om die afgedwaalden tot betere gevoelens te stemmen: maar het mogt niets baten. Niet tevreden met zich openlijk tegen het wettig kerkelijk gezag verzet te hebben, weigerden zij zelfs den Apostolischen Delegaat te erkennen en waren ook hierin weder met zich zelven in tegenspraak, daar zij meermalen getoond hadden vertrouwen te stellen in dien prelaat. Zij maakten zelfs oproerige bewegingen in de kerk van den H Joannes Chrysostomus, haalden den patriarchalen troon omver en verbrijzelden dien tot groote

ergernis van de geheele oostersche Christenheid. Mgr. Arakial deed een beroep op den Groot Vizier Aali-Pacha, en deze verpligtte de oproermakers tegen wil en dank een nieuwen troon in plaats van den eersten te stellen.

Ten gevolge dezer schandelijke feiten zag de Apostolische Delegaat, dewijl zijne raadgevingen en bedreigingen veracht werden, zich verpligt om het vonnis van suspensie, dat door den patriarchalen Vicaris reeds tegen de nieuwgezinden was uitgesproken, te bevestigen en verklaarde hen nominatim irregulier. Tevens besloot de Verhevene Porte, onder den indruk der lasteringen en klagten van de scheuringmakers, dezen te scheiden van de overigen der armenische katholieke gemeente. Daarom erkende zij hen als eene afzonderlijke gemeente onder den naam van Oostersche Katholieken, gaf hun eene eigene kanselarij en verleende hun voorloopig twee kerken, die aan de Katholieken toebehoorden.

Middelerwijl werd de scheurzieke partij versterkt door de Antonianen, armenische kloosterlingen, die met hunnen generalen abt Mgr. Kasangian uit Rome ontvlugt waren. Mgr. Kasangian, na voor de Vaders van het Vatikaansch Concilie de beschikkingen der Bulle Reversurus geprezen te hebben, toonde later, in bare tegenspraak met zich zelven, zijne ontevredenheid over de beschikkingen, die door den H. Stoel genomen waren, en werd hierin door eenige onrustigen gesteund en aangemoedigd. Na de apostolische visitatie welke aan zijne gemeente, die deel had genomen in zijne ontevredenheid over de Bulle Reversurus, was opgelegd, geweigerd te hebben, vlugtten Mgr. Kasangian en de antoniaansche kloosterlingen zijner jurisdictie uit Rome, zonder te letten op hunnen pligt, die hun gebood in het Concilie te blijven. Te Konstantinopel gekomen deden zij met de

andere scheurzieken mede hun best, om de grootste wanordelijkheden in den schoot der gemeente te verwekken en aarzelden niet openlijk hunne toevlugt tot het goevernement te nemen om diens bescherming te verkrijgen tegen de verordeningen van het wettig kerkelijke gezag. Kortom, zij verzuimden niets om hunnen tegenstand krachtig voort te zetten en de Bulle Reversurus zwart te maken; zij wilden, ware het mogelijk, die door de geheele gemeente en door het goevernement zelf doen verwerpen. In hunnen geest van oproer tegen het wettig kerkelijke gezag gesteund door hem, wien een aloude pligt voorschreef de katholieke zaak tegen de vijanden der Kerk en bij de regerings-autoriteiten in het Oosten te verdedigen, verkregen die ongelukkigen eene meer en meer toenemende hulp van den kant van het goevernement.

De scheurzieken werden stouter en stouter en, door de geestelijken hunner partij geleid, tastten zij het algemeene hospitaal aan en de kerken, die aan de Katholieken in de hoofdstad en de provinciën toebehoorden, hoewel het hospitaal en eenige kerken, die moedig door de Katholieken verdedigd werden, in de magt der laatsten bleven.

Ondertusschen werd het Vatikaansch Concilie geschorst en Mgr. Hassoun, die onder openbaar vreugdebetoon van de groote meerderheid naar Konstantinopel was teruggekeerd, beijverde zich om door een herderlijken brief zijne kudde tot den vrede aan te sporen. Maar te vergeefs. De oproerigen antwoordden, door op heiligschendende wijze de heilige geheimen te vieren in de twee kerken, die het goevernement hun voorloopig had afgestaan. De H. Stoel door zulke schrikkelijke ergernissen diep getroffen en ziende, dat alle aangewende middelen vruchteloos waren, moest eindelijk zijne treurige taak vervullen en

door zijnen Delegaat verklaren, dat zij scheurmakers waren en van de H. Katholieke Kerk afgescheiden. (Het Apostoliesch Dekreet, waarin de excommunicatie wordt uitgesproken, kan men vinden in het Dagblad „De Tijd" van 12 December 1870. Het is den 2 November 1870 te Konstantinopel gegeven en den 4 daaropvolgende afgekondigd). De geestelijken, die de scheuring geleid en voltrokken hebben, zijn de vier Bisschoppen Kalybjan van Amasië, Bahdiarian van Diarbekir, Gasparian van Chy-prus, Kasangian van Antiochië, vroeger generale Abt der Antonianen, en de twee kloostergemeenten der Mechitaristen van Venetië, en der Antonianen.

Het turksche goevernement begon te vermoeden, dat de Bulle op zijne regten inbreuk maakte en beproefde om zich, zonder opspraak te geven, te ontdoen van den Patriarch, die door de oproermakers als de onverzettelijke verdediger er van was aangeduid. Daar het hierin niet slaagde, ontnam het hem het berat van erkenning. Hierdoor werden de oproerlingen overmoediger en besloten eenen anti-patriarch te kiezen en, om eenigen schijn van regt aan hun boos en goddeloos opzet te geven, maakten zij gebruik van logen en laster. Zij zeiden, dat de verkiezing van Mgr. Hassoun niet vrij was geweest, maar door de kuiperijen van den H. Stoel bewerkt was en daarom nietig. Dit is zwarte laster: de onderrigtingen, die door de apostolische delegaten ontvangen waren, en de getuigenissen der Bisschoppen in de officiële akte der verkiezing bewijzen dit duidelijk. Zij voegden er bij, dat Mgr. Hassoun de hoofdvoorwaarde, die bij zijne verkiezing was gemaakt, namelijk om de regten en voorregten zijner voorgangers te handhaven, had geschonden. Lage leugen; want zulke voorwaarde was er niet bijgesteld, en het bewijs daarvoor is de akte der verkiezing,

die naar Rome gezonden is, en het gezamelijk getuigenis van al de Bisschoppen die gekozen hadden, dat in 1869 werd bekend gemaakt, en verder het feit, dat hij bij de Synode van zijn patriarchaat voorzitter was geweest, zonder dat er de minste twisten uit ontstaan waren. Desniettegenstaande werd de anti-patriarch gekozen en daarna verscheidene Bisschoppen gewijd. Mgr. Hassoun verklaarde deze daden nietig en heiligschendend, en de H. Stoel kondigde in een apostolicsch schrijven van den 11 Maart 1871 af, dat de personen de censuren hadden beloopen.

De Paus, van smart overstelpt over zoo groote ergernissen, beproefde het laatste middel om een buitengewonen gezant naar Konstantinopel af te vaardigen. Mgr. Franchi, Aartsbisschop van Thessalonika en Apostoliesch Nuntius van Spanje, werd tot dien belangrijken post verkoren en kwam in April 1871 aldaar aan. Na met Aali-Pacha onderhandelingen te hebben aangeknoopt, slaagde hij er spoedig in, door wijze en doelmatige opmerkingen, uit diens geest alle achterdocht tegen de Bulle weg te nemen, en reeds was het traktaat op het punt van gesloten te worden, toen Aali-Pacha ongelukkigerwijze door den dood werd overvallen.

Mahmoud-Pacha, die Aali-Pacha opvolgde, deed aanstonds na zijne benoeming blijken, dat hij geen zin had om de onderhandelingen te bekrachtigen, en in eenen brief, door Server-Pacha, minister van buitenlandsche zaken, den 27 September 1871 aan Mgr. Franchi gerigt, verklaarde hij, dat hij overeenkomstig de traktaten en de traditionele politiek van het rijk niet van plan was zich met godsdienstige zaken te bemoeijen, maar dat hij het geestelijke gezag over de gemeenten aan die gemeenten zelve overliet. Maar dewijl de Verhevene Porte reeds het officieel karakter van Mgr. Hassoun in hoedanigheid van

wettig Patriarch had ontnomen, juist omdat deze laatste zijn patriarchaal gezag uitoefende uit kracht van de Bulle Reversurus, die het goevernement beweerde de regten van den Sultan te kwetsen, en die desniettegenstaande de Patriarch bleef vasthouden, had deze daardoor zelf het regt verloren om officiëel met de Verhevene Porte te corresponderen voor het afdoen van zaken, die de uitoefening der katholieke godsdienst betroffen. Mgr. Franchi hield dan ook bij het goevernement aan om de erkenning van de Kerk en van de armenische katholieke gemeente te verkrijgen,

In dit uiterste beloofde de minister aan Mgr. Franchi. dat hij niet zou dralen den toestand der armeniesch katholieke gemeente te regelen. De Sultan rigtte op zijne beurt een eigenhandig schrijven tot den Paus, om hem gerust te stellen omtrent zijne meest opregte en hartelijke vriendschap. Mgr. Franchi alzoo verliet Konstantinopel niet dan na officiële verzekering van de katholieke gemeente ten spoedigste in haren oorspronkelijken wettigen toestand hersteld te zien.

Wat bittere teleurstelling! De katholieke gemeente bleef aanhoudend zuchten onder het gewigt van een ongeregelden toestand, die des te ondragelijker werd, naarmate hij langer duurde. De gemeente zond dan ook verschillende vertoogen tot de Verhevene Porte om regt te erlangen. Zij verklaarde zich te gelijkertijd bereid om aan het goevernement de noodige waarborgen te geven omtrent de punten der Bulle, waarover het goevernement gedurig wantrouwen bleef koesteren. Maar alles was vruchteloos, want de Groot Vizier Mahmoud-Pacha was er verre af eene herstelling der armeniesch katholieke gemeente te willen.

Die minister toch magtigde Gasparian, eenen der schismatieke Bisschoppen, het klooster te bezetten van Bzommar op den berg Libanon, seminarie en verblijfplaats der ge-

meente van Bzommar, welke met uitzondering van zes of zeven harer leden, die reeds uit het klooster waren gegaan en schismatiek verklaard, geheel getrouw bleef aan het hoofd van het Katholicisme en daarom Gasparian verwierp. Deze evenwel brak, geholpen door de gewapende magt, die hem door den goeverneur verleend was, het gezegde klooster in, maakte zich van de kerk meester, eigende zich de kloostergoederen toe, en dat alles uit kracht van de volmagten, die van de zijde des goevernements verkregen waren, dat hem ongestraft allerlei geweld tegen de gemeente liet gebruiken. Het regt en het bestaan van de katholieke eeredienst waren dus met voeten getreden, de grondwet eener godsdienstige gemeente was niet meer geëerbiedigd, men drong met geweld aan een katholiek klooster eenen geëxcommuniceerden en schismatieken overste op, en het reglement zelf, hetwelk men dat van den Libanon noemde en dat met de europesche mogenheden na den moord van Syrië was gesloten en het klooster met zijne bescherming dekte, was geschonden. In de fransche brochure staan nog vele andere gruwelen vermeld, die te Trebisonde, te Kilis, in de provincie Alep, te Merdin, te Somsoun en te Diarbekir plaats hadden; katholieke Bisschoppen werden mishandeld, er werd gestreden om het bezit van kerken, die in de handen der schismatieken vielen, daar de Katholieken geen genoegzame magt hadden om zich te verdedigen.

Het kwaad bleef hier echter niet bij. Mahmoud-Pacha, die meende, dat men in eenen burgerlijken Patriarch, die door beide partijen gezamelijk gekozen was, een punt van aanknooping zou hebben, beval den 10 Mei 1872, dat men tot zoodanige verkiezing zou overgaan. Maar daar de notabelen der scheurmakers volstrekt wilden, dat er op de lijst der candidaten ook schismatieken en geëxcommuniceerden

zouden voorkomen, werd de overeenstemming onmogelijk. De Katholieken, die zich evenwel hadden vereenigd, kozen Mgr. Filkian. Het goevernement weigerde hem te bevestigen en gaf voor reden op, dat hij de gekozene van de eene partij alleen was, en gelastte, dat de verkiezing op nieuw zou plaats hebben onder de twee volgende voorwaarden: 1. dat de candidaat onverschillig zou worden genomen uit katholieke en schismatieke priesters; 2. dat hij alleen verkiesbaar zou zijn, die de Bulle Reversurus verwierp.

Deze onregtvaardige voorwaarden waren oorzaak, dat al de Katholieken zich van de stemming onthielden. De schismatieke priester Ohan Kupélian werd dan ook gekozen en, nadat deze openlijk de Bulle had verworpen, ontving hij van het goevernement de investituur en den titel van katholieken Patriarch, hoewel hij slechts door één deel der gemeente gekozen was. De Katholieken protesteerden, maar zonder gevolg. Mahmoud-Pacha ging verder, ontnam hun het zegel der kanselarij, gaf aan de regtbanken last om hen voor het afleggen van den eed, die in wettelijke zaken gevorderd werd, naar het patriarchaat van Kupélian te zenden, verpligtte hen om zich bij denzelfde de bewijskaart te verschaffen, dat zij onderdanen van de Verhevene Porte en Katholieken waren, en aan dit bewijs hadden zij volstrekt behoefte op hunne reizen, bij koop en verkoop, bij hunne intrede in vereenigingen van kunst en bedrijf en bij elke andere handeling van het burgerlijk leven. Daardoor bevonden zich de Katholieken in den noodlottigen toestand om of ongehoorzaam te worden aan het goevernement, of de wetten van hun eigen geweten te overtreden, en de katholieke armenische Kerk van 80,000 geloovigen werd onderworpen aan de schismatieke, die niet meer dan 2,000 aanhangers telde.

De vervolging bragt hen echter niet tot wankelen, maar sterkte hen; er waren vijf of zes zwakken onder hen, terwijl verscheidenen der afgedwaalden in den schoot der Kerk terugkeerden. Door het gebeurde was de vrijheid van geweten en godsdienst, die bij keizerlijke besluiten aan alle turksche onderdanen verleend en door het traktaat van Parijs bevestigd is, blijkbaar geschonden. Ofschoon er geen eigenlijk protest heeft plaats gehad, zijn toch onderscheidene vertegenwoordigers van mogendheden, die het traktaat van Parijs onderteekend hebben, den Groot Vizier te lijf gevallen, en ten gevolge daarvan en van andere onbekende beweegredenen namen de zaken voor eene poos een anderen keer.

Opzigtens de scheurmakers sloeg de Groot Vizier den koninklijken weg in. Hij liet Kupélian aanzeggen, dat het berat van katholiek Patriarch niet kon worden uitgeleverd, tenzij hij bevorens door den Paus ontheven zou zijn van de excommunicatie. Met de Katholieken sloeg Mahmoud-Pacha eenen anderen weg in. Hij verleende hun eenige concessiën, die in beginsel niets afdeden en de zaak zelve onbeslist lieten. Hij deed hun een ontwerp van adres of verzoekschrift voorleggen, dat zij onderteekenen en hem (Groot Vizier) moesten aanbieden, en daarmede zou alles ten beste der Katholieken geschikt worden. Het was een listige strik, die den Katholieken gespannen werd, maar zij lieten zich niet vangen. Zij leverden een verzoekschrift in, waarin zij hunne belangen regt en duidelijk verklaarden, doch zonder in te stemmen of gewag te maken van de bepaalde formule, die Mahmoud-Pacha had voorgeschreven. Deze stond hun ten laatste een eigen zegel toe voor de meest belangrijke handelingen van het burgerlijk leven, maar hij deed dit met zulke beperkingen en in zoodanige woorden, dat men alle reden

had in de toekomst weinig goeds van hem te verwachten.

Kort daarop werden die vermoedens bewaarheid.

Zondag 30 Junij 1872 ontving Mgr. Hassoun van wege den minister van buitenlandsche zaken eene mondelingsche aanzegging, ten spoedigste Konstantinopel te verlaten. En waarom? Omdat een dagblad had aangekondigd, dat Mgr. Hassoun, armeniesch katholiek Patriarch van Cilicië, eene pontifikale Mis zou zingen in de kerk van de H. Drievuldigheid. Volgens Server-Pacha was dit eene straf-waardige aanmatiging, den titel te voeren van Patriarch, terwijl de Verhevene Porte hem zijn berat had ingetrokken. Mgr. liet mondelings aan den Minister, die een persoonlijk vijand van Mgr. Hassoun was en nu eene gunstige gelegenheid meende gevonden te hebben om zich te wreken, zeggen dat hij (minister) zijn bevel in geschrift zou gelieven te geven om er schriftelijk antwoord op te ontvangen. Dit schriftelijk bevel liet zich wachten. Server-Pacha had er niets minder dan eene kabinetskwestie van gemaakt, of hij minister of Mgr. Hassoun zou onderdoen.

Het schijnt dat eenige personen van invloed den minister het nietige en belagchelijke van zijn voorwenden hebben doen inzien. Immers het was niet de eerste maal sedert de intrekking van zijn berat, dat Mgr. Hassoun als Patriarch van Cilicië gecelebreerd had; daarenboven die titel was van zuiver geestelijken en kerkelijken aard en kon hem door niemand betwist worden. Ook bragt men Server-Pacha onder het oog, dat het woord pontifikaal waarschijnlijk met opzet verkeerd was vertaald door officeel. De minister, die nog al aan zijne portefeuille hechtte, koos de voordeeligste partij, behield zijne portefeuille en wachtte eene gunstiger gelegenheid af om zijne plannen door te zetten.

Er werd eene nieuwe bestorming eener armeniesch-ka-

tholieke kerk op touw gezet. Door wien? Wie zal dit kunnen zeggen? Een paar honderd uitgelezene (?) manschappen vereenigden zich in eene kroeg en ontvingen een behoorlijk handgeld, sommigen 12 à 14 francs per hoofd; en vandaar begaven zij zich, voorzien van ijzeren staven, breekijzers, enz. om des noods de deuren open te te breken, naar de kerk van den H. Verlosser.

In de kerk was men er echter op voorbereid: al de deuren waren gegrendeld, en toen de woestelingen op eene der achterdeuren begonnen te beuken, werden zij door de Katholieken afgeslagen en verpligt onverrigter zake huiswaarts te keeren. Een der geëxcommuniceerde priesters was te paard als getuige der heldenfeiten, hij was een dergenen, die het gelag betalen moest; en die man was zoo onschuldig als een lam. Het is waar, de aanvoerder der bende was zijn zaakgelastigde, die reeds elders voor zijnen principaal een dergelijken last had uitgevoerd, hij zelf was onschuldig; want, volgens de uitspraak der regtbank, was hij naar de kerk gegaan om ..... er zijne gebeden te verrigten..... Dood eenvoudig werd van dat alles de schuld aan Mgr. Hassoun gegeven. Des anderen daags ging de pseudo-Patriarch Kupélian met talrijk gevolg naar de Porte en verklaarde dat, zoolang de ex-Patriarch te Konstantinopel verblijven zou, er aan geen rust en vrede te denken was. Nu was de zaak geklonken. Den 9 Julij had de aanval plaats gehad; drie dagen later, 12 Julij, zond de minister, Server-Pacha, eenen brief aan Mgr. Hassoun, ex-Patriarch. Daarin beschuldigt hij den Patriarch, de oorzaak te zijn van al de twisten, oneenigheden enz. onder de Armeniërs; en als verstoorder der openbare orde en rust werd hem geboden het turksch grondgebied te verlaten. Mgr. heeft schriftelijk met kalmte en waardigheid geantwoord.

Niet eene enkele der beschuldigingen kon hij aannemen, hij vertrok alleen om onder te doen voor het hoog bevel. Het viel den hoogvereerden Patriarch hard zijne kudde te verlaten, hij begaf zich naar Rome om den Gevangene van het Vatikaan verslag van het gebeurde te Konstantinopel te geven, en is door den Plaatsbekleeder des Heeren met open armen ontvangen geworden den 25 Julij 1872.

De grieven tegen Mgr. Hassoun kan men tot de volgende terugbrengen: dat hij de Bulle Reversurus had aangenomen en verdedigd en daardoor zijne regering verraden had, daar die Bulle de soevereine regten kwetste; en dat hij de natie had verraden, daar diezelfde Bulle de regten schond van de verkiezing, die aan de armenische gemeente toekwamen.

Het goevernement grondde zich in het edikt der verbanning op de eerste grief, doch zonder eenigen grond. Al wie de Bulle met de Breve Licet van 1853 vergelijkt, ziet gemakkelijk, dat gene in de hoofdzaak dezelfde is als deze. Welnu, die Breve was door de Verhevene Porte aangenomen, na onderhandelingen en besprekingen met den ambassadeur van Frankrijk en onder hunne oogen gedurende meer dan twaalf jaren in oefening gebragt, zonder dat men in de onderhandelingen en in de praktijk ooit de minste schending der soevereine regten gezien had. Hoe zou de Bulle, de herhaling der Breve, die regten nu schenden? Het edikt van verbanning, waardoor Mgr. Hassoun Konstantinopel moest verlaten, kan dus niet anders dan eene daad van onbetwistbaar onregt genoemd worden. Even ongegrond was de klagt, alsof Mgr. Hassoun de natie had verraden; wij zagen dit reeds boven en behoeven er dus niet op terug te komen.

Hartstogt heeft die ongelukkigen verblind, die zich in den afgrond der scheuring en ketterij hebben geworpen;

dit ziet men duidelijk, als men den gang der armenische kwestie nagaat.

Dit geldt vooral van den rampzaligen Mgr. Kasangian, die, na de Bulle Reversurus in het volle Concilie geprezen te hebben, nu zich op de schandelijkste wijze tegenspreekt en met duidelijke kwade trouw zich aan het hoofd der tegenstanders gesteld heeft.

Den 21 Januarij 1870, in de 13e algemeene congregatie van het Vatikaansch Concilie, was Mgr Kasangian een der vijf Vaders, die het woord voerden over het schema: De sede Episcopali vacante. In het derde hoofdstuk van dit ontwerp is er spraak om in het bestuur der openstaande zetels te voorzien door de verkiezing of de benoeming van een besturenden Vicaris. Voor de Kerken der oostersche ritussen was er voorgesteld, dat die besturende Vicaris zou afgevaardigd worden door den Patriarch of den respectieven Metropolitaan. Mgr. Kasangian was van eene andere meening. Hij hield het voor nuttig, noodzakelijk zelfs, dat de uitzondering, welke aangenomen was voor de latijnsche Kerken, die geen kapittel hebben, ook werd uitgestrekt tot de Kerken van den armenischen ritus, en daarop aandringend beriep hij zich vooral op de Bulle Reversurus, waarin hij de goddelijke ingeving erkende en tevens de hooge voorzigtigheid en bijzondere wijsheid van den Plaatsbekleeder van Jesus Christus prees. Bij gevolg drukte hij het verlangen uit, dat voor de armenische Kerk al de gedeelten van het schema in overeenstemming zouden zijn met de wijze beschikkingen der Bulle Reversurus, daar hij vreesde, dat zoo de bovengemelde wijze werd aangenomen, datgene wat de Paus ten gunste der Kerk van Armenie bepaald had, niets zou te beduiden hebben. Drie jaren later op denzelfden dag ontving Mgr. Pluym onder kruisband eene brochure:

Dernière réponse des Orientaux aux Occidentaux. Par Mgr. Placide Kasangian, archevèque d'Antioche et abbé géneral des Antonins De inhoud dier brochure, die in het Italiaansch, Fransch, Armeniesch, Turksch, enz. is uitgegeven, komt hierop neêr. De Paus is het opperhoofd der geheele Kerk. Maar als Patriarch van het Westen, Primaat van Italië en Bisschop van Rome heeft hij geen jurisdictie in het Oosten. De oosterschen staan onder de onmiddellijke jurisdictie hunner Patriarchen, enz. met andere woorden: de Paus heeft de suprematie van eer, niet van regtsgebied. Hier in het Oosten doen wij zooals wij goedvinden, daarmede heeft de Paus niets te maken. Den canon van het Concilie van Florence verklaart hij in den zin, zooals die door de oostersche ketters en scheurmakers wordt uitgelegd, en van het Vatikaansch Concilie heeft hij 't voorzigtigst geoordeeld met geen enkel woord te reppen. Het onbeschaamdste van alles is, dat hij van de Bulle Reversurus durft zeggen: la malheureuse Bulle Reversurus, en in het Vatikaansch Concilie is er zelfs geen oostersch Bisschop geweest, die met zooveel lof als hij van die Bulle gewaagd heeft: die Bulle was eene voorzienigheid voor het Oosten: digitus Dei est hic, heeft hij uitgeroepen.

Voor hen, die Mgr. Kasangian in de laatste jaren aan het werk hadden gezien en die zijne gallikaansche, febroniaansche en jansenistische gezindheid kenden, hebben de dwalingen, waarvan deze brochure overvloeit, niets dat verbazing wekt. Door de wegen der oude en nieuwe schismatieken te bewandelen moest Mgr. Kasangian wel komen tot het punt, waartoe zijne voorgangers geraakt zijn, met scheuring beginnen om met ketterij te eindigen. Wat eenigen heeft kunnen verwonderen, is, dat Mgr. Kasan-

gian eindelijk besloten heeft van achter de schermen te komen en zich voor op het tooneel te plaatsen. Met eene berekende voorzigtigheid had hij zich tot nog toe achter de verantwoordelijkheid der anderen verscholen. In het openbaar werkte hij slechts zijdelings, en hij beleed deze dwalingen niet dan onder het schild van en in vereeniging met zijne medepligtigen en aanhangers. Was het omdat hem nog eenige schaamte overbleef? Herinnerde hij zich zijne eeden van ware gehoorzaamheid aan het Hoofd der Algemeene Kerk? Was zijne rede in het Vatikaansch Concilie van te versche dagteekening om den treurigen moed te hebben, die op de schandelijkste wijze te logenstraffen? De eenige die deze vragen kan beantwoorden, zal zich hoogstwaarschijnlijk het regt voorbehouden dit niet te doen.

Om hem den genadeslag te geven heeft Mgr. Pluym eene brochure uitgegeven: Souvenirs du Concile du Vatican, rappelés à Mgr. Placide Kasangian. Daarin is de geheele rede opgenomen, die hij in het Vatikaansch Concilie heeft gehouden, met de fransche vertaling er naast: wat hij na den 21 Januarij 1870 gedaan heeft, wordt in het tweede gedeelte in herinnering gebragt. Memor esto unde exciderís (Apoc. II, 5), Bedenk vanwaar gij afgevallen zijt, zoo eindigt Mgr. Pluym, bekeer u en doe de eerste werken; zoo niet, Ik kom over u en zal uwen kandelaar van zijne plaats wegnemen, tenzij gij boete zult gedaan hebben.

Heeft dit alles Kasangian tot nadenken gebragt en tot zijne bekeering geleid? Helaas, tot nog toe niet; zonder een mirakel van genade schijnt zijne bekeering niet mogelijk. Een katholiek Armeniër, die zijn naam niet genoemd heeft, doch niemand anders is dan de Vikaris Generaal van Mgr. Hassoun, heeft reeds eene brochure uitgegeven ten titel voerende: Réponse à la Brochure

intitulée: Dernière réponse des Orientaux aux Occidentaux. De dwalingen in de brochure van Kasangian waren reeds bij voorbaat veroordeeld in de Encycliek van Z. H. Paus Pius IX aan den Patriarch, de Aartsbisschoppen, Bisschoppen, geestelijkheid en leeken van den armenischen ritus van 6 Januarij 1873; de brochure is daarenboven op den Index geplaatst den 11 Maart 1873. Het geschrift van Mgr. Pluym wordt door Kasangian in eenen brief, die in den Courrier d'Orient is opgenomen, een écrit diffamatoire, pamphlet etc. genoemd; hij zal zijne rede uitgeven met al de omstandigheden van vóór, gedurende en na het Concilie. De Courrier heeft er reeds een voorloopig antwoord op gegeven.

Blijven wij intusschen bidden voor zijne bekeering, en vergeten wij vooral niet, de genade der volharding te vragen voor de trouwe Armeniërs, die zooveel te lijden hebben en aan zooveel verleiding tot afval bloot staan.

Julij, 1873. F. T. H. van Ogtrop.

VERSCHEIDENHEDEN.

Verklaring van de H. Congregatie der Aflaten.

In de zeer aanbevelenswaardige Nouvelle Revue Théologique [1]) vinden we eene verklaring der hierboven genoemde H. Congregatie, waardoor het duidelijk is, dat men aan de aflaten, welke aan gebeden verbonden zijn, deelachtig kan worden, in welke taal die gebeden ook worden verrigt. Zooals van zelf spreekt, moet de overzetting getrouw wezen. De getrouwheid der vertaling blijkt genoegzaam door de getuigenis van Zijne Eminentie den Kardinaal-Prefekt der genoemde H. Congregatie, of van een der Ordinarissen der plaats, waar de taal in gebruik is, in welke de overzettting is geschied.

DECLARATIO.

Cum pro nonnullis precibus latino vel italico sermone confectis concessae fuerint Indulgentiae, addita facultate easdem preces recitandi quocumque idiomate, dummodo versio sit fidelis, et aliquando adjectum, et approbata ab Ordinario loci, vel a respectivis Ordinariis, singillatim autem pro orationibus in Collectione Romana Edit. XIII contentis Indulgentias acquiri eas recitando in quodcumque idioma translatas, dummodo versiones sint fideles; in audientia habita die 29 decembris 1864 ab infrascripto Cardinali Praefecto S. Congregationis Indulgentiis sacrisque Reliquiis prae-

1) Tournai. Ve H. Casterman. 1873, Cinquième année, pag. 123.

positae, SSmus D. N. Pius PP. IX benigne declaravit Indulgentias adnexas precibus valere quocumque idiomate recitentur, dummodo versiones sint fideles: licet autem pro lucranda Indulgentia requiratur versionis fidelitas, ut vero constet de fidelitate versionis, sufficit declaratio S. Congregationis Indulgentiarum per Emum Praefectum, vel unius ex Ordinariis loci, ubi vulgaris est lingua in quam vertitur oratio, cujus recitationi primitus Indulgentia concessa fuit.

Sign. I. ANTONIUS M. CARD. PANEBIANCO,

Praefectus.

Praesens copia concordat cum originali, quod asservatur in Secretaria S. Congregationis Indulgentiis sacrisque Reliquiis praepositae. In quorum fidem etc.

Die 4 decembris 1872.

DOMINICUS SARRA,

Substitutus.

Rechtsgeleerd advies voor de religieuse orden te Rome tegen het italiaansch gouvernement. [1])

Het zou waarlijk overbodig zijn de voortreffelijke strekking, de degelijkheid, de hoogst belangrijke beteekenis van dit Advies te betoogen. Deze regtskundige beoordeeling der italiaansche wet omtrent de berooving en opheffing der geestelijke orden te Rome is de verklaring van een regtsgeleerde van naam, den Heer Ravelet, advokaat bij het Hof van Appel te Parijs, en werd door de onderteekening van zeer vele andere uitstekende regtsgeleerden uit verschillende landen bevestigd. De gang der redenering is dringend, de voorstelling bij derzelver betrekkelijke volledigheid beknopt en duidelijk;

1) Amsterdam C. L. van Langenhuysen. 1873.

overal scheukt de katholieke pers den meesten bijval aan dit krachtig protest tegen een schreeuwend onregt; onze H. Vader de Paus heeft den Heer Ravelet met een vleijend schrijven vereerd, en daarin aan den moed en de geleerdheid, waarmede hij voor het goed regt der geestelijke orden optreedt, hoogen lof gegeven.

Wij hebben met voldoening eene nederlandsche vertaling van het Advies ontvangen; door deze wordt die grondige uiteenzetting en strenge, maar juiste beoordeeling der feiten voor een ruimer kring van lezers toegankelijk.

Vinde deze nuttige brochure tal van lezers, niet slechts onder de Katholieken, maar ook onder de Protestanten. Deze zullen er de kloosterorden beter door leeren kennen en de vreeselijke onregtvaardigheden inzien, waartoe het italiaansche liberalisme met ijzeren noodzakelijkheid wordt gedreven. De beginselen, waarop dit Advies steunt, zijn niet uitsluitend katholiek, maar de overal en altijd erkende beginselen van het regt.

H. I. I. P.

H. W. J. van Hertum, R K. Pr., Levens der Heiligen [1]).

Toevallige omstandigheden hebben de aankondiging van dit verdienstelijk werk vertraagd; wij vragen daarvoor verschooning, alhoewel het onze aanbeveling niet behoeft om als handboek eene eereplaats in te nemen in de katholieke huisgezinnen.

Daarop heeft het aanspraak, vooreerst om zijne voorrede, die zich door innemende beschei lenheid kenmerkt, en waarin de Katholieken eene krachtige aansporing vinden om het werk te lezen en het vooral aan hunne kinderen in handen te geven. Men oordeele!

---

1) Deel I en II. 's Hertogenbosch, Lutkie en Cranenburg. 1873.

„In een zijner toespraken heeft Pius IX dringend de lezing aanbevolen van de levens der Heiligen: deze toch bevatten een krachtig geneesmiddel voor de tegenwoordige maatschappij, wier hoofdkwaal naar 's Pausen oordeel bestaat in gebrek aan eenvoud."

„„Gij hebt dus zeer goed gedaan", sprak de H. Vader den 15 Aug. ll., „met te verklaren, dat gij u wilt toeleggen op het lezen van de levens der Heiligen, want zij zijn de bron, waaruit men die eenvoudigheid van leven en levenswijze put, welke ons heilig maakt."""

Den weg nu tot die heilzame bron te bekorten en te vergemakkelijken, ziedaar het eenige, wat de Eerw. Schrijver wil.

Men lette vervolgens op het innerlijk gehalte. Deze levens der Heiligen zijn kort en toch rijk aan inhoud: eigenschappen, die het boek zeer aanbevelingswaardig maken voor eene dagelijksche lezing in het huisgezin. Juist tot dit doel heeft de Schrijver er zich op toegelegd om de levensschetsen zeer beknopt te maken; hij weet echter door eenige sterk sprekende trekken uit het leven der Heiligen hun beeld levendig voor den geest te brengen. Zijn hoofddoel is stichten. De voorbeelden en gezegden der Heiligen, die hij aanvoert, zetten u aan tot eene degelijke godsvrucht. Daarbij heeft hij de behoeften van onzen tijd getrouw in 't oog gehouden. Hoe dikwerf b. v. laat hij de gelukkige gevolgen van eene waarlijk christelijke opvoeding (b. v. Deel I, blz. 125) duidelijk uitkomen! Doch ook de apologetische kracht, die in de geschiedenis der Heiligen ligt, heeft hij niet ongebruikt gelaten. Lees in zijn werk, welke mannen de Pausen, Bisschoppen, priesters en kloosterlingen en de godsdienstige Christenen waren; ga in die levensschetsen na, hoe zij handelden, hoe zij leden en streden, en gij roept telkens uit: Onveranderlijk is de leer en het leven der Kerk; in de eerste eeuwen vind ik de toestanden van thans terug: dezelfde overtuiging, dezelfde opvatting der christelijke deugd en volmaaktheid, denzelfden strijd, hetzelfde lijden, dezelfde liefde, dezelfde overwinning.

De moeijelijkheid om binnen de beperkte grenzen te blijven,

heeft de Schrijver gelukkig overwonnen; zijne „Levens" zijn getrouwe en opwekkende schetsen van de toonbeelden der christelijke volmaaktheid.

De stijl is duidelijk en vloeijend, en de voorstelling levendig.

Ook de uiterlijke vorm is aantrekkelijk. Omslag, titelplaat, druk, papier en letter: alles is even keurig, terwijl de meestal vrij goed geteekende en net uitgevoerde houtsneden de voornaamste feiten uit de levens der Heiligen aanschouwelijk voorstellen; maar het is jammer, dat eenige plaatjes (men zie b. v. Deel I, blz. 5 en 6, 27 en 28) niet aan de levensbeschrijving beantwoorden.

Wij wenschen den Eerw. Schrijver van harte geluk met zijn voortreffelijken arbeid en hopen, dat hij spoedig gelegenheid moge vinden om zijn werk te voltooijen, te meer daar hij zich overtuigd kan houden van de dankbaarheid der katholieke huisgezinnen en van de vele goede vruchten, die zijn werk ongetwijfeld zal voortbrengen.

DE KATHOLIEKE KERK GEVAARLIJK VOOR DEN ONGELOOVIGEN STAAT.

Alle vervolgers der onschuld, zoowel de broedermoordende Kain als de Christusmoordende Joden, hebben steeds een reden gezocht en gevonden, om hunne onregtvaardige daad voor hun geweten en voor het publiek, gelijk men zegt, te regtvaardigen.

De Katholieke Kerk heeft dit gemeen met den goddelijken Stichter der christelijke Kerk, dat men tot reden van hare vervolging en veroordeeling in onze dagen niets anders weet aan te voeren, dan dat zij gevaarlijk is voor den Staat; vijandig aan het rijk.

Men heeft zelfs geene poging beproefd, om deze beschuldiging te bewijzen; geen bepaalde daad, waaruit het gevaar bleek, is aangewezen, en de gelegenheid zelf van zich te regtvaardigen wordt aan de Kerk ontnomen.

Wij meenen ons geregtigd, daaruit het besluit te mogen trekken, dat het „gevaarlijke voor den Staat" slechts een voorwendsel is om den regtszin des volks te misleiden en zonder tegenspraak haar te kunnen verwijderen, die een hinderpaal is voor uit te voeren booze plannen.

Voorzeker voor een heiden zouden wij nog eenige verontschuldiging in zijne onwetendheid kunnen vinden; maar wat kan een Christen te zijner verdediging aanvoeren, die

de Katholieke Kerk na eene roemrijke geschiedenis van achttien eeuwen gevaarlijk voor den Staat durft verklaren?

Is het dan geen algemeen erkend feit, dat alle christelijke Staten zich onder den invloed der Katholieke Kerk geregeld en gevormd hebben? Hebben zij niet door haar orde, vrede en zelfstandigheid verkregen? En wie verdedigde zoo trouw als zij den eerbied voor het gezag en de vrijheid van het volk?

Wij kunnen dan ook in al deze vereende pogingen tegen de Katholieke Kerk niets anders zien dan eene laatste inspanning der geprotestantiseerde Staten, om den Christus in zijne Kerk te dooden en te vernietigen; want zoolang de christelijke Kerk haren invloed op de maatschappij doet gelden, kan de Antichrist niet ten troon stijgen, om de plaats van den Christus in te nemen.

Ik zeg „geprotestantiseerde Staten"; want wij beleven een echt protestantschen tijd.

Het Protestantisme heeft alles, maar vooral den Staat, naar zijn model trachten te hervormen. Maar daar het in zijn diepsten aard Antichristendom is, kan het niet rusten voor het Christus en zijne Kerk vernietigd of ten minste uit de maatschappij verbannen heeft.

Als godsdienstig beginsel heeft het Protestantisme uitgediend; de poging tot vernietiging der Katholieke Kerk is mislukt; de aangewende middelen zijn uitgeput en blijken vruchteloos, en, wat hetzelve vooral krachteloos maakt, door den inwendigen strijd vernietigt het zich zelf. Zoo is dan de taak, om Christus en zijne Kerk te bestrijden overgegaan op de protestantsch geworden wetenschap en vooral op den protestantsch geworden Staat.

Door den drang der gebeurtenissen en krachtens zijn beginsel kan de protestant geworden Staat slechts gevaar voor zich zien in de heerschappij der katholieke begin-

selen en voelt zich gedrongen, om de Katholieke Kerk van zich uit te drijven of aan zich dienstbaar te maken. Waarom dit juist nu gebeurt, is het geheim der goddelijke Voorzienigheid.

Maar dat het zeer de aandacht verdient van ieder, die nadenkt, dat de strijd tegen de Katholieke Kerk vooral in die Staten ondernomen wordt, welke het meest protestantsch moeten geacht worden, valt niet te ontkennen. Luther vestigde de hervorming in Duitschland, Calvijn in Geneve en Zwingel in Zwitserland; en Pruissen heeft zijne wetten tegen de Katholieke Kerk gereed, Geneve heeft zijn Bisschop reeds over de grenzen gebragt, en in Zwitserland zijn reeds de pastoors uit de kerken verjaagd en heeft daar de katholieke godsdienst feitelijk opgehouden.

Ook eene andere omstandigheid moet vooral onze aandacht trekken, omdat zij ons de geheele magteloosheid van het Protestantisme als godsdientsig beginsel duidelijk doet kennen. De aartsvervolger Bismarck, die overal de hand in schijnt te hebben, wiens invloed ons overal wordt aangewezen, zoekt steun en hulp niet bij de Protestanten, wat men in een echt protestantsch rijk natuurlijkerwijze zoude verwachten, maar bij valsche broeders, de zoogenaamde Oud-Katholieken. Hij gevoelt zeer goed, zonder eene godsdienst kan hij niets ter verleiding van het katholieke volk; maar het Protestantisme kan daartoe niet meer dienen, het heeft afgedaan, ligt magteloos ter neer. En ware hij daartoe in staat, hij zelf zou eene nieuwe godsdienst willen stichten, zooveel mogelijk in vorm gelijk aan de Katholieke Kerk, maar zonder gezag, zonder leer en zonder genade, om alle verschillende sekten en zelfs de Katholieke Kerk in dien eenen vorm te verzamelen.

Naast de eene heilige, katholieke, apostolische Kerk kan geen sekte op den duur blijven bestaan. Zij alleen is onvergankelijk; want zij is een goddelijke stichting, en

wat menschelijk is, verandert en vergaat. Aan al hetgeen verandert en vergaat, strekt zij de reddende hand toe. Als de ark des behouds drijft zij op de wateren dezer wereld, gereed om alle ongelukkigen en heilzoekenden in zich op te nemen.

De Staat, doordrongen en hervormd naar het protestansch beginsel, moet vergaan met het beginsel, waaruit hij ontstond en waardoor hij leeft; en, wij gelooven dat men het gevoelt, er is geen behoud dan door onderwerping aan den gehaten Paus, den Stedehouder van den verloochenden Christus. Doch de Satan wil niet gehoorzamen, zelf wil hij Koning, Meester, ja God zijn. Wat blijft hem over dan nogmaals te beproeven om den Christus in zijne Kerk te dooden en zich aldus de alleenheerschappij te verzekeren?

Volgens onze wet, zeiden de Joden, moet Hij sterven, omdat Hij zich tot Zoon Gods gemaakt heeft; en nu moet Hij sterven, omdat de H. Kerk zijnen Stedehouder voor onfeilbaar verklaard en eene, ofschoon zeer beperkte, goddelijke eigenschap plegtig in hem erkend heeft.

Het lijdt geen twijfel, de Katholieke Kerk is gevaarlijk voor iederen niet-katholieken Staat. De ontwikkeling van het valsche beginsel, eens in de maatschappij opgenomen, is niet tegen te houden; vroeg of laat brengt het zijne verderfelijke gevolgen voort En welk ander middel van behoud blijft er over dan terugkeer tot de waarheid, dat is: tot de Katholieke Kerk, buiten welke geen behoud, geen zaligheid is?

Wat is onze Paus klein, magteloos, ja nietig tegenover den duitschen protestantschen Keizer, den vertegenwoordiger of, zoo ge wilt, het hoofd van het Protestantisme; tegenover den Keizer aller Russen, het hoofd der grieksch-schismatieke Kerk; tegenover den Sultan, het geestelijk hoofd der Mahomedanen!

En toch alleen zijn magtig en onfeilbaar woord, het

woord der waarheid, doorklinkt de wereld en onderwerpt de meest wederspannige geesten. Zouden die trotsche magten het kunnen verdragen, dat hunne onderdanen zich aan die stem der waarheid onderwierpen? Zij zouden daartoe Katholiek en nederig moeten zijn.

Eer dan dat te verdragen, zal Hij sterven, quia Filium Dei se fecit.

En met dien Paus werken te zamen, als een geregelde maatschappij, de bisschoppen, de priesters, de kloosterlingen, de leeken, niet op de eerste plaats zoekende de eer der natie, de glorie der opperste Majesteit of het heil des Staats, maar de eer en glorie van God en van den Christus. Een anderen God kennen zij niet, een anderen God dienen zij niet. Gekomen tot de vrijheid der kinderen Gods, gehoorzamen zij alleen aan God en hun geweten, aan de opperste wet hun door Christus en zijne Kerk verkondigd. „Ik ben de weg, de waarheid en het leven": aan die waarheid toetsen zij alles; met die wet moet iedere wet overeenkomen; wat daar tegen strijdt, kunnen en mogen zij niet opvolgen. Zijn gezag is het gezag van den Zoon van God. En zou de hoogmoedige wetenschap dat kunnen dulden? Kan men verwachten, dat de trotsche wil, die gewoon is zich zelf te regelen, zich voor de wet van Christus zal buigen?

Eer sterve Hij en verga Hij onder de bitterste folteringen, quia Filium Dei se fecit.

De Katholieke Kerk is gevaarlijk voor den protestantschen Staat; het katholiek geloof is gevaarlijk voor de protestantsche wetenschap; het katholieke leven, de katholieke maatschappij kan zich met de protestantsche niet vereenigen. Dat gemengde huwelijk is onmogelijk geworden en gebleken.

Doch aan wie de schuld?

De Katholieke Kerk heeft van haren kant gedaan wat in haar vermogen was om, met behoud van ieders eigenaardigheid, in vrede te leven. Zij heeft het onkruid niet met geweld trachten uit te roeijen, uit vreeze van ook het goede zaad te vernietigen. Gedachtig was zij steeds aan het woord van haren goddelijken Stichter: „laat beide opgroeijen tot den oogst, en Ik zal den maaijers zeggen" enz.

Met de verschillende Staten heeft zij overeenkomsten gesloten, waarin zij al wat zij kon aan het tijdelijke gezag heeft toegegeven. In de gemengde huwelijken heeft zij om gewigtige omstandigheden, vooral om wille des vredes, hoe afkeerig zij van die huwelijken ook was, gedispenseerd, onder voorbehoud der katholieke regten. Hare discipline heeft zij verzacht, hare feestdagen afgeschaft, zich zooveel mogelijk aan alle beperkende wetten onderworpen, waar het kon geschieden zonder verloochening van de katholieke beginselen.

De onregtvaardige roof der kerkelijke goederen is, waar men het gevraagd heeft, gewettigd geworden.

Doch niets heeft gebaat. Hoe meer de Kerk gaf, hoe meer men nam, en ten laatste is het duidelijk geworden, dat men niet zocht naar vrede met de Katholieke Kerk, maar streefde naar overheersching van de Katholieke Kerk. Alles, ook zij, moest buigen voor den almagtigen Staat. Dat kan zij niet, de Kerk is soeverein en meer soeverein dan de Staat. Zij ontleent hare zending, haar gezag, hare waarheid en genade niet van eenigen Staat of eenig menschelijk gezag, maar van Hem, die zeide: Mij is alle magt gegeven in hemel en op aarde, gaat dus en onderwijst alle volken enz.

Dat de staatsmagt streeft naar overheersching der Katholieke en van iedere Kerk, leert ons de heerschende theorie en de praktijk.

Voor de theorie hebben wij te onderzoeken, wat de hegeliaansche wijsbegeerte ons omtrent den Staat leert. In de Univers van 21 Jan. ll. vinden wij de volgende belangrijke mededeeling: „Reeds in 1840 maakte eene beroemde Revue van Duitschland deze opmerking: „de hegeliaansche leer over den Staat heerscht niet slechts aan de universiteiten in Pruissen, maar zij heeft ook het ministerie van eeredienst, de opvoedingsgestichten ingenomen; zij heeft sedert twintig jaren al de ambtenaren opgevoed en heerscht als opperste in alle takken van bestuur. Als men de zaak natuurlijkerwijze beschouwt, dan is de overwinning van het Hegelianisme verzekerd; niets kan het meer tegenhouden."

Die overwinning van het Hegelianisme is zigtbaar in hetgeen wij in Pruissen zien gebeuren. Wij behoeven hier niet te denken aan haat of afkeer van de Katholieke Kerk; wat gebeurt, kunnen wij beschouwen als gevolgelijke doorvoering, hetzij bewust of onbewust, van een als hoogste waarheid aangenomen beginsel. En welke is volgens Hegel die hoogste waarheid in betrekking tot den Staat?

„De hoofdstellingen der hegeliaansche staatsleer, zegt Dr. Stöckl [1]), laten zich op de volgende wijze zamenvatten:

„1. De Staat is de werkelijke, presente God, hij is goddelijke wil als tegenwoordige, zich tot werkelijke gestalte en organisatie ontwikkelende, geest. Hij is een waarachtige aardsche godheid en moet als zoodanig vereerd worden. De Kerk staat niet boven hem, niet buiten hem; de Staat neemt veeleer de plaats der Kerk zelve in en verlaagt haar tot een moment van zich zelven. Om deugdzaam en

1) *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*, S. 761.

godsdienstig te zijn, heeft de mensch niets anders te doen dan hetgeen hem door den Staat wordt aangewezen en voorgeschreven."

„2. Als zich zelven ten doel hebbende, heeft de Staat het hoogste regt over de individu's. Het volk als Staat is de absolute magt op aarde. Alle individu's moeten zich onvoorwaardelijk naar hem voegen en zich voor hem offeren. De hoogste pligt der individu's is, lid van den Staat te zijn, daar zij de ware zedelijkheid slechts hebben, in zooverre zij leden van den Staat zijn, als zijnde de werkelijkheid van het zedelijke ideal."

„3. In den kring des Staats vallen wederom drie momenten: het inwendige staatsregt, het uitwendige staatsregt en de wereldgeschiedenis.

„a) Wat het inwendige staatsregt betreft, is de eenige met het staatsbegrip overeenkomstige vorm de constitutionele monarchie."

„b) Het uitwendige staatsregt rust deels op positieve traktaten en bevat in zooverre slechts regten, die de ware werkelijkheid missen; deels rust het op het zoogenaamde volkenregt."

„c) De wereldgeschiedenis eindelijk is de ontwikkeling van den an sich zijnden objectieven geest tot wereldgeest. In iedere periode is dus een bepaald volk de bijzondere drager des wereldgeestes, en tegenover dit volk zijn alle overige volken regteloos, tot het zelf weder vervalt en verdwijnt."

Met zoodanige staatsleer is het onmogelijk eene Kerk gelijk de Katholieke te dulden. Men moet alles van den Staatsgod ontvangen, en de Katholieke Kerk wil niets van den Staat ontvangen; zij is soeverein, zich zelve genoeg en ontvangt onmiddellijk van God, wat zij mede-

deelt: hare magt, hare waarheid of wet, hare genademiddelen of goederen.

Zij heeft haar ontstaan niet van eenigen Staat ontleend en behoeft voor haar bestaan den Staat niet. Immers zij vergaat niet noch komt op met eenigen Staat. Zij ziet de Staten ontstaan, opbloeijen en weder verdwijnen, terwijl zij, altijd even jeugdig en krachtig, geen ouderdom noch vergankelijkheid schijnt te kennen. In haar en in haar alleen ontwikkelt zich de geschiedenis der wereld, omdat zij alleen de geheele wereld in tijd en plaats omvat, zij alleen is de volkomen openbaring van God.

Zulk eene Kerk is voor den presenten Staatsgod niet naast zich te dulden.

Maar ook de Kerk kan zich niet aan de verlangens van dien Staatsgod onderwerpen; zij moet hem noodzakelijk bestrijden, veroordeelen, ja het anathema over dien valschen Staatsgod uitspreken en met Christus zeggen: „Ga weg, Satan, want er staat geschreven: gij zult den Heer uwen God aanbidden en Hem alleen dienen."

Als men deze theorie van nabij beschouwt, haar vergelijkt met de geschiedenis en historiesch verkregene en gevestigde regten; als men de onbegrijpelijke dwaasheid inziet van een particulieren Staat, die de plaats wil innemen der algemeene Kerk, of van een koning in het tijdelijke, die aan zijne onderdanen zal gaan voorschrijven, wat zij in het geestelijke te gelooven en te doen hebben; en andere dwaasheden meer, welke aan die theorie den schijn geven van het voortbrengsel te zijn eener waanzinnige fantasie: dan schijnt het ongeloofelijk, ja onmogelijk, dat er ooit een staatsman, veel minder eene geheele wetgevende vergadering zou kunnen gevonden worden, om dusdanige theorie in praktijk te brengen en tot rijkswet te proclameren.

En toch dat is geheurd en gebeurt nog voortdurend in onze dagen [1]). We kunnen zeggen, dat sedert de hervorming geen Staat te vinden is, die zich niet in de regten der Kerk heeft willen mengen en niet vermetel genoeg geweest is, om zich regten der Kerk toe te eigenen.

Men is begonnen het reglementeren der Kerk als een staatsregt te beschouwen en heeft als stelregel genomen: cujus regio, illius et religio.

Alles echter wordt overtroffen door wat wij thans in Pruissen aanschouwen. De wetten, die daar over de Kerk gemaakt zijn, hebben geen ander doel dan de Katholieke Kerk zóó te hervormen, dat zij, ten minste in Pruissen, geheel van het staatsgezag afhankelijk worde en aldus ophoude Katholieke Kerk te zijn.

---

1) Het is gevolg van theorie, noodzakelijke ontwikkeling van valsche beginselen, die de ware orde niet naast zich dulden Men leze *De Kath.*, dl. XIV, blz. 307 en vv. We halen de volgende woorden van den Ziener der toekomst aan: „Die streving om den Staat te vergeestelijken, is alzoo onmiskenbaar. Op zoovele en zoo gewigtige punten laat zich die algemeene gang toetsen, dat geen redelijke twijfel kan overblijven Zal dat nu geen gevolg hebben? Zal deze valsche Logos den waren niet bestrijden? Zal een Staat die Katholicisme en meer worden wil, die zich, naar *Lamartine*, als een *idee* aan de wereld verkondigt, de Kerk niet onderdrukken en vervolgen? Degenen die daar geen vrees voor hebben, worden bedrogen, want ja, het gaat verraderlijk toe en het begint eigenaardig met hooge eer en lofbetuigingen voor de godsdienst." En na gezegd te hebben, dat de gelijkstelling van alle godsdienst zal leiden tot de predikíng en handhaving der leer, dat alle godsdiensten evenzeer waar en goed zijn, vervolgt hij: „En als weldra de schijn doorbroken en de strijd openlijk wordt, waartegen heeft dan de godsdienst te kampen? *Tegen den geest die het geheele Staatsstelsel bezielt* Waar kan zij zich op beroepen? Op eene doode letter. Zoo gaat de Kerk welligt tijden te gemoet, waarin zij, als haar Stichter, uit naam van de hoogste wetten wordt veroordeeld en vervolgd, en ze, als Hij, door haar eigen kracht, door haar eigen gezag en haar eigen, niet van menschen geschonken, regt zal moeten zegevieren."

De wijze, welke men in het maken en vaststellen der wetten op de Kerk volgt, leert voldoende, dat men aan de Kerk geen zelfstandig bestaan meer toekent en haar van de willekeur der staatsmagt geheel en al afhankelijk wil maken. Heeft men vroeger nog getracht, om zich door concordaten eenigen invloed op de Katholieke Kerk te verzekeren, thans heeft men die overeenkomsten willekeurig opgeheven en zal de Staat, als opperste of eenige soeverein, aan de Kerk gaan voorschrijven, hoedanig zij zich voortaan zal te regelen hebben.

Het hoofddoel, dat men zich schijnt voor te stellen, is de hervorming der Katholieke Kerk in Duitschland tot nationaal-duitsche Kerk. Men zal trachten haar inwendig en uitwendig van Rome los en onafhankelijk te maken, en zeer juist gaf generaal von Roon als aanleiding tot de wetten aan: „dat de Sirocco van Rome onze duitsche Bisschoppen als roomsche had teruggevoerd."

Men neemt het aan de Bisschoppen, aan de geestelijkheid en de geloovigen kwalijk, dat zij aan Rome d. i. aan den Paus, Christus' Stedehouder en het hoofd der Kerk, gehoorzamen en wil dus alles aanwenden. om den band der eenheid, waardoor zij Katholiek zijn, te verbreken. Het daartoe gekozen middel is de vervaardiging van staatswetten; alsof de Katholiek, die in kerkelijke zaken alleen den Paus als soeverein erkent, zoo gemakkelijk kon veranderen en geneigd zou bevonden worden, zich aan den eerste den beste, die zich als soeverein over de Kerk opwerpt, te onderwerpen.

Waar zou het heen met de Katholieke Kerk, indien de Katholieken in Pruissen zich aan de kerkelijke reglementen des Konings, in Nederland aan die der Wetgevende Kamers, in Rusland aan die van den Czaar, in Turkije aan die van den Sultan enz. zouden te onderwerpen

hebben? En niets minder verlangt von Bismarck van de duitsche Katholieken.

De Bisschoppen zullen, volgens „de wet op de grenzen van het regt tot gebruik van kerkelijke straf- en tuchtmiddelen", de kerkelijke straf- en tuchtmiddelen slechts gebruiken naar het goedvinden van den staatswetgever.

„Een koninklijk geregtshof voor kerkelijke aangelegenheden" zal in hoogste instantie over kerkelijke zaken beslissen en alzoo de tusschenkomst van het hoogste gezag des Pausen overbodig maken. En dit hoogste geregtshof zal uit belijders van alle soorten van gezindheden, behalve katholieke leden, zijn zamengesteld en zich vooral met katholieke aangelegenheden bemoeijen.

Eindelijk zal de opvoeding en aanstelling der geestelijken voortaan geheel geschieden onder het toezigt en naar de voorschriften van den Staat; ten einde zich te verzekeren, dat niet eene roomsche maar eene nationale vorming het deel der uitverkorene staatsgeestelijkheid is.

De gansche strekking dezer wetten laat geen twijfel meer over omtrent het doel: den clerus onafhankelijk van de buiten de natie staande magten, d. i. van Rome te maken en, wat volgt, de Kerk van eene Katholieke in eene duitsch-nationale te veranderen.

Ter regtvaardiging hunner niet-onderwerping aan deze wetten beroepen zich dan ook de duitsche Bisschoppen niet zoozeer op de staatswet, op natuur of historiesch regt, als wel op de grondwet der Katholieke Kerk, welke men door deze staatswetten zou willen vernietigen. Hun protest van 26 Mei 1873 verdient voor de geschiedenis bewaard te blijven en zal de maatstaf zijn, naar welken zich voortaan geestelijken en leeken zullen gedragen. Wij deelen daarom het protest in zijn geheel mede [1]).

1) Zie *De Tijd* van 31 Mei 1873.

„Hoogst Koninklijk Staatsministerie!

Met verwijzing naar het openbaar gemaakte bisschoppelijk memorandum van 20 Sept. des vorigen jaars en het den 30 Jan. ll. aan het Koninklijk Staatsministerie ingezonden kollektief schrijven, zijn wij, de ondergeteekende Aartsbisschoppen en Bisschoppen, tot ons diepste leedwezen genoodzaakt, aan hetzelve alleronderdanigst te verklaren, dat wij niet in staat zijn, tot de uitvoering der den 15 dezer afgekondigde wetten mede te werken.

Deze wetten schenden de regten en vrijheden, welke aan de Kerk volgens goddelijke instelling toebehooren. Zij miskennen geheel het grondbeginsel, volgens hetwelk sedert Constantijn den Groote de christelijke volken in de verschillende Staten de betrekking tusschen Kerk en Staat geregeld zagen: het beginsel, dat in den Staat en in de Kerk twee verschillende door God ingestelde magten erkent, welke bij de menigvuldige aanraking en kruising der betrekkingen in de regeling der grenzen harer bevoegdheid daarop te letten hebben, dat zij niet eenzijdig handelen noch eigenmagtig grenzen en beperkingen stellen, maar omtrent de te maken verordeningen en bepalingen zich te voren in vrede verstaan.

De Kerk kan het beginsel des heidenschen Staats, dat de staatswetten de laatste bron van alle regt zijn, en de Kerk alleen die regten bezit, welke de wetgeving en de grondwet des Staats haar verleent, niet erkennen zonder de godheid van Christus en de goddelijkheid zijner leer en stichting te loochenen, zonder het Christendom zelf van menschelijke willekeur afhankelijk te maken.

Eene goedkeuring dezer wetten zou dus eene verwerping van den goddelijken oorsprong des Christendoms zijn, dewijl men aan den Staat het onbeperkte regt zou toekennen, om het geheele gebied van het christelijk leven door wetten te bepalen.

Door eene zoodanige goedkeuring zou men ook afstand doen

van alle andere historische en positieve regten der Kerk in Pruissen, dewijl de wetgeving als eenige bron des regts ze alle zonder uitzondering naar goedvinden in de toekomst zou kunnen opheffen.

Ook aan zoodanige bijzondere bepalingen der gedachte wetten, welke van wege de Kerk aan verschillende Staten krachtens eene overeenkomst met den Apostolischen Stoel vroeger zijn toegestaan, mogen wij nu om dezelfde reden geen gevolg geven; immers wij zouden daardoor de bevoegdheid des Staats, om eenzijdig over kerkelijke zaken te beschikken, erkennen.

Get. † Paulus, Aartsbisschop van Keulen.
† Miecislaus, Aartsb. van Gnesen en Posen.
† Heinrich, Prinsbisschop van Breslau.
† Peter Joseph, Bisschop van Limburg.
† Christoffel Florentius, Bisschop van Fulda.
† Conrad, Bisschop van Paderborn.
† Mathias, Bisschop van Trier.
† Philippus, Bisschop van Ermeland.
† Johann Heinrich, Bisschop van Osnabrück.
† Johann Bernard, Bisschop van Munster.
† Wilhelm, Bisschop van Hildesheim.
† Lothar, Bisschop van Leuca i. p. i. administrateur van het Aartsdiocees Freiburg voor Hohenzollern.
† Wilhelm Emmanuel, Bisschop van Mainz.
Bij procuratie voor den Bisschop van Culm, Klangenberg, vicaris-generaal.

Te erkennen, dat de staatswet de laatste bron van alle regt is, is loochening der Godheid van Christus. Bij gevolg kunnen noch de Paus, noch de bisschoppen, noch de priesters, noch de lecken ooit dat beginsel erkennen zonder op te houden Katholiek te zijn.

De Katholieke Kerk zal dan gevaarlijk zijn voor den

Staat, gelijk de waarheid gevaarlijk is voor de dwaling, het licht voor de duisternis en het goede voor het kwade. Het is de immer zich herhalende strijd, die, wij hopen en verwachten het, nog eens zal beslist worden ten voordeele der Kerk, tot heil der zielen en tot glorie van Christus en zijne Kerk.

Doch helaas, om niet daarmede te eindigen, maar op nieuw weder te beginnen en welligt spoedig den laatsten grooten afval en het einde der geschiedenis aan te voeren.

C. L. Rijp.

EEN NIEUWE COMMENTAAR.

't Was in het jaar '53, dat ik, eenigen tijd in Leuven vertoevende, mijn eerste bezoek deed bij den beminnelijken priester, den diepdenkenden taalgeleerde, den kampvechter voor de vlaamsche taal, den grooten vereerder van onzen Bilderdijk, professor David. Al spoedig was het gesprek op zijn lieveling-auteur of liever op „den grooten dichter", zooals hij hem noemde, gebragt, en werd voor mij van oogenblik tot oogenblik belangwekkender en leerrijker. De bedaagde en bedaarde man veranderde langzamerhand voor mijne verwonderde blikken: het hoog gewelfde voorhoofd streek zijn plooijen glad, de oogen glinsterden als heldere vonken in hun diepe kassen, de wangen verbreedden haar bloedvolle vlakken, en daar kwam een lach van innig vergenoegen en een ik weet niet wat van zielsovertuiging om den gullen mond kringelen, die den schoonen, schranderen kop daar voor mij als met een glans van bezieling overgoten. Hij was gansch en al de professor, en ik zat als de leerling in stomme aandacht neer. En hij mogt dat zijn. Immers wie heeft, na 's dichters grooten leerling en zoon in den geloove, Mr. Is. Da Costa, meer voor de eer, voor den roem, voor de handhaving van Bilderdijks naam gewerkt, gestreden, ja ook geleden dan de leuvensche hoogleeraar? Heeft hij

ons niet als met den vinger aangewezen, wat schatten van kundigheden, wat rijkdom van wijsheid, hoeveel kunst van schikking zoowel als van orde in de denkbeelden voorhanden of verborgen liggen in zijn Waarachtig Goed, de Geestenwareld en vooral de Ziekte der Geleerden? Deed hij dat niet met even groot talent van stijl als diepe kennis van taal, esthetiesch gevoel en uitgebreide geleerdheid, in zijne hooggewaardeerde uitgaven met doorloopende commentaren? En als hij mij eindelijk zeide:

— „Ik moet u toch een kleinen schat laten zien", en uit zijn lessenaar een schrijfboekje greep, gevuld met kleine gedichten, door Bilderdijk zelven met de hem eigene nette en schoone hand geschreven, dan was hij zelfs kinderlijk naief in zijn geluk.

Maar toen ik hem mededeelde, dat ik als kind den grooten dichter persoonlijk had gekend, toen kwam er aan het vragen schier geen einde; toen moest ik vertellen en nog eens vertellen alles, wat ik maar wist of mij herinneren kon.

Ik was bijna tien jaren oud, toen Bilderdijk stierf, en had hem dagelijks voorbij ons huis zien gaan op zijne wandeling naar den Hout. Ja, ik zie hem nog voor mij met zijn zware wenkbraauwen, zijn breeden statierok en goudgeknopten gelen wandelstok, leunende eerst op den arm, later op den schouder en eindelijk de jasslip vasthoudende van zijn eenigen nog jongen zoon. 't Was dan altijd even over vier uren; en mijne moeder ging daar zoo zeker van, dat zij de gewoonte had, als de huisklok soms in het ongereede was, en zij dus niet wist of het theetijd was, altijd te vragen:

— „Is Bilderdijk al voorbij?"

Of ik wist wie Bilderdijk was? Dat wisten alle haar-

lemsche jongens, om het even of zij, evenals ik, op de departementale school van het Nut, op de bijzondere of op de stadsscholen gingen. Wij wisten, waren er van overtuigd, ja zouden voor ons gevoelen gevochten hebben, dat hij de grootste knorrepot van Haarlem was, een ongemakkelijke sinjeur, die vol gekke kuren zat, over dag met gesloten luiken bij een brandende lamp studeerde, de aardappelen voor zedebedervend schold, en allerlei rare verzen maakte, die toch niemand las. Dat alles was bij ons onbetwistbare waarheid; en wij maakten leven op zijn stoep — hij woonde op de groote markt —, zoo dikwijls wij uit school kwamen, en tikten aan de ramen, als die met gordijnen of luiken — zooals meest het geval was — gesloten waren.

Helaas! laat ons het eerlijk bekennen: zoo zijn wij opgevoed in betrekking tot den grootsten dichter en taalgeleerde van Nederland, van misschien de gansche wereld in die dagen. Bilderdijk stond te hoog voor de meesten onzer vaderen en wel zeker voor onze schoolmeesters; en juist dat groote, dat buitengewone, dat uitstekende stoot bij ons veeleer af dan het aantrekt. Populair kon hij nooit worden en zal dat ook nooit zijn; want zelfs de meest populaire dichter zal ophouden populair te zijn, zoodra hij buiten het bereik der menigte opklimt en zich verheft boven aandoenlijke gemeenplaatsen over alledaagsche dingen. Hem populair maken vermogt zelfs de hoogschatting en het voorbeeld van koning Lodewijk niet, ofschoon het toch eenigzins tot den goeden toon begon te behooren, gunstig over Bilderdijk te oordeelen, zoodat hem dan ook nooit zooveel blijken van waardering en hulde zijn toegebragt als in de drie of vier jaren van Lodewijks tusschenregering. De heftigheid van gevoel en karakter, die hij niet wist te onderdrukken, maar steeds

in woord en daad lucht gaf, gepaard aan eene vaak onbegrijpelijke zonderlingheid en doordrijvende halsstarrigheid, heeft hem insgelijks veel vijanden berokkend, vooral toen hij als advokaat in den Haag zulk een werkdadig deel nam in den strijd tusschen de Prins- of Princesgezinden en de patriotten of revolutionairen. En zoo werd Bilderdijk niet gewaardeerd door het volk, dat hem niet begreep; ook niet door de hoogere standen, die dweepten met de schrijvers van het buitenland; ook niet, op eene geringe uitzondering na, door de geleerde wereld, die hardnekkig hem een leerstoel weigerde; en later ook niet door de mannen van de tijdschriftpers, getuige de Gids, die „kniebuigend — zegt Da Costa — voor Goethe, wierookend voor Shakespeare, hoofdknikkend voor Longfellow, er eindelijk toe gekomen is om den grooten Landgenoot òf te ignoreeren, òf met louter ironie, bittere Mephistophelische ironie, te bejegenen."

Daar zijn thans regtvaardiger dagen over zijne asche opgegaan, en onze eerste, onze grootste dichters zoeken hunne verheffing niet langer in de verkleining van den ouden Bard. Wij juichen daarin; en iedere poging om hem in zijn geregte eere te herstellen is eene verdienste voor de vaderlandsche letterkunde. Nooit — ik herhaal het —, nooit zal Bilderdijk, evenmin als Vondel, populair worden; dat kan hij niet, alleen omdat hij Bilderdijk is; dat moet hij ook niet, want dan zou hij ophouden Bilderdijk te zijn, namelijk zooals wij hem kennen en begrijpen. Maar dat hij door het volk niet meer verguisd en verworpen worde; dat men breke met de lasterlijke traditie onzer kinderjaren; dat de ontwikkelde en wetenschappelijke mannen zijne werken ter hand nemen, ze lezen en bestuderen; dat men den man leere kennen uit zijne schriften, en zijne dichtstukken zoeke te verklaren door de eigenaardigheden zijns karakters. Immers dan alleen bezit gij den sleutel

van zijne levensgeschiedenis, van zijne jammeren zoowel als van zijne uitnemendheden. Zonder dien sleutel kunt gij den zin, de verhevenheid zijner dichterlijke uitboezemingen en scheppingen niet begrijpen, kunt gij Bilderdijk niet waarderen.

Eere daarom aan den eerwaarden Dominikaan Th. van Hoogstraten, die, op het voetspoor van professor David, Mr. Da Costa en professor Tydeman, Bilderdijks werken tot het onderwerp zijner litterarische studiën heeft genomen en ons de resultaten daarvan mededeelt, vooral ook met het schoone doel „om althands de jeugd, van wier vorming en leiding voor de toekomst van Nederland alles afhangt, innig en diep te overtuigen, dat ons vaderland mannen heeft voortgebracht, die in éénen adem met de grootste geesten van welke natie ook mogen worden geroemd en verheven"[1]). Met ingenomenheid ontving ik dan ook zijn arbeid, getiteld: *Mr. W. Bilderdijk. De kunst der poezy, op nieuw uitgegeven, met ophelderende aanmerkingen en verklaringen voor gymnasien en hoogere burgerscholen en voor allen die de poezie liefhebben. Door Th. van Hoogstraten;* en nam met graagte de opdragt aan, om in dit tijdschrift daarvan eene aankondiging te doen, mits dat mij vergund werde, het verzoek, door de uitgeefster bij de toezending van een exemplaar aan „De Katholiek" gedaan, om „eene aanbeveling" te verstaan als een verzoek om „beoordeeling."

Een titel is altijd een lastige zaak, misschien wel de moeijelijkste van geheel een boek. Men vindt er dan ook zelden een, die in alle deelen goed is, en niet te veel of te weinig aangeeft, of soms ook belooft wat volstrekt niet geleverd wordt. Op bovenstaanden titel heb ik slechts eene kleine aanmerking te maken, hoewel ik innig over-

1) *Inleiding*, blz 6.

tuigd ben, dat de eerw. schrijver volstrekt niet bedoeld heeft, wat eigenlijk gezegd wordt. Als men achter den naam van Bilderdijk geen punt maar de letter *s* plaatst, dan leest men geleidelijk door tot aan het woord *aanmerkingen*, dat of geheel weggelaten of door *opmerkingen* moet vervangen worden; hoewel opheldérende opmerkingen alles behalve fraai zou klinken. Immers het woord aanmerking wordt door ons in ongunstigen zin gebezigd, terwijl het woord opmerking meer in onzijdige beteekenis wordt genomen, en zoowel het goede als het verkeerde van eene zaak of handeling aangeeft. En dan, dat die „opheldérende aanmerkingen en verklaringen" zijn „voor gymnasiën en hoogere burgerscholen", is wel niet goed begrijpelijk, of men moet dat woordje „voor" verwisselen met „ten dienste der leerlingen van de", of „ten dienste der leeraren van de". 't Is mij hetzelfde wat gekozen wordt; maar ik meen, dat de laatsten er in allen geval iets meer aan zullen hebben dan de eersten. Gelukkig dat er ten slotte nog bijgevoegd wordt: „en voor allen die de poezie liefhebben"; anders toch hadden ik en zooveel anderen, die niet of niet meer op gymnasiën of hoogere burgerscholen gaan, er geen gebruik van mogen maken. Wij willen dan ook maar hopen, dat de tegenspraak met den titel, die in de Inleiding blz. 7 gevonden wordt, waar de schrijver zegt, dat zijn arbeid „is eenig en uitsluitend bestemd voor jongelingen, die zich op onze Letterkunde toeleggen", niet zoo streng moet opgevat worden.

Volgt de opdragt. 't Is jammer, dat de auteur zich niet gehouden heeft aan de gewoonte van alle schrijvers en uitgevers, die een opdragt voor hun boek plaatsen, om zijn eigen werk en niet eens anders arbeid aan de nagedachtenis van den grooten dichter op te dragen. Immers

de opdragt luidt letterlijk: „Aan Mr. W. Bilderdijk .... wordt dit voortbrengsel van zijn eigen dichtgeest .... toegehuldigd." Had de Eerw. van Hoogstraten de uitgave zijner studie op Bilderdijk en niet het dichtstuk zelf opgedragen aan de nagedachtenis van Bilderdijk, en wederom niet aan den reeds veertig jaren in het graf rustenden dichter zelven, hij zou een nieuwen lauwerkrans op het graf van den vaderlandschen zanger hebben nedergelegd. Maar aan iemand het kunstgewrocht, dat deze zelf eenmaal heeft geschapen, toe te wijden, is, voor zoover ik weet, iets geheel nieuws en — ik zeg het met bescheidenheid — zonder zin, als hij reeds jaren lang overleden is.

Een korte Inleiding uit gegronde klagten over de miskenning van Bilderdijk en geeft de hoop te kennen, dat „er eene geheele metamorfoze zou plaats grijpen in de richting en gemoedsstrekking der meeste jongelieden, indien zij van jongs af anders leerden denken en gevoelen; indien, voor (in plaats van?) eene ziel- en zinverpestende lektuur, hun voorbeelden werden ter hand gesteld, waarin het reinste schoon, met de edelste en verhevenste waarheden vermengd en verbonden, verstand en gevoel gelijkelijk ontwikkelde en veredelde." Het edele doel om daartoe bij te dragen gaf den geleerden Dominikaan de pen in de hand, niet om zelf „geleerde kunsttheorien" te ontwikkelen, maar om „die van Bilderdijk toe te lichten en op te helderen." „Het dichtstuk", zegt de auteur, „dat ik hier met eenige verklaringen en opheldering in het licht geef, is een van Bilderdijk's voortreffelijkste leerdichten. Daarenboven is het de uiteenzetting eener leer over 't geen de wijsbegeerte al of niet in den dichter kan voortbrengen."

Ik wil hier de zeer bescheiden opmerking niet verzwijgen, dat het leerdicht waarschijnlijk niet het best gekozen genre is, om de jongelieden tot de studie van Bilderdijk over te halen; en de Kunst der Poëzij zal hun wel het allerminst smaak doen krijgen in de scheppingen des grooten meesters. 't Is te didactiesch, te droog, veelal te hoog voor de jonge hoofden; eene ode, eene elegie, een dithyrambe, zelfs een epos zal hen meer boeijen, dieper in de ziel grijpen, hunne verbeelding meer opwekken, en toch genoeg voedsel aan hunnen geest bieden. Ik beroep mij op het boekje zelf, dat voor mij ligt; de auteur immers zelf verklaart: „tot beter verstand van den geheelen inhoud van dit Meesterstuk van edel-mannelijke poëzij, moeten wij eene korte beschouwing van Bilderdijk's kunsttheorie laten voorafgaan." En nu is in gemoede mijne vaste overtuiging, dat niet een enkele der leerlingen van de hoogere burgerscholen, al worstelt hij ook het vijfde studiejaar door, iets begrijpt van het opstel: „wat is poëzij, en wat vermag op haar de wijsbegeerte?" Misschien draagt de in dit geval te groote eerbied des schrijvers voor Bilderdijk daarvan voor een groot gedeelte schuld, en ware het beter geweest, als wij hier eene duidelijke beantwoording der vraag van de hand des heeren van Hoogstraten hadden ontvangen, in plaats van die aaneengeregen volzinnen des dichters, die zich maar zeer moeijelijk laten lezen en even moeijelijk begrijpen. Maar dit is wel zeker, dat de leerling, die kennis zou willen nemen van het leerdicht en begint met het lezen van „Bilderdijk's Kunsttheorie", niet tot het leerdicht komt, maar het onbegrijpelijke boek uit de hand werpt, om nooit weer iets van Bilderdijk te lezen.

Na de korte opgave van den „Inhoud des gedichts" volgt het leerdicht zelf, waarvan elk tiental verzen is ge-

nommerd. Dit laatste was noodzakelijk, omdat de opmerkingen en verklaringen eerst volgen na het gedicht; eene methode, die niet praktiesch, zeer lastig en tijdroovend is. Ik meen, dat de gewoonte der vroegere commentaarschrijvers, om de noten aan den voet der bladzijden onder den tekst te drukken, verre de verkiezelijkste is.

En nu de opmerkingen en verklaringen. Ik betreur het, hier niet in bijzonderheden te mogen afdalen; ik zou dan ruimschoots gelegenheid hebben om de taalkennis zoowel als het fijn en dichterlijk gevoel van den geleerden Dominikaan in het licht te stellen; maar ik zou de plaatsruimte overschrijden, die mij in dit nommer is toegestaan. Evenwel wil ik niet verzwijgen, dat de auteur meermalen te spaarzaam is geweest met zijne woorden; want uitroepen als: „echt dichterlijk! kernig! expressief! meesterlijk! echt lyrisch! 't is louter epische lyriek! koen verheven!" zijn toch te mager, te alledaagsch, te zinledig, om als toelichtende noten te gelden. Laat den leerlingen zien, waarin dat echt dichterlijke, dat meesterlijke, dat verhevene van den versregel bestaat; dat heeft hij noodig, want dat weet, dat kent hij niet; en juist dat missen wij in de aanteekeningen. Doch ik wensch hier eene andere, eene veel gewigtiger vraag te doen. Is de jongeling, die Bilderdijks „kunst der poëzij" zal gaan bestuderen, vooraf genoeg op de hoogte gebragt van het gedicht? weet hij in welke omstandigheden, uit welke behoefte, met welk doel de dichter het geschreven heeft? met één woord: kent hij de psychologische wording van deze kunstschepping?

Da Costa zegt ergens, dat het eigenaardige van Bilderdijks ontboezemingen en scheppingen niet is te begrijpen, als men geen rekening houdt met het zieleleven van den dichter. Ware het dan niet noodig geweest ter inleiding

van dit leerdicht, ten minste iets uit de levensgeschiedenis van Bilderdijk aan te halen, en den gang der gebeurtenissen, zoowel als van 's dichters gemoedsstemming, al ware het met een enkel woord aan te stippen, om daaruit èn den inhoud èn den toon èn den aard van het dichtstuk te leeren kennen?

Misschien werpt men mij het oude spreekwoord tegen: „de beste stuurlui staan aan wal." Welaan, laat ik ook eens eene poging wagen en eene proeve geven, hoe men, volgens mijn bescheiden meening, het kunstwerk had kunnen inleiden.

„De Kunst der Poëzij" werd gedicht en in Felix Meritis voorgedragen in het jaar 1809, het eerste van het viertal jaren, door Da Costa met den naam van „diepten van ellende" gekenmerkt. Bilderdijk was door koning Lodewijk gewaardeerd, had een vorstelijk pensioen genoten en in de verloopen vier jaren betrekkelijk gelukkig geleefd, ofschoon uit alle openbare betrekkingen van Staat of akademie geweerd. Die jaren mogen het gulden tijdperk van zijnen veelsoortigen poëtischen en letterkundigen arbeid genoemd worden. Een rijke stroom van zangen golfde over het toen eenigzins naar hem luisterend vaderland heen, en vier meesterwerken, in vier verschillende dichtsoorten, vereeuwigden zijn naam: de Ode op Napoleon, de Treurspelen, de Ziekte der Geleerden, en de Ondergang der Eerste Wareld. Maar die gulden dagen spoedden ten einde, het keizerrijk was in aantogt, de koninklijke beschermer moest de kroon nederleggen, en Bilderdijk daalde weder als dichter in de waardering van Nederland, hij kwam tot armoede, ja verviel tot die „diepten van ellende", dat zijn inboedel in Mei 1810 werd aangeslagen om openbaar voor schuld verkocht te worden. Hoort zijn

zangen uit het jaar 1809, en niets dan bittere klagten, dan hartverscheurend kermen ruischt u tegen. Wilt ge een bewijs? Ik geef u eenige strofen uit zijn Lotbetreuring (Winterbloemen II, 54):

Wat wraakt men, zoo mijn boezem zucht,
Mijn oog het licht des daags ontvlucht,
In 't onbeduidend, troostloos leven?
Wat ben, wat werd ik in dit oord,
Door 't worgsnoer van dien haat versmoord,
Die me eens de doodwond had gegeven.

ô Hoop, bedriechelijke ster,
Die me aan deed snellen van zoo verr',
Waar 't gruwzaamst leed mij moest verstikken!
Waar bleeft gij, die me een leven boodt
Het geen me in Hollands stillen schoot
Met vruchtbren arbeid zou verkwikken!

Neen, 'k moest mijn' opgelegden schat
Geplonderd zien, als 't dorrend blad,
Verwaaid voor d' aâm der Najaarswinden;
Verwoest, bedolven, onderdrukt:
En mij den werkingskring ontrukt,
Waarin ik 't leven weêr zou vinden!

Na drie strofen vervolgt hij:

Maar neen, die hoop is thands voorbij;
Daar is geen leven meer voor mij:
Dat troostend uitzicht is verdwenen.
Thands sta ik daar, in 't eenzaam dal,
Een prooi van 't slingrend lotgeval,
Mijn nutloos leven af te weenen:

Als 't boomtjen in de wildernis,
Met ooft beladen, geurig, frisch,

Van smaaklijk, voedend sap doortrokken,
Maar dat noch hand verlokt noch mond,
En nutloos plettert op den grond,
Wen stormgeweld de kruin doet schokken.

Geen jonkheid strekt de bolle hand
Tot plukken uit, noch zet de tand
In d'achteloos versmaden appel. —
Hij stort bij 't buigend boomtjen neêr,
En wacht dan hem de worm verteer',
Of 't roekelooze zwijn vertrappel'.

Vergeefs spreidt hij zijn' blos ten toon,
En buigt des boomtjens schedelkroon,
En puilt door 't deksel van 't gebladert'.
Hij biedt zijn sappen vruchtloos aan,
En moet in 't moddrig slijk vergaan,
Of wordt ten mesthoop opgegaderd.

Ach! had dat onweêr, dat den stam
Zijn stevigheid, zijn siersel nam,
Hem liever gants in 't zand geslagen!
Of gants ten wortel afgescheurd!
Hij had de wespen niet betreurd,
Die thands zijn schors en hart verknagen.

Hij had, in rijzigheid verdord,
Geen vruchten in moeras gestort,
Eens voorwerp van het zorglijkst kweken.
Hij had, met bloesems slechts getooid,
Zijn schatten in den wind gestrooid,
Eer zelfs zijn blad nog uit kon breken.

Of, mooglijk, mocht zijn nuttig hout,
Den kluiznaar tot een hut gebouwd,
Voor hageljacht of sneeuw beschermen.
Of, mooglijk, voor den bijl bewaard,

Een' stillen, huiselijken haard
Met aangenamen gloed verwarmen.

Hij waar bij 's aardrijks boomgaarddracht,
Den grond geen nuttelooze vracht,
Noch had zich 't aanzijn ooit verweten:
Het voedsel, dat zijn wortel zuigt;
Den daauwdrup, die zijn bladsteel buigt;
Den luchtstroom, vloeiende in zijn reten.

Dan ach, die wensch is zonder baat:
Hij kwijnt van weedom en vergaat. —
Mocht slechts één hoop hem niet ontglijden!
Dat nog uit zijn verworpen ooft,
Een enkel zaadgrein, rijp gestoofd,
Ontwikklen kan voor later tijden!

Ziedaar het gemoedsleven van Bilderlijk in 1809. Hij was door zijn eigen volk vertreden, door den vreemdeling uitgedreven, en nu duchtte hij nog zwaardere rampen, nog nijdiger vervolging. Hij had gestreden en geworsteld voor den herbloei der vaderlandsche letterkunde, en zag zijn arbeid en zijn zwoegen miskend en verworpen. Toen hij als jongeling de snaren spande, in wat toestand vond hij toen de poëzie?

Ach! Vondels grootheid was verloren, Poot vergeten!
Men draafde in stijven tred aan Frankrijks gladde keten,
En koude Redekunst, in angstig rijm gekneld,
Nam eer en eerplaats in van Dicht- en Lauwerheld.

Zoo klaagde hij in het lied, dat hij ten *Afscheid* in de Amsterdamsche afdeeling der Hollandsche Maatschappij

van Wetenschappen en Kunsten zong (Hollands Verlossing. 67):

Mijn vrienden, ziet te rug uit de eeuw waarin wij leven
Op die mij 't aanzijn gaf: toen bij den grond te zweven,
Toen kruipen, Dichtkunst heette; of liever, rijmerij
Naar strenggesmede wet, den naam van Poëzij
(Dien Goddelijken naam!) zich eigende en onteerde;
Toen Monen op de taal, en Pels de maat regeerde,
En valsche netheid won, gebootst naar Franschen trant,
Op Hollands Pindus veld, en kluisterde 't verstand.

Maar toen, toen stond de fiere dichter, verontwaardigd over zooveel heiligschennis, op;

Toen dreef me een nieuwe geest in 't stoute spoor der Grieken.
Mijn boezem vloog in vlam: Met nooit beproefde wieken
Verhief ik me, als het kroost des ethers, uit zijn nest
Door onbekende drift naar hooger lucht geprest.

Van dat oogenblik leefde hij voor de dichtkunst, leefde hij voor de nederlandsche taal, en mogt met volle regt vragen:

O Hollands Poezij! wie ooit u heeft gehuldigd,
Of wien ge uw' hoogsten bloei, zoo glansrijk, zijt verschuldigd,
Ook mij behoort een deel dier glorie. Ja, ook mij!
Wie rookte uw outers, wie van al uw priestrenrij,
Met zuivrer wierook, of versierde uw Chooraltaren
Met edeler gebloemt, met frisscher myrtheblaâren,
Op Tempes heuvels, of aan Peneus boord gegroeid?
Wie heeft de Atheensche broos uw zangster aangeschoeid,
Den Siciljaanschen halm uw' tempel opgedragen?
Wie ijverde om uw' roem door 't wareldrond te schragen,
En leerde een vreemde lier te klinken naar uw' toon,
Of vormde in 't diepe Noord bewondraars van uw schoon;
Ja, huwde uw melodij aan 't lied der Massageten?

Maar neen; wat moge ik mij op 't fier bestaan vermeten!
't Zegt weinig, 't geen ik deed, zoo kiesche en zuivre smaak,
Zoo taal en harmonie mijn stoute poging wraak.
Doch, leerde ik oor en hart naar d' aanslag van mijn vingeren
Zich neigen met den toon, en met de snaren slingeren,
Ja, kneedde ik taal en maat met vrije en losse hand;
Dan — heb ik iets verdiend bij 't zangrig vaderland.

En was ondank zijn belooning, bleef men de geestelooze en goddelooze scheppingen der fransche en duitsche dichters verheffen: wat moest hij nu niet duchten, nu Holland geen eigen koningrijk meer mogt zijn, maar opgelost werd in het groote keizerrijk? Neen, zoo roept hij uit (Op mijn Vervolgers. Nalezing II, 9):

Neen, ik zal in deze streken
('k Onderschrijf dien wreeden doem)
Kunst noch wetenschappen kweken
Voor den Vaderlandschen roem!
Neen, die adem van de winden
Die mijn asch verstrooien zal,
Zal de vruchten ook verslinden
Bij des boomtjens droeven val.

Reeds ontroofden haar de stormen
't Blosjen van een gave schel;
Reeds doorknaagden haar de wormen
Van het duurzaamst zielsgekwel.
Ja, zij geven aan uw oogen
Niets dan luttel aanstoots meer:
Duitsche waanzin, Duitsche logen,
Duitsche wansmaak, triomfeer!

Juicht nu, monsters! juicht verdelgers,
Die der zielen moord verstaat!
Meer dan menschenbloedverzwelgers,

Duivelaartig Duivelzaad!
Ja, gij hebt uw' Heidengoden
Meer dan Christenbloed geslacht:
Grijnst van blijdschap, helsche snoden!
De afgrond met u grijnst en lacht.

Maar betreurt, oprechte braven,
Ja, betreurt de filomeel,
Die uw bosschen oorsprong gaven!
Die ze streelde door haar keel!
Ach, die keel is toegewrongen,
En heur' gorgeltoon gesmoord.
Doch zij heeft zich wraak gezongen,
Wreedaarts, die haar hebt vermoord!

Gij hoort het, niets dan bitterheid, dan verterende spijt schuilt er in dat gemoed, omdat men de ware dichtkunst, gelijk hij schrijft in zijn „Nabericht op de Ziekte der Geleerden", „afkeurt op bedriegelijke gronden, op valsche beginselen, onbestaanbare theoriën van deze of vorige eeuwen, wier aannemen en toepassen de dichtkunst reeds zoo veel verachterd, en (ik heb het gezien) in vele rustig optredende geesten den natuurlijk Poëtischen aanleg verwoest heeft. Het zegt weinig, of men, met *Perràult* of *Mercier*, Chapelains Pucelle, of de vertelling van Serpentin verd boven de Ilias stelt, en het nageslacht zal er niet gelukkiger of ongelukkiger om worden. Maar dit oordeel te gronden op een Poétique, waar van het de uitkomst is, den smaak der ontluikende jongelingschap, die men dus verrast en verraadt, in den grond te vernietigen, hare vatbaarheid voor het schoon uit te roeien; en, in deze, haar zedelijk gevoel, haar gevoel voor waarheid en plicht, haar gevoel voor geluk en zaligheid (God vergeve 't al wie er zich schuldig aan maakt!) te verbasteren, en der menschelijkheid vijand te

zijn. Laat men hier wederom zeggen, dat ik overgedreven in denkbeeld of uitdrukking ben. Mijn hart bloedt over het lot der Menschheid, gelijk over dat van mijn Vaderland, wanneer ik de valsche begrippen, de redenlooze machtspreuken, de onzinnige grondregels aanmerke, die meer en meer het gezond verstand een versmoorend stilzwijgen opleggen, het Egoïsmus voor Godsdienst, het gezag voor Reden, en verblindenden waan voor weldadigheid eener verlichting, waar van men den naam steeds misbruikt, in de plaats stellen; en waar van het gevolg onberekenbaar is voor eene nakomelingschap, voor wie en om wie wij zijn." 't Is, helaas! de algemeene kwaal dier dagen, zoo klaagt hij: "dus denkt, dus gevoelt men in de tegenwoordige eeuw, waar vermaak voor geluk, praal voor wezen, en voorbijgaan voor leven verkoren wordt, en alles zich van de nietigheid, die eene ingebeelde wijsbegeerte in smaak en redenbestuur ingevoerd heeft, in eene al te beklaaglijke mate gevoelt, om er hier op stil te staan."

Nu werd Bilderdijk uitgenoodigd om eene lezing te houden in Felix Meritis, het aristocratiesch geleerd genootschap van Amsterdam, waarin wel eenige weinige vrienden en vereerders des dichters zitting namen, maar wiens grootste getal zijne rigting vijandig was. 't Kan dus geen verwondering baren, dat hij nog eens voor die amsterdamsche heeren van wetenschappen en kunsten zijn vermanende stem wilde verheffen, om hen te wijzen op den verwoestenden invloed der hedendaagsche filosofie op de dichtkunde, en zoo werd zijn "Kunst der Poëzij" geboren. De inhoud des gedichts kunnen wij aldus zamenvatten; — volgt dan wat de Eerw. van Hoogstraten op blz. 10—12 aangeeft. —

Als "Toegift" ontvangen wij ten slotte nog een

gedicht van den pater zelven, getiteld: „*Een blik op de toekomst der wetenschap.* De titel geeft reeds aan, dat het tot dezelfde dichtsoort behoort als de andere scheppingen, die ons reeds van dezelfde hand geschonken zijn. Zij behooren tot het leerdicht, en zijn eigenlijk wijsgeerige vertoogen. Ik heb er niets tegen; deze schijnt nu eenmaal de geestesrigting van den jeugdigen filosoof en dichter te zijn; en ook zelfs de droogste, de afgetrokkenste waarheden kan hij, die waarachtig dichter is, met waardigheid en verheffing bezingen. Immers de groote leermeester en voorganger van het leerdicht schrijft in hetzelfde Nabericht: „wat anderen ook zeggen; den Dichter, die waarlijk een Dichter is, is niets ondichterlijk: alles is voor hem onderwerp, wat hem slechts belang inboezemt. Wat hem zijn gevoel, zijne verbeelding, (laat ik zeggen, zijn ziel) in beweging kan brengen; waar hij zich aan overgeven, zich geheel meê vereenigen kan; dit zal, dit moet en altijd onveranderlijk belang wekken, behagen, meêslepen, vervoeren: en doet dit een onderwerp niet, men wijte 't den Dichter, en geenszins der stof. Wat geeft, of wat neemt het, of Achilles, dan of (bij voorbeeld) het Alphabeth mij in warmte, in verrukking zette? Genoeg, dat ik waarlijk in vlam sta, om al wie mij hoort en voor Dichterlijke aandoening vatbaar en geschikt is, te ontvlammen, mijn gevoel in hen over te storten, en hen met mij in den zelfden dwarrelwind der verbeelding om te voeren. Ik heb het elders gezegd: Dorheid en schraalte zijn des Dichters. Waar de Dichtkunst de voeten zet, ontluikt een bekoorlijk Eden. En dit is geen tooverkracht die men haar toeschrijven mag: neen, dit ligt in den aart-zelven der menschelijke ziel, wier gevoel de verbeeldingskracht opwekt, en in wie, te gevoelen, is Dichter te zijn."

„Het lijdt ook geen bedenking — zoo gaat hij voort —

dat waar de geest in een Dichterlijke gesteldheid is, de Taal zich daar van gevoelen moet. Men beklaagt zich niet over de armoede of 't gebrek eener Taal waar in men schrijft, dan wanneer men of de taal, of de stoffe niet meester is; doch wie ooit zich beklage, geen Dichter zal dit over 't Nederduitsch."

Twee hoofdvereischten moet men vooral bij het leerdicht in acht nemen; vooreerst..... maar ik laat liever Bilderdijk zelven spreken. "Het zij men als Dichter spreke of niet, overal waar een wetenschap 't onderwerp van het voorstel uitmaakt, is met het verlies van den samenhang, alles verloren. De Dichtkunst, of laat ik zeggen de Poëzij, want ik denk hier aan geen kunst of kunstoefening, maar aan 't geen ons natuurlijk, en gevolg van onzen aandoenlijken, en tevens zintuiglijken en redelijken aart is; de Poëzij dan, heeft hare Logica, die geheel met de algemeene overeenstemt, maar bijzonder gewijzigd wordt. 't Is haar oogmerk niet, waarheden na te sporen, of haar verband te doen kennen; 't is het gevoel, in de regelmatige opvolging die de natuur daar in brengt, uit te storten: maar wanneer bij hem die gevoelt, het gevoel tot de erkentnis eener waarheid leidt en tot hare ontwikkeling drijft, zal de Dichterlijke afwisseling van gevoel deze ontwikkeling doen geboren worden op eene wijze, die den samenhang der denkbeelden wel nu en dan eens vooruit schijnt te loopen, en onvoorbereide sprongen te doen; maar ook zelfs deze schijnbare sprongen zullen hunn' genoegzamen grond hebben in dien samenhang, dien zij, of het ware, verstoren en afbreken. Van daar dan, dat, indien alle Systematisch betoog eene oplettendheid vordert, welke 't niet gemeen is bij de meeste der lezeren aan te treffen, het Leerdicht noodwendig dit zoo veel te meer zal doen, als het meer Dichterlijk, meer

ware Poëzij zijn, en getrouwer te gelijk aan ontwerp en aan vorm voldoen zal."

Het tweede hoofdvereischte is, leert de groote Bard: „Schoonheden van détail. 't Ware geen Dichtstuk, 't geen gezegd kon worden, van deze verstoken, 't geen geoordeeld kon worden, er van misdeeld te zijn. Ja, eigenaartige schilderingen, vurige gedachten, krachtige taal, en eene aan 't onderwerp voldoende versificatie —: ja houding, zwier, en leven; en die ware toets, die de goede smaak-alleen geven, en ook alleen gevoelen kan —: door dezen kan een Dichter, door dezen moet hij (of hij 't kan, is de vraag niet, hij neemt het op zich, zoodra hij zich-zelven als Dichter aankondigt) in dit als in alle onderwerpen, schitteren."

Men ziet dus, dat volgens Bilderdijk onderwerpen als *Een blik op de toekomst der wetenschap*, *Is het heelal God*, *God en de mensch*, al klinken hun titels niet zeer dichterlijk, de snaren kunnen roeren van de lier des bezielden dichters. En wie zal het wraken, dat onze jeugdige zanger die stoffen bij voorkeur heeft gekozen? Al heeft hij veel gewaagd, met zijn dichtstuk achter het meesterlijke leerdicht van Neerlands Bilderdijk te plaatsen, hij mogt dat zelfbetrouwen hebben, verzekerd als hij was, dat niemand van den leerling hetzelfde zal vragen, wat de meester gaf. Kleine onnaauwkeurigheden in de constructie van sommige volzinnen en overgangen zijn den dichter in het vuur der inspiratie hier en daar ontsnapt, en bij latere overlezing door hem over het hoofd gezien. Zoo lezen wij bij voorbeeld:

De fiere Tijdgeest heerscht! Verwinnaar opgetreden,
Verdelgend wat weêrstond, heeft hij het rijk der Reden
Voor de eeuwigheid gevest. Haar grootheid voer ten top
Der glorie! Voor haar oog lost zich het raadsel op, enz.

Dat „Haar" in het derde vers slaat volgens de regels der syntaxis of op tijdgeest of op rijk der reden, maar niet op „reden", zooals de dichter hier laat doen; want in den vorigen zin is alleen sprake van den tijdgeest en van het rijk der reden, maar niet van de reden zelve.

Wij eindigen met den luiden wensch, dat de eerw. heer van Hoogstraten het goede en nuttige werk, dat hij begonnen heeft, voortzette en nog menig gedicht van Bilderdijk voor onze jongelingschap verklare en toelichte. Hij heeft er overvloedig de gaven voor. Ook, dat zijn Muze zich meermalen aangorde en het speeltuig spanne, om onze luisterende zielen, al is het dan ook door het bezingen van minder afgetrokken stoffen, te treffen en hooger op te voeren.

J. J. VAN DER HORST.

EEN NIEUW WERK OVER OPVOEDING.

„Il est tout naturel de choisir les maîtres dans le Clergé; c'est là où le célibat n'est point suspect, parce qu'il est de règle; c'est là où la doctrine et les moeurs se trouvent le plus souvent réunies, parce que leur union y est nécessaire plus que partout ailleurs.

Je regarde donc et je ne puis m'empêcher de regarder les maîtres occupés de l'éducation publique comme faisant partie nécessaire du Clergé, puisque la perfection des facultés de l'âme et le développement des talents naturels, l'attachement légitime à sa famille et l'obéissance au Souverain, le zèle pour le travail et l'amour de la patrie, les vertus sociales et la charité universelle, la connaissance des vérités éternelles et la soumission due à l'église font autant de parties essentielles de la religion dans l'état politique et que mon plan renferme tout cela et rien que cela: puisqu'en conséquence l'éducation publique étant tellement dirigée au bien général que la religion y a partout la première place et que tout y rappelle à la religion, elle est en effet le plus grand service que le Clergé puisse rendre à l'état. Elle fait donc dès lors partie nécessaire du ministére de la religion, qui appartient proprement au Clergé. C é s t d o n c a u C l e r g é à f o u r n i r l e s m a î t r e s" etc. etc.

Wat eerlijke en opregte waardering van de Katholieke Kerk en hare dienaren spreekt ons uit deze woorden toe! 't Is eene hulde, zou men zeggen, uit innige liefde, aan het Catholicisme gebragt. 't Schijnt de taal van een trouwen zoon der Kerk, en onder het lezen komen onwillekeurig de namen van een de Maistre, de Bonald, Ozanam of Veuillot voor den geest.

Bedriegen we ons echter niet. Veel hooger gaat de beteekenis en waarde van dit getuigenis. 't Is eene erkenning louter door den drang der waarheid afgeperst. 't Is eene hulde, die buiten alle verdenking staat van voorliefde of ingenomenheid. 't Zijn woorden van een der bitterste vijanden van het Catholicisme; van een der medearbeiders aan de goddelooze Encyclopedie der vorige eeuw; van den vriend van d'Alembert, Condorcet en Voltaire; 't is een aveu, uit de pen gevloeid van den bedorven Diderot, en op bladzijde 123 en 124 van het eerste deel zijner werken, voor het nageslacht bewaard.

Zóó luide, zóó krachtig spreekt het feit, dat de Kerk met hare dienaren zich onafgebroken, gedurende de achttien eeuwen van haar bestaan, als de voortreffelijkste leermeesteres en opvoedster der menschheid, als de moeder der verstandelijke en zedelijke beschaving heeft gehandhaafd. Zelfs een Diderot achtte ten dezen geen tegenspraak mogelijk en begreep te regt, dat ieder zich vooraf stekeblind diende te verklaren, die aan anderen wilde doen gelooven, dat het licht dezer alles overschitterende waarheid niet door hem werd gezien.

Er zijn nu juist honderd jaren sinds de bovenbedoelde uitgave van Diderot's werken verloopen en ziet, al bleven ook de feiten der geschiedenis zich gelijk om alom en voortdurend ten gunste der Kerk te getuigen: hoe geheel verschillend hooren wij thans de stemmen harer vijanden klinken. Wat grove miskenning van hare verdiensten,

wat ondankbaar voorbijzien harer zegenrijke werking! Haar invloed op de scholen geweerd, haar dienaren van de katheders gestooten! Onderwijs en opvoeding allerwege, zooveel doenlijk, gesaeculariseerd! Beiden, opzettelijk, stelselmatig van God en godsdienst vervreemd!

Onder den pijnlijken indruk, dien deze noodlottige geest onzer moderne tijden op alle katholieke harten maken moet, verblijden wij ons, bij de geëerde lezers van dit Maandschrift een nieuw werk over opvoeding te mogen inleiden; een werk, dat in verzet tegen den gevaarvollen stroom van onchristelijke stelsels en meeningen, aan het Catholicisme regt doet wedervaren; een werk, dat den gezalfden dienaar der Kerk beschouwt als den man, bij uitnemendheid geroepen om zich aan dien hoogst belangrijken arbeid, aan die kunst der kunsten, aan de vorming van zielen, aan de opvoeding der jeugd te wijden [1]).

Met bijzondere voldoening hebben wij dit zaakrijk werk gelezen en met ware ingenomenheid bevelen wij het in de oplettendheid aller belanghebbenden aan. Zelden troffen wij, in het klein bestek van een enkel boekdeel, zooveel schatten van waarheid en wijsheid over die gewigtigste aller vragen bijeenverzameld. Van den aanhef tot aan het einde, van de hoofdsplitsing van het gewigtige thema tot het geringste onderdeel der uiteenzetting ziet men duidelijk, dat de bekwame Schrijver niet slechts doorvoed is van al wat zijn groote voorgangers Rollin, Laurentie, Jouvency, Dupanloup wetenswaardigs over dit onderwerp hebben geschreven, maar tevens, dat hij met eigen helderen blik de menschelijke ziel heeft doorschouwd; dat hij zelf al de bewegingen, aspiratiën, behoeften van het jeugdige hart

1) *Le prêtre guidé dans l'oeuvre de l'éducation de la jeunesse*, par J. B. Feyens, Docteur en pphie et lettres, Professeur à la section de pphie de l'Institut St. Louis à Bruxelles.

diep gevoelt en hij ons, in zijn boek, niet alleen conclusiën uit bondige redeneringen, maar tevens de rijpe vruchten aanbiedt eener veelzijdige en lang getoetste ervaring.

Zou, na al de verdiensten, die wij aan dezen nieuwen arbeid toekennen, de waarde van het boekwerk nog wel door iets kunnen worden verhoogd? Ja, door de liefde waarmeê het onderwerp besproken wordt. Welnu, ook deze bezielende en verkwikkende warmte ontbrak den Schrijver niet. 't Is geen dorre reeks van losstaande observaties, 't is geen ijskoude kataloog van onzamenhangende wenken, die hij ons aanbiedt. Lees die derd'half honderd bladzijden door, en zonder ophouden zult ge U in aanraking gevoelen met een hart, dat de taak der opvoeding in hooger, bovennatuurlijk licht weet te beschouwen; haar, met het oog op de toekomst der burgerlijke en christelijke maatschappij, niet alleen als eene gewigtige zending waardeert, maar ook als eene grootsche en aantrekkelijke roeping bemint, en wel bemint — wat alles zegt — met eene echt christelijke en grootmoedige ziel, die aan de jeugd, met al haar vatbaarheid voor goed en kwaad, de warmste liefde toedraagt om Hem, die zoo minzaam de kleinen tot zich riep, hen op zijne armen omhoog hief en met goddelijke teederheid zegende.

Een vlugtig overzigt van het plan des Schrijvers, zal wel het best den rijken inhoud van zijn werk leeren kennen.

Het eerste boek van „Le prêtre guidé" handelt over de vorming van den christelijken meester. De christelijke meester heeft zich te doordringen van de grootheid van het doel, dat hem ter bereiking wordt voorgesteld: hij moet de kunst der opvoeding bestuderen, en de deugden van zijnen staat trachten aan te werven.

In het tweede boek wordt de organisatie van het katholieke college besproken. Het college is tegelijk een huisgezin en eene wereld; het behoort ingerigt te zijn

naar het beeld van het familieleven, doch met het oog tevens op de gevaren der wereld. Meester en leerling moeten verbonden zijn door den band van vaderlijke zorg en kinderlijke onderwerping. 't College is echter te gelijk eene wereld: de kiem aller hartstogten woont daar, en al de onvolmaaktheden kunnen er bestaan, die het gevaarvolle der wereld uitmaken.

In het derde en laatste boek worden de pligten der meesters tegenover zich zelf en hunne leerlingen uiteengezet en behandeld.

Ten einde den geest des Schrijvers en de bijzondere waarde van zijn geschrift klaarder nog te doen uitkomen, zouden wij wel gaarne gansche hoofdstukken hier willen afschrijven; wij vreezen echter de gewone perken eener recensie te overschrijden en bepalen ons daarom tot één enkelen volzin, die, als résumé van het geheele werk, een voldoend licht werpt over den Schrijver en zijn boek; 't is de laatste alinea van het IX chapitre, waarin het ideaal wordt geteekend, waarnaar, met alle kracht van toewijding, de christelijke opvoeding streven moet:

„C'est le collége catholique qui doit régénérer la société; c'est de son sein que doit sortir une génération d'hommes solidement instruits dans la religion, la connaissant et la pratiquant, montrant à ceux qui l'oublient, qu'il n'y a rien de vraiment grand, rien de véritablement complet en dehors de la religion, que l'homme formé par elle peut impunément parcourir tout le monde du savoir humain, sans y trouver un obstacle à sa foi; qu'elle seule opère l'ascension des autres sciences vers Dieu, pour leur faire trouver dans une sphère superieure, leur centre commun et leur point d'arrivée; qu'elle seule donne au caractère sa forte trempe, au coeur ses richesses morales, à l'homme tout

entier ce qui doit faire sa grandeur, à savoir, sa ressemblance avec Dieu."

Hoe zouden wij, tot eere van den verdienstelijken Schrijver en tot aanprijzing van zijn belangrijken arbeid, dit kort verslag gelukkiger kunnen besluiten dan met de veelbeteekenende woorden, waarin destijds Z. D. H. de Aartsbisschop van Mechelen dit werk van Professor Feyens openlijk in de belangstelling zijner geestelijkheid aanbeval.

„Cet ouvrage, schreef Msgr. Dechamps, est le fruit d'une expérience déjà longue de l'enseignement, et du véritable amour des âmes qui peut seul inspirer comme il faut les guides des jeunes intelligences et des jeunes coeurs. — Résumé substantiel de tout ce que les maîtres ont écrit de plus sage en cette matière, le livre de M. Feyens contient des conseils que nous voudrions voir suivis par tous les prêtres qui se consacrent à la grande oeuvre de l'éducation de la jeunesse."

G. F. Drabbe.

VERSCHEIDENHEDEN.

Welke muziek is de ware katholieke kerkmuziek?

Voordragt van Pastoor A. G. Stein, gehouden op de vierde groote Vergadering van het „allgemeine deutsche Cäcilien-Verein", te Keulen den 11 Aug. 1873 [1]).

Daar is een tijd geweest — en we hebben hem nog zoolang niet achter den rug — waarin het voor een bewijs doorging van fijner beschaving, als men in het godsdienstige zoo verdraagzaam mogelijk was, niet alleen waar het personen gold, maar ook waar het de zaak betrof, namelijk christelijk geloof en praktijk. Men wist toen het begrip van „Katholiek" zoo wijd uit te rekken, dat men niet alleen voor zijn eigen persoon zich, zonder bijzonder veel inspanning, als katholiek kon voordoen, maar dat men ook nog heel wat vrienden, en van velerlei slag, met goed fatsoen onder dien ruimen mantel bergen kon. Gelijk men nu toen ter tijd ten aanzien van katholiek geloof en praktijk zeer verdraagzaam was: zoo was men ook verdraagzaam ten aanzien der katholieke kerkmuziek. In de kunst toch komt over het algemeen ten allen tijde de geest te voorschijn, die onder het volk heerscht, en zoo dus ook in de kerkelijke kunst, de kerkelijke geest des volks. Voor kerkmuziek ging toen alle muziek door, die maar in de

1) Vertaald uit het *Organ fur christliche Kunst. Koln.* 1873, no. 17.

verte aan iets kerkelijks of zelfs maar godsdienstigs raakte. Niet alleen ieder zangstuk, dat een kerkelijken tekst had, maar zelfs alles wat op godsdienstige woorden gecomponeerd was, waarin maar van God spraak was, mogt voor kerkmuziek gelden, zonder dat er acht geslagen werd noch op het karakter der muziek zelve, noch op de uitdrukking in de melodie, noch op de behandeling der harmonie, noch op de kerkelijke feesten en hunne liturgische eischen. Alleen op het kunstschoon, op de muzikale schoonheid van vorm, werd bij de kerkmuziek, gelijk bij elke andere, acht geslagen; al het overige was bijzaak; en waar men bij de kerkmuziek het allerminste aan dacht, dat was de kerk zelve.

Deze gedachtelooze muziekliefhebberij in de kerk heeft in het grootste gedeelte van het katholieke Duitschland thans een eind genomen, al slendert men ook op menige plaats nog rustig voort op het oude, veelbeloopen, breede pad. Onze tijd duldt geen schipperen; hij vordert dat men flink voor de zaak uitkomt en consequent is in handel en wandel, en wel bijzonder in het kerkelijke; en alle strijd onzer dagen in het geestelijke is in zijn laatsten grond slechts strijd tusschen halfslachtigheid en vastbeslotenheid, tusschen inconsequentie en consequentie. Ook in de katholieke kerkmuziek is die strijd aan de orde van den dag. De tijd van den vadzigen vrede is hier voorbij; de strijd over de vraag, welke muziek ware katholieke kerkmuziek is, duurt reeds een geruimen tijd voort, en de tijd van den rustigen vrede is nog niet gekomen. De Caecilia-Vereeniging moet zich nog veel wijder uitbreiden en nog krachtiger om zich heen werken, om een rustigen vrede te bezorgen. Al heeft ook in dezen strijd de eene partij het slagveld reeds verlaten, al komt zij met hare wijze van zien, omdat zij geene argumenten kan aanvoeren die steek houden, niet meer openlijk voor den dag, zoo houdt deze partij zich daarom nog niet voor overwonnen. Zij bromt en protesteert nog altijd voort. Ja, mijne Heeren, daar zijn nog vele muzikale Protest-Katholieken, die de aandoeningen van hun persoonlijk gevoel, welke zij bij uitvoeringen van muziek

in de kerk ondervinden, voor ware kerkelijke stichting houden, en die in deze dingen ook zelfs van de Kerk geen voorschriften willen aannemen. Vergunt mij derhalve, dat ik het punt in quaestie nog weer eens kortelijk voor U bespreke, om ten minste aan te toonen, waar het bij de beoordeeling dier vraag eigenlijk op aankomt. Weest niet bang, dat ik U daarbij met wijdloopige explicaties en geleerde citaten vervelen zal, of dat ik daarbij wijd en breed zal ophalen, bij voorbeeld van de muziek der Hebreeuwen of van de oude Grieken en Romeinen, waarvan toch geen sterveling het regte afweet. Neen, mijne Heeren, ik zal het kort en bondig maken. Ik zal naast de vraag: welke muziek is waarachtig katholieke kerkmuziek? eene andere vraag stellen, die met het regte begrip en de beoordeeling van de eerste niet weinig te maken heeft, de vraag namelijk: wie is een waar Katholiek? — Het antwoord op de tweede vraag, duidt als met den vinger aan, wat op de eerste te antwoorden is.

Wie is een waar Katholiek? — Dat deze vraag met alle regt gedaan wordt, zult gij mij gereedelijk toegeven, als gij bedenkt, dat er tegenwoordig verscheidene soorten van Katholieken zijn, die ons door commis-voyageurs worden aangeprezen, het eene soort nog fijner dan het andere, alles uiterst goedkoop. Daar zijn: Oud-Katholieken, die al twee jaren oud zijn; daar zijn Staats-Katholieken, die nog niet heelemaal klaar zijn; en daar zijn Ook-Katholieken [Auchkatholiken], die als het pas geeft in de courant komen vertellen, dat zij ook Katholiek zijn, wijl anders niemand het weten kon. Nu zou men van deze verschillende soorten van Katholieken zonder groote moeite de weerga kunnen laten zien in de kerkmuziek. — Zoo'n moderne muziekmis in operastijl met brillant orgel-accompagnement is de muzikale Ook-Katholiek in persoon.

Nu dan: Wie is een waar Katholiek? Is hij het, die eene katholieke doopceel kan overleggen? — Ach, mijne Heeren, de doopceel alleen doet het 'm niet.

Im Taufschein ist gar oft zu lesen,
Nicht was man ist, nur was man ist gewesen.

Het kapittel over de Doopceel-Katholieken is niet zeer verkwikkend. Wij zullen het hier niet verder aanroeren, maar liever aanstonds overgaan tot de nevenvraag: Is die kerkmuziek al de echte, die eene katholieke doopceel kan toonen, die hare katholieke afkomst bewijzen kan? Ook hier, mijne Heeren, geeft de doopceel alleen nog maar weinig. Het is ongetwijfeld niet te ontkennen, dat slechts een katholiek componist goede katholieke kerkmuziek leveren kan, en dat ook de begaafdste en degelijkste toonkunstenaar, die niet katholiek is, hier stuiten moet op onoverkomelijke moeijelijkheden; maar het is ook bekend, dat menig uitstekend en zelfs voor zijn persoon vroom katholiek componist heel en al onbruikbare kerkmuziek gecomponeerd heeft. Wij houden alzoo de katholieke doopceel vast als een noodzakelijk vereischte voor goede katholieke kerkmuziek, maar deze doopceel alleen doet het'm niet.

Is hij een waar Katholiek, die een katholiek kerkboek heeft en er ook bij gelegenheid in de kerk gebruik van maakt? — Men heeft al veel gewonnen, als bij de katholieke doopceel ook nog het kerkboek komt; maar ook het kerkboek maakt den waren Katholiek nog niet. Menigeen gebruikt zijn kerkboek niet goed, omdat hij al lezend niet het goede uit het boek in zijne ziel, maar zijn eigen verkeerde gedachten in het kerkboek haalt. Menigeen ook haalt er al lezend niets in noch uit: hij denkt aan heel andere dingen, terwijl hij in zijn kerkboek tuurt. — Ook bij de kerkmuziek zit het'm nog niet in het katholieke kerkboek. Het is niet genoeg, dat de kerkmuziek zich aan den kerkelijken tekst houdt, dat de muziekmis haar Gloria en Credo correct hooren laat. De muziek kan, even als de mensch, de regte woorden van het gebed uitspreken en daarbij óf wel nergens aan denken óf wel aan iets wat heel niet te pas komt. Menig voor de kerk bestemd, modern muziekstuk spreekt twee talen tegelijk: in de woorden

de taal der Kerk, in de toonen echter de taal der wereld. De kerkelijke tekst is wel een noodzakelijk vereischte voor goede katholieke kerkmuziek; maar dit katholiek kerkboek doet het'm nog niet.

Is hij een waar Katholiek, die als het te pas komt, in de kerk nederknielt, een kruis maakt, en over het algemeen, in houding en uiterlijk, toont katholiek te zijn? — Zulke teekenen van katholieke godsdienstigheid zijn niet te versmaden en wel geschikt om een gunstigen indruk te geven van hem, bij wien zij worden waargenomen. Maar ook deze uiterlijke houding van een Katholiek maakt den waren Katholiek nog niet. Dat alles kan nog geveinsd zijn. Met deze uitwendige teekenen van katholiek leven kan nog volkomene gedachteloosheid zamengaan, of een gemoed dat geheel onverschillig, ja voor het katholiek geloof zoo goed als dood is. — Ook bij de katholieke kerkmuziek is het niet genoeg neer te knielen of kruisen te maken. Er zijn in opvolging en zamenstemming der toonen zekere vormen, die bijzonder voor de kerk passen; daaraan vast te houden is voorwaar een noodzakelijk vereischte voor goede katholieke kerkmuziek, maar zij zijn daarom nog niet het eenige vereischte. Die vormen laten zich afkijken, laten zich ook daar aanwenden, waar de katholieke geest in de muziek ver te zoeken is.

Wanneer dan bij den Katholiek, evenals bij de katholieke kerkmuziek, doopceel en kerkboek en knielen en kruismaken nog niet voldoende zijn: waar ligt het dán aan? Wie is dán een waar Katholiek? — Antwoord: Hij alleen, die een gehoorzaam en ootmoedig kind der Katholieke Kerk is; die op het punt van geloof en christelijk gedrag niet zijne eigene wijze van zien volgt, maar op het woord van de Kerk let en naar hare geboden luistert; die niet, als wist hij het beter dan de Kerk, zijne beschaafdheid en wetenschappelijkheid te pronk hangt, en luchten laat wat hij zoo al weet en vermag, maar die zijne menschelijke kennis hier voor de Wijsheid, die van boven komt, heel demoedig

op zij laat gaan en de minste doet zijn; — hij is een waar Katholiek. En nu is ook meteen reeds het antwoord aangeduid op de andere vraag: welke muziek is de ware katholieke kerkmuziek? — Antwoord: die alleen, welke eene gehoorzame en ootmoedige dienares der Kerk is. Hier bid ik U, mijne Heeren, wel acht te geven op de drie woorden: dienares, gehoorzaam en ootmoedig, wijl in deze woorden ons de regte maatstaf gegeven wordt ter beoordeeling van de kerkmuziek [1]). De muziek moet in de kerk eene dienares der Kerk zijn. Zij mag hier niet zelfstandig optreden, maar moet zich overal schikken naar het doel, dat de Kerk zich voorstelt. Zij moet zich altijd naar de kerkdienst rigten, en mag er nooit op staan, dat de kerkdienst zich naar haar rigten zal. De muziek moet in de kerk ook eene gehoorzame dienares der Kerk zijn. Zij moet alleen dan zingen, wanneer de Kerk gezongen wil hebben; zij moet alleen dat zingen, wat de Kerk gezongen wil hebben; zij moet alleen zoo zingen, als de Kerk gezongen wil hebben. De muziek moet in de kerk eindelijk eene ootmoedige dienares der Kerk zijn. Zij moet hier niet willen schitteren, maar zich slechts dienstbaar willen maken aan de hoogere bedoelingen der Kerk; zij mag hier hare talenten en bekwaamheden niet willen te pronk stellen en toonen willen, waartoe zij zoo al in staat is, zij mag van de middelen waarover zij te beschikken heeft, slechts die aanwenden, welke de Kerk gebruiken kan. De Kerk nu kan alle kunstmiddelen der muziek maar niet gebruiken; vele daarvan zouden hare bedoelingen eer verijdelen dan bevorderen. Zoodra de muziek in de kerk alle kunstmiddelen, waarover zij beschikken kan, gebruiken wil, houdt zij op eene dienares der Kerk te zijn,

---

1) De spreker heeft reeds vroeger deze stelling behandeld en breeder ontwikkeld in zijn degelijk werkje: *Die katholische Kirchenmusik nach ihrer Bestimmung und ihrer dermaligen Beschaffenheit dargestellt von Albert Gereon Stein, Pfarrer zur H Ursula, gew Gesanglehrer am Erzbischofl. Clerical-Seminar in Koln. Köln* 1864. Uit dit werkje zijn indertijd uittreksels gegeven in *De Katholiek.* 45e deel, blz. 188 volg. en 48e deel, blz. 184 volg.

plaatst zij zich op gelijke lijn met de Kerk, of wat hetzelfde is, treedt zij vijandig tegen de Kerk op. Het is niet noodig, mijne Heeren, dat ik deze stellingen nader voor U bewijze; zij behoeven geen bewijs voor hen, die een regt begrip hebben van de Kerk en hare voorschriften. Ik wil alleen nog even eene tegenwerping aanroeren, die menigwerf wordt aangevoerd tegen de eischen door mij gesteld. Men beoogt met die opwerping eene verdediging der moderne kerkmuziek, welke aan die eischen niet voldoet. Men wijst op het hooge kunstschoon, dat aan de voornaamste werken dier moderne kerkmuziek niet mag ontzegd worden, en bestempelt het als een ware barbaarschheid, dat men die zoo schoone en voor de kerk bestemde composities uit de kerk verbannen wil. — Wij allen, mijne Heeren, geven voorzeker met de grootste bereidwilligheid toe, dat in de muziekmissen van Mozart en van Beethoven en meer anderen zich een hooge graad van kunst en schoonheid ontvouwt; wij hebben echter ook de overtuiging, dat deze schoonheid hier niet op de regte plaats wordt tentoongespreid, en dat juist door dien kunstvollen glans, die anders daar, waar de muziek zelfstandig kan optreden, van de hoogste waarde zijn zou, de genoemde composities ongeschikt voor de kerk blijken te zijn. Immers zij treden hier op in het pronkend gewaad van wereldsche schoonheid en hebben niets van het voorkomen eener ootmoedige dienares van de Kerk. Laat ik U dit nog door eene vergelijking ophelderen, die ik niet zelf uitgedacht, maar ontleend heb aan het gulden boekske: „Ueber Reinheit der Tonkunst" van wijlen Hofraad en Professor Thibaut, een man van ongemeene verdiensten ten aanzien der kerkelijke muziek. Rozerood en licht-geel zijn op zich zelf schoone kleuren, en jonge aanvallige kinderen in die kleuren gekleed zouden voor een ieder liefelijk zijn om aan te zien. Wanneer echter een schilder den persoon van onzen goddelijken Verlosser als mensch schilderen zou met een licht-geel kleed aan en een rozerooden mantel om: zoudt gij dan zulk een schilderstuk kunnen uitstaan? Zetten we alzoo elk ding op zijn regte plaats: de wereldsche schoonheid in de wereld, in

de kerk echter alleen de schoonheid van den ootmoed, die niet schitteren wil, maar slechts dienstbaar zijn aan hoogere doeleinden. U echter, mijne Heeren, verzoek ik, alle werken der kerkelijke muziek streng en onpartijdig te beoordeelen naar den maatstaf, U aan de hand gegeven in deze stelling: De kerkmuziek moet eene gehoorzame en ootmoedige dienares der Kerk zijn. Dan zult gij u in uw oordeel nooit vergissen.

De Katholieken in Zweden.

Uit dit bij uitstek protestantsche koningrijk werd vóór eenigen tijd aan de „Tablet" het volgende geschreven ter kenschetsing van den toestand der zweedsche Katholieken.

In een tijd, waarin de Katholieke Kerk heviger dan vroeger vervolgd wordt, en waarin zij, juist om de vervolgingen waaraan zij is blootgesteld, aan hare getrouwe kinderen des te dierbaarder moet zijn, is het troostvol en bemoedigend als men ontwaart, dat dezelfde Kerk wederom vasten voet krijgt in die landen, waaruit zij ten tijde der zoogenoemde hervorming met geweld verdreven is. Toen werd het oude, voorvaderlijke geloof in Zweden, Noorwegen en Denemarken onderdrukt, en slechts eene kleine kern van moedige aanhangers der eeuwenoude Moederkerk bleef overig. Maar ook dezen stierven in Zweden spoedig uit. Een gunstige omstandigheid mogen wij evenwel niet verzwijgen: de bewoners dezer landen zijn meerendeels godsdienstig en minder dan die van andere rijken door het gif van ongeloof of van onverschilligheid in het godsdienstige bedorven.

Het is nu vijf en veertig jaren geleden, dat het openbaar lezen der H. Mis voor de eerste maal wederom in Zweden geoorloofd werd, en wel in Stockholm, binnen de muren eener gevangenis. De vergunning daartoe werd verleend op aandrang

der toenmaals regerende Koningin, nu Koningin-weduwe. Aan de hooge waardigheid en den ijver van de vrome Koningin Josephine en aan de bemoeijingen van den tegenwoordigen Apostolischen Vicarius, die haar naar Zweden begeleidde, moet men, na God, den gunstigen omkeer danken, welke sinds dien tijd hier heeft plaats gevonden. Nu bezitten de Katholieken in Stockholm ééne kerk en drie kapellen in verschillende gedeelten der stad; aan deze kerk en aan elk dezer kapellen zijn scholen verbonden, welke voor kinderen van beider geslacht ingerigt zijn en door geestelijke onderwijzers bestuurd worden.

Te Gothenburg, de voornaamste zeehaven in Zweden, werd voor vijftien jaren eene kerk gebouwd. Tien jaren lang bleef zij bijna geheel verlaten en trok niemands aandacht. Maar daarna is een geheele verandering gevolgd. Niet alleen is zij nu altijd gevuld met Protestanten, die een levendige belangstelling toonen voor de aloude godsdienst hunner voorouders, maar ook velen van hen bieden zich, op feestdagen, als zangers aan en stellen er eene eer in, als zij tot opluistering der heilige godsdienst-plegtigheden iets mogen bijdragen. Ook eenige bekeeringen hebben er plaats; de voorzigtigheid echter gebiedt dikwijls ze geheim te houden. De dag zal eens aanbreken, waarop na lang wachten en na veel bidden een nieuwe geest deze voor den schijn ondoordringbare massa van onwetendheid en van vooroordeelen zal bezielen en een nieuw tijdperk openen. De onlangs afgestorvene Koning Karel XV heeft veel gedaan om de nog bestaande strenge wetten tegen de Katholicken allengs te doen verdwijnen, en van zijn opvolger, den edeldenkenden en verlichten Oscar II, mag men hetzelfde verwachten.

De gebeurtenis, welke uit den laatsten tijd het meest onze opmerking verdient, is de opening eener katholieke kerk te Malmo, eene der belangrijkste en bloeijendste onder al de steden van het zuidelijk gedeelte des lands. Haar handel neemt dagelijks toe, en zij belooft eene groote handelstad te worden. Op niet verren afstand ligt Lund, de oude univer-

siteit-stad, weleer de zetel van den scandinavischen Aartsbisschop en Prelaat van het Noorden. In vroeger dagen omvatte zij binnen hare muren twintig kerken en zes abdijen. Het spreekt van zelf, dat de oprigting eener kerk en missie in zulk eene streek een gewigtige stap voorwaarts is. De inwijding had plaats op het feest van den H. Michael. Reeds vroeg in den morgen verzamelden zich ter feestviering de Katholieken uit Malmö en uit de omliggende plaatsen, uit Stockholm, Gothenburg, zelfs uit Noorwegen en meer dan honderd uit Koppenhagen. Ofschoon de plegtigheid niet officiëel was aangekondigd, waren vele Protestanten tegenwoordig en toonden eene levendige belangstelling in al de ceremoniën. Allen wachtten vol ernst en in de diepste stilte voor de deur der kerk de aankomst af van den Vicarius Apostolicus, totdat deze in processie den hoofdingang naderde. De feestrede werd gehouden door den missionaris Graaf Bernard Stolberg uit Silezie, die zich bijzonder groote verdiensten voor de kerk en missie in die streek heeft verworven en zelfs als de grondlegger van beiden mag gehouden worden. Na het einde der godsdienst-plegtigheden hielden de Katholieken eene collecte, welke goed uitviel. Met de kerk, op het voornaamste plein der stad staande, is pastorie en school verbonden.

Onder de jongere geestelijken [1]) vinden wij, voor het eerst na de uitroeijng der katholieke godsdienst in Zweden door het Protestantisme, een Zweed van geboorte, den Eerw. Heer Paup, die, voor weinige jaren priester gewijd, de eerste geestelijke vrucht is door de hier werkende geestelijken aan de trappen van het altaar Gode opged agen.

Het geheele leven der geestelijken, hunne stille en bescheidene maar tevens ijvervolle werkzaamheid en hunne vruchtdragende inspanning verdienen alle opmerkzaamheid en dankbaarheid. Het is moeijelijk om, in de beperkte ruimte van een klein verslag, de volle waarde aan hunne verdiensten toe te kennen, zoo ze namelijk met woorden ook al genoegzaam

1) Het volgende is ontleend aan de *Germania*.

konden geprezen worden. Het weinige, wat hier volgen zal, moge aangezien worden als de uitdrukking van onzen diepen eerbied en dankbare hulde.

Van de beschermers der Katholieken sprekende, moeten wij in de eerste plaats de schatting onzer erkentelijkheid brengen aan de geboren Beschermvrouw onzer Kerk op zweedschen bodem, aan de eerbiedwaardige Koningin Josephine, de weduwe van Koning Oscar I, moeder van den onlangs afgestorven Karel XV en van den thans regerenden koning Oscar II. Onder hare moederlijke bescherming en hartelijke en veelzijdige zorg en verpleging werden de altaren van haar voorvaderlijk geloof hier niet slechts onderhouden, maar ook in getal vermeerderd. Zij kwam als Prinses van Leuchtenberg in het land om den troon te bestijgen en bragt in het jaar 1823 haren kapellaan en biechtvader mede, den Eerw. Heer Studach, van Beijeren geboortig. Deze, die nu Bisschop is, heeft voortdurend, tot op dezen oogenblik toe, met moed en veel bedrevenheid de moeijelijke taak van hoofd en beschermer der Katholieken getorscht; dit is vooral opmerkenswaardig als men bedenkt, dat hij werkt in een land, waar de katholieke godsdienst sinds eeuwen onverbiddelijk in het naauw gebragt en ten gevolge van onverdraagzaamheid en vooroordeelen hard vervolgd werd. Zijne naauwe betrekking tot het hof en tot de koninklijke familie hebben zeker veel tot den gelukkigen uitslag zijner pogingen bijgedragen.

Eene werkzaamheid, gedurende vijftig jaren onverdroten volgehouden, eene onvermoeide krachtsontwikkeling, een met zeer veel takt gevoerd gedrag, verbonden met eene naauwkeurige bekendheid des volks en des lands, waarmede hij te handelen had en waarvan hij zich de meest algemeene achting wist te verwerven in weerwil van het groote onderscheid der meeningen en der inzigten, welke zich deden gelden: — dit alles is de schitterendste verdienste van dezen leerling van Christus. De oogen van alle zweedsche Katholieken zijn dan ook met innige gehechtheid en opregte liefde op hem gerigt als op hun aller herder en vader, hun aller beschermheer en wel-

weldoener. De kerk te Malmö is nu reeds de zesde katholieke kerk, welke onder zijne zorgen is gebouwd, en de geheele inrigting en ontwikkeling der kerkelijke gemeenschap van eenige duizenden zielen, alle scholen en instellingen van weldadigheid, vooral de keuze van onze werkzame geestelijkheid, welke schittert door een waarlijk apostolischen ijver en, niettegenstaande moeijelijke omstandigheden en bijna onoverkomelijke bezwaren, rijke en schoone vruchten voortbrengt — dit alles mag men als verdiensten toeschrijven aan dien uitstekenden man, die zijn vaderland verlaten heeft en in een vreemd land, onder eene hem vreemde bevolking, zijne krachten, zijne gezondheid en zijn leven ten offer brengt.

Somtijds echter grijpt droefheid en angstvolle bezorgdheid de Katholieken aan, als zij de hooge jaren beschouwen van den grijsaard, die alles voor hen allen is geworden. Wat zal het zijn, vragen zij zich vol bekommering af, als hij, onze vader en beschermer, die nu reeds door een vijftigjarigen arbeid verzwakt aan den rand van het graf staat, ons als weezen achterlaat. Angstig ziet onze kleine kudde, met die gevoelens in het hart, naar dat treurig oogenblik en overweegt al reeds, wie dan de plaats des vaders zal innemen en hem opvolgen in de zoo moeijelijke leiding en in het bezwaarlijk bestuur der algemeene kerkelijke aangelegenheden. Bij eene dergelijke gedachte wenden zich aller oogen met vertrouwen op zijn natuurlijken opvolger, den bekenden en algemeen geachten geestelijke, die reeds door eene dertigjarige werkzaamheid in onze gemeenten veelzijdige ondervinding heeft opgedaan. De Eerw. Heer Pastoor Bernhar, geboortig uit Straatsburg, heeft door christelijke zelfopoffering, door ridderlijken moed, door eene grondige bekendheid met Zwedens taal en gebruiken en met de eigenaardigheden van het zweedsche volkskarakter eene plaats ingenomen, welke aan onze Kerk het onderpand geeft van verdere ontwikkeling en van grooteren voorspoed. Hij toch is zeer in aanzien zoowel om de liefde en het vertrouwen, waarmede alle Katholieken hem aanhangen, als om de achting, welke het geheele volk hem toedraagt.

Daarom is het de algemeene wensch, dat de Apostolische Stoel, als de zware slag ons treft, ons de beproefde zorg van dien zielen-herder en geestelijken vader, wien wij allen beminnen, niet zal onthouden; want vrij van alle aardsche belangen en van tijdelijke aangelegenheden zal hij ons verder voeren. Dit is de stem der overtuiging en het verlangen van alle Katholieken, die zich reeds nu in dier voege uitlaten en zeker niet in gebreke zullen blijven om, als de noodzakelijkheid het vorderen mogt, hunne nederige bede in dien geest aan de voeten van zijne Heiligheid neer te leggen.

Naast deze twee genoemde priester-patriarchen staat nog eene kleine schaar van uitgelezene geestelijken, aan wie wij onze hoogverdiende hulde niet mogen onthouden. Den Eerw. Heer Pastoor van Malmo, den Graaf van Stolberg, kunnen wij geen lof genoeg toekennen. Hij zegde vaarwel aan zijn schitterende loopbaan in de wereld en aan zijn militairen rang in het oostenrijksch leger om zich met groote zelfopoffering aan de dienst des Heeren te wijden en met de energie van een Apostel zijne werkzaamheid op zweedschen grond te beginnen. Eerst voor weinige jaren was hij door den Bisschop van Breslau priester gewijd. Door onvermoeide zorgen en rustelooze inzamelingen heeft hij de noodige gelden weten bij een te brengen en door de voltooijing van het nette kerkgebouw heeft hij zich voor altijd een blijvend aandenken in de harten van zijne dankbare parochianen verzekerd. Voortdurend wijdt hij zich met onverpoosden ijver aan het heil van zijne parochianen, is een krachtige steun voor onze missie en een sieraad der geestelijkheid in deze droevige dagen van godsdienstige verwikkelingen.

De Eerw. Heer Huber staat met eere aan het hoofd der katholieke gemeente van Stockholm. Deze waardige priester wijdt zich zooveel mogelijk aan de opvoeding der katholieke jeugd en heeft zich als opvoeder en als begaafd redenaar een schitterenden roem verworven. Zijne zeldzame, edele gezindheid, zijne nederige bescheidenheid, zijne regtschapenheid wordt door de algemeene opinie erkend en gehuldigd en verwerft, in

het hart van onpartijdige en regtschapene Protestanten, aanzien en achting voor de katholieke geestelijkheid.

Wij zouden der regtvaardigheid misschien te kort doen, als wij hier geen melding maakten van een feit, dat in de annalen der Kerk wel zeldzaam zal aangetroffen worden; als wij niet van een persoon spraken, welke van buitengewone beteekenis is; als wij niet met diepe ontroering en opregte dankbaarheid gewaagden van eene godvruchtige vrouw, von Bogen genaamd, die een sieraad onder de Katholieken van Zweden is.

Voor veertig jaren kwam zij uit Frankrijk, ten gevolge eener uitnoodiging van den Bisschop Studach, herwaarts om door eene edele opoffering als eene moeder en verpleegster van arme en verwaarloosde weeskinderen in Zweden op te treden. Deze vrome vrouw wijdde zich geheel aan de christelijke naastenliefde en aan de schoonste dienst des Heeren. Zij droeg geen ordeskleed, maar zij verliet haar vaderland en haar vaderlijk huis om hier bij ons de onmondige kinderen en weezen van Zweden op te zoeken, hen met de opoffering van eene Liefdezuster te verplegen en hun aan den voet des altaars het geloof en de deugd te leeren. Terwijl zij hier veertig jaren lang leeft en werkt, is zij eene ware moeder van meerdere geslachten en van vele door het volk geachte vrouwen geworden. Deze omringen de nu zeventigjarige vrouw als in een cirkel en hangen haar aan met kinderlijke innigheid en opregte vereering. Dit is het eenig loon dat zij, behalve de algemeene achting, hier op aarde voor haar werkdadig leven heeft verworven. Wie haar ziet en opmerkt, hoe zij, in een hoek der kerk verscholen, met moederlijke liefde op hare vorige pleegkinderen het stille oog laat weiden, hoe zij het huis van God verzorgt en opsiert, en hoe zij daar in liefde en geloof bidt, die wordt onwillekeurig ontroerd en wenscht voor zich een memento in hare gebeden.

H. R.

De goede Herder [1]).

De ijverige Pastoor W. J. van Campen heeft, met de vertaling van dit romantiesch verhaal, wederom een goed werk verrigt.

Het verhaal zelf komt hierop neer, dat eene jonge dochter van goeden huize op den slechten weg geraakt, maar gelukkig in een gesticht van „ De goede Herder" wordt opgenomen, zich daar opregt bekeert en er als eene andere Magdalena sterft.

Deze verdichte geschiedenis is echter niet meer dan het middel om ons bekend te maken met het gesticht van den goeden Herder. De inrigting van het gebouw, de leefregel der Liefdezusters, de betrekking der Zusters of Moeders (want zoo worden zij genoemd) tot de boetelingen, de verdeeling der boetelingen in verschillende klassen, het leven, lijden en strijden dier wel goed gestemde, maar nog niet ten volle bekeerde zondaressen, en daar tegenover het bovenmenschelijk geduld der dochters van den goeden Herder en de niet zeldzame zegepraal harer onbezweken liefde; — dit en nog meer wordt u, in den loop van het verhaal, aanschouwelijk voor oogen gesteld.

Het historische moge minder boeijend zijn (want de ontknooping is, van den beginne af, wat al te duidelijk zigtbaar); maar zijt ge eenmaal in het gesticht, dan leeft ge met de Moeders en (zooals de boetelingen genoemd worden) met de kinderen mede; en als ge het werkje uitgelezen hebt, gevoelt ge den indruk, dien Schrijfster en Vertaler wilden te weeg brengen: een gevoel van hoogachting voor het gesticht en de Zusters van den goeden Herder, een gevoel van bewondering voor de Kerk, die zulke liefdewerken voortbrengt.

J. D. B.

---

1) *De goede Herder* of *Het huis van het verloren kind.* Uit het Engelsch van Cecilia Mary Caddell, door W. J. van Campen, Pastoor. — Amsterdam, F. H. J. Bekker. 1873.

Hurtur, Nomenclator literarius [1]).

Genoemd werk, waarvan we tom. I, fasc. 1 en 2 voor ons hebben, maar waarvan nu fasc. 5 verschenen is, wordt in de Civiltà Cattolica (4 October 1873) volgenderwijze aangekondigd en aangeprezen.

„De beroemde P. Hurtur, professor in de theologie aan de Universiteit van Insbrück en verdienstelijke uitgever en bewerker van de hoog gewaardeerde Verzameling, getiteld Sanctorum Patrum opera selecta, heeft een werk ondernomen, dat van groot belang is voor de theologische studie en ten titel voert: Nomenclator literarius recentioris theologiae catholicae.

Hierin geeft hij een naauwkeurig verslag van al de katholieke schrijvers over theologie (over welk vak dezer wetenschap ze ook mogen geschreven hebben, en van welk land ze ook mogen zijn), die gebloeid hebben van 1563, het jaar waarin het Concilie van Trente gesloten werd, tot op onze dagen. Van elk dier schrijvers geeft hij het geboorteland op, de voornaamste bijzonderheden van het leven, den kerkelijken rang waartoe zij behoorden, hunne geschreven en uitgegeven werken, de verdienste en de waarde van elk derzelve.

De eerste eeuw, namelijk die welke loopt van 1563—1663, is vervat in 5 fasciculi, van welke degene, die wij hier aankondigen, de laatste is van het eerste deel, dat 1028 blz. beslaat.

Behalve de recensie van elk der veertienhonderd schrijvers, die in chronologische orde zijn gerangschikt en ieder in het

---

1) Het vervolg van den titel is: recentioris theologiae catholicae theologos exhibens, qui inde a Concilio Tridentino floruerunt, aetate, natione, disciplinis distinctos. Tomus I. Edidit et commentariis auxit H. Hurtur, S. J., S. Theolog. et Philos doctor etc. — Theologiae catholicae saeculum primum post celebratum Conc. Trid., fasciculus V, ab anno 1641—1663. — Oeniponti. 1873.

bijzonder met meer of mindere uitvoerigheid besproken worden, zijn er aan het einde twee afgewerkte en allernuttigste tafels bijgevoegd. De eerste is eene chronologische tafel, waarin men den naam van elk der schrijvers, jaar voor jaar en volgens het theologiesch vak dat zij behandelen, opgegeven ziet. De tweede is eene alphabetische tafel van al deze schrijvers, met het volk waartoe zij behoorden, den stand dien zij bekleedden, en hun sterfjaar.

Aan deze laatste tafel ontleenen we het volgend overzigt van de theologen, die elk volk zag bloeijen van 1563—1663. Spanje telt er 363, Italié 350, Frankrijk 220, België 182, Duitschland 145, Engeland 71, [voor de tweede maal] Duitschland 95, Polen 30 De andere volken zijn naauwelijks door eenige schrijvers vertegenwoordigd, zooals Griekenland en Syrië door 4, Nederland door 3 [1]), Noorwegen, Hongarije, Peru en Graauwbunderland door slechts een.

Ieder ziet het hooge gewigt van dit werk, dat tegelijk historiesch, kritiesch en literariesch is, dat den beoefenaren der gewijde wetenschappen ten gids verstrekt en belangstelling bij al de katholieke volken wekken moet.

Wij wenschen, dat de beroemde schrijver tijd en lust moge hebben om het, gelijk hij zich voorstelt, te vervolgen tot op onze tijden."

---

1) Blijkbaar heeft hier eene vergissing plaats gehad en zijn vele Noord-Nederlanders onder de Belgen gerangschikt Wij noemen slechts het volgende zestal:

Cornelius Jansenius (Aequoi),
Guilelmus Damasus Lindanus (Dordrecht),
B Petrus Canisius (Nijmegen),
Estius (Gorkum),
Leonardus Marius (Goes),
Gebrs Walenburch (Rotterdam).

Hollandsche Katechismus-prentjes.

Met vreugde begroeten we de onderneming van den Heer W. R. Casparie, Boekhandelaar te Groningen, die ons, in plaats van de fransche prentjes met hunne dikwijls vreemde voorstellingen en voor de kleinen geheel onverstaanbare bijschriften, hollandsche katechismus-prentjes leveren zal.

Het ons toegezonden proefvel ziet er onder alle opzigten goed uit. De Heiligen-beelden en de tooneelen uit het Oud en Nieuw Testament zijn fraai van teekening; de gebeden en bijschriften, op de achterzijde der prentjes, zijn in goed Hollandsch opgesteld en, wat ons bijzonder genoegen doet, van het kerkelijk imprimatur voorzien.

Wij hopen, dat de Uitgever door eene talrijke deelneming der eerw. geestelijkheid in staat zal gesteld worden om deze voor de katholieke jeugd zoo nuttige onderneming vol te houden en ze, zoo dit bij den lagen prijs der prentjes mogelijk is, tot nog hooger volkomenheid te brengen.

BROERE'S CONSTANTIJN.

VIERDE ZANG.

De vierde nachtwaak vlood; in 't Oosten doorgeblonken,
Kwam 't zonlicht met zijn straal het krijgstooneel belonken
En streek langs vestingtrans en tenttop over 't dal;
De koperen klaroen doorscheurde met haar schal
Nu de opgeklaarde lucht. Zij riep de heldenscharen
Weêr uit hun korten slaap, om nieuwen roem te gâren
En ijlend spoedde naar de keizerlijke tent
Zich elk der hoofden voort. Dáár worden zij bekend
Met 't krijgsplan, dat hun moed op grooter proef zal stellen.
Op! moet het leger, op! den vijand tegensnellen,
Zoo spoedig als 't gerucht van zijne nederlaag;
Dat naar Turina's vest men thans den standaard draag'!
Turina, dat den Pô zijne akkers ziet besprengen.
De vorst wist in zijn taal dien grootschen lof te mengen,
Waar 't hart niet bij verweekt, maar heldenmoed ontbrandt:
„De faam beslist den krijg," (dus spreekt hij, en zijn hand
Wees naar de vesting heen, zoo roemrijk overwonnen;)
„De zegepraal waarmede een veldtogt is begonnen,

„Segusio, dat hier in vlammen ging ten val,
„Omgeeft uw treden met verschrikking; Rome zal
„'t Vernemen en de moed van hare legers zinken;
„Behoudt die dapperheid, die ik in u zag blinken:
„Blijft aan u zelv' gelijk, meer eisch ik van u niet,
„En weldra bukt voor ons dit wagg'lend rijksgebied."

Gelijk de kranen om des Strymons hooge wateren,
Verzam'lend tot den togt, langs de open velden schateren
En 't al doen wem'len van hun klapperende vlugt:
Zoo was 't verward gewoel des legers en 't gerucht,
Toen men de tenten streek, de krijgeren vergaârden,
En alles trok dooreen met wagenen en paarden.
Slechts duizend hunner staan neerslagtig, dat ze 't heer
Niet volgen op dit spoor van roem en wapeneer.
Volesus is hun hoofd, hij moet dat oord bewaken,
Met 't dierbaarst bloed gekocht; en als bij 't oorlogsblaken,
Waar 't lot zoo wuft in speelt, eens de uitkomst falen mogt,
Verstrekke hij langs hier een veil'gen ruggetogt.

Ook Helena verbiedt haar tenten op te breken.
Niet slechts wordt 't eerst gevaar des krijgs door haar (ontweken:
Een meer gewigtig doel, dat haren togt vertraagt,
Is 't groot geheim, dat zij in haren boezem draagt.
Zij wil 't nog dezen dag Sabinus openbaren;
Sabinus moet ze 't hart ontsluiten, hem verklaren,

Waarom ze uit Trevirum op 't eerste krijgsgerucht
Haar zoon, in aller ijl, tot hier was nagevlugt.
Zij had van 's grijsaards deugd het allerhoogst vertrouwen.
O hoe, toen zij hem 't lot van Rome hoorde ontvouwen,
Was zijne taal geweest! Hij had der Christ'nen nood
Gemaald met woorden, daar zijn ziel in overvloot,
En ach, van eigen ramp vergeten op te halen.
Ja eene hemelwacht had hij op 't heer zien dalen,
Op 't heer van haren zoon! . . . Hoe, zoo vertrouwd met God,
Zou hij niet verder zien in 't ingewikkeld lot?
Voorzeker, en naauw hoort zij de uitgetrokken strijderen
Zich langs den Duria van 't legerkamp verwijderen,
Of doet Lactantius, die haar bekomm'ring kent,
Op nieuw het Christenpaar geleiden naar heur tent.

Zij nad'ren. Dan wat leed was Flavia weervaren?
Haar rozenmond ziet bleek, haar oog schuwt op te staren,
En als de keizerin haar met een kus ontvangt,
Gevoelt ze, dat een traan nog op heur wangen hangt.
„Mijn dochter!" zegt ze en drukt de maagdenhand aan ('t harte,
En vraagt met minzaamheid naar de oorzaak dezer smarte.
„Vorstin!" voert haar terstond Sabinus in 't gemoet,
„Vergeef het hare jeugd: . . . hetgeen haar schreijen doet,
„Is een herinnering . . . . Ach, kan 't na zooveel lijden
„Verwond'ren, dat haar oog een schrikbeeld komt be- (strijden?"

Dan reeds weerhoudt, bij al wat hare smart verraadt,
Zich Flavia niet meer; zij dekt 't ontgloeid gelaat,
En 't opgestormd gevoel barst los in luide snikken,
Die Helena te meer bekomm'ren en verschrikken.
„Neen," riep de kruisheldin, „verbergt me de oorzaak (niet;
„Wat schroomt ge? gunt, dat ik u mijn vertroosting bied'.
„Hoor toe, Sabinus! ons moet 't innigste vertrouwen
„Vereenen, en 't geheim, dat ik u wilde ontvouwen,
„Waarmede 't lot des krijgs, mijns zoons verbonden gaat,
„Vereischt een vriendenhart, dat voor mij openstaat."

De goede grijsaard had, ook zonder deze vragen,
Waar al haar drift in sprak, voldaan aan haar behagen:
Hij zelf was diep ontroerd, en toen zijn Flavia
Haar tranen had gevaagd, en rondom Helena
De kleine vriendenkring vertrouw'lijk was gezeten,
Deed hij van deze smart aldus de reden weten.

„Vorstin! mijns dochters klagt verwekt uw medelij':
„Gevoel, wat het voor 't hart van eenen vader zij,
„Ook door een enkel woord die wonden op te scheuren;
„'k Miskende uw goedheid niet; ja, om mijn ramp te (treuren,
„Was lang behoefte voor mijn overstelpt gemoed.
„Zij overwint dit uur: hetgeen ons weenen doet,
„Zult gij vernemen, . . . maar . . . God roep ik tot getuige,

„ Dat ik mij voor zijn hand aanbiddend nederbuige
„ En 't opgeef aan zijn wil. —
„ Meer nog dan zustermin
„ Nam mijne Flavia voor eenen jong'ling in,
„ Wien ik ten vader was, van zijne kinderjaren;
„ Helaas! ik heb dien zoon verloren; den gevaren,
„ Door ons ontweken, staat hij nog in Rome bloot
„ En tart uit liefde voor zijn broederen den dood."

Hier hield de grijsaard stil, en als in 't dampgewemel
Het avondlicht weerkaatst en siddert door den hemel:
Zoo was 't verkleuren van zijns dochters droef gelaat.

„ 'k Heb", ging hij voort, „ de ramp, die ons ternederslaat,
„ Reeds voor u uitgestort; maar wilt ge die begrijpen,
„ Gevoelen, van wat leed ze ons 't hart doet zamennijpen,
„ O hoort dan 's jong'lings deugd en wonder lotgeval.

„ De stam, waaruit hij sproot, is in Oud-Rome's wal
„ Beroemd sinds eeuwen tijds; en wie kent 't kloeke sneven
„ Der Deciussen niet? Zij offerden het leven
„ Min op aan 't Godendom dan 't dierbaar vaderland.
„ Hoe 't zij, in dit geslacht, tot hiertoe voortgeplant,
„ Aâmt eene grootheid, waar ons zelfgevoel voor huivert,
„ Een heldendeugd, die, door het Christendom gezuiverd,
„ In hooger liefde ontbrandt, en op 't gezigt eens Gods,
„ Hersteller, door zijn kruis, des menschelijken lots,

„ Langs dit bebloede spoor beproeft Hem na te schrijden,
„ Zich zelv' ten offer biedt en zegepraalt in 't lijden.

„ De gruwb're Maximijn bekleedde Rome's troon,
„ Toen Marcus Decius de onsterfelijke kroon
„ Als martelaar verwierf. Des dwing'lands lasteringen
„ Dorst hij, in 't aanzien der verstomde hovelingen,
„ Weerspreken en werd straks ter strafplaats heengeleid.
„ Gewis, het was 't bestel van Gods voorzienigheid,
„ Dat ik in ketenen mijn vriend ter dood zag voeren;
„ En hart en ingewand gevoelde ik mij ontroeren;
„ Ik vloog hem in 't gemoet, gereed hem aan zijn borst
„ Te vallen, 's levens leed, zoo lang met hem getorscht,
„ Ook te enden aan zijn zij' en arm in arm te sneven.
„ Dan naauw zag door 't gedrang mij Marcus nader streven,
„ Of riep met hoorb're stem: „ Mijn kind! mijne echt-
(genoot!"
„ Ik had het woord verstaan; ik stond vol schrik en vlood
„ In eenen adem voort naar de bekende woning.

„ Nog zweeft voor mijnen blik die grievende vertooning!
„ 'k Vond daar zijn Clelia, daar beider eenig kind,
„ Dien Decius, thans van mijn Flavia bemind,
„ Wiens deugd mij zooveel heil en — zooveel smarte baarde.
„ Onnoozel was hij nog, en 't leed, dat hem weervaarde,
„ Niet vattend, schreide hij met zijne moeder meê.
„ Ik schets de smart u niet, die hare ziel doorsneê,

„Dien tweestrijd, of ze een gâ in 't uiterst uur van ('t leven,
„Of 't kind verlaten zou, dat aan heur borst bleef kleven.
„Dan greep ze 't jongske in d' arm, dan wederom verweet
„Ze aan mij, dat van heur gâ ik slechts haar scheiden deed.
„In 't eind, 't gelukte mij haar wanhoop te bedaren;
„Te brengen voor haar zin, dat door zich zelv' te sparen,
„Zij Marcus' laatsten wensch en 's Hoogsten wil volbragt.
„Zij vlood, en eer op haar de dwing'land was bedacht,
„Mogt ik haar met het kind in veiligheid geleiden.
„Haar Marcus bleef niet lang zijn eeuwig loon verbeiden:
„De moordbijl hieuw hem neêr, en 'tzij des Keizers wrok
„Ook zijn bebloeden romp aan onze hulde onttrok,
„Hetzij de dwingeland, tot zinloosheid verbolgen,
„God in dit koud gebeent nog waande te vervolgen,
„Alsof daarmeê van de aard' zijn Naam wierd uitgerooid,
„Het moest verbrand tot asch en in den wind verstrooid.

„Niet ver van Rome's muur bleef Clelia verborgen.
„Zij bragt er jaren om in moederlijke zorgen;
„Daar wies haar kind in deugd, in eenvoud, en verwierf
„Geen kennis dan diens Gods, voor wien zijn vader stierf.
„Verheven wetenschap, voor de onschuld slechts te leeren!
„Zoo bloeit in 't eenzaam dal, waar haar geen storm kan (deren,
„De lelie aan een stroom, die van den bergtop vloot,
„En draagt het zuiverst goud in haren blanken schoot.

„ Vaak als de stilte zich den omtrek rond verbreidde,
„ De nacht om 't kapitool zijn zwarte vleug'len spreidde,
„ Ging zij met haren zoon ter plaatse waar de dood
„ Den jammer had geëind van haren echtgenoot.
„ O dan, dan bad het kind den Vader aller weezen,
„ Niet om zijn smaad, zijn smart, zijn elend te genezen,
„ Maar op zijns vaders spoor in foltering of vier
„ Te sterven voor zijn God, den bloedigen laurier
„ Te plukken, dien omhoog zelfs de engelen benijden,
„ En Christus 't eerst verwierf om 't menschdom te bevrijden.

„ Dan anders was de proef, bespaard voor zijne jeugd.
„ Zij, in wier liefde alleen hij 't loon vond zijner deugd,
„ Zijn dierb're moeder zonk, van rampen afgestreden,
„ Op 't doodsbed neêr. — Reeds had, bij 't storten (hunner beden,
„ Zij haren God in 't hart ontvangen, 't eeuwig licht
„ Zien schem'ren door het waas van 't stervende gezigt,
„ En Marcus' stem gehoord!... Maar neen, eer ze uit (dit leven
„ Dien zal'gen echtgenoot in de armen konde streven,
„ Moest nog een laatste zorg voor haren zoon volbragt.
„ Zij liet mij roepen in haar stillen stervensnacht;
„ „ Sabinus!" sprak ze, en scheen alleen op 't kind te letten,
„ Dat 't lamplicht bevend bij haar sponde neêr kwam zetten,
„ „ Sabinus! 'k dank u, — nog één bede vóór mijn dood: —
„ „ Mijn zoon — ik heb om hem mijn dierb'ren echtgenoot

„ „ Verlaten — ook ik sterf — des Heeren uur komt nader.
„ „ Blijf gij — voor mij — voor hem — aan Decius ten
(vader."
„ Zij zweeg, en het gesuis van d' opgevolgden zucht
„ Bewees, dat hare ziel ten hemel was gevlugt.
„ 'k Zat roerloos, maar hoe diep werd mijn gemoed bewogen,
„ Toen 't kind, na 't jamm'rend op het moeder-lijk gebogen,
„ Het met zijn kussen, met zijn tranen had bedekt,
„ Mij „ vader" noemde en d' arm naar mij hield uitgestrekt!
„ O God! wat oogenblik! ik drukte aan 't kloppend harte
„ Den telg des martelaars, het kind van zooveel smarte.
„ „ Ja," riep ik, „ Decius! ik ben uw vader!" — 'k Zwoer
„ Op 't lijk van Clelia; — uit 't licht waarin ze ontvoer,
„ Daagde ik haar ziel terug, om 't woord van mij te erlangen,
„ Dat ik haar heilig kind als 't mijne had ontvangen.

„ En 'k bleef dat woord getrouw. Zoodra de laatste pligt
„ Aan 't treurig overschot der moeder was verrigt,
„ Voerde ik hem Flavia als haren broeder tegen.
„ O dagen toen van vreugd, waarin ik 't loon verkregen,
„ 't Genot gesmaakt heb, dat Gods goedheid ook op aard'
„ Voor reine Christenliefde in overvloed bewaart.
„ De Kerk rees uit haar kamp nog schooner dan te voren;
„ Mijn egâ was niet meer, maar in mijn kind herboren
„ Met al de gaven, waar heur jeugd in had gepraald.
„ En Decius? Ach, hoe wordt ooit door mij gemaald,
„ Met welke deugden hij mijn vaderzorg beloonde!

„God was het, zijn genâ, die in den jong'ling woonde
„Die in zijn woorden sprak, die in zijn daden scheen
„En al haar hemelgeur deed walmen om ons heen.
„Het was het stille feest van 't Christelijke leven,
„Ons door hem aangerigt, ons op zijn beê gegeven.

„Eén wensch ontbrak me, één wensch, voor aardsch (geluk te groot:
„Dit te bestendigen en, eer ik de oogen sloot,
„Hem met mijn Flavia voor immer te vereenen.
„Mij dacht, het oogenblik was eindelijk verschenen:
„Slechts zestien lentes telde ik in mijn teed're spruit,
„Dan in den jongeling blonk 's Heeren wijsheid uit,
„Bij langer levenstijd van bijna tien paar jaren.
„En ook gewaarschuwd door 't verzilv'ren mijner haren,
„Vreesde ik een heil te ontgaan, waarin 'k mijn levenslot
„Vervuld waande en de taak mij opgelegd van God.

„Kort vóór Maxentius de slagting aan deed vangen,
„Verklaarde ik Decius mijn vaderlijk verlangen.
„Hij stond ontroerd, en liet me, ook zonder dat hij sprak,
„Verstaan, wat kuische liefde alreê zijn borst ontstak.
„Dan welk een angst beving me, als ik na weinig dagen
„Zijn blos verwelken zag, zijne oogen 't kenmerk dragen
„Van vele tranen, hem in eenzaamheid ontvloeid!
„Ja soms, wanneer de slaap me aan 't leger had geboeid,

„Was het zijn klaagstem, die me in 't duister op deed
(schrikken.
„Dan hoorde ik zucht op zucht, en duidelijk zijn snikken
„Den loop verbreken van zijn nachtelijk gebed.
„Wat ging dan met hem om? Was zijn gemoed bezet
„Met 't duister voorgevoel der naderende rampen?
„Riep hem zijn ouderpaar, om voor Gods naam te kampen,
„In nachtverschijning op? en kwam hem Marcus' ziel
„De bloedplek wijzen waar zijn hoofd in nederviel?
„Ik waande, dat die echt zijn geest had ingenomen,
„Te zwaar woog op zijn hart — en 'k voelde tranen
(stroomen
„Van teederheid voor hem en ouderlijke vreugd.
„O later, op het zien van zijn verheven deugd,
„Als Rome stond in bloed, 'k elk uur den dood moest
(duchten,
„Begreep ik die gebeên, die akelige zuchten,
„Dat eenig godsgeheim had op zijn ziel gewerkt,
„Hem 't nakend lot verklaard en tot den strijd gesterkt.

„Nooit toonde Decius zich grooter voor mijne oogen:
„De holle kreet van moord, de straten langs gevlogen,
„Klonk tot ons stil verblijf, en 't eigen oogenblik
„Begaf hem elk gevoel van menschelijken schrik.
„Zijn oog ontvonkte; 't bloed, het bloed der martelaren
„Ontwaakte bruischend in zijne opgezwollen âren,
„En woorden sprak hij, die als vlammen uit zijn mond

„ De liefde tuigden, waar hem God meê had gewond.
„ Ja 't was, of 't hoog geheim, dat 's jong'lings lot en (leven
„ Voor mijn verbaasden blik tot hiertoe had omgeven,
„ Zich eind'lijk openbaarde, en hij waar voorbestemd
„ Voor zulk een wondertijd, waar 's werelds wet in stremt,
„ Dat uur der duisternis, waarin de hel haar listen
„ Verzaakt en tegen God met moord en dood durft twisten.

„ Hij was in al dien nood der Christ'nen toeverlaat,
„ Hij, die het hoofd der Kerk, den grijzen Melchiaad,
„ Redde uit zijn lijfsgevaar; die 't oord wist op te sporen,
„ Waar 's herders waakstem zich der kudde kon doen hooren
„ En de eeuw'ge levensspijs haar breken met zijn hand.
„ Zijn liefde drong door wacht en duist'ren kerkerwand,
„ Om Gods getuigen met zijn weldaân te verkwikken;
„ En als een engel, die in stervensoogenblikken
„ De zielen veiligt voor des afgronds algeweld:
„ Zoo waarde hij in 't rond op 't bloedig martelveld;
„ Gaf den belijd'ren moed en wist met wenk of teeken
„ Hun aangezocht geloof in feller vlam te ontsteken.

„ Eerst laat, wanneer de nacht met zijn geheimenis
„ Ook Rome's muur omgaf, werd ons zijn lang gemis
„ Vergoed en zonk hij moede in onze omhelzing neder.
„ Hij had dan 't overschot der martelaren weder
„ Den lijkkuil uitgehaald, of hun verstrooid gebeent,

„Bij 't storten zijner beê, in 's aardrijks schoot vereend.
„En ach! die Decius, wien dood noch folteringen
„Versaagden, kon alsdan zijn tranen niet bedwingen
„Op 't zien van Flavia, van mijn vergraauwend haar,
„En smeekte ons door de vlugt te ontwijken aan 't gevaar.

„Behoeft het mijn verhaal, hoe dit mij 't hart doorgriefde?
„Op zulk een beê nog min mijne opgetogen liefde
„Kon dulden, dat ik hem in doodsgevaar verliet?
„Helaas, en 't is gebeurd! — 'k verklaar 't mij zelven niet.
„Zijn deugd, o ja! zij was 't, zich zelv' voor ons ver-
(getend;
„Gods wil, waarvoor ik zwijg, die, liefd'rijk en alwetend,
„Bepaald heeft, tot wat doel die scheiding strekken moet.

„'t Was avond; — „Vlugt, o vlugt! de Keizer eischt
(uw bloed!...
„„De dwing'land heeft van u, — van Flavia gesproken!"...
„Zoo was zijn roepen, door zijn hijging afgebroken,
„Waarmeê hij op eenmaal den drempel binnenvloog.
„O schrik! 'k had reeds den dood, de vlammen voor
(mijn oog.
„Mijn dochter, met een kreet, viel op mijn boezem neder,
„Terwijl, op zijn bevel, de slaven heen en weder
„Gevlogen, 't eenzaam dak vervulden met gerucht.
„Weldra weerklonk nog eens 't verward geroep van vlugt.
„Hij nadert en, vóór ik vermag hem toe te spreken,

„ Draagt hij mijn Flavia, in zijnen arm bezweken,
„ Mij wenkend voor zich uit. — Ik volg en word met haar
„ Het voertuig ingebeurd, dat wegsnelt uit 't gevaar. —
„ Waar bleef hij? — God! hoe vaak heb ik bij dat ontvlugten
„ Geroepen om mijn zoon, dan zelfs tot mijne zuchten,
„ Uit vrees voor Flavia, in de enge borst gesmoord.
„ De nacht, de ontsteltenis, ons vlieden altijd voort
„ Belettede in mij zelv' mijn zinnen te vergâren.
„ Eerst toen ik 't daglicht uit de bergen op zag varen
„ En mij reeds ver van Rome in eenzaamheid bevond,
„ Ontwaakte ik uit mijn schrik, maar om op d' eigen stond
„ Heel d' omvang van mijn leed te dieper te gevoelen.

„ Als iemand achter zich nog d' afgrond om hoort woelen
„ En na zijn schipbreuk op verlaten oevers stapt,
„ Dáár huivert van den dood, waaraan hij is ontsnapt,
„ Één enk'len vriend omhelst, ontworsteld aan de baren,
„ En al zijn ramp herkent: — zóó was mijn zielsontwaren!

„ De slaaf, die tot dit oord mijn vlugt had begeleid,
„ Verhaalde schreijend, dat in dolle grimmigheid
„ De Keizer ons dien dag den dood had toegezworen,
„ Het wakend godsbestier dit Decius ter ooren
„ Deed komen door een vriend, kort vóór het beulenrot
„ Reeds ter volvoering toog van 's dwing'lands moordgebod.
„ Maar 't woord, dat als een dolk mijn boezem kwam

(doorvlijmen,

„Op nieuw mijn dochter in mijne armen deed bezwijmen,
„Was, dat mijn Decius, aan hooger roep getrouw,
„Ten steun van 's Heeren Kerk in Rome blijven zou." —

Hier welde een tranenvloed Sabinus op in de oogen.
„O gij," zoo sprak hij toen, „wier teeder mededoogen
„Getoond heeft, dat uw hart het lijden kan verstaan,
„Vorstin! gij ziet mijn smart, den sidderenden traan,
„Die mij op 't aanzigt vloeit, mij, wiens vergrijsde lokken
„Getuigen, of ik meer den rampspoed en zijn schokken
„Heb leeren wederstaan: gevoel hetgeen ik leed,
„Gevoel wat u mijn taal niet uit te drukken weet.
„Ik zag mijn Flavia, o grieving! weggezonken
„In jammeren; voor 't heil, dat ons had toegeblonken,
„Van alles, alles ons in Decius beroofd. —
„Wat schrikb're beelden, die mij duizelden door 't hoofd!
„Ach hoe 'k zijn kindschheid eens gered had; — zijne moeder
„Bezworen op haar lijk, dat ik hem ten behoeder,
„Ten vader strekken zou; — en nu — als voor mijn oog
„Zag ik de vlam! het staal, dat in zijn boezem vloog! —
„Ja, 'k wilde een oogenblik naar Rome wederkeeren,
„En wat mijn Flavia al jamm'rend bleef begeeren,
„Er met hem sterven, zoo de hemel dit besloot. —
„Dan waar' dit niet met ons hem leveren ter dood?
„Ook binnen Rome's muur kon hij verholen blijven.
„Zou ik mijn dochter?... God! mijn voet voelde ik

(verstijven

„En wort'len aan den grond, zoo spoedig ik bedacht,
„Dat ik mijn dierbaar kind haar beulen tegenbragt.
„En nu ook als een stroom joeg alles door mijn zinnen,
„Wat mijne weifeling nog verder kon verwinnen:
„De beê van Decius, wat hij ons had voorspeld,
„Als ware 't eind nabij van 's afgronds moordgeweld.
„Uw groote zoon, die reeds ter redding aangevloden,
„Heel Rome sidd'ren deed met zijne ontelb're Goden:
„De vlugt ging voort — en God, die d' overhaasten togt
„Bestierd heeft, 't reddingsheer, waarnaar ik angstig zocht,
„Ons aanwees door zijn licht, sterkt nóg me in de ge-
(dachte,
„Dat ik in dit besluit zijn opperwil betrachtte.
„Mijn zoon, helaas! ofschoon daarbij aan mijnen geest
„Zich 't denkbeeld opdringt, reeds voorlang van mij ge-
(vreesd,
„Dat tot een hooger doel hij werd op aard' gezonden,
„Ach aan ons ned'rig lot zijn lot niet is verbonden,
„Mijn Decius!... voor hem is mijne min te groot,
„Mijn vadermin, dan dat ik alle hoop verstoot,
„Om eens hem weêr te zien, — dat heil nog te ver-
(werven,
„Van hem te omhelzen en — aan zijne borst te sterven..."

De grijsaard wilde meer nog spreken, dan dit woord,
In tranen uitgebragt, in zuchten half-versmoord,
Deed bij zijn Flavia, van smart verstomd gebleven,

Al de vervoeringen der teederheid herleven.
Bij 't bitterst schreijen, of haar 't harte zamenwrong
En met de nokken zich den gorgel tegendrong,
Zoo riep zij ademloos: „Omhelzen? — hem? — nooit
(weder!
„Nooit zien wij hem terug! — reeds hieuw de bijl hem neder!
„Reeds hebben zij hem 't lijf verscheurd, is hij den tand
„Der tijgeren ten prooi! — zijn lijk tot asch verbrand, —
„En ik zou Decius? — gij hem nog weêr aanschouwen?
„Mijn vader! waarom wilt ge uw dochter niet vertrouwen?
„Deez' nacht, — ik hoorde 't wel, — geen wap'nen
(klonken meer,
„Een diepe slaap bedwelmde 't afgematte heer
„En schrikb're stilte heerschte op deze bloedige aarde; —
„Daar was 't, of om mij heen de duisternis verzwaarde
„En boven 't rustbed zich een holle kerkerboog,
„Met stikwalm opgevuld, bedrukkend zamentoog.
„'k Hoorde ak'lig hijgen! God! — het lispelend ge-
(fluister
„Van iemand digt bij mij aan 't bidden in het duister.
„Maar onderwijl de schrik mijn beend'ren zamenschokt,
„En daar 'k te schreeuwen poog, mij de open keel verstokt,
„Klinkt eene teed're stem, — een stem, ach aan mijne ooren
„Zoo welbekend, mij toe, — nog meen ik haar te hooren:
„„O Flavia!" riep zij, tot driemaal „Flavia!" —
„Hij was het, Decius! — zijn geest, den dood zoo na,
„Kwam, vóór hij overging tot een onsterflijk leven,

„Aan mij, die naar hem smacht, den groet des afscheids
(geven."

Zoo riep, zoo kermde zij en toonde onschuldig aan,
Hoe hevig zij haar borst van liefde voelde slaan.
Het was geen ijd'le droom, in 't walend brein geboren:
God, die het minnend paar als offers had verkoren
Voor 't heil van zijne Kerk, drong met dien liefdegloed,
Uit beider deugd ontstaan, hun dieper in 't gemoed;
Die vlam moest zuiveren, verheffen en verlichten,
Eerst voor des Hoogsten wil hen sidderend doen zwichten,
Om eens hun kracht te biên bij 't worst'len met den dood.
Het was een zelfde stem, die haar in de ooren vloot,
En die in 't nachtvisioen de ontwakende profeten
Hun roeping voor het heil van Israël deed weten.

Dan ach, dit godsgeheim en wat het haar gebiedt,
De goede Helena, Sabinus kende 't niet.
Zij waanden, dat de smart, zooveel verwisselingen,
Des oorlogs wapenschrik haar 't jeugdig brein bevingen,
En in de nev'len, waar de slaap meê nederdaalt,
Zich 't ak'lig schimmenbeeld diens kerkers had gemaald.
Zelfs dorst Lactantius haar zachtelijk verwijten,
Zich beter van den pligt des Christendoms te kwijten,
Dat 's Hemels wil aanbidt en uit het uiterst leed
Nog zalving voor 't gemoed en hoop te scheppen weet.
Voor 't minst had zij den troost, den hoogen lof te hooren,

Dien hij, voor wien ze in 't hart hare angsten moest
(versmoren,
Ontving uit aller mond: verwond'ring greep hen aan,
En schoon de keizerin, met hare smart begaan,
Besloot, van Decius niet langer te gewagen,
Zij wederhield zich niet, ving zelv' weêr aan met klagen
En ging, bij het gevoel dat haar vermeestert, voort,
Te vragen telkens weêr hetgeen zij had gehoord.

In 't end werd een trompet van 's legers wacht gestoken
En door haar schellen roep het mijm'ren afgebroken,
Waarin Lactantius nog vol bewondering
De deugden nadacht van den Christen jongeling. —
't Was meer dan tijd: hij bragt der keizerin te binnen,
Wat doel hen zamenriep, den raadslag te beginnen
En aan Sabinus een geheim te doen verstaan,
Dat niet min dan haar zelv' hem moest ter harte gaan.
„Gewis," sprak Helena, „ik moet het u verklaren,
„Rampspoedig Christenpaar! gij ziet, of uw weervaren,
„Uw leed mij treft; — helaas! mogt ik dit oogenblik
„Dien teêrgeliefden zoon, voor wien ik met u schrik,
„Van doodsgevaar bevrijd, u hier in d' arm doen vallen!
„Hoe kan ik dan voor u verbergen, wat ons allen
„En u en mij betreft? — Het geldt deez' oorlogstogt,
„Of Constantijn de held, zoo lang van God verzocht,
„De redder zij, verwekt om Rome's juk te ontbinden;
„Of ge eens uw Decius behouden weêr zult vinden.

„Dan waarmeê vang ik aan? 't rijst alles voor mijn oog:
„En wat ik vreezen moet en, zoo ons 't lot bedroog,
„Wat rampspoed ons verbeidt; — wat jamm'ren uit zijn (kolken
„Weêr de afgrond jagen zal op zooveel Christen volken.
„Ik sidder, . . . dienaar Gods! gij die zoo vaak mij troost,
„Mijn zuchten hebt geteld, om Constantijn geloosd,
„Die al mijn zorgen kent, vermeld hun de gevaren,
„Die gapen om ons heen; zoek, zoek mij niet te sparen:
„Meld alles; ligt heeft God het middel van behoud
„Aan 't liefdevolle hart dier vromen toevertrouwd."
Zij zweeg, en aldus ving de priester aan te spreken:
„Wis heeft de kluizenaar van Memphis' barre streken,
„Antonius, den roep van zijne heiligheid
„Naar Rome's muren ook en tot uw oor verbreid.
„Nooit deed hij 't Oosten meer van zijnen naam gewagen,
„Dan sedert Maximijn, des afgronds gruwelplagen
„Uitstortend over de aard', den opgevaren gloed
„Van Christus' waarheid weêr verdooven wilde in bloed.
„Als Moses, op Gods stem uit Madian verschenen,
„Kwam hij uit zijn woestijn den Christ'nen hulp verleenen;
„Zijn moed wist van geen vrees, zijn liefde van geen rust
„Zijn ijver was alom, en o! 't is u bewust,
„Wat heldenkrachten God eens vromen ziel kan geven.
„Dan wat zijn naam het meest op aller tong deed zweven,
„Was zijn voorspelling, dat het teeken van Gods Zoon,
„Het kruis, dra heerschen zou op Rome's wereldtroon.

„ De krijg werd reeds voorzien en met haar wensch voor-
(komen,
„ Toen door de keizerin die godspraak werd vernomen.
„ Zij zelv' had 't heil der Kerk van Constantijn verwacht:
„ Wat kon haar moederhart, haar liefde, dag en nacht
„ Voor de eer van God bezorgd, nu vuriger verlangen
„ Dan zin en zekerheid dier profecij te ontvangen?
„ Ook in vervoering werd mijne afreis vastgesteld:
„ 'k Moest gaan, den kluizenaar gaan vragen, welke
(held,
„ Of haar krijgshafte zoon, en door wat gloriedaden,
„ Gods Bruid zou kroonen, nog met ketenen beladen.

„ 't Verhaal van mijnen togt is hier voor 't oor te min.
„ Heilspellend voorgevoel zond mij de hemel in
„ En sloeg de winddeur op, die langs de watervloeden
„ 't Gevleugeld vaartuig onophoud'lijk voort deed spoe-
(den.
„ Alexandrië zelf, weergalmend van de maar,
„ Wees mij den toegang tot den grooten kluizenaar,
„ En weldra doolde ik rond bij al zijn volgelingen,
„ Die in de zanden, die Arsinoë omringen,
„ En Aphrodite en Oud-Memphis' roemrijk oord,
„ Een deugd beoef nen die deze aarde naauw behoort.
„ 'k Zag heel Heptanomis vervuld met kloosterdaken,
„ En voel dit oogenblik den indruk weêr ontwaken,

„ Dien mij dit schouwspel gaf. [1]) Egypte, waar de Goôn
„ Ontstonden, wien heel de aard' den wierook heeft geboôn;
„ Dat land des bijgeloofs, gevloekt van Gods profeten,
„ Ziet om zijn temp'len, in verwoesting neêrgesmeten,
„ Thans kluiz'naars zonder tal vertoeven, welker lot
„ Niet dan aanbidding is van één waarachtig God. [2])

---

1) — 2) Hier heeft de dichter een groot gedeelte uitgeworpen en door dezen vijf en een halven versregel vervangen; ook de drie eerste verzen, die daarop volgen, heeft hij een weinig gewijzigd. De vroegere lezing was aldus:

„ Welaan!" sprak Helena,
„ Verhaal het mij nog eens; de ontroering, die 'k doorsta,
„ Zal stillen bij de rust dier zalige woestijnen;
„ Belijd'ren! ook die rust, die, wat uw ramp moog schijnen,
„ In uw geweten woont, zult ge er in wederzien:
„ Spreek, priester! 't beeld dier deugd zal ons verkwikking biên." —
„ Ik heb dat beste deel," verving hij, „ hun beschoren,
„ Die zwijgend aan zijn voet huns Heilands woorden hooren,
„ Daar aangestaard, zoover 't een sterflijk oog vermag.
„ Alwat de zinnen dooft, alwat dien held'ren dag
„ Kan schenken aan de ziel, om haren God te aanschouwen,
„ Omgeeft hen in dit oord. Op dezen grond ontvouwen
„ Geen bloemen 't fladd'rend schoon, dat opkomt en vergaat:
„ Natuur onttrok zich hier haar wisselend gewaad;
„ Bewegingloos en in een stilte die doet ijzen,
„ Staat berg- of rotspunt er ten hemel op te wijzen,
„ Of Memphis' grafnaald toont, bij 't steig'ren in 't verschiet,

„ Antonius, om zich dit hooge doel te wijden,
„ Had, voor een toevloed opgedaagd aan alle zijden,

„ Van 't trotsche menschdom min de grootheid dan het niet.

„ In zulke streken staan de ontelb're kloosterdaken,
„ Waar duizenden, ontvlugt aan 's werelds schijnvermaken,
„ Hun zielrust vinden en de lessching van hun dorst.
„ Daar wordt de hoogste roep, verwekt in 's menschen borst,
„ Vervuld, om God alleen te kennen en te minnen,
„ Om zijn oorspronk'lijk beeld, bij 't oproer van de zinnen
„ Verloren, wederom te scheppen in de ziel.
„ O hoovaardij! door wie eenmaal de aartsengel viel,
„ Uwe ongeregte kroon wordt u hier afgereten,
„ Het albeheerschend goud veracht'lijk weggesmeten,
„ En 't ligchaam, dat den geest zich rust'loos tegenstelt,
„ Verzaakt en als een slaaf in harde boei gekneld.
„ Wat al genoegens doen zij aan dit ligchaam derven!
„ Een ned'rige arbeid moet hun luttel spijs verwerven;
„ En ach dit luttel ook, zij achten het te veel,
„ Zoo hong'rende armoê 't niet getrouw'lijk met hen deel'.
„ Het waar te veel, die vrucht, voor drupp'lend zweet ver-
(kregen,
„ Dat harde brood, zoo er een broeder nog verlegen
„ De hand naar uitstak en hen schreide om eenen beet.
„ O God! wat is een hart, dat U te minnen weet,
„ Wat is daarvoor te groot? Ja, liefde kan 't verklaren,
„ De liefde voor een God alleen die wond'ren baren.
„ Zij schept een paradijs van deze woestenij,

„ Een dieper eenzaamheid in deez' woestijn gezocht;
„ En lang reeds trok ik om, eer 't mij gebeuren mogt,

„ Doet koele watersprank daar borr'len aan hun zij'
„ En honig drupp'len uit de doornen, en de rozen
„ Van wellust 't opgaand licht des hemels tegenblozen.
„ Van God ook neemt hun taak en regel en begin,
„ Tot God voert zij hen weêr. In Hem is ziel en zin
„ Verloren; 'tzij de zon in 't luchtruim op komt treden,
„ Hetzij zij nederdaalt, Hem prijzen hun gebeden,
„ Of aller stem vereend heft Hem het loflied aan.
„ Dan schijnt met hun gezang heel de aarde omhoog te gaan;
„ De hem'len luist'ren, en de nederdalende engelen,
„ Zij komen ongezien zich in de koren mengelen;
„ En Hij, tot wien die beê door alle kringen vaart,
„ Besluit een nieuwe gunst te storten over de aard'.

„ Nog heiliger, nog min voor 't zinlijk oor te vatten,
„ Is 't leven hunner, die, of zij verborgen schatten
„ Ontgroeven, eenzaam en van iemand naauw gezien,
„ In rots- of bergspelonk zich God ten offer biên.
„ Hun voet staat nog op aard', maar naar een ander leven
„ Blijft rusteloos hun geest op liefde-vleug'len zweven;
„ 't Is stiltc vol geheim, de bruiloftszaal, de nacht,
„ Waarin de ziel met smart op haren Bruîgom wacht.

„ Men wees me een verre rots, waar zulk een kluiz'naar beidde.
„ De kloosterling, die mij de woestenij doorleidde,
„ Verhaalde, dat hij zelf er vaak een waterdronk

„ Bij Aphrodite's muur het kloosterdak te vinden,
„ Waar men zijn wijkplaats wist.
„ Zal ik hier onderwinden

„ En brood of dad'len bragt; maar tot dit uur, zoo klonk
„ Des jong'lings taal, mogt ik zijn trekken niet aanstaren;
„ Hij bergt zich op mijn komst. Eene lange reeks van jaren
„ Leeft hij in die spelonk, waar 't allergrievendst leed,
„ Zegt men, hem voor altoos de wereld vlugten deed.
„ Verteederd bleef ik 't oog op 't rotsgevaarte vesten,
„ En bij de tranen, die die woorden mij ontpresten,
„ „ Heil," zoo ontging het mij, „ heil, droeven! die bij God
„ „ En rust en schuilplaats zoekt voor 't u vervolgend lot.
„ „ O gij, wie ge ook moogt zijn, ik deel in al uw lijden;
„ „ Ligt knielt gij thans voor 't kruis, ziet gij uw Heiland (strijden
„ „ En kust zijn wonden nat, en offert met zijn smart
„ „ Aan God de grieving op, die gij bewaart in 't hart.
„ „ O deel de zoetheid ook van zijne liefdepijnen!
„ „ Zij doe onsterflijk licht in uwen zielnacht schijnen,
„ „ Dat eenmaal uitbreke, eens voor uw beproefde deugd
„ „ U overstelpe met een eindelooze vreugd!"
„ Zoo sprak ik en kon naauw dit heilig oord begeven.
„ In 't eind zou ik den togt en 't doel mij voorgeschreven,
„ Vervolgen en men mij geleiden naar de grot
„ Des kluizenaars, bekend met het geheim van 't lot.
„ Hij had, om onverdeeld zich zijnen God te wijden,
„ Voor eenen toevloed, opgedaagd van alle zijden,
„ Zich dieper eenzaamheid in deez' woestijn gezocht;

„Te schetsen, van wat schrik mijn binnenst werd doorsneld,
„Toen ik op mijn kameel, slechts door een gids verzeld,
„In woestenijen toog, van God en mensch verstooten?
„De golf, langs 't vlak der zee uit d' afgrond opgeschoten,
„Bezielt het aanzien van 't vervaarlijk element:
„Hier, waar ook door het oog geen eindpaal wordt herkend,
„Heerscht stilte van den dood! —Verstikt, uiteengespleten,
„Van 's winters waterstorm doorgriefd en opgereten,
„Grimt deze roode grond u onbeweeglijk aan.
„'t Zijn ijz'ren boomen, die soms op de heuv'len staan
„En roerloos door den wind hun naakte takken steken.
„Voorwaar, dien kluizenaars nog kortelings ontweken, -
„Wier leven wand'len is aan de oevers van den dood,
„Na Memphis' gravenpracht tot bergen steen vergroot, -
„Was 't mij een oogenblik, of 'k verder nog getogen,
„Nu 's levens overgang zag gapen voor mijne oogen,
„En 'k met de vraag naar 't lot, dat op de wereld hing,
„In 't rijk der eeuwigheid een schrede wagen ging.

„Drie dagen doolde ik voort en voelde bij 't vermoeijen
„Van d' onverpoosden togt te meer 't verlangen groeijen,
„Den sterveling te zien, zoo na met God vertrouwd.
„Een spitse berg, reeds lang uit d' afstand aangeschouwd,
„Verbreedde zich in 't eind, en welhaast onderscheidde
„Ik door de schemering, die de avond reeds verspreidde,
„Dat iemand mij van daar kwam treden in 't gemoet.
„„Hij is het!" riep mijn gids. Mijn kemel afgespoed,

„ Maakte ik mij straks gereed, den dienaar Gods te ont-
(vangen.
„ Ik zag hem, Christenen! Ook mijn gerekt verlangen
„ Vermoedde d' indruk niet, dien mij zijn aanblik gaf.
„ Bij al de eerwaardigheid eens grijsaards na aan 't graf,
„ En zilverwitten baard en sidderende leden,
„ Waarom een dierenvacht onachtzaam was gegleden,
„ Blonk in hem hooger kracht van godsbezieling uit.

„ De laatste zonnestraal, op d' open top gestuit,
„ Ontvlamde 't steil gebergt, en zachtelijk bewogen
„ De palmen aan zijn voet, van d' avondwind doortogen;
„ Had daar Antonius gesproken met den Heer?
„ Zoo trad Elias eens van Horebs kruinen neêr,
„ Waar zich in fluisterwind de Godheid kwam vertoonen
„ En hem de zending gaf om koningen te kroonen.

„ „ Lactantius!" sprak hij, „ wees welkom in dit oord!"
„ En voerde me en mijn gids naar een der grotten voort
„ Ter zijde van 't gebergt. — 'k Zag er de springbron
(vloeijen,
„ Die palm- en dadelboom hier weeld'rig op doet groeijen
„ En overal natuur herleven in het rond.
„ Antonius bebouwt een deel van dezen grond:
„ Het ooft, ons straks door hem met handenvol geschonken,
„ Het voedzaam brood, waarbij wij 't koelend bronnat
(dronken,

„Was oogst van 't eigen veld en door hem zelv' bereid.
„Nu wilde ik hem het doel, dat mij had voortgeleid
„Naar zijn verlaten kluis, breedvoerig openbaren;
„„'k Weet alles," sprak hij, „en zal morgen u verklaren,
„„Wat mij des Heeren wil in 't harte zenden moog.
„„Op morgen is het tijd: de nacht stijgt reeds omhoog;
„„Dank God, wiens engel u tot hiertoe kwam geleiden,
„„En rust op 't leger uit, dat ik voor u ga spreiden."
„'k Bevroed het naauw'lijks zelf, hoe deze wondertaal,
„De kennis van mijn naam, en die mijn gansch verhaal
„Voorkwam, mij van geen vrees voor hem deed overheeren.
„Hij was gewoon met God eenvoudig te verkeeren,
„En 't vloeide hem zoo kalm, zoo lieflijk van de tong,
„Alsof mij ieder woord van zijne rust doordrong.
„De slaap beving mij ras op 't uitgedroogd gebladert,
„Hetwelk hij zorgelijk voor mij had zaamvergaderd;
„Maar eer de ontwaakte dag het Oosten schem'ren deed,
„Stond hij reeds voor mijn oog. „Sta op, omgord uw (kleed!"
„Zoo sprak hij, „ga met mij God op 't gebergt aanbidden."
„'k Voldeed aan zijn bevel en ging met hem te midden
„Van neveldampen, door de morgenlucht verspreid,
„Het sling'rend voetpad op, dat naar de bergkruin leidt.
„Daar, in een kleine cel, van steenen zaamgedragen,
„Verrigtten we onze beê, en wis, mijn levensdagen
„Is inniger gebed niet aan mijn mond ontsneld.
„Nu stapte hij met mij hervoort in 't open veld.

„ Dit hooge luchtverblijf, heel de aarde, in nevelduister
„ Verzonken aan mijn voet, 't heimzinnige gefluister
„ Van zachte winden om des bergtops kanten heen:
„ 't Deed al een huivering mij rennen door de leên,
„ En 'k scheen met een profeet van 't aardrijk opgenomen.

„ „ Lactantius!" sprak hij, „ ik wist het, gij zoudt komen:
„ „ Hier had ik mijn gebed verlengd tot in den nacht,
„ „ Toen uit de lucht een stem met eene lange klagt
„ „ Mij toeriep: „ Zie, reeds gaan door uwe woestenijen
„ „ „ De voeten van een boô; dan 't uur van uw verblijen,
„ „ „ Helaas! is nog niet daar. Zeg hem, zoo spreekt de Heer:
„ „ „ Hoe! gij valt nog verdwaasd voor eenen afgod neêr,
„ „ „ En gij zoudt door uw zwaard het juk mijns volks (verbreken?
„ „ „ Geen leger, dat aan zon en maan en starrenteeken
„ „ „ Den wierook opdraagt, die aan Mij alleen behoort,
„ „ „ Brengt ooit in woesten strijd 't geluk der wereld voort.
„ „ „ 'k Ben heilig, zegt de Heer: niets moet de hand (besmetten,
„ „ „ Die mijn gewijde Bruid de kroon op 't hoofd zal (zetten!" —
„ „ En 'k weende bitter om het lot van Jesus' Kerk.
„ „ Toen schoot er een trompet al schat'rend door het zwerk,
„ „ 'k Staar op en zie Gods troon van wolken digt omgeven;
„ „ Vergeefs rees 's menschdoms klagt, geen beê kan haar (doorstreven,

„ „ Tot eind'lijk arm in arm een stralend eng'lenpaar,
„ „ Beî met de martelkroon om 't uitgegolfde haar,
„ „ Beî met een gouden schaal, die 't bloed deed overloopen,
„ „ Omhoog snelt; — voor hun vlugt doet 't wolkgordijn (zich open;
„ „ In eenen luister, waar de zonnegloed voor zwicht,
„ „ Gaan zij naar 't outer, ver, in d' afstand opgerigt;
„ „ Zij plengen er het bloed: eensklaps doet in mijne ooren,
„ „ De lucht doorratelend, een donderstem zich hooren:
„ „ „ Het is volbragt!" — 't gejuich van geesten zonder tal
„ „ Vermengt zich als een zee met 's werelds lofgeschal,
„ „ En op de wolken, die weêr golvend nederdalen,
„ „ Blijft Jesus' heilig kruis in zegeviering pralen.
„ „ Ja, Christen!" ging hij voort, en reeds terwijl hij sprak,
„ Was 't meer dan mensch'lijk vuur, dat uit zijn oogen brak,
„ „ Zij hebben Jesus' Bruid haar kleed'ren afgereten!
„ „ Haar schoon beschimpt, haar hals een keten omgesmeten!
„ „ Wee! wee! met wond op wond haar leden overdekt.
„ „ Daar ligt ze in bloed vertreên, op 't aardrijk uitgestrekt;
„ „ Maar drink dit bloed, zegt God, gij zult er in herleven,
„ „ Hij zal zijne eeuwige eer aan anderen niet geven:
„ „ Hij zelf, Hij komt, opdat Hij uwe ketens slaak',
„ „ En alreeds opent Hij de schatten zijner wraak!"

„ Nu schoot de dag omhoog: de weggetrokken dampen
„ Vertoonden de woestijn, waardoor aan al zijn rampen
„ En Pharô's razernij eens Israël ontvlood,

„'t Gegolf der Roode Zee, die hun een doortogt bood;
„En, schitt'rend beeld van God, die tot hen neêr kwam dalen,
„De zon op Sinaï brak uit in al haar stralen.
„Op dit gezigt greep hem de geest des Heeren aan.
„Met uitgerekten arm scheen hij den grond te ontgaan;
„Bij 't stralen van zijn kruin, bij 't vliegen van zijn haren,
„Bleef hij met gapend oog op 't verre luchtruim staren,
„En of een geestenschaar kwam dalen naar beneên,
„Zoo was 't geklepper veler vleug'len om ons heen.
„Ik sidder, en voor hem ter aarde neêrgevallen,
„Hoor ik met forsche stem deez' woorden om mij schallen:
„„O God! ik zie uw kruis verschijnen in de lucht!
„„'k Zie Satan, die daarvoor in donderwolken vlugt:
„„De toovertroon verzinkt, wien aarde en zee behoorden.
„„Wie is die groote reus, die voorttreedt uit het Noorden?
„„Hij overstapt 't gebergt, stort steden in zijn vaart
„„En krijgt een oogenblik Gods alvernielend zwaard.
„„O zee, ontelbaar als uwe opgeworpen zanden,
„„Verschriklijk als uw stem, weergalmend langs de (stranden,
„„Zoo is 't gedruisch, 't getal, dat zijn bevelen hoort:
„„Jehova's reddingsspan rolt in hun drommen voort.
„„Daar storten ze in, o Rome! uw hooge tempeldaken:
„„De stofwolk rijst omhoog; ik hoor de pijlers kraken;
„„De Dagon, dien ge aanbadt, valt op 't gebluscht altaar,
„„Van zijn gewelf gevolgd, in stukken uit elkaâr.
„„Rijs op, nieuw Sion! rijs, zet op de kroon der aarde!

„ „ Uw wet, het woord van Hem die 't nieuwe mensch-
(dom baarde,
„ „ Gaat uit; de koningen staan dienend voor uw voet;
„ „ 't Verwijderdst eiland juicht en schatert op uw groet;
„ „ De volk'ren stroomen in gezangen naar uw veste.
„ „ Een stem gaat uit het Oost, een stem komt uit het
(Weste,
„ „ Een stem komt uit het Zuid, een stem komt uit het
(Noord:
„ „ Dank, liefde en eer aan God! Hij bragt dit wonder voort!"

„ Alstoen gevoelde ik mij van zijnen vinger raken.
„ Nog scheen in hem het vuur der profecij te blaken:
„ „ Snel voort!" sprak hij, „ snel voort! ik hoor de
(krijgstrompet!"
„ En leidde mij, hoe ook van zijne taal ontzet,
„ In haast de bergkruin af; deed straks de kemels zadelen,
„ Bragt zelf den waterzak en brood ons aan en dadelen,
„ En wat ik hem bevroeg, of dankte op ieder woord,
„ Ontving ik geen bescheid dan: „ Ga en spoed u voort!"
„ Ik ben op zijn bevel toen ijlend heengetogen.
„ Niets zag ik meer, 'k had slechts Antonius voor oogen,
„ En bij mijn wederkomst riep reeds van wijd en zijd
„ De dapp're Constantijn zijn benden tot den strijd."

Hier eindigde 't verhaal; zoolang hij had gesproken,
Had naauwelijks een zucht zijn woorden onderbroken;

't Gelaat van Flavia verhelderde ongemerkt,
Terwijl Sabinus, in zijn zoetste hoop gesterkt,
Met moeite d' aanval zijner blijdschap kon versmoren.
Naauw had Lactantius het laatste woord doen hooren,
Of hij sloeg, wank'lend van zijn zetel opgestaan,
De handen in elkaâr. „Mijn God!" zoo ving hij aan,
„Heb dank!... ja, 't is uw kruis,... het bloed der (martelaren,
„Dat op deez' wapentogt uw zegen af doet varen;
„Het kruis verwint!... mijn zoon! ik zal u wederzien.
„O Flavia! dra zal hij ons in de armen vliên."
Dit riep hij en nog meer, en op 't gezigt bewogen
Dier vadervreugd, had naauw Lactantius vermogen
Te zeggen, dat nog veel aan zijnen wensch ontbrak.
„Ik deel de blijde hoop, die uwe borst ontstak,"
Hernam hij, „maar gij hebt nog alles niet vernomen."
De grijsaard zette zich verwonderd, en zijn schromen
Nam ijlings toe op 't zien, hoe Helena haar hand
Voor de oogen bragt, zoo 't scheen, van droefheid overmand.

De priester zweeg een wijl, en nadat hij ten leste
Zijn ingespannen blik weêr op Sabinus vestte,
Sprak hij: „Herinnert ge u des kluiz'naars taal niet meer:
„„Hoe! gij valt nog verdwaasd voor eenen afgod neêr,
„„En gij zoudt door uw zwaard het juk mijns volks (verbreken?
„„Geen leger, dat aan zon en maan en starrenteeken

„ „ Den wierook opdraagt, die aan Mij alleen behoort,
„ „ Brengt ooit in woesten strijd 't geluk der wereld voort.
„ „ 'k Ben heilig, zegt de Heer: niets moet de hand be-
(smetten,
„ „ Die mijn gewijde Bruid de kroon op 't hoofd zal zetten!"
„ Welaan, dit leger is het vrij van zulke blaam?
„ Helaas! hoe weinigen, die buigen voor Gods naam;
„ 't Getal is luttel, door wier hand aan stomme Goden
„ Die wierook, dien God eischt, niet dwaaslijk wordt
(geboden.
„ Den ed'len Romers, in dit krijgsheer aangesneld,
„ Wordt slechts één legerhoofd als Christen bijgeteld:
„ 't Is jonge Clodion, uit Frankiesch bloed gesproten;
„ Maar Erok, Atrebas en alle legergrooten,
„ Zij eeren 't Godendom en 't meest hun eigen kracht..."
Hij zou vervolgen, dan met hare jammerklagt
Viel Helena hem in: „ Ach, waarom nog te dralen,
„ Hem buiten mijne ramp iets anders te verhalen?
„ Sabinus! Constantijn, mijn teêrgeliefde zoon,
„ Hij is geen Christen! hij verzaakt niet aan zijn Goôn!"

Als de eerste donder rolt na 't helle bliksemblinken,
Is 't of natuur zich ziel en leven voelde ontzinken;
Zij zwijgt, en ieders hart vraagt naar 't gebeurde leed:
Zoo was de stilte na dien uitgestorten kreet.
Sabinus zag in 't rond en kon geen woorden vinden:
Hij voelde als in een kolk van twijf'ling zich verslinden.

Hoe! Constantijn, zoo hoog om zijne deugd geroemd,
Dien ieder, dien hij zelf den redder had genoemd,
Verwekt om 's Heeren Kerk de vrijheid weêr te schenken,
Hij was geen Christen! Wat van dezen krijg te denken?
En murm'lend bij zich zelv', sprak hij de woorden weêr:
„Hoe! gij valt nog verdwaasd voor eenen afgod neêr,
„En gij zoudt door uw zwaard het juk mijns volks ver-
(breken!"
Om niet was vraag op vraag, en al 't beklaaglijk spreken
Der droeve keizerin. „Ziedaar dus!" was haar taal,
„Waarom ik op zijn spoor door kamp en wapens dwaal:
„Wat uitzigt bleef er meer? Ach zoude 't mij gelukken,
„Sabinus! zou 'k mijn zoon 't bedrog der hel ontrukken?
„Bevroedt gij, hoe een heer, vol van afgoderij,
„Eensklaps hieraan verzake en 't Christendom belij'?"
Dus ging zij voort; maar neen, de grijsaard, afgeslagen
Van 't toppunt zijner hoop, begreep naauw hare vragen;
Dit slechts, dat nimmermeer een heir, der hel getrouw,
Een looch'naar van Gods naam de Kerk verlossen zou.

O Flavia! waarom dit oogenblik verzwegen,
Wat omging in uw hart? Des Heeren wond're wegen
Voelt reeds de eenvoudigheid van 't schuldeloos gemoed,
Als grijze wetenschap zich blindstaart op hun gloed.
In stilte dacht ze na, wat Decius voor dezen
Gezegd had: hoe het nooit in 't brein was opgerezen
Eens stervelings, wat God bereid had voor zijn Kerk:

Verlossen zou hij haar, maar door zijn wonderwerk.

Lactantius nogtans zag door de wentelingen
Van 't duister lot een straal van hoop en redding dringen:
„Wat oorzaak", vroeg hij hun, „heeft tot deez' krijg (geleid?
„God heeft er Constantijn sinds lang toe voorbereid,
„Niet slechts door heerschappij, door bloedige laurieren,
„Die zijnen grooten naam van zee tot zee doen vieren,
„Maar door dat hoog gevoel, dat klopt in zijne borst,
„En naar des menschdoms heil als een voldoening dorst.
„O keizerin! hoe vaak hebt gij 't aan mij doen hooren,
„Dat ge in zijn heldenoog de tranen door zaagt boren,
„Zoo dikwerf ge over 't lot van Rome's Christ'nen spraakt.
„Slechts de opperwet van 't regt, nog nooit door hem (verzaakt,
„Weerhield hem, om hen op een dwingeland te wreken.
„Dan 't oogenblik was daar; de hemel gaf het teeken,
„En van Maxentius, hoe laf en laag van aard,
„Werd in een luim de krijg aan Constantijn verklaard:
„Wie ziet Gods vinger niet tot in die dwaasheid schijnen?
„En wat dan was de taal des kluiz'naars, die 't verdwijnen
„Van Rome's temp'len zag, dien held, dat oorlogsheer?
„Waarom mij met dien haast gezonden naar u weêr,
„Ten ware opdat ge, uw zoon nog tijdig nagevlogen,
„De liefdeleer en d' eisch der Godheid zoudt betoogen?
„Welaan, vorstin! spreek hem: zijn hart is voorbereid,

„Het wacht u; uwe stem, zoo vol van teederheid,
„Zal met Gods heilgenâ zijn heldenborst verkeeren,
„En op zijn voorbeeld elk zich voor het kruis verneêren."
Toen sprak hij lang van 'tgeen der vromen beê vermag;
Van Gods barmhartigheid, zijn opperst wilgezag,
Dat alles tot zijn doel onfaalbaar voort doet spoeden;
En als de regenboog, na 't tegenstrijdig woeden
Der stormen, waar deze aard' haar ondergang van ducht,
Zijn schemerkleuren toont in de opgeloste lucht:
Zoo lieflijk deed zijn taal, na al de worstelingen
En schokken van de smart, de hoop in 't harte dringen.
't Besluit werd opgemaakt. Door hun gebeên geschraagd,
Zou Helena, op nieuw het leger nagejaagd,
Beproeven, Constantijn tot Christus te bekeeren;
Hem 't heilorakel, hem Antonius' begeeren
En alles melden waar de zegepraal aan hing.
Ook 't kommervolle lot van Decius ontging
Hun zorgen niet: een boô moest naar hem afgezonden.
Ras werd bij 't hofgevolg een trouwe slaaf gevonden,
En 't zaligst oogenblik van allen doorgebragt,
Toen 't vrome Christental vertrouw'lijk overdacht,
Alwat hij Decius zou melden, hoe hem nopen,
Om bij het reddingsheer een wissen dood te ontloopen.

KERK EN STAAT.

Er is een vraagstuk, dat in den tegenwoordigen tijd alles schijnt te overheerschen, dat door sprekers en schrijvers dan in dezen dan weder in genen vorm wordt behandeld, dat de hooge raadsvergaderingen van verschillende landen en het verheven brein van groote en kleine-vorsten in angstige spanning houdt. Het schijnt een raadsel te zijn, waarvan ieder de oplossing zoekt, waarover het hooggeroemde licht van het nachtpitje der menschelijke rede zijne helderste stralen moet uitgieten Wij willen liever bij het heldere zonnelicht der goddelijke openbaring het groote vraagstuk van den tegenwoordigen tijd beschouwen. In zijne schitterende stralen zullen wij spoedig de oplossing van het schijnbaar ingewikkelde raadsel, van het moeijelijk op te lossen vraagstuk vinden.

Dat raadsel, dat vraagstuk is: de betrekking van Kerk en Staat.

Wij hebben vooraf het juiste begrip te bepalen van Kerk en Staat. Laat ons, om dit beter te kunnen doen, in het middelpunt der geschiedenis blikken, dat punt dat de eeuwen vóór Christus afscheidt van de eeuwen na Hem. De Eerw. Heer van Etten geeft in zijn voortreffelijk en prijzenswaardig werk, Het leven van onzen Godde-

lijken Verlosser, dat van heldere eenvoudigheid en groote geleerdheid getuigt, een overzigt van den staatkundigen toestand der wereld bij de geboorte van Christus.

„De algemeene staatkundige toestand, waarin de verschillende volkeren op het tijdstip van Christus' geboorte zich bevonden, werd geheel en al beheerscht door dien van het Romeinsche rijk. Alle andere rijken, die buiten dit in Azië en noordelijk Europa werden aangetroffen, ontsnappen, om hun veel geringeren omvang, om hun weinig beteekenenden invloed, om hunne geschiedkundige onbekendheid, bij een algemeenen oogopslag, als van zelven aan onzen blik.... De stad Rome met hare vijf millioen inwoners, zag aan hare voeten ontelbare volken, die zij allen door haren rijkdom, hare magt, hare staatkunde tot hare slaven had gemaakt. Op een harer zeven heuvelen stond het paleis van den grooten wereldbeheerscher Augustus, uit wiens heldere oogen de magtige geest straalde, die de Romeinsche republiek aan zijnen keizerlijken heerschersstaf had weten te onderwerpen. Waren er nog volken, die niet bukten onder den dwang van zijn gebied, allen hadden ontzag voor den Romeinschen naam en allen smeekten om vrienden en bondgenooten van Rome te zijn." De romeinsche staat, toen een wereldstaat geworden, had gedurende de zeven eeuwen van zijn bestaan eene menigte verschillende volken of steden met zich vereenzelvigd, of liever, de eigenaardigheden dier staten eerbiedigende of ontziende, aan zich onderworpen. Al die staten waren ontstaan uit eene vereeniging van verschillende huisgezinnen, die oorspronkelijk door familiebanden aan elkander verbonden en onder een gemeenschappelijk familiehoofd levende, een echt patriarchalen regeringsvorm bezaten. De verschillende huisgezinnen van dezelfde familie toch bleven onder het bestuur van eenen

grootvader of overgrootvader leven. Deze was de beschermer, de verdediger, de bestuurder, ja de koning der geheele familie, en al de ondergeschikten vereerden en gehoorzaamden hem.

Die vereeniging der huisgezinnen tot eenen staat had ten doel, om met gezamentlijk pogen elkander te beveiligen, zoo noodig te verdedigen, en elkanders tijdelijk welzijn, dat is, het algemeen welzijn te bevorderen. Maar als in den loop der tijden die staten aangroeiden, dan hield de naauwe familiebetrekking dier huisgezinnen ook langzamerhand op; meer nog was dit het geval, als vreemden zich bij die volken aansloten of als het eene volk met het andere, hetzij door vrije keus, hetzij door overweldiging, hetzij door andere oorzaken, onder een gemeenschappelijk bestuur geraakte. Dan ook moest noodzakelijkerwijze de regeringsvorm veel van zijn oudvaderlijk of patriarchaal karakter verliezen, ofschoon toch wel overal het bewustzijn bij de vorsten en andere overheden der volken bleef voortbestaan, dat zij de vaders hunner onderdanen moesten zijn.

Wij hebben hier in weinig trekken den natuurlijken oorsprong der staten afgeteekend.

De Staat, dat groote gezin, dat uit vele huisgezinnen is zamengesteld, ontsproot evenals ieder huisgezin uit den natuurlijken gang der zaken, dus uit de natuur zelve. God nu, die de Schepper is der natuur, die in haar de haar eigenaardige wetten en krachten heeft gelegd, blijft hare bestuurder en regeerder; en zoo ontspruiten de staten en alle magt in den Staat uit goddelijke verordening of toelating. Vandaar het woord van den Apostel: „Die aan „de gestelde magten wederstaat, weerstaat aan de god„delijke verordening." Alle magt in den Staat komt van God, die de oorsprong der natuur en alzoo ook de oorsprong van de maatschappelijke zoowel als van de hui-

selijke zamenleving is. Dat de eene mensch over den ander te gebieden heeft, dat de een koning, de ander onderdaan is, dat de een in overheid is gesteld, de ander in ondergeschiktheid leven moet, zal zijn onmiddellijke oorzaak in deze of gene omstandigheid, b. v. in die van hoogere of lagere afkomst, van meerdere of mindere bekwaamheid, van geërfden rijkdom of armoede hebben; maar de laatste oorzaak, de alles regelende oorzaak, dat de eene mensch boven den andere is verheven, dat de een den ander heeft te gebieden, ofschoon allen menschen zijn en uit hetzelfde bloed van Adam zijn voortgesproten, dat ligt in de goddelijke beschikking van onzen Schepper en Heer. Die over ons gesteld zijn in den Staat, in de maatschappij, in het huisgezin, al zouden zij in verstand, in deugd en andere bekwaamheden minder zijn dan wij, zij zijn voor ons de vertegenwoordigers van God; aan hen gehoorzamende, gehoorzamen wij als aan God zelven. Maar de magt onzer overheden is begrensd; als zij de grenzen, door de goddelijke beschikking gesteld, overtreden, dan behoeven wij niet te gehoorzamen uit kracht hunner beschikking, en wij zouden niet mogen gehoorzamen, als wij, door gevolg te geven aan hunne onwettige beschikking, tegen hoogere wetten zouden zondigen. Geen magt heeft het regt ons iets kwaads te gebieden. Uit deze duidelijke beschouwing blijkt, dat de Staat volgens de natuurlijke verordening Gods, dus uit de natuur, door God geschapen, is ontstaan, dat dus zijn oorsprong natuurlijk, niet bovennatuurlijk is, dat zijn magt begrensd is door de goddelijke wetten, dat niet de Staat de oorsprong en bron is van alle regten, dat niet alles, wat een staat of eene regering gelieft te bepalen of voor te schrijven, waar en regt is, maar dan alleen als het met de eeuwige waarheid en de onveranderlijk eeuwig vaststaande beginselen van regt over-

eenkomt; dat de Staat geene regten heeft, die niet van God uitgaan, en dat niets regt kan zijn, wat met God strijdt; dat de Staat geen magt heeft, die niet door God is gegeven, en dat misbruik van een gezag of van stoffelijke magt is eene overtreding der grenzen van gezag en magt, ophoudt gezag en magt te zijn, en ontaardt in dwingelandij, in geweld en onregt.

Wij zien verder, dat het doel van den Staat slechts een natuurlijk, een tijdelijk is, nl. de verzekering en handhaving van het regt en de bevordering van 's menschen tijdelijk of aardsch welvaren. Stippen wij ter loops aan, dat de middelen tot dat tijdelijk of louter natuurlijk doel, volgens het goedbegrepen staatsregt, ook slechts natuurlijke middelen kunnen zijn. Alleen dan, als aan een of anderen staat ook een bovennatuurlijk gezag door of van wege God zou gegeven worden, dan zou hij, echter niet als staat, maar krachtens dat bovennatuurlijk gezag, ook middelen van de bovennatuur kunnen aanwenden. Maar in dezelfde gezagvoerders zou dan een tweevoudig, geheel van elkander onderscheiden gezag bestaan, nl. een bovennatuurlijk en een natuurlijk gezag. Zoo iets had men in den oorspronkelijken patriarchalen regeringsvorm, waar de familiekoning dikwijls priester en profeet was, en waar hij dus niet alleen als hoofd van de natuurlijke orde, maar ook als hoofd van de bovennatuurlijke orde optrad.

Wij zien in de patriarchale familie het hoofd met een tweevoudig gezag uitgerust: het eene gezag dat de tijdelijke belangen der ondergeschikten behartigt, en dat eerst een huiselijk gezag was, dat later, bij de uitbreiding der familie, zich over meer huisgezinnen uitstrekte en dus door eene natuurlijke ontwikkeling een burgerlijk oppergezag, een staats- of tijdelijk gezag werd. Maar ook een ander gezag, geheel van dit staats- of tijdelijk gezag on-

derscheiden, dat wel overeenkomstig was met de natuur maar niet uit de natuur voortkwam, dat boven de natuur was en alzoo bovennatuurlijk moet genoemd worden, werd door God aan het opperhoofd der patriarchale familie op bovennatuurlijke wijze verleend. Wij denken hier als van zelf aan Noe, aan wien God zich openbaarde en op bovennatuurlijke wijze zijne waarheden en wil bekend maakte; aan Abraham, Isaäc en Jacob, die achtereenvolgens als familiehoofd een burgerlijk gezag uitoefenden, maar ook door God met een bovennatuurlijk gezag werden bekleed, om de waarheden en voorschriften, die zij op bovennatuurlijke wijze hadden ontvangen, aan hunne ondergeschikten mede te deelen en offeranden voor hen op te dragen. Hier zien we naast de natuurlijke orde, die wij Staat moeten noemen, eene bovennatuurlijke orde met eene hiërarchie, die den naam van Kerk moet dragen, alzoo twee maatschappijen, en dezelfde verzameling van huisgezinnen, die tot beide maatschappijen te gelijk behooren, n.l. de burgerlijke en de kerkelijke maatschappij. De tijd kwam, wij stipten het reeds aan, dat bij het overlijden van den gezagvoerder, de natuur zelve geen anderen kon aanwijzen, die als algemeene vader, als groot- of overgrootvader het hoofd der geheele familie zou zijn; de patriarchale regeringsvorm moest als van zelf ophouden, en nu zag men, om het dadelijk in een voorbeeld aan te wijzen, bij de organisatie van het joodsche volk, hoe het tijdelijk en geestelijk gezag, of wilt ge liever, hoe het staats- en kerkelijk gezag, dat in zich zoo onderscheiden is, ook door verschillende personen werd gedragen.

Wij willen niet langer bij de voorchristelijke tijden blijven stilstaan. Wie over de betrekking van dit tweevoudig gezag bij de Heidenen meer wenscht te vernemen, leze het verdienstelijk werk van Mr. Joan Bohl, De gods-

dienst uit staat- en regtskundig oogpunt. Wij stappen over de eeuwen heen naar den tijd van 's Heeren komst op aarde. Het groote Romeinsche Keizerrijk trok reeds onze aandacht, de Caesar was er tegelijk opperpriester. De Staat had zich met dat Heidendom vereenzelvigd, de Staat was één geworden met een valsche godsdienst, die de echtbreuk en wraakzucht huldigde in een overspeligen Jupiter, de trotschheid in eene Juno, den wellust in eene Venus, den diefstal in een Mercurius, de dronkenschap in een Bacchus, en die dikwijls een monster van wreedheid en wellust als een God vereerde, wanneer dat monster den keizerlijken troon had weten te bemagtigen.

Daar staat, op een der bergen van Galileën, een groep achtbare mannen, wier kleeding eenvoudig, wier gelaatstrekken ernstig en toch blijde zijn. In hun midden staat een man, die in handen, voeten en zijde de wondeteekenen draagt van het wreede en bittere lijden, door Hem doorgestaan; zijn aangezigt is met een goddelijken luister omtogen; Hij was gestorven aan het kruis, maar op den derden dag had Hij den dood overwonnen en door eigen magt het afgelegde leven hernomen; wij kennen, wij aanbidden Hem, Hij is de Zoon Gods, die voor ons mensch werd, Hij is de eeuwige God, in alles gelijk aan den Vader, slechts in persoon van Hem verschillend. Hij gaat eene nieuwe wereldorde vestigen, Hij gaat een koningrijk stichten; geen aardsche grenzen zullen dat nieuwe koningrijk omsluiten, geen tijden zullen het in breede cirkels omvatten, geen volken of vorsten, hoe magtig ook, zullen het kunnen vernietigen, en al zullen ook de geweldige legerdrommen der onzigtbare helsche magten dat koningrijk aanvallen, zij zullen er niets tegen vermogen. De Godmensch spreekt tot de mannen, die daar om hem heen geschaard zijn; die mannen zijn eenvoudige

visschers. Aan een onder hen heeft hij reeds het oppermagtig bestuur in het nieuwe koningrijk toegezegd, toen hij hem, als een teeken van die waardigheid, de koninklijke sleutels beloofde; Hij heeft hem die magt ook gegeven, toen Hij hem tot opperherder aanstelde (want de vorsten zijn de herders der volken) met de woorden: weid mijne lammeren, weid mijne schapen.

Hij heeft hun allen de kracht van boven, de kracht van den H. Geest beloofd.

Nu spreekt Hij: Mij is alle magt gegeven in den hemel en op aarde. — Welk een woord! — Alle magt? — Zoo kon de grootste keizer van het oude Rome niet spreken. — Alle magt op aarde! — dus alle magt ook over de vorsten en volken. Maar ook alle magt in den hemel.

En na de vermelding van dien magtstitel, waarbij Hij zich den grooten monarch noemt van hemel en van aarde, gaat Hij aan die mannen, daar om Hem heen geschaard, aan zijne Apostelen een bevel en, met dat bevel, een magt geven, een magt onafhankelijk van alle andere bestaande magten, een magt over alle volken, een magt tot aan het einde der wereld voortdurende, een magt, niet van deze wereld, want het rijk, dat Hij sticht, is dezer wereld niet, een magt om alle volken te leeren, om aan alle volken te gebieden, om alle volken te heiligen.

Mij is alle magt gegeven in den hemel en op aarde; gaat dan, onderwijst alle volken, leert hen onderhouden alles wat Ik u bevolen heb, en zie Ik ben met u tot aan het einde der wereld.

Geven de vorsten der aarde kracht en sanctie aan hunne wetten, zelden door toegezegde belooningen voor de gehoorzame onderdanen, maar meestal door bepaling van straffen tegen de overtreders hunner bevelen, hunne belooningen en hunne straffen kunnen alleen de eer, de

goederen, het ligchaam, het leven der menschen bereiken; hier echter spreekt een wetgever, die met zijne belooning en straf over het graf henenreikt, die over eene eeuwigheid beschikt, als Hij zegt: „die geloofd zal hebben en gedoopt zal zijn, zal zalig worden; die niet geloofd zal hebben, zal veroordeeld worden."

Daar ziet ge in die elf Apostelen de nieuwe vorsten van het nieuwe koningrijk, geestelijke vorsten over een geestelijk rijk, met bovennatuurlijke magt over eene bovennatuurlijke maatschappij. Weldra gaan zij over de wereld uit, om aan de menschen de bovennatuurlijke waarheden, de bovennatuurlijke heiliging en de bovennatuurlijke zaligheid aan te bieden, vorsten en volken aan hunne bovennatuurlijke magt te onderwerpen. Zij doen het niet door de kracht van wapenen of door de magt van het goud of door den invloed van vorsten of door menschelijke wetenschap, neen, het geschiedt door bovennatuurlijke middelen: door het woord Gods, door eenige heilige uitwendige teekenen, de HH. Sakramenten, waaraan hun goddelijke lastgever eene bovennatuurlijke kracht heeft verbonden, en door hun bovennatuurlijk gezag.

Wij zien dus het groote onderscheid tusschen Kerk en Staat; de Kerk is eene bovennatuurlijke, de Staat is eene natuurlijke maatschappij. Dit bleek ons uit den oorsprong, het doel en de middelen dier beide maatschappijen.

Dit onderscheid zal nog meer in het oog springen, als wij den omvang en den duur van beiden met elkander in vergelijking brengen. De Kerk heeft zich onder het bestuur der Apostelen en hunner opvolgers telkens al verder over de aarde uitgebreid, en zij mag niet rusten in hare uitbreiding, voordat zij de geheele aarde aan hare heilzame en wereldomvattende magt ziet gehoorzamen. Als een staat zich bovenmatig uitbreidt, dan verliest hij weldra

zijne eenheid, en spat in verschillende staten uiteen, dat is het natuurlijk ontbindings-proces van iedere maatschappij in hare te groote uitbreiding; niet zoo met de Kerk, zij gaat altijd voort in hare uitbreiding, want zij is Katholiek; maar in die uitbreiding schittert hare eenheid, want hare zich altijd verwijdende cirkel blijft met zijn middelpunt, de Kerk van Rome, verbonden, en daarom is die Algemeene of Katholieke Kerk te gelijk Roomsch. Volken zijn verdwenen, koningrijken zijn ondergegaan, maar de Kerk staat daar in altijd jeugdige kracht, met een kroon van achttien eeuwen op het eerwaardige voorhoofd: zij kan, in het bewustzijn der goddelijke belofte, aan de honderden staten, die opkomen en ondergaan om weder in andere vormen te verrijzen, toeroepen: ik blijf dezelfde en mijn rijk zal geen einde hebben.

Welk een ontzettend en treffend onderscheid tusschen Kerk en Staat! Het is het onderscheid tusschen het goddelijke en het menschelijke, de bovennatuur en de natuur, tusschen de eeuwigheid en den tijd. Geen staat, hoever ook zijne grenzen zijn uitgelegd, kan de Kerk omvatten, geen staat hoe lang ook van duur, kan hare eeuwigheid evenaren. Hij staat in zijn beperkte grenzen tegenover de Kerk, die als koningrijk de geheele aarde omvat, als het kind van één dag tegenover eene eeuwige Moeder. De Staat is te klein en te kort van duur, om in zijn grenzen of in zijn duur de Kerk in te sluiten.

Die Kerk moet onafhankelijk van den Staat zijn. Hare Stichter, die zeggen kon: Mij is alle magt gegeven in den hemel en op aarde, Hij die de koning der koningen is, door wien de vorsten heerschen, van wien alle magt afdaalt, maar die ook aan de magt hare grenzen stelt, heeft aan de Kerk de magt gegeven, om naar alle volken te gaan, en geen staatsmagt heeft het regt om dat

gaan te beletten; de magt, om alle volken te onderwijzen, en geen magt ter wereld bezit het regt om dat onderwijs tegen te houden; de magt, om het doopsel en de andere HH. Sakramenten toe te dienen, niettegenstaande het verzet der wereldlijke gezagvoerders; de magt, om allen te leeren onderhouden wat Jesus bevolen heeft, al zou ook een Staat verblind of boos genoeg zijn om de afkondiging van 's Heeren wetten met geweld tegen te gaan. „Gaat over de geheele aarde: verkondigt het Evan„gelie aan alle schepsel; gaat en onderwijst alle volken, „leert hen onderhouden alles, wat Ik u bevolen heb, „doopt hen."

„De Katholieke Kerk moet, krachtens de instelling en „lastgeving van haren goddelijken Stichter, met vrijheid „hare heilzame magt uitoefenen tot aan de voleinding „der eeuwen op alle menschen in het bijzonder, maar ook op „de geslachten, de volken en hunne hoogste gezagvoerders." Zoo de Encycliek van 8 December 1864. Zij heeft het regt, en niemand kan haar dat regt ontnemen, om bezittingen te verkrijgen: een plek gronds om haar altaar te vestigen, steen en hout om tot altaar op te rigten; kostbaar of minder kostbaar altaargerijf, brood en wijn, water, olie en balsem, om de HH. Sakramenten toe te dienen. Zij heeft het regt van bestaan, en dus om te leven en om goederen te bezitten tot levensonderhoud van hare dienaren; zij heeft het regt om zich uit te breiden, en dus om stoffelijke middelen te verkrijgen en te behouden, daar ook deze voor dit doel noodig zijn; God, die het doel voorschreef, gaf haar ook regt, om op wettige wijze het bezit der noodige stoffelijke middelen te verkrijgen, en zorgt dat haar die worden aangeboden. De Kerk heeft van God de wetgevende en regterlijke magt in zake van godsdienst ontvangen; „wat zij op aarde zal binden, zal ook in den

hemel gebonden zijn"; deze magt berust bij hare gezagvoerders, niet bij de overheden in den Staat. Het is ook niet aan den Staat opgedragen om de magt en het regt der Kerk te bepalen of aan te wijzen; de Kerk toch weet onmiddellijk van haren oppermagtigen Stichter, die de oorsprong is van alle magt en regt, welke magt en welke regten zij heeft.

Uit al het aangevoerde blijkt het onafhankelijk bestaan van de Kerk in alles wat de godsdienst betreft; maar hierin ligt ook reeds opgesloten, dat de Staat in het streven naar zijn doel een eigen gebied heeft en daar ook onafhankelijk is van de Kerk. Christus onze Heer toch heeft het staatsgezag niets van zijne regten ontnomen; Hij heeft integendeel bevolen, dat men aan God moet geven wat Gode toekomt, en aan den keizer wat des keizers is. Derhalve is ook de Staat volgens goddelijke verordening soeverein op zijn eigen gebied, nl. in dat alles wat het regt beschermen, verzekeren en handhaven, en wat het tijdelijk welzijn der burgers bevorderen moet.

Wanneer wij dus Kerk en Staat noemen, dan duiden wij twee maatschappijen aan, die in haren oorsprong, aard, doel en middelen geheel van elkander verschillen, en, ieder op haar eigen gebied, ook geheel van elkander onafhankelijk zijn; twee maatschappijen van verschillend genus of geslacht: de Kerk is bovennatuurlijk, de Staat is natuurlijk; en ofschoon de bovennatuur hooger staat dan de natuur, en het bovennatuurlijke ook op het natuurlijke inwerkt, zoo blijven toch beiden, omdat zij in genus verschillen, onafhankelijk en staan zij op dezelfde wereld en in hetzelfde land, ieder met haar eigen magt, naast elkander. Dat de Katholieke Kerk tegenover de magt van den Staat hare onafhankelijkheid heeft bewaard, geeft getuigenis van hare bovennatuurlijke kracht; want

er zijn tijden geweest, laat ons liever zeggen dat zij nog voortduren, waarin het staatsgezag over de Kerk wilde heerschen, de Kerk als hare dienares beschouwen en behandelen, en het kerkelijk gezag zich toeëigenen wilde. Is het ooit gelukt, dat een wereldlijk vorst, krachtens zijne wereldlijke heerschappij, kerkelijke overste is geworden? Nooit, wat de Katholieke Kerk aangaat; nooit, zoolang de volken katholiek bleven, maar wel als de volken eens van de Katholieke Kerk waren afgescheurd, als de bovennatuurlijke kracht der Kerk in hen niet meer stroomde, als zij de onwrikbare steenrots hadden verlaten, dan vielen zij met hun godsdienst en met hun nieuwe schijnkerk onder de staatsmagt; de protestantsche vorsten werden pausen of opperbestuurders van zulk eene nieuwerwetsche Kerk; Kerk en Staat werden bij hen vereenzelvigd, en de genootschappen, die men Kerk geliefde te noemen, hadden, bij het verlies der bovennatuurlijke kracht, behoefte aan den steun en de overheersching van het staatsgezag. Dat is de verwarring van het goddelijke met het menschelijke. Door die verwarring hebben de protestantsche staten zich een magt toegeëigend, die in theorie een alvermogen is geworden, waardoor het dwaze denkbeeld ingang vond, dat de Staat, als ware hij oorsprong en bron van alle regten, een regt bezit dat door geen grenzen is omschreven, een regt om zelfs over de Katholieke Kerk, die bovennatuurlijke maatschappij, te heerschen. Die dwaasheid, zoo verleidelijk voor een heerschzuchtig gemoed, liet niet na ook katholieke vorsten aan te zetten, zich zekere regten over de Kerk aan te matigen. In die verwarring maakt men de natuur tot God, of verandert God in de natuur, en de voorstanders van dit systeem willen dan ook de goddelijke maatschappij der Kerk in den Staat doen overgaan, de Kerk niet meer erkennen als eene

bovennatuurlijke, openbare, historische maatschappij, welke een van den Staat onafhankelijk bestaan heeft, maar als een genootschap, dat is: als eene in en onder den Staat gevormde vereeniging, die den Staat of de van dezen verleende vrijheid en bescherming tot haren grond, en het staatsdoel tot haar doel heeft. De Kerk wordt dan een genootschap in den Staat, zooals men andere soort van vereenigingen heeft, waarvoor de Staat ook zijne wetten maakt; en evenals zij zou de Kerk aan den Staat onderworpen moeten zijn, en dat moet dan heeten: de vrije Kerk in den vrijen Staat! Maar het is: de Kerk slavin van den despotieken Staat.

Onze tegenstanders willen beweren, dat de Kerk, in den Staat zijnde, aan den Staat moet onderworpen zijn. Maar in welken Staat is de Kerk? Zij is over de geheele wereld uitgebreid en heeft in verschillende landen eenige of vele leden; deze zijn als staatsburgers aan den Staat onderworpen, maar geenszins als leden der Kerk, dat is: in betrekking tot de godsdienst. Niet alles wat in den Staat is, kan aan dien Staat onderworpen zijn; de godsdienst althans is het niet.

Is het, vragen zij, niet gevaarlijk voor den Staat, dat de Kerk onafhankelijk is? Het ware mogelijk, als de Kerk een louter menschelijke instelling was, maar zij heeft God zelven tot haren stichter en geleider, en nu is de heiligheid, de wijsheid en de regtvaardigheid van God zelven wel het zekerste onderpand, dat de Kerk aan geen andere magten eenige afbreuk zal doen.

En wederom beweren zij, dat de vastberadenheid, waarmede de kerkelijke oversten zich aan het regt der Kerk vasthouden, een oproerig drijven is; maar er kan van oproer geen sprake zijn, daar de Kerk niet aan den Staat onderworpen is; oproer is toch niet denkbaar dan tegen de overheid. Neen, de Kerk doet niet mede in het oproer,

zij vindt in de revolutie altijd hare verbitterdste vijandin.

Wel moet de Kerk, bijzonder bij de begripsverwarring van den tegenwoordigen tijd, hare regten verkondigen en al het onregtvaardig ingrijpen van het staatsgezag afwijzen; maar dan is zij in haar regt. Zoo heeft onze groote Paus in den beroemden Syllabus verschillende van die ingrepen afgeweerd en de grenzen aangewezen, welke het staatsgezag niet overschrijden mag zonder zich aan het goddelijk regt der Kerk te vergrijpen; maar dat is geen oproer.

Zoo hebben onze Martelaren gehoorzaamheid geweigerd, waar zij niet mogten gehoorzamen, omdat de bevelen die men hun gaf, tegen de goddelijke wetten streden: dan wisten zij te lijden en te sterven, maar dat is geen oproer. Zoo staan de Bisschoppen van een naburig rijk pal voor de vrijheid der Kerk tegenover een ingrijpend staatsgezag, dat is geen oproer, maar heldenmoed! En als de Staat ons ooit in onze godsdienst geweld zou aandoen, dan zouden wij ons lijdelijk moeten verzetten, maar oproer zou niet geoorloofd zijn.

Wij erkennen dus, dat de kerkelijke magt bij goddelijk regt van de burgerlijke magt (den Staat) onderscheiden en onafhankelijk is, en dat die onderscheiding en die onafhankelijkheid te handhaven zijn zonder dat de wezenlijke regten der burgerlijke magt van den Staat door de Kerk aangerand en overweldigd worden (Encycl. van 8 Dec. 1864).

Hebben wij het onderscheid gezien tusschen Kerk en Staat, thans willen wij de eenheid nagaan, de zamenwerking, waarmede zij het heil der onderdanen moeten bevorderen. Bij deze beschouwing stellen wij voorop, dat de godsdienst in de geheele menschheid en ten allen tijde een bestaand feit is. Onder godsdienst verstaan wij de erkenning en vereering van God, dat is: de erkenning van een hoogst

boven de wereld verheven wezen, en de gezindheid en de handelingen, welke met deze erkenning overeenkomen. Er is geen volk, en van het begin der wereld af is er geen volk geweest, dat niet aan een God geloofd en niet aan God zijne eeredienst gebragt heeft. Voor meer dan tweeduizend jaren heeft een geschiedschrijver het volgende opgemerkt: „Wanneer men de geheele aarde doorkruist, „dan mag men volken aantreffen zonder steden, zonder „koning, zonder wet, zonder geschrift; maar een volk „zonder eene Godheid, zonder gebed, zonder offer en „godsdienstige gebruiken, nergens heeft iemand zulk een „volk gevonden." Plutarchus adv. Colot. c. 31; Cicero, Aristoteles, Seneca. Sedert dien tijd zijn nieuwe werelddeelen ontdekt en doorzocht, tallooze nog onbekende volken bekend geworden; maar de waarheid van dit gezegde staat nog onwrikbaar vast, is zelfs nog meer bevestigd.

En het is niet alleen een feit, dat alle volken godsdienst bezitten, maar het is ook eene waarheid, dat de godsdienst was en nog immer is het zwaarste element en de bewegende magt in het leven der volken. Met regt zegt Göthe: „Het eigenlijke, eenige en diepste thema „der wereldgeschiedenis, dat al het andere overheerscht, „is de strijd tusschen geloof en ongeloof."

Wat is de grond en oorsprong van dit feit? De godsdienst heeft haren grondslag in de ziel van den mensch zelven; de mensch toch heeft aanleg, vatbaarheid voor en behoefte aan godsdienst. Het begrip van God, zijn gevoel, dat hij afhankelijk is van een hoogst wezen, drijft hem aan tot de vereering van dat hoogste en almagtige wezen.

Maar ofschoon de godsdienst in 's menschen ziel haren grondslag heeft, zoo is zij toch niet van bloot natuurlijken, maar tevens van bovennatuurlijken oorsprong. God immers heeft die menschelijke vatbaarheid tot gods-

dienst door zijne openbaring en genade niet slechts opgewekt en aangekweekt, maar ook tot eene bovennatuurlijke volkomenheid opgevoerd. De gewijde geschiedenis, de overleveringen en volksverhalen der ongewijde geschiedenis bewijzen ons, dat ook die volken, welke van de geopenbaarde godsdienst zijn afgeweken, de herinnering aan eene goddelijke openbaring en eenige overblijfselen van die openbaring, hoe ook in nevelen van bijgeloovigheid gewikkeld, bewaard hebben. Het feit is daar, dat wetgevers, als Minos, Lycurgus, Solon en Numa, de godsdienst als voorwaarde van eenen welgeordenden Staat hebben opgenomen, en dit feit bewijst, dat de godsdienst diep en krachtig en algemeen in de zielen leefde.

De godsdienst moest bij den mensch, die van nature een maatschappelijk wezen is, ook maatschappij, Kerk worden. Dat karakter hebben wij in de christelijke godsdienst leeren kennen, deze is maatschappij, Kerk met geestelijke overheden en onderdanen. Is nu de godsdienst zoo één met den mensch, dan volgt er uit, dat beiden niet zijn te scheiden zonder eene geweldige breuk, eene breuk die tegen 's menschen natuur strijdt, en alzoo niet zonder allerverderfelijkste gevolgen voor die natuur blijven kan. De menschen nu zijn als godsdienstige en maatschappelijke wezens leden van eene Kerk, welke dan ook, en diezelfde menschen zijn leden van den Staat. Zal nu de Staat zijne burgers kunnen beschouwen als afgescheiden van de godsdienst of Kerk, en zich ieder burger mogen voorstellen als verbroken in twee stukken, waarvan het eene brokstuk aan den Staat, het andere aan de Kerk behoort? Men kan zich in het afgetrokkene zulk een toestand verbeelden, maar men kan hem niet als mogelijk, veel minder als werkelijk bestaande denken.

Wij leven in een tijd van abstractie, dat is van illusie's

in zulk een tijd kan men dwaas genoeg zijn, ons te verkondigen, „dat de beste regeling der publieke maatschappij, „en de burgerlijke vooruitgang volstrekt vorderen, dat de „menschelijke maatschappij ingerigt en bestuurd worde „zonder eenige acht te slaan op de godsdienst, evenals of „zij niet bestond." Maar wij nemen dan ook de vrijheid om met onzen grooten Pius (Encycliek 8 Dec. 1864) luide te verkondigen, dat zulke bewering geen anderen naam verdient dan van absurditeit. De Nederlandsche Staat b. v. is met christelijke beginselen doortrokken: het geloof aan een God, de eenheid des huwelijks enz. Die Staat nu kan geen heidensche wetgeving hebben.

Wij hebben genoegzaam aangetoond, dat tusschen de Kerk en den Staat, hoe verscheiden zij ook van elkander zijn, toch een natuurlijk verband bestaat.

Kan de Staat zich van de Kerk of de godsdienst scheiden?

Laat ons eens nagaan wat zulk eene scheiding, zoo zij consequent werd doorgevoerd, ten gevolge zou hebben.

De Kerk leert ons, dat wij, volgens de orde door God gesteld, burgers van een of anderen staat moeten zijn; dat een staat niet is zonder eene regering, en dat alzoo ook het staatsgezag van goddelijke verordening is; dat alle magt van God komt; dat regering en onderdanen beiden noodzakelijk zijn, en dat uit beiden en door beiden de Staat als zoodanig is.

De Kerk leert aan de vorsten, dat zij, als plaatsbekleeders van God op aarde, de vaders van hunne volken zijn moeten, dat zij hun magt van God hebben ontvangen, aan God rekenschap van het gebruik dier magt schuldig zijn; dat zij moeten regeren op eene edele, onbaatzuchtige en goedwillige wijze, zooals God doet, en dat zij die magt, die zij van God ontvingen, nooit tegen God of ten

nadeele der Kerk mogen gebruiken, maar veeleer de Kerk moeten ondersteunen.

Onze H. Vader zegt aan de Bisschoppen, in de meer aangehaalde Encycliek, waar hij de woorden van eenigen zijner voorgangers tot de zijne maakt: Verzuimt mede niet te leeren, „dat de koninklijke magt niet enkel tot het bestuur der wereld, maar inzonderheid tot bescherming der Kerk is verleend" (S. Leo) en „er niets den vorsten, „en koningen der staten tot grooter vrucht en glorie kan „zijn, dan dat zij, gelijk een andere Voorganger, de wijze „en moedige H. Felix, aan Keizer Zeno schreef, de Ka- „tholieke Kerk ... hare wetten laten gebruiken, en niet „toelaten, dat iemand hare vrijheid tegenwerke ... Zeker „toch is het voor hunne eigene aangelegenheden tot heil, „dat zij, wanneer het Gods belangen geldt, gaarne, naar „zijne bepaling, hunnen koninklijken wil aan de Priesters „van Christus onderwerpen, en niet voortrekken" (Pius VII).

En welke zijn nu, volgens de leer der Kerk, de pligten der onderdanen? Een eerste pligt is het patriottisme, liefde voor Staat en Vaderland. Het verhevenste voorbeeld is Christus zelf. Hij trekt al weldoende het joodsche land door. Hij zegt, dat Hij vooral gezonden is voor de verloren schapen van het huis van Israel. Hij kan zijne tranen niet weerhouden, als hij denkt aan de toekomstige rampen van Jerusalem. Met naauwgezetheid onderhoudt Hij de wetten en de loffelijke gewoonten van zijn land, Hij betaalt de belasting en leert, dat men den keizer moet geven wat des keizers is. Nooit ondernam hij iets, wat de openbare rust en de orde had kunnen storen, of wat het gezag der overheid had kunnen ondermijnen. De zwartste ondankbaarheid was niet bij magte om zijne weldaden tegen te houden of zijne liefde voor het vaderland te verzwakken. De Apostelen en de Christenen der eerste

eeuwen traden in zijne voetstappen. Er waren geen betere, geen nuttiger, geen rustiger onderdanen dan zij; en als de krijgsdienst hen niet dwong tot afgoderij, dan namen zij niet ongaarne de wapenen op in de keizerlijke legerscharen. Tertullianus schrijft dan ook: „Gij zegt, dat de Chris-„tenen nuttelooze onderdanen zijn, en toch wij zijn zee-„vaarders als gij, wij dragen de wapenen als gij, wij „bebouwen den grond en drijven handel."

Het was den eersten Christenen door de Kerk streng verboden onrust te verwekken, afgodsbeelden omver te werpen of eenig geweld te gebruiken; en tegen de zwaarste verdrukking, welke niet zelden hun lot was, mogten zij niets anders overstellen dan de kracht van hun goed regt en de rust van hun geweten.

Dezelfde Tertulliaan zegt: „voor diezelfde keizers, die „hen dagelijks vervolgden, droegen zij dagelijks hunne ge-„gebeden aan God op; en dag aan dag offerden zij het „onbloedige offer voor denzelfden staat, welke dag aan dag „het bloed hunner broeders vergoot."

Dat is de leer der Katholieke Kerk.

Een tweede pligt is de gehoorzaamheid aan de wettige staatsmagt, in welken vorm zij ook besta; want God neemt alle wettige regeringen, in welke vormen zij ook gevestigd zijn, in zijne hoede; en wie of hoe de personen mogen wezen, die met het gezag in den Staat bekleed zijn, wij zijn hun gehoorzaamheid verschuldigd, waar zij binnen de grenzen van hun magt ons iets gebieden of verbieden. En wie zich tegen het gezag zou verzetten, of de misdaad zoover zou willen drijven van het gezag omver te werpen, hij is niet slechts een vijand van de menschelijke maatschappij, maar ook een vijand van God en zijne Kerk.

Liefde en eerbied voor den Vorst is een derde pligt der onderdanen. De Vorst toch is de dienaar en vertegen-

woordiger van God op aarde, hij blijft dit voor ons ook dan nog, als hij zich zou verlagen tot vertegenwoordiger van het volk om alleen in den naam en door het gezag van het volk te regeren, ook dan zelfs als zijn gedrag in in tegenspraak zou zijn met zijne waardigheid.

De H. Petrus voegt dan ook de vreeze Gods en de eerbied voor den Koning bij elkander, als hij zegt: vreest God en eert den Koning. En Tertulliaan zegt zoo schoon, dat de eerbied voor de vorsten eene Godsvereering is; want de majesteit der aardsche vorsten is een uit loeisel der majesteit van God, die een gedeelte van zijn glans, tot welzijn der menschelijke maatschappij, op de koningen der aarde heeft overgestort, zoodat de eerbied voor de majesteit der koningen opgaat tot de hoogste goddelijke majesteit, tot den onsterfelijken Koning van alle tijden.

Als alle kinderen der Kerk en alle staatsburgers buiten de Kath. Kerk zoo dachten en handelden, de toestand der tegenwoordige tijden zou een geheel andere, die toestand zou een gelukkige zijn.

Nu vragen wij wat den Staat zou kunnen bewegen om zich van zulk eene Kerk, die deze beginselen verkondigt, af te scheiden of, wat dikwijls hetzelfde zeggen wil, haar vijandig te behandelen? De burgers moeten toch wel gelukkig zijn, wanneer hunne vorsten, als vertegenwoordigers van God, voor het tijdelijk welzijn hunner onderdanen, Gods vaderlijk gezag en magt uitoefenen, als de Kerk met haar bovennatuurlijk gezag den magtvoerder in de maatschappij den waren weg tot heil der onderdanen aanwijst.

Er zijn partijen, die geen hooger gezag dan het staatsgezag willen erkennen, die de regten, door God in de natuurwet nedergelegd of aan de Kerk gewaarborgd, van eene toevallige of blijvende meerderheid van stemmen afhankelijk willen maken en alzoo met eene onwettige en

tirannieke magt, alsof magt regt was, de onderdanen willen overheerschen. Zij willen de Kerk, en met haar de godsdienst, buiten den Staat sluiten, geen kerkelijk onafhankelijk gezag erkennen, maar wel hun voordeel doen met het geloof der christelijke Kerk; zij houden b. v. vast aan den eed, die kracht heeft door de godsdienst, waarop hij steunt.

De Nederlandsche Staat wil de uitsluiting der Kerk niet; hij toch eischt van den Koning, van de ministers, de vertegenwoordigers en tal van magtvoerende ondergeschikten den eed als een zeker onderpand voor hunne trouw en opregtheid; hij laat geen vonnis vellen zonder de noodige getuigen onder eed tot getuigenis der waarheid verpligt te hebben. Die een eed vordert, gelooft in God, of hij is een huichelaar, die de goede trouw van onderdanen exploiteert. Er zijn er, die door scheiding van Kerk en Staat bedoelen om ook de geestelijken aan den last der dienstpligtigheid en der werkelijke krijgsdienst te onderwerpen, zonder te willen inzien, dat dit schending is van het natuurregt en de billijkheid. Onze Staat wil het niet. Anderen zouden geldelijke toelagen aan de Kerk willen onttrekken, en vergeten daarbij, dat dit eene kleine restitutie voor vroeger geroofde goederen is. Er zijn er die, onder de verkeerde leus van scheiding van Kerk en Staat, een leek die de Kerk zou kunnen voorspreken, uit den raad van 's Konings ministers hebben verwijderd. Men is zoo bang geweest voor de stem der kerkelijke bedienaren, dat men de geestelijken niet verkiesbaar gesteld heeft, om als de natuurlijke vertegenwoordigers der Kerk in de hooge raadsvergaderingen van den Staat zitting te nemen, en nu schijnt men nog bevreesd voor een minister of administrateur, die ofschoon leek, de belangen der Kerk in den hoogen regeringsraad zou behartigen.

Verre moeten wij de gedachte van ons wegwerpen, dat zij, die hoog opgeven van scheiding van Kerk en Staat, ons innig patriottisme, onzen hoogen eerbied en stipte gehoorzaamheid jegens het staatsgezag, die te zamen een sterken dam opwerpen tegen de revolutionaire stormen, van hun godsdienstigen grondslag en daardoor van hunne vastheid zouden willen afrukken. Wij zouden nog verder kunnen aantoonen, hoe de christelijke beginselen b.v. over het huwelijk, over de regten der vrouw, over de bescherming der kinderen enz. in ons volksleven en in onze wetgeving heerschen, om verder te laten inzien, dat eene volstrekte scheiding van Kerk en Staat bij de Christenvolken onmogelijk, en dat eene te ver gedrevene scheiding altijd nadeelig is.

Maar het hangt ook niet van den Staat alleen af om zulk eene scheiding te bewerken; ook de Kerk zou het moeten willen, maar de Kerk, wij spreken van de Katholieke Kerk, kan het niet willen. Zij moet aan de vorsten en aan de onderdanen hunne pligten blijven voorhouden, zij moet door hare leer en hare wetten het godsdienstig welzijn en daardoor ook het maatschappelijk geluk der onderdanen en der gezagvoerders, en dus het welzijn van de staten, blijven bevorderen. Zij kan hare regten niet laten varen ten gelieven van het staatsgezag, dat uit zijnen aard onbevoegd is om over de Kerk te heerschen of hare regten te verkorten. Geslachten, volken en vorsten moeten naar de Kerk hooren, immers dat is het bevel. De Staat kan zijn magt te buiten gaan, hij kan geweld plegen tegen de Kerk, dan is er vervolging. En de Kerk? Een of ander van hare leden kan zich aan het staatsgezag vergrijpen, de Kerk als Kerk kan het niet; want God bestuurt en steunt haar met onfeilbaarheid; de plaatselijke overheden in de Kerk zullen het niet, of zou er, bij wijze van zeldzame uitzondering, zulk een vergrijp geschieden, dan

zal eene hoogere kerkelijke overheid of de Paus van Rome zelf zijne ondergeschikten weder binnen de regte grenzen terugbrengen.

Dat de Kerk zich nooit van den Staat zal laten scheiden, dat zij, wat een of andere staat zijnerzijds ook tot de scheiding mogt ondernemen, van haren kant daarin niet zal medewerken, blijkt uit den pauselijken Syllabus, die als een der voornaamste dwalingen van onzen tijd in de 55ste stelling veroordeeld heeft: „dat de Kerk van den Staat, en de „Staat van de Kerk moet gescheiden worden."

Er zijn zaken, die gelijkelijk tot het gebied van den Staat en het gebied der Kerk behooren; deze moeten door het kerkelijk en het staatsgezag in wederzijdsche overeenkomst worden omschreven. Dat de Kerk zich daarin laat vinden, blijkt uit de Concordaten, welke zij met de wereldlijke gezagvoerders heeft gesloten; dat zij zelf toegevend is jegens den Staat, kan men zien uit de menigte van vergunningen welke zij, om een enkel voorbeeld te noemen, in de bisschopskeuze aan verschillende vorsten heeft verleend. Zoo hadden de vorsten van Frankrijk van haar de magt ontvangen, om personen te benoemen voor openstaande bisschopszetels, onder het natuurlijk voorbehoud, dat zulke personen door den Paus waardig en geschikt werden bevonden om de bisschoppelijke waardigheid en magt te dragen. Zoo had ook onze regering een Concordaat met Rome gesloten, dat, door verschillende omstandigheden buiten werking gesteld, door Rome niet werd losgelaten, voordat onze regering daartoe vergunning verleende of het als vervallen beschouwde.

Ten slotte wijs ik u op een feit, dat het beginsel der naauwe eenheid van Kerk en Staat handhaaft en de scheiding dier beide magten veroordeelt; een feit, dat, ofschoon nu gedurende eenigen tijd door het geweld onderdrukt, toch

door alle getrouwe kinderen der Kerk, met hunne Bisschoppen voorop, verdedigd en gesteund, maar door de voorstanders van de scheiding met breedvoerige grootspraak, met geweld van wapenen en door lage kuiperijen bestreden wordt. Dat feit is „de Kerkelijke Staat." De hoogste gezagvoerder in het geestelijk rijk der Kerk, dat zich over de geheele aarde uitspreidt, de Paus, is tevens de hoogste gezagvoerder in den Kerkelijken Staat. De wereldomvattende magt van den Paus is met de beperkte magt van den Koning van Rome, hoe onderscheiden die magten ook zijn, in één persoon vereenigd. Dat is tot heil van de Katholieke Kerk; want de Paus is koning, omdat hij Paus is, en door zijn koningschap is hij beter in staat om als Paus te regeren; en wat ook een vijandelijke schaar tegen onze volgende bewering zou willen inbrengen, diezelfde vereeniging van kerkelijk- en staatsgezag is ook tot heil der romeinsche burgers, die, nadat het keizerlijk wereldgebied aan hun stad was ontvallen, den geestelijken wereldgebieder als hun Koning mogten begroeten. En wij, die overtuigd zijn, dat Kerk en Staat, hoe ook onderscheiden, elkander moeten helpen en steunen, om het heil van het volk te bewerken, wij bidden tot heil van den Kerkelijken Staat en tot heil der geheele wereld, met al de vurigheid van ons katholiek hart:

Leve de Paus Koning!

J. A. VAN DEN AKKER.

VERSCHEIDENHEDEN.

C. von Bolanden, De Staatsgevaarlijken [1]).

Ja waarlijk, gelijk de verdere titel zegt, een „verhaal voor het volk", een zeer eenvoudig verhaal, hoe Petrus voor Keizer Nero en voor den romeinschen Senaat gebragt en „staatsgevaarlijk" verklaard werd. Eerst wilde Nero te vuur en te zwaard, later door list (door namelijk de Kerk onder de magt van den Staat te brengen) de Katholieke Kerk vernietigen. Petrus stierf aan het kruis, de Keizer in een modderpoel en door zelfmoord.

Nogmaals, een eenvoudig verhaal, maar dat tegelijk, van het begin tot het einde, eene schalksche toespeling is op hetgeen we in onzen tijd en in onze nabijheid zien gebeuren. Neen, het was niet noodig, dat de Schrijver, na het einde van den eersten Kerkvervolger verhaald te hebben, daar nog achter voegde:

„En zoo vaak zich het *infandum scelus* [de gruwelijke misdaad der Kerkvervolging] herhaalt, zoo vaak storten tronen omver en sterven machtige vorstenhuizen uit; want God blijft zijne Bruid getrouw."

De tamelijke goede vertaling, die we hier aankondigen, beleeft reeds den tweeden druk en is bewerkt naar de elfde duitsche uitgave. Eene genoegzame aanbeveling!

---

1) *Verhaal voor het volk*, naar de elfde hoogduitsche uitgave door Alexander. Tweede druk. — Alkmaar, A. Nuyens. 1873.

Reliquieën.

Voor iemand, die weet — en wie weet het niet? — welk verwijt de Protestanten den Katholieken er steeds van gemaakt hebben en nog maken, dat zij de reliquieën der Heiligen bewaren en vereeren, zal het zeer zeker verrassend zijn, van het volgende kennis te mogen nemen. Op de „Catalogue d'une belle collection de livres, gravures, antiquités etc..... (dont) la vente publique se fera à Rotterdam ..... par les libraires van Hengel en Eeltjes (J. van Baalen et fils)" treft men aan onder de rubriek: „Antiquités, objets divers etc.

20. Stuk van Luther's tafelkleed, familietafel en inktkoker, benevens eene afbeelding van L. Geburtshaus zu Eisleben, in houten lijst, achter glas.
21. Stukje hout van Luthers predikstoel in de kapel op het slot Wartburg en een stukje van L. mantel, benevens „Ansicht d. Kirche auf der Wartburg," in houten lijst, achter glas.
22. Gedenkstukken van Frederik den Groote, Koning van Pruisen.
    Haar der Sopha.
    Zijde van een Canapé.
23. Takje gegroeid op den Wartburg en takje van de Luthersbeuk.

„Dierhalven", zou de Schrijver van den oprechten schriftuurelijcken, Roomsch-Katholijcken mondtstopper zeggen, Dierhalven is D. Andreas Essen [1]), ten desen, met ons (na veel wenkens en wæuwens) in één schip gekomen."

EINDE VAN HET VIER EN ZESTIGSTE DEEL.

---

1) Tegen wien hij voornamelijk zijn boekje schreef.

Uitstap van Jerusalem naar Hebron, den 11 Maart 1873 [1].

Saepe morans supra iudera gradum.

Wie onzer heeft wel niet eens verlangd het land te bezoeken en te doorwandelen, waar onze goddelijke Verlosser geboren werd, leefde, leerde en op het kruis stierf voor het heil van het menschdom? In onze prille kindschheid, op den schoot eener teeder beminde moeder gezeten, beschouwden wij gretig, in een groot oud boek, de beelden van de geschiedenis dier oude dagen en prentten ze zóó diep in onze verbeelding en in ons geheugen, dat ze in rijper jaren dikwijls in ons hart opdoken en ons dan soms het verlangen inboezemden om het tooneel van zoovele goddelijke gebeurtenissen te gaan bezoeken. Nogtans valt dit gelukkig lot maar een klein aantal onder ons te beurt; niettemin hooren allen gaarne omtrent het land, door de voetstappen van onzen Zaligmaker en zijne allerzaligste Moeder geheiligd, het verhaal van den pelgrim, wien het door de

---

1) Ingezonden.

goddelijke Voorzienigheid beschoren werd dat land te doorreizen en te bezigtigen.

De volgende schets van onzen togt naar Hebron heeft geen ander doel, en wij zullen ons gelukkig achten, als wij aan de lezers van *De Katholiek* een aangenaam uurtje kunnen verschaffen.

Den 11 Maart dan reden wij uit Jerusalem door de Jaffa-poort. Het weder was schoon en, in weerwil van het afwisselend jaargetijde, waren wij zoo gelukkig het te zien voortduren tot het einde van onzen togt. Wij namen onzen weg in de rigting naar Bethlehem; aan onze regterhand lag het verbazend groote Russische gesticht, gelijk aan eene vesting, die de heilige stad schijnt te bedreigen; verder op, twintig minuten van onzen weg af, lag *Birket Mamilla*, de oude oppervijver, te midden van het Muzelmansch kerkhof, bij het uiterste punt van de vallei Gihon. Daar was 't dat op bevel van David, 1015 jaren vóór de geboorte van Chr., de hoogepriester Sadok en de profeet Nathan Salomon tot koning zalfden. Ook hier deed de profeet Isaias zijne vermaarde voorspelling: „Zie, de Maagd zal ontvangen en eenen zoon baren, die Emmanuel zal genoemd worden." De plaats van dezen vijver vervangt thans het beroemde veld van den Voller, waar het Assyriesch leger van Rabsaces in éénen nacht door den arm des Heeren vernietigd werd. Israel namelijk had in gebed en boete zijn toevlugt tot God genomen, en de profeet des Heeren was den koning komen zeggen, dat hij niet vreezen moest, en dat de Assyriërs de stad niet zouden binnentrekken. Toen Rabsaces den volgenden morgen ontwaakte, zag hij 185,000 man van zijn leger neergeveld en nam hij in aller ijl de vlugt.

Nu kwamen wij aan een punt, waar de weg zich in tweeën verdeelt. Het gedeelte dat naar St. Jan gaat, bleef op onze regterhand liggen, en na een korten draai bereikten wij het klooster van het heilig kruis.

De kerk van dit klooster werd in de zevende eeuw door keizer Heraclius gebouwd op de plaats, waar, volgens de overlevering, de boom werd afgekapt ter vervaardiging van het kruis, waarop onze goddelijke Verlosser leed en stierf. In 1644 werd deze kerk versierd met fresco-schilderingen van zekere plaatsen uit de H H. Evangeliën en vrome legenden. De voornaamste dier legenden, die in naauw verband staat met dit oord, is, naar den *Gids van broeder Liévin*, de volgende:

Loth, met zijn gezin uit Sodoma gered, vlugtte in de omstreken van Hebron in eene grot, waar zijne dochters hem tot een afschuwelijke misdaad verleidden. Om zich aan de knaging van zijn geweten te onttrekken, ging hij zijne woning juist op die plaats vestigen, waar thans de kerk staat. Zijne misdaad nogtans zweefde hem altoos voor oogen, en met vurige beden smeekte hij God om vergiffenis. Eens nu verscheen hem een engel des Heeren en gaf hem drie cypressen-knoppen, zeggende: „Plant „deze knoppen en besproei ze met water uit den Jordaan, „dat gij dagelijks moet halen. Als ze wortel schieten, „zal dit een bewijs zijn uwer vergiffenis; als ze integen- „deel niet wortelen, moet gij dit beschouwen als een tee- „ken van uwe verwerping." Loth, vol van hoop, deed wat de engel hem bevolen had, en hij zag zijne knoppen opschieten.

Op zekeren avond, toen hij met zijne waterkruik terugkwam, vroeg hem de duivel, in de gedaante van een

arme, om te drinken, dat Loth hem met liefde toereikte ; maar verder kwamen er nog anderen onder dezelfde gedaante en met hetzelfde verzoek, en toen Loth bij de knoppen kwam, was zijne kruik geledigd.

Het was, helaas! te laat om naar den Jordaan terug te keeren; Loth zag dus zijne hoop verdwijnen, want hij vreesde voor het verdroogen zijner knoppen. Maar eensklaps verscheen hem wederom de engel en zeide: „Uwe „liefdadigheid heeft genade voor God gevonden; de ver„giffenis is u toegezegd, en in 't vervolg zullen uwe knop„pen zonder begieting groeijen." Deze knoppen nu werden boomen, en een er van diende ter vervaardiging van het heilig kruis. Onder het hoofdaltaar der kerk toont men de plaats, waar die boom werd afgehouwen.

Hernemen wij ons verhaal.

Aan den linkerkant van den weg dien wij volgden, ontwaart men den berg van den slechten raad, waar de priesters en de schriftgeleerden den dood van Christus beraamden. Naar het voorbeeld van hunne goddelooze voorgangers beramen de revolutionnairen van onzen tijd den ondergang van de onsterfelijke Kerk van Christus, zelfs binnen de muren van Jerusalem.

Op onzen verderen weg ontmoetten wij de bron der Wijzen, die te midden van de straat ligt. Volgens de overlevering hielden de Wijzen hier stil, om zich en hunne lastdieren te verfrisschen. Daarop vervolgden zij hunne reis tot Bethlehem, dat als 't ware lagchend op zijn heuvel zit voor andere heuvelen met hunne vruchtbare en aanvallige valleijen.

Verder nog doet men ons de plaats opmerken, waar een engel den profeet Elias brood bragt, hem zeggende:

„Eet, want gij hebt nog een langen weg af te maken."

Dan wees men ons het stuk land, waar een engel den profeet Habacuc opnam, om hem naar Babylon in den leeuwenkuil te brengen, opdat hij Daniël zou spijzigen. Na de spijziging werd hij op dezelfde plaats teruggebragt.

Al verder, aan de regterzijde, stond het graf van Rachel, die niet wilde getroost worden over den dood van hare kinderen. *Noluit consolari, quia non sunt.* De smarten van deze deerniswaardige moeder herinneren ons de smarten van eene andere Rachel, eene andere moeder, die, alhoewel ontroostbaar over het verlies van haren goddelijken Zoon, hare onbeschrijfelijke smarten verdroeg met een heldenmoed, die zijns gelijke niet heeft en nooit hebben kan.

Eindelijk aan den zuid-oostelijken voet van de helling eener hoogte, vanwaar wij het heerlijkst gezigt hadden over een gedeelte van Judea, Samarië en Galilea tot aan den Libanon, kwamen wij aan de vijvers van Salomon, waar wij achter een ouden vervallen burg afstegen, om onder de blaauwe tent des hemels te ontbijten.

De vijvers van Salomon, drie in getal, zijn heerlijke waterkommen, gedeeltelijk onderhouden door de verzegelde bron (fons signatus), die zich aan den regterkant van onzen weg bevond, gedeeltelijk door het regenwater, dat van de omliggende heuvelen afvloeit. Deze vijvers voorzagen eertijds Jerusalem met water, maar tegenwoordig enkel en alleen de moskee van Omar. Zij zijn een groot en klaarblijkelijk bewijs voor 't genie van Salomon.

Na ons ontbijt vervolgden wij onzen togt, waar niets opmerkenswaardigs voorkwam, behalve dat de paden, waarop wij reden, onbeschrijfelijk steenachtig, hobbelig

en kronkelig waren. Somwijlen slingerden zij om zóó steile hellingen, dat wij er van beefden en sidderden. Maar gelukkig is het Arabiesch paard zóó zeker en vast in zijn stap om deze slingerpaden en steilten, dat men niet behoeft te vreezen; zelfs kan men zich overgeven aan het stille mijmeren, aan dat sluimerend zwijgen, hetwelk te midden der woestijnen onze ziel bemagtigt en er dichterlijke gedachten in opwekt onder allerlei vormen en beelden.

Nadat wij een der moeijelijkste en steilste klippen beklommen hadden, zagen wij in de verte een rijke fontein, die ontspringt uit eene graniet-rots, omgeven van andere hooge rotsen, ondermijnd met holen, waarin herders, door den laten avond verrast, of dorpelingen, door een harteloozen fiscus vervolgd, hun toevlugt nemen. Er zijn geleerden die denken, dat bij deze fontein de kamerling der koningin van Candace door den diaken Philippus zou gedoopt zijn; maar hunne meening schijnt ongegrond. De fontein van St. Philippus bevindt zich, volgens het gevoelen van de geleerdste reizigers van onze eeuw, tusschen St. Jan en Bethlehem. Het water van deze fontein is kostelijk en buitengemeen koel.

Onze rid in deze woestijn ging nog altijd over hobbelige en soms drassige paden, en de reis begon mij erg lang te vallen; want ik wenschte te Hebron tijds genoeg aan te komen, om het onmiddellijk na onze aankomst te kunnen bezigtigen. Ten laatste, nadat wij een afgrijselijke woestijn, door niets verlevendigd en vervrolijkt dan door een lange reeks van kameelen, die hout naar Hebron droegen, hadden doorreden, ontdekten wij deze stad op een redelijk verren afstand, te midden van eene

ongemeen aanvallige vallei, die van het zuiden oostwaarts loopt tusschen twee ketenen van groenende heuvelen. Dit gezigt stilde dadelijk ons ongeduld en verdreef de vermoeidheid die zich degelijk liet gevoelen. Nogtans, alvorens wij ons doel bereikten, moesten wij nog een slechten weg, vol van waterplassen en groote steenen, doorrijden; deze waterplassen waren zóó diep, dat het water tot aan het lijf van het paard kwam. De weg loopt tusschen wijngaarden, die aan de westzijde van Hebron zeer talrijk zijn. Deze wijngaarden zijn met muren van dikke steenen omheind, en in hun midden bevindt zich een toren, zonder twijfel bestemd voor den wachter, die ten tijde van de rijpheid een wakend oog over de druiven moet houden. Bij het zien van deze torens dacht ik mij bij den wijnberg, van welken onze Zaligmaker in het Evangelie spreekt. De druiven van de wijnstokken van Hebron worden buitengewoon groot, en de trossen zeer lang, zoodat ze ons aan die herinnerden, welke de mannen door Josue daarheen gezonden om het land te verkennen, naar het leger bragten om de vruchtbaarheid van het land te doen blijken. De wijn van Hebron staat hoog aangeschreven en zou, als hij oud werd, voortreffelijk zijn. Voor het overige, het grootste gedeelte dier druiven wordt naar Jerusalem vervoerd, daar geperst en onder den naam van Jerusalemschen wijn verkocht. Wat ik er daar van heb geproefd, was wrang en weinig smakelijk.

Eindelijk, na dikwijls herhaalde vragen aan onzen drogman, kwamen wij te Hebron aan. Het gezigt van die stad, trapsgewijze op de helling van een heuvel als op een amphitheater gebouwd, deed mij oogenblikkelijk

mijne vermoeidheid en mijn ongeduld vergeten. Deze stad ontvouwt zich inderdaad op den oostelijken heuvel, maar ze daalt ook in de diepte der vallei af en klimt zelfs op de helling van de westelijke keten. Het oostelijk deel der stad is verre weg het voornaamste en zeer schilderachtig. De huizen stapelen zich het eene op het andere rondom de moskee, welke het toppunt der stad inneemt en het oog van den reiziger op zich vestigt. Dit gedeelte noemt men opperstad (hareth phoka). Onze tent stond tegenover de moskee, zoodat wij ze gemakkelijk en dikwijls konden zien. Het andere gedeelte der stad ligt lager en heet daarom de benedenstad (hareth tahta), alhoewel ze een zekere ruimte der westelijke helling van denzelfden heuvel inneemt. Verder staken groenende heuvels, met olijfboomen overdekt, tegen het hemelblaauw af. Tegenover Hebron ontvouwt de westelijke heuvelkling hare schoone hellingen, met gras bewassen en doorsneden met grijze rotsen, waar men ook grafsteenen en met kleine koepels versierde *Welys* (kapelletjes) ontwaart.

Daar was onze tent opgeslagen en zouden wij overnachten. Naauwelijks waren wij er afgestegen, of eene nienigte Arabieren omringden ons en boden zich aan om ons de stad te toonen, maar vooral het graf van Abraham, Jacob en andere leden van de aartsvaderlijke familie. Een oude Arabier met een langen sneeuwwitten baard werd door onzen drogman gekozen, en zonder vertoef gingen wij, langs uitgeholde straten aan de oostzijde, de moskee bezoeken, waar zich de voornoemde graven bevinden. De ingang in de moskee is den Christenen verboden; enkel en alleen vertoont men hun, buiten den

zuidelijken muur der moskee, de plaats van het graf van Abraham; dan leidt men de reizigers achter de moskee en wijst hun het oord, waar de andere leden der patriarchale familie begraven zijn.

De overlevering, welke deze moskee beschouwt als gebouwd op de grot van Macphela, grafstede van Abraham en zijne familie, is zeer oud en zoo algemeen aangenomen dat ze zeer gegrond schijnt te zijn. Inderdaad, de uiterlijke omvang der moskee is van een hoogen ouderdom. Eusebius en de H. Hieronymus spreken over de graven van Abraham en de Patriarchen als in hunne eeuw bekende monumenten, en de pelgrim van Bordeaux (131 na Chr.) beschrijft een vierkant monument, van zeer groote steenen gebouwd. Antoninus de martelaar, uit de zesde eeuw, verhaalt hetzelfde. Nadat wij alles naauwkeurig bezigtigd hadden, keerden wij naar onze tent terug door het Joden-kwartier, dat buitengemeen smerig en duister is.

Voor het overige is Hebron gelijk aan de meeste oostersche steden: vuile kronkelige en hobbelige straatjes, buiten het lood staande huizen, bouwvallige muren, uitgeholde wegen, die somwijlen zóó diep door regen en water zijn uitgespoeld, dat men er naauwelijks zijn voet kan zetten zonder te struikelen en te vallen. De huizen zijn van steen en de daken, zooals te Jerusalem, met koepels versierd. De stad is niet aanvallig.

Teruggekeerd in onze tent, die vrij wel op een mooi kamertje geleek, vonden wij er een voortreffelijk middagmaal, door den Griekschen kok van onzen drogman Raphael toebereid.

O, hoe verrassend, hoe aandoenlijk, hoe dichter-

lijk waren de indrukken van mijn eerste verblijf in deze voor mij zoo nieuwe woning, en hoeveel herinneringen uit de lange dagen, welke de Patriarchen in de tenten der woestijn doorleefden, overstroomden mijne ziel.

Want alhoewel de plaatsen, door onzen Verlosser J. C. en zijne allerheiligste Moeder bezocht en geheiligd, het hoofdvoorwerp van de togten der pelgrims in Palestina behooren te zijn; is 't zeer natuurlijk en gepast, ook van die te gewagen, waar de Patriarchen van den voortijd leefden, van welke Christus volgens zijne menschheid afstamde. Abraham, die lange jaren de vallei van Hebron bewoonde, stamde af van Sem, zoon van Noë, en gezegend door hem wegens zijne godsvrucht, die in zijne nakomelingschap voortduurde en in Abraham door een bijzonderen glans schitterde. De afstammelingen van Sem hadden zich gevestigd in Mesopotamië, in Chaldea tusschen den Euphraat en den Tiger, niet ver van het oord, waar de ark van Noë na den zondvloed was blijven stilstaan. Abraham werd in Chaldea geboren en bragt er bij Ur Chasdim, wier puinen heden nog bestaan, het eerste gedeelte van zijn leven door.

Ongeveer tweeduizend jaren na de Schepping der wereld, vierhonderd jaar na den zondvloed, riep God Abraham, toen vijf en zeventig jaren oud, uit Chaldea naar Chanaan waar Hij hem liet wonen, en dat Hij hem voor hem zelven en voor zijne nakomelingen beloofde. Abraham vertrok met zijne echtgenoote, met zijnen neef Loth, hunne huisgezinnen en kudden, hun eenige bezitting en rijkdom, want beiden waren herders.

De roep van Abraham en zijne aankomst in Chanaän,

nu Palestina geheeten, maken in de geschiedenis der wereld een gewigtig en vermaard tijdstip uit: de Schriftuur zegt dit uitdrukkelijk.

In het middenpunt van dit nieuw land tot in Sichem, tien uren van Jerusalen, gekomen, staakte Abraham zijnen togt en bleef er eenigen tijd. Hier verscheen hem God en zeide hem: *dit land zal ik aan uwe nakomelingen geven.* Abraham had toen geen kinderen en, in zijnen ouderdom zoo als ook in dien zijner echtgenoote, was hij zonder gegronde natuurlijke hoop er te bekomen. Ten aandenken van deze gebeurtenis rigtte hij op de plaats, waar God hem was verschenen, een altaar op, gedenkteeken door hem in dat oord achtergelaten. Abraham was een man van een vurig, onwrikbaar geloof, en in onze zoo noodlottige dagen waarin deze goddelijke deugd zoo vaak schipbreuk geleden heeft, schijnt 't ons niet ongepast dat voorbeeld in zijne betooverende schoonheid voor onze oogen te laten schitteren op het tooneel zelve waar het zich heeft geopenbaard.

Loth woonde nog altijd bij zijnen oom Abraham; maar dewijl het land niet meer voor 't onderhoud van hunne kudden toereikend was, scheidden zij zich vriendelijk en met wederzijdsche toestemming: „het geheele land ligt voor uwe oogen, zeide Abraham tot zijnen neef; scheid u van mij. Zoo gij naar den linkerkant gaat, zal ik mij naar den regter rigten; verkiest gij den regter, dan zal ik naar den linker gaan." Bewonderenswaardig voorbeeld van gematigdheid, dezen grooten man waardig.

Loth, het gansche omliggend land beschouwend en bemerkend hoe vruchtbaar de vallei van den Jordaan was, vallei gelijk aan Egypte, zegt de Schriftuur, en gelijk aan een aanvalligen tuin, bevochtigd door den stroom,

Loth wendde zich daarheen en vestigde zijne woning te Sodoma, eene stad in de vallei van den Jordaan gelegen.

Abraham, aan wien God de keus had gelaten te gaan wonen in het gansche land, waar hij wilde, ligtte zijne zijne tent op en vertrok naar het dal van Mambre in het gebied van Hebron, en rigtte er een altaar ter eere van den Heer op. Dit was, gelijk wij reeds vroeger gezien hebben, de eerste zorg van den Patriarch, wanneer hij ergens zijne tenten opsloeg. De aartsvaderlijke manier van leven maakte overigens de verplaatsing zeer gemakkelijk: men behoefde maar de tenten op te ligten en met zijne lieden en kudden het leger te verlaten.

Het dal Mambre waar Abraham, na zijne scheiding van Loth, zijn gewoon verblijf nam, ligt aan de uiterste zuidelijke grenzen van Palestina, tien uren van Jerusalem. In het oosten scheidt een bergketen dat dal van de vallei des Jordaans, thans voor dat gedeelte met de wateren der Doode Zee overdekt sedert de ijselijke bestraffing der steden Sodoma en Gomorrha, ten tijde van Abraham.

Het dal Mambre herinnert ons groote gebeurtenissen. Hier sprak God gansch vertrouwelijk met zijn getrouwen dienaar Abraham. Het verhaal, dat de gewijde boeken ons van deze zamenspraken geven, kan men niet lezen zonder de diepste bewondering en eerbiedigste aanbidding Hier volge een beknopte schets er van, regtstreeks op ons verhaal betrekkelijk en ten volle strookend met ons pelgrimsplan.

In een van die schoone nachten, zoo eigen aan het klimaat van Palestina en van welke wij te Hebron onder onze tent een klein voorbeeld hebben gezien, rustte

Abraham stil in de zijne, toen de Heer hem verscheen en hem zeide: „Vrees niet, Abram, Ik ben uw beschermer „en uw overgroot loon." Abraham antwoordde: „Wat zult „Gij mij geven, o Heer? Welhaast zal ik in 't graf da- „len zonder kinderen; de zoon van mijn opziener Eliëzer „alleen zal mijn erfgenaam worden." God zeide hem: „Die zal uw erfgenaam niet worden, maar wel hij die „uit u zal voortspruiten." Daarop beval de Heer aan Abraham uit zijne tent te treden en zeide hem: „Zie „op naar den hemel en tel de sterren, als gij kunt: zoo „zal ik uwe nakomelingschap vermeerderen."

Abraham was toen omstreeks vijf en tachtig jaren oud, en Sara, zijne echtgenoote, vijf en zeventig: het scheen dus onmogelijk, dat zij nog moeder zou worden. Abraham nogtans geloofde Gods woord, en zijn geloof, zeggen de heilige boeken, werd hem tot regtvaardigheid aangerekend en de belofte heerlijk vervuld.

Vijftien jaar later in 't dal Mambre voor zijne tent zittende, zag Abraham op een geringen afstand drie mannen staan. Dadelijk ging hij naar hen toe, rigtte het woord tot dengene, die hem de voornaamste scheen te zijn, wierp zich voor hem neder en zeide: „Heer, „als ik in uwe oogen genade heb gevonden, ga dan uwen „dienaar niet voorbij; ik zal water halen om u de voeten „te wasschen, en brood om uwe krachten te herstellen. „Rust intusschen onder dezen boom." De vreemdelingen antwoordden: „Doe zooals gij zegt."

De overlevering aangaande dezen boom is zeer oud, en de boom zelf toont door zijne gedaante een bestaan van eeuwen.

In de zamenspraak, waarvan wij gewag maakten, gaf

God aan Abraham zijn voornemen te kennen om de goddelooze steden te verdelgen. Abraham bad dringend voor Segor, en God verhoorde dat gebed met barmhartigheid, voor zooverre het zijne regtvaardigheid toeliet. Men veroorlove ons, dat tooneel, zoo roerend als er geen ander meer in de geschiedenis van het menschelijk geslacht voorkomt, meer uitvoerig te beschrijven; want volgens ons plan staat het in naauwe betrekking met onze pelgrimsreis.

De landelijke maaltijd, door Abraham aan de heilige vreemdelingen gegeven, was geëindigd; daarna stonden zij op en gingen op Sodoma aan. Abraham wilde zijne gasten eeren en begeleidde hen tot op den top van den berg, die het dal Mambre scheidt van de vallei des Jordaans. Terwijl zij voortwandelden, sprak de Heer tot Abraham: „Zou ik voor Abraham kunnen verzwijgen „wat ik ga doen? want in hem zullen al de volken der „aarde gezegend worden, en ik weet dat hij zijn huis„gezin en zijn kinderen zal bevelen op de wegen des „Heeren te wandelen en zijne wet te volgen." Daarop voegde God er bij: „De misdaden van Sodoma en Go„morrha zijn tot het uiterste geklommen, en de kreet „er van is tot mij gekomen. Ik zal nederdalen en zien, „of hunne boosheid de uiterste perken bereikt heeft."

Op dit oogenblik verlieten de twee andere reizigers het gezelschap en rigtten zich naar Sodoma. Abraham was toen met den Heer alleen en, zoo drukt de Schriftuur zich uit, „stond voor hem"; wat aanduidt, dat zij stil hielden en de aartsvader in zijne gedachten verdiept was. Zonder twijfel dacht hij aan zijn neef Loth, die in Sodoma woonde en met de goddelooze en schuldige

stad zou ten ondergaan. Dan naderde Abraham den Heer en zeide: „Zoudt gij dan den regtvaardige met „den goddelooze verderven? Zoo (vervolgde hij), zoo er „vijftig regtvaardigen in de stad waren, zouden zij met „de anderen ten gronde gaan? Zoudt gij niet om wille „van die vijftig de geheele stad sparen? Verre zij 't van „mij te denken, dat gij den regtvaardige met den schul„dige zoudt verwarren; dat is uwer niet waardig, die de „opperregter zijt van de gansche aarde; neen, zulk een „vonnis zult gij niet vellen." Bewonderenswaardige woorden, die geen kunst ooit zal evenaren! Men zou zeggen, dat Abraham bij iedere vraag het antwoord verwacht en, dit niet ontvangend, altoos meer en meer bij den Heer aandringt, die dan ook ten laatste, door het onwrikbaar vertrouwen van den aartsvader overwonnen, hem antwoordt: „Indien ik vijftig regtvaardigen in Sodoma „vind, zal ik om hunnentwil de geheele stad sparen."

Abraham hernam en zeide: „Dewijl ik begonnen ben, „zal ik wederom tot mijnen Heer spreken, alhoewel ik „maar stof en asch ben. Zoo er minder dan vijftig „waren en er zich maar vijf en veertig regtvaardigen „bevonden?" — „Ik zal, zeide de Heer, de stad niet ver„delgen, zoo ik er vijf en veertig in vind." — „En zoo „er dan maar veertig in waren, wat zoudt gij dan doen?" Allengskens het getal der regtvaardigen verminderend, ieder verzoek met ootmoedige verontschuldiging verzellend en altijd gunstige antwoorden ontvangend, kwam Abraham eindelijk tot het getal van tien en zeide: „Maar „zoo er dan maar tien waren?" De Heer antwoordde: „Om wille van die tien zal ik de stad sparen." Abraham durfde niet verder gaan. Dit gering getal van regtvaar-

digen bevond er zich niet, gelijk de uitkomst bewees. Hier nam dus de zamenspraak een einde. De Heer vertrok en Abraham keerde naar zijne tent terug.

Nogtans ongerust over het lot van zijnen neef en den ondergang van Sodoma vermoedend, was Abraham bij 't krieken van den dag opgestaan en op den top des bergs geklommen. Aangekomen op de plaats waar hij den vorigen dag met den Heer was blijven stilstaan, wendde hij zijne blikken naar Sodoma en Gomorrha en het heele landschap heen. Toen zag hij den algemeenen brand en de vonken die van de aarde oprezen als uit een onmetelijken vuuroven. Alsdan overviel hem de vrees over het lot van zijnen neef; maar, zegt de Schriftuur, God had zich Abraham herinnerd en Loth uit den algemeenen ondergang gered. De plaats van de roekelooze steden werd vervangen door de *Doode Zee*, schrikkelijk en onuitwischbaar gedenkteeken, dat aan alle volgende eeuwen de ijselijke straf zal verhalen, aan welke die zee haren oorsprong schuldig is. Wij bezochten ze ook op een van onze togten en in een later verhaal zullen wij onze indrukken zoeken te schetsen.

Hebron is de oudste stad, niet slechts van dat land, maar van den ganschen aardbodem. Zij is de oorspronkelijke bakermat der Patriarchen, zij bevat hunne graven, zoo als wij al reeds verhaalden Hier hebben wonderbare droomgezigten aan Josef zijne toekomstige grootheid, zijne verheffing in het paleis van Egyptes koning voorgespiegeld — een flaauwe afbeelding van een anderen Josef, aangesteld in 't hof van den Allerhoogste. Hier werd David tot koning gezalfd en heerschte er gedurende zeven jaren op den hechten koningsburg, waarvan men

nog heden ten dage de massive overblijfsels en puinen erkent.

Ten zuiden van Hebron, tien uren van Bethlehem, ligt op de helling eener digt bewassen hoogte een armoedig dorpje, dat den naam draagt van *dorp van Maria*. Een oude altoos in stand gebleven overlevering wil, dat de Heilige Familie in dit dorpje den eersten nacht der vlugt heeft doorgebragt. Van daar moest zij bij het eerste morgenkrieken wederom opbreken, om zich langs den rand der woestijn naar Gaza te spoeden. O, welk een drukkende lijdenstogt voor de heilige vlugtelingen, in deze ongastvrije oorden!

Nu moesten wij aan onze terugreis denken en er ons toe voorbereiden.

Den 12 Maart dus, nadat wij in onze tent hadden ontbeten, stegen wij te paard en hernamen onze reis naar Bethlehem, langs dezelfde paden die wij 's vorigen daags gevolgd hadden. Gedurende 't ontbijt kwam de oude Arabier, die onze gids was geweest in Hebron, om afscheid te nemen en ons vaarwel te zeggen, zijn regterhand op het voorhoofd en dan op zijn borst drukkend. Ten gunste der Arabieren kan ik er bijvoegen: overal heb ik ze eerbiedig en dienstvaardig gevonden. Als ik op mijn paard moest klimmen, kwamen er dadelijk twee, drie om den stijgbeugel vast te houden. Natuurlijk, het Arabiesch moet niet ontbreken. Eenige woorden in hunne taal maken op hen den gunstigsten indruk en de *salaam aleik* wordt vriendelijker.

Tegen den middag kwamen wij aan de watervijvers van Salomon. Na het ontbijt beschouwden wij eerst de verzegelde bron (fons signatus); dan reden wij naar Beth-

lehem door de vallei, waar vroeger de vermaarde tuinen van Salomon in al hunne schoonheid prijkten; maar deze vallei, gansch verwoest en in wanorde, loopt tusschen verbrijzelde rotsen, en de weg is zoo hobbelig, zoo drassig, met zoo vele afgronden omgeven, dat men zich zeer tegen misstappen moet in acht nemen. Na anderhalf uur rijdens kwamen wij op de hoogte, achter welke Bethlehem zoo aanvallig op de helling van den heuvel ligt, van andere heuvelen omgeven die de liefelijkste valleijen vormen. Op die hoogte ontmoetten wij aan eene bron een zestienjarig Bethlehemsch meisje, dat ons een teugje water aanbood. Dit water was zeer klaar en koel en herinnerde mij de dappere mannen, welke op levensgevaar een kruikje van dat kostbare vocht voor hunnen van dorst versmachtenden koning hadden gehaald. David, geroerd en verbaasd over de heldhaftige daad van zijne mannen, wilde het water niet drinken, maar offerde dat den Heer.

In de verte zagen wij ook het veld, waar de Moabitin Ruth zomerde voor het onderhoud van hare schoonmoeder. Het was op het veld van den rijken Booz, die, volgens de wet, Ruth tot echtgenoote nam. Uit dit gezegend huwelijk ontsproten de voorouders der Allerheiligste Maagd Maria en dus ook van onzen aanbiddelijken Verlosser volgens zijne heilige menschheid. Door de aartsvaders staat Hebron met Bethlehem in betrekking, en deze betrekking verfrischt en vervrolijkt aangenaam den vermoeiden pelgrim op zijn harden togt naar de zoo schilderachtig op haren heuvel gelegen stad.

Daar bezocht ik alle heiligdommen en gedenkwaardige plaatsen en omstreken; ten laatste ook het *Weeshuis van Bethlehem*, dat nu reeds het geluk heeft in Neder-

land bekend te zijn, liefdadige ondersteuning gevonden te hebben en voor de toekomst hoopt op nog krachtdadiger en guller bijstand.

Ἐλπίδες ἐν Θνητοίσιν . . . (Theocritus).
Hope springs always in human breast.
Pope, *Essays on men.*

N. J. SCHWARTZ,
Prof. emeritus aan de Hoogeschool te Luik.